

HUNYADI

MÁTYÁS

HUNYADI MÁTYÁS

HUNYADI MÁTYÁS

*Emlékkönyv
Mátyás király halálának
500. évfordulójára*

ZRÍNYI KIADÓ

BUDAPEST · 1990

A kötet tanulmányait írták

E. KOVÁCS PÉTER, KRIZA ILDIKÓ, KUBINYI ANDRÁS

JOSEF MACEK, PAJORIN KLÁRA

RÁZSÓ GYULA, SZAKÁLY FERENC, TEKE ZSUZSA

Szerkesztette

RÁZSÓ GYULA

V. MOLNÁR LÁSZLÓ

Lektorálta

KOSÁRY DOMOKOS

Josef Macek tanulmányát fordította

HOLKA LÁSZLÓ

A kötet képanyagát válogatta

PANDULA ATTILA

A kötetet tervezte

SZÁNTÓ TIBOR

A MÁTYÁS-KÉRDÉS TÖRTÉNETÉBŐL

[ELŐSZÓ HELYETT]

»**A** Mátyás uralkodása alatt tartott országgyűlések története kétségtelenné teszi, hogy kormányzata az ország szabadságai, a saját ígéretei és a tőle szentesített törvények ellen intézett sérelmek szakadatlan láncolata volt. És a nemzet... emlékezetét [mégis] a kiválóan igazságos uralkodó dicsfényével sugározta körül. « Szintügy, ámbár politikája idegen országok meghódítását tűzte ki feladatul, és idegen műveltség elemeivel ültette be országát, a nemzeti király eszményét látja benne megtestesülve hazájának történetírása” – ilyen élesen exponálta a Mátyás-kérdést (ha úgy tetszik: a Mátyás-rejtélyt) a középkor végi Magyarország történelmének jeles kutatója, Fraknoi Vilmos majd egy évszázaddal ezelőtt.¹

A kérdésre a választ – a rejtélyre a megoldást – minden korszak a maga történelmi ismeretei szerint és a maga jelenének élményeihez mérve adta vagy kísérelte meg. E könyvtárra menő irodalomnak legrégibb darabjaiból mutatunk fel néhány szemelvényt az alábbiakban – háttérként és bevezetőként a legfrissebb keltű adalékok: a Mátyás halálának ötszázéves fordulójára készült tanulmányok olvasásához.

I.

Alig pár éve hunyt el a nagy király, amikor humanista történetírója, az 1486-ban szolgálatába lépett Antonio Bonfini latin nyelvű magyar történetében papírra vetette a híressé vált sorokat: „A nép, a parasztsággal együtt, amelynek évente a nagy és sok háború miatt négyszeres adót kellett fizetnie, és mindig panaszkodott az adók méltánytalan súlya miatt, most sóhajtozik és fél, hogy feldűlják földjét, és tűzveszély fenyegeti mindenfelől. Fogadkoznak, hogy ha a királyt hatszoros áron kiválthatnák a másvilágról, megfizetnének érte.”² Kevés időbe tellett tehát, hogy Mátyás alakja történeti távlatba kerüljön, s a viszontagságos jelennel szemben a békés és biztonságos múlt jelképévé nemesedjék.

A Jagelló-kor oligarchikus és rendi reakciójának évtizedeiben, s még inkább a török hódoltság korának megpróbáltatásai közepette Mátyás király egykori szilárd, hódító és központosító hatalma méltán tűnhetett a részekre hulló ország egysége és összetartozása mementójának, egyben a rend és igazságtétel birodalmának. S a főleg éppen Bonfinire támasz-

kodó latin és magyar nyelvű kiadványok sorában már fölsejlett nemcsak a hatalmas, hanem az igazságos király alakja is. Benczédi Székely István gönci kálvinista prédikátor *Chronicája* – az első magyar nyelvű világtörténet (1558) –, majd a kolozsvári szász reformátor, Heltai Gáspár *Chronica az magyaroknak dolgairól...* című műve – az első magyar nyelven írt terjedelmesebb magyar történet (1575) – Mátyás históriájának elbeszélésébe már beszótt néhány olyan anekdotát, „trufát” is – a Budára igyekvő szegényemberről, a királlyal fát hordató kolozsvári bíróról, meg az őt vendégül látó szegény szebeni özvegyről –, amely (oly sok későbbi párjához hasonlóan) Mátyást mint igazságosztót, a szegények pártfogóját, a jobbágyok védelmezőjét mutatta be.³ Bogáti Fazekas Miklós tordai unitárius prédikátor versezetében pedig, amelyet Görcsöni Ambrus „lantos deáknak” Mátyás királyról szóló széphistóriája folytatásaként tett közé (1577), immár a következő strófára bukkanunk:

„Igen igaz ám az Magyar köz példa,
Mátyás király miolta megholt volna,
Az igazság megholt Magyar országba.”⁴

Eszerint a derék szerző már „köz példát”: a köztudatba átment példabeszédet szedett versbe az 1570-es évek közepén.⁵

Az időpontot aligha tarthatjuk véletlennek. Hiszen éppen ez idő tájt, a XVI. század mezőgazdasági konjunktúrájának csúcspontján – ami Magyarországot vészes politikai és katonai helyzetében is elérte – vett újabb lendületet a földesúri majorgazdálkodás, súlyosodó robotszolgálatlaltal terhelve a jobbágyságot és a röghözkötés 1514. évi jogszabályának szigorodó alkalmazásával sújtva a földműves nép széles rétegeit. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között Mátyás király adóztató uralma megszépült az utókor, kivált a jobbágyság emlékezetében. Nemcsak az erős és biztonságos ország, a törökkel–némettel szemben győzelmesen helytálló királyság képét idézte fel, hanem reális gazdaság- és társadalomtörténeti elemekre is épült: a parasztnép kisebb *földesúri* szolgálatának, kedvezőbb jogállapotának, szabadabb piaci tevékenységének emlékére.

Így formálódott ki a „közpélda” az igazságos Mátyás királyról, hogy azután a magyar nép történelmi tudatának maradandó alkotóelemévé váljék.

Bonfini könyvét olvasva, mellette Heltai Gáspár és más szerzők munkáit forgatva, tűnődött el pár emberöltővel később (1656–1657) Zrínyi Miklós is Mátyás király históriáján. Jegyzésbe vette elmélkedésre való dolgait, „observatiókat” fűzött megválasztásához és országlásának nevezetes eseményeihez, hogy – ha már nem is láthatja a nagy királyt – legalább életének tanulságait fordíthassa a maga javára „a mi magyar nemzetünk... a mi időnkben”.⁶

Igaz, Mátyás „nemcsak kénnyel” – önkéntes választással – lett király, hanem atya érdeméért és nagybátyja, Szilágyi Mihály fegyvereinek hatalmából, s „nem jó volna, ha szabad országban ily móddal kellene mindenkor királyt választani”; de az ő megválasztása áldás volt a nemzetre, benne az isteni gondviselés nyilvánult meg. Megmutatkozott ez már nyomban trónra lépte után, amikor három ellenséggel: a német és török császárral s a cseh Giskrával szemben állt helyt, összeszedve „minden elméjét, minden erejét”; s kitűnt később is, amikor „nemcsak egy mestersége volt a dolgoknak végigvitelében”, hanem amilyen serény vitézséggel forgatta fegyverét, ugyanolyan eszélyességgel használta a tárgyalás, a kegyelem, az ajándékozás, a megnyerés eszközét. A hadakozásban is „tudta ő az alkalmas időket megválasztani minden állapotra és történetre”: támadásra, védekezésre vagy kitérésre az ütközet előtt.⁷ Tudott tisztségeket osztani arra érdemeseknek, törvényt alkotni, igazságot szolgáltatni; de mindennekfelett ismerte a királyok és hadvezérek legfőbb mesterségét: „bene imperare, jól parancsolni”, a seregben rendet és fegyelmet tartani; mert „az nélkül a had nem had, hanem *confusio*. Mi magyarok bizony már azt sem tudjuk, micsoda a *disciplina*..., hogy meghalt Mátyás király”, aki nem paposkodással és „melancholiai inclinációval” szolgált Istent (mint Frigyes császár), hanem „az ő nevének dicséretire nézendő nagy actiókkal”. Papoknak, egyháziaknak különben sincs „semmi közök ez világ politicus administratiójában”. Ha Vitéz János érsek (miként „az mi időnkben is ... némelyek”) másképp vélekedett – számos főúrral, nemessel együtt pártot ütött és Kázmér lengyel király ifjabb fiát hívta be a magyar trónra –, bizony „magahittül” és „bolondul” gondolkodott: méltán érte Mátyástól büntetése, az ifjabb Kázmért pedig szégyenítő megfutamtatása.⁸

Ám megannyi erénye mellett voltak hibái, botlásai is a királynak, és bár „arra tanítja a discretio a historicusokat, hogy a nagy fejedelmek fogyatkozásait... ne írjuk mint vétkeket, hanem sicut virtutes imperfectas” – tökéletlen erényeket vagy erényből fakadó hibákat –, mégsem szabad ezeket szó nélkül hagyni. Ilyen volt már az ifjú uralkodó háládatlansága nagybátyjával szemben („még ha bizony szó fér Szilágyihoz is”); mert „megbocsáss jó király,... a több rossz királyoknak szokások sze-

rint, nem szennyvedhetted szemed előtt ezt az embert, kinek te annyival voltál adós”.⁹ De „szó férhet” Mátyás nyugati hadjárataihoz is, elsőben a csehországi expedícióhoz, amelyet nem lehet „dicsérnünk... igazságról, ... annál inkább nem szükségéről”. Hiszen ha a huszita eretnecség leküzdése szolgált jogcímül, hol van a keresztény vallásnak olyan előírása, hogy az eretneket, törököt fegyverrel kell megtéríteni? (A valláson kívül „más okok... kényszerítenek az török ellen... is fegyvert fognunk”)¹⁰ El kell gondolkodni azon is, „hogya jó [volt]-e Ausztriába menni haddal avagy nem”. Ha Bonfinius is hiába próbálta előszámlálni ennek a háborúskodásnak az okait, maga Zrínyi sem tudja kielégítően megmagyarázni, „hogyesem ez a dicsőségre termett király, tudván, hogy méltóbb hadakozása lehetne a török pogány ellen, sőt inkább szükséges, mégis hátrahagyván azt ... inkább mene a német császár”. Humanista elődjét követve ő is hivatkozik a két uralkodó merőben különböző egyéniségére, mint ellenségeskedésük egyik forrására; másutt meg Mátyás „nagy kéntelenségét” is felhozza a Frigyessel való háborúskodásra, merthogy a császár a török elleni harc „minden igyekezetiben meggátolá”. Felelősség hárul más keresztény fejedelmekre is, akik Magyarország pusztulását „mindenkor negligálták, holott az volt kapuja és grádicsa a török veszedelemnek”. Végére azonban a fő, a döntő ok – ami minden ellenérvet „kicsinné tett” – nem volt, nem lehetett más, mint „a király kívánsága, világbíró császár ellen hadakozni”,¹¹ azaz a *virtus imperfecta*: az erényből fakadó hiba.

Mert Mátyás tetteit végső soron katonás becsvágya, a Machiavelli által aposztrofált fejedelmi *virtú* sugallta. „Az ő udvara Mars oskolája volt”; az „ő élete merő bátorság... és minden gondolatja vitézség”. Az ország balvégzete pedig éppen abból fakadt, hogy az ő hadivirtusa nem lelt méltó folytatóra, „holott... halála után, ha lettek volna mások is olyanok, ... mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna, ha nem egész kereszténységnek, legalább bizony Magyarországnak”.¹²

Erős nemzet hős katonakirálya volt, aki „securitást szerzett” alattvalóinak – ez Zrínyi Miklós válasza Mátyás történelmi jelentőségének kérdésére. Ezért „emlékezete örökétig léssen a magyaroknál”.¹³

3.

Bonfini maradt a klasszikus auctor Mátyás históriájára a XVIII. században is, de a bontakozó tudományos történetkutatás már bővítette az ismeretek körét, és más forrásokat is feltárt, vagy hozzáférhetőbbé tett. A század közepén látott napvilágot Mátyás leveleinek négy kötete,¹⁴ s bocsátotta közre Bél Mátyás osztrák tanítványa, Schwandtner János

György a magyar történelem elbeszélő kútforrások első nagyszabású gyűjteményét, benne nemcsak Galeotti Marzio színes anekdotáit, hanem Thuróczi János ítélmester krónikáját is, fontos adatokkal Mátyás korára.¹⁵ Ehhez csatlakozott a század végén a kutató-könyvtáros Kovachich Márton György egy sor „kisebb” elbeszélő forrás gyűjteményes kiadásával, amely egyebek között az 1460-as évek eleji Magyarország viszonyairól szóló, tanulságos pápai követjelentést is közölt, valamint az uralkodó olyan követutasítását az 1480-as évek végéről, amely a Corvin János örökösödése körüli bonyodalmakra vet fényt.¹⁶ A Mátyás-kori (és előző) országgyűlések dekrétumainak nem teljes sorozatát – amelyet Bonfini-kiadásának függelékeként a tudós humanista Zsámboki János már korábban közzétett, a XVII. század végére pedig, folytatásaival együtt, a Corpus Jurisba foglaltak – ugyanő egészítette ki becses forráspublikációival, amelyek a korszak más országgyűléseinek tárgyalásaiba is bepillantást engedtek.¹⁷ A nagybuzgalmú egyháztörténész adatgyűjtők: Hevenesi Gábor, Kaprinai István, valamint Cornides Dániel kiterjedt kéziratanyagát¹⁸ felhasználva, a XVIII. század utolsó harmadában indították útjukra a jeles jezsuita historikusok, Pray György és Katona István sokkötetes, latin nyelvű összefoglalásait Magyarországi történetéről, amelyekben – kommentárok és jegyzetek kíséretében – számos szöveget hoztak napvilágra a XV. század második feléből is.¹⁹ Főként erre a forrásbázisra építve írták meg a századforduló körül, illetve a XIX. század első évtizedeiben a Bécsben hivatalnokoskodó szepesi szász polgárfi, Engel János Keresztély, majd a kapucinus szerzetesből oroszországi evangélikus püspökké lett, kalandos életű Fessler Ignác Aurél nagyszabású német nyelvű összefoglalásaiknak Mátyás királyról szóló fejezeteit.²⁰

Sőt az utóbbi – még jóval azelőtt, hogy átfogó történelmi művéhez látott volna – mozgalmas pályájának korábbi, Sziléziában töltött szakaszán, külön kétkötetes munkában rajzolta meg Hunyadi Mátyásnak, „Magyarország királyának és Szilézia nagyhercegének” életútját.²¹

A könyv sajátos érdekességét részben éppen a *genius loci*: keletkezésének helyszíne és körülményei adják. Fesslernek sziléziai azilumában, a porosz király kamaraelnökének védnökségét élvezve, közvetlen lehetősége nyílt arra, hogy cseh, osztrák és lengyel történeti munkákból is mérítsen, kiváltképpen Boroszló történetének egy akkoriban megjelent, terjedelmes és jól dokumentált gyűjteményéből, amely számos részletet tartalmazott egy Mátyás-kori boroszlói tanácsúr, Eschenloer Péter kortörténeti munkáiból és oklevélközléseiből is: ez volt Fessler fő forrása a csehországi háború menetének előadásában.²² Forrásául, „kísérőjéül” szolgált a cseh dolgokban – így a szerző –, de nem útmutatójául. Útmutatója „maga Mátyás volt”: hősének egyénisége, gondolkodás- és cselekvésmódja, ahogyan azt az uralkodóban ifjúkorától fogva kibontakoz-

ni látta. Heves vitába szállt ugyanis azokkal a történetírókkal, akik a hagyományozott szövegek szavainak ígézetében élnek, és „rein-historisch” kompilációikban fel sem vetik a források pszichológiai hitelének, a cselekedetek lélektani motívumainak kérdéseit. Maga viszont „historisch-psychologisch” módszerével éppen arra törekedett, hogy Mátyásnak, e „rejtélyes és kiismerhetetlen embernek” – aki mélyebb indokait többnyire bizalmasai körében sem fedhette fel, míg kutató tekintete előtt azok legtitkoltabb gondolatai sem maradtak rejtve – a belső mozgatóerőt is kifürkéssze, és lélektani szempontból tegye mérlegre elhatározásait és magatartását. Hasonlóképpen kívánta életközelségre hozni kortársait is.²³

Fessler megvilágítása szerint tehát a kunstadtai Poděbrád vesztét – akit inkább a huszita párt túlsúlya, semmint saját tehetsége emelt Csehország trónjára, és erőit messze meghaladó célra: a német császári korona megszerzésére tört – Rómában, II. Pál pápa, e „tudatlan, kapzsi, hiú és kegyetlen ember” bíbornoki kollégiumában határozták el; a pápának csupán egyetlen keresztény fejedelemre volt szüksége, akinek megvolt az ereje és akarata ahhoz, hogy végrehajtójául szolgáljon. Mátyás „átlátott a római főpap ravaszságán”; 1468-ig nem gondolt ellenségeskedésre szorongatott helyzetben lévő apósával szemben, a pápa ismételt felhívásai dacára sem. Csak amikor maga került abba a kényszerhelyzetbe, hogy ha fenntartja a békés viszonyt a cseh királlyal, egyszerre teszi ellenségévé a pápát és a császárt, csak ekkor tett eleget követek és a csehországi katolikus rendek sürgetésének; csak ekkor hajolt meg „a körülmények hatalma”, egyben „dicsvágyának ösztönzése” előtt.²⁴ Ám ezen a ponton éppúgy, mint a cseh háború tárgyalása közben, Fessler többször is kifakad azok ellen, akik Mátyás „korlátlan uralomvágyát és hódító szenvedélyét” tekintik cselekedetei fő rugójának. Úgy véli, Poděbrád iránti indokolatlan elfogultságból teszik ezt a többségükben protestáns történetírók, mert benne „Luther jótekonny reformációjának tiszteletreméltó előfutárát” látják. Holott a „kunstadtai” nem vallásos meggyőződésből, hanem pusztán önzésből csatlakozott a huszitákhoz, s ezek közül is sokan süllyedtek „egy fanatikus szekta erőszakban tobzódó tagjai közé” – a sértett prágai főpap, Rokyczana káros befolyása alatt.²⁵

Nem kisebb határozottsággal utasítja vissza Fessler azoknak a véleményét, akik az osztrák háborúkat is merő hódításvágyból eredeztetik. Mátyás már uralkodása első éveiben kész volt arra, hogy III. Callixtus, majd kivált II. Pius pápa ösztönzésére és atyja nyomdokán haladva, a török elleni harc, „e nagy és istennek tetsző ügy legbuzgóbb részese és szorgalmazója legyen”; ámde kénytelen volt – mint a pápához 1459-ben írt leveléből is kiderül – támadó hadjáratának tervétől elállni és a vele szemben felvonuló III. Frigyes ellen fordulni. Később, bár Pius utódai: II. Pál, IV. Sixtus és VIII. Ince – saját élvezeteiket és itáliai hatalmi

érdekeiket hajszolva –, inkább csak szavakban, mint tettekkel támogatták, s Velencétől és a német birodalmi rendektől sem kapott érdemleges segítséget, Mátyás továbbra sem adta fel a török elleni támadó hadjárat tervét; de – idézi a szerző Pray alapján, Mátyásnak a pápai követ előtt 1482-ben tett kijelentését – a császár „váltakozva lázította fel ellene hol a cseheket, osztrákokat, lengyeleket, hol meg magukat a magyarokat, valahányszor az ország határvidékére készült, hogy teljes erejét vesse be a barbárok ellen”. Így vált számára az osztrák háború 1477-től kezdve az „önfenntartás kötelességévé”; mi több: így lett 1482-től fogva „Frigyes császár legyőzése erőfeszítéseinek fő céljává, mert ebben látta mindazon hasznos következmények első előfeltételét, amelyek a török kiűzéséből az egész kereszténységre háramolnának”.²⁶

Ha tehát Mátyás külpolitikájának elmarasztalása már Zrínyinél felhangzott, a történetirodalomban pedig vissza-visszatért – cseh-osztrák hódításai kedvéért elhanyagolta a török veszélyt és 1464 után nem tett már komoly lépést az oszmán hatalommal szemben –, akkor Fesslernél, íme, megjelent már a Mátyást fölmentő, sőt igazoló „ellentétel” is, amely nyugati birodalmi törekvéseit éppen törökellenes tervei megalapozásának szándékából magyarázta. Erre az értelmezésre ugyancsak hosszú jövő várt a történetírásban.²⁷

A külpolitikai akcióknál és hadműveleteknél jóval kisebb teret szentelt a szerző Mátyás hazai intézkedéseinek; de azért lendületes szavakkal méltatta a tudomány és művészetek pártolása és hazai földre való átplántálása, a bibliotéka és „akadémia” létesítése körüli érdemeit; említette törvényhozását, amelyből főként 1486. évi dekrétumának az igazságszolgáltatást szabályozó cikkelyeire figyelt fel; kiemelte az állandó hadsereg felállítását, amelyet a király személyes teljesítményének, „egyéni alkotásának” tekintett; s különösképpen azt hangsúlyozta, hogy „az államgépezet fogaskerekeit... ő maga illesztette össze, és adott az egésznek erőt és lendületet”: olyan uralkodó volt, aki „teljesen a saját erejéből tervez, cselekszik és kormányoz”.²⁸ Aránylag részletesen tárgyalta viszont – s ez könyvének megint sajátos *couleur locale*-t kölcsönöz – Mátyásnak az olmützi békével (1479) állandósult kormányzatát Sziléziában. A király nagyrabecsülte, úgymond, a tartománybéliek hűségét, amellyel a lengyel király támadása és Boroszló ostroma (1474) idején kitartottak mellette; ezért „Sziléziát egy olyan törvényes rend előnyeiben kívánta részesíteni, amelyet az korábban, a szörnyű anarchia évei előtt sem ismert”. Tartománygyűlést hívott össze, amelyen a közbiztonság és nyugalom érdekében kemény rendszabályokat hozott a magánháborúskodás, a jogtalan vámszedés, a pénzrontás ellen; megerősítette a városok jogait és szabadságait, a polgári magisztrátusok tekintélyét a feudális nagyurak és rendek nyomásával (egyben a városi köznép lázongásaival) szemben; ésszerű adóreformot vezetett be (bár nem tudta elejét venni

annak, hogy ez súlyos visszaélések forrása legyen); intézkedéseivel tehát a tartomány jövődő felvirágzását készítette elő.²⁹ Szilézia kormányzata Mátyás király” – vélekedik a történetíró tábori pap, Szekér Joachim –, de pe, értékelése: megint olyan téma, amely Fessler után és nyomán nem kevés visszhangra-vitára talált a történetírásban.³⁰

Mi az oka annak – tette fel szerzőnk a kérdést már mecénásához intézett ajánlásában –, hogy Magyarország „egy ilyen király alatt nem emelkedett még magasabbra”, és nem fejlődött tovább. Válasza – amelyet ugyanitt, majd műve befejezéseként fogalmazott meg – két részből áll. Az egyik: Mátyás személyisége „túl nagy volt Magyarország számára és a kor számára”, amelyben élt; „olyan akadályokkal találta szembe magát kortársai mentalitásában, amelyeket még az ő éleslátása és tetteje sem tudott egészen leküzdeni”. A másik: azok az eredmények, amelyeket így is sikerült elérnie, veszendőbe mentek méltatlan utódai alatt. Mert hiszen „egész nemzetek is csak egy-egy rendkívüli egyéniség energiája révén tudnak az értelmes tevékenység és kultúra magasabb lépcsőfokára lendülni, s annak letűntével visszahanyatlanak korábbi állapotukba”.³¹

Itt tartott a Mátyás-kérdés megvilágítása 1790 körül, vagy kétszáz évvel ezelőtt.

4.

A XIX. század első felében – amikor a Mátyás személyéhez kapcsolódó, népi ihletésű vagy nemzetközi eredetű mondaanyagot: az álruhát öltő, igazságosztó király hétköznapijainak anekdotikus vagy romantikus epizódjait, szépirodalmunk egyre gyakrabban dolgozta fel különböző műformákban³² – történetírásunk nem termelt újabb Mátyás-monográfiát; csupán rövidebb dolgozatokban vagy összefoglaló munkák részfejezeteiben idézte fel a hajdani nagylétünk jelképévé lett uralkodó alakját. Különösen szívesen időztek el a szerzők Mátyás választásánál, Szilágyi Mihály – Bonfini által hagyományozott – hatásos beszédénél, amely a haza szabadságára és a nemzet méltóságára hivatkozva érvelt Hunyadi János fiának megválasztása mellett, s azok ellen, akik a trónt idegen uralkodónak szánják. „Háromszázötven egynehány esztendő előtt történt ez, mikor még a maga boldog virágában és épségében volt a magyar nemzetnek dolga” – sóhajtott fel a költő-történész Virág Benedek, 1458 januárjáról szólván. „Oh azoknak..., kik... nem emlékeznek, mik voltunk valaha!”³³ – Ő is, mint oly sok kortársa, a magyar nemzet önrendelkezési jogának és szuverenitásának szimbólumát látta a választásban; az utókor éppen ezért tekintette Mátyást a *nemzeti* királyság megszemélyesítőjének.³⁴

A mátyási *külpolitika* megítélésének különbségei viszont a korabeli

rövidebb előadásokban is szembeötlének. „Hazánk boldogulására és a királyi udvar fényességének fenntartására sok bölcs rendelkezéseket tett... Mátyás király” – vélekedik a történetíró tábori pap Székér Joachim –, de „valamint nagy volt [benne] a maga dicsőségének szeretete, úgy könnyen reá engedte magát beszélni II. Pál római pápától, hogy Poděbrád Györgytől... ragadná el Csehországot”. Történt pedig ez „hazánknak megfizethetetlen kárával; mert midőn Mátyás Csehországnak, melyhez semmi igazsága nem volt, meghódításában fáradozik, a magyar koronához tartozandó tartományokat, melyeknek védelme első tekintetben kellett volna lenni [előtte], a török igazán megszábadta”.³⁵ Mintha erre válaszolna Virág Benedek – aki ismerte és használta Székér könyvét – így: „Ami... a cseh hadakozást illeti, azt mondom, hogy ő nem annyira bűnös, mint azok, kik őt arra vitték. A pápák...” Ami pedig az osztrák háborút illeti, „ha Fridrik békét hagyott volna Mátyásnak, ő... a török ellen győzedelmeskedvén, országát s birodalmát messze kiterjeszthette volna. Nagy, azaz kimondhatatlan kárára volt Magyarországnak Fridrik.”³⁶ Az ifjú történész és tüzes demokrata, Vasvári Pál pedig rövid dolgozatában – amelyet kézírathagyatékából csak pár évtizede adtak ki – éppen a Mátyás külpolitikájával szemben felhozott „ellenvetések” cáfolatát tűzte céljának. „Én mindezen hadak [a cseh és osztrák háború] indokát a hírkérésben, dicsvágyban fel nem találom” – summázta fejtegetését. „Oda céloztak... Mátyás *előleges* harcai, hogy a viszálykodó keresztény fejedelmeket közbékére kényszerítse, s akkor szabadon ellenszegülhessen a *törökök* előtolongó óriási hatalmának³⁷”. Íme, a már Fesslernél feltűnt „ellenmagyarázat”, még határozottabb megfogalmazásban.

A korabeli történetírás³⁸ tárgyunkat illető legfontosabb fejleménye azonban kétségkívül az volt, hogy a Hunyadi-korra vonatkozó hatalmas adatgyűjtő és forrásfeltáró munkáját már az 1820-as években megkezdte gróf Teleki József. Az a tudós historikus – a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke –, akinek az ötvenes években (részben már a szerző halála, 1855 után) megjelent nagy műve új szakaszt nyitott a Mátyás-historiográfiában.³⁹

Fesslertől eltérően – akit kettős értelmű bókkal „ékes tollú” történetíróként emleget⁴⁰ – Teleki éppen nem pszichologizáló módszert, hanem „rein-historisch” elveket követ. Annál is inkább, mivel úgy látja: Pray és Katona óta majd minden történetírónknak egyedüli forrása maradt ez a két szerző; pedig az általuk oly nagy gonddal és fáradsággal összeszedett adatokon kívül számtalan, történelmünkre új fényt vető adat hever használatlanul mind nyomtatásban, mind kéziratban. A maga feladatát tehát azt tűzi ki, hogy a rendelkezésre álló kútfőket és történetírói előadásokat kritikailag átvizsgálja és a hiteles forrásbázist saját kutatásaival kibővítsé.⁴¹ Közel három évtizedes fáradhatatlan munkájának pedig

nemcsak a Hunyadi-kor új, minden eddiginél részletesebb történeti tárgyalása lett a gyümölcse – öt kötetben, ebből három kötet (III–V.) Mátyás koráról szólóan –, hanem egy háromkötetes oklevéltár (X–XII.) is, amelynek mintegy kétharmada az 1458–1490. évekre vonatkozik. Az okleveleket, mint egyéb forrásait is, Teleki elsősorban az eseménytörténet rekonstruálására használta fel; a gazdaság- és társadalomtörténeti anyagot sorozatának „második nagy osztályában” – a VI–IX. kötetben – szándékozott feldolgozni, ahol „a haza és lakosainak belső állapotjára” fordította volna fő figyelmét.⁴² Utóbbi tervének teljesítése, sajnos, már nem adatott meg számára; de oklevéltárával és kézírathagyatékával így is fontos alapot, kiindulópontot nyújtott a további munkálatokhoz.⁴³

5.

Mátyás külpolitikájának fő mozgatóját – elődeitől eltérően – Teleki nem a töröktől való fenyegetettségében, s nem is túlhajtott személyes becsvágyában látja, hanem III. Frigyes császárral való eredendő szembenállásában. Az ifjú király életre szóló, meghatározó élményének tekintti, hogy trónraléptét közvetlenül követően nem tudta megkoronáztatni magát, mert a császár – származását illető csipős észrevételek kíséretében⁴⁴ – követéinek megtagadta a korona visszaadását. Márpedig – mint később kifejezte – „a nemzet gondolkodása a királyi hatalom érvényességét szinte kizárólag erre építi”.⁴⁵ „Eszerint már ekkor [1458 tavaszán] el volt határozva a két versenytárs közt azon halálos ellenségeskedés, mely Mátyásnak egész uralkodásán keresztülvonult, több ízben véres háborúzásban ütött ki, és most csak azért nem vethetett mindjárt lobbort, mivel mind a két fél más kedvetlenségekkel volt elfoglalva, melyeket el kelle intézni, mielőtt egész erővel egymás ellen támadnának.”⁴⁶ Amikor azonban a Mátyással szembeforduló honi békétlenek Frigyeszt 1459 februárjában éppen arra hivatkozva választották királlyá, hogy „a hazának mostani körülményei közt egy hatalmas, nagy törzsokból származott és törvényes koronázás által mindjárt felavatható fejedelemre van szüksége” – a koronázás hamarosan meg is történt, és a császár a magyar királyi címet is felvette –, „a háború a két versenytárs közt valósággal kiütött”.⁴⁷

A csatamezőn sikeres volt Mátyás, s a pártos urak is rövidesen visszatértek hűségére; de annál nehezebben indultak és haladtak békétárgyalásai, amelyeken legfőbb célja természetesen a korona visszaszerzése volt. Teleki nagy figyelemmel kíséri az alkudozások hosszadalmas menetét, egészen a nevezetes békeokmány végleges elkészültéig, amelyet csak 1463. július 19-én írt alá a Vitéz János vezette magyar küldöttség Sopronban, a császár Bécsújhelyen. Részletesen ismerteti az „örökös és

felbonthatatlan béke” feltételeit, amelyek szerint Frigyes a koronát viszszaadja, de a magyar királyi címet megtartja; mi több: ha Mátyás törvényes örökös nélkül halna meg, Frigyes vagy fiúutóda öröklí a magyar trónt. Ehhez az ominózus passzushoz – amely Mátyást élete végéig nyomasztotta – a történetíró fontos, a király helyzetét sokban megvilágító megjegyzést fűz. Nevezetesen azt, hogy amikor egy héttel később az egyezséget maga is megerősítette, Budán kiadott oklevelében „Fridrik örökösödéséről magtalan halála esetére semmit sem szólt”. S amikor 1464 tavaszán Székesfehérvárott végre sor került hón áhított koronázására, a koronás királyt megerősítő oklevélben „a Fridrik örökösödésről megint említés sem tétetett”.⁴⁸

1465 őszén – vélekedik Teleki, a király és a császár éles hangú levélváltásáról tudósítva – már alkalmasint újból kiütött volna a két szomszéd fejedelem közt a háború, ha Mátyás nem került volna ekkoriban II. Pál pápa kemény szemrehányásainak kereszttüzébe is, aki a török háborúban hanyagsággal, az egyházi javadalmak betöltésében önkénnyel vádolta.⁴⁹ Ezzel a szorongatott helyzetével magyarázható az is, hogy amikor a pápa már ez idő tájt felszólította, „mennyiben volna kész a Poděbrád elleni... ítéleteket, ha a szükség úgy kívánná, erőhatalommal is végrehajtani, Mátyás sietett készségét nyilvánítani”.⁵⁰ Innen vezetett az út a következő években – a II. Pál és Poděbrád közti viszony fokozódó elmergesedésével és a pápa egyre nyomatékosabb sürgetésének hatása alatt – Mátyás csehországi háborújához. Ennek hosszú évtizede a Frigyes-sel való ellentétét háttérbe szorította, sőt ideig-óráig a két uralkodó közeledéséhez, átmeneti szövetkezéséhez vezetett. De a király figyelmét ezenközben sem kerülték el a császár bizalmatlanságot szító lépései, mint 1468 végi „titokteljes római útja”, amelyen bizonyára a pápa segítségét akarta kieszközölni fiának, Miksának mind cseh-, mind magyarországi örökösödéséhez. 1470 februárjában pedig bécsi személyes találkozásuk heteken át fényes külsőségek és színlelt barátság leplében zajlott ugyan, de oly eredménytelenül ért véget, hogy a király március közepén a császártól búcsút sem véve tért haza.⁵¹

1477 elején azután viszonyuk annyira feszültté vált, hogy a háború kitörése szinte elkerülhetetlennek látszott. „A hitetlen esztergomi érsek [a Mátyás udvarában fényes karriert befutott s most a császárhoz átállt Beckensloer János] jó fogadtatása Fridrik udvarában és Mátyás részéről több nyugtalan osztrák nemesnek pártfogása alá vétele volt a kedélyek fölhevülésének közelebbi oka.” Azonban – hangsúlyozta újból Teleki – voltaképp mélyebben fekvő és sokkal régebbi keltű okokról volt szó. Ezért Mátyás 1477. júniusi hadüzenetét és nyílt levelét, s Frigyes hamarosan válaszoló viszontpátensét – amelyek az egymás ellen kölcsönösen felhozott aktuális vádpontokat és cáfolatokat tartalmazták – a történetíró bölcs mérséklettel a következőképpen kommentálta: „Míg Kato-

na... Mátyást Fridrik vádja ellen nyomósan védelmezi, Pray... megjegyzi, hogy... igen nehéz ítéletet hozni, melyik fél adott a háborúra [közvetlen] alkalmat. Mi mind a két félnek nyílt leveleit... hűséges kivonatanban adván, egyenesen az olvasóra bízunk a két fejedelem felhozott okoskodásainak... méltánylását és ezen kérdés eldöntését.”⁵²

Így indult meg és folyt – csupán rövid életű békétől és törekény fegyverszünetektől megszakítva – az osztrák háború, amely a nyolcvanas évek közepén Mátyásnak fényes győzelmeket hozott: csehországi tartományai mellé Alsó-Ausztriának, Bécsnek, Stájerország nagy részének meghódítását. De nem hozta meg számára a Frigyessel való „végbékét”, s élete utolsó időszaka legfőbb céljának teljesülését: házasságon kívül született fia, Corvin János törvényes örökösként való elismertetését. Pedig csak ez tette volna tárgytalanná az 1463. évi békeszerződés azon ominózus örökösödési passzusát, amelynek módosítását sohasem sikerült elérnie.⁵³

6.

A Frigyes császárral való, élethosszig tartó szembenállásban látja Teleki József az egyik fő tényezőt, amely Mátyás politikáját a *törökökkel* szemben is meghatározta. A másikat pedig annak tudatában, hogy Magyarország ereje önmagában nem elegendő arra, hogy döntő csapást mérjen Mohamed szultán hatalmára. Ezért nem mulasztja el sorra-rendre felidézni azokat az egykorú nyilatkozatokat – a pápától, a magyar rendektől, a királytól –, amelyek szerint „most – midőn a magyarok az oszmánok ellen ezeknek nőttön-növekedő erejük tartóztatására már elégtelenek – az egész kereszténységnek szükséges felkelni”; hogy „ezen hatalmas ellenség ellen magok erejéből nem fognak boldogulni és azért külső segedelemre” vannak utalva; hogy „a király a törököknek való ellentállásra magára hagyatva egyáltalában elégtelen, de mégsem oly gyenge, hogy azt a külföld által némiképp segítettve, vissza nem nyomhatná”; hogy „ő ugyan... bátorságát nem vesztette el, de mégis óvakodik erejét túlbecsülni, és fél tőle, hogy nem lesz képes magára hagyatva az ellenségnek ellentállani”.⁵⁴

Ebbe a kettős megvilágításba helyezve tárgyalja a monográfus Mátyás legfényesebb fegyvertényét a déli hadszíntéren: Jajca bevételét. A király már 1463. július végén, mindjárt a Frigyessel kötött béke megerősítése után megindult a török ellen, és karácsonyra elfoglalta a boszniai várat: hosszú és nehéz ostrom árán, amelyben minden rohamot maga irányított, és mindent elkövetett, „amit akár mesterség és fortély, akár erő tehet”. Ám ha a császárral való békekötés lehetővé tette, hogy a török ellen forduljon, a külföldi segedelem elmaradása miatt viszont

kénytelen volt a további hadviseléssel felhagyni. II. Pius pápának ugyanis őszinte buzgalmával sem sikerült a keresztény fejedelmeket eddigi részvétlenségükből kiragadni, sem ebben az évben, sem a következőben (1464), amikorra keresztes hadjáratot hirdetett. A hadak késve gyülekeztek az indulásra kijelölt Anconába, s a testi erejében megtört pápa, aki maga is a kikötővárosba utazott, 1464 augusztusában meghalt. „Ily környüállások közt Mátyás megint önerejére hagyatva maradt; ami annyival sajnosabban esett neki, mivel Pius pápa halála után, kivél jól volt, elkezdődtek kedvetlenségei a szentszékkal.”⁵⁵ Az év őszén Jajcát még sikerült fölmenteni a visszafoglalását megkísérlő török sereg ostroma alól, de egy másik vár, Zvornik megvívásával már nem boldogult. A következő, 1465–1466. évben „arra, hogy támadólag viselje a háborút, hogy maga keresse föl a szultánt tartományaiban”, önerejéből még kevésbé volt képes; külső segítségre pedig a pápa és Poděbrád közti ellentét fellángolása idején még kevésbé számíthatott.⁵⁶

Csak másfél évtizeddel később – fejtegeti a szerző –, amikor a csehországi háború már véget ért, Frigyes császárral pedig fegyverszünet volt érvényben, jött el a kedvező alkalom a török elleni támadó hadjáratra. Mohamed szultán 1481 májusában meghalt; idősebb fia, Bajazid átvette ugyan a hatalmat, de öccsével, Dsemmel támadt trónviszálya Egyiptomban és Szíriában kötötte le fegyveres erejét; Konstantinápolyban a meg hasonlóság, az egész birodalomban a bomlás jelei mutatkoztak. „Valóban a legalkalmasabb időpont, a kedvező körülményeknek nem könnyen visszatérendő központosulása, melyben egy erélyes és egyetértéssel intézett táborozás az oszmánok hatalmát Európában megtörhette... volna.” Mátyás felismerte a lehetőséget, és élni akart vele. IV. Sixtushoz intézett levelében bejelentette: kész erejével a török ellen fordulni, ha a pápa a hadjárat idejére tartományainak birtoklását írásos biztosítékkal szavatolja, Frigyes császárt pedig egyházi fenyték terhe mellett a fegyverszünet megtartására szorítja. Egyidejűleg a velencei dozsétól is segítséget kért hadi készületeihez. Érdemi választ azonban schonnan sem kapott. Sixtus egyetlen határozott lépéssel sem támogatta; a velenceiek hajóikkal nem segítettek; Olaszország többi része megelégedett azzal, hogy Mohamed halálát Tedeumokkal ünnepelte; Németország szokása szerint meddő tanácskozásokban fecsérelte el az időt. Frigyes császár pedig „Mátyás buzgó kívánságát az oszmánok ellen táborba szállani saját javának előmozdítására kívánta használni, mégpedig oly mértékben, hogy ez végre is kénytelen volt szándékával felhagyni... Így a kedvező időpont kihasználatlan telt el.”⁵⁷ Ezek az előzmények magyarázzák, hogy amikor Bajazid szultán – aki még mindig fenyegetve érezte magát öccse népszerűségétől és az egyiptomi lázadástól – 1483-ban követséget küldött hozzá, és ötéves fegyverszünetet kínált, Mátyás elfogadta az ajánlatot. „A bizonyost... a bizonytalanért fölláldozni nem akarván – írja

Teleki, Fesslerrel szinte szó szerint egyezően –, egy hatalmas szomszéd ellen magát bátorságba helyeztette, hogy egy fortélyos ellenséget másfelől egész erővel megtámadhasson... Osztrákhonnan meghódítása maradt ezentúl igyekezetének fő iránya.”⁵⁸

Mindezek alapján jut el a történetíró műve zárófejezetében Mátyás egész külpolitikájának összegező értékeléséhez. „Ha mindjárt külső háborúzásainak egy részében nagyravágását mint tényezőt elfogadni kénytelenek vagyunk; [s ha] nem lehet tagadni, hogy ezen [cseh és osztrák] háborúi által az oszmánok erélyes megtámadásában gátoltatott; de kibékélnek ezen tettevel azok, kik uralkodásának történeteit figyelemmel és az indokok megfontolásával tanulják keresztül.”⁵⁹ Egybehangzik ez azzal az ítéletével, amelyet előadásának egy korábbi pontján így fogalmazott: „Mátyás igen előrelátó volt arra, hogy magát és országát elégséges biztosíték nélkül oly nevezetes és egyenetlen viadalban [amilyen a török elleni támadó hadjárat] ne veszélyeztesse.” Helyzetének és körülményeinek alapos számbavétele „őt minden elfogulatlan történetvizsgáló előtt felmenti”.⁶⁰

7.

Bár a külpolitikát és hadtörténetet állította Teleki József is előadásának homlokterébe, történész elődeinél jóval nagyobb figyelmet fordított Mátyás belső intézkedéseire, kivált az országgyűlések során át meg nyilvánuló államvezetési céljaira és módszereire.

Milyen belviszonyokat talált, milyen államszerkezetet örökölt trónra léptekor Hunyadi János fia? – teszi fel mindenekelőtt a kérdést. S így válaszol reá: „egy minden oldalról veszélyes bomlásnak indult országot”, „egy szoros törvényekkel korlátozott és mozgásaiban önnehézséggel gátolt királyi hatalmat”, amelyet ráadásul még kormányzóvá választott nagybátyjával is kénytelen volt megosztani. Itt „csak gyökeresen ható orvoslásnak” lehetett értelme; a végrehajtó hatalom egységét kivívni mulhatatlan volt, hogy az országban rejlő erőket egyesíthesse. Ez a magyarázata kemény magatartásának Szilágyi Mihállyal szemben. Egyébként azonban a rendi „alkotmány megtörése által nem akarván párthívei elméjét magától elidegeníteni,... messze terjedő terveinek alapját alkotmányos úton [igyekezett] megvetni és elhatároztatni”.⁶¹

Az első lépést az 1458. júniusi országgyűlésen tette, ahol óvakodott még túlzott igényeket támasztani. Bölcs belátással csak annyit akart elérni – s ez sikerült is neki –, hogy a kormányzó év eleji dekrétumának a rendek túlsúlyát biztosító cikkelyei „a király részére szelídebb alakba öntettek”; de azért ezek a „gyengébb” végzések is „elég bajt okoztak a királynak uralkodása egész ideje alatt”.⁶² Az 1459. januári szegedi or-

szággyűlésen már továbbment; „az emberekkel bánás mesterségében bámulásra gerjesztő magaviseletével” a rendeket jelentős engedményekre késztette: a vármegyei bandériumokon kívül telekkatonaság állítására, sőt az egész nemesség hadbaszállására (három hónapra és az ország határáig) „a haza ellenségei, a törökök és mások ellen”. „Már ekkor érezte az ifjú király – mutat rá Teleki – a magyar alkotmány szerkezetének számos hiányait, már ekkor elhatározta azok kiigazítását, ... elég erőteljesen érezvén magában újító terveinek a törvények szabta útoni keresztülvitelére.” Ezért, amikor Frigyessel és a pártutókkal szemben az egyházi és világi nagyok többsége hű maradt hozzá, maga is hittel fogadta, hogy szabadságaikban és szokásaikban megtartja őket; ha pedig az ország egysége és java ezeken „bizonyos változtatásokat tesz szükségessé” (si quid mutandum fuerit), meghallgatásuk és beleegyezésük nélkül nem fog cselekedni.⁶³

A következő lépésre a Frigyessel folytatott békealkudozások közben szánta rá magát. Az 1462. májusi budai országgyűlésen a rendeket „szíves készségre” bírta ahhoz, hogy a korona kiváltása céljából egy új adónemet: portánként egy aranyforint rendkívüli segílyt ajánljanak meg. „Ezen segedelmet minden tartózkodás nélkül adónak nevezték”, de a királynak számos főpap és főúr kezességvállalása mellett meg kellett ígérnie, hogy ilyet többé nem fog kivetni. Ám az 1463. márciusi tolnavári diétán nemcsak az eddiginél kiterjedtebb fölkelés kiállításáról ért el határozatot, hanem a „segélypénz” megismétléséről is; annak formai deklarálásával, hogy ezek a végzések „a nemesi szabadalmakkal semmi nemű összeütközésben sincsenek”.⁶⁴

Bár 1464 tavaszán, koronázása alkalmával Mátyás megint olyan feltételeket vállalt, amelyek hatalmát érzékenyen korlátozták – II. András aranybullája, I. Lajos és Zsigmond megerősítő levelei szerint tartozik az országot szabadalmaiban és szokásaiban megtartani –, hamarosan ismét kinyilvánította az uralkodó újító és „kiigazító” törekvéseit. Noha a koronázáskor egy olyan kikötést is elfogadott, amely szerint a királyi birtokadományok érvényüket veszítik, ha egy esztendőn belül nem nyernek megerősítést, mégis „ezen rendelet egyenes értelme ellen” több adománylevelet erősített meg a határidő eltelte után is – hívja fel a figyelmet Teleki egy terjedelmes lábjegyzetben. Tette pedig ezt Mátyás (1465., 1466., 1469., 1471. évi okleveleiben) úgy, hogy kereken kijelentette: koronázási dekrétuma „nem állhat ellen” újabb intézkedései érvényének, amelyeket királyi hatalmából (de potestate nostra regia), királyi akarata és tekintélye alapján határozott el (volumus et auctoritate regia decrevimus).⁶⁵

Ilyen tárgyszerű és lényegi – bár néha lábjegyzetbe rejtett – észrevételekkel követi nyomon a szerző Mátyás intézkedéseit a következő években is, amelyek a királyi hatalom további erősödésének jegyében álltak.

Nagy figyelmet fordít az 1467. évi budai országgyűlésre, az adó- és harmincadreform elfogadására, amelyet a csehországi háború pénzügyi előkészítésének tekint. Ebből is kitetszik előtte „Mátyás újító szelleme s emberekkeli ügyes bánása”, amelynek köszönhetően „ily nevezetes változásokat... országgyűléseken is keresztül tudott vinni”. Sokan persze – teszi hozzá – e változásokkal nem voltak megelégedve, és közöttük már ekkor nagy párt keletkezett a király ellen, „melyben azonban a polgárság és jobbágyság, bár reá nehezedett az új teher fő súlya, részt nem vett, sőt egyenesen a királyhoz csatlakozott.”⁶⁶ Ebben a figyelemreméltó összefüggésben tárgyalja nemcsak az 1467. évi erdélyi lázadást, hanem a kritikus 1471. év fejleményeit is, amikor a királynak a hazai békétlenekkel és az általuk behívott Jagelló Kázmér herceggel egyszerre kellett megküzdenie.

Mindezek a bonyodalmak nem zavarták meg Mátyást abban, hogy céltudatosan haladjon előre a maga útján. Az 1468. szeptemberi pozsonyi országgyűléssel megint megszavaztatta a rendkívüli segílyt, a nemesi felkeléstől való egyévi fölmentés mellett és több főúr újbóli kezességével, hogy „ezen szokatlan adózást állandósítani s az ország szabadalmait megsérteni nem fogja”. Az 1470 eleji budai diétán is „a király kívánságainak megfelelően” határoztak a rendek, és „a tisztelve becsült, azonban félelmetes újítónak” csupán annyi korlátot szabtak, hogy a jobbágypunkénti aranyforint ismételt megajánlása – amelybe a rendes kincstári adó (kamara haszna) 20 dénárja ($\frac{1}{5}$ forint) is beszámít – a „király ezelőtt két évvel adott biztosításával ellenkezőnek nem tekintethetik”. Amikor pedig a pártütést minden vérontás nélkül eloszlatta a bölcs uralkodó, „ki a jól számított engedékenységet éppoly ügyesen tudta a szívek megnyerésére használni, mint a komoly szilárdságot a megrögzöttek elijesztésére”, az 1471. szeptemberi budai országgyűlés „mindenre reálolt, amit Mátyás kívánt”. A nemesi szabadságokat megerősítette, de olyan fenntartásokkal, „melyek jövő esetekre és időkre már előre rést engedtek azok megrontására”. Évenkénti országgyűlést ígért, de csak „amennyiben a szükség kívánja”; a kamara hasznán kívül más adóról lemondott, kivéve, „ha a rendek azt önként ajánlanák”.⁶⁷

S Teleki nem hagy kétséget az iránt, hogy „a következő esetekben és időkben” éppen az ilyen kivételek váltak szabállyá. Mátyás az 1472. tavaszi országgyűlésen is megajánlta a rendekkel az aranyforintot, csupán azzal az ígérettel, hogy a továbbiakban akaratuk ellenére nem veti ki; mi több: maguk a rendek kérték tőle, hogy két évig ne hívja őket országgyűlésre. Az 1474. őszi, budai diéta pedig Mátyás boroszlói távollétében is „egészen a király óhajta szerint” alkotta meg törvénycikkeit, köztük a (kamara haszna beszámításával) punként egy forint segedelemtől szólót. (Teleki észreveszi azt is, hogy „a rendek készségükért másfelé kerestek kárpótlást”, nevezetesen a jobbágypontok szabad költözkö-

désének egy évre szóló felfüggesztésében.) S ha az 1475. áprilisi budai országgyűlés ismét azzal szavazta meg az aranyforintot, hogy „ily segedelmet a király többé nem kér”, s azt egyedül a török elleni háborúra fordítja, az 1476. októberi pécsi diétán egybegyűltek immár feltétel nélkül adták meg a subsidiumot „szeretve csodált fejedelmük felszólítására”, „annak behajtását saját adószedői által a győzedelmes királyra bízván”.⁶⁸

Bizonyos értelemben a folyamat betetőzését látja a szerző az 1478. február–márciusi országgyűlésben, ahol „a király biztosai által felszólított rendek nagy készséget fejtettek ki a király távollétében is”. Elannyira, hogy ezúttal a kívánt segedelmet egyszerre ajánlották meg öt esztendőre; s csupán „igen illendő” formában fejezték ki azt a reményüket, hogy uralkodójuk – tekintvén kívánságai teljesítésében mutatott készségüket – ősi szabadságaikban megtartja őket, ahogyan Fehérvárott, koronázása alkalmával fogadta. Ezzel az emlékeztetéssel beérve – fűzi hozzá Teleki ironikusan – most „szükségesnek nem látták öt jövőre... különös ígéretre szorítani, vagy csak valamely óvást is közbevetni, oly nagy népszerűséget szerettek neki osztrákhoni győzelmei”.⁶⁹

Ezeket a győzelmeket persze – csakúgy, mint a továbbiakat – Mátyás nem a nemesi felkeléssel, hanem zsoldos seregével érte el. Így aligha eshetett nehezebbre az a kikötés, hogy az adómegajánlás öt esztendeje alatt nem szólíthatja felkelésre a nemeseket (annál kevésbé, mivel a vonatkozó törvénycikk is felsorolt kivételeket). A zsoldos katonákról viszont a dekrétumnak egy másik cikkelye tett említést, mégpedig súlyos kihágásaikról és zsarolásaikról, amelyek elszegényítik az országot, s az uralkodó kötelességéről, hogy fellépjen ellenük. Az ilyen és hasonló kitételeket – amelyek az országgyűlési végzésekben vissza-visszatértek – Teleki pontosan, de kommentár nélkül idézi; a hadműveletek taglalása során is szót ejt persze a királyi zsoldosokról, a „fekete seregről”, és kedvtelve követi Bonfini a király 1487. tavaszi, Bécsűjhely előtti hadi szemléjének leírásában.⁷⁰ Egészében véve azonban az állandó zsoldos sereg létesítéséről és szervezéséről alig mond többet, mint történész elődei; ugyanakkor, amikor Mátyás országgyűlési technikájáról és adószisztemájának kialakításáról hasonlíthatatlanul részletesebb és elemzőbb tárgyalást nyújt, s ebben nemcsak a föllelhető dekrétumokat, hanem a vármegyékhez és városokhoz intézett adóutasításokat is gondosan felhasználja.⁷¹

Ez a részletes tárgyalás az 1480-as évekre is kiterjed, amikor az adómegajánlás és -behajtás mechanizmusa még olajozottabban működött. Az ötesztendő időtartam lejártával, az 1484–1486-ban tartott diétákon „hamar elkészült a végzés a győzelmei által a nemzet külső fényét annyira növelő fejedelem kívánsága szerint”. A következő évben – amikor országgyűlés összehívása nélkül csak a főpapok és főurak egy része (a királyi tanács, amelyet Teleki országtanácsnak nevez) határozott az adóról

1487. június 24-én – a király a köznemességet képviselő megyegyűlésekkel is megtárgyaltatta az ügyet, és pedig kirendelt országnagyjai jelenlétében. „A foganat tökéletesen megfelelt a várakozásnak – állapítja meg a szerző –, a megyék minden ellenzés nélkül megerősítették a segedelemajánlást, és Mátyás már augusztus 6-án kiküldhette adószedőit.” 1489-ben pedig egyenesen azt közölhette Pozsony városával, hogy az ország, tekintettel szükségleteire, kétszeres adót fizetett már számára ebben az évben (*duplicem iam contributionem nobis praestiterunt*).⁷² Ugyanebből vagy a megelőző évből származik a királynak (Kovachich által publikált) ama nevezetes követutasítása és Alfonz calabriai herceghez, felesége bátyjához intézett levele is, amely szerint (Teleki több alkalommal is idézi Mátyásnak ezt a kijelentését): „Még senki sem ismerte a magyar nemzetet és annak gondolkozása módját úgy, mint én, ki azt oly sok esztendeig zablán tudtam tartani.”⁷³

A „tisztelwe becsült, ám félelmetes” uralkodó belső politikájának másik meghatározó elemét⁷⁴ Teleki az 1486-os országgyűlésen elfogadott *Nagyobb törvénykönyv* (*Decretum maius*) kapcsán tárgyalja érzékletesen, kiemelve, hogy az a legújabb időkig az igazságszolgáltatás egyik fő alapja volt Magyarországon. Cikkelyeiben „sok szépet és egyes meglepő rendelkezéseket fogunk találni, melyek a nagy király igazságérzetének nyilvános bizonyosságai”. Ha pedig hézagaira és homályaira is felfigyelünk, ne feledkezzünk meg a történelmi szemléletről. Az egész munkálatot a középkorban divatozott eszmék szerint kell megítélnünk, és arra gondolnunk, hogy „maga Mátyás, körülményeihez képest, az igazság kiszolgáltatásának rendszerét nem merte egészen kiforgatni; egy ily tervnek kivitelét minden hatalma mellett a műveltség annyira különböző fokain álló ország rendeitől, az ősi szokásaihoz annyira ragaszkodó nemzettől éppen nem várhatván, kénytelen [volt] azzal megelégedni, ha a meglevő rendszer egyes részeit kijavíthatja”.⁷⁵

Ilyen elemzések és megfontolások alapján vonta meg végül a történetíró Mátyás uralkodásának mérlegét nemcsak (mint fentebb láttuk) külpolitikai tekintetben, hanem belső intézkedései szempontjából is. „Újító, mégpedig igen nagy újító volt ő nemcsak az igazság kiszolgáltatásának jobb elrendelésében, hanem az alkotmányos elvek szorosabb meghatározásában is...; de ezen újításait, melyek mély belátásának, a dolgok velejébe hatásának, a körülmények ügyes felfogásának bélyegét hordják magukon, törvényes úton vívta ki azok ellen, kik a régi zavart önhasznuk tekintetéből szerették volna megtartani, és azt halála után gyenge utódai alatt... ismét behozták.” „Nem félt ő alattvalóival tanácskozni, de nem is volt erre oka: ismerte az embereket és tudott különösen a magyarokkal bánni; elég elmebeli tehetséggel bírt a tanácskozások sikeres vezetésére, meg tudta a kívánt áldozatokat magának a törvényes úton is szerezni.”⁷⁶

A Hunyadiak helyét a magyar történelemben Teleki József nem kevésbé figyelemreméltóan határozta meg: „A Hunyadi-ház két nemzedéke, a körülményektől is segítettve, de mindenek felett különös személyes tulajdonai által nemcsak magát emelte fel a legmagasabb polcra, hanem hazájának is oly ragyogó fényt tudott szerezni, milyenre azóta sohasem vergődhetett, s... az egész akkori mívelt világra, különösen pedig Európa keleti részére... nevezetes befolyást nyert.” Tette pedig ezt az emberiség történetének különösen fontos korszakában, a középkorból az újkorba való átmenet idején. Ezt az átmenetet Magyarországon „a Mátyás király halála után ért csapások... igen hathatósan gátlák, honunkat, nemzetünket a többi országokhoz, nemzetekhez képest igen hátraveték”. Mindazáltal az akkori alapok nem mentek teljesen veszendőbe, s hatottak a következő századokra is, egészen a legújabb időkig.⁷⁷

Amint talán az elmondottakból is kitűnik, Teleki József kereken 130 évvel ezelőtt megjelent monográfiája csakugyan új szakaszt nyitott a Mátyás-historiográfiában. Történetírásunknak azt a modernkori szakaszát nyitotta meg, amely Fraknoi Vilmos, Tóth Zoltán, Szekfű Gyula, Mályusz Elemér, Molnár Erik, Elekes Lajos és számos más kiváló szerző munkájával járult hozzá a korszak ismeretéhez, a Mátyás-kérdés – „Mátyás-rejtély” – megfejtéséhez.

Mit ad mindezekhez a jelen kötet, amelynek tanulmányai rejtélyes és nagyszerű hősünk halálának ötszáz éves fordulójára íródtak?

Teleki József korábban idézett bölcs mérsékletű formulája ilyen választ tanácsol az előszóírónak: mi, a Mátyás-történetírás korai időszakának termékeit „hűséges kivonatban adván, egyenesen az olvasóra bízunk ezen kérdés eldöntését.”

JEGYZETEK

- 1 Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In: A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. IV. Bp., 1896. 323., 326.
- 2 A mű első teljes kiadása: J. Sambucus (Zsámboki János): *Antonii Bonfinii rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. Basileae, 1568. – Az idézett fordítás: Antonio Bonfini: Magyar történet. In: A renaissance Magyarországon. Szerk. Kardos Tibor. Bp., 1961. 413. – Bonfini e soraira gyakran hivatkoztak történétíróink, így Virág Benedek és Teleki József, alább idézendő munkáikban: V. 121–122., ill. V. 511.
- 3 Székely István magyar krónikája, 1558; Heltai Gáspár magyar krónikája, 1575. In: Tizenhatodik századbeli magyar történetírók. Szerk. Toldy Ferenc. Pest, 1854. I. 52–53., 55–56.; II. 532–533., 537–541., 544–546.
- 4 Görcsöni Ambrus: *Históriai ének az felséges Mátyás királyról*. Kolozsvár, 1577. – Idézi Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Bp., 1911. 10.
- 5 Vö. Szabó T. Attila: Meghalt Mátyás király..., *Nyelvőr*, 1958. 235–236. – A jelen kötetben részletesen tárgyalja a problémát Kriza Ildikó tanulmánya; magunk a kérdés XV–XVI. századi gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásait vizsgáltuk „Mátyás, az igazságos” című dolgozatunkban. (Sajtó alatt.)
- 6 Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések. Új Magyar Múzeum, 1853. I. – Az általunk idézett kiadást szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1983. 27–28.
- 7 Zrínyi: 32–34., 41.
- 8 Uo. 45–49., 57., 67–70.
- 9 Uo. 37.
- 10 Uo. 41–42.
- 11 Uo. 54–60.
- 12 Uo. 27–28., 63., 74.
- 13 Uo. 74., 76.
- 14 *Epistolae Matthiae Corvini ad pontifices, imperatores, reges, principes aliosque viros illustres datae*, I–IV. Cassoviae, 1743–1744.
- 15 J. G. Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I–III. Vindobonae, 1746–1748. – Galeotto műve először 1563-ban jelent meg Bécsben, Thuróczié már 1488-ban Brünmben. Schwandtner gyűjteményének (újból kiadott) I. részében vált hozzáférhetőbbé.
- 16 M. G. Kovachich: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, I–II. Budae, 1798.
- 17 M. G. Kovachich: *Vestigia comitiorum apud Hungaros... celebratorum*. Budae, 1790; *Supplementum ad vestigia comitiorum...*, II. Budae, 1799.
- 18 Nyomtatásban is megjelent: St. Kaprinai: *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad 1457–1461*, I–II. Vindobonae, 1767–1771.
- 19 G. Pray: *Annales regum Hungariae...*, I–V. Vindobonae, 1764–1770; *Historia regum Hungariae...*, I–III. Budae, 1801. (Mátyás koráról a III–IV.,

- illetve a II. kötetben); St. Katona: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae...*, I–XII. Budae, 1788–1792. (Mátyásról a VII–IX. kötetben.)
- 20 J. Chr. von Engel: *Geschichte des ungrischen Reichs*, I–V. Wien, 1813–1814; I. A. Fessler: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, I–X. Leipzig, 1815–1825. (Mátyás koráról a III., illetve V. kötetben.)
- 21 I. A. Fessler: *Mathias Corvinus, König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien*, I–II. Breslau, 1793–1794.
- 22 Von Breslau. Documentirte (sic!) *Geschichte und Beschreibung in Briefen*, I–III. Breslau, 1783. (Mátyás koráról főleg a III. kötetben.)
- 23 Fessler: I. 281.; II. 11., 69., 71., 93., 127., 134., 171–173., 290.
- 24 Uo. II. 26., 34., 44–46., 54–58., 70., 84.
- 25 Uo. II. 27., 31–33., 71., 172–173. – Fessler főként L. A. Gebhardi nézeteivel vitatkozik: *Geschichte des Reiches Ungarn und der damit verbundenen Staaten*, I–IV. Leipzig, 1778–1782. (Mátyásról a III. részben.)
- 26 Fessler: I. 259., 272.; II. 301., 320., 326., 329.
- 27 Ezt az értelmezést Fraknoi Vilmos annyiban vitte tovább, hogy Mátyásnak német-római császári törekvéseket tulajdonított, éppen a török elleni küzdelem megalapozása érdekében. „... mivel Frigyes... hajlandó nem volt a német birodalom erejét Magyarországra javára értékesíteni, ... Mátyás csakhamar azt a merész gondolatot karolta föl, hogy ő maga igyekezik a német birodalom trónjára fölemelkedni... Biztosítani kívánja magát afelől, hogy míg keleten harcol, ... nyugatról támadásnak nem lesz kitéve; és hogy a küzdelemben, amit az egész keresztény világ érdekében folytat, az egész kereszténység hathatós segítségével részesül”: IV. 213., 281. – Fraknoi e felfogása Mátyás császári törekvéseiről (amelyet később külön tanulmányban részletezett: Bp., 1914.) újabb történetírásunkat is elkísérte: Mályusz Elemér: *A magyar állam a középkor végén*. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp., é. n., II. 64.; (Hóman Bálint). Szekfű Gyula: *Magyar történet*. Második kiadás. Bp., 1936. 477.
- 28 Fessler: I. 329–331.; II. 331., 344–347., 355.
- 29 Uo. II. 255–259., 272–279.
- 30 A kérdéssel a magyar szakirodalomban főleg Mályusz Elemér foglalkozott, rámutatva, hogy Felix Rachfahl az európai rendi állam dualisztikus jellegére vonatkozó alapvető megállapításait éppen a XV. századi Szilézia sorsának vizsgálata alapján tette, és Mátyás kormányzatának pozitív vonásait hangsúlyozta: *Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens*. Leipzig, 1894. Mályusz felfogása szerint: „Mátyás..., aki oly céltudatosan szabályozta Sziléziában államhatalom és társadalom együttműködését, ... hódított tartományában már csak alkalmazta [azokat] az elveket, amelyek otthon, hazájában sarjadtak ki.” A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszáz éves fordulójára* (= MEkv). Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1940. I. 357–358.
- 31 Fessler: I. 4.; II. 358–360.
- 32 Lásd erről: Binder Jenő: *A cinkotai kántor és rokonsága*. In: *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára*. Szerk.: Márki Sándor. Bp., 1902, 226–235.; Zolnai Béla: *Mátyás-mondáink eredete és fejlődése*. Irodalomtörténet, 1921. 126. s. köv.; Solt Andor: *Mátyás király a magyar szépirodalomban*. In: MEkv., II. 463–476.
- 33 Virág Benedek: *Magyar századai*. Második kiadás Toldy Ferenc által, V. Pest, 1863. 83–84. A mű első kiadása (Buda, 1808) csak Zsigmond haláláig

- terjedt. A folytatás (Mohácsig) az 1810-es években készült. – Vö. Fessler: I. 231–237.
- 34 Fraknói Vilmos, aki a kérdést, mint fentebb láttuk, élesen vetette fel, Mátyás királyságának nemzeti jellegével kapcsolatban, saját korának körülményei között, inkább azt emelte ki, hogy az idegenek száma „elenyészik a magyarok mellett, kiket Mátyás udvarában és tanácsában, az ország kormányzatában, seregei vezérletében és diplomáciai akcióiban alkalmazott”: IV. 327. – Vö. még Hóman Bálint: Mátyás király. In: MEkv. II. 8.
- 35 Szekér J. Aloysius: Magyarok eredete, a régi és mostani magyaroknak nevezetesebb cselekedeteivel együtt. Második, bővített kiadás. Pest, 1808. II. 181., 196–197. (A mű első kiadása 1791-ben jelent meg.)
- 36 És folytatólag: „Keveset élt Mátyás; akkor halt el, midőn le sem tehetette jól talpköveit azoknak, amiket kigondolt”: Virág: V. 124.
- 37 S így folytatja: „Nagy volt ő békében és harcban, s méltó arra, hogy számára a háládatos maradék emléksobrot emeljen”: Vasvári Pál válogatott írásai. Szerk. Fekete Sándor. Bp., 1956. 246–248. (A nyomtatásban először megjelent kéziratot László József közölte.)
- 38 Figyelmet érdemel még: Budai Ézsaiás: Magyarország históriája, I–III. Debrecen, 1805–1812. (Mátyásról a II. kötetben); Horvát István: Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetésök a nemzeti nyelv ügyében. Pest, 1815; valamint Horváth Mihály későbbi nagy szintézisének első, négykötetes változata (Pest, 1842–1844), amelyben a Mátyás-problematikát az államhatalom központosításának kérdésére is kiterjesztette, és az uralkodó teljesítményét ebből a szempontból felemásnak minősítette: II. 191. s. köv.
- 39 Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. I–V., X–XII. Pest, 1852–1857.
- 40 Teleki: III. 27., 363.
- 41 Teleki: I. Előszó, IV–V.
- 42 Uo. V. 530.
- 43 Kézirathagyatékának egy részét Szabó Károly rendezte sajtó alá, a mű VI. kötetének első részeként: A szoros értelemben vett Magyarország leírása. Pest, 1863. – De voltaképpen ebből nőtt ki Csánki Dezső nagy munkája is: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I–V. Bp., 1890–1913. – Teleki oklevéltára pedig a mai kutató számára is nélkülözhetetlen, nem utolsósorban a gazdaság- és társadalomtörténetben, amely sokáig elhanyagolt területe volt a Mátyás-kor kutatásának.
- 44 „Mátyás király nemzetségének” (Zrinyi: 28.) már régebbi íróinknál is sokat vitatott kérdését kötetünkben E. Kovács Péter tanulmánya vizsgálja.
- 45 Teleki: III. 356.
- 46 Uo. III. 67–68.
- 47 Uo. III. 128., 133–135.
- 48 Uo. III. 331., 339., 365.
- 49 Uo. III. 432–433., 442–443. – Teleki Poděbrádról Fesslerrel éppen ellentétesen nyilatkozik: „A vallásos vakbuzgóság, melytől ő maga sem volt ment, a kortársak nagy részét iránta igazságtalanná tette; de mégis tündöklő tulajdonait legmerészebb ellenségei sem hozhatják kétségbe; ...Csehország nagy férfiai közt kitűnő helyet foglal el”: IV. 214–215. – Mátyás és Poděbrád alakját és kapcsolatát ebben a kötetben Jozef Macek tanulmánya világítja meg, „a fekete-fehér színek helyett összetettségükben jelenítve meg a két személyiséget, olyan politikusokként, akik egymáshoz sok mindenben ha-

sonló szándékok megvalósításán fáradoztak, szándékaik azonban többnyire ellentétesek voltak”.

50 Teleki: IV. 81–83.

51 Uo. IV. 166–171.

52 Uo. V. 3., 21.

53 Egyes történetírók szerint, jegyzi meg Teleki, az 1477. decemberi gmundeni (korneuburgi) békében – amelyben a császár Mátyást elismerte cseh királynak, a meghódított csehországi tartományok urának és német-birodalmi választófejedelemnek – arról is megállapodtak volna, de közhírré nem tették, hogy Frigyes lemond a magyar királyi címről és örökösödésről. Szerzőnk kizárja ezt a feltevést, hiszen a császár a békekötést megerősítő oklevélben továbbra is magyar királynak nevezte magát: V. 37–40., 46–48. – Az 1482 tavaszán Ausztria és Stájerország irányában megindított hadműveletekkel kapcsolatban Teleki idézi Engel véleményét: Mátyást erre a háborúra az ösztönözte, hogy Corvin János örökösödése számára „Fridrik birtokaiban külső támaszt szerezzen”: V. 233–234. – Részletesen foglalkozik végül a két uralkodó 1489 őszére kitűzött, majd 1490 elejére halasztott linzi találkozójának előkészületeivel, amely a „végbékét” lett volna hivatott tető alá hozni. Erre azonban Mátyás hanyatló egészségi állapota miatt sem kerülhetett már sor: V. 482–485., 488., 495–497. – Az újabb szakirodalomban éppen az örökösödési passzus módosítását, illetve utódlás biztosítását tekintve Mátyás nyugati háborúi fő céljának Horváth Jenő: Mátyás király nyugati diplomáciája. In: MEkv. I. 71–93.

54 Teleki: III. 179., 262., 278–279., 309. (1459–1463); vö. V. 110., 125., 170., 181., 263. (1479–1483). – Ezek és a hosszan idézhető hasonló kitételek ingtaggá teszik Szekfű Gyula kérdésfeltevését: „Vajon Mátyás... nem érezte-e saját hatalmát oly szilárdnak, hogy azzal szemben az Al-Dunán leskelődő szandzsákbégek nem voltak többé komolyan számbaveendő erőtnyezők?": II. 477.

55 Teleki: III. 342., 349–350., 354., 387.

56 Uo. III. 455.

57 Uo. V. 193–196.

58 Uo. V. 247–248.; majd a fegyverszünet háromévi meghosszabbításáról: 462. – Vö. Fessler: II. 337.

59 Teleki: V. 513–514. – Vö. Fraknoi értékelésével: „Kortársai és az újabb kori történetírók azt a vádat emelték ellene, hogy túlcсаpongó hatalomvágyának nemzete érdekeit feláldozta, és örök dicsőséget ígérő pályáját, amit atyja jelölt ki neki, múltó fényű sikerek kedvéért, hűtelenül elhagyta. Ezek a vádak nem egészen [!] indokoltak. Mátyás tekintete mindig a kelet felé irányult, csak új utat választott, hogy a régi célhoz biztosabban juthasson el”: IV. 281.

60 Teleki: III. 209. – Szekfű Gyula Telekit azon „jóindulatú ítélkezők” közé sorolja, akik „mentgetni próbálják a királyt azon mulasztásáért, hogy 1464-től kezdve csak fogadkozott török háborúra, ... de komoly lépéseket ez irányban többé nem tett”. Fraknoi pedig (és részben Mályusz is) szerint azokhoz az újabb történetírókhoz tartozik, akik számára „a német-római császárság problémája kínálkozott...” Mátyás „mulasztásainak” kimentésére... Ez újabb elképzelés szerint: a német-római korona birtokában, a választófejedelmek élén, a gazdag Ausztria és Csehország pénzén fogadott zsoldos seregekkel indította volna meg a nagy hadjáratot.” Velük állítja szembe Szekfű a maga kérdésfeltevését, amelyre – a magyar renaissance állam koncepciójából kiindulva – igenlő feleletet ad: „Vajon Mátyás nem volt-

e... oly hatalmas egyéniség..., hogy egyszerűen szükségét érezze a gazdag és művelt szomszéd országok birtokának, és... hogy minden török végcélból függetlenül is magának követelhesse a német-római császári trónt – vajon... kell-e nagyon is józan, reális törekvését messzi ideális célokkal ellepleznünk?": II. 475–477., 641. – Molnár Erik válasza pedig így hangzik: „Mátyás nyilatkozataiból valódi szándékait nemigen lehet kihámozni.” De „Magyarországon mindig azon a véleményen voltak, hogy az ország [egy-magában] a Török Birodalommal... szemben helyét nem állhatja meg”. Így „az az elgondolás, hogy... Csehországgal és Ausztriával, vagy az egész Német Birodalommal közös uralkodó alatt szálljon szembe a törökökkel, oly kevéssé volt utópia, hogy Mátyás halála után néhány évtizeddel, a történeti szükségszerűség erejével meg is valósult. De ebben a politikai alakulatban már csak a maradék Magyarország vett részt, és ... nem magyar, hanem német vezetés alatt..., ennek minden következményével együtt”: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp., 1949. 322–323. – A kérdéshez a jelen kötetben Rázsó Gyula és – az itáliai politika szempontjából – Teke Zsuzsa tanulmánya foglal állást.

61 Teleki: III. 52–53.

62 Uo. III. 88–90.

63 Uo. III. 114–116., 122–126.

64 Uo. III. 252–258., 312–317.

65 Uo. III. 365–368.

66 Uo. III. 505., 511.

67 Uo. IV. 74–77., 158–160., 251–252.

68 Uo. IV. 283., 409., 412., 434., 474.

69 Uo. V. 55–57.

70 Uo. V. 357., 409., 412–413., 479., 517–518.

71 A Mátyás-kori hadszervezetről először Tóth Zoltán nyújtott részletes tájékoztatást: Mátyás király idegen zsoldos serege. Bp., 1925.; vö. Gyalóky Jenő: Mátyás király, a hadszervező és hadvezér. In: MEKv., I. 229–307. – Az uralkodó országgyűlési és adópolitikájának rajza viszont, ahogyan Teleki munkájának mozaikjaiból élénk tárul, a legújabb kutatások fényében is lényegileg helytállónak mutatkozik; vö. Teke Zsuzsa: A dekrétum fogalma és szerepe Mátyás korában. Történelmi Szemle, 1986. 2. 197–218.

72 Teleki: V. 197–199., 290–291., 326–327., 407., 487.

73 „Nemo enim Hungaros et eorum naturam magis unquam novit, quam nos, qui eos tot annis sub freno tenuimus”: IV. 284.; V. 494., 516.

74 Feltűnő, hogy Mátyás uralkodásának kulturális vonatkozásai milyen szűk térre szorultak Teleki előadásában: csupán néhány rövid megjegyzést tett könyvtárról, főiskoláról, humanistákról. A témakör gazdag szakirodalmához – itt csak Kardos Tibor és Balogh Jolán műveire utalunk – járul hozzá Pajorin Klára és Szakály Ferenc tanulmánya a jelen kötetben.

75 Teleki: V. 344., 354–355.

76 Uo. V. 515–516. – Mátyás belpolitikájának ilyen minősítése, persze változó szemléleti megközelítésekben és hangsúlyokkal, nyomon követhető az újabb magyar történetírásban is, egészen Elekes Lajos munkáiig, aki az államhatalom centralizációjának kérdését állította előtérbe: Mátyás és kora. Bp., 1956. – Az uralkodó újító-központosító törekvéseit tartózkodóbban ítéli meg Kubinyi Andrásnak a jelen kötetben közölt tanulmánya.

77 Teleki: I. Előszó, VII.

E. Kovács Péter

A HUNYADI-CSALÁD

» **I**tt e helyen szóllanom kell az Hunyadi Jánosnak eredetiről és nemzetségéről. Nem az Bonfinus mesternek írása szerint, hanem az igaz história szerint, mellyet hallottuk azzoktól, kiknek attyok szolgálta régen az Hunyadi Jánost, és sok és sok ütközetekben forgattanak véle. Mert az olasz Bonfinus kedvesködni akarván Mátyás királynak, a rómaiaktól hozza allá az ő eredetit, és olaszt csinál belőle. De a dolog nem úgy vagyon, hanem mint ebben az írásban megtalálod írván, így higgyed az históriát igaznak lönni.«¹

Heltai Gáspár 1575-ben, Kolozsvárott megjelent Chronicájának a köztudatra és az irodalomra talán legjobban ható részében, amelyben többek között Hunyadi János jeles dolgairól értekezik, olvashatjuk ezeket a mondatokat.² A Bonfini egyik megjegyzését alaposan kiszínező szerző véleménye szerint Hunyadi János (Jankula) az Erdélyben tartózkodó Zsigmond magyar király és a szép Morzsina leány szerelmének gyümölcse.³ A romantikus történetből azonban jól kiszűrhető Heltai célja: a magyar történelemben oly jelentős szerepet betöltő Hunyadiak nem jelentéktelen köznemesi, vagy éppen kenéz családból, hanem királyi vérből származtak.

A „KIRÁLYI” SZÁRMAZÁS

A Bonfini által „összevissza” mesének nevezett Zsigmondtól való származás történetének valóságát,⁴ illetve hamisságát sokan és sokféleképpen próbálták bizonyítani, pró és kontra egyaránt.⁵ A királyi származás állítása ugyanis megfelelő magyarázatul szolgálhatott arra a hihetetlenül gyors karrierre, amit Hunyadi János befutott.

A kortársak szinte egyöntetűen a család nemes, de alacsony státusáról beszéltek. A Cillei-krónika szerint a gubernátor nem volt „megfelelő” nemes. A lengyel Długosz Hunyadi „szerény és csekély állapotáról” beszélt. Aeneas Silvius is ez utóbbit állította.⁶ A korszak legmegbízhatóbb elbeszélő forrása, Thuróczy János krónikája Havasalföld népének nevezetes szülöttjeként ismeri, akit Zsigmond király, apja hírért és nevét hallva, hozatott Magyarországra.⁷ A Zsigmondtól való származás, igaz, nem tényként elfogadva, hanem pletykaként említve, Bonfininél jelenik meg először írásban. A rendelkezésünkre álló szerény mennyiségű ada-

HUNYADI JÁNOS FAMETSZETES ÁBRÁZOLÁSA A THURÓCZY-
KRÓNIKÁBAN (1488)

tok nem elegendőek a kérdés tisztázásához, de mivel jelentős forrás foglalkozik vele, mindenképpen meg kell vizsgálni az idézett részlet valóságtartalmát.

Azt a problémát, hogy Zsigmond mikor járt Erdélyben, a *Zsigmond-kori Oklevéltár*, valamint a királyi itinerárium alapján ma már könnyűszerrel lehet tisztázni. Heltai munkájában 1392-re teszi az időpontot.⁸ Ez azonban nem fedi a valóságot. A király 1409-ig, Hunyadi János nevének első okleveles említéséig, több alkalommal tartózkodott Erdélyben (1391-ben Gyulafehérvár: II. 17–24.; Szeben: III. 6–20.; Segesvár: III. 26–28.; Torda: IV. 14–19.; Kolozsvár: IV. 24–28.; Gyalu: IV. 29.; 1394–1395-ben Torda: XII. 24–26.; Keresztúr: I. 3–4.; Székelyudvar-

hely: I. 9.; Karácsonkő falu Moldvában: I. 30.; Neamt vár: II. 3.; Brassó: II. 12–24.; Brassó: III. 7.; Feketehalom: III. 9–11.; Szeben: III. 15–18.; Kolozsvár: III. 25.; 1395-ben Brassó: VI. 21.; Hosszúmező: VII. 6.; 1397–1398-ban Szeben: XII. 4.; Fogaras: XII. 10.; Brassó: XII. 19–31.; I. 8–9.; Kerc: I. 12.).⁹ Azokról az útjairól nem is szólva, amikor feltehetően érinthette Erdélyt.

Hunyadi János születési idejét már sokkal nehezebb meghatározni, hiszen sem az évet, sem a helyet nem lehet pontosan megállapítani a rendelkezésünkre álló forrásanyagból. Nevének első említését Zsigmond egy 1409-es oklevelében találjuk.¹⁰ Oszvald Arisztid érveit elfogadva: ekkor Hunyadi még kiskorú lehetett, születését már csak azért sem lehet túlságosan korai időre tenni, mert akkor testvéreinek és szüleinek genealógiai adatai válnának zavarossá. Nagyon valószínű, hogy fiatalabb volt a szintén 1456-ban elhunyt Kapisztránói Jánosnál, aki 1386-ban született, tehát halálakor 70 éves volt. Hunyadi ugyanis egy alkalommal Kapisztránói életkorára hivatkozva akarta a szerzetest megóvni egy néhez úttól, amit maga nemrég tett meg. Ez pedig arra utal, hogy a ferences prédikátor idősebb lehetett Hunyadinál. Aeneas Silvius is utal a kettőjük közti korkülönbségre: míg az egyik (Hunyadi) betegségtől, a másik (Kapisztránói) öregsége miatt halt meg.¹¹ Thuróczy szerint sem az öregségtől, hanem az állandó fegyverforgatástól, valamint egyéb gondjaitól kifáradva kezdett betegeskedni Hunyadi.¹²

A fenti töredékes adatok alapján elfogadhatónak látszik Oszvald megállapítása, aki Hunyadi János születési idejét 1395 és 1400 közé tette.¹³ Egy dolog azonban megzavarja feltevését. A család egyik familiárisa, Andreas Pannonius úgy tudta, hogy Hunyadi Zsigmond udvarában mint ifjú szolgált, de a kifejezés – *iuvenis* – nem feltétlenül korjelző, hanem a királyi udvar egyik rangcsoportjának a megnevezése is lehet.¹⁴ A királyi udvarba kerülés időpontja is kétséges, de mindenképpen 1430 és 1434 között kellett történnie. Waroskezy Lepes László erdélyi alvajda oklevelében, 1430 áprilisában megemlíti „hwnad-i wayk fia János”-t, de neve mellé semmiféle rangot nem írt a nótárius.¹⁵ 1434 januárjában viszont már mint „aule noster miles”-ként (a mi udvari vitézünk) 1200 forintot kölcsönzött uralkodójának.¹⁶ A Hunyadiak emberének számító szerző, sajnos, nem írt az udvarba kerülés idejéről és körülményéről.

Thuróczy és Bonfini szerint is Zsigmondot János apjának hírneve vette rá, hogy a fiatal Hunyadit maga mellé vegye. A királyi döntésnek azonban prózaibb okai is lehettek. Elsősorban az, hogy addigra Hunyadi János kipróbált fegyveresnek számított, és nem a szülői közbenjárás fordította a királyi figyelmet az ifjúra. Apjáról, Vajkról ugyanis utoljára 1419-ben tett említést az erdélyi káptalan egyik oklevele.¹⁷ Feltehetően az ezt követő évek egyikében halt meg, ő tehát nem lehetett a királyi hívó szó sugalmazója, de a különböző uraknál – Csáki György ispán, Lazare-

vics István szerb fejedelem, az Újlakiak, Monoszlai Csupor Demeter, a későbbi zágrábi püspök – betöltött familiárisi szolgálat,¹⁸ valamint apja érdemei nagymértékben elősegíthették, hogy 1434-ben már Zsigmond környezetében tartózkodott. Mivel Andreas Pannonius megállapításából Hunyadi korára nézve nem lehet pontos következtetéseket levonni, születési idejét nevének első említése, az 1409-et megelőző években kell keresni.

Bonfini szövege, miszerint Hunyadi Jánost Zsigmond „adhuc ephenum” (serdülő ifjúként) hozatta Havasalföldről Erdélybe, azt bizonyítaná, hogy János jóval 1400 előtt született, azaz apjával egy időben, 1395 körül érkezett az országba, tehát nem a magyar királyság területén látta meg a napvilágot. Az itáliai szerző Thurócynak azt a megállapítását érti félre, hogy Hunyadi János apját Zsigmond hozatta Havasalföldről az országba. Bonfini ebbe a szövegrészbe illesztette bele a fiatal Hunyadi-ról szóló adatait.¹⁹

Heltai munkájában találni a harmadik kapaszkodópontot a Zsigmondtól való származás „hitelességét” illetően. A szerző ugyanis megemlíti, hogy a király és Morzsinai Erzsébet közös gyermeke Hunyadi János. A Morzsinai családot már a 14. század második felében Erdélyben, közelebbről Hunyad megyében találjuk. Tipikus megyebeli familia volt, tagjai országos méltóságot nem viseltek, politikai és gazdasági életterükhöz a megye számított.²⁰ A Hunyadiakkal való bármiféle családi kapcsolatukról az oklevelek hallgatnak. A mindennapi élet viszont legalább egy alkalommal kapcsolatba hozta őket egymással: 1429 novemberében Hunyadi Vajk (László) özvegyének – egyik birtokügylete kapcsán – Dampsus-i Musin özvegye ellentmondott.²¹

Bonfini és Heltai elbeszéléseiben vannak tehát megbízható elemek: Zsigmond valóban járt Erdélyben, tényleg létezett a Morzsinai család, Hunyadi János bizonytalan születési éve akár egybeeshetett a király erdélyi tartózkodásával. Elemenként szétbontva a fenti történetírók megállapításai igaznak bizonyultak, de együtt kezelve azokat, már hihetetlen történetet kapunk; pontosan úgy, ahogy ez a pletykákkal szokott lenni.

A ZSIGMONDTÓL VALÓ SZÁRMAZÁS TÖRTÉNETÉNEK KELETKEZÉSE

A Bonfini által is pletykának tartott „Zsigmond-történet” Mátyás-kori gyökerekre vezethető vissza. Budán – közel egy időben – több, a Hunyadiak származásával foglalkozó szóbeszéd foroghatott közszájon. Thuróczy János, aki krónikájában 1487 augusztusáig tárgyalja a magyarok történetét, nem említi a Zsigmondtól való származás lehetőségét. Havasalföld népének nevezetes szülöttjeként ismeri Hunyadi Jánost,

akit a király – apja hírét és nevét hallva – hozatott Magyarországra.²² Mindezeket azonban, a kortársak elbeszélését és az okleveleket is felhasználó történétíró nem tényként említi, hanem feltevésenként. A latin „fertur” (mondják) ige használata jól mutatja, hogy nem bizonyosságot, hanem (szóbeli) hagyományt közöl.

Antonio Bonfini Hunyadi Mátyás családját – a humanisták történetírói gyakorlatához híven – egyenesen a római Valerius nemzetségtől származtatta. Az itáliai tudós 1486 októberében állt a király szolgálatába, és már akkor átnyújtotta Mátyásnak „A Corvinus-ház eredetéről” szóló művét (*Libellus de Corvinianae Domus origine*).²³ Külföldön sem volt tehát titok, hogy a magyar uralkodó származását gúnyos támadások érik, ezért kedveskedett jövőendő mecénásának a fenti könyvvel. Magyarországra való érkezése után, feltehetően Mátyás haláláig, egy új lezármazási elmélet is elterjedt a király környezetében, ahol Bonfini legtöbb értesülését szerezte. E szerint: a Hunyadiak őse nem más, mint Zsigmond király. Az olasz szerző pedig nemcsak saját – Mátyás római származását bizonyító – véleményét, hanem a szóbeszédet is közölte, de természetesen mesének nevezve azt. Thuróczy krónikájából hiányzik a „Zsigmond-történet”, de nem azért, mert minden alapot nélkülöző pletykának gondolva kihagyta munkájából, hanem mert a királyi származásra utaló szóbeszédet az ítélőmester nem ismerte. Ellenkező esetben mindenképpen utalt volna rá.

A Zsigmondtól való származás keletkezési helye az udvar lehetett. Elterjesztésének, melynek ideje az 1488 és 1490 közötti évekre tehető, politikai oka volt.²⁴ A király és bizalmasai a Corvin János trónöröklését biztosító stratégia egyik elemét láthatták benne. Nem volt véletlen az ő (Zsigmond) és az „íztelen mese” terjesztőjének (Cillei Ulrik gróf) kiválasztása sem.

Mátyás sok tekintetben követte Zsigmond bel- és külpolitikáját, külsőségekben is kimutatta, hogy a császár utódjának tekintette magát, elég csak arra gondolni, hogy a budai várban szobrot is állíttatott tiszteletére. Zsigmond személye tehát megfelelő ősnak látszott. Annak ellenére, hogy a pletyka „elterjesztője”, Cillei a Hunyadiak ellensége volt, mégis azt kell mondanunk, szerencsés ötlet volt „rábízni” ezt a feladatot. Ellenfél szájából hallani azt, ami nem igaz, jobban elfogadhatóvá válik, mintha barát mondaná.

HUNYADI JÁNOS XVI. SZÁZADI ARCKÉPE HIERONYMUS BECK VON LEOPOLDSDORF »PORTRÉKÖNYVÉ«-BEN (1570–1580 KÖRÜL; WIEN, GEMÄLDEGALERIE DES KUNSTHISTORISCHEN MUSEUMS)

OKLEVELES ADATOK

Zsigmond 1409. október 18-án *Serbe fia Wayknak* szolgálatai fejében Hunyadvár birtokot adományozta.²⁵ Mindeddig ez az első okleveles említés a Hunyadi-család őseiről. A Hunyadiakra nézve Thuróczy és Bonfini is úgy tudja: a család nem magyar származású, és Zsigmond se-

gítségével kerültek az országba. A havasalföldi eredet ténykérdés, tisztázatlan pontjai azonban manipulatív megállapításoknak adnak teret. Az azonban, aki egy középkori hőst a 20. századi nacionalizmus szellemében csak egy országnak sajátít ki, a korszak egyik jellegzetességéről feledkezik meg: sok embernek megadatott akkor, hogy több ország történetének részesévé váljon, máshol éljen, mint ahol született, nyelvet, vagy akár vallást cseréljen, egy másik politikai formációhoz lojális legyen.

Az ismeretlen havasalföldi ős személyében a román történeti kutatás a terület uralkodó dinasztiájának, Basarab vajda családjának egyik tagját véli felismerni, mivel a Hunyadiak címerének gyűrűtlen változata I. Vladislav 1365-ös valachiai pénzének ábrázolására hasonlít. Basarab pénzén pedig a sisakdíszben levő madár a Hunyadiak hollójával mutat rokonságot.²⁶

A család valószínűsíthető román eredete ellenére a címerek hasonlóságát nem lehet bizonyítékként elfogadni a két família rokonságára nézve mindaddig, amíg újabb (eredeti!) oklevelek nem állnak rendelkezésünkre a kérdés árnyaltabb tisztázásához. Addig azonban, amíg ezek a dokumentumok nem kerülnek elő, félő, hogy a Hunyadi–Basarab rokonság állítása nem más, mint Heltai Gáspár „módszerének” egy jelenkori, politikai célzatú felújítása: a román származású, királyi sarjjal bíró család nem lehet köznemesi vagy kenéz familia ivadéka, hanem csak „királyi” (vajdai) vérből származó.

A jelentősnek számító Hunyadvár birtokát elnyerő Serbe fia Vajk udvari vitéz valószínűleg Zsigmond Havasalföld elleni hadjárata idején, 1395-ben kerülhetett a király környezetébe. Zsigmond ugyanis ebben az évben Mircse havasalföldi vajda segítségére indult, hogy a törökhöz pártolt Vlad bojárt letegye a trónról, és visszasegítse arra Márcsét.²⁷ Elképzelhető, hogy a belső pártvillongások, az állandó török veszély készítette Vajkot és családját (az 1409-es adománylevélben testvéreit, Magost és Radolt, valamint unokatestvérét, Radolt is megemlíti), hogy elhagyja hazáját, és a magyar király szolgálatába álljon, folytatva addigi foglalkozását, a katonáskodást.²⁸ (Heltai meseszerű szövegéből is jól kiszűrhető egy, a menekülésre utaló részlet!)²⁹

Hunyadi János apjának kiléte ismert: az oklevelek és Bonfini is egybehangzóan Vajkot teszi meg János egyik szülőjeként. Anyjáról viszont semmi biztosat nem tudni, a Morzsinaiaiktól való származást bizonyítani nem lehet. Hitelt érdemlő adataink arra nézve sincsenek, hogy Hunyadi anyját a Szapolyai család egyik tagjában kell keresnünk.³⁰ Bonfini egyenesen azt állítja, hogy Vajk felesége előkelő görög családból származott asszony volt, ami természetesen ugyanúgy képtelenség, mint az, hogy a Corvinusok a Valeriusoktól származtak volna.³¹

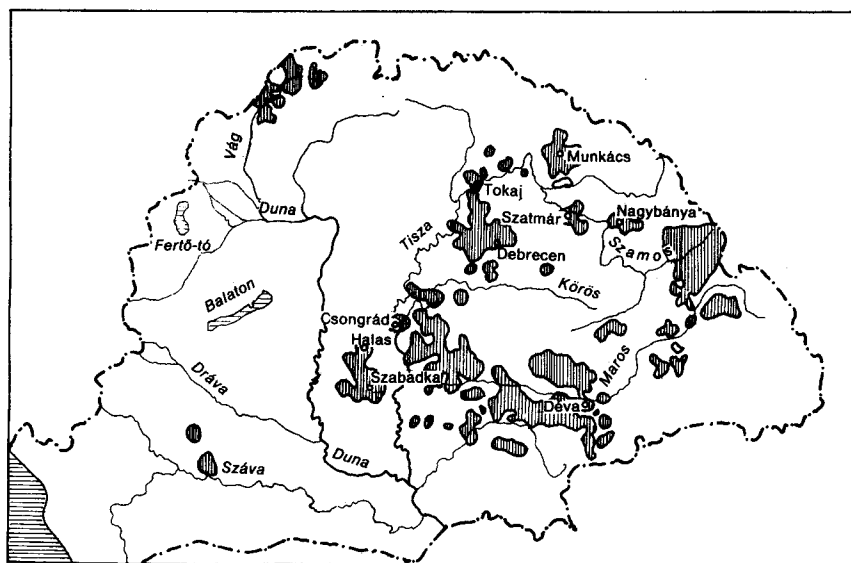
Hunyadi Jánosnak a források szerint két fiútestvére volt: János és

A HUNYADI-CSALÁD 1482 KÖRÜL KÉSZÜLT CÍMERE A VAJDAHUNYADI VÁRBAN

Vajk. Az utóbbiról – aki valószínűleg korán elhunyt – csak egyetlen említést ismerünk 1419-ből.³² Az ifjabb János sorsa szorosan összefonódott bátyjával, aki katonai szolgálatait fejében kapott adományok következtében a bárók és a köznemesek közti rétegből az előbbieik közé emelkedett. 1439-re a két Hunyadi már együtt viselte a szörényi bán tisztségét, *magnificus*nak címezték őket. Addigra megszerezték – a Zsigmondnak adott többszöri kölcsön fejében – a 2750 forint értékre becsült Komjáti mezővárost és kerületet; Orsova, Szörény, Görény és Miháld várának védelme fejében pedig 1439-ben, szintén zálogként, Bodrog megyei birtokokat, valamint a Temes megyei Ikus vidékét.³³

Az 1419-ben név szerint említett fiúk mellett Jánosnak valószínűleg két leánytestvére is volt: Klára dengelegi Pongrác György erdélyi alvajda felesége lett,³⁴ a másik testvér kilétét homály fedí.³⁵

A HUNYADI-CSALÁD BIRTOKAI

HUNYADI JÁNOS CSALÁDJA

Hunyadi János feleségét olyan családból választotta, amelyik tekintélyesnek számított ugyan, de a királlyal nem állt közvetlen kapcsolatban. Apósa, Szilágyi László előbb Maróti János macsói bán, később István szerb fejedelem familiárisa volt. Maróti megbízásából bácsi ispán, majd 1405-ben – Keresztúri Garázda Miklóssal együtt – szreberniki várnagy, s négy évig védelmezte a rábizott erősséget.³⁶ Zsigmond ezért a tettéért várnagytársával közös címeradományban részesítette: 1409. február 24-én kiadott oklevelében Garázda Miklóst és Dénest, valamint Szilágyi Lászlót nevezte meg adományozottakként.³⁷ Mint a bán familiárisa kapta Zsigmondtól első adománybirtokait Bodrog megyében. A hűtlenség vétkébe esett Czobor János három faluját nyerte el ekkor.³⁸ A Doboka és Fehér megyei birtokok megszerzése után várnagytársával – Heves és Nógrád megyei javaikért cserében – megkapták Szrebernik védelme jutalmául a család későbbi előnevét adó Horogszeget (Temes megye), több faluval együtt.³⁹ Szilágyi László még 1426-ban is tisztséget viselt: Szatmár és Németi városok polgári peres ügyeikben fordulhattak hozzá.⁴⁰

A Szilágyi család tehát mind vagyoniilag, mind politikailag sokkal erősebb háttérrel rendelkezett, mint a Hunyadiak, akik az 1409-es hunyadvári adományozást leszámítva, jelentős földbirtokhoz csak 1434 után jutottak⁴¹ (akkor tehát, amikor már Hunyadi János a családhoz tartozott). Szilágyi László és felesége (Belyeni Mihály fia, István leánya)

HUNYADI MÁTYÁS ÜLŐSZOBRA A BAUTZENI ORTENBURG-VÁR
KAPUTORNYÁN

Katalin házasságából négy gyermek született: Mihály, a későbbi kormányzó; Erzsébet, Mátyás anyja; Oszvald, aki révén a Marótiakkal; és Zsófia, aki által a Vingártiakkal kerül majd a család rokonságba.⁴² A négy gyermek „karrierjének” egy oka volt csupán: Hunyadi János még 1431 előtt – amikor László nevű fia a világra jött – feleségül vette az

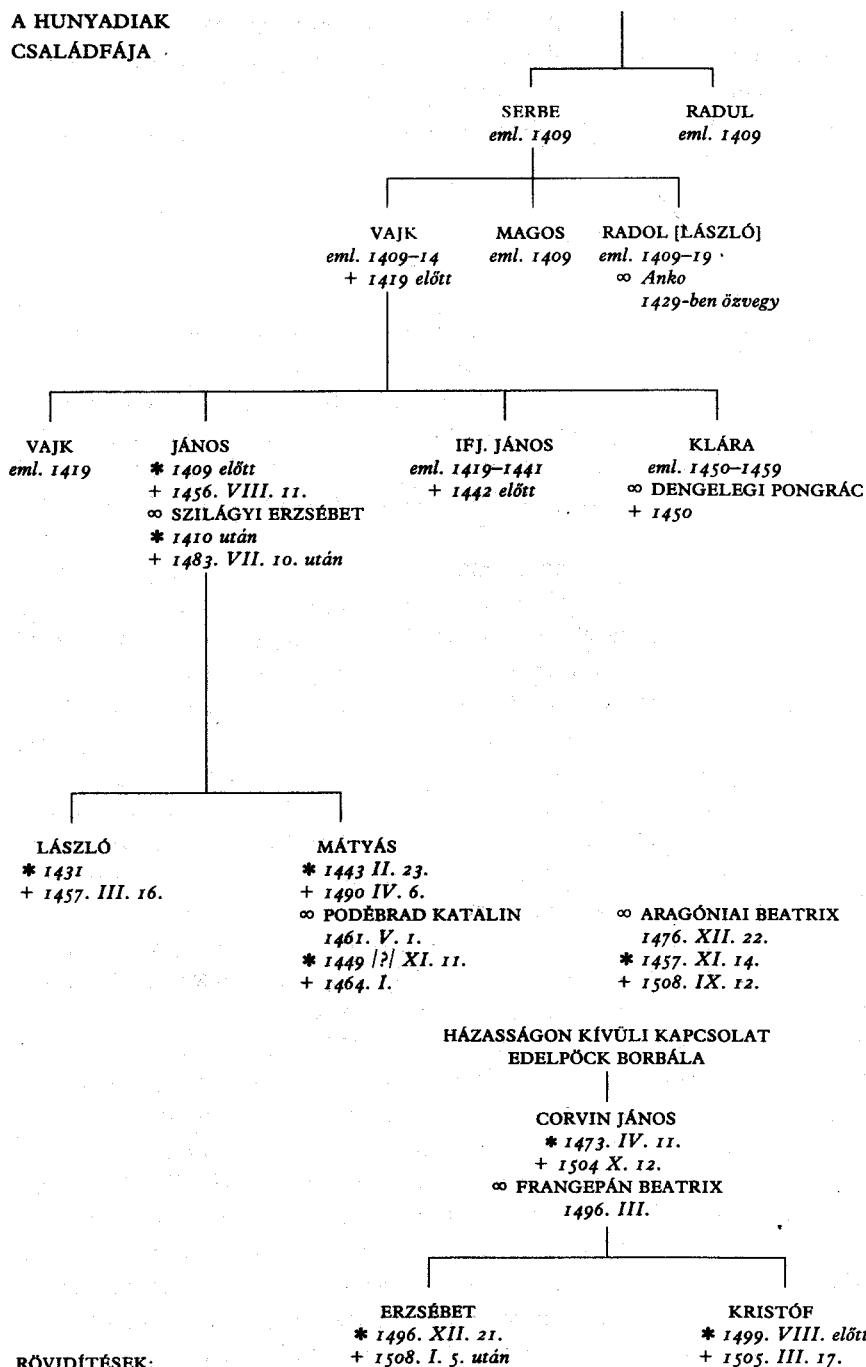
1410 után született Szilágyi Erzsébetet. Házasságukból két fiútód származott: László és Mátyás. Ez utóbbi esetében nemcsak az időt (1443. február 2.), hanem a pontos helyet is tudjuk. Egy – már mint király által kiadott – oklevelében Mátyás Kolozsvárt említi szülővárosaként.⁴³

HUNYADI MÁTYÁS CSALÁDJA

Hunyadi János 1456. augusztus 11-én a zimonyi táborban kitört pestisjárványban vesztette életét. A család feje az a László lett, aki 1452-ben már pozsonyi ispán, 1453-ban horvát bán, apja halála évében pedig temesi ispán. Kivégzése, 1457. március 16-a után, a Hunyadi-família annak ellenére nem maradt vezető nélkül, hogy Mátyás – V. László király foglyaként – Bécsben, majd Prágában tartózkodott. Szilágyi Erzsébet és Mihály ugyanis, mint a Hunyadi-párt vezetői, kihasználva a kedvező politikai helyzetet, Mátyást a magyar trónra segítették. Megválasztásával a valamivel több mint fél évszázada betelepült család elérkezett sikereinek csúcsára. A hatalmas vagyon mellé, a Magyarországon elérhető legnagyobb méltóságot is megszerezték. A királyi cím elnyerésével természetesen háttérbe szorult az addigi, a család érdekeit szem előtt tartó házasságpolitika. (Mátyás első jegyese Cillei Erzsébet volt. Az ország főurainak közbenjárásával 1451. augusztusában Cillei és Hunyadi János kormányzó között megkötött béke értelmében, Mátyás két év múlva, december 6-án lett volna köteles a tízéves Erzsébetet nőül venni. E házasság több tekintetben is kedvezőnek tűnt a Hunyadiak számára: Cillei Ulrik révén a család nemcsak birtokokhoz juthatott volna, hiszen a Cillei-vagyon várományosa – fiútód hiányában – Erzsébet volt, hanem előnyös rokoni kapcsolatokat is ígért. Cillei ugyanis unokatestvére volt a nádornak, Garai Lászlónak és veje Branković Györgynek. Az esküvő azonban Erzsébet korai halála miatt megghiúsult.⁴⁴ Mátyás második menyasszonyjelöltjét, Garai Annát, Garai László és Alexandra tescheni hercegnő leányát, az 1458. január 12-én megkötött szegedi egyezmény értelmében, a vőlegény tudta nélkül, de mindenképpen az ő és a Hunyadi-család érdekében választotta Szilágyi Erzsébet és Mihály. Az egyezésben ugyanis a nádor és családja ígéretet tett, hogy Mátyás trónra kerülését támogatni fogják. Ezt a házassági tervet az tette semmissé, hogy Mátyás – már mint magyar király – február 9-én *Strassnitz*ban [Stražnice] megegyezett fogvatartójával, Poděbrád György cseh kormányzóval, hogy annak Katalin nevű leányát fogja feleségül venni.)⁴⁵

Mátyásnak Poděbrád Katalinnal megkötött házasságával már nemzetközi politikai céljai is voltak, hiszen mire az esküvőt megtartották (1461. május 1.), Poděbrád már közel három éve a cseh trón birtokosa.

**A HUNYADIÁK
CSALÁDFÁJA**

RÖVIDÍTÉSEK:

eml. = említés első és utolsó

* = születés

+ = halál

∞ = házasság

HUNYADI MÁTYÁS PORTRÉJA (A BAUTZENI SZOBOR RÉSZLETE)

Katalin korai halála arra készítette Mátyást, hogy politikája érdekében újból külföldön keressen menyasszonyjelöltet. Kezdetben III. Frigyes császárt kérte meg: rokonai közül jelöljön ki számára jegyest. A brandenburgi ház két tagja, Frigyes választófejedelem és Albrecht őrgróf fel is ajánlották lányaikat. Ezt a kísérletét a magyar bárók ellenállása buktatta meg, míg milánói próbálkozásait Velence akadályozta meg.

Ugyancsak kudarcba fulladt az az elképzelése is, hogy Mátyás a császár nővérének, Margit szász választófejedelemnőnek az egyik leányát vegye feleségül.⁴⁶

Többszöri próbálkozás után végül is az Aragóniai-házból választotta második feleségét Mátyás, habár állítólag a magyar bárók nem nagyon lelkesedtek a megkötendő házasságért, de megakadályozni nem tudták.⁴⁷ Beatrixszal, Ferrante nápolyi király leányával a magyar uralkodó 1476. december 22-én kötött házasságot. Mátyás így nemcsak az Aragóniai-házzal, hanem azon keresztül más olasz fejedelemségekkel is rokonságba került. Ezek közül a legjelentősebbek az Esték voltak (Beatrix nővére, Eleonóra, Herkules ferrarai herceg felesége volt).

Mátyás halálával (1490. április 6.) kihalt a Hunyadi-család. A sors ironiája, hogy mind a família kialakulásánál, mind annak magvaszakadásánál különféle legendák születtek. A Zsigmondtól való származás fikciója, és Mátyás megmérgezésének állítása a magyar történelem egyik legjelentősebb családjának históriáját foglalják meseszerű keretbe.

Hogy a királyt megmérgezték, és mindehhez Beatrixnak is köze volt, Mátyás halála után néhány héttel, Itáliában kezdték terjeszteni.⁴⁸ Bonfini így írta le a király utolsó napjait: április 4-én, virágvasárnapon lovaggá ütötte a velencei követet (Bollani Domonkost), majd fáradtan tért haza. Fügét rendelt, de amikor az első szemet megköstolta, romlottnak találva azt, haragra lobbant. Ezután már nem fogadott el feleségétől más ételt, szédülés és szemei elhomályosulása miatt. Estére rosszabbul lett, szélütés érte. Még két napig szenvedett; végig nagy fájdalmai voltak. Haláltusájakor a gyomrában diónyi gömb támadt, ami emelkedni kezdett, s csuklást kiváltva a torka irányába tartott. Amikor a nyelőcsövéhez ért, a király kiadta lelkét.⁴⁹

A mérgezett füge, mint Mátyás halálának okozója, csak abban az esetben lehetne megfontolás tárgya, ha a király látszólag egészségesen, minden előjel nélkül, hirtelen betegedett volna meg a gyümölcs elfogyasztása után. Ez azonban nem így volt. Mátyást évek óta betegség gyötörte. 1487 októberében *Baptista Canano*, akit Beatrix kérésére Eleonóra ferrarai hercegnő küldött az országba társával, *Egano de Florenóval*, levelében Mátyás betegségéről is beszámol. A királyi orvosnak többször kellett érvágást alkalmaznia a baj megszüntetése érdekében.⁵⁰ A köszvény is annyira elhatalmasodott rajta, hogy 1489 márciusától nem tudott a saját lábán járni, hordszéket kellett használnia.⁵¹

Bonfini tehát egy súlyos beteg utolsó rohamát írta le. Az Itáliában elterjedt pletyka a több forrásból érkező, egymásnak ellentmondó hírek eredménye volt, egy lehetséges kombináció papírra vetése, a magyarországi tudósítások – Beatrix és Mátyás romló viszonya, a király betegsége, majd halálhíre – tendenciózus magyarázata. Beatrix, akinek legke-

vésbé állt érdekében a meglévő helyzet megváltoztatása, hiszen ő csak Mátyás életében számíthatott befolyásra az udvarban és a politikában, 18 évvel élte túl férjét, 1508-ban halt meg.

CORVIN JÁNOS CSALÁDJA

1473. április 2-án, annak ellenére, hogy Mátyásnak fia született, nem volt örömnép a budai várban. A király nem is tartózkodott az udvarban, hiszen az év tavaszán Morvaországban hadakozott.⁵² A megszületett utód Mátyás házasságon kívüli kapcsolatából származott. Anyja a *Stein an der Donau*-ból származó Edelpöck Borbála volt.⁵³ Az egyházi pályára szánt János életében akkor következett be nagy változás, amikor Mátyás rádöbrent: nem várhat utódot Beatrixtól. 1479. október 21-én kelt oklevelében Mátyás Corvin Jánost egyetlen szülöttjeként, királyi sarjnak nevezte, és a lipcsei herceg, valamint Hunyad grófja címekkel illette.⁵⁴ Mátyás 1482-től, szakítva addigi birtokpolitikájával – a szabad birtokokat hűséges híveinek juttatva – elérte, hogy fiának 1490-re nagyobb vagyona volt, mint a Szapolyaiaknak és az Újlakiaknak a folyamatos adományozások következtében.⁵⁵ A Mátyás utódlását előkészítő intézkedései közül külpolitikailag jelentősnek számított fia és Sforza Bianca házasságának tető alá hozása.⁵⁶ Ez a terv azonban II. Ulászló megválasztása után már nem valósult meg.

Corvin János 1496-ban nősült meg. Felesége Frangepán Beatrix lett, akitől két gyermeke született: Erzsébet és Kristóf. Apjuk halálával ők lettek a Hunyadi-örökség várományosai. Korai haláluk és anyjuk házassága Brandenburi Györggyel (1509. január 25.) már előrevetítette a Hunyadi-vagyon sorsát. Beatrix halálával a hatalmas birtok idegen kézre került.⁵⁷

ROKON CSALÁDOK

A Hunyadiak szerteágazó családi kapcsolatait – főbb vonalakban – már felvázoltuk.⁵⁸ Öt családról azonban mindenképpen érdemes szólni: a Gerébekeket, a Dengelegieket és a Rozgonyiakat bizonyíthatóan közeli rokonság kapcsolta a családhoz; a Szapolyaiak és az Ongorok esetében csak feltevésekre hagyatkozhatunk.

CORVIN JÁNOS GYERMEKKORI ARCKÉPE (FELSŐ-ITÁLIAI MESTER
1487 KÖRÜLI ALKOTÁSA;
MÜNCHEN, BAYERISCHE STAATSGEMÄLDESAMMLUNGEN).

A vingárti Gerébek ősei a Kacsicsok voltak. A család az Anjou-korban került Erdélybe, a szászok földjére. A gerébséget viselt II. János lett a familia névadója.⁵⁹ Azzal, hogy vingárti Geréb János feleségül vette Zsófiát, Szilágyi László leányát, gyermekeik, István, Lőrinc, Péter, László és Mátyás a király unokatestvérei lettek. A közeli rokonsági fok nagymértékben elősegítette, hogy a Gerébek több országos méltóságot viseltek Mátyás alatt: Péter Felső-Szilézia kapitánya (1476), erdélyi vajda (1478–1479), ajtónállómester (1486–1489); Mátyás horvát-szlavón bán (1483–1489); László erdélyi püspök (1476–1501). Arról nem is beszélve, hogy a királyi kegy következtében elnyert tisztségek és birtokok azt is biztosították számukra, hogy unokatestvérük halála után is a bárók között maradjanak: Péterből nádor (1500–1503), Lászlóból pedig kalocsai érsek lett (1501–1502).⁶⁰

A DENGELI PONGRÁCOK

A dengelegi Pongrácok, akik az ősi Káta nemből származtak,⁶¹ akkor kerültek kapcsolatba a Hunyadiakkal, amikor Hunyadi János leánytestvérét, Klárát Pongrác János, a későbbi erdélyi alvajda nőül vette.⁶² Három fiuk közül László a kolozsmonostori apátság kormányzója; János három alkalommal erdélyi vajda (1462–1465, 1468–1472, 1475–1476), szörényi bán (1466); András pohárnokmester (1463).⁶³ János fia, Mátyás, aki szintén az ország nagybirtokosai közé tartozott,⁶⁴ a királynéval is rokonságba került egy rövid időre, hiszen Beatrix unokatestvére, Aragóniai Alojzia és Frangepán Bernát leánya, Mária Magdolna a jegyese volt.⁶⁵

A ROZGONYIAK

1476 októberében a Beatrix nászkíséretében Ferrarába érkezett vendégek jegyzékében megemlíti *Ladislaus de Rozgont* is. Neve mellett ez állt: *consanguineus regis* (a király rokona).⁶⁶ Ez az egyetlen említése, hogy a család Mátyással rokoni kapcsolatban állt. Erre egy 1458-as oklevél adja meg a magyarázatot. Dengelegi Borbála a pozsonyi polgároknak írt oklevelében megemlíti, hogy ő Rozgonyi Sebestyén felesége.⁶⁷ Borbála feltehetően dengelegi Pongrác János leánya volt, míg Rozgonyi Sebestyén, aki 1458–1459 között erdélyi vajda volt, a kevésbé tekintélyes Rozgonyi Simon-féle ágból származott.⁶⁸ Rozgonyi László tehát a király másodunokatestvére volt.

A nádasdi Ongor családról egyetlen adatunk sincs arra nézve, hogy rokoni szálak fűzték volna a Hunyadiakhoz. Ennek ellenére, az a karrier, amit ez a Hunyad megyei család befutott, elképzelhetővé tesz egy laza, még Hunyad megyében keletkezett kapcsolatot.⁶⁹ Ellenkező esetben nehéz megérteni, hogy miért találni nádasdi Ongor Jánost 1490-ben az ország vezető birtokosai között, vagy miért lett, igaz rövid időre, János erdélyi vajda.⁷⁰ (Természetesen az is elképzelhető, hogy hadi érdemei miatt kapta tisztségét és birtokait, hiszen nádasdi Ongor János többek között kitüntette magát Jajca, Zvornik és Sabác ostrománál, harcolt a csehek, a lengyelek, az osztrákok és a moldvaiak ellen is.)⁷¹

A SZAPOLYAIK

A Hunyadiak és a Szapolyaiak családi kapcsolatát ugyancsak nem lehet közvetlenül bizonyítani.⁷² A rendelkezésünkre álló közvetett adatok azonban figyelemreméltóak. A gyulafehérvári székesegyház Hunyadi-sírkövén, a jobb oldali címerpajzson lévő Hunyadi-holló mellett, a bal oldali pajzson feltehetően a Szapolyaiak farkasa látható. Megtalálható a család címere a visegrádi nyaralópalota oroszlanos falikútján, a Hunyadi, a Szilágyi és egy ismeretlen címer (Bellényi?) társaságában is.⁷³ A budai domonkos kolostorban, a kerengőn található kúton szintén négy címerábrázolás maradt ránk: Mátyás királyé (benne a Hunyadi-címer), a szapolyai, egy ismeretlen (ami véleményem szerint jól kivehetően a Szilágyiak kecskéjét ábrázolja) és egy üres címerhely.⁷⁴ Talán nem véletlen a két címer együttes előfordulása, de további adatok hiányában merészség lenne azt állítani, hogy Hunyadi János anyja Szapolyai lány lett volna. A két família rokonsága azonban elképzelhető.⁷⁵ A család jelentős birtokadományai,⁷⁶ a nádori méltóság elnyerése (Imre 1485/86–1487), jól mutatja Mátyás megkülönböztetett figyelmét a család iránt, ami talán nemcsak katonai és politikai szolgálataiknak köszönhető, hanem hogy rokonai lehettek az uralkodónak. (Mivel a domonkos kolostor kútjának Mátyás-címerét valószínűleg jóval az 1480-as évek előtt készíthették, hiszen ugyanolyan címerképet készített a kőfaragó, mint amelyet Mátyás 1458 és 1464 között használt titkos pecsétjén, az sem mondható, hogy ezzel a lényeges külsőséggel akarta volna megnyerni Szapolyait, hogy támogassa Corvin öröklését.)⁷⁷

Mátyás rokonságába kerülni minden bizonnyal szerencsés dolog lehetett. Jó példa erre Maróti Mátyus házassága Szilágyi Oszvald leányával, Margittal. Marótinak, aki ekkorra már viselte a lovászmesteri, majd a macsói báni tiszte, társadalmi szempontból ez a házasság előnytelen

lehetett, de politikailag semmi esetre sem (1473-ban a bosnyák báni címet is megszerezte).⁷⁸

Sok, elsősorban erdélyi családdal kerülhettek a Hunyadiak a 15. század elején rokoni kapcsolatba,⁷⁹ de a vingártiak és a dengelegiek azok, akiknél erről oklevelekben is említést tett a király (Rozgonyi László esetében is csak az az egy ferrarai bejegyzés említi a rokonságot). Nagy részükről biztosan nem is tudott, de az is lehet, hogy tudatosan hallgattak róla a királyi kancelláriában, így próbálva elejét venni a Mátyás származása körül kialakult szóbeszédeknek.

JEGYZETEK

- 1 Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt Kulcsár Péter írta. Budapest, 1981. (Bibliotheca Historica) 197–198. (A továbbiakban: Heltai.)
- 2 Uo. 12. (Kulcsár Péter bevezetője).
- 3 Uo. 199.
- 4 Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum Decades. Ediderunt: I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Szeged, 1936. (Bibliotheca Scriptorum Recentisque Aevorum) Tomus III. Decas III. Liber IX. (a továbbiakban: Bonfini).
- 5 A Hunyadi János származására vonatkozó szerteágazó irodalom összefoglalása: Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. k. Budapest, 1951. 162.
- 6 Az elbeszélő források származására vonatkozó szemelvényeit összeállította: Georgius Fejér: Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris. Budae, 1844; Oszvald Arisztid: Hunyadi János ifjúsága. Történeti Szemle 5 (1916) 361. (a továbbiakban: Oszvald).
- 7 Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ediderunt: Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova) Tomus VII. (225) „Fertur enim, quod rex Sigismundus virtutis nomine genitoris militis huius pulsatus illum partibus de Transalpinis suum traduxisset...” „Mondják ugyanis, hogy Zsigmond királyt e vitéz apjának hire-neve vette rá, hogy őt Havasalföld vidékéről a saját országába hozza...” Horváth János fordítása. Thuróczy János: A magyarok krónikája. Budapest, 1978. Fordította: Horváth János. 373. (a továbbiakban: Thuróczy).
- 8 Heltai: i. m. 197–198.
- 9 Zsigmond itineráriumát Engel Pál kézírata alapján vázoltam fel. Önzetlen segítségét ezúton is szeretném megköszönni.
- 10 Diplomatikai Levéltár 9599., 1409. X. 18. Visegrád. Zsigmond király oklevele (a továbbiakban: DL.).
- 11 Oszvald: i. m. 501–502., 504.
- 12 Thuróczy: i. m. 251. „Post hec dominus comes Biiztricensis, qui tot tantosque sue iuventutis primevo a tempore bellorum exegerat labores, nondum senectutis etate demolitus, sed continuo armorum gestamine curarumque directione fatigatus et viribus exhaustus ibidem egrotavit...” (Ezek után a beszercei gróf úr, aki ifjúságának korai szakaszától kezdve annyi nagy haditettet vitt végbe, nem is az öregségtől ledöntve, hanem az állandó fegyverforgatástól és gondoktól kifáradva és erejében kimerülve betegeskedni kezdett. – Horváth János fordítása.)
- 13 Oszvald: i. m. 506.
- 14 „...in curia... Imperatoris Sigismundi iuvenis... militabat” (Zsigmond császár udvarában fiatalként harcolt.) Két magyarországi egyházi író a XV. századból. Andreas Pannonius – Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi: Fraknoi Vilmos és Ábel Jenő. Budapest, 1886. 36.
- 15 DL. 12231., 1430. IV. 6. Szentimre.

- 16 DL. 12574., 1434. I. 17. Basel.
- 17 DL. 37593., 1419. II. 12.
- 18 Elekes Lajos: A Hunyadi-kérdés. Mátyás király emlékkönyv. I. k. Budapest, 1940. 52. (a továbbiakban: Elekes). E tanulmánya adatait felhasználva újból megírta Hunyadi János származását. Elekes Lajos: Hunyadi. Budapest, 1952. 71–109. (a továbbiakban: Elekes 1952).
- 19 Bonfini: i. m. Dec. III. Lib. IV.
- 20 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. k. Budapest, 1913. 207–211. (a továbbiakban: Csánki).
- 21 DL. 29462., 1429. XI. 13. Naway. Varaskezy-i Lepes Loránd erdélyi alvajda oklevele az erdélyi káptalanhoz.
- 22 Lásd: 7-es jegyzet.
- 23 Kardos Tibor: Bonfini, Mátyás király korának történetírója. Bonfini: Mátyás király. Budapest, 1959. 23.
- 24 Bonfini 1486 októberében állt Mátyás szolgálatába, és 1487 végén tért vissza Itáliába, tehát hozzátvetőleg akkor, amikor Thuróczy befejezte krónikáját. A Brünnben kiadott munka nem említi a királyi származást. Ennek keletkezése tehát 1488 utánra tehető. Bonfini 1488. V. 11-én jött újból Magyarországra, és innét csak a király halála előtt, 1490-ben utazott vissza hazájába. Ekkor hallhatta az udvarban e pletykát, hiszen valószínűtlen, hogy Ulászló udvarában ez Mátyás halála után közszájon forgott volna. Azt a lehetőséget sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Thuróczy azért hallgatta volna el a Zsigmondtól való származás történetét, mert nem támogatta Corvin János trónöröklését.
- 25 Lásd: 10-es jegyzet. A család okleveles anyagáról a kamarai levéltár őriz egy mutatókönyvet. (Magyar Országos Levéltár Kamarai Levéltár NRA. 530.) A kötetre Borsa Iván hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm. A család levéltárára: Borsa Iván: A Hunyadi-család levéltárának története. Levéltári Közlemények 25 (1964) 21–56.
- 26 Bertényi Iván: Barrwy-i Simon 1417. évi címereslevele. Levéltári Szemle 26 (1988) 26. (a továbbiakban: Bertényi).
- 27 Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387–1437. Budapest, 1984. 112. (a továbbiakban: Mályusz).
- 28 Lásd: 10-es jegyzet.
- 29 Heltai: i. m. 199.
- 30 Varjú Elemér: A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban. Magyarország Műemlékei I. k. Szerk.: Forster Gyula. Budapest, 1905. 94–97.
- 31 Bonfini: i. m. Dec. III. Lib. IV. és IX.
- 32 Lásd: 17-es jegyzet.
- 33 Hunyadi birtokadományaira: Mályusz: i. m. 129., 131., 172. Érdekesség, hogy az ifjabb Jánost a 17-es jegyzet alatt említett oklevél *Johann*-nak említi. Talán kettős névadással állunk szemben. Az egyik fiút *Johannes*-nek, a másikat, a fiatalabbat *Johann*-nak, tehát magyarul és románul választották számukra a nevet.
- 34 DL. 26891., 1456. IV. 4. Buda, V. László oklevele.
- 35 Długosz szerint Hunyadi János nénjéről van szó, aki egy Székely családnevű emberhez ment feleségül. (Elekes 1952: i. m. 80–81.)
- 36 Mályusz: i. m. 110., 130., 137. A Szilágyiakra: Fraknói Vilmos: Szilágyi Mihály élete. I–IV. Budapesti Szemle 145 (1911).
- 37 Schönherr Gyula: A Garázda nemzetség címeres levele. Turul 12 (1894) 9–11.

- 38 Mályusz Elemér: Zsigmond-kori Oklevéltár II. k. (1400–1410) I. rész. (1400–1406) Budapest, 1956. 2668. sz., 1403. X. 26. Fehérvár. Zsigmond király oklevele. 2866. sz., 1403. XII. 26. Az erdélyi káptalan oklevele. A három falu: Choburzenthyhall, Janussy, Haalmas.
- 39 Mályusz Elemér: Zsigmond-kori Oklevéltár II. k. (1400–1410) II. rész (1407–1410) Budapest, 1958. 5837. sz., 1407. XII. 9. Kaprona, Zsigmond Keresztúri Miklósnak és Szilágyi Lászlónak adja Balázsfalva (Doboka megye) és Szentimre (Fehér megye) birtokokat. Horogszegre (6496. sz., 1408. XII. 29. Buda. Zsigmond király oklevele. (A továbbiakban Zsigmond-kori II/2.)
- 40 Mályusz: i. m. 130. 38. o.
- 41 Ekkor Papi oppidumot szerzi meg zálogként. Lásd: 16-os jegyzet.
- 42 Arra, hogy házások voltak: Zsigmond-kori II/2. 7781. sz., 1410. VII. 22. A bácsi káptalan oklevele.
- 43 Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. I. k. Buda, 1870. CXIV. sz., 1463. II. 3. Mátyás király oklevele.
- 44 Fraknoi Vilmos: Hunyadi Mátyás király 1440–1490. Budapest, 1890. (Magyar Történeti Életrajzok) 25–33.
- 45 Uo. 58–59.
- 46 Uo. 155–158.
- 47 Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Közzéteszi: Berzeviczy Albert. Budapest, 1914. XII. sz., 1475. VI. 5. A velencei tanács utasítása magyarországi követe, Sebastiano Baduario részére (a továbbiakban: Beatrix).
- 48 Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás korából, 1458–1490. Szerk.: Nagy Iván és Nyáry Albert. IV. k. Budapest, 1878. 125. sz., 1490. IV. 20. Pesaro. Cremonai István levele a milánói herceghez. 139. sz., 1490. V. 12. Bononia. Cremonai István levele ugyanannak (a továbbiakban: MDE).
- 49 Bonfini: i. m. Dec. III. Lib. VIII.
- 50 MDE III. k. 1877. 185. sz., 1487. VI. 9. Ferrara. Eleonóra ferrarai hercegnő Beatrix magyar királynéhoz. Magyar Országos Levéltár Filmtár, 8614. doboz, 1487. X. 22. Bécs.
- 51 MDE IV. k. 67. sz., 1489. XI. 26. Buda. Beltramo Costabili levele Herkules ferrarai herceghez.
- 52 Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János. Budapest, 1894. (Magyar Történelmi Életrajzok) 19. (a továbbiakban: Schönherr).
- 53 Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541. Schallaburg, 1982. 729. (a továbbiakban: Schallaburg).
- 54 Schönherr: i. m. 21–22.
- 55 Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5 (1969/301.) (a továbbiakban: Engel).
- 56 Schönherr: i. m. 36–42.
- 57 Uo. i. m. 191–201., 308–313.
- 58 Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet. II. k. Budapest, 1936. A Hunyadi-atyafiságot felvázoló melléklet. Elekes 1952: i. m. 95.
- 59 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. k. Budapest, 1901. 266–278. (a továbbiakban: Karácsonyi).
- 60 Schallaburg: i. m. 164. (Kubinyi András szövege); Engel: i. m. 305. (Péter vagyonára) Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970. 109., 120. (Péterre), 111. (Mátyásra) (a továbbiakban: Fügedi).

- 61 Karácsonyi: i. m. 310–321.
- 62 Lásd: 34-es jegyzet.
- 63 Fügedi: i. m. 91., 109., 117., 121.
- 64 Engel: i. m. 305.
- 65 Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. k. Pest, 1857. 455–456., 1489. VI. 23. Buda. Mátyás király oklevele.
- 66 Beatrix: i. m. XXI. sz., 1476. október.
- 67 Diplomatikai Fényképgyűjtemény, 242 631., 1458. X. 1. Sempte. Dengelegi Borbála oklevele. Az adatra és az egész rokonságra Kubinyi András hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.
- 68 Keresztes Kálmán: A Rozgonyiak. Turul 40 (1926) 19–27. Fügedi: i. m. 109.
- 69 Csánki: i. m. 241–242; Lázár Miklós: Az Ungor-család történetéhez. A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve 13 (1902) 68–76. (a továbbiakban: Lázár).
- 70 Engel: i. m. 305; Kubinyi András: Erdély a Mohács előtti évtizedekben. Tanulmányok Erdély történetéből. Debrecen, 1988. 72.
- 71 Lázár: i. m. 71.
- 72 Lásd: 30-as jegyzet.
- 73 Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. k. Adattár. Budapest, 1966. 287–288., 245.
- 74 Katalin H. Gyürky: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. (Fontes Archaeologici Hungariae) Budapest, 1981. 36. (a továbbiakban: Gyürky).
- 75 Tersztyánszky Dezső: A Szapolyai család eredetéről. Turul 27 137–138.
- 76 Engel: i. m. 305.
- 77 Gyürky: i. m. 36.
- 78 DL. 17272., 1471. XII. 19. Babocsa. Gutti Ország Mihály nádor oklevele a pécsváradi konventhez. Fügedi: i. m. 85., 118.
- 79 Ilyen lehetett például a Barrwy család. Barrwy-i Simon 1417-es címereslevelében található madár és a Hunyadiak gyűrűt tartó hollója nagyon hasonlít egymásra. Mivel Magyarországon is az egy családhoz tartozók többnyire hasonló címet viseltek, elképzelhető a két familia rokonsága. (Bertényi: i. m. 25–28.) De hasonlóan a már említett Basarab- és Hunyadi-címerhez, a kapcsolat csak lehetséges, de nem bizonyított. (Hunyadi címereslevele: DL. 24762., 1453. II. 1. Pozsony. V. László oklevele.

Sajnos, az 1429-es oklevél (lásd: 21-es jelzet) nem mondja meg, hogy amikor „halmag Moga felesége, Ilona, hwnyad-i wayk-nak mondott László özvegye, Anko, Barineska-i György leánya, Márta és fia, Balázs, a néhai Barineska-i András lánya, Anna és fiai, László, Miklós és János” három Hunyad megyei birtokot akarnak beiktatni maguknak, milyen jogon akarják ezt megtenni. Mert, ha nőági öröklésről volt szó, akkor a Hunyadiak a fentiek valamelyikével rokonságban állhattak. Ebben az esetben a Morzsinaiak is annak számíthattak, hiszen dampsusi Musna özvegye is az ellentmondók között volt. (A 15. század közepe óta egyre inkább a keresztnévből vezetéknevvé vált Morsinai stb. nevet használták a dampsusi családra. Csánki: i. m. 28.) Ez azonban további adatok hiányában nem bizonyítható, és az is lehetséges, hogy ha nem a nőági rész miatt történt az ellentmondás, akkor szomszédi jogon léptek fel az iktatás ellen.

ZRÍNYI KIADÓ
BUDAPEST · 1990

A MÁTYÁS-KORI ÁLLAMSZERVEZET

Hunyadi Mátyás politikájának eredményessége nem utolsósorban az általa irányított államszervezet hatékonyságának következménye volt, ezért tanulmányunkban ezt kívánjuk ismertetni. Elsősorban az intézmények működése munkánk tárgya. Főként olyan kérdéseket vetünk fel, amelyeket az eddigi szakirodalom csak mellékesen vagy nézetünk szerint nem egészen megfelelően tárgyal. Nem tudunk viszont foglalkozni a hadsereggel, de az országgyűlések, a rendiség problémái is csak vázlatosan kerülhetnek említésre. A bírósági szervezetről pedig kitűnő munkák állnak rendelkezésre, ami felment bennünket ezek részletesebb ismertetésétől.¹

A középkori állam teóriájával könyvtárnyi irodalom foglalkozik. Munkánk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy erre kitérjünk, hiszen elsősorban az államszervezet gyakorlati érvényesülése e tanulmány tárgya, így elvi kérdéseket legfeljebb érintőlegesen említhetünk csak. A középkori állam szuverenitásának megtestesítője a legtöbb esetben a király volt, akinek hatalma koronázása által egyházi szentesítésben is részesült. „Isten kegyelméből” uralkodott, az „Isten adta” oltalmul a népnek.² Így a király tényleges jogköre, személyisége feltétlenül fontos tényezője az államszervezetnek. Érdekes továbbá Jean Gerson francia teológus 1390-es megjegyzése: „A király nem magánszemély, hanem közszemélyiség, melyet az egész közösség javára létesítettek.”³ A királysághoz elidegeníthetetlen jogok tartoztak, amelyek pl. Franciaországban a Capeting-dinasztia egyenes ágának uralkodása idején is megvoltak.⁴ Az egyházi eredetű tekintély mellett a XIII. századtól kezdve a római jogászok kezdték elterjesztetni az uralkodó teljhatalmáról szóló tanítást.⁵

Volt azonban egy másik fontos tétel, amelyet ugyancsak a jogászok terjesztettek el, a híres „quod omnes tangit...” elve („ami mindenkit illet, azt mindenki hagyja jóvá”). Ez volt a jogi alapja annak, hogy az ország ügyeibe a királyon kívül mások is beleszóljanak.⁶ Ez egyébként tökéletesen érthető is volt, hiszen ott, ahol a feudális nagyurak túl sok hatalmat élveztek, beleegyezésük nélkül az uralkodó nehezen érvényesíthette akaratát. Mindez szükségessé teszi annak a vizsgálatát is, hogy milyen ügyekben intézkedhetett a király egyedül, és milyen esetekben volt kénytelen szélesebb körű beleegyezést igényelni rendelkezéseihez.

A Mátyás-kori államszervezet vizsgálatát a király hatáskörével kell kezdenünk. Látszólag nagy királyunk teljhatalmú úr volt. Az olasz humanista, Brandolinus azt írja róla, hogy felette áll a törvénynek és uralkodik felette.⁷ Ismeretes az is, hogy a törvényekben és oklevelekben is megtaláljuk a király abszolút és rendes hatalmának megkülönböztetését.⁸ Az „abszolút hatalom”, Bónis szerint, valószínűleg a királyi teljhatalom, a „plenitudo potestatis” szinonimája, amivel az uralkodó túltehetette magát a szokásjog korlátain. Ez ugyan törvénytelen volt, de az alattvalók nem vonták kétségbe a király cselekvési szabadságát.⁹ A kancellária ilyen esetekben „de mera nostre regie potestatis plenitudine ac gratia speciali”, „de mera regia autoritate et potestatis plenitudine” és hasonló formulákkal utal a teljhatalomra. Hogy csak néhány típust említsünk: a király perújrafelvételt enged,¹⁰ bizonyos hatóságok (pl. a macedói bán, megye) jogköre alól felment valakit,¹¹ okleveleket erősít meg azok bemutatása nélkül,¹² adómentességet ad,¹³ vámokat,¹⁴ kegyúri jogot,¹⁵ pallosjogot adományoz,¹⁶ és még sok példát idézhetnénk. Ide tartozik az ítélezésbe történő konkrét beavatkozás is.¹⁷ Ezek részben fennálló törvények hatálya alóli felmentések, részben olyan jogok biztosítása, amelyek másokra is kihathatnak.

Azonban a király rendes hatalma sem volt jelentéktelen. Mátyás hatalmát maga is Istentől eredeztette, ami tekintélyét mintegy vallási szentesítéssel erősítette. Erre hivatkozott már koronázása (1464) előtt is. Első törvényének (1458) bevezetésében egyaránt utal erre és az „ország egész teste” egyetértésére.¹⁸ A következő évben egyik oklevele arengájában többek közt azt mondja, hogy a király Istentől azért is állíttatott a földek és a népek élére, hogy azokat jó intézményekkel és fényes példák-kal az erényhez vezesse.¹⁹ Máskor azt emeli ki, hogy ennek az országnak, melyet Szent István, a magyarok első királya Szűz Máriának ajánlott, a kormányát ennek patronátusa alatt viseli.²⁰ Az isteni hatalom vetette „imperiuma” alá alattvalóit.²¹ Ez már 1484-ből származik. Az „imperium” – ami szó szerint uralmat, és elsősorban a Német-római Birodalmat jelenti – előfordul az 1486-os törvény ama bevezetésében is, amely épp az „abszolút hatalommal” szemben foglal állást.²² Már a törvény után, 1489-ben arra utal a kancellária, hogy a királynak békében és háborúban nem csupán dicsőségével, neve és „imperiuma” bővítésével, hanem alattvalói kényelmével is illik törődnie.²³ Ez az *arenga-csoport* jól mutatja a királyi propagandát, amivel isteni küldetését próbálta alátámasztani.

Mindamellett a valóságban ez a hatalom egyáltalán nem volt végtelen. Korlátozta a „quod omnes tangit” elve, illetőleg az, hogy a király mennyire tudta végrehajtani intézkedéseit. Alattvalói beleegyezését

MÁTYÁS KIRÁLY DOMBORMŰVES ARCKÉPE
(LOMBARD MŰVÉSZ 1466 KÖRÜLI MUNKÁJA;
MILANO, CIVICO MUSEO D'ARTE ANTICA, CASTELLO SFORZESCO)

két lépcsőben szerezhette meg: a királyi tanácsban, ahol a főpapok és a főurak ültek,²⁴ vagy az országgyűlésen, ahol a nemesség, vagy követei jelentek meg, valamint olykor a városok megbízottai is.²⁵ A lényegesebb a királyi tanács volt, ezért alapvető fontosságú annak ismerete, hogy a tanács urai miben köthették ki „tanácsadási” jogaikat, azaz mibe szólhattak bele, és miben adtak szabad kezét a királynak. Erre a törvények elég világos képet nyújtanak, igaz, ezek érvényesülését a valóságban ellenőrizni kell. A legrészletesebb ebben a vonatkozásban Mátyás 1458-as dekrétuma. E szerint az uralkodó hazai személyeknek minden megkötés nélkül adhatott egyházi és világi méltóságokat, tisztségeket, hivatalokat, és adományozhatott birtokokat.²⁶ Gyakorlatilag ez azt jelentette – amennyiben ezt valóban betartották –, hogy hazai személy csak a király kegyéből juthatott méltóságokhoz, vagy birtokadományhoz. Az 1458-as törvény más esetekben viszont ragaszkodott a főpapok és bárók tanácsához. Erre szükség volt a pénznem megváltoztatásánál, az ország védelmére teendő intézkedéseknél, a végvárakban és követségben levők perhalasztásánál, visszaélés esetén a hiteles helyi pecsét megvonásánál, erősségek lebontás alóli mentesítésénél.²⁷ Koronajavakat viszont a tanács beleegyezésével sem adományozhat el, összeesküvőknek pedig csak az „ország közönsége” engedélyével adhat kegyelmet.²⁸

A későbbi törvényhozás részben a király javára módosította a fenti jogszabályokat, részben új megkötéseket vezetett be, többségében azonban ezt a kérdést teljesen figyelmen kívül hagyta. Így a későbbi törvények alapján nyilvánvaló, hogy a pénzverésbe már nem szólnak be az urak, csak a rendek próbálják az állandó értékét megtartatni.²⁹ Jellemző, és Mátyás erősödő hatalmát mutatják azok a megismétlődő rendelkezések, hogy a király hűtlenség címén senkit se ítéljen el, illetve törvényes eljárás mellőzésével ne tartóztasson le senkit a főpapok és főurak tanácsa nélkül.³⁰ Egy érdekes újítás történt 1486-ban: megyésispáni kinevezéshez is megkövetelte a dekrétum a főpapok és főurak tanácsát és akaratát.³¹ Alapjában véve tehát a királynak széles jogköre maradt, amelyet a tanácson kívül még a rendek törvényhozása szűkített le. Erről azonban csak később szólunk.

Mindez természetesen csak teoretikus megkötést jelentett a királynak, amennyiben ugyanis az okleveles adatokat tanulmányozzuk, a tanács szerepét nem teljesen ezzel egyezőnek találjuk. Itt a tanács tagjainak név szerinti feltüntetése mellett figyelembe kell vennünk azokat az okleveleket, amelyekben az uralkodó valamely intézkedésénél utal a prelátusok és a bárók tanácsára. A püspökségek betöltését általában a tanács meghallgatása után intézte.³² Országos méltóság kinevező oklevele csak egy maradt fenn, Rozgonyi János országbíróságáról (1470). A kinevezés a prelátusok és bárók tanácsára történt.³³ Hasonlót tapasztalunk az örökös főispáni kinevezéseknél is.³⁴ Ezzel szemben az átlagos főispáni

kinevezéseknél hiányzik a tanácsra történő utalás, itt csak az 1486-os törvény változtatott a helyzeten.³⁵ A főpapi és országos méltóságok betöltői hivatalból tagjai voltak a tanácsnak, így a király annak ellenére, hogy a rendek erre nem kényszerítették, mégis kikérte a tanácsban ülők, a kinevezendő személy későbbi kollégái véleményét; a megyéspánságok esetében ezt nem tartotta szükségesnek, itt viszont a nemesség volt érdekelve az ügyben, hiszen az ispán az ő felettesük lett, talán ezzel magyarázható az 1486-os dekrétum határozata.

Különös képet nyújtanak a birtokadományozások. Itt élesen megkülönböztethetjük egymástól az 1464-es koronázás előtti és utáni szokást. Bár az oklevelek döntő többségében hiányzik a tanácsra való utalás – nem is volt rá szükség –, számarányuk a koronázás előtt jóval magasabb, mint később. Elsősorban a nagyuraknak és az udvari embereknek szóló, szükségképp jelentősebb adományoknál találjuk meg a hivatkozást.³⁶ Birtokátruházáshoz nyújtott királyi consensusnál is a koronázás előtt fordul elő a tanács gyakrabban. Itt azonban jelentéktelen birtokosoknál is megtaláljuk.³⁷ A tanács jogkörének érvényesülése – legalábbis a király uralkodása kezdetén – ezeken kívül általában megfelelt az 1458-as dekrétum előírásainak. Így az új pénz bevezetése,³⁸ perhalasztások,³⁹ kastély fenntartásának engedélyezése és további kiépítése⁴⁰ a főpapok és bárók tanácsára történt. Később jóval ritkábbak az ilyen adatok. Van olyan rendelkezés is, amelyet csak később kodifikáltak, a királyi tanács szerepe azonban kezdettől érvényesült, így országgyűlés összehívása esetén.⁴¹

A tanács hatáskörével később foglalkozunk részletesebben, adataink azonban azt mutatják, hogy az uralkodó számos esetben nem volt kötve a tanácsban ülő főpapok és főurak megkérdezéséhez, hanem egyedül intézkedhetett, saját hatásköre pedig a koronázás után észrevehetően kitágult. A király az ország „természetes ura”, övé a törvényhozó hatalom (amit a rendekkel, esetleg a tanáccsal megosztva gyakorol), ő a legfőbb bíró, a többi bíró az ő helyetteseként ítél. Ebben a ténykedésében azonban csak bírótársakkal ítélhet, és ezt a szokást még Mátyás sem szeghette meg.⁴² Pénzügyek terén – leszámítva az adómegajánlási jogot, amelyet a rendek, esetleg a tanács gyakorol – messzemenő jogai vannak. A király a legfőbb hadúr, és a kegyúri jog alapján az egyház irányításában is részt vesz.⁴³ Mindamellet még alattvalói hűséggel is tartoztak irányába.⁴⁴

Ezen többé-kevésbé közismert jogai mellett rendelkezésére álltak egyéb eszközök is. Ezek közül egyet említünk: a *megoltalmazás* jogát: a király valakit speciális oltalma és gyámsága alá vett („In nostram specialem protectionem et tutelam”). A *protection*nak több fajtája volt. A legegyszerűbb típus az, hogy Mátyás közli valakivel, miszerint egy bizonyos személyt *protection*éjába vett, tehát ne merje zaklatni. Itt igen gyakran jelentősebb birtokosokat, bárókat vagy özvegyeiket vette védelmé-

be, akiket egy konkrét, hatalmasabb ellenfelüktől, esetleg a királyi sereg-től kellett megvédeni.⁴⁵ A második típus bizonyos mértékben ehhez hasonlít, itt azonban egy különös problémát látunk. A törvényekben visszatérő rendelkezés, hogy a királyi csapatok a birtokos engedélye nélkül ne szálljanak meg annak birtokain.⁴⁶ Ezt nyilván nem tartották meg, ezért a király ha valakit oltalma alá vett, akkor pátensben közölte a kapitányokkal, seregvezetőkkel ennek tényét, szigorúan meghagyván, hogy tartózkodjanak a beszállásolásoktól.⁴⁷ Ez komoly kárt okozott ugyanis a birtokosoknak. 1467-ben pl. a beszállásolás a Bethlenek Hunyad megyei birtokain összesen 1100 aranyforint kárt okozott. A dolog pikantiériája, hogy a Bethlenek *protectiót* élveztek, így a vajdának közbe kellett érdekükben járni.⁴⁸ A harmadik *protectionalis* típus viszonylag ritka: az uralkodó perek esetében magára vállalja azokat, azaz a királyi ügyigazgató látja el védelmüket.⁴⁹

A leggyakoribb típus a legérdekesebb. A király valakit, ez lehet egy személy, család, egyházi testület – társadalmi helyzetétől függetlenül – minden törvénytelen támadás ellen (olykor ugyan megmondva, hogy főként ki ellen) speciális oltalma és gyámsága alá vesz, a védelem gyakorlását pedig valakire átruházza. A védelemmel általában valamely bárót, királyi várnagyot, sőt megyei hatóságot bíz meg.⁵⁰ Ezek el is jártak ebben, maradtak is fenn oklevelek, amelyekben a védelemmel megbízott személy figyelmezteti az oltalom alá vett egyén támadóját, hogy hagyjon fel ilyesmivel.⁵¹ Egyes adatokból úgy tűnik, hogy az, akire a király a védelmet rábízta, ezen a címen a szóban forgó birtok kezelését is átvette, ebből viszont olykor komolyabb kárt szenvedett a védenc. Ilyen adatok egyházi testületeknél maradtak fenn, ami azonban nem jelenti azt, hogy más birtokosok „védői” nem vették át a birtokokat.⁵²

A „*protectionalis*” jogintézménye tehát többféle célt szolgált. Alapvető értelme az volt, hogy a király a védelemre szoruló oltalmáról gondoskodott: ebben a kegyben a valóban indokolt esetek mellett (özvegyek, árvák, egyházak) saját megbízhatóbb híveit részesítette. Különös módon azonban maga a védelem átruházása is lehetett kegynyilvánítás, hiszen az oltalom fejében – legalább bizonyos esetekben – a védő élvezhette a védenc birtokai jövedelmét. A király a *protectionalis* intézményével növelhette befolyását, megkerülhette a szokott eljárási formákat, illetve eszközt kapott hívei megjutalmazására.

Volt egy másik szokás is, amellyel a király megsértette a törvényes eljárás rendjét. Feltűnő, gyakran fordulnak elő Mátyás dekrétumaiban olyan törvénycikkek, amelyben tiltják, hogy az uralkodó valakinek „egyszerű panaszára” (*simplex querimonis* vagy *querela*) lefoglalhassa egy más valaki birtokait. A törvények a bírósági eljárást írják elő.⁵³ Az „egyszerű panaszra” történő királyi beavatkozásra okleveles adatok is maradtak. Így pl. 1477-ben a Csákiak összes birtokait foglalta le a király

HUNYADI MÁTYÁS DOMBORMŰVES PORTRÉJA (FELSŐ-ITÁLIAI MESTER
1490 KÖRÜLI MŰVE; WIEN, KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, SAMMLUNG
FÜR PLASTIK UND KUNSTGEWERBE)

a váradi káptalan „egyszerű panaszára” a baróci birtokukon szedett vám miatt. Amikor a Csákiak elégtételadásra kötelezték magukat, adta csak vissza a birtokokat. Az elégtételadásra viszont már az ítélőmesterek által meghozandó ítélet alapján kötelezték magukat.⁵⁴ Bár itt nincs szó királyi teljhatalomról, tökéletesen nyilvánvaló, hogy a valóságban ez áll mögöt-

te: az uralkodó előzetes intézkedésével elébe nyúlt a meghozandó ítéletnek.

Mindez azt mutatja, hogy Mátyás akaratát – nemegyszer a törvényes utat is megkerülve – általában keresztül tudta hajtani, és erre sok esetben jogi alapot is találhatott. Ez azonban nem teljesen magától érthető, ha a király hatalmi bázisát vizsgáljuk. Az már közhelynek számít, hogy a középkorban a várak, pontosabban a várak birtoklása jelentette a hatalmat.⁵⁵ Az is közismert, hogy míg Nagy Lajos korában még nagyjából intaktul állt a királyi várbirtok, Zsigmond uralkodása elején számos vár magánkézbe került, ennek ellenére – Engel Pál kutatásai alapján – 1437-ben a váraknak kerekén egynegyede, 24,4 %-a számított királyi várnak (9,6 % egyházi és 66 % világi magánkézben volt).⁵⁶ Ha Mátyás trónra léptekor és halálakor keresztmetszetet készítünk a várak birtokosairól – Horvátország és a Száván túli Szlavónia nélkül – különös képet kapunk. A királyi várak száma 1458-ra egytizedre csökkent, noha ezek közt a Hunyadi család várai is megtalálhatók. Ami ennél sokkal lényegesebb: még 1490-ben sem érték el a király és Corvin János kezén levő várak az összes egyötödét annak ellenére, hogy a királyi végvárakat ideszámítottuk. Bár valamelyest csökkent a mágnáscsaládok kezén levő várak száma, még mindig több mint kétötödük az ő kezükben volt. Hozzá kell még tenni, hogy Mátyás uralkodása idején a várak birtoklásában igen jelentős változások következtek be: az idegen (Giskra hívei és osztrákok) kezén levők nagy része visszakerült, ezen felül nagyszámú vár eltűnt, helyettük viszont majdnem ugyanannyi új vár keletkezett. Ez a változás a birtoklástörténetben úgy látszik, a többet birtokló nemesek kezén levő várak számának növekedésében mutatkozott meg.⁵⁷

MAGYARORSZÁG VÁRAINAK BIRTOKOSAI 1458-BAN ÉS 1490-BEN

Birtokos	1458		1490	
	Szám	%	Szám	%
Király (Hunyadi és Corvin is)	36	10,0	57	15,8
Királyné			10	2,8
Egyház	37	10,3	36	10,0
Mágnások ⁵⁸	161	44,7	150	41,5
1438–57 közt báró, nem mágnás ⁵⁹	12	3,3		
Nemes kettő vagy több várral ⁶⁰	15	4,2	40	11,1
Nemes egy várral	52	14,4	56	15,5
Idegen kezén és ismeretlen	47	13,1	12	3,3
Összesen	360	100,0	361	100,0

1490-ben meg kellett különböztetnünk a király és fia kezén levő várat a fia trónörökösödésével szemben álló Beatrix királyné nevében igazgatottaktól. Az egyház a kegyúri jog alapján függött a királytól, így, ha nem is mindig és minden esetben, az uralkodó ezekre is számíthatott.⁶¹ Mindezek ellenére a királyi váruradalmakból nem következett feltétlenül az a teljhatalom, amelyet Mátyásnál látszólag tapasztalunk. Már más a kép, ha a 138 legjelentősebb városias település (városok és fontosabb mezővárosok birtokosait vizsgáljuk).⁶²

A 138 LEGFONTOSABB VÁROSIAS TELEPÜLÉS BIRTOKOSAI 1490-BEN

Királyi, királynéi és Corvin	68	49,3 %
Egyházi birtok	24	17,4 %
Világi (gyakorlatilag bárói) birtok	42	30,4 %
Külföldi kézen	4	2,9 %
Összesen	138	100,0 %

A királyi kézen levő városias települések túlsúlyát jelenti még az, hogy a királyi városok nagy része valóban város volt, míg a bárók kezén levő városias települések inkább a közepes mezővárosok közé tartoztak. Nyilvánvalóan erősítette ez a királyi hatalmat, annál is inkább, mert a királytól közvetlenebbül függő egyház nagyobb arányban részesült ebből a településkategóriából, mint a várakból. Itt nehezebb, illetve pontatlanabb lett volna az 1458-as állapot meghatározása, hiszen főként a Felvidéken nem mindig volt megállapítható, hogy a városok kit uraltak: a királyt vagy Giskrát. Az azonban biztos, hogy a királyi arány a városias településeknél is nőtt 1458 és 1490 között.

Végül még egy gondolat a királyi hatalom problematikájához. A birtokstatisztikák nem mutatják a hatalom tényleges megosztását, hiszen a familiaritás intézménye révén a nagybirtokos számos nemest vehetett szolgálatába. Egyes esetekben, mint pl. az ország három leghatalmasabb birtokosa egyikének számító Újlaki Miklósnál kimutatható volt, hogy a familiárisai kezén majdnem annyi birtok volt, mint nála. Újlakinak 17 vára, 9 kastélya, 9 mezővárosa, míg familiárisainak 8 vára, 10 kastélya, 15 mezővárosa volt. (Igaz, a fenti 138 között csak néhány Újlaki-mezőváros található, az övéi voltak jelentősebbek.)⁶³ Mindez azt jelenti, hogy a familiárisaik várait is beleszámítva a mágnások a váraknak a valóságban több mint felét ellenőrizhették. Mindez még akkor is ingataggá tette a királyi akarat érvényesítését, ha az egyházzal és a jelentős városokkal számolhatott az uralkodó. A továbbiakban ezért azt kell vizsgálnunk, hogy az az intézményi keret, ami Mátyásnak rendelkezésére állott intézkedései végrehajtására, milyen mértékben függött kizárólag tőle, és mennyire tudta a királyi akaratot keresztülvinni.

A királyi udvarnak minden feudális államban nagy jelentősége volt. A „curia regis”-ből fejlődtek ki az igazságszolgáltatás és kormányzat intézményei, sőt a törvényhozás is.⁶⁴ Ezek jó része elvileg később is megtartotta kapcsolatát a király udvartartásával. Franciaországban pl. „hôtel du roi”-hoz (hospicium regis) tartoztak elvileg a királyi tanács, a „requêtes de l’hôtel” (a kérvényekkel foglalkozó intézmény), valamint a kancellária is.⁶⁵

Noha a késő középkori királyi udvartartásokról részletes és alapos feldolgozások állnak rendelkezésünkre,⁶⁶ szinte megdöbbentő, hogy a valóságban milyen keveset tudunk erről az intézményről. Az első problémánk már a terminológiánál van, hiszen hazai latinságunk két kifejezést alkalmaz az udvarra: *aula* és *curia*, és mindkettő valóban udvart jelentett.⁶⁷ Vannak azonban különbségre utaló nyomok is. Már 1339-ben I. Károly a Kőszegi János fiainak adott kegyelemlevelében megkülönbözteti a kettőt egymástól.⁶⁸ És valóban, az *aulának* van terem jelentése is.⁶⁹ Bonyolítja a kérdést, hogy az „aula”-t a palota szóval is visszaadták a magyarban, nyilván a palota terem jelentését feltételezve.⁷⁰ Bizonyára ebből következik, hogy az udvari embereket magyarul „palotásoknak” is nevezték.⁷¹ A jelentéstani adatok azt látszanak bizonyítani, hogy az *aula* csak másodlagosan jelent „udvart”, de szűkebb értelemben termet, palotát. Ebből azonban még nehéz lenne az udvartartáson belül „udvari” és „palotai” réteget megkülönböztetni, mert nem tudjuk, hogy szerzetileg e két szó mit takar. Pedig a királyi kancellária is tisztában volt a két latin szó eltérő jelentésével, amit világosan mutat Wilhelm Haller ki-nevező levele Mátyás udvartartásába. Mátyás ugyanis Hallert felvette „a királyi terem speciális szolgálói” közé és azokban a jogokban részesítette, amelyeket „a királyi terem szolgálói és az udvartartási személyzet” élvez.⁷² Engel Pál feltételezte, hogy a *curia* az állandó, az *aula* a mozgó udvartartást jelentette,⁷³ a fenti adatokból talán inkább fordított jelentésre gondolhatunk, annál is inkább, mert a *curia* gyakran előfordul az oklevelekben.⁷⁴

Más adatok azonban ellentmondani látszanak ennek. A különös az, hogy bizonyos tisztségek, beosztások következetesen az *aula*, mások épp úgy következetesen a *curia* szóval vannak összekötve, és ebből nem lehet nagyon a mozgó és állandó udvart megkülönböztetni. Így – teljességre való törekvés nélkül – az *aula* szóval kapcsolják össze a kancellárt, az udvari lovagokat, familiárisokat, ifjakat stb. (*aulae cancellarius, miles, familiaris, iuvenis*). A *curiával* kapcsolatos a bírósági szervezet az országbírótól (*iudex curiae*) a kúriai jegyzőig (*notarius curiae*), viszont az udvarmester az *magister curiae* és nem *aulae*! Bonyolítja ezt még az is, hogy a kancellár elvileg az egyik nagybírója az országnak, és így a *curiá-*

nak (vö. 1486: 68. tc.).⁷⁵ Így az sem feltétlenül áll, hogy a curia a király bíráskodási hatalmával függ össze.

Be kell vallanunk, hogy bár meg vagyunk arról győződve, hogy az *aula* és a *curia* között fennállt valami különbség, ezt ma még nem tudjuk meghatározni. Ez a különbség különben nyilván nem volt jelentős, ezért a továbbiakban nem különböztetjük meg őket egymástól, és az udvarról mint valami egységről beszélünk.⁷⁶ Itt a tényleges udvartartásról és udvari személyzetről lesz szó, a kancellária, a bíróságok stb. később kerülnek tárgyalásra.

Az udvartartáshoz kell természetesen sorolnunk az udvari méltóságokat. Ezek az akkori rangsorban: az ajtónállómester (*magister janitorum*), aki korszakunkban egyben az udvarmesteri tisztelet (*magister curiae*) is betöltötte, önálló udvarmester nem volt,⁷⁷ a pohárnokmester (*magister pincernarum*), az asztalnokmester (*magister dapiferorum*) és végül a lovászmester (*magister agazonum*). Valamennyien az „ország igazi báróihoz” tartoztak, azaz nevüket feltüntették a privilegialis oklevelek méltóságsorában.⁷⁸ Ezek tehát nagyurak voltak, és így a történeti szakirodalom – az udvarmester kivételével – már régen utalt arra, hogy valódi udvari szerepük nem nagyon volt, és a feladatkörüket helyetteseik láthatták el.⁷⁹

Van aki a lovászmesternek katonai funkciókat tulajdonít (vö. a lovászmester Franciaországban marsallt jelent),⁸⁰ ez azonban nem igazolható. Az viszont biztos, hogy a lovászmester volt az udvar főszállásmestere, és ezen a címen ha a király valamely várost vagy mezővárost keresett fel, az ottani kézművesektől ajándékra tarthatott igényt.⁸¹ Egyébként a marsall, és főként az udvari marsall Nyugaton igen gyakran nem katonai, vagy nem csak katonai feladatköröket látott el, hanem az udvartartást irányította.⁸² Ezért igen figyelemre méltó, hogy Mátyás a külföld felé lovászmesterének, Vezsenyi Lászlónak a „marescallus curie”, azaz udvari marsall címet adta meg.⁸³ Ennek alapján megkérdőjelezhető lenne az udvarmester irányító szerepe a királyi udvarban. A Mátyás király és Beatrix esküvőjéről szóló leírásban ugyanis azt a személyt, aki az ünnepségeken intézkedik, a forrásunk „mareschallus”-nak nevezi.⁸⁴ Igaz, főként az ülésrend ügyében tevékenykedett, ami talán a szállásmesterséggel is összefügghet. Ennek ellenére nem nagyon valószínű, hogy az udvartartás irányítása a lovászmester feladatköre lett volna: a lovászmesterek ismert szerepe az udvarmesterhez képest jelentéktelen volt. Eredeti feladatkörét, a királyi istálló felügyeletét már Mátyás alatt egy ugyancsak lovászmesternek nevezett királyi udvari ember vette át, lehet ugyan, hogy az allovászmestert nevezték olykor lovászmesternek.⁸⁵ Erősen valószínűsíthető, hogy ez a személy nem volt a címzetes lovászmester familiárisa.

Az úgynevezett *udvari méltóságok* között azonban vitán felül az aj-

tónállómester-udvarmesternek volt a legnagyobb befolyása. Pontos jogkörét ugyan nem ismerjük még ma sem, de amit tudunk róla, az ezt mutatja. Igaz, csak az 1495. évi törvény bizonyítja, hogy mintegy ő volt a királyi tanács elnökének tekinthető, aki a szavazás eredményeként a döntést kimondja.⁸⁶ Hasonló szerepet játszott különben külföldön is az udvarmester.⁸⁷ Ennél nem kevésbé fontos feladata volt ítélni a királyi kúria lovagi becsületbíróságán. Érdekes módon itt egyaránt jogosult volt az országbíró, mint eredetileg udvarispán, valamint az udvarmester ítélni. A bírótársak pedig hol a kúria rendes bírósági személyzete, hol pedig – és ez nem lehet véletlen – a királyi aulicusok, tehát az udvar alkalmazottai.⁸⁸ Nyilván ezzel áll kapcsolatban, hogy az 1486: 68. tc. az udvarmestert a tárnokmester, a horvát-szlavón bán és az erdélyi vajda mellé sorolja, mint „esküdt bírót és tisztségviselőt”.⁸⁹

Volt még Mátyás uralkodásának első felében egy titokzatos tisztségviselő, a *magister camerae*, kamaramester is az udvarban. Egyesek az udvarmesterrel,⁹⁰ mások a kamaraispánnal, tehát kincstári tisztségviselővel azonosítják.⁹¹ Egyik megoldás sem helyes, azt sem lehet igazolni, hogy az Ulászló alatt feltűnő kamarásmesterrel (*magister cubiculariorum*) lett volna azonos. Annyi bizonyos, hogy betöltőjét nem számították a „veri regni barones” közé.⁹²

Mint látjuk, még nagyon sok kutatnivaló áll előttünk az udvartartás vonatkozásában, és még azt sem tudjuk pontosan, hogy beszélhetünk-e egységes irányításról – ha a király személyét leszámítjuk – az udvartartási személyzet felett. A valószínűség ugyan e mellett szól, csak azt nem tudjuk, hogy ez milyen volt. Pálóci országbíróról ugyanis maga Mátyás írta 1462-ben, hogy „az igazságszolgáltatásban és országunk és kúriánk ügyeinek irányításában hasznos és igen szükséges”.⁹³ Sajnos nem tudjuk, hogy ez esetben a bírói kúriáról vagy a királyi udvarról van szó. A bírói kúriában nem ő az egyetlen bíró, így elképzelhető, hogy a király az országbíró bírói és udvarispáni tevékenységét különböztette meg. Ha ez így van, akkor az udvar irányítása az országbíró és az udvarmester között oszlott meg, akár a lovagi becsületbíróság elnöksége.

Az irányítás azonban semmiképp sem mehetett a *familiaritás* módjával, az udvartartás belső életére, a jogszolgáltatásra terjedhetett ki legfeljebb, az udvartartáson kívül az oda tartozó személyek már a király személyes utasítására jártak el.

A királyi udvartartás tagjai testületet (*consortium, cetus, Schar*),⁹⁴ sőt rendet (*ordo*) képeztek.⁹⁵ Külön kiváltságokkal és jelvényekkel rendelkeztek.⁹⁶ A jelvénykérdés talán az egyszerűbb: leírások alapján egyenruhaszerű öltönyt hordtak, és arra is maradt adat, hogy egyesek címert viseltek a mellükön.⁹⁷ A kiváltságok kérdése sokkal nehezebben állapítható meg. Bizonyos nyomok arra mutatnak, hogy bírósági *exemptiót* élveztek, azaz fel voltak mentve a melléktartományok, illetve megyék jog-

MÁTYÁST ÁBRÁZOLÓ KÁLYHACSEMPE (A KIRÁLYI
FAZEKASMŰHELY EGYIK HAZAI MESTERÉNEK 1480 KÖRÜLI ALKOTÁSA;
BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM)

hatósága alól. Az is lehet, hogy ezek csak egyéni szabadságok voltak.⁹⁸ Mátyás törvényeiből is lehet következtetni az udvari emberek kiváltságaira. A törvények ugyanis visszatérőleg tiltják ezeket. Ide tartoznak a beszállásolás, ellátás, szállítás ingyenes igénybevétele,⁹⁹ az „egyszerű panaszra” történő birtokfoglalásoknál is kimondja az egyik törvény, hogy ez legtöbbször az aulicusok által szokott történni.¹⁰⁰ Úgy látszik, hogy fontos katonai kiváltságot is élveztek: mozgósítás esetén a királlyal vonultak hadba,¹⁰¹ amivel tulajdonképp a megyei bandériumoktól mentesültek. Ez lehetett az 1500: 21. tc.-nek az előzménye, amely azonban csupán tíz aulicusnak biztosította ezt a jogot.¹⁰² Ha nem is állt olyan gazdasági alap ennek az udvari szolgálattevő rétegnek rendelkezésére, mint Anjou-kori őseiknek, bizonyos mértékben Mátyás alatt is beszélhetünk személyükben „udvari nemességről”.¹⁰³

Kik tartoztak ehhez a réteghez? A forrásokban különféle elnevezések fordulnak elő: *cubicularius*, *aulicus*, *aulae familiaris*, *aulae miles*, *aulae iuvenis* (csak általánosságban),¹⁰⁴ *adolescens regis*,¹⁰⁵ *parvulus*, *puer*, *aprodinus*.¹⁰⁶ Csánki felveti az *aulicus* és *familiaris* esetleges azonosságát, a „miles” szerinte pedig testőrt jelent.¹⁰⁷ Az is valószínűsíthető, hogy az *adolescens* és a *iuvenis* a miles alatti réteget jelentette, míg a *parvulus*, *puer* az apródot jelentette. A legegyszerűbb azonban a *cubicularius* jelentése, a királyi kamarást nevezték így. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a középkori magyarban komornyiknak hívták, és a szótárak tanúsága szerint az aulicusokhoz sorolták őket.¹⁰⁸ Az *aulicus* szó, ahogy már Csánki is érezte, gyűjtőfogalom volt: lehetett *cubicularius*¹⁰⁹ *aulae miles*, aki viszont szintén lehetett *cubicularius* is,¹¹⁰ az *aulae familiarisszal* való azonos értelmére mint láttuk, már Csánki és Szekfü is figyelmeztetett. Sajnos, ritka az olyan adat, hogy egy évben többször is említenek valakit más-más beosztással, ezért a következő példák előléptetésre is utalhatnak. Lehet valaki előbb *familiaris*, utóbb *miles*,¹¹¹ előbb *familiaris*, majd *cubicularius*,¹¹² illetve fordítva, *cubiculariusból* *familiaris*.¹¹³ Példáink tehát nem könnyítik meg az egyes udvari csoportok megkülönböztetését. Egy látszik biztosnak: az *aulae miles* nem feltétlenül a királyi testőr, hanem az udvari lovag, azaz a lovaggá ütött személy, az *aulae familiaris* pedig a korábbi *aulae iuvenis*.¹¹⁴ Közülük azok, akik kamarási beosztást kaptak, fordulnak elő *cubiculariusként* is. Ez már feltevés, e szerint a rangsor: apród, familiáris, udvari lovag, de elvileg a rangsor minden tagja lehetett kamarás. Az aulicus – ahogy azt már régen tudjuk – gyűjtőfogalom.

Száztíznel több magyar – azaz nem német, cseh vagy olasz – udvari emberről tudunk ma adatokkal szolgálni, ami nyilván csak töredéke az egykor itt foglalkoztatott személyeknek. Sajnos, a források nem mindig tüntetik fel valaki mellett, hogy az udvarhoz tartozik-e.¹¹⁵ Az aulicusokhoz (beleértve az apródoktól a lovagokig, illetve a kamarásokat) a legkü-

lönbözőbb rétegekből lehetett bekerülni. Találunk előkelő mágna családok,¹¹⁶ tekintélyes középneemes,¹¹⁷ jelentéktelen kismagyas¹¹⁸ famíliák sarjai mellett városi polgárfiakat is, igaz kis számban.¹¹⁹ Úgy látszik, hogy a tehetség és használhatóság döntött a felvételnél.

Ennél fontosabb volt az, hogy az *aula* mintegy lépcsőfok volt a bárói méltóságok betöltéséhez. Az kevésbé érdekes, hogy ilyen méltóságot már betöltött családok sarjaiból öt aulicus nyert Mátyás alatt is méltóságot,¹²⁰ a nagy király *homo novus* bárói közül viszont tízen tartoztak az aulához.¹²¹ A báróvá lett udvari emberek között többségben vannak az udvari lovagok, mint ahogy az ismert tíz udvari lovag közül hat lett báró. Mátyás alatt 79 személy viselt bárói méltóságot, közülük 43 régi báróktól származott le, 36 pedig Mátyás kreatúrája volt. E szerint a régi arisztokráciához tartozó Mátyás-kori bárók 11,6%-a, az „új embereknek” pedig 27,8%-a kimutathatóan az udvarból emelkedett fel. Az arány a valóságban ennél jóval magasabb lehetett. A kancelláriának oklevéladási parancsot (*relatiót*) közvetítő nem bárói és hivatali referensek kizárólag az aula tagjai közül kerültek ki.¹²² Ez utóbbiak közül – a már hivatalban levő bárókat leszámítva – 19 személytől fogadott *relatiót* a kancellária. Kilencen cubiculariusok voltak.¹²³ Gondolom, ennek a jelentőségét nem lehet túlbecsülni, annál kevésbé, hiszen gyakran egyetlen adat maradt csak fenn egy személy *relatiójára*, így valószínűleg többen lehettek.

Mielőtt az aula tagjainak egyéb tisztségeivel foglalkoznánk, szükséges feladatkörükre kitérnünk. Azt már eddig is tudtuk, hogy az aula tagjai fizetést kaptak, és annak nagyságától függően katonákat állítottak. (Bizonyos számú „lóra” kaptak fizetést.)¹²⁴ Ebből következik, hogy nem utolsósorban a katonáskodás volt a feladatuk, a királyi bandérium valószínűleg zömében az aula embereiből került ki,¹²⁵ s tudunk az aulicusok kapitányáról.¹²⁶ Valóban, az aula tagjainak juttatott királyi adománylevelek indokolásában igen gyakran megtaláljuk az olykor elég részletes leírását katonai érdemeiknek.¹²⁷ Mátyás közneemesi seregvezetőinek nagy része az aula tagjai közé tartozott,¹²⁸ de ugyanezt mondhatjuk el külföldi hadvezéreiről is. Így többek közt Kropasth, Haugwitz, Lusitzki, Plankner, sőt Černahorai Dabiš is aulicus volt a magyar királynak.¹²⁹ Az aula mintegy a királyi hadsereg vezérkarát szolgáltatta.

Az udvartartás jelentőségét már az eddigiek is jól illusztrálják, de szerepe nem merült ki ebben. A királyi hatalom belső biztosításában is az aula tagjai játszottak főszerepet. A lázadó Perényiek elleni háborút 1483-ban Mátyás Both (Lábatlani) András aulicusra bízta.¹³⁰ Birtokokat¹³¹ vagy letartóztatott személy ingóságait¹³² éppúgy az udvartartás tagjaival foglaltatott le, mint amikor török hadjárat idején hajókra volt szüksége, hajókat.¹³³ Az aula tagjai fogják le az illegálisan exportálókat,¹³⁴ vagy tartanak királyi parancsra perbeli eljáráshoz nem tartozó vizsgálatokat.¹³⁵ Háború idején velük üzen a király a városoknak, főként

a sereg ellátása végett.¹³⁶ Gyakran kisegítenek a királyi kincstárban, jobbra adószedőként,¹³⁷ nyilván tekintélyük és talán a rendelkezésükre álló karhatalom miatt. Olykor, bár ritkán, diplomáciai feladatokat is ellátnak, külföldre mennek követségbe.¹³⁸

Magyarország igazgatásának szinte nincs olyan ága, ahol ne talál-nánk meg a királyi hatalom végrehajtójaként a gyakran nem is tehetős családból származó aulikusokat, úgyhogy nem véletlen, hogyha valaki az udvarba került, akkor biztos lehetett abban, jelentős birtokadományban fog részesülni, sőt esetleg bejuthat az arisztokráciába is. Valóban, Mátyás is igen bőkezűen jutalmazta udvartartása tagjait,¹³⁹ sőt olykor ket-tőjüknek adott közös birtokot, ami azt mutatja, hogy az aulán belül barátságok vagy érdekszövetségek keletkeztek.¹⁴⁰ A királyi várak élére – köztük Budára¹⁴¹ – gyakran kerültek az udvar jelenlegi vagy egykori tagjai kapitányként, várnagyként, és mivel ezzel egyben sokszor a megyésispánság is együtt járt,¹⁴² az aulikusok egyben a vidéki igazgatásba is beleszólhattak. Várbirtokkal össze nem kapcsolt megyésispánságokat is kaptak.¹⁴³ Talán a legfontosabb ilyen jellegű intézkedésekre a Mátyás halálát megelőző években került sor, amikor a király néhány volt és akkori udvari emberét, többnyire kamarását, megyék tömbjei élére állította ispánként. Cecei Kis Máté egyszerre nyolc megye ispánja lett a Felvidéken. Egykori kamarástársa, Ráskai Balázs budavári udvarbíróként vagy megyésispánként hét megyét és a Jászkunságot irányította Komáromtól Beregig. Cobor Imre tartotta kamarásként – és kivételesen nem bárónak számítva – a fontos pozsonyi ispánságot a kezében. Az ország délnyugati részén Székely Jakab egykori aulicus, radkersburgi kapitány Zala és Varasd megyéket igazgatta. Corvin János nevében kormányozták egészben vagy részben még Baranya, Valkó, Arad és Hunyad megyéket. A megyéknek tehát több mint egyharmada a királytól magánjogi alapon függő (az ispánsági tömbök egy vagy több királyi várhoz kapcsolódtak) köznemesi ispánok kezébe került. Volt még egy ilyen megyekoncentráció, a szintén udvari emberből temesi ispánná és így báróvá lett Kinizsi Pál kezében, ő hét megye ispánságát viselte. Talán nem véletlen, hogy a köznemesi megyésispánok 1490-ben Corvin János pártján álltak, de a báró Kinizsi ellene foglalt állást.¹⁴⁴

Az aula tagságának tehát még a gyéren fennmaradt adatok alapján is igen nagy volt a befolyása. Sokban hasonlít ez a rendszer, főként a várak és ispánságok átengedése az udvartartás számára, a korábbi honorrendszerhez, mégsem lehet vele összekapcsolni. A Mátyás-kori várnagy-megyésispánok talán a temesi ispán kivételével nem honorbirtokosok, azaz a hozzá tartozó birtokoknak mintegy személyi jellegű hűbér-élvezői¹⁴⁵ voltak, hanem a király officialisai, tisztviselői, akik csak annyiban különböztek bármely más nagybirtokos hasonló beosztású várnagyaitól, hogy uruk maga a király volt. Így tehát hivatali eljárásuk során az állam-

hatalmat képviselték. Ahogy a báró familiájához éppúgy tartoztak udvarmesterek, pohárnokok, étekgók stb., mint várnagyok,¹⁴⁶ ugyanúgy volt ez a királynál. A király, tehát az ország legnagyobb földbirtokosa, familiájához tehát éppúgy, mint bármely más nagyúréhoz, az úrral magánjogi viszonyban álló személyek tartoztak. Ez a familia – mint bárhol másutt az országban – két részre, az udvari szolgálattevőkre, és az uradalmakat kormányzó személyzetre oszlott, de a két csoport nem vált egymástól mereven széjjel.¹⁴⁷ Az uralkodó udvari személyzete természetesen nemcsak abszolút, hanem relatív mértékben is jóval nagyobb volt a nagyurakénál, hiszen a király állami bevételekkel fizethette aulája tagjait. A várnagyokat azonban nem választhatjuk el mereven a királyi aulától, nemcsak azért nem, mert mint láttuk, igen sokan onnan kerültek ki, vagy pedig várnagyként is megtartották *aulai* állásukat (és természetesen fizetésüket), hanem azért is, mert éppúgy a királlyal mint magánszeméllyel, és nem mint uralkodóval álltak kapcsolatban, mint az aula tagjai.

Éz adta a királyi *aulának*, és tágabb értelemben az egész királyi familiának nagy jelentőségét. Ahogy abba senkinek nem lehetett beleszólása, hogy egy földesúr kit vegyen szolgálatába, úgy volt ez a királlyal magánjogi szolgálati viszonyban állóknál. Legfeljebb a végvárok és a koronauradalmak ügyébe igényelhetett volna beleszólást a királyi tanács, vagy az országgyűlés.¹⁴⁸ Mindez pedig azt jelentette, hogy a királynak módja volt egy széles körű, csak tőle függő szervezetet kiépíteni, amelyet aztán az államkormányzatban is igen hasznosan alkalmazhatott. Az ide bejutók pontosan tudták, hogy társadalmi és vagyoni előmenetelük attól függ, hogy mennyire látják el a király meglegedésére feladatukat. Itt jegyzem meg, hogy az *aulában* ki nem mutatható királyi várnagyok is juthattak bárói kinevezéshez.¹⁴⁹

A KIRÁLYI TANÁCS¹⁵⁰

Bármily nagy volt a király „teljhatalma”, a „quod omnes tangit...” jogi elve, de a józan ész is megkövetelte, hogy fontosabb ügyekben mások tanácsát, sőt beleegyezését megszerezze. Erre a legalkalmasabb a királyi tanács testülete volt. A tanács a királysággal egy időben keletkezett, és lényegét tekintve nem is változott évszázadok óta. Magyarországon a királyi tanács szinonimájaként a „praelati et barones” kifejezést használták, amivel a tanács összetételével – főpapok és főurak – helyettesítették be az intézmény nevét. Eddig mindenki egyetért a magyar történetudományban, csak az nem egészen világos, hogy a kifejezések (prelátusok és bárók) pontosan kiket jelölnek, hogy rajtuk kívül voltak-e tagok, és

pedig kik, milyen hatáskörrel, végül, hogy egy vagy két tanács működött-e a XV. század második felében Magyarországon.

Ez utóbbival kezdve: alaposabb kutatás bebizonyította, hogy azoknak a kutatóknak volt igaza, akik kettős tanácsról beszéltek: volt egy szűkebb, és egy tágabb tanács. Ennek gyakorlati oka is volt: ha mindenki, aki arra jogosult volt, megjelent volna az üléseken, akkor jóval több mint félszáz embernek kellett volna összegyűlnie, egy ilyen testülettel pedig lehetetlen mindennapi, hogy úgy mondjam rutinjellegű ügyeket tárgyalni. Talán ezért helyesebb lenne a külön meghívóra összegyűlő teljes, és a napi munkában ennek nevében, mint reprezentáns¹⁵¹ eljáró, szűkebb tanácsot megkülönböztetni. Hozzá kell tenni, hogy a tanácsot a kortársak egységnek tekintették, ezért maradt fenn csak olyan kevés adat a kettő különválasztásáról.

A tanács összetételénél a prelátusok szerepe világos. Ide számították a két érseket, a 12 magyarországi és a két horvátországi (modrusi és tinni) püspököt, a székesfehérvári prépostot, a johanniták vránai perjelét (amennyiben ez a tisztség be volt töltve). Időnként még néhány prépost és kanonok is megjelent, de csak akkor, ha valami hivatalt töltöttek be, ekkor ezeket is a prelátusokhoz sorolták. Bonyolultabb a bárók fogalmának jelentése. Elvileg „az ország igazi báróit”, akiket a méltóságsorok is felsoroltak, nevezték bárónak. Korszakunkban bizonyos módosulások következtek be: a dalmát-horvát és a szörényi bánokat ugyan feltüntették a méltóságsorban, mégsem tekintették bárónak. (1476-ban aztán végleg egyesült a horvát és a szlavón banság, ennek révén az egyesített méltóság betöltője újra báró.) A méltóságsorokban szereplőkön kívül még a székelyispán és 1464-ig a főkincstartó, amennyiben világi személy, volt báró. Így a nádor, az országbíró, az erdélyi vajda, a székelyispán, a szlavón, illetve a macsói bán, a tárnokmester, az ajtónálló (udvar-) mester, az asztalnokmester, a pohárnokmester, a lovászmester, a pozsonyi (de csak 1488-ig!) és a temesi ispán, végül a főkincstartó – és amennyiben volt – királynéi megfelelőik jelentek meg báróként a tanácsban. Ezt a jogukat a méltóságukból való kilépésük után is megtartották. A bárói méltóságot betöltők leszármazottait – amennyiben nagybirtokosok voltak – „bárófiaknak”, természetes, vagy név szerinti báróknak tekintették. Gyakran mágnásoknak is hívták őket.

A főpapok közül átlag 3-4 személy vett részt a szűkebb tanács ülésein, a tágabb vagy teljes ülésén viszont a hivatalban levők többségükben megjelentek. A püspökök ötöde azonban egyik tanácsban sem volt kimutatható, egy további ötödük pedig csak a tágabb tanácsban szerepelt. Igaz, figyelembe kell venni azt is, hogy egyesek csak rövid ideig működtek, mások diplomáciai kiküldetésben jártak külföldön, és így a mégiscsak nagyon ritkán fennmaradt tanácslisták nem feltétlenül tartalmazzák a teljes képet. Ennek ellenére az így nyert adatok pontosan mutatják

a tendenciát. A szűkebb tanácsban gyakran és hosszabb ideig főként azok a főpapok voltak kimutathatók, akik valami hivatalt viseltek, pl. kancellárságot, titkárságot stb. Említést érdemel, hogy az 1471-es Vitéz-féle összeesküvés után a szűkebb tanácsban adatolt főpapok átlagos részvételi aránya minimálisan nőtt Mátyás uralkodása első 13 évéhez képest.

A „bárói” tanácsstagok esetében az általunk ismert tanácslistákon (beleértve a Mátyás halála után, az interregnum alatt kormányzótanácsként működő, és Mátyástól átvett tanácsot) 50 személy mutatható ki a szűkebb tanácsban. Itt is cezúra az 1471-es Vitéz-féle összeesküvés. 1458–1471 között 31, 1471–1490 között csupán 24 bárót találunk az ország legfontosabb testületében. (Többben természetesen 1471 előtt és után is tanácsstagok voltak.) Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes tanácsüléseken részt vett személy akkor épp viselt-e „igazi bárói” méltóságot, a következő arányokat kapjuk. 1458 és 1490 között a tanácstagi helyek 70,4 %-án ült hivatalban levő, 23 %-án volt báró, és csak 6,6 %-án olyan személy, aki még nem viselt ilyen méltóságot. Az arányok kissé mások az 1471-es cezúránál. Előtte a három csoport 79,2 %, 18,2 % és 2,6 %; utána pedig 58,6 %, 29,3 % és 12,1 %. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a király a szűkebb tanácsba elsősorban a hivatalban levő bárókat és az egykori hivatalviselőket engedte be, rajtuk kívül minimális kegyenc vagy esetleg báróságra kijelölt egyén jelenhetett meg. A szűkebb tanácsba bejutni tehát szinte kizárólag bárói kinevezés után lehetett. A „prelátusok és bárók” kifejezés ez esetben tehát az eredeti értelmet, az „igazi bárót” jelentette a báróknál.

Az átlagos létszám is változott. 1471-ig átlag 7 fő mutatható ki a testületben, mivel adataink zöme azonban 1464, a koronázás előttre vonatkozik, lehet, hogy az igazi cezúra ott volt. 1471 után viszont csak 4,5 fő a bárói tanácsstagok átlagos száma az egyes üléseken. Ez gyakorlatilag annyi, mint a főpapoké. Míg korábban egyharmad-kétharmad volt a bárók javára az arány a tanácsban, most szinte egyenlő létszámúvá lett. Az egyes méltóságok közül a nádor, az országbíró és az erdélyi vajda jelent meg viszonylag sok ülésen. Itt is találunk 1471 (vagy 1464?) táján változást. Korábban gyakori volt a tárnokmester is, később jóval ritkábban jelent meg, igaz, sokkal több ideig volt üresedésben a tisztség. Míg az udvari méltóságok korábban a tanácstagi helyek egyharmadát töltötték be, ez utóbb nagyon lecsökkent, és az asztalnokmester szinte el is tűnt a tanácsból. (Az udvarmester és a lovászmester maradt, de kisebb arányban.) Ami viszont feltűnő, hogy a bánok és a két határispán alig fordul elő a szűkebb tanácsban. Személy szerint – az egész korszakot tekintve – a legtöbb ülésen Ország Mihály, Szapolyai Imre, Bátori István, Bodó Gáspár, Rozgonyi János és Marcali László (ebben a sorrendben) vett részt.¹⁵² Feltűnő az is, hogy a tanács tagjainak $\frac{3}{5}$ -e csak rövid ideig mu-

tatható itt ki, a többiek viszont folyamatosan, hosszabb ideig. Aki egyszer a tanácsban volt és onnan kimaradt – Bodó Gáspár kivételével – már nem került vissza, noha életben maradt.

A tágabb vagy teljes tanács bárói összetétele valamivel különbözött ettől. A soha báróságot nem viseltek aránya kevéssel meghaladta az egy-negyedet, a hivatalban levő bárók aránya valamivel több mint negytedről 1471 után háromtizedre csökkent. (Ebben az időben ugyanis kevesebben viseltek méltóságokat, ritkább volt a csere.) Azt lehet tehát mondani, hogy a szűkebb tanácstól eltérően a tágabb tanács a mágns családok testülete volt, és mivel alig volt olyan család, amelyből ne lett volna hivatalban levő vagy volt báró, azok voltak többségben, de minden méltóság nélkül is a mágns családok megjelentek itt. Erre talán a legjobb példa a Garaiai nádori ágának utolsó sarja, Jób, akinek ugyan Mátyás még megyésispánságot sem volt hajlandó adni, de mint az ország egyik legnagyobb birtokosa nagykorúként a legtöbb teljes tanácsülésen megjelent.¹⁵³

Figyelemre méltó a szűkebb tanács tagjai között a régi (legkésőbb V. László-kori) és az új, Mátyástól kreált arisztokrácia viszonya. Az 50 fő közül 34 (68 %) a régi, és 16 (32 %) fő az új arisztokrácia tagja. Az 1471-es cezúrát tekintve kissé módosul a kép. Előtte 22 (71 %) régi és 9 (29 %) új arisztokrata ült a tanácsban, utána 14 (58,3 %) régi mellett 10 (41,7 %) Mátyás embere. A jelek szerint tehát uralkodása végén valamivel nőtt az új emberek szerepe, de a többséget még mindig a régi arisztokrácia tartotta. Ez különben, ha a teljes tanácsot vizsgáljuk, beleértve a csak a szűkebb tanácsra vonatkozó adatokat is, hasonlóan látszik. Összesen 88 báró ült a tanácsban, közülük 58 (66 %) a régi, 30 (34 %) az új arisztokrácia tagja volt.

Ez az eredmény látszólag ellentétben áll azzal, amit történetírásunk régóta állít. Aszerint ugyanis Mátyás új arisztokráciát hozott létre, és kiszorította a hatalomból a régit.¹⁵⁴ Mielőtt ezzel a kérdéssel tovább foglalkoznánk, szükséges a Mátyás alatt bárói méltóságokat betöltő személyeket is megvizsgálni. Már volt arról szó, hogy a 79 báróságot viselt személy közül 36 fő (45,6 %) volt Mátyás kreatúrája.¹⁵⁵ Ez jóval magasabb arány, mint amit a tanácstagoknál látunk, de így is nagyobb számú a régi arisztokrácia a király méltóságviselői között. 1471 előtt 61 személy viselt méltóságot, 35 (57,4 %) a régi, 26 (42,6 %) az új arisztokrácia tagja. Itt is magasabb a tanácstagoknál az újak száma. 1471 után csak 38 személy viselt méltóságot: 20 régi (52,6 %) és 18 új (47,4 %) főnemes. A régi arisztokrácia tehát még mindig megőrizte többségét. Itt azonban módunk van még egy cezúrát figyelembe venni. Bizonyos adatok eddig mutattak arra, hogy 1471 mellett az 1464-es koronázás is korszakhatár volt Mátyás kormányzatában, sajnos azonban 1464 és 1471 között olyan kevés lista maradt fenn a szűkebb tanács résztvevőiről, hogy nem lehetett ér-

De electione dñi comitis mathie in regem.

MÁTYÁS KIRÁLY KÉPMÁSA A THURÓCZY-KRÓNIKA AUGSBURGI
KIADÁSÁBAN (1488)

tékelni. A hivatalban levő bárókat az 1464. március 29-i koronázás és az 1471. szeptemberi országgyűlés között viszont szét tudjuk választani. Így 1464-ig 40 személy, 25 régi (62,5 %) és 15 új (37,5 %) arisztokrata viselt méltóságot. 1464 és 1471 között 36 személy, 19 régi (52,8 %) és 17 új (47,2 %) család sarja ült a bárók között. Az 1464 és 1471 közti méltóságok egymás közti aránya szinte azonos az 1471–1490 közöttivel.

A váltás, ami az új arisztokrácia előtérbe jutását (de nem hatalomváltását!) jelenti, ezek szerint már 1464-ben, a koronázáskor létrejött.¹⁵⁶ Ennek ellenére az 1471-es cezúra fontossága ezekből az adatokból is nyilvánvaló. Fenn láttuk, hogy a tanács bárói résztvevőinek átlaglétszáma 1471 után majdnem egyharmaddal (7-ről 4,5-re) esett. Az 1458–1464 közti hat év alatt 40, az 1464–1471 közti hét évben 36, míg az 1471–1490 közti 19 évben 38 személy töltött be báróságot. A bárók számát elosztva az évek számával: 6,7, 5,1 és 2. 1471 után tehát észrevehetően kevesebb személy vett részt báróként az ország irányításában.

Meg kell még említeni valamit! A bárói méltóságok régi arisztokrátákra és új emberekre való szám szerinti felosztása bizonyos mértékben

félrevezető. Hosszabb ideig ugyanis általában a született arisztokraták viseltek méltóságot. Mátyás alatt 15 évnél hosszabb ideig öt személy: Ország Mihály, Bánfi Miklós, Batori István, Újlaki Miklós és Pálóci Imre viselt méltóságot. Mind az öt a Mátyás előtti arisztokrácia sarja. 9–14 év között 15 személy töltött be báróságot (beleértve Branković Vuk szerb despotát is), tizen tartoztak a régi urakhoz, és csak öten Mátyás kreatúráihoz. Mátyás bárókinnevezési politikája nem volt újítóbb jellegű elődjéhez, Zsigmondhoz képest. Engel Pál Zsigmond alatt 115 báróval számolt, akiknek hozzávetőleg fele volt „homo novus”, hasonlóan Mátyás alatt.¹⁵⁷ Csakhogy, Zsigmond arisztokráciája még Mátyás alatt is döntő erőt képviselt, az ő emberei közül pedig alig néhány család viselt 1490 után is komoly szerepet.

Nyilván ez sem véletlen, és talán néhány másik adat hozzájárul magyarázásukhoz. A régi arisztokrata bárók 81,4 %-a a királyi tanácsban is kimutatható volt, míg az újaknak csak 58,3 %-a. Az „új embereket” tehát nemcsak rövidebb időre részesítette báróságban, de egy részüket a tanácsba sem engedte be. A kérdés további megvilágításához hozzájárul birtokviszonyaik ismerete is. A Mátyás-kori szűkebb tanács 50 tagjából 36 (72 %) már Mátyás trónra léptekor is a nagybirtokosok körébe tartozott.¹⁵⁸ Ez a lista majdnem tökéletesen megegyezik a tanácsban levő „régibárókéval”. Ha viszont a Mátyás halála évében nagybirtokos családok listáját vesszük elő,¹⁵⁹ akkor már megtaláljuk az új báró tanácsstagok többségét köztük, leszámítva néhány rövid ideig báróskodót, örökös nélkül elhaltat, vagy a száműzött Túz Jánost. A királyi tanácsban ki nem mutatható, Mátyás-kreálta bárók közül csak ketten tartoztak az 1490-es nagybirtokosok közé: Ongor és Szokoli. Ez viszont azt jelenti, hogy Mátyás a tanácsába is beengedett báróvá vagy már eleve nagybirtokost tett, vagy pedig olyat, akinek a számára nagybirtok szerzését biztosította. Azok a „új emberek”, akik rövid időre ugyan viseltek bárói méltóságot, ha nem kaptak nagybirtokot, nehezen jutottak be a tanácsba.

Úgy látszik tehát, hogy a szűkebb tanács bárói helyein zömében nagybirtokosok ültek, országos méltóság viselése nem képesítette minden további nélkül betöltőjét a tanácstagságra is. Feltűnő, hogy a tanácsstagok között – az erdélyi vajdát leszámítva – az úgynevezett *kormányzati méltóságok* alig fordulnak elő.¹⁶⁰ Már Fügedi joggal észrevette, hogy ezek között a köznemesi származásúak voltak többségben, míg a régi bárói családok tagjai a bárói és udvari méltóságok körét dominálták.¹⁶¹ Igaz, a kormányzati tisztséggel jelentős hatalom járt együtt, de az is igaz, hogy Mátyás új embereit – mint láttuk – ritkán tette nagybirtokossá. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy ezzel a politikai hatalom és a nagybirtok közti kapcsolatot zúzta szét a király.¹⁶² Nem szabad ugyanis azt elfelejteni, hogy a kormányzati tisztségek betöltésénél katonákra

volt szükség, különösen a székelyispán és a temesi ispán esetében, ahol többségükben valóban köznemes katonabárok kormányoztak. A macsói bánságban viszont mindvégig ott ültek a helyi nagybirtokos Újlakiak, olykor-olykor egy katonabáróval közösen. Szlavónia élére akkor kerültek folyamatosan katonabárok, amikor az immár bárói méltóságot nem adó horvát bánsággal egyesítették 1476-ban. A döntő az, hogy a legfontosabb kormányzati méltóságot, az erdélyi vajdaságot zömében régi arisztokraták tartották a kezükben.¹⁶³

Külföldi példa továbbvezet az előbbi probléma megoldásához. Angliában az arisztokráciába kerülés hasonlóan, királyi szolgálaton keresztül vezetett, és a király elsősorban a tanácsadást, a kormányzati és a diplomáciai szolgálatot méltányolta rangemeléssel. A „csak katona” ritkán csinált karriert.¹⁶⁴ Ezek után feltűnő, hogyha van is egy-két kivétel, mint néhány katona, pl. Szokoli vagy Ongor, akik annak ellenére, hogy a tanácsban nem játszottak szerepet, mégis nagybirtokosokká váltak, a szűkebb tanácsban szinte kizárólag azok az „új bárók” kaptak helyet, akik nem csupán katonák voltak. Kinizsi sem kivétel: hiszen pályáját pénzügyi tisztviselőként, sókamaraispánként kezdte.¹⁶⁵ A negatív példa: Szokoli és Ongor esete pedig a király apjának tett szolgálatokkal magyarázható valószínűleg.¹⁶⁶ Mátyás tehát a katonailag fontos helyekre katonákat nevezett ki, ezeket azonban csak abban az esetben hagyta a tanácsban szóhoz jutni, ha arra alkalmasak voltak. Nagyobb birtokadományokkal – egy-két kivétellel – a tanács tag „új bárókat” támogatta, hogy ott, a „prelátusok és a bárók” között a többi nagybirtokoshoz hasonló súllyal léphessenek fel.

Végeredményben tehát a szűkebb tanács elsősorban a jelenlegi és egykor bárói méltóságot betöltő, vagyonilag – kevés kivétellel – nagybirtokosnak számító urak testülete, míg a tágabb tanács a mágnás családok, tehát a magyar nagybirtok képviselőinek összejevelete volt. A király meghívása mindkét testület esetében döntő volt, pontosabban: időpontját ő tűzte ki,¹⁶⁷ a szűkebb tanácsba a neki megfelelő főpapokat és hivatalviselő bárókat (egy-két éppen különösen kedvelt mágnással együtt) engedte be, a tágabb tanácsba viszont kénytelen volt valamennyi nagybirtokost meghívni. Nem biztos, hogy a bárói kinevezéseknél valami különös szerepet játszott volna az, hogy a régi arisztokráciával szemben híveiből új főnemességet akart volna létrehozni. A megbízhatóság mellett az alkalmasság is szerepet játszhatott, gondoljunk arra, hogy az arisztokrata Bátori Istvánt hasonlóképpen támogatta, mint a köznemes Szapolyai testvéreket.

A tanácsban azonban a prelátusokon és a bárókon kívül mások is részt vehettek. Elsősorban az előbbi két csoporthoz nem sorolható hivatalnokokat és szakértőket kell említeni, akikre már csak gyakorlati szempontból is szükség volt. Ide tartoznak kancelláriai tisztviselők, titkárok

(gyakran egyben főpapok is), kincstartó (1464 után), esetleg az alkincstartó, aztán a királyi kúria szakbírái (a személynök, ha nem preláthus, a négy ítélőmester, az ügyigazgató, és talán a nádor és az országbíró bírói helyettesei), továbbá valószínűleg a budavári udvarbíró is. Erre a rétegre olykor a tanácslisták is adnak adatot, bár jóval ritkábban, mint a következő király alatt.¹⁶⁸ Végül mind az a személy, akit arra az uralkodó alkalmasnak tartott, meghívást kaphatott tőle még a szűkebb tanács ülésére is. Erre utalnak a tanácslisták végén olykor feltűnő hivatkozások az ország nemeseiről.¹⁶⁹ Nagyon nehéz ezek kilétére következtetni. A Jagelló-kori tanácsban – a választott nemesi ülnökökön kívül – a királyi aula tagjai, valamint néhány királyi várnagy, azaz az uralkodó földesúri jellegű famíliájának tagjai közül kerültek ki a tanácsülések királyi bizalom által kitüntetett köznemesi résztvevői. Annak ellenére, hogy nézetünk szerint a kancelláriának oklevéladási parancsot (relatiót) közvetítő referensek tevékenysége nem függ össze a tanácssal,¹⁷⁰ az mégis megállapítható volt, hogy a Jagelló-korban általában a királyi aula azon tagjaiból kerültek ki a referensek – ha azok nem főpapok, bárók vagy hivatalnokok, pl. titkárok –, akik a tanácsban is kimutathatók voltak. Miután – mint láttuk¹⁷¹ – a Mátyás-kori nem hivatalnok köznemesi referensek kizárólag az udvari emberek közül kerültek ki, fel kell tételeznünk, hogy időnként őket is meghívta Mátyás tanácsába.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy velük többségi döntést tudott volna kieszközölni a király tanácsában. Nálunk is a szavazatok mérlegelése, és nem számlálása döntött, ahogy ezt az 1495: 25. tc. világosan megfogalmazta. E szerint az ajtónállómesternek ugyan egyenként kellett a szavazatokat összeszedni, de a döntés a „józanabb rész” (azaz a tekintélyesebbek véleménye) alapján születhetett csak meg.¹⁷² Mégsem lehetett szükségtelen az, hogy az uralkodó hívei hozzászólhattak az ország dolgához. Vitás esetekben befolyásolhatták az ingadozó nagyurakat. Saját előmenetelük szempontjából sem volt ez lényegtelen, megismerkedhettek a legfontosabb államügyekkel, de magukat is ismertekké tehatték.

A tanács szervezete és összetétele ismeretében választ kell adni egy igen fontos kérdésre, mi is volt a valódi hatásköre ennek a testületnek. Ennek ismerete hozzájárulhat Mátyás „kádérpolitikájának” magyarázatához. Először talán a tágabb vagy teljes tanácssal kezdünk. Elvben a tanács nem adta fel még azt a korábbi jogát, hogy törvényeket hozzon. (Még 1518-ban is hozott a teljes tanács a Szent György-napi országgyűlés felosztása után törvényt,¹⁷³ az más kérdés, hogy nem tudta érvényesíteni.) Mátyás alatt erre ugyan nem maradt adat, olyanról azonban tudunk, amikor a tanács beleegyezésével módosítja az országgyűlés határozatát.¹⁷⁴ De magukat az országgyűléseket is az uralkodó mintegy kibővített királyi tanácsülésnek tartotta,¹⁷⁵ mint ahogy országgyűlési dekrété-

HUNYADI MÁTYÁS KÉPMÁSA A BÉCSI HIERONYIMUS-KÓDEXBEN
(GHERARDO 1488-BAN KÉSZÜLT MINIATÚRÁJA; WIEN, ÖSTERREICHISCHE
NATIONALBIBLIOTHEK)

tumokra is hivatkoznak úgy, mint a prelátusok és bárók határozataira.¹⁷⁶ Ami még ennél is lényegesebb, hogy az országgyűlés legfontosabb jogkörét, a rendkívüli adó megajánlását is nemegyszer kikerülte a király tanácsával, amely azt többé-kevésbé készségesen megszavazta.¹⁷⁷ Országgyűléseket is a – valószínűleg tágabb – tanáccsal tárgyalva hívott össze,¹⁷⁸ míg a tágabb tanács egybehívásához a szűkebb tanács járult hozzá.¹⁷⁹ A királyi előterjesztéseket is a főpapokkal és főurakkal tárgyalta meg a király.¹⁸⁰

A tanács jogkörének szétválasztása a szűkebb és tágabb tanács között az esetek nagy részében elég nehéz, hiszen a szűkebb tanács a tágabb reprezentánsaként működött, így bizonyára nemegyszer az adott helyzet döntötte el, hogy összehívták-e a teljes tanácsot, vagy megelégedtek a szűkebbel. (Ez természetesen nem áll a tágabb tanács olykor országgyűlést helyettesítő vagy pótló jogkörével, ezt nehéz lett volna a szűkebbel pótolni.) Úgy látszik, hogy amikor a tanács a rendekkel szemben vállalt jótállást a királyért, akkor sem lehetett helyettesíteni. Így, amikor a király megígérte, hogy többet nem vet ki adót, ezért a prelátusok és bárók testülete, azaz a teljes tanács, nevük feltüntetésével állt jót az uralkodóért.¹⁸¹ Egyes személyek megkegyelmezése esetén annak megtartásáért már elegendő volt a szűkebb tanács jótállása a királyért.¹⁸² Fontosabb diplomáciai szerződések megerősítését általában a teljes tanács végezte,¹⁸³ itt azonban maradtak adatok a szűkebb tanács hasonló tevékenységéről.¹⁸⁴ Egyébként a tanács jogköre a törvényekből is kiolvasható, ahogy arra fenn utaltunk.¹⁸⁵

Nehéz mérleget készíteni egyrészt a királyi hatalom és másrészt a tanács hatáskör között. Azt láttuk, hogy az uralkodónak igen széles jogköre maradt, ahol nem volt kénytelen tanácsa meghallgatása után dönteni. Gyakorlatilag a kormányzat működésének zöme mentesült a tanács ellenőrzése alól, csak a leglényegesebb bel- és külpolitikai döntéseknél kellett véleményüket kikérnie. Ez elsősorban 1464, a koronázás utánra áll, hiszen tapasztalhattuk, hogy korábban a fontosabb birtokadományok a „főpapok és bárók” tanácsára lettek kiállítva.¹⁸⁶ Ott, ahol a király saját erejéből keresztül tudta vinni akarátát, nem tartotta szükségesnek a nagyurakat meghallgatni, és mennél jobban nőtt a hatalma, úgy csökkent a megtárgyalandó ügyek száma, de a tanácsüléseken részt vevőké is. Kevesebb nagyúr támogatása is elegendő volt akarata keresztülvitelére, korábban szélesebb nagybirtokosi támogatásra volt szüksége.

Mindez nem jelenti természetesen azt, hogy a tanács jelentéktelenségre lett volna kárhozthatva, fontosabb ügyek, pl. háború vagy béke kérdésében dönteni, a tanács jogköre maradt.¹⁸⁷ A királynak – mint láttuk – módja volt a tanács összetételén változtatni, és mivel olykor, pl. egyes adókivetések esetén, maga is támaszkodott rá, ügyelt arra, hogy megfe-

lelő vagyoni és személyi tekintéllyel rendelkező uraké legyen a döntő szó. Végül egy téren, az igazságszolgáltatásban, a főpapok és bárók bírói társi jogai csorbitatlanul fennmaradtak.¹⁸⁸

AZ ORSZÁGGYÜLÉS¹⁸⁹

Az országgyűlések történetével kapcsolatban két nézetet kell idézni. Az egyik, amit szinte történetírásunk közhelyének is tarthatunk, azt állítja, hogy Mátyás az országgyűlésekre, és ezen keresztül a köznemességre támaszkodott a bárókkal szemben, sőt egyes esetekben olyan ügyeket is az országgyűlés elé vitt, amelyek tulajdonképp a királyi tanács hatáskörébe tartoztak.¹⁹⁰ Ez igaz is, csak hogy azt is láttuk, hogy máskor az ellenkezője történt: a királyi tanáccsal egyetértve hozott olyan rendelkezéseket, amelyek hozatalára a diéta volt illetékes. (Pl. adókivetés.) A másik nézetet szó szerint idézem: „Az országgyűlés egyfajta politikai szeleprendszer funkcióját is betöltötte. A királyi politikával elégedetlenkedő rendek itt terjesztették elő panaszait, kívánságait, az uralkodó pedig, hogy az elégedetlenkedőket leszerelje, de főként, hogy az adó megajánlását biztosítsa, engedményeket tett, a panaszok orvoslását, a kívánságok teljesítését rendre megígérte.”¹⁹¹ Mindezt a fennmaradt dekrétumok is bizonyítják, nyilván nem véletlen, hogy több dekrétumban világosan megkülönböztethető a rendek által benyújtott szöveg és a királyi megerősítés.¹⁹² Nagyon nehéz sok esetben szétválasztani az uralkodó kérésére becikkelyezett határozatokat a nemesség igényétől.¹⁹³ A királyi hatalom korlátozására szolgáló cikkelyek nyilván nem Mátyás intencióit tükrözték.

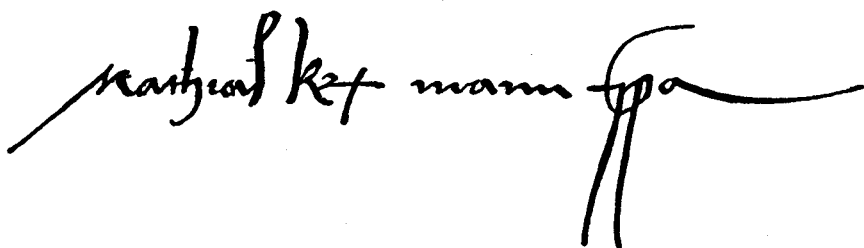
Mindebből az a következtetés vonható le, hogy Mátyás szükség esetén egymás ellen játszotta ki a nagybirtokosokat és a köznemességet, azaz a királyi tanácsot és az országgyűlést. Sok esetben ahhoz az intézményhez fordult, amelynél az adott ügyet az adott pillanatban egyszerűbben tudta keresztülvinni. (Csak a nemességről beszéltünk az országgyűlésekkel kapcsolatban, ugyanis a városokat Mátyás koronázása óta csak egyszer hívták meg a diétákra.)¹⁹⁴ Az országgyűléseknél azonban meg kell különböztetnünk egymástól azokat, amelyekre a nemességet fejenként hívták meg, azoktól, ahol csak követek képviselték a rendeket. Bár a nemesség a fejenkénti megjelenés mellett kardoskodott, úgy látszik, hogy erre a király sem törekedett nagyon, a nemesekre pedig amúgy is nagy anyagi terhet rótt. Mindössze öt alkalommal, 1458-ban, 1462-ben, 1463-ban, 1471-ben és 1475-ben jelent meg a teljes nemesség.¹⁹⁵ Ezek az évszámok önmaguktól beszélnek. Az első három a koronázás előtti időt mutatja. 1471 a Vitéz-összeesküvés éve, amikor Mátyásnak ország-világ előtt be kellett mutatnia, hogy ő az igazi királya az

országnak. (Nem véletlen, hogy egész uralkodása alatt ezen az országgyűlésen jött össze a legnépesebb tágabb királyi tanács is.)¹⁹⁶ Az 1475-ös országgyűlés jelentőségét pedig az mutatja, hogy erre a városokat is meghívta. Itt a király sziléziai távolléte alatt megrendült közállapotok helyreállítása indokolta valamennyi nemes és királyi város megjelenését.¹⁹⁷

Minden jel arra mutat, hogy azokban az esetekben, amikor követek jelentek meg a nemesek helyett, ezek a vagyonos, tekintélyes megyei vezető rétegből kerültek ki. Név szerint ugyan csak egy személyt, Szentmihályi Czobor János Bodrog megyei követet ismerjük 1481-ből.¹⁹⁸ Persze, nehéz egy személy esetéből általános következtetést levonni, de szinte példa értékű adatról van szó. A tekintélyes birtokos nemes neve ugyanis nem ismeretlen már előttünk: az 1460–1470-es évek fordulóján az aula egyik legbefolyásosabb aulicusa, majd Damásd királyi vár várnagya volt,¹⁹⁹ akinek családjából többen működtek az *aulában*. Bár Czobor saját megyéjét képviselte, bizonyára a király intencióit követte, amit az udvarban maradt öccse, Imre közvetíthetett. A királynak tehát bizonyára megvolt a módja, hogy a megyei követek közé udvartartása köznemesi tagjait vagy azok rokonait beválasztathassa. A követek egy másik része erősen valószínűsíthetően – akár a korabeli Angliában²⁰⁰ – a megye leg-hatalmasabb bárója kijelölésére lett „megválasztva”.²⁰¹ Valószínűleg csak az a kevés megye, ahol viszonylag kevés nagybirtok és sok tehetős középbirtokos nemes volt található,²⁰² választott valóban szabadon követeket. Persze, ezek is lehettek királyi vagy nagyúri szolgálatban álló személyek. Nyilvánvaló, hogy a követekből álló országgyűléssel a király eredményesebben tudott együttműködni, mint a nemesség ellenőrizhetetlen tömegeivel.

Igazán nagy jelentőségre csak az 1486-os törvény tett szert, amelyet Mátyás – mint ismeretes – örök érvényűvé akart tenni. Ez, a humanista műveltségű jogtudó szerzőségére valló és a király által nyomtatásban is közrebocsátott törvénykönyv²⁰³ bevezető része mintegy igazolásul szolgál Mátyás politikájának. Abból indul ki, hogy a királynak nemcsak fegyverekkel, hanem törvényekkel is kell ékeskednie, és ezzel kapcsolatban mindjárt elítéli a saját maga által gyakorolt „abszolút hatalmat”. Visszatekint addigi uralkodására, büszkén utal arra, hogy a cseh, német és török betörésektől megvédte az országot. Azt remélte, hogy utána béke lesz, de Frigyes császár hadat üzent neki, ezért újra háborúznia kellett, ahol Bécszet is sikerült elfoglalnia. Mialatt sikerei voltak, a gyakori távollét miatt az országban felborult a közbiztonság, úgyhogy senki sincs biztonságban. Ezért hívta össze az országgyűlést, hogy törvényt hozzon.²⁰⁴

Részletesen kellett összefoglalnunk a dekrétum bevezetését, mert ez eléggé világosan utal arra, hogy Mátyás tisztában volt politikája negatív

A large, stylized handwritten signature in black ink, likely representing the name 'Mátyás' or a similar name, with a long, sweeping horizontal line extending to the right.

MÁTYÁS ALÁÍRÁSA 1489. JÚLIUS 24-ÉN KELT OKLEVELÉN
(BUDAPEST, ORSZÁGOS LEVÉLTÁR)

hatásával, ami nyilván növelte az elégedetlenséget. Ezt viszont le kellett szerelnie, különösen akkor, amikor fia trónörökösödése került szóba. A politikai eredményekre is ezért kellett utalnia. Az más kérdés, hogy ezt a törvényt arra is felhasználta, hogy abban a megyei nemesség számára engedményeket tegyen.²⁰⁵

A KANCELLÁRIÁK

A királyi akarat megnyilvánulása, mások felé közvetítése elsősorban a kancellária tevékenységén keresztül érvényesült, hiszen az uralkodó intézkedéseit itt fogalmazták meg, és innen juttatták el írásban a címzetettekhez. Ezért a szakirodalom igen magasra becsüli ezt az intézményt, sokat írtak az itteni reformokról, és ennek alapján működését hivatali jellegűnek tartják.²⁰⁶ Van azonban olyan felfogás is, amely ezt a nézetet az újkori viszonyok visszavetítésének tartja, és kétségbe vonja, hogy szabad-e „a középkori állam papírtermelő szerveinek” olyan politikai szerepet és hatalmat tulajdonítani, amellyel ezek egyáltalán nem rendelkeztek.²⁰⁷ Így tehát Mátyás politikájának értékeléséhez a kancellária szerepének mérlegelése döntő fontosságú lehet, hiszen kancelláriai reformjainak jelentőségét is érinti a fenti vitapont.

A kancellária (most még ne érintsük a kancellária egységének vagy több, önálló részleggé válásának kérdését) papírforma alapján tulajdonképpen az „udvar” fogalmába tartozik. A kancellárok címében mindvégig ott találjuk az „*aulae nostrae cancellarius*” birtokviszony említését,²⁰⁸ így a „hivatal” feje, legyen az fő- vagy titkos kancellár, az udvartartáshoz tartozik, elvben – hangsúlyozzuk: elvben – csak a királytól függ. Igaz, ő az egyetlen, akit az *aulához* számítanak. Talán jogosult lehet a kancelláriához ugyan nem tartozó, ott azonban gyakran kíséretítő titkárokat²⁰⁹ is idesorolni, őket ugyanis *secretarius regiae maiestatis* vagy *secretarius regius*nak nevezték (és sohasem *secretarius cancellariae*-nek!!!). A kancellária tisztviselőit (*conservator*, *notarius*, *scriptor*) vi-

szont a „cancellariae” birtokos esettel jelölték meg. Ennek ellenére úgy látszik, hogy őket is – talán csak lazán – az *aulához* számították. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy a kancellária jegyzői pontosan hasonló módon járnak el, mint a királyi aulicusok „hivatalukkal” össze nem függő ügyekben az uralkodó megbízásából: azaz adót szednek, illetve más kincstári feladatokat látnak el, diplomáciai megbízásokat teljesítenek stb.²¹⁰ Ezzel szemben a bírósági jegyzők viselik a kúriai jegyző – szó szerint *udvari jegyző* – címet, akik pedig nem azonosak a kancelláriaiakkal.²¹¹

A kancellária szervezete – annak ellenére, hogy erről eddig más medievisztikai témákhoz viszonyítva sokkal többet írtak, és igen magas színvonalú munkákban közölték²¹² – még ma sem ismert teljes egészében. Abból kell ugyanis kiindulnunk, hogy sok középkori országban a pecséthasználat tükrözte a hivatszervezetnek, és pl. Angliában a királyi prerogativa eszköze lett. (Ahogy a rendek valamely pecsét és a hozzá tartozó iroda ellenőrzését elérik, a király új pecséttel új irodát létesít, amely ezentúl a királyi akaratnyilvánítás fő eszköze.) Így a nagypecsét mellett a „griffin”, a „privy seal”, a titkos pecsét, a gyűrűs pecsét említendők pl. Angliában.²¹³ Mátyás törvényhozása egyszer foglalkozott a pecsétekkel: az 1471: 8. tc. arra kérte a királyt, hogy négy vagy öt (!) pecsétet használjon: az aranybullát, a kettős pecsétet, a titkos, a bírói és a gyűrűs pecsétet.²¹⁴ Mivel az aranybullát csak igen ritkán, a nagy vagy kettős pecsét helyett használták, eszerint négy kancelláriai irodával kellene számolnunk. Ezzel szemben Mátyásnak egy időben jóval több pecsétje volt. Nem véve figyelembe a cseh királyi, illetve az osztrák hercegi minőségében használt titkos pecséteket – amelyeket ugyan ritkán, de mégis magyar ügyekben is felhasznált –, valamint a közös, magyar–cseh királyi kisebb titkos pecséteket, a magyar–cseh, illetve osztrák gyűrűs pecséteket, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján – épp 1471-ben is! – egymás után három kisebb magyar titkos pecsétet is alkalmazott a törvényekben felsorolt öt pecsét mellett.²¹⁵

Az 1471-es törvény tiltása nyilván összefügg azzal, hogy a király kisebb titkos pecséteket is használatba vett, erre 1468-ban, azaz az erdélyi lázadás leverése után került sor, ami valóban utalhat egy újabb kancelláriai iroda létesítésére. Mátyás különben a törvény ellenére még évekig használta ezt a pecsétípust, de ha a cseh és osztrák pecséteket is figyelembe vesszük, akkor egy időben olyan sok pecséttel kell számolnunk, hogy annyi kancelláriai iroda nem működhetett, már csak gyakorlati okokból sem. (Lehetségesé vált volna ellentétes intézkedések, adományok stb. kiadása, így jogbizonytalanság keletkezhett volna, amire nincs adat.)

A külön pecsét – külön kancelláriai iroda feltételezése tehát nem bizonyítható egyértelműleg. Teljesen ugyan el nem vethető, mint ahogy a

kisebbségi titkos pecsétek példája is ezt látszana bizonyítani, a valószínűség azonban mégis ellene szól. Ezért más utakon is meg kell kísérelnünk a kancellária szervezetének meghatározását. Mielőtt a „hivatalra” vonatkozó forrásokat elemeznénk, szükséges az oklevél keletkezésének mechanizmusát ismernünk. A kancelláriai jegyzetektől kell kiindulnunk.

Királyi okleveleinken ugyanis – kivéve az uralkodó bírói jogkörével kapcsolatos ügyekben kiadott oklevelek döntő többségét – az oklevél írásától eltérő kézzel a szövegen kívül jegyzeteket találunk. Ezek általában akkor hiányoznak, ha a király saját kezűleg írta alá az oklevelet. Előfordulnak: a király úr saját parancsa (parancsára), ugyanez, de a „saját” jelző nélkül, az előző két típus valamelyike, kiegészítve a „tanácsból”, vagy a „prelatusok és bárók határozatára”, illetve megnevezve azt a személyt, aki a királyi úr saját parancsát referálta. Egy másik típus csak egy személyt nevez meg mint referenst. A parancs szót döntő többségben a „commissio”, olykor, főként diplomáciai ügyekben vagy az ország határain túl a „mandatum” latin kifejezéssel adta meg. A „paranccsal” összefüggő referálást általában a „referente” ablativusos forma fejezi ki, a referenses oklevelekben pedig a „relatio”, vagy „ad relationem” szavak fordulnak elő.²¹⁶

A kancelláriai jegyzeteket elvileg maga a kancellár vezette rá az oklevélre,²¹⁷ mégpedig a pecsételési alkalmával, ami az ő feladata volt. Olykor valaki – általában egy titkár – kérte a kancellárt az oklevélre a pecsételésre. Előfordult ilyen alkalommal, hogy azt is közölte vele, hogy kinek a comissiójára, illetve relatiójára keletkezett az oklevél. Ilyen adatból tudjuk, hogy a „király úr saját parancsa” magát a kancellárt (is) jelenthette.²¹⁸ Ez az eljárás a kérvények ügyintézésénél még pregnánsabban mutatkozott meg. Mátyás alatt kezdődött jelentősebbé válni, hogy a királyi kegynylvánító jogkörben (*de gratia*-ügyek) kiadandó okleveleket sok esetben írásbeli kérvények benyújtása előzte meg. Ezekre vagy a király írta rá saját kezűleg jóváhagyását, vagy helyette másvalaki utalt az uralkodó hozzájárulására, ez esetben ez az illető írta alá. Az ilyen ügyekben kiadott királyi oklevél alapul vette a kérvény szövegét, és ha a király maga vezette rá a kérvényre jóváhagyását, akkor a kancelláriai jegyzet a királyi commissiót tartalmazta, ha pedig ezt az ő egyik megbízottja írta rá a supplicatióra, akkor ennek a neve relatiós jegyzet formájában került rá az oklevélre.²¹⁹

Mindebből a következő kép bontakozik ki. A kancellária vezetője volt felelős a kimenő oklevelek szabályszerű kiállításáért, ezt pedig a pecsételéssel biztosította, hiszen ő őrizte a pecsétet. A kancelláriai jegyzet az ellenőrzést és a kancellárnak a felelősségre vonás előli biztosítását szolgáltatta. A relatiós jegyzettel ugyanis utólagos felelősségre vonás esetén a referensre háríthatta azt. Feltűnő viszont, hogy a „királyi parancs” említése mögött éppúgy kereshetjük az uralkodó valóban személyes intézke-

dését, mint magának a kancellárét. Nem véletlen, hogy hivatalban levő kancellár a nála őrzött pecséttel megerősített oklevélen referensként nem szerepel. A félreértés elkerülése végett azonban meg kell jegyezni, hogy a commissiók jegyzet csak a kancelláriai jegyzők előtt jelentette egyaránt a királyt és a kancellárt. Az oklevél megfogalmazásával és leírásával megbízott tisztviselők ugyanis a kancellártól kapták a parancsot, aki azt az uralkodó nevében adta át. Ez azt jelenti, hogy a király által aláírt kérvényeket és a valóban személyesen adott parancsait leszámítva, a commissiók oklevelek kiállítására a kancelláriának főnöke adta ki a parancsot, és ő felelt a király felé egyedül, hogy erre volt-e felhatalmazása az uralkodótól. (Az majdnem biztos, hogy rutinügyekben adhatott a király nevében oklevél-kiállítási parancsot.)

Voltak természetesen egyéb tisztviselők is a kancellárián. Az oklevél kiállításában részt vevő írnokok és jegyzők mellett ideszámíthatjuk a *conservatort* vagy *registratort*, aki a kimenő fontosabb oklevelek nyilvántartásáért, a királyi könyvekbe való bevezetéséért volt felelős, és ennek tényét az oklevél hátlapjára, a megfelelő „királyi könyvre” és annak folioszámára való utalással jelezte.²²⁰ A függőpecsétellátott okleveleket általában „lecta” jelzéssel látta el valaki, azaz expedálás előtt összeolvasták az oklevelet. Ezt, úgy látszik, hogy magasabb állású tisztviselő végezte, olykor talán maga a kancellár is részt vett benne. Máskor a titkár – pl. Beckensloer János – végezte el ezt a munkát.²²¹ Hasonló rangú volt az a személy is, aki a hivatalvezetőt a commissiót adó vagy a referens személyére figyelmeztette.²²²

Mindebből önként következik az is, hogy a pecsétek, a kancelláriai jegyzetek és esetleges más, az oklevél szövegén kívül az oklevélen olvasható feljegyzések írásainak egymással való egybevetése a kancellária szervezetére is támpontokkal szolgált. Például, ha a különféle pecsétekkel megerősített okleveleken olvasható kancelláriai jegyzetek írása más lenne azonos időben más-más pecsét esetén, akkor valóban több különböző kancelláriával, vagy legalábbis kancelláriai osztályokkal kellene számolnunk. Mielőtt azonban néhány szemponttal szolgálnánk ehhez a témához, azt kell megvizsgálnunk, hogy más adatokból milyen volt a Mátyás-kori kancellária.

Ezzel a kérdéssel Szilágyi Loránd és Bónis György részletesen foglalkoztak, így lehetőségünk van eredményeiket röviden összefoglalni.²²³ Mátyás trónra lépte után – nem lévén megkoronázva – nem vésethetett kettős pecsétet. Kinevezte ugyan Szécsi Dénes bíboros primást főkancellárnak, de mivel nem volt kettős pecsétje, így a főkancellárnak hivatala sem volt, pusztán címet viselt. Volt azonban a királynak titkos pecsétje, így titkos kancelláriája is. Ennek a jelentősége abban van, hogy a kettős pecsétre és ezen keresztül a nagyobb kancelláriára a királyi tanács már a XIV. század második felétől ellenőrzést tudott gyakorolni,²²⁴ így a titkos

MÁTYÁS KIRÁLY ARANYPECSÉTJE AZ 1464. ÉVI SOPRONI OKLEVÉLEN
(GYŐR-SOPRON MEGYEI LEVÉLTÁRI IGAZGATÓSÁG SOPRONI LEVÉLTÁRA)

pecsét vált a királyi akaratnyilvánítás közvetlen eszközévé.²²⁵ A titkos kancellária élén – eleinte alkancellár, 1459 közepétől titkos kancellár címmel – rövid ideig Vetési Albert püspök, majd 1464-ig Bodó Miklós fehérvári prépost állt. Kezdetről tudunk egy királyi titkárról is. A titkos kancellária látta el a királyi bíraskodással kapcsolatos ügyek egy részét is: a titkos kancellár volt a személyes jelenléti bíróság vezetője, akinek ebben egy ítélmester (*protonotarius*) segédkezett. Bírósági okleveleket a titkos pecséttel erősítették meg, és a titkos kancellária jegyzői írták. Bírósági jogköre volt azonban a király nevében a főkancellárnak is. Az ő bírósága a különös jelenléti bíróság volt, és ez kapta meg a király bírói pecsétjét is. Feltűnő azonban, hogy 1458-ból nem ismerünk bírói pecsétes oklevelet.²²⁶ A pecsétet és az iroda vezetését a király egy helytartóra (*locumtenens*) bízta, ez 1458-ban Csezmicei János (Janus Pannonius), majd a következő évben Sári Péter fehérvári örkanonok, Hunyadi

volt kancellárja lett. Mellette is működött egy ítélőmester. A hivatal névleges főnöke azonban Szécsi főkancellár maradt. Volt még egy gyűrűs pecsétje is a királynak, hozzá tartozó irodáról egyelőre nincs tudomásunk.

Az 1464-es koronázás után jelentős reformokat hajtott végre Mátyás a kancelláriában. Aranybullát és kettős pecsétet is használatba vett, a titkos pecsétet pedig újra cserélte. Most egyesítette a fő- és titkos kancellári címeket, de egyszerre két személy: Vitéz János püspök (rövidesen esztergomi érsek) és Várdai István kalocsai érsek viselte ezeket. A szakirodalom szerint ténylegesen az utóbbi vezette a kancelláriát. Volt egy alkancellár is, akinek 1476 után már nem töltötték be az állását, továbbá egy titkár, aki időnként helyettesíthette a kancellárt is. 1480-ig maradt fenn így ez a rendszer, amelyben két személy egyszerre fő- és titkos kancellár. (1471 elején, Várdai halálától, összeesküvéséig Vitéz egyedül viselte a tisztelet.) Az intézményt 1471-től Matucsina Gábor és Handó György kalocsai érsek vezették egymás után, mellettük Beckensloer János egri püspök, majd esztergomi érsek, őt követve Rangoni Gábor egri püspök, viselték e címet. Az intézmény vezetését 1480-ban Váradi Péter, rövidesen szintén kalocsai érsek, először titkos kancellári, majd fő- és titkos kancellári címmel egyedül vette át. 1484-ben Mátyás börtönbe vetette. Utóda a cseh Filipec János váradi püspök lett, aki azonban csak titkos kancellári címet viselt. A hetvenes évek közepétől a királyi titkár a referensek közé került, és őtöle fogadott el a legnagyobb számban relatiót a kancellária.

A bírósági szerepe is változott a kancelláriának. 1464-ben megszűnt a különös jelenlét bírósága, a bírói pecsétet viszont a személyes jelenlét bírósága vette át. Vezetője, a személyes jelenlét helytartója, átvette a másik jelenléti bíróság ítélőmesterét is, így két ítélőmester lett. Kezdtől kialakulni a *kúriai jegyzők* egységes státusa is: kapcsolatok jöttek létre a két másik nagybíró, a nádor és az országbíró irodájával. Ennek ellenére a személyes jelenlét irodája, a későbbi kisebb kancellária, teljesen nem vesztette el kapcsolatait a nagyobb kancelláriával. Elvileg ezen intézmény tényleges vezetője volt a személyes jelenlét főnöke, nem véletlenül említi a királyi bírósági parancslevelek első helyen a hivatalban levő fő- és titkos kancellárt. Még inkább mutatja ezt, hogy 1468–1471-ig Matucsina alkancellár a személynök (azaz a személyes jelenlét helytartója), olykor annak kancellárjának is nevezve, őt pedig egy másik alkancellár, Karai László követte, akit ugyancsak a személyes jelenlét kancellárjának is neveznek. A személynöki tisztelet különben 1483–1484 között, illetve 1486-ban a hivatalban levő kancellár (Váradi, majd Filipec) maga viselte.

Röviden tehát így foglalhatjuk össze azt a képet, amit a szakirodalom vázolt fel Mátyás kancelláriájáról. Ez zömében helyes is, bár vannak ezt kiegészítő, kisebb mértékben módosító adatok is. Probléma van a kan-

cellária tényleges vezetőjének személyével is. Az aranybullával és a kettős pecséttel megerősített oklevelek „datum per manus” formulával utalnak az oklevél kiállításában részt vett kancellárra. Az itt említett személy valóban mindig az, akit a szakirodalom tényleges hivatalvezetőnek tartott, tehát 1464-től haláláig Várdai és nem Vitéz. Várdai olykor az oklevél összeolvasásában is részt vett („lecta” jegyzetei szerint), és ellenjegyezte az oklevelet. Vitéz ellenjegyzését csupán egy, Várdai kezéből kelt, aranybullás oklevélen olvashatjuk. Egyetlen adatból azonban mégis túlzás arra következtetni, hogy az aranybullás ügyek hozzá tartoztak.²²⁷ Ezzel szemben 1464-ben Mátyás, Vitéz javára kiadott egy kiváltáslevelet, és mind erre, mind pedig ennek 1466-os átiratára a sajátján kívül a nádor pecsétjét is ráfüggesztette, mert „a jelen oklevélre függesztett hiteles kettős pecsétünk most a fenttemlített János úr kezénél van”.²²⁸ Más, Vitéz javára kiadott okleveleket viszont simán pecsételték meg a kettős vagy a titkos pecséttel.²²⁹ Bevalljuk, hogy ezt az ellentmondást nehéz feloldanunk. Vagy Vitéz időnként helyettesítette az érseki székhelyére vagy birtokaira utazott Várdait, és így ilyenkor nála voltak a pecsétek, vagy a pecsétnyomó egyik felét – talán Várdai ellenőrzésére – apja barátjára bízta Mátyás. Az viszont az előbbi lehetőség mellett szól, hogy 1466. január 16-án, amikor a nádor pecsétjét kellett a Vitéznél levő kettős pecsét mellé függeszteni, Várdai nem tartózkodott Budán.²³⁰ Ha ez így van, akkor a második főkancellár inkább helyettesnek tekinthető.

A probléma csak ott van, hogy akkor mi volt az alkancellár feladata. Az említett 1466-os oklevelet, valamint egy másik, ugyanazon napon függő titkos pecséttel – nádori pecsét nélkül – Vitéz javára kiadott oklevelet ugyanis Gábor alkancellár (Matucsina) ellenjegyezte.²³¹ Amennyiben ő írta volna a kancelláriai jegyzetet is (az írás-összehasonlítás nagyon ingoványos talaj), akkor fel kell tételeznünk, hogy jóval több oklevél ment ki a kezéből,²³² és azt is, hogy valójában ő őrizte a pecsétet. Bonyolítja a helyzetet, hogy Matucsina hivatalkezdését eddig csak 1468-ra tettük, 1464-től Apáti Lukács egri, majd Handó György pécsi prépostok töltötték be ezt a tisztelet.²³³ Ha ez így van, akkor esetleg két alkancellár működött egyszerre. (Később pedig egy sem.) Ez kissé különös képet enged az „egységes” kancelláriáról számunkra észlelni. Megjegyzem, hogy közvetlenül a reform után egy, a későbbitől eltérő kéz is feltűnik 1464-ban a kancelláriai jegyzetekben, aki az általánostól eltérően „de commissione domini regis” jegyzetet alkalmazott.²³⁴ Bár ez nem feltétlenül biztos, de nagyon valószínű, hogy ugyanarról a személyről van szó, aki 1471 után a kisebb titkos pecsét kancelláriáját vezette. (L. alább.)

Azonban az sem biztos, hogy a két fő- és titkos kancellár egyike tényleges vezetője volt-e 1480-ig a kancelláriának. Matucsina ugyanis – aki ekkor még csak budai plébános volt – 1470–1471-ben, főkancellársága

előtt „cancellarius regius”-ként szerepelt.²³⁵ Lehet ugyan, hogy a „személyes jelenlét kancellárja” címet változtatták egyszerűbbre, viszont elgondolkodtató, hogy 1471. augusztus 22-én még Vitéz János főkancellár kezéből kelt egy függő kettős pecséttel megerősített oklevél. Ugyanezen oklevélben Matucsina már választott kalocsai érsek.²³⁶ Várdai halála után, bukásáig – mint láttuk – valóban Vitéz volt a hivatalban levő főkancellár, ez az adat azonban ezt erősen meggyengíti. Az összeesküvés eddigre már köztudomású volt, és így elképzelhetetlen, hogy Vitéz a király környezetében főkancellári tevékenységét békésen folytatva okleveleket pecsételt volna. Az sem valószínű, hogy önként visszaadta volna a pecsétet, ha az nála van. Így nem zárhatjuk ki azt sem – bár ez, hangsúlyozzuk, csak feltevés –, hogy Matucsina már 1470 tavaszán átvette kancellárként a kancellária tényleges vezetését az addigra már betegeskedő Várdaitól, így annak halála után Vitéz csak a pusztai címet tartotta meg, és így ez is hozzájárult a primás és a király viszonya megromlásához.

Az viszont immár nem feltevés, hanem tény, hogy Rangoni Gábor már 1474–1475-ben, tehát 1476-os főkancellársága előtt kancellárként, illetve titkos kancellárként fordult elő az oklevelekben.²³⁷ Úgy látszik tehát, a pápai legátusból Mátyás egyik legfőbb tanácsadójává lett olasz a kancellária vezetésében is részt vállalt. Csak azt nem tudjuk, hogy pontosan mit. A „titkos kancellári” címe alapján arra kellene következtetnünk, hogy legalábbis a titkos pecséttel megerősített okleveleket ő pecsételte meg. Eszerint a két érsek fő- és titkos kancellári címe valóban csak cím volt, illetőleg a kettős pecsétes – szám szerint minimális – oklevelek megerősítésére korlátozódott. Eszerint az következett be, ami a Jagelló-korban később szabály lett: a „fő- és titkos kancellár” mellett a kancelláriát valóban a titkos kancellár vezette.²³⁸ Rangoni később a hivatalos főkancellári – az egymást követő kalocsai érsekek mellett a másik főkancellári – tisztet vette át, és feltehetően valóban vezette is egy ideig az intézményt. Mellette aztán Váradi Péter titkár vette át lassan a tényleges vezetést, és bár Bonfini szerint a Handó halála után már csak egyedüli főkancellár Rangoni Rómába való végleges távozásakor adta át a királyi pecsétet Váradinak, az már korábban vezetői jogokat gyakorolt.²³⁹ Váradi – kalocsai érseki kinevezéséig – éppúgy csak a titkos kancellári címet viselte, mint utóda, Filipec. Valóban, 1464-től – leszámítva az egy-egy érsek halála utáni néhány hónapot – a kettős pecsétes oklevelek formuláiban szereplő főkancellárok a kalocsai érsekek, úgyhogy Bonfini úgy hallotta, hogy ők ezt a tisztet „saját joron” viselik.²⁴⁰

Miként látjuk, az oklevelekből kiolvasható kancelláriai viszonyok bonyolultabbak annál, mint ahogy azt a szakirodalom tartotta, noha az adatok többségét már eddig is ismerték, legfeljebb jelentőségüket becsülték le. Sajnos, a valódi helyzet ennél még nehezebben tekinthető át. Már szó volt fentebb arról, hogy Mátyásnak több pecsétje volt, és ezek

HUNYADI MÁTYÁS NAGY KETTÓS PECSÉTJÉNEK HÁTLAPJA (BUDAPEST, ORSZÁGOS LEVÉLTÁR)

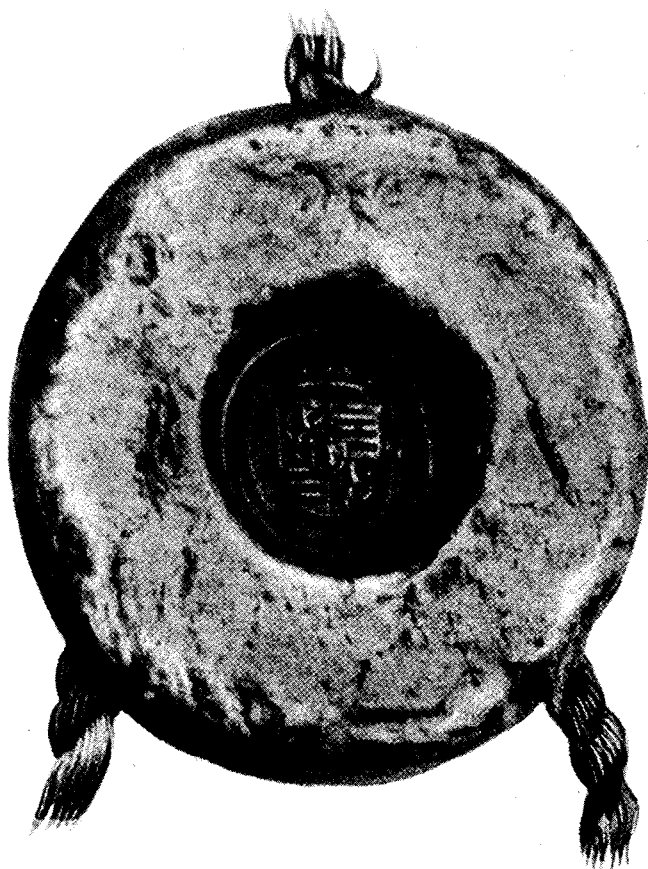
használatát akarta az 1471-es törvény eltiltani.²⁴¹ A legfontosabbak ebből a szempontból az 1468 és 1473 között néha párhuzamosan is használt „kisebb titkos pecsétek” megjelenése volt.²⁴² A jelek szerint azonban volt még egy, 1473–1475 között alkalmazott pecsét is.²⁴³ Úgy tartják, hogy ezek a hiányzó, éppen kéznél nem levő pecsétek helyettesítésére szolgáltak, és elsősorban a fővároson kívül kiállított királyi okleveleken tűnnek fel.²⁴⁴ Az valóban igazolható, hogy többségük úton kiadott okleveleken jelenik meg, viszont a 17 harmadik kisebb titkos pecséttel megerősített oklevél közül öt mégis Budán kelt,²⁴⁵ ami nem is rossz arány, ha Mátyás ebben az időben folytatott útjaira gondolunk. Nem zárható ki azért az sem, hogy a hivatalos kancelláriával valamilyen módon konkuráló iroda (vagy irodák) működtek, ezért is hoztak ellene törvényt. Az viszont feltűnő, hogy az ezekkel a pecsétekkel megerősített okleveleken egymáshoz hasonló – és a más pecsétes oklevelektől eltérő – kancelláriai jegyzeteket találunk.²⁴⁶ Már említettük, hogy a jegyzetek írása hasonlít néhány 1464-es oklevéléhez.²⁴⁷ Talán az összes Mátyás-kori kancelláriai jegyzet és hiteles kézírás egybevetése döntheti el majd, hogy ez a megfigyelés teljesen megállja-e a helyét, és akkor talán a jegyzetírók személye is kimutatható lesz. Eddig az esetek többségében fény-

képek alapján végeztük az összehasonlítást, ami számos hibaforrást tartalmaz.

Eddig nem volt szó a gyűrűspecsétes irodáról. A gyűrűspecsétekkel Mátyás egész uralkodása alatt találkozunk mint a távol levő pecsét helyettesítésére alkalmazott pecséttel.²⁴⁸ Itt csak az az érdekes, hogy a hetvenes évek közepe felétől „annulare secretum sigillum”-nak, azaz gyűrűs titkos pecsétnek nevezik, és igen fontos okleveleket pecsételnek meg vele, pl. megyésispáni kinevezést.²⁴⁹ Ez, és még néhány más gyűrűspecsétes oklevél kancelláriai jegyzetei hasonlítanak a kisebb pecsétes irodáera, úgyhogy szinte az a gondolat is felmerül, hogy annak lett a gyűrűspecsétes iroda a jogutóda.²⁵⁰ A hetvenes évek gyűrűspecsétje tehát már nem annyira helyettesítő jellegű megerősítő eszköz. Itt is van azonban nem egészen világos eset. Úgy tudjuk, hogy a gyűrűspecsétet a király maga viselte az ujján, és csak a Jagelló-kortól őrizte az egyik titkár.²⁵¹ A kancelláriai munka mechanizmusát ismerve ebben az esetben legfeljebb királyi aláírást találnánk a vele megpecsételt okleveleken, hiszen a király nyilván tudta, hogy milyen oklevelet pecsétel, főlösképpen lett volna maga igazolásául kancelláriai jegyzetet íratni valakivel az oklevélre. Így kellett valakinek lennie, aki az oklevél kiállításáért felelős volt, és nyilván ő őrizte is a pecsétet. A „gyűrűs titkos pecsét” korában semmiféleképp sem őrizhette már a király, hanem valószínűleg a titkár. 1482-től a kancelláriai jegyzetek írásában Bakóc Tamás titkár keze írását véljük felfedezni,²⁵² aki Filipec gyakori távolléte idején őt is helyettesítette.²⁵³

Mátyás azonban nem csupán magyar király volt, hanem 1469-től a cseh királyi címet is viselte, majd uralkodása végén osztrák herceg is volt. Cseh királyként 1484-ig használta első, majd 1486-tól másik titkos pecsétjét. Egymás után három gyűrűspecsétet használt, amelyek a magyar mellett cseh királyi jellegét is kifejezték, de a harmadik valószínűleg az osztrák hercegi gyűrűspecsét volt. 1486-tól egy újabb titkos pecsétet is használatba vett, amely utalt magyar és cseh királyságára és osztrák hercegségére. Ezekkel tovább bővült a pecsétek és kancelláriák köre, hiszen valamennyi pecsét előfordult magyar ügyekben kiadott okleveleken is,²⁵⁴ igaz, a magyar pecsétet is nemegyszer felhasználta a cseh és osztrák ügyekben is.²⁵⁵

Cseh kancelláriája kezdettől fogva működött, a kancellárok cseh világi urak voltak egészen Jaroslav z Boskoviccal bezárólag, akit 1485-ben kivégeztetett.²⁵⁶ Őt már 1486 elején a cseh Filipec János követte, és így a magyar és cseh kancelláriák között létrejött a perszonális unió.²⁵⁷ Ennek ellenére a hetvenes évek végén az akkor még nem kancellár Váradi Péter több magyar oklevelet a cseh pecséttel pecsételt, igaz, később kicserélte a magyarra.²⁵⁸ Mátyás osztrák kancelláriájának élén csak titkár, Lukas Schnitzer állott, akit azonban nem hivatalosan kancellárnak is nevez-

MÁTYÁS KIRÁLY HARMADIK GYÜRÜSPECSETJE 1487-BŐL (BUDAPEST, ORSZÁGOS LEVÉLTÁR)

tek.²⁵⁹ Mellette még egy titkár, Niklas von Puchau működött az osztrák kancellária bécsi épületében.²⁶⁰ Schnitzert különben diplomáciai kiküldetésre is igénybe vette a király, de úgy látszik, hogy Budára is követte Mátyást.²⁶¹ Azt már láttuk, hogy az osztrák titkos pecsét nagyon sokszor lett magyar ügyekben is felhasználva,²⁶² viszont 1487-től kezdve az osztrák ügyekben kiadott privilegiális (függő pecsétes) oklevelek gyakorlatilag mind az osztrák titkos pecséttel, az osztrák kancelláriai szokásokat szigorúan betartva, lettek kiállítva.²⁶³ Kormányzati ügyekben pedig leginkább az osztrák gyűrűspecséttel erősítette meg okleveleit. Nem tekintve Mátyás magyar vagy cseh pecséteivel ellátott okleveleit, ausztriai kormányzata idején Bécsnek kiadott oklevelek közül nyolc osztrák titkos²⁶⁴ pecséttel, közel 60 a gyűrűssel lett megpecsételve.²⁶⁵ Az írás-összehasonlítás alapján – Bécsújhely város 1487-ben és 1488-ban Mátyástól kapott okleveleit összehasonlítva – azt látjuk, amennyiben nem téve-

dünk –, hogy azonos kéztől származik két osztrák titkos pecsétetes²⁶⁶ oklevél. Egy másik csoporthoz négy titkos és három gyűrűspecsétetes oklevél tartozik.²⁶⁷ Bizonytalan három titkos pecsétetes oklevél írása, az egyiken még Bakóc kézírásának agnoszkálása sem lenne meglepő.²⁶⁸

Ez a teljességre nem törekvő összeállítás is világosan mutatja, hogy a kancellária szervezetéről elterjedt nézetekkel szemben sokkal bonyolultabb volt az intézmény (vagy intézmények?) működése. Itt azonban még valamire ki kell térnünk. A királyi titkárok szerepéről van ugyanis szó. Arra már utaltunk, hogy a titkárokat sohasem nevezik kancelláriai titkároknak,²⁶⁹ viszont idézett adataink is azt mutatják, hogy jelentős beosztásuknak kellett ott lenniük. A szakirodalom úgy tartja, hogy Mátyásnak egyszerre csak egy titkára volt, ha tehát a forrásokban más titkár is feltűnik, azt megpróbálják indokolni.²⁷⁰ Sokkal fontosabbnak tartják azonban a királyi titkároknak referensként való szereplését, ami 1471 után indult meg nagyobb arányban. Ezt „kancelláriai ügyvitelnek” nevezték, és Mátyás uralkodása utolsó évtizedében már valóban 59 %-ra megy azon „relatio”-s jegyzetet viselő oklevelek száma, ahol a titkár nevét tüntették fel.²⁷¹

Más helyen már utaltunk rá; annak ellenére, hogy a referensek tanácsstagok is voltak (beleértve a királyi aula tagjait is!), ez a kancelláriai jegyzettípus nem mutatja a tanács tevékenységét, annál kevésbé, mert az oklevelek zömét sohasem mutatták ott be. Arra is rámutattunk, hogy a „relatio” kifejezés nem jelentett mást, mint az oklevéladási parancs kézbesítését a kancellária felé, az viszont más kérdés, hogy a kancelláriai tisztviselők csak attól fogadhattak el ilyen parancsot, akikben megbízhattak.²⁷² További problémát az jelent, hogy valaki relatiójára a kancellária szinte kizárólag „de gratia” ügyeket, azaz a királyi kegyenylvánítással összefüggő ügyeket, és azok között is általában a jelentéktelenebbeket foglalta írásba. Nem tekintve a városokat, ahová zömében kormányzati ügyekben fordult a király, a commissio mellett relatiót is tartalmazó okleveleket pedig az utóbbiakhoz sorolva Mátyás okleveleinek 1 %-a királyi aláírást viselt, 74 %-a commissiós volt, 25 % relatiós. A három csoport a városoknál: 2 %, 86 % és 12 %. Ez már önmagában is mutatja, hogy a relatiós oklevelekből összehasonlíthatatlanul kevesebb lett kiállítva, ami a referensek szerepének túl nagy jelentőségét megkérdőjelezi.

Van azonban valami, ami a titkári relatiók gyors előretörését elsősorban az 1470-es évektől, megmagyarázni engedi. Fenn már szoltunk a kérvényes ügyintézésről, aminek kezdetei Mátyás idejére mennek vissza, legalábbis a fennmaradt supplicatiók és az arra vezetett elintézesek tanúsága szerint.²⁷³ Mivel a referenst feltüntető oklevelek döntő többsége kegyenylvánító oklevél, amelyeket nagyrészt valakinek a kérésére állítottak ki, a titkári relatiók terjedése ezzel állhatott kapcsolatban. Egy szóbeli kérés engedélyezését az írni esetleg nem is tudó báró könnyen

AZ URALKODÓ ELSŐ TITKOS PECSÉTJE 1458-BÓL (BUDAPEST,
ORSZÁGOS LEVÉLTÁR)

továbbíthatta, vagy esetleg – ha írott kérvény is volt az alapja – szóbeli magyarázattal nyújthatta át. Ha azonban a kancellária vezetése megkövetelte, hogy a referens maga írja alá az engedélyezést, akkor ez már jóval kevésbé érdekelhette a korábban gyakori relatiotevő nagyurakat, hanem átengedték ezt a feladatot a hozzá jobban értő titkároknak, noha a nádor kivételével továbbra is voltak nagyúri referensek. Még inkább lehetséges az, hogy a király a kérvények ügyintézését szándékosan engedte át a titkároknak. Nem feltétlenül azért, hogy kikapcsolja a bárókat, hiszen többségében jelentéktelen ügyekről volt szó, hanem az ügyintézés áttekinthetősége végett. (Ez komoly probléma lehetett, hiszen a törvényekben visszatérő tétel a birtokok „felkérésénél” tapasztalható visszaélés.)²⁷⁴

Attól kezdve, hogy a kérvények írásbeli elintézése vált szokásossá, azok a tisztviselők, akiket ezzel bízott meg a király, hasonló szerepet játszottak, mint pl. Franciaországban a „maîtres des Requêtes”. Igaz, ők és a „Requêtes de l’Hôtel” intézménye elsősorban a királyi bíraskodással álltak kapcsolatban, de a királyi kegynyilvánító ügyekben beadott kérvényeket is ezek a „beadványok mesterei” intézték el. Ott ugyan a királyi tanács elé vitték az ügyeket – nálunk többségében nem –, utána

azonban ők adták az oklevéladási parancsot a kancelláriának. Talán nem véletlen, hogy a kancelláriai jegyzet ebben az esetben „Per dominum regem ad relationem domini N.” (az illető „beadványok mestere” neve). Itt tehát a királyra is van utalás, a szöveg azonban azt jelenti, hogy az illetékes kancelláriai tisztviselőnek szól az ügyintéző „maître des requêtes” relatiója.²⁷⁵

Úgy látszik tehát, hogy az 1470-es évek elejétől, a Vitéz-féle összeesküvés leverése után, valóban végrehajtottak egy reformot, de ez nem kancelláriai volt; hanem az udvarban hozott létre Mátyás a „királyi” titkárból és más tisztviselőkből egy olyan intézményt, amelynek fő feladata a kérvények ügyintézésében való segédkezés volt. (Azért csak segédkezés, hiszen még a „de gratia” ügyekben is többségében voltak a királyi commissiós ügyek, amelyeket a király maga, esetleg olykor helyette kancellárja intézett.) Ilyen tisztviselők voltak még – ahogy arra már Szilágyi is utalt – a kincstartó, a budavári udvarbíró (nem a várnagy) és mások. Lényegében azok, akiknek illetően tevékenységét a „hivatali” ügyvitelhez sorolta. Csakhogy a kincstartó relatiói zömében ugyancsak nem kormányzati ügyekre vonatkoztak, hanem olyan királyi kegyet biztosítottak, amelyek a pénzügyigazgatással függtek össze. Itt már korábban – valóban hivatalból – a kincstartó intézte érthető okokból a kérvényeket,²⁷⁶ ezekhez járultak most a titkárok.

A titkár tehát nem volt a kancellár beosztottja,²⁷⁷ viszont besegített az ottani ügyekbe, és emellett 1471-től a kérvényeket intézte. Ez elég nagy feladatot jelentett, különösen akkor, ha valamelyik királyi pecsétet is kezelte, mint Mátyás uralkodása végén a gyűrűs titkos pecsétet. Így már önmagában is nehezen érthető, hogy ezt a tisztelet egy ember látta el. A valóságban időnként többen is voltak. Eltekintve most attól, hogy diplomáciai kiküldötnök mindenütt adtak akkor is titkári címet, ha nem volt jelentős beosztása,²⁷⁸ ami Mátyás alatt is előfordult,²⁷⁹ tudunk több párhuzamos titkárról. Már 1462-ben (!) egy oklevél pecsétje alatt Bak Gáspár relatort látjuk feltüntetve, a jegyzet szokásos helyén viszont Szapolyai Imre kincstartó szerepel referensként.²⁸⁰ Ilyen – pl. épp a kincstartót helyettesítő – jegyzet később a titkároknál fordul elő.²⁸¹ Bak Gáspárt 1474-ben a Lengyelországba küldött követség tagjaként találjuk,²⁸² követként pedig nemegyszer küldték ki a hivatalban levő titkárt, igaz, elsősorban a hetvenes évekig, amikor referensi szerepük megnőtt.²⁸³ Mindezek alapján nem zárható ki, hogy Bak szintén titkár lett volna, bár ez csak feltevés. [Az, hogy nem nevezik titkárnak, nem jelent semmit, a hivatalban levő titkárt (azt, akinek az irodalom is annak tart) is gyakran nem nevezik annak.]²⁸⁴

Amikor Karai László 1465-ben relatiót adott, még nem ő töltötte be az alkancellárságot és a titkárságot,²⁸⁵ de ez az adat is a hetvenes évek reformjai előtről származik. 1471-től aztán 1479-ig többször referál Hor-

váth István prépost, aki viszont egy 1484-es oklevélben *secretarius regie maiestatis* címmel tűnik fel.²⁸⁶ Az, hogy 1480–1483 között nem maradt referálásra adat, az nyilván véletlen. Az feltétlenül biztosnak látszik, hogy 1471-től ő töltötte be a második titkári státust. Megjegyezzük azt is, hogy ugyanakkor, amikor rá van adatunk, a másik titkárra is van, úgyhogy nem beszélhetünk róla mint alkalmoszerű helyettesről.²⁸⁷ Ugyanilyen formában jelenik meg 1477-ben Ducskó zágrábi prépost referensként,²⁸⁸ akiről tényleg nem tudjuk, hogy harmadik titkár vagy valóban a két titkár egyikének helyettese lett volna. Azt nem tudjuk, hogy Horváth titkársága mikor szűnt meg. Mátyás utolsó másfél évében azonban már újból két titkár van, Bakóc mellett öccse, Szatmári Ferenc budai prépost tölti be a tiszteket. Mivel ezt nehéz lett volna a Mátyás-kori „egy titkár” elvével összekötni, azt tartják, hogy Bakóc átengedte öccsének a tiszteket.²⁸⁹ Csakhogy Bakóc Mátyás haláláig titkár maradt, még 1490. március 12-én is állított ki titkárként oklevelet.²⁹⁰

A valószínűség tehát amellet szól, hogy a jelek szerint a hetvenes évektől kezdve általában két királyi titkár működött az udvarban, feladatuk egyrészt a kisebb pecsétés (beleértve a gyűrűspecstés) irodák vezetése, másrészt a kérvények ügyintézése lehetett. Besegítettek továbbá a nagyobb kancellária munkájába is. A király bizalmasai, tanácsadói voltak, bár hivatali címük csak a Jagelló-kortól a külföldön is ismert²⁹¹ „secretarius et consiliarius”.²⁹²

A kancellária képe tehát menthetetlenül zavarosnak tűnik a későbbi kutató szeme előtt. A látszólag oly világos 1464-es rendszer rövidesen felbomlik, maradnak hivatalban levő főkancellárpárok, akik mellett újra titkos kancellár gyakorolja a tényleges hatalmat, mellettük titkárok, párhuzamos irodák, időnként összevonások mutathatók ki. Mégis, ez a látszólag zűrzavaros helyzet teljesen logikusan jött létre. Megismerve a kancelláriai változások okait, annak szervezeti változásai is – nézetünk szerint – áttekinthetőbbé válnak.

Az 1464-es reformból kell kiindulnunk. Ezt szakirodalmunk igen jelentősnek tartja, hiszen a nagyobb és a titkos kancelláriák egyesítésével egységes intézmény jött létre. Igaz, arra is rámutatnak, hogy a nagyobb kancellária 1458-tól nem működött, így az egyesítés csak a meglevő állapotot szentesítette.²⁹³ A dolog lényege azonban ennél bonyolultabb. A bírói pecsét alatt ugyanis jóval többször állítottak ki a titkos kancellária hatáskörébe tartozó ügyekről okleveleket, mint később. A bírói pecsétet őrző különös jelenlét helytartója a papírforma szerint a névleges főkancellár, Szécsi bíboros-prímás helyettese volt, aki a jelek szerint a bírói irodával avatkozott be az oklevéladásba. Így a valóságban mégis két kancellária egyesült 1464-ben: a nagyobb kancellária jogutódjaként is fellépő különös jelenléti iroda, amely bírói jogkörét, pecsétjét és ítélő-

mesterét a személyes jelenlétnek adta át, nem jogszolgáltatási vonatkozásban viszont a titkos kancelláriába olvadt.

Mivel korábban sikerült a királyi tanácsnak ellenőrzési jogát a kettős pecséttel megerősített oklevelekre kiterjeszteni, úgyhogy a titkos pecsét vált a királyi prerogativa eszközévé, azáltal, hogy 1464-ben a pecsétek egy ember (a tényleges munkát végző fő- és titkos kancellár) kezébe kerültek, alkotmányjogi problémák merültek fel. Két lehetőség állt fenn: a nagyurak a titkos pecsétre is befolyást akarnak gyakorolni, vagy ellenkezőleg, az aranybulla és a kettős pecsét is kikerül hatásuk alól. Ez persze hatalmi kérdés is, gyakorlatilag Mátyásnak nyilván megvolt a lehetősége a második változatot keresztülvinni. Elvileg azonban – nyilván a Mátyás koronázásakor a rendekkel kötött kompromisszum alapján – az első lehetőség vált valóra, és tényleg, a titkos pecsétet az „ország” (regnum), azaz a rendek pecsétjének tekintették.²⁹⁴

Gondolom, az a közismert tény, hogy 1464 után Mátyás mindazon főkancellárja, aki nem halt meg hivatalviselése közben, szembekerült urával,²⁹⁵ is mutatja azt, hogy ez a helyzet nem volt egészséges. A király természetesen rá volt utalva a leghatalmasabb főpapokhoz tartozó főkancellárok támogatására, igyekezett azonban a kancellári tiszttel járó hatalmukat megnyirbálni. Ennek kettős módja volt: egyrészt újabb titkos és más (gyűrűs, cseh, osztrák) pecsétek bevezetésével kapcsolta ki bizonyos esetekben a titkos pecsétet és annak őrét, másrészt – a fő- és titkos kancellárok címét érintetlenül hagyván – új titkos kancellárt nevezett ki. Emellett pedig egyre erőteljesebben támaszkodott a többnyire jelentéktelen egyházi javadalommal rendelkező és alacsony származású titkárokra. Úgy látszik, hogy Mátyás a pillanatnyi helyzetnek megfelelően alkalmazott más és más szervezeti formát, a lényeg nem a szervezet volt, hanem a hatékonyság, az ügyek minél egyszerűbb elintézésének lehetősége. Ide tartoznak azok az intézkedései éppúgy, amikor mindent összevont (még a bírói pecsétet is az éppen a királyi kegyeit élvező kancellárnak adta), mint az, amikor egymástól szinte teljesen független irodákkal kormányzott. Arra gondosan ügyelt, hogy a cseh és osztrák kancelláriák dolgába saját emberei is beleszóljanak.

Végül csak annyi marad a kancellária értékeléséből, hogy hivatalnak számítható-e, vagy közönséges „papírtermelő szerv”. Már Bónis is óvakodott nyíltan kiállni a hivatalszerűség mellett. Könyve egyik helyén a titkárok referálásának növekedésében látta „némileg hivatalszerűnek”.²⁹⁶ Más helyen viszont kiemelte a hatáskör hiányát (illetve azt, hogy csak annyi hatásköre van, hogy egyedül ez a szerv végez írásbeli munkát a király mellett).²⁹⁷ Mivel a titkárok elsősorban a király tanácsosai voltak, ezért sem lehet a referálás bizonyíték a hivatali jelleg mellett. Végeredményben tehát a kancelláriát és azok többé-kevésbé független osztályait legfeljebb oklevélleíró segédhivatalnak tekinthetjük. Az ter-

mészetesen nem jelenti azt, hogy az iroda vezetőjének nem volt igen jelentős hatalom a kezében. A királyi írásbeli intézkedések ugyanis az ő kezén mentek keresztül, és mivel nála volt a pecsét, meg tudta akadályozni, hogy egy oklevelet kiállítsanak-e, és azt is elérhette, hogy a szöveget a neki megfelelő formában szövegezzék meg. Minden jel szerint módja volt királyi commissiók jegyzettel ellátott oklevelek kiállítását is elrendelni. Ezért, és mert az ország legtekintélyesebb főpapjai közé tartozott, volt döntő szava a tanácsban. A kancellária beosztott tisztviselői – noha gyakran fontos kiküldetéseket láttak el – azt nem jegyzői hatáskörükből tették, hanem az *aula* gyakorlati jogismeretekkel rendelkező tagjaiként.

A KINCSTÁR

A királyi kincstár szervezeti átalakításában jelentős eredményeket tulajdoníthatunk Mátyás királynak. A pénzügy-igazgatási reformokat lépésről lépésre valósította meg. Uralkodásának vége felé már egy jól szervezett intézmény kezelte a királyi jövedelmeket az egész ország területére kiterjedő hálózat segítségével. Trónra lépte idején ugyanis még egyáltalán nem beszélhetünk egységes pénzügyigazgatásról. Sem központi irányításról, egységes pénztári kezelésről, sem szabályozott számadási rendszerről nem beszélhetünk: azaz decentralizált helyzetről van szó, ami nem tette lehetővé, hogy a királyság pillanatnyi anyagi helyzetéről bárki képet alkothasson magának. Ez különben nem volt magyarországi jellegzetesség, és másutt is – néhány kivétellel – a XV. század második fele a rendszeres pénzügyigazgatás kezdete.²⁹⁸

A pénzügyigazgatás névleges feje a királyi főkincstartó (*summus* vagy *supremus thesaurarius*) volt. Ebben az időben már az ország báróihoz számították, ami világosan kiderül Ország Mihály 1436-os főkincstartói kinevezéséből.²⁹⁹ Mátyás ezt a vonalat folytatta: apja viszonylag jelentéktelen nemes familiárisait nevezte ki először főkincstartónak, ezáltal került a bárók közé Túz János (1458–1459³⁰⁰ kincstartó) és utóda, Szapolyai Imre deák (1459–1463). A változás, úgy látszik, közvetlenül a koronázás előtt kezdődött: Szapolyai utóda, Bessenyői Bertalan deák, addigi budavári udvarbíró, ugyan a főkincstartói címet kezdi használni, de később már általában nem nevezik nagyságosnak, tehát már nem báró. A továbbiakban – egy vagy két kivétellel – a pénzügyek irányítója hivatalból már csak kincstartó címet visel, még akkor is, ha egyesek udvariasságból „főkincstartónak” nevezik. A jelek szerint 1464 tájára tehető a reform kezdete.

A főkincstartó pontos jogkörét nehéz megállapítani. Kétségtelenül ad utasításokat adószedőknek, pénzverő kamarásoknak.³⁰¹ A királyi bevé-

telforrásokat érintő ügyekben gyakran referens a kancellária felé a főkincstartó, vagy – mivel Szapolyai ritkán volt Budán – helyettese, Bajoni Lőrinc deák alkincstartó.³⁰² Elvileg tehát ő volt a pénzügyek legfőbb irányítója, de az a pozitív kép mindjárt negatívvá válik, ha az egyes királyi bevételi források kezelését vizsgáljuk meg. Úgy tűnik, hogy egymástól független, közvetlenül a királytól függő szervezeteket látunk, ahol a hivatalvezetői állás betöltéséhez a kincstár fejének nem sok szava lehetett. Természetesen ez az 1458 utáni zavaros helyzetre is visszamehetett.

A királyi „rendes” bevételi források közül az egyik legfontosabb a sókamara szervezete volt. Noha Szapolyai Imre – még főkincstartósága előtt – Szentpéterszegi Angelóval közösen az ország összes sókamaráinak ispánja címét viselte, ugyanakkor külön máramarosi sókamaraispán működött, sőt a király a Zala megyei sókamarák élére külön kinevezte a sümegi várnagyot, tehát a veszprémi püspök familiárisát. 1466-ban különben a király nagynénjének a férje, Vingárti Geréb János, volt erdélyi alkormányzó az erdélyi sókamaraispán: biztos, hogy nem függött a kincstartótól.³⁰³ Külön-külön működött az öt pénzverő (és egyben részben bánya-) kamara (Körmöc, Buda, Nagybánya, Szeben, Kassa). A kamaraispánok között nemes urak (pl. a Noffri testvérek), bárók (Túróci Benedek, V. László volt főkincstartója), városi polgárok stb. működtek.³⁰⁴ A határvámhivatalok, az úgynevezett *harmincadok* az *interregnum* idejében sokszor idegen kézre jutottak. A szervezet elvileg főharmincadokból és „leányharmincadokból” állt, de sokszor a filiális harmincadokat is más kezelte, mint a főharmincadokat.³⁰⁵ Itt az első lépés a reform felé 1464-ben történt: az alkincstartói tiszttét Szapolyai távozásával elvesztő Bajoni Lőrinc két budai polgárral, Ernuszt Jánossal és Kovács Istvánnal társulva átveszik az ország harmincadigazgatását, egyben Bajoni a szebeni, Ernuszt a körmöci és Kovács a kassai pénzverőkamara vezetését is átvállalják.³⁰⁶ A pénzügyigazgatáson belül tehát megkezdődött az egységesülési folyamat, igaz, a névleges kincstári szervezettől a jelek szerint függetlenül.

Az adószedés bonyolultabb kérdés. A „rendes” királyi bevételekhez számító „kamara haszna” (*lucrum camerae*) adó korábbi szervezete (több megyére kiterjedő kamara haszna ispánságok) létre nem maradt adat, noha a fogalom még nem tűnt el.³⁰⁷ A kamara haszna adó mellett sor került évente (néha többször is) rendkívüli adó kivetésére is. Beszedési módjuk nem különbözött egymástól lényeges módon, az adószedőket (pontosan: adórovókat és behajtókat: *dicatores et exactores*) a király nevében küldték ki, akik összeírták az adózásra kötelezetteket, megszabván azt, hogy mikorra kell átadni nekik a kivetett adót. Ebben a megyé-ispánok segítették őket.³⁰⁸ Mátyás uralkodása kezdetén egész megyék teljes kamarahasznát adósságai fejében elutaltványozta: bárók, katonák,

udvari emberek így maguk szedhették be az adót.³⁰⁹ Ott, ahol királyi adószedők működtek, nem találunk egyöntetűséget. Általában két személy ment ki: egyikük sokszor kancelláriai notarius, a másik pedig helyi birtokos nemes volt, de mások is lehettek.³¹⁰ Az adófizetés nem volt természetesen népszerű dolog: ellene birtokosok is szervezkedtek,³¹¹ máskor pedig a megyésispánok nem nyújtottak elegendő segítséget.³¹² Ha a kincstartók az adószedés ügyében bizonyos jogkört is gyakoroltak, az adószedők többsége nem volt familiárisuk, így a pénzügyek fő irányítója sem irányító, sem ellenőrző szerepét nem gyakorolhatta elég hatásos módon.

A többi, összecszerűen kevésbé jelentős bevételi forrás kezelésére felesleges szót vesztegetnünk, sokkal lényegesebb a hatvanas évek közepén kezdődő reformfolyamat. Mint láttuk, már közvetlenül a koronázás előtt (1464) változások kezdődtek. A kincstartó kikerült a bárók közül, ami azt jelentette, hogy még jobban függött a királytól. A harmincadok egységes kezelése, és a pénzverdék többségének ide csatolása, a bevételi források igazgatási központosításának kezdetére utalt. A valódi újítás 1467-ben kezdődött, a márciusi országgyűlés határozataival.

Eltörölték ekkor a kamara haszna adót, viszont helyette ugyanazt, de most már mint a „királyi kincstár adóját” (*tributum fisci regalis*) újra bevezették. Ugyanúgy öt jobbágyporta után egy aranyforintot kellett fizetni. A rendelkezés fő oka az lehetett, hogy másfél száz év óta a királyok számos mentességet engedélyeztek, ezek most elvesztették érvényüket, ugyanis csak a kamara hasznára szóltak. Lehetővé vált az adók beszedése Erdélyben is.³¹³ Megváltoztatta Mátyás az adószedés módját is: mivel az adóegység, a porta, a jobbágyi háztelek kapuját jelentette, így előfordulhatott, hogy több család lakott egy udvaron, akik így szükségképp csak egy porta alapján fizettek. Most ha ketten vagy hárman éltek egy porta mögött, akkor másfél, ha négyen, akkor két porta után kellett fizetni, és így tovább. Megjegyezzük, hogy – talán az erdélyi lázadás miatt – később a régi módon szedték az adót.³¹⁴

Hasonló módon intézkedett Mátyás a harmincadvám ügyében is: ez koronavám (*vectigal coronae*) néven született újra. Itt is megszűntek a mentességek (kivéve a nemeseké). A reform igazi jelentősége nem annyira a kétségkívül növekvő királyi jövedelmekben – ezek nem érték el az egyforintos rendkívüli adó nagyságát –, hanem a szervezeti változásokban rejlett. A koronavám generális adminisztrátorának ugyanis a korábbi egyik harmincadispánt, a kikeresztelkedett zsidó budai kereskedő polgárt, Ernuszt Jánost – ekkor már udvari lovagot – nevezte ki, aki valószínűleg átvette a kincstári adó igazgatási feladatait is.

Ez idő tájt változás történt a kincstár élén is. Most újból főkincstartó vette át ezt a tiszteletet, és nem kisebb személyiség, mint Csezmicei János, pécsi püspök, azaz Janus Pannonius, a költő. Hatásköre – adataink sze-

rint – a rendkívüli adóra terjedt ki, s 1468 végén biztosan főkincstartó volt. Ugyanezen adat szerint azonban a kamara haszna Ernuszthoz tartozott.³¹⁵ A jelek alapján a költő-politikus mellett még egy főnöke volt a kincstárnak, Ernuszt János. Azt sajnos nem tudjuk, hogy mikor kapta meg a kincstartói (és nem főkincstartói!) címet, mert saját oklevelein magát csak 1474-ben nevezte kincstartónak,³¹⁶ később zólyomi ispáni címét használta rendszerint. Királyi oklevelek relatiós jegyzeteiben is 1470-től válik gyakorivá (de nem általánossá) kincstartói címe.³¹⁷ A király maga is birtokadományokban, vagy személyét említő intézkedéseiben főként királyi udvari lovagnak, budai polgárnak, később zólyomi ispánnak, időnként a király keresztkomájának címezte a zsidó kereskedőből lett kincstári szakembert, és ugyancsak 1470-től fordul elő kincstartóként.³¹⁸ Viszont 1468-ban mégis van adat, amely kincstartónak nevezi.³¹⁹ Talán azzal lehet ezt a különös helyzetet megmagyarázni, hogy a kincstartói cím Bessenyoí Bertalan alatt leértékelődött, annál is inkább, mert volt egy főkincstartó is, akinek viszont az udvari lovak nem volt besoroztja. Ezzel szemben az is tény, hogy már 1468-ban a kincstári kezelés összes ágában Ernuszt volt az illetékes.³²⁰ Janus távozása után, ami feltehetően 1469 elején, szlavón bánná történő kinevezése után következett be,³²¹ már egyedül vezeti Ernuszt haláláig (1476) a kincstárt, és amikor őt is kinevezik szlavón bánná,³²² akkor is megtartja tisztét.

A kincstári reform végrehajtása elsősorban Ernuszt nevéhez fűződött, aki a jelek szerint zseniális pénzügyi szakember volt.³²³ Mostantól kezdve minden királyi jövedelemnek – kivéve a királyi uradalmakénak – a kincstartó kezéhez kellett befutnia. Tőle függtek az erdélyi és máramarosi sókamarák ispánjai (és az azok alá rendelt, az egyes városokban, mezővárosokban elhelyezett sókamaraik hálózat, a bánya- és pénzverő kamarák ispánjai, a harmincadosok. Többnyire a kincstartó nevezte ki (és mindig neki számoltak el) a jobbágyokra kivetett rendkívüli és rendes adók beszedőit, de a szabad királyi városokra, vagy az erdélyi szászokra egy összegben kivetett adót is általában az ő emberei vették át. Időnként Erdélyben külön jövedelemigazgatóság működött, amely valamennyi ottani rendes királyi jövedelem ügyében illetékes volt. Ennek vezetői ugyancsak kincstartói familiárisoknak számítottak. (Többnyire az ottani sókamaraispánok töltötték be a jövedelemigazgatói tisztet.)

Ilyenformán egy jelentős létszámmal működő pénzügyigazgatási szervezet jött létre, amelynek központjában az alkincstartó helyettesítette főnökét, olykor titkára is volt, jegyzők és számvevők dolgoztak ott, s a pénztárt a „királyi pénzek szétosztója” (fizetőmester) kezelte. Az írásbeli adminisztráció Ernuszt kincstartósága idején még nem mutatott kialakult formákat, ezeket utóda, Handó György pécsi prépost, volt alkancellár vezette be (1476–1478), aki nyilván jobban értett a bürokráciához, mint kereskedő elődje. Mint láttuk, elég megbízható lehetett

Mátyás szemében, hiszen a kincstartóságot a fő és titkos kancellárságra, a prépostságot a kalocsai érsekségre cserélhette fel ura kegyelméből. Handót – aki kálmáncsehi mezővárosi jobbágyfiú volt – a kincstárban Nagylucsei Orbán deák prépost, Ernuszt volt helyettese, Handó alatt adószedő, váltotta fel, aki e tisztségben túlélte Mátyást, győri, majd egri püspök lett, kétszer ellátta a tárnokmesteri tiszte, Szapolyai Imre nádor halála után pedig a nádori szék előtt folyó perek bírása lett. Nagylucsei Orbán, ez a parasztnemesi (esetleg jobbágy!) eredetű főpap ebben a minőségben elnökölhett az 1490-es királyválasztó országgyűlésen.³²⁴

A reform lényege tehát az volt, hogy elég hamar kialakult egy, az egész országot behálózó pénzügyi szervezet, amely szükségképp kénytelen volt szakembereket foglalkoztatni, ami viszont szabályos hivatali karrier kialakulást tette lehetővé, annak ellenére, hogy formailag itt is a familiaritás érvényesült, mint máshol az országban. Természetesen előfordulhatott, hogy nem állott megfelelő létszámú szervezet a kincstartó rendelkezésére, különösen adószedés idején, ami nem igényelt állandó személyzetet (átlagban három hónapos tevékenységet jelentett). Amennyiben a kincstartó nem tudott a kincstár központi és vidéki személyzetéből, vagy saját familiárisaiból megfelelő embereket találni, akkor kancelláriai jegyzők, vagy királyi aulikusok segítették ki.³²⁵ Ez viszont azt jelenti, hogy a király az aulán belül nem tartott merev ügyköri elhatárolást, hiszen hozzájárulása nélkül ez nem történhetett meg. Ennek példáját is megtaláljuk, amikor a kincstári tisztségviselő nem pénzügyigazgatási hatáskörben jár el királyi megbízásból, akár az aulikusok.³²⁶

A Mátyás-kori kincstartóság az egy személyre épülő középkori adminisztráció és a modern, újkori hivatal különös ötvözete volt. A modernséget az országos pénzügyigazgatási szervezet jelentette, amelyben nagyszámú szakember *de facto* érvényesülő hivatali előmenetellel dolgozott. A visszahúzó, archaikus vonás viszont az volt, hogy elvileg csak a szervezet feje, a kincstartó tartozott közvetlenül a királyhoz, lefelé már a familiaritás érvényesült, a fizetést is így kapták. Elvileg tehát kincstartó-változáskor az egész személyzet kicserélődhetett.

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy az európai feudális államokban mindenütt létező, és lényegében elkerülhetetlen nehézségek eltűntek volna. Mindenütt nehézséget okozott ugyanis, hogy a bevételek nem rendszeresen futottak be, ezért hirtelen adódó kifizetésekre, különösen váratlan esetekben, nem volt pénz a kincstárban. Ez ellen a feudális uralkodók jövedelemforrások bérbeadásával, elzálogosításával, sőt eladásával próbáltak segíteni. Egyszerűbb eljárás volt az, ha a jövedelemforrások terhére utalványokat bocsátottak ki, de ez azt jelentette, hogy a maga idején már nem futott be a pénztárba onnan a pénz, és mivel a könyvelés nem állt magas színvonalon, az utalványra történt előzetes kifizetéssel nem számoltak.³²⁷ Az utalványos kifizetések mindvégig

kimutathatók Mátyás alatt,³²⁸ de a többi módszer sem volt ismeretlen. A jövedelemforrások, főként birtokok elidegenítése ugyan elsősorban uralkodása első felére volt jellemző,³²⁹ de a zálogosítások nem tűntek el, bár később ritkábbá váltak. Még szabad királyi várost, mint Sopront is elzálogosította, sőt 1471-ben az osztrák Siegmund von Weispriachnak elzálogosítva a hűségesküti is felmentette. Bár rövidesen visszavette a várost Weispriachtól, adóját azonban többször a városkapitányok rendelkezésére bocsátotta.³³⁰ A kincstár bevételei leginkább akkor károsodtak, amikor a király második feleségének, Aragóniai Beatrixnak adta többek közt a körmöci pénzverő és bánya-, illetve a máramarosi sókamarat.³³¹ Ezzel ugyan a Zsigmond-kori viszonyokhoz tért vissza,³³² mégis csorbát ütött az 1467 után felépített rendszeren, az egységes magyar pénzügyigazgatáson.

Ennek ellenére a pénzügyigazgatási reform betöltötte célját. A jövedelmek kevesebb kézben folytak szét, jó részük egységként kezelve jutott a kincstárba. A viszonylag állandó apparátusban jó szakembergárda nőtt fel, amelynek tekintélyét a király is igyekezett erősíteni. Így pl. nemegyszer felhatalmazta az adószedőket, hogy a munkájukat kellőképp nem támogató megyésispánokat elmozdítsák, és új ispánokat nevezzenek ki.³³³ Ez ugyan nyilvánvalóan keresztülvihetetlen fenyegetés volt csak, mégis a kincstári tisztviselő tekintélyét emelte. Mindezek eredményeként a pénzügyi apparátus fejeként a kincstartó igen befolyásos, nagyhatalmú emberré vált, noha eredetileg úgy látszik ezt meg akarta a király akadályozni. (Három utolsó kincstartója, Ernuszt, Hándó és Nagylucsei alacsony származású, gyökértelen, és akkori társadalmi súlya alapján is jelentéktelen – Ernuszt budai polgár maradt udvari lovagként is, két utóda pedig csupán prépost volt – személynek számított.) Rövidesen kincstartóként mégis a lehető legnagyobb karriert sikerült elérniük. Ennek ellenére minden jel arra mutat, hogy Mátyás a kincstartót sokkal jobban kézben tudta tartani, mint a kancelláriát. Még azt is megengedhette magának, hogy Ernusztnál részleges birtokelkobozást hajtsa végre,³³⁴ állásától mégsem fosztotta meg.

A kincstartó hatásköre alól csak a királyi uradalmak (és azok bevételei) voltak kivéve. Még 1458-ban, valószínűleg Szilágyi kormányzói bukása után, létesítette Mátyás a budavári udvarbírószágot. Az udvarbírák (*provisor curiae castri*) a várakban általában hol a várnagy mellé, hol alá rendelt gazdasági tisztviselők voltak, ők kezelték a vártartomány bevételeit. Buda várához gyakorlatilag nem tartozott vártartomány, a várnagyokat és a személyzetet egyéb jövedelmekből fizették. Mátyás a budai vár ellátására alapította az udvarbírószágot, amely rövidesen a királyi uradalmak fő jószágkormányzóságává nőtte ki magát, és nem volt a várnagynak alávetve. Az 1470-es években az intézmény már készen állt ebben a formában, bár már az első udvarbíró, Parlagi László is viselte egy-

MÁTYÁS KIRÁLY 1461–1462-BEN, KÖRMÖCBÁNYÁN VERT ARANYFORINTJA (MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, ÉREMTÁR)

HUNYADI MÁTYÁS 1471–1481 KÖZÖTT VERT KETTŐS ARANYFORINTJA (MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, ÉREMTÁR)

ben a jászkunok ispáni tisztét, így ő kezelte az ottani bevételeket. Ez a helyzet 1541-ig maradt fenn. Az udvarbíró látta el (a várnaggal együtt) a főispán nélküli Pest és Pilis megyékben az ispáni feladatköröket is. A Hunyadi családi birtokok, valamint a királynéi javak (így Óbuda) egy része Szilágyi Erzsébet haláláig nem tartoztak hozzá, és utána is csak részben. A végvárat, valamint a régi típusú honorokhoz tartozó uradalmakat, így Pozsonyt, Temesvárt, az erdélyi vajdai várakat, természetesen a végvári parancsnokok és a honorbirtokosok, és nem a budavári udvarbíró, igazgatták.

Az udvarbíróság létesítésével Mátyás nem csupán egy teljesen független jövedelemforráshoz jutott, ahol az egységes irányítás következtében a bevételek nem folytak szét, hanem az uradalmak személyzete az udvarbíró irányítása alatt szükség esetén karhatalomként is szolgálhatott. Az udvarbíróság a várak fenntartása címén – függetlenül saját bevételeitől – a kincstártól is rendszeres juttatásokban részesült. Bár a király az udvarbíró (és a várnagyot, ha véletlenül ez a két tisztség nem esett egybe) a király a tanácsba is bebocsátotta, és gyakran szerepelt kan-

celláriai referensként is, mégis feltűnően nem törődött az illető társadalmi helyzetével és emelkedésével, viszont arra ügyelt, hogy tisztjét ne töltsse be hosszabb ideig. Uralkodása alatt tíz személy működött budavári udvarbíróként; öt középbirtokos nemes, három kisenemes, egy budai polgár és egy jobbágy (Piber Benedek), akit már udvarbíróként nemesített a király. Minden jel arra mutat, hogy a viszonylag alacsony származású udvarbíráktól sokat követelt Mátyás, és nem bánt kesztyűs kézzel velük. Ezt Ráskai Balázs esetében, aki viszonylag hosszú ideig (1484-től) töltötte be ezt a tisztet, és a végén várnagy is volt, adatszerűen is lehet igazolni. Noha a jelek szerint a legrátermettebb volt az udvarbírák között, a király pálcával verte meg, mert kevesellte az udvarbíróság bevételeit. Ez az adat ismerteti meg a provizorátus feladataival is, amelyek közé a királyi konyha ellátása, a királyi várakban történő építkezések és a csapatok tartása tartoztak.³³⁵

A pénzügyigazgatási reformok között említjük meg végül az értékálló pénz bevezetését. Korábban Mátyás is gyakorolta a középkori királyok egyik jövedelemszerző módszerét, a pénzrontást.³³⁶ A koronázás utáni reformok sorában azonban 1468-ban megkezdte az új jó ezüstpénz veretetését. (Az aranypénzt, a forintot sohasem rontották királyaink.) Száz új ezüstdénár ért ezentúl egy aranyforintot.³³⁷ Ez azért is lényeges volt, hiszen létezett egy eszmei pénznem, a százdénáros számítási forint („magyar forint”),³³⁸ amelyből olykor több tett ki egy aranyforintot. Most a százdénáros egység valóban a kivert aranyforinttal vált egyenlővé. Ez elsősorban a gazdasági életnek használt, a kincstári jövedelmeket közvetlenül csökkentette, igaz, az adózást viszont megkönnyítette.

A KIRÁLYI BEVÉTELEK ALAKULÁSA MÁTYÁS ALATT

A kincstári reformok következtében létrejött a bevételek egységes kezelése, és ez feltétlenül növelte a bevételeket. Ki szokták még emelni az 1467-es kamara haszna és harmincad reformokat, és ennek tulajdonítják a megnövekedett királyi jövedelmeket.³³⁹ Valójában ezek alig néhány százalékkal emelték a bevételek összegét. Mátyás bevételeit először Hieronymus Landus pápai nuncius részletezte 1462 táján kelt jelentésében.³⁴⁰ Ennek inkább becslésjellegű tulajdoníthatunk, viszont Francesco Fontana nemrég felfedezett 1475. évi összeállítására már hivatalos jellegű, ugyanis magyar követként ismertette Páviában.³⁴¹ Még két összesítés áll rendelkezésünkre: a velencei követek, Antonio Surian 1516-ban,³⁴² Aluise Bon 1519-ben³⁴³ visszatekintően adják meg Mátyás bevételeit. Ezeket a forrásokat, különösen a két célzatos utóbbit óvatosan kell használni, és más adatokkal ajánlatos ellenőrizni. Így nem véletlen, hogy Mátyás bevételeiről a szakirodalomban megjelent összeállítások

eltérnek egymástól.³⁴⁴ Az alábbi is becslésjellegű, és egyes részleteiben eltér a korábbiaktól.

Az úgynevezett rendes bevételi forrásokhoz (amelyek beszédéséhez nem kellett rendi jóváhagyás, és minden évben előre kiszámíthatóan befuthattak) első helyre a sómonopóliumot kell helyeznünk. Az erdélyi és máramarosi királyi sóbányákból kitermelt só az egész országban szét-szórt sókamarahálózat osztotta szét. A kincstárt terhelték a bányászati, szállítási és adminisztratív költségek, amelyeket a só eladásánál egyenlített ki. Így a bányáktól távol eső nyugati országrészekben volt szükségképp a legdrágább a só. A király a só eladásán kívül azáltal is növelte bevételeit, hogy fizetésre felhasználta.³⁴⁵ A sójövedelem tiszta hasznát a század közepi Eizinger-jegyzék³⁴⁶ százezer forintra becsülte. Landus 80–100 000 forintot ad meg azzal, hogy inkább az utóbbi az általános. Mivel a legjobban értesült Fontanánál már a reformok után 80 000 forint szerepel, ezt kell hitelesnek elfogadni. (A velenceiek közül Surian 140 000, Bon 100 000 forintot ad meg, nyilván túlzással.)

Az elsősorban a külkereskedelmet megvámoló harmincad (Erdélyben huszad) Eizingernél 10 000 forinttal szerepel. Ez nyilvánvalóan túl alacsony összeg, hiszen csak a pozsony–budai egyesített harmincad egy-maga majdnem pontosan 10 000 forintot szedett be 1457. április–1458. április között.³⁴⁷ Landus 82–120 000 forintra becsülte, viszont Fontanánál, sőt Suriannál is csak 50 000 forint fordul elő. Nyilván ezt kell elfogadnunk, hiszen az 1467-es reform után nem eshetett szinte felére a bevétel.

A pénzverő- és bányakamarák által kezelt bevételnek: az ércbányából származó urburának, a nemesfém kötelező beváltásának, valamint a pénzverésnek a haszna nem egyértelmű. Az Eizinger-jegyzékben 24 000 forinttal szerepel (a libetbányai réz nélkül), Landus 44–54 000 forintra becsülte, Fontana pedig 60 000 forintot ad meg. A velencei követeknél irreálisan magas bevétel szerepel. A nuncius a fenti összegben kívül felvette (a zsidók adójával egyesítve) a rézeladás hasznát 30 000 dukáttal. A három legfontosabb kamara, Nagybánya, Körmöcbánya és Nagyszében tiszta haszna a nyolcvanas években együtt 38 000 forint volt, noha közben Nagybányán új bányát nyitottak.³⁴⁸ Így, mivel a király 1467 után lemondott a pénzrontás jövedelméről, a Fontana-adatban a rézeladás hasznát is keresnünk kell.

A rendes adóhoz számíthatjuk a városok és a kiváltságos népek által a királynak földesúri adó módjára fizetett adóját (*census*), és az uralkodónak államfőként a jobbágyoktól járó járadékot, a kamara hasznát. A kiváltságos népek közül a székelyektől meghatározott alkalmakkor járó járadékok („ökörsütés”) fizetésére ritkán került sor, Eizinger különben 20 000 forintra becsülte. Az erdélyi románok ötvened adóját ugyanő 2000 forintban adta meg. 1494-ben összesen 530 forint futott be a kincs-

tárba, a többi a sókamaraispánok a bányákra fordították.³⁴⁹ A jászkunok adója az udvarbíróshoz futott be.

Az erdélyi szászok egységes szervezetét – a „Szász egyetemet” – Mátyás király hozta létre az 1480-as években, részben az adószedés egyszerűsítése miatt is.³⁵⁰ Adózásuk terén Mátyás alatt jelentős változások következtek be. Rendes adójuk a Márton-napi census volt, amelyet az Eizinger-jegyzék a „Hét szék” (főhelye: Nagyszeben) esetében 1300 márká ezüstre, a „Két széknél” (Medgyes és Selyk) ugyanannyira becsült. Szerinte a 2600 márká 13000 aranyforintnak felelt meg. A Barcaság adójáról nem emlékezett meg, Beszterce viszont akkor a Hunyadi-család magánbirtoka volt. A kilencvenes évek elején Tűz Osvát kincstartó költségvetési előirányzatában a Hét szék 500 márkával (3000 forint), a Két szék 300 márkával (2200 forint), Brassó 200 márkával (800 forint), Beszterce pedig 2200 forinttal fordul elő.³⁵¹ A census összege e szerint csökkent, a beváltási árfolyam pedig területenként változott. Eizingernek itt biztosan nem kell hinnünk, hiszen az erdélyi adót csak emlékezetből írta le. Mátyás alatt különben a Hét szék Márton-napi adója 4–500 márká között váltakozott.³⁵² Brassóé 115–125 márká, azaz a Hét szék adójának kb. egynegyede volt.³⁵³ Beszterce Mátyás alatt a „Szász egyetemhez” került, és a királyi kötelezettségen felül évi 60 márkát volt köteles a vajdának fizetni.³⁵⁴ A Márton-napi censust általában befizették a szászok, de összegszerű meghatározása nehézséget jelent, hiszen az függött a márká átszámítási kulcsától is. Tűz 8200 forinttal számolt, az 1494-es számadáskönyv 7650 forintról tud,³⁵⁵ úgyhogy Mátyás alatt sem lehetett 8000 forintnál alacsonyabb.

A szászok rendkívüli adóját (*subsidium, taxa, contributio*) Mátyás uralkodásának második felétől a legtöbb esztendőben beszedték. Az 1470-es évek közepéig két eltérő adózási rendszer érvényesült. Előfordul a szászok jobbágyság módjára, azaz portánkénti megadóztatása is, noha ez tulajdonképpen sértette szabadságukat. 1462 nyarán egyforintos adót szedtek, de a városokat felmentették alóla.³⁵⁶ Az erdélyi lázadás után, 1467–68 fordulóján 2 forintos adó kivetésére került sor.³⁵⁷ 1468 őszén újra portális adót szedtek, most 80 dénárt, de a városi polgároktól is.³⁵⁸ 1470-ben a besztercei Márton-napi census helyett portánként fél forintot kértek.³⁵⁹ 1473-ban a tordai tartománygyűlés a jobbágyság egyforintos adóját a szászokra is ki akarta terjeszteni, de ezt a határozatot a kincstár megbízottja, Kálmáncsehi Domokos prépost másként értelmezte: csak azok, a szászoknak adományozott falvak, melyek korábban a megyékben adóztak, tartoznak portális adót fizetni.³⁶⁰

Nem a portális adó volt azonban a szászok jellemző „rendkívüli” adója. Eleinte a király általában egy összegben, külön-külön vetett ki adót a Hét és a Két székre; Brassóra és a Barcaságra, valamint Besztercére. A Hét és a Két szék az adót egymás közt gyűlésen osztotta szét, s vita csak

arról folyt, hogy a fizetendő adóból egyharmad, vagy egynegyed essen-e a Két székre.³⁶¹ Később az vált szokásossá, hogy a király megbízottja (nagyobbrészt kincstári tisztviselő) összehívatta a szászok (később a „Szász egyetem”) gyűlését, ott ismertette a király parancsát, utána pedig a kért összeget kivetés végett felosztották a szász területi egységek: a Hét szék, a Két szék, Brassó és a Barcaság, valamint Beszterce között.³⁶² Előfordult, hogy a szászok küldöttei állapotok meg az adóban a kincstartóval, pl. 1473-ban.³⁶³ Úgy látszik tehát, hogy volt valami alkura lehetőség, úgyhogy majdnem azt mondhatnánk, hogy a szászok rendkívüli adóját, ha nem is az országgyűlés, de az érdekeltek gyűlése hagyta jóvá. Mátyás uralkodásának második felében döntően ez a rendszer érvényesült.

Nehéz a szász *taxa* évi átlagos összegét meghatározni. Az adókivetésről fennmaradt adatok nem mindig adnak összeget, máskor csak egy szász területi egység adóját tudjuk összegszerűen meghatározni. Néhány adat a teljességre való törekvés nélkül. 1466-ban a király a Hét és a Két szék adóját 8000 forintra mérsékelte.³⁶⁴ 1468-ban Nagyszeben város és szék (de valószínűleg a Hét szék együtt) 15 000 forintot fizetett.³⁶⁵ 1471-ben a 21 600 forintos contributióból 4920 forint esett Brassóra és a Barcaságra,³⁶⁶ 1472-ben pedig a 14 000 forintos taxából 1500 forint Besztercére.³⁶⁷ 1473-ban két részletben összesen 22 000 forintot vetettek ki a szászokra.³⁶⁸ 1494-ben a szászság a Márton-napi censuson felül 21 000 forint taxát fizetett.³⁶⁹ Ennek alapján talán nem megyünk túl messze, ha Mátyás uralkodásának második felére a szász censust és taxát együttesen átlag 25 000 forintra becsüljük.

A királynak közvetlenül adózó városok adójának meghatározása talán még nehezebb. Itt is kétfajta adóval számolhatunk: a meghatározott időben esedékes azonos összegű censussal, valamint rendkívüli adóval (subsidium, *taxa*, *contributio*). A census összegét az uralkodó nemegyszer időlegesen vagy véglegesen mérsékelte, néha el is engedte, vagy fizetését elhalasztotta, illetőleg ellenkezőleg, előrehozta. A mérséklések nemegyszer azzal függték össze, hogy az illető város katonát, hadianyagot vagy más árucikket szállított a királynak.³⁷⁰ Ez különben a szászoknál is előfordult. Abban természetesen egyáltalán nem lehetünk biztosak, hogy ezekben az esetekben a város megkapta szolgálatai teljes egyenértékét, úgyhogy az ilyen szállítások nemegyszer természetbeni rendkívüli adónak is felfoghatók, amelynek pénzbeli értéke viszont meghatározhatatlan.

A census mérsékléséből eredő hiányt volt hivatva fedezni a rendkívüli adó. Ennek kivetési módja a kincstári reformoktól általában a következő volt. A király és a kincstartó a megfizetendő adó összegét tartalmazó parancsot küldött az illető városnak, amelyet egy kincstári küldött nyújtott át a tanácsnak. A királyi utasítások ellenére általános gyakorlattá vált,

hogy a városi tanácsok megalkudtak a kincstár emberével, és a kivetett-nél kevesebbet fizettek. Mátyás és kincstartói ezért egy másik módszerrel is kísérleteztek, amelynek előzményei Zsigmond idejére mentek vissza. Most Handó kincstartó vezette be újra: 1476-ban a városi meghatalmazottakat hívták a kincstartóhoz, hogy így a rendkívüli adót a városi küldöttek gyűlése szavazza meg. A király ellenszolgáltatásokra is kész volt: egyidejűleg a legtöbb város polgárai érdekében állást foglalt a nagyváradi káptalan vámjogával szemben. Ilyen városi gyűlésekre 1490-ig még többször sor került, de egyik sem vezetett eredményre, mert a városi küldöttek mindig ellenálltak, így az adót továbbra is a régi módon vetették ki.³⁷¹

Bár egyes esetekben kimutathatóan sor került jelentős összegű rendkívüli adó, esetleg kényszerkölcsön kivetésére,³⁷² a városoktól ténylegesen befutott összeg a jelek szerint nem sokkal haladta meg a valami okból mérsékelt censust. Ezt mutatja az 1490-es évek elején a Tűz-féle költségvetési előirányzatban feltüntetett censusösszegek és az 1494-es számadáskönyvbe összeírt rendkívüli adóbevételek összehasonlítása is.³⁷³ Mivel a százszok ekkor pontosan olyan formán és annyit fizettek, mint Mátyás alatt, a városoknál – amennyiben nem voltak elzalogosítva – sem lehetett más a helyzet. Tizenhat város és a bányavárosok adója fordul elő a Tűz-jegyzékben, összesen 18 530 forint adóval. A jegyzékben nem szereplő Torda és Lőcse 1494–95-ben együtt 900 forintot fizetett, így 19 430 forintot kapunk. Néhány nem szereplő várost, mint pl. Korponát ide véve, valamint azt is tekintetbe véve, hogy olykor valóban többet fizetett a város a rendes censusnál, a városoktól származó évi átlag bevételt legfeljebb 20–22 000 forintra becsülhetjük.³⁷⁴

A zsidók királyi kamaraszolgáinak számítottak, ezért a királynak védelem címén censussal, szükség esetén rendkívüli adóval tartoztak. Adójukat az Eizinger-jegyzék 4000, Landus viszont a rézladással együtt 30 000 forintra becsülte. A későbbi adatokból azonban inkább alacsonyabb összeg jön ki.³⁷⁵ A kincstári reformok során azonban a zsidóadó kezelési rendszere is megváltozott, így valódi csökkenésről nemigen lehetett szó. Ernuszt kincstartó ugyanis országos zsidóprefektúrát hozott létre, azt pedig örökösödési joggal a budai, de talán nürnbergi eredetű zsidó Mendel családra, valószínűleg saját rokonaira ruházta. A prefektus széles körű, a zsidóság védelmét elősegítő jogköre fejében felelős volt a magyarországi zsidóságra kivetett adó befizetéséért.³⁷⁶ Ennek alapján az Eizinger-jegyzék 4000 forintos adata inkább alacsony, mint túlzott becslésnek tűnik.

Tulajdonképpen rendes bevételeknek számíthatók az uralkodónak jobbágyaitól járó földesúri járadékok. Mivel a jászkunok adóját a budavári udvarbíró kezelte, a koronabirtokok jövedelmeihez számíthatjuk azt is. Eizinger a jászkunok adóját 10 000 forintra becsülte, de megje-

gyezte, hogy szegénységük miatt legfeljebb 3000 forint fut be. Sem ezt, sem általában a koronauradalmak bevételeit nem tüntetik fel a Mátyás-kori bevételösszegzések, valószínűleg azért, mert nem a kincstartó kezelte azokat. Egyedül Surian vette fel a koronajavakat 50 000 forint bevétellel. Több okból nem számolhatunk azonban ezzel az összeggel. Először is Surian adatai megbízhatatlanok, másodsor a koronabirtokok egy része a honorbirtokokhoz tartozott, a honorok betöltői pedig: a vajda, a székely- és a temesi ispán stb. pedig bandériumaikat részben ezek jövedelméből, részben a kincstártól kapott magas fizetésből tartották fenn.³⁷⁷ A budavári udvarbírónak viszont az általa kezelt bevételekből többek között fedeznie kellett a várak fenntartási költségeit és az őrség fizetését. Nem is a pénzbeli bevétel volt a fontos, hanem az, hogy a koronajavak a maguk környezetében biztosították a királyi hatalom érvényesülését. Az 1520-as évekből származó visszatekintés szerint Ráskai 10 000 forint tiszta bevételt adott a királynak az udvarbíróság jövedelméből.³⁷⁸ Mivel Ráskai a Corvin-javak egy részét is kezelte, ezt inkább maximális jövedelemnek becsülhetjük. A Hunyadi-család birtokai nagy részének bevételei viszont – amíg élt – Szilágyi Erzsébet, halála után unokája, Corvin János udvartartásának ellátását szolgálták. Az Eizinger-jegyzékben előforduló, évi 2000 forintra becsült dunai vizafogás haszna az udvarbíróság, illetve a királyi jövedelmei közé tartozott. A budai halászok pl. az udvarbíróhoz tartoztak.³⁷⁹

Felsőjogon járt a királynak a kamara haszna nevű adó, ami korszakunkban öt jobbágyporta után egy aranyforintot jelentett. Bár 1467-ben nevét megváltoztatták, a gyakorlatban inkább továbbra is régi nevén nevezték. Az 1467-es utasítás azon pontja, amely emelte az adót, ha a portán többen éltek, abban a formában többet nem fordult elő. Mátyás, függetlenül attól, hogy sor került-e rendkívüli adó kivetésére, 1468-cal bezárólag rendszeresen beszédette.³⁸⁰ 1467-ben annak ellenére, hogy a kamara hasznát közvetlenül az országgyűlés előtt már beszédtek, augusztusban új nevén mint kincstári adót, megint kivetette.³⁸¹ A hetvenes években viszont külön már nem szedték, hanem többször kimutathatóan a rendkívüli adóval együtt vetették ki, és így a két adó együtt tett ki általában egy forintot.³⁸²

A rendkívüli adó megszavazását, amelynek kivetéséhez a rendek hozzájárulása volt szükséges, nem minden dekrétum említi. Olykor csak a végrehajtási utasítások utalnak az országgyűlésre. Arra is van adat, hogy Mátyás csupán a főpapokkal és bárókkal, azaz a királyi tanáccsal fogadtatta el az adót, pl. 1487-ben, ekkor azonban utólag „provinciális gyűléseikkel”, nyilván a megyékkel hagyatta jóvá. Ez azonban feltehetően csak formaság volt már.³⁸³ Nem egy forrás, főként külföldi követjelentés utal arra, hogy a király gyakran évente kétszer, sőt háromszor is beszédte.³⁸⁴ Ezt általában el is fogadja történetírásunk,³⁸⁵ bár ezzel szemben

azt is felvetették, hogy ez a korábbihoz képest olyan mérvű adóemelést jelentett volna, ami meghaladta már a jobbágyság teherbírását.³⁸⁶ (A 20 dénáros kamara haszna helyett – kétszeri kivetés esetén – 2 forintot, azaz 200 dénárt kellett volna fizetniük, ami 1000 %-os emelésnek felelt volna meg.) Szükséges ezért a konkrét adatokat megvizsgálnunk.

Az egyes adószedésekre a megszavazási adatokon, valamint a végrehajtási utasításokon kívül a folyamatban levő adószedést említő forrásokat is figyelembe kell venni. Ezekből világosan kiderül, hogy Mátyás minden ellenkező ígérete, sőt esküje ellenére³⁸⁷ a „segélynek” (*subsidi-um*), vagy adónak (*contributio*) nevezett rendkívüli adót rendszeresen beszedette. Először 1458 őszén került erre sor,³⁸⁸ ettől kezdve pedig 1469 kivételével évenként megtörtént. (Az 1469-es adót ugyanis 1468 őszén kezdték szedni, és 1469-ben fejezték be.)³⁸⁹ Az utolsó „rendkívüli” adóztatásra 1490 tavaszán került sor,³⁹⁰ de a király halála megakadályozta beszedésének befejezését.³⁹¹ Adataink bizonyos mértékben alátámasztják a többször adókivetésről megemlékező híradásokat. Jelenlegi tudomásunk szerint 43 alkalommal került sor Mátyás 33 éve alatt a „segély” kivetésére, mégpedig 39-szer egy forintot, kétszer 80 dénárt, egyszer-egyszer 60, illetve 50 dénárt szedtek.³⁹² Ezenkívül kilenc alkalommal van tudomásunk a segélytől független kamara haszna kivetéséről, ami biztos, hogy nem teljes szám, hiszen 1463-ból, 1464-ből és 1466-ból nem maradt fenn adat,³⁹³ 1467-ben viszont, mint láttuk, kétszer szedték. E szerint egy jobbágyporta Mátyás uralkodása alatt, 1490-nel bezárólag, évi átlagban 1,32 forint adót fizetett a királynak. (Segélyt és kamara hasznát együtt!) Feltűnő ennek megoszlása is. A király kormányzati idejét három szakaszra osztva: 1458–1468 között 1,28, 1470–1479 között 1,54 (1469-ben nem szedték), 1480–1490 közt 1,27 forint esik átlag egy portára. Az évi átlag uralkodása elején és végén gyakorlatilag azonos.

Voltak azonban a királynak más pénzbeli adóforrásai is. Uralkodása első harmadában, 1459-től 1471-ig bezárólag öt alkalommal maradt fenn adat hadiadóra (*taxa exercitualis*), amely nem azonos a „segéllyel”, hanem a katonáskodás, pontosabban a telekkatonaság állításának megváltására szolgált.³⁹⁴ 1467-ben pl. a kétszer kivetett kamara haszna, illetve kincstári adó mellett mind a segélyre, mind a katonáskodás (*exercitatio*) megváltására sor került: a portákra két forintot vetettek ki, de ebből egyet csak akkor kellett fizetni, ha a telekkatonát nem állították ki.³⁹⁵ A másik ilyen részleges adót a megyében tartandó nádori közgyűlés (*iudicium generale*) meg nem tartása fejében vetették ki. A közgyűlés nagy terhet rótt a nemességre, nemcsak el kellett tartania a nádort (vagy akit a király a közgyűlés levezetésével megbízott) és kíséretét, de sokszor hetekig volt kénytelen jelen lenni a gyűlésen. Mátyás ezért nemegyszer felszólította a megyéket, hogy ott közgyűlést akar tartatni, de erről,

amennyiben különadót kap, lemond. Ezen a címen egyes megyékben a hatvanas évek második, illetve a hetvenes évek első felében legalább hat-szor került adókivetésre sor.³⁹⁶ Ennek ellenére több közgyűlést megtartottak, sőt olykor maga a király elnökölt rajta, mivel a közrend helyreállítását ezt szükségessé tette.³⁹⁷

E két adófajta nem érintette valamennyi adófizetőt, kivetésükre sem került rendszeresen sor,összecszerű bevételeket éppúgy nem lehet felbecsülni, mint az egyháziak időnkénti megadóztatásából származó jövedelmet.³⁹⁸ Nehéz a kamara haszna és a segély beszédéséből eredő királyi bevételek meghatározása is. Először is nem egészen világos az adóegység, a porta jelentése. A szakirodalom hosszú ideig általában azt tartotta, hogy országos átlagban egy jobbágyportára két háztartás (füst) esett, hiszen a jobbágy többségében fél telken gazdálkodott.³⁹⁹ Így a porta a telekkel lenne azonos. Van olyan nézet is, amely szerint a Zsigmond-korban a háztartással volt egyenlő a porta, de később már több adófizetőt vontak össze egy portában. Egyedül Szlavóniában maradt fenn az a szokás, hogy az adóalap azonos a füsttel.⁴⁰⁰

Valóban a szlavóniai példa az adóügy egyik kulcskérdése, 1494–1495-ből fennmaradt ugyanis 43 anyaországi, 7 erdélyi megye és Szlavónia adóösszesítése. Szlavónia kivételével adóalaponként egy forintot kellett fizetni, Szlavóniában azonban csak fél forintot. Az adóalapot csak itt nevezik meg, éspedig többször egybehangzóan a füstöt, azaz a háztartást.⁴⁰¹ Az ország többi részén a szakirodalom a portát tartja adóalapnak.⁴⁰² Ebből valóban jogosultnak látszik a portát két háztartásnak, azaz füstnek venni. Csakhogy Szlavónia azt a kiváltságot élvezte, hogy országos adókivetés esetén csak feleannyit fizessen, mint Magyarország. Ezt Mátyás az 1472: 12. tc.-ben, majd II. Ulászló a Szlavónia számára kiadott dekrétumban (1492: 2. tc., a magyar törvény függelékében) kodifikálta.⁴⁰³ A törvényt a gyakorlatban is alkalmazták: Mátyás 1483-ban a szlavóniai fél arany(forint) adó kivetőinek adott utasítást.⁴⁰⁴ (Magyarországon egy forintot szedtek.) Ebből viszont az következne, hogy a porta a füsttel, tűzhellyel, házzal azonos.

Az egykorú, főként külföldi követektől származó híradások szerint is a király tűzhelyenként veti ki az adót,⁴⁰⁵ noha hazai forrásaink portáról beszélnek. Egy külföldi forrás 1472-ből ezt világosan meg is mondja: nálunk a tűzhelyt portának nevezik.⁴⁰⁶ Veszprém megye esetében konkrétan lehetett igazolni, hogy a porta alatt a háztartást értették.⁴⁰⁷ Így nem kereshetünk 1494–95-ben minden további nélkül két háztartást egy portán.

A Mátyás-kori törvények és az adószedéshez kiadott végrehajtási utasítások adóalapnak a portát nevezték.⁴⁰⁸ Számos, a portát a füsttel azonosító adattal szemben csupán az 1474: 4. tc.-t lehet ellenpéldaként idézni. E szerint adózás végett a portákat és nem a füstöket, vagy pusztá

telkeket kell összeírni. Valami különbségnek tehát kellett lennie a porta és a füst között. A pusztá telkek megadóztatására is maradt fenn adat. 1468-ban maga a király lépett közbe, mert majorságokat és elhagyott házakat is megadóztattak.⁴⁰⁹ Ez utóbbiak adóztatását az 1478: 4. tc. is eltiltotta. 1474-ben, a király távollétében, és nem az ő intenciójának megfelelően hozták a törvényt. Mindenesetre maradt a füstönkénti adószedés.⁴¹⁰

A papokon és a birtokos nemeseken kívül általában mentesítették a nagyon szegényeket: ez alatt a Jagelló-korban a 3 forint értékű ingóság-nál kevesebbel rendelkezőket értették, ami megint arra utal, hogy a szegényebb, töredéktelkes parasztok is önálló adóalanyok lehettek.⁴¹¹ A földesúri szolgálatban állók: akik uraik házában laktak, illetve akiknek egyetlen jövedelme az uruktól kapott bér volt: kézművesek, béresek, cselédek is mentesültek az adó alól.⁴¹² A falusi bírák adómentessége már nem ennyire egyértelmű, gyakran módosultak a kedvezményezések feltételei.⁴¹³ Mátyás meg akarta adóztatni az egytelkes, valamint az egyházi nemeseket is, de ez a birtokos nemesség ellenállásába ütközött. Az egyházi nemesek adómentességét 1468-ban még maga a király is elismerte, 1488-ban viszont már fizetni voltak kötelesek.⁴¹⁴ Az adózók köre szinte minden adóztatásnál módosult, ha nem is jelentős mértékben. A zsellérek az 1478: 4. tc. értelmében csak akkor adóztak, ha vagy telekállományhoz tartozó szántóval, vagy saját szőlővel rendelkeztek.⁴¹⁵

Mindez nem könnyíti meg az adóbevétel összegének meghatározását. Fontana jelentése szerint az adót házanként vetik ki (ebben megegyezik Landusszal is), az innen származó királyi bevétel 250 000 forint (a forrásban itt is dukát), amennyiben pedig a király egy évben többször veti ki, akkor annyszor több, mint ahányszor kivetik. A két Jagelló-kori visszatekintő velencei követjelentés hasonló: 200, illetve 300 000 forint-ról tudunk. Ez utóbbi adattal számol a szakirodalomban olvasható utolsó becslés is.⁴¹⁶ Az 1470-es években különben külföldi követek 300–500 000 dukátos várható adóbevételről tettek jelentéseket.⁴¹⁷

A kérdést más oldalról is megközelíthetjük. Mivel 1495-ben a Mátyás-korban szokásos módon vetették ki az adót, az innen származó adatokat fel lehet használni. Ekkor 43 hazai és hét erdélyi megyére összesen 190 292,5 forint adót vetettek ki. A hiányzó 14 megye egy forintra átszámított adóját – egy 1522-es adóösszeírás alapján – 1495-re visszamenőleg 76 880 forintban határozhatjuk meg.⁴¹⁸ Szlavónia nélkül eszerint 1495-ben kereken 267 200 adóegységgel számolhatunk. Szlavóniában 1495-ben 29 390 füst volt, ami félforintos adóval 14 695 forintot hozott. Leszámítva a kezelési költségeket, Magyarország (Erdéllyel és Szlavóniával együttes) adóbevételét kereken 270 000 forintban határozhatjuk meg.

Ennek az adatnak Mátyás korára való érvényesítésénél azonban több

szempontot kell figyelembe venni. Nem ismerjük a nemfizetők arányát, így a Jagelló-kori nem fizetőket sem lehetett figyelembe venni. Jóval kisebb lehetett az adómegtagadók száma, de ilyenek mégiscsak voltak.⁴¹⁹ Eseti, vagy állandó mentességeket sem csak azok kaptak, akiket említettünk. Mátyás is – bár ritkábban elődeinél és utódainál – nemegyszer átengedte valamelyik főúrnak birtokai adóját, pl. a Szapolyaiaknak.⁴²⁰ Ilyenekkel együtt akár egyhatoddal is lehetne csökkenteni a megadott bevételeket, pedig a változó végrehajtási utasítások hatását nem is lehetett figyelembe venni. Az is igaz, hogy a Jagelló-korhoz képest a jelek szerint magasabb volt az adóegységek száma.

Az adóalap ugyanis állandóan csökkent. Az Eizinger-jegyzék a nyestbőradót fizető Szlavónia nélkül Zsigmond korára 400 000 kaput említ, azzal, hogy az 1450-es években a belső harcok miatt elpusztult az ország, és csak 200 ezer van.⁴²¹ Az 1494–95-ös adóegységszám nagyjából pontosan kétharmada a Zsigmond-korinak, és ezt egyes megyék esetében igazolni is lehet.⁴²² Valószínűleg az adóegységek számának V. László-kori esése nem volt olyan nagymérvű, és csak a kincstárba jutott el a zavaros időszakban kevesebb. Ennek ellenére az adóalap fokozatos csökkenésével számolhatunk. Sáros megyéből ismerjük a portaszámot 1427-ből, 1494-ből és 1495-ből: 7557, 2200, illetve 1995 adóegységet írtak össze.⁴²³ Ez nagyjából megfelel a Zsigmond-kori összegzés és az 1494–95-ös állapot egymáshoz viszonyított országos arányának. Csakhogy fennmaradt Sáros megye 1463-as nettó egyforintos adóbevétele is: 2755 forint.⁴²⁴ Ebben nincs benn sem a kezelési költség, sem a felmentések, sem a háborús idő miatt behajthatatlan adóegységek száma, mégis magasabb az összeg a kilencvenes évek megyei összesítésénél, és mutatja az adóegységek számának folyamatos csökkenését.

Közvetett adatok is szólnak emellett. Jobbágyságok összeköltözésére lehetett már az 1467-es törvényből is következtetni.⁴²⁵ Az 1474: 4. tc. és az 1475: 2. tc. viszont arról tud, hogy a parasztok az adóztatás miatt más házába költöznek, vagy összeköltöznek.⁴²⁶ Ez történhetett úgy is, hogy a portán, azaz házhelyen több ház (füst) állott, de úgy is, hogy egy házban több család élt. Mindkettőre maradtak okleveles adatok.⁴²⁷ Talán ebből magyarázható, hogy a portát és a füstöt forrásaink hol azonosítják, hol pedig megkülönböztetik egymástól. Mivel nem az osztódó jobbágyságok, hanem a házhely lett megadóztatva, amelyhez esetleg csak töredékteleknyi külsőség tartozott, az állami adó elsősorban a szegényebb jobbágyot sújtotta, és hozzájárult további elszegényedéséhez. Ez is megmagyarázza az adózók számának Mátyás alatti csökkenését.

A Mátyás-kori portaállomány akkor is magasabb volt az 1490-es évekénél, ha a folyamatos csökkenést nem vesszük figyelembe, hiszen az 1490–91-es harcok az ország sok részén okoztak időleges pusztulást.⁴²⁸ Mindezt tekintetbe véve, az 1470-es évek közepére legalább 300 ezer (ha

nem több) adóegységgel számolhatunk. Ha kezelési költségekre, és a valamely okból behajthatatlan adóra a már fent jelzett egyhatodot vesszük, akkor a kincstár tiszta hasznaként 250 000 forint jön ki, azaz pontosan annyi, amennyit a jólétesült magyar követ, Fontana megadott. Arra is kell azonban gondolni, hogy ezt az adót Mátyás többször is beszédettette. A hetvenes években egy adóegység átlagos évi adójaként 1,54 forint jött ki, e szerint Mátyás rendkívüli adójövedelme ebben az évtizedben 385 000 forintra tehető. Ezzel szemben átlagban 320 000 forinttal számolhatunk a hatvanas, 317 500 forinttal a nyolcvanas években. Ez természetesen bizonytalan becslés, hiszen az adóegységek száma a nyolcvanas években feltehetően alacsonyabb, a hatvanas években pedig magasabb volt. Az viszont valószínű, hogy Mátyás uralkodásának első harmadában több, a végén kevesebb volt a behajthatatlan adó. A nádori közgyűlések megváltásaként szedett jövedelem zömében az első évtizedre esett, és így nyilván pótolta azt a hiányt, amennyivel kevesebb volt az évi adóátlag, mint a hetvenes években. Az viszont érdekes, hogy a nyolcvanas években biztosan kevesebb volt a király adójövedelme, mint korábban.

A nehezen meghatározható bevételi forrásokon kívül voltak Mátyásnak olyan jövedelmei, amelyek rendszertelenül, és összecszerűen is többnyire megállapíthatatlanul futottak be a kincstárba. Ezeket már említettük, pl. a „hadakozó pénz” és a nádori közgyűlések megtartása helyett fizetendő összegeket, valamint az egyháziak megadóztatását. 1480-ban pápai legátusi felhatalmazás alapján jubileumi búcsúpénzeket szedhetett a király, amiből viszonylag jelentős összeg folyhatott be, egyedül Kassa városában 645 forintot szedtek össze.⁴²⁹ Az egyházi javadalmak bevételeit betöltésükig a király szedhette, ezért még püspökségek is évekig gazdátlanul maradtak.⁴³⁰ Az összecszerű bevétel ezekből sem állapítható meg.

Fontosabb volt talán ezeknél a külföldről kapott pénzbeli támogatás. Ilyesmit elsősorban a pápaság és a velencei köztársaság folyósított jelentősebb összegeket Mátyásnak. Pontos adatok itt sem állnak rendelkezésünkre, az általunk ismert utalásokból a következő állapítható meg. A pápaság 1459 és 1476 között kerekén 250 000 forintot juttatott el Magyarországra, igaz, egyenlőtlen elosztásban. Volt év, amikor semmit sem küldtek, volt amikor 71 ezret.⁴³¹ Az összegből 180 ezer forint (72 %) esik a hatvanas, 70 ezer (28 %) a hetvenes évekre. Velence állítólag ugyancsak 250 ezret adott volna, a jelek szerint hasonló arányban, mint a pápaság.⁴³² (A hetvenes években elsősorban a szabácsi háború idején támogatták Mátyást.) A külföldi segélyeket évekre elosztva 1459–1476 között évente átlag 28 ezer forinttal növelték meg a király bevételeit, ami nem lebecsülendő összeg.

A meghódított tartományok: Morvaország, Szilézia, Lausitz és Alsó-

HUNYADI MÁTYÁS BIRODALMA

Ausztria (és még néhány ezen kívül eső osztrák város stb.) bevételeiről most nem kívánok szólni, de nem látszik valószínűnek, hogy évi átlagban meghaladta volna a 100 ezer forintot. Hozzá kell tennünk, hogy a király itt nagyobb mértékben csak a hetvenes évek közepétől adóztatott, a telekre eső adó viszont általában alacsonyabb volt a magyarországinál.⁴³³ E területeken inkább a háborús sarcolások, természetbeni adózások (beleértve a hadiszállítást), amelyek a király kiadásait csökkentették, voltak fontosak.⁴³⁴ A meghódított területek megterhelése járult talán ahhoz, hogy a nyolcvanas években valamelyest csökkent a hazai adó.

MÁTYÁS KIRÁLY BEVÉTELEI (CSEH- ÉS OSZTRÁK TARTOMÁNYOK NÉLKÜL)

Bevételi forrás	Összeg (forint)	%
Segély és kamara haszna együtt	385 000	61,3
Szász adó és census	25 000	4,0
Városi adók	22 000	3,5
Zsidók adója	4 000	0,6

Bevételi forrás	Összeg (forint)	%
Ötvened adó	2 000	0,3
Sóbányák haszna	80 000	12,7
Pénzverő és bányakamarák	60 000	9,6
Harmincadbevétel	50 000	8,0
Összesen	628 000	100,0

Ez a számítás az ismert adókivetések évi átlagát vette alapul, amikor tehát a király kétszer vetette ki az adót, akkor évi 743 000, kerekítve 750 000 forinttal rendelkezhetett, egyszeri kivetés esetén 493 000-rel, kereken 500 000 forinttal kell számolnunk. Így a király bevételei félmillió és háromnegyed millió forint között ingadozhattak, ezekhez kell számítanunk az összecsúszóan meg nem határozható, olykor befutó rendkívüli jövedelmeket (pl. a külföldi segílyt). Ezekkel együtt ritkán, legfeljebb egy-két esztendőben a 900 ezret is elérhette Mátyás bevétele. Ez is alacsonyabb azonban az általában feltételezetténél.⁴³⁵

Ezzel nemcsak a nemzetközi összehasonlításban kerül jóval hátrább Mátyás Magyarországnak királyi jövedelme,⁴³⁶ de az is világossá válik, hogy ez talán nem is fedezhette hadserege teljes zsoldját,⁴³⁷ és így az udvartartásra, építkezésekre, diplomáciára semmi sem maradt. Nyilván belekalkulálták katonái fizetésébe a gazdag nyugati tartományok zsákmányolási lehetőségeit is.⁴³⁸ Függetlenül ettől, a királyi bevételek Mátyás alatt toronymagasan haladtak meg elődei magyarországi jövedelmét.⁴³⁹

AZ ÁLLAMSZERVEZET JELENTŐSÉGE A KIRÁLYI POLITIKA ALAKULÁSÁBAN

Tanulmányunkban csak a központi kormányzattal tudtunk foglalkozni (a bíraskodás nélkül), pedig az államszervezet vidéki intézményeinek jelentőségét nem lehet tagadni a királyi politika keresztülvitelében, vagy éppen megfékezésében. Terjedelmi okok azonban nem teszik lehetővé ezek részletes ismertetését. Így most csak néhány szóval tudunk ezekre utalni.

Erdélyi kormányzata Mátyás trónra lépte után néhány évig tökéletes zűrzavart mutatott. A vajdák gyakran váltották egymást, de nemegyszer párhuzamosan többen: hárman, sőt négyen (!) viselték ezt a tisztelet, mellettük pedig még a király anyjának sógora, Geréb János először erdélyi főkapitányként, majd sógora, Szilágyi Mihály magyarországi, illetve 1460-ban erdélyi kormányzó alkormányzójaként gyakorolt hatalmat. Hozzá kell még tenni, hogy eleinte még önálló székelyispánok is működtek. A hatvanas évek közepe tájára megszűnt ez az állapot, így az

1467-es erdélyi lázadás leverése után a király képviselője, a vajda, gyakorlatilag szinte teljhatalommal kormányozhatott.⁴⁴⁰ Feltűnő viszont az, hogy a vajdai szék betöltésénél majdnem állandóan a régi arisztokráciát vette Mátyás figyelembe. Leszámítva egy hat és fél éves periódust (1472 vége–1479 közepe),⁴⁴¹ az egyik vajda mindig a régi arisztokráciához tartozott. (A fenti időszak egymást követő három vajdája közül viszont ketten a király unokatestvérei voltak: Pongrác János és Geréb Péter.)

Míg Erdélyben 1467 után akadálytalanul érvényesülhetett a királyi hatalom, Szlavónia esetében ezt nem mondhatjuk el. Itt a nagyhatalmú bánok leváltása (pl. Újlakié) többször úgy történhetett csak meg, hogy a király sereggel vonult Szlavóniába.⁴⁴² Látszólag itt is helyreállt a királyi hatalom: 1473 novemberétől kizárólag új emberek töltik be a báni tiszteket, szemben a korábbiakkal.⁴⁴³ Az pedig, hogy 1476 őszétől a szlavón bán egyben horvát bán is, katonai súlyát növelte. Teljesen azonban mégsem lehetett problémamentes Mátyás itteni uralma, aminek bizonyossága az 1481 elején Zágrábban tartott bírószobai közgyűlés, amelyet királyi parancsra a nádor és az országbíró együtt vezetett le, viszont maga a király is ott volt, és seregével nyújtott támaszt bírónak. Itt került sor a szlavóniai és horvátországi arisztokrácia levelesítésére.⁴⁴⁴

Az ország megyéinek kormányzásánál Mátyás két, egymással ütköző politikai vonallal kísérletezett. Uralkodása első felében úgy látszik hajlott arra, hogy megbízható híveinek, legyenek azok főpapok, vagy bárók, adja a tisztségeket. Uralkodása idején több örökös ispánság adományozására került sor, mint elődjei alatt együttvéve. Uralkodása végén viszont igyekezett ezeket sorra visszavenni, és – ahogy fenn már láttuk – főként köznemesi udvari emberei kezében több megyéből álló tömböket létrehozni.⁴⁴⁵ Párhuzamosan ezzel az 1486-os törvénnyel a nemesi megyét erősítette a bárókkal szemben.⁴⁴⁶

A meghódított tartományok kormányzata külön tanulmányt érdemel, itt csak néhány szempontot tudunk adni. Látszólag teljesen autonóm kormányzat működött itt: mind a rendi intézmények, mind a korábbi igazgatási rendszer fennmaradt, szinte perszonális unióról lehetne beszélni. Ismeretesek Mátyás sziléziai intézkedései, ahol erősítette a rendi szerveket, de a tartományi főkapitányi tiszte kiépítése is öhozza fűződik.⁴⁴⁷ Csakhogy a főkapitányok között ott találjuk a magyar Szapolyai Istvánt,⁴⁴⁸ a kormányzatba – mint láttuk – a magyar kancellária is beleszólt, ha ott őrizték a cseh pecsétet, vagy Filipec idejében. A pénzügyek pedig végső sorban a magyar szervektől, általában a kincstartótól fügtek.⁴⁴⁹

Szinte modellértékű Mátyás ausztriai kormányzata. Itt is megmaradtak a rendi intézmények, tartománygyűlést is tartott.⁴⁵⁰ A legfelső bíráskodási intézmény az osztrák hercegi tanács maradt, amelynek tagjait

többségükben III. Frigyesztől vette át a király. A tanács élén egy nagyúr, Christoph von Lichtenstein állott „Landmarschall”-ként. Mellette Jörg von Eckhartsau, dr. Leopold Prantz, a Szent István-templom vikáriusa, Virgili Schrautauer, a király bécsi „Anwalt”-ja (a városi tanácsban a király képviselője), valamint Wolfgang Gwerlich kánonjogi licenciátus, egy bécsi polgárcsalád tagja, működtek.⁴⁵¹ Megjegyezzük, hogy Mátyás olykor beavatkozott az ítélkezésbe, és azt magyarokra bízta.⁴⁵² A pénzügyigazgatás látszólag szintén teljesen osztrák módon, és helyi személlyel intéződött. „Hubmeister”-e (osztrák kincstartója) Ruprecht Ennser volt.⁴⁵³ Valójában azonban Nagylucsei Orbán kincstartótól függött, aki Mátyástól a bécsi püspökséget is megkapta.⁴⁵⁴ A tényleges hatalom azonban Mátyás ausztriai főkapitánya, Szapolyai István kezében volt,⁴⁵⁵ akit távollétében ugyancsak idegenek, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök,⁴⁵⁶ vagy Mikulač Kropač cseh kapitány helyettesítették *ad hoc* királyi megbízással.⁴⁵⁷ Hiába működött az osztrák kancellária, önállótlanságának beszédes bizonyítéka, hogy csak egy titkár vezette, ahogy azt fenn láttuk. A bécsi Burg élére ugyan osztrák származású egyént, Sigismund Schnaidpecket (Snapek Zsigmond) nevezett ki, ő azonban már Ausztria elfoglalása előtt magyar kincstári tisztviselő volt.⁴⁵⁸ Bécsújhely városkapitányává a magyar arisztokrata Kanizsai Lászlót nevezte ki, ottani várnagya pedig Tarcai János lett.⁴⁵⁹ Adóbeszedőknek Snapeket és Tarcait bízta meg.⁴⁶⁰ Nem vonta be Lichtensteinen kívül az osztrák arisztokráciát sem a kormányzatba. Igaz, Schafried von Leiningen gróf előfordul királyi tanácsosként, de diplomáciai küldetésben,⁴⁶¹ ami lehet pusztá cím is.

Úgy gondolom, eddigi ismertetésünk alapján is világosan kiderül Mátyás egyéni zsenialitása. Hiszen nyilvánvaló, hogy hatalma uralkodása első felében erősen ingatag lábakon állott, ebből a helyzetből volt képes egy olyan kormányzatot létrehozni, ahol a királyi hatalom valóban szinte csorbitatlanul érvényesülhetett. Ennek megszilárdításában komoly szerepet játszottak a kormányzati intézmények, amelyeket, illetőleg egyeseket közülük mindig a megfelelő időben és alkalomkor tudta igénybe venni. Különösen jelentős szerepet játszott a királyi *aula*, az udvartartás. A kancellária tekintetében a koronázáskor ugyan kompromisszumot volt kénytelen kötni, de a királyi tanácsnak is felelős fő- és titkos kancellárokkal szemben vagy kisebb irodák létesítésével, vagy titkos kancellárok kinevezésével tudta akarátát keresztülvinni. Az 1464-es kompromisszum viszont szabad kezet biztosított a királyi pénzügyigazgatás számára. Az így megnövekedett királyi bevételek lehetővé tették az állandó hadsereg fenntartását, még akkor is, ha azt teljesen nem fedezték.⁴⁶² Ezért volt szükséges a nyugati háború: uralkodása vége felé az elfoglalt tartományokból is tudta növelni bevételeit, ami talán kissé

mérsékelte a hazai adóprés súlyát. Viszont ez azzal is járt, hogy a megszállt területeken nőtt az elégedetlenség Mátyás kormányzatával szemben, amit az is szíthattott, hogy a király gyakorlatilag magyarországi tartományokként bánt velük, és nem sok beleszólást engedett ottani alattvalóinak a konkrét politikába. Igaz, formailag betartotta rendi jogait, csak kapitányai és helyőrségei mutatták a magyar jelenlétet, de a háttérben a magyar kormányzervek intézkedtek.⁴⁶³ Érdekes, hogy míg Mátyás kortársa, XI. Lajos francia király szerint a háborúból nem származik még egy dénár haszon sem, és csak azért kell háborúzni, hogy békét lehessen kötni,⁴⁶⁴ a magyar király hatalmát részben háborúinak köszönhette.

A királyi hatalom korai gyengeségét és későbbi megerősödését jól mutatja a királyi tanács összetételének változása. A tanácsban részt vevők és bárói méltóságot betöltők körének leszűkítése azt bizonyítja, hogy hatalma keresztülviteléhez már kevesebb arisztokrata támogatása is elegendő volt. Teljesen azonban nem kapcsolhatta ki ezt a réteget. Valami különös kapcsolat volt a király és bárói között. Nem nélkülözhetette támogatásukat, hiszen ha a nagybirtok összefog, akkor a király nehezen tudta volna akarát velük szemben keresztülvinni. Nyilván ezért nem mert az arisztokráta ellen szigorúan fellépni,⁴⁶⁵ és amennyiben a köznemesség akadékoskodott, vissza tudott nyúlni a királyi tanács báróira, pl. velük szavaztatta meg az adót. Az arisztokráta viszont a köznemességgel, az országgyűlésekkel és a megyékkel tartotta sakkban, ahogy erre az 1486-os törvény jó példa.⁴⁶⁶ Ennek ellenére nem lehet Mátyás politikáját egyértelműen köznemespártinak felfogni. A király pragmatikus volt, szükség esetén támaszkodott a nemességre, máskor pedig a nagyurakra, vagy ezek valamelyik frakciójára. Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy uralkodása első éveit leszámítva, amikor Vitéz befolyása jobban érvényesült,⁴⁶⁷ inkább dolgozott együtt a nagyurakkal, akiket könnyebben tudott a tanácsban befolyásolni, mint a megyei nemességgel, amely a diétákon előszeretettel lépett fel a királyi teljhatalmi igényekkel szemben. Pedig az uralkodói hatalom elvi érvényesítése – ahogy fenn láttuk – szintén kitűnő kormányzati eredményekhez vezethetett. Mátyás mindazt a jogot, amit a magyar királynak a szokásjog biztosított, megfelelően ki is használt.

Végezetül csak annyit szeretnénk megjegyezni, hogy az újabb történetírásban elterjedt nézet a Mátyás-kori centralizációról, illetve centralizációs kísérletről,⁴⁶⁸ nézetünk szerint túlzásnak tekinthető. Mátyás nem tett mást, csak kihasználta mindazt az eszközt, amellyel egy középkori magyar király rendelkezhetett. Ez ideig-óráig biztosította is a látszólagos királyi teljhatalmat, de önmagában hordozta bukása csiráját. Az adó átlagosan évi 660 %-kal nőtt a század eleje óta,⁴⁶⁹ ami az adóalap

csökkenésével járt együtt. A meghódított tartományok sem voltak örök-
ké megtarthatók, viszont ahogy csökken a királyi hatalom anyagi ereje,
annál inkább rá van utalva a nagybirtok támogatására, ami uralkodása
első felében Mátyás esetében is áll,⁴⁷⁰ ez viszont előrevetítette a Jagelló-
kori állapotokat. A megyék köznemes ispánok kezére adása sem vezetett
célhoz, ahogy azt 1490 mutatta.

JEGYZETEK

- 1 Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899; Szilágyi Loránd: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. Bp. 1930. 93–118.; Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 219–308.
- 2 Ezt igen szépen fejti ki Fügedi Erik: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Bp. 1974. 35–51. Az alábbiakban részben őt követem. A királyi szuverenítésre l. Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 146–186.
- 3 Idézi: Ferdinand Lot–Robert Fawtier: *Historiae des institutions françaises au Moyen Age*. II. k. Paris, 1958. 46.
- 4 Uo. 38. A francia királyi hatalom egyházas jellegéről l. még Michel Mollet: *Genèse médiévale de la France moderne*. XIVe–XVe siècle. Paris, 1977. 127–128.
- 5 Bónis György: Középkori jogunk elemei. Bp. 1972. 67–74.
- 6 A hazai irodalomból l. Gerics i. m. 196–197.
- 7 Ábel Jenő: XV. századi íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Bp. 1890. 120–121. Hasonlót jegyzett fel egy másik olasz kortárs, Callimachus is. Vö. Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 163., 179.
- 8 Joseph Holub: *Ordinaria potentia – absoluta potentia*, *Revue Historique de Droit Français et Étranger* (1950) 92–99. Analógiáját IV. Edward Year Books-jában találta meg: „Et sont ii maners de poyars et processus s. potentia ordinata et absoluta.” Uo. 96.
- 9 Bónis: Középkori jogunk i. m. 70–74. Ezt majd csak Werbőczy fogja kétségbe vonni.
- 10 DL. 65911. (1459), 61068. (1460), Héderváry Oklevéltár I. k. 379. (1472) stb.
- 11 Mihályi János: Máramarosi diplomák. Máramarossziget 1900, 498–499. (1469), DL. 88572. (1475). Szintén jogi következménye volt annak, amikor 1482-ben Branković Vuk, szerb despota magtalan halála után a király özvegyének adta Fejérvő várát. (A koronára kellett volna háramolnia.) A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Bp. 1907. 274.
- 12 DL. 88390. (1463).
- 13 DL. 83753. (1460), Melczer István: Okmányok a Kellemesi Melczer család levéltárából. Bp. 1890. 107. (1482).
- 14 DL. 15298. (1458), Sopron így kapott 1463-ban árumegállító jogot. Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. I/5. k. Sopron 1926. 79. Itt jegyzem meg, hogy a király elkobozza a romos házakat helyre nem állítók épületeit, uo. I/6. k. 15. (1483).
- 15 DL. 97279. (1465). A nyitrai püspökség kegyúri jogát is ezen az alapon ruházta át Ország Mihályra. Fraknói Vilmos: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Bp. 1899. 41–42.
- 16 DL. 83761. (1465), 83907. (1484).

- 17 A nagyváradi vámperberben Mátyás a káptalan szerint (1477): „ob favorem civitatum suarum regalium et etiam reginalium civiumque mercatorum in eisdem commorantium quasdam causas in facto exactionis tributorum Waradiensium non tam iuris ordinem observando, quin potius absoluta sua potentia quoad vellet et sibi placeret adiudicare atque huiusmodi tributum cum magno detrimento et defectu limitare pretenderet.” Idézi: Kubinyi András: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. Tanulmányok Budapest múltjából (TBM) 15 (1963) 192.
- 18 Josephus Nicolaus Kovachich: Sylloge decretorum comitialium apud Hungaros. I. k. Pesthini 1818. 135.
- 19 Cum spectabilis regum sublimitas terris et gentibus ad hoc divinitus profecta sit, ut subiectum populum benivolentia regat, liberalitate attrahat et integerimis (!) institutis et clarissimis exemplis ad virtutem inducat... MTA Kézirattár Okl. 417. sz. A nemesi jelvények királytól való származtatására I. Cecei Máté címereslevelét 1480-ból: „a claro lumine throni regie Maiestatis velud a sole radius nobilitares legitimo iure procedunt et omnium nobilitatum insignia a regia claritate dependent, ita ut omne nobile ac generositatis insigne a gremio proveniat regie Maiestatis.” Df. 259320.
- 20 Et si principibus catholicis cure esse debeat, ut laudi et honori beatissime virginis Marie intendant devote, nobis tamen potissimum, qui sub eius patronatus huius regni a sanctissimo Stephano primo christiano rege Hungarorum ipsi virgini commendati principatum gerimus, debiti est, ut quitquam possemus in laudem et honorem eiusdem virginis conferamus devotissime... Df. 248754. (1474).
- 21 Tametsi regiam celsitudinem ad omnes, quos divina potestas et incomprehensibilis illa providentia suo subiecit imperio... Somogy Megye Levéltára, Jankovich lt. 81.
- 22 Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvény-czikkék. (Továbbiakban: CJ.) Bp. 1899. 402–404.
- 23 Decet regiam celsitudinem et pacis et belli tempore non modo sue glorie et fame amplificacione nominis imperiique sui, verum etiam subditorum sepe intendere consulereque commodis... Df. 259326.
- 24 A tanácsról legutóbb: Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Századok 122. (1988) 147–215.
- 25 Teke Zsuzsa: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. Történelmi Szemle, 29. (1986) 197–217.
- 26 Szilágyi Mihály törvényei, 7. tc. CJ. 332; 1458: 8., 9., 17., 18., 26. Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 138–139., 141., 144.
- 27 1458: 13., 16., 30., 41., 44. tc. Uo. 141., 146., 151–153.
- 28 1458: 19., 62. tc. Uo. 141., 160.
- 29 1463: 27., 1464: 22. tc. Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 188. CJ. 352.
- 30 1464: 3. tc., 1478: 10. tc., 1486: 46. tc. CJ. 346., 384., 444.
- 31 1486: 60. tc. Uo. 452.
- 32 Schiller Bódog: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Bp. 1900. 91. o. 10. j. (Itt összegyűjtve vannak az adatok.) Estei Hipolit kinevezésénél azonban nem utalt a tanácsra: Fraknoi: Oklevéltár i. m. 53–54.
- 33 Martinus Georgius Kovachich: Formulae solennes styli. Pesthini 1799. 552. (166. sz.)
- 34 Schiller i. m. 319. Vö. uo. 91. o. 9. j. Ernuszt János esetében, aki Szklabinya várával együtt kapta 1470-ben Turóc megyét, nincs szó erről, viszont az

- oklevél privilegiális megerősítése utal mind a királyi teljhatalomra, mind a főpapok és főurak tanácsára. Df. 259307.
- 35 1461: Vas megye, DL. 15646; 1471: Arad megye, DL. 17154; 1475: Zala megye, DL. 17720; év nélkül: Tolna megye, Kovachich: *Formulae* i. m. 532. o. (134. sz.).
- 36 1458: DL. 15221. (Podmanicky László); DL. 15278–79. (Rozgonyi Sebestyén); 1459: DL. 15399, 15421. (Rozgonyi János és testvérei); 1461: DL. 15543. (Magyar Balázs); 1462: DL. 15702. (Pálóci László); DL. 15772. (Magyar Balázs) stb.
- 37 Vö. pl. DL. 15248., 15334. stb.
- 38 Zichy Okmánytár (továbbiakban: Zichy) X. k. 14. (1458).
- 39 Pl. DL. 15574., 15597., 15603., 15655., 15656., 15657. stb.
- 40 Zichy X. k. 295.
- 41 1471: 1. tc. (CJ. 358.) Vö. az országgyűlési meghívókat is: Zichy X. k. 9–10. (1458) stb.
- 42 Amikor a pécsi káptalannak a baranyai nemesség elleni panaszára egyedül akart ítélni, szándékáról a bárók és az ítélmesterek ellenvetésére, hogy ezzel megszegi az ország szokását, letett. Df. 260497. (1477).
- 43 Vö. Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 76.
- 44 Fügedi i. m. 46–47.
- 45 Pl. DL. 88332. (1458); DL. 15353. (1459); DL. 34028. (1460: itt nincs konkrét címzett.) DL. 55818. (1466) stb.
- 46 1458: 21. tc. (Kovachich: *Sylloge* i. m. I. k. 142.); 1459: 42. tc. (Uo. 174.); 1463: 13. tc. (Uo. 183–184.); 1464: 28. tc. (CJ. 356.); 1468: 8. tc. (Kovachich: *Sylloge* i. m. I. k. 198.); 1470: 15. tc. (Uo. 208); 1472: 6. tc. (Uo. 214–215.); 1474: 15. tc. (CJ. 374–376.); 1475: 8. tc. (Kovachich: *Sylloge* i. m. I. k. 223–224.); 1478: 6. tc. (CJ. 382.); Részben a fenti cikkelyek, részben mások tiltják az ingyenes élelmiszer-beszerzést, illetve kimondják, hogy a katonák saját zsoldjukból éljenek meg. 1468: 9. tc. (Kovachich: *Sylloge* i. m. I. k. 198–199); 1471: 21. tc. (CJ. 368.); Két cikkely valamivel részletesebben fogalmaz: az 1459: 43. tc. az élelmiszert a katonák megjelenése előtti áron rendeli el fizetni. (Kovachich: *Sylloge* i. m. I. k. 175.), míg az 1486: 31. tc. a királyi élelmiszer-limitáció betartását rendeli el. (CJ. 432.).
- 47 1471: Zichy XI. k. 79–80; 1475: DL. 55966; 1480: DL. 83860; 1482: Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. k. Pest 1857. 234–235.; 1483: Zichy XI. k. 360.; év nélkül: Kovachich: *Formulae* i. m. 501. (72. sz.) A kedvezményezettek általában bárók, illetve olyanok, akik vagy családtagjaik királyi szolgálatban álltak.
- 48 A Bethleneknek vajdai oklevele volt „super exemptione descensuum certarum possessionum ipsorum.” *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (a továbbiakban: UB, Sieb.). VI. k. Bukarest, 1981. 287. Formailag tehát nem királyi protectionalis, de ez nem zárható ki, hiszen az oklevélben említett kárt szenvedett Bethlen Gergely királyi kapitány volt. Zichy XI. k. 79–80.
- 49 1486: DL. 34119. (Branković Vuk despota özvegye); 1489: DL. 19568. (Óbudai apácák) stb.
- 50 1458: Zichy X. k. 16–17; DL. 65910, 88333; 1459: DL. 15353; 1461: DL. 15669; 1462: Df. 249091; 1465: DL. 97279; 1467: Mihályi i. m. 480–481; 1475: Df. 259579; 1475: DL. 88573; 1477: DL. 56024; 1479: DL. 66313; 1484: DL. 88704; év nélkül: Kovachich: *Formulae* i. m. 473. (25–26. sz.).

- 51 DL. 56082., 56137., 56142., 56143. stb.
- 52 1459-ben a király – a prelátusok és bárók tanácsára és királyi hatalmából – visszaadhatja a védelemmel megbízott Várdai Aladár asztalnokmester és Báróci Osvát által az óbudai apácáknak Szond mezővárosukat, mivel Várdaiék ottani officialisai nagy kárt okoztak az apácák jobbágyainak. Egyben felhatalmazta az apácákat, hogy maguk válasszák (!) saját officialisukat, a birtok védelmét pedig arra ruházta. (DL. 15320.); 1462-ben viszont a margitszigeti apácák Igal mezővárosának védelmével megbízott Bodó Gáspár országos vásárt járt ki a településnek. (DL. 15759.); A margitszigeti apácák birtokában levő budai és pesti vámok és más birtokaik jövedelmét Nagy-völgyi László (volt pohárnokmester és macsói bán) szedte, és állítólag az apácák védelmére fordította, de 1464-ben visszaadta. (DL. 15977.)
- 53 1464: 18. tc. (CJ. 352.); 1468: 7. tc. (Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 197–198.); 1471: 10. tc. (CJ. 362.); 1478: 9. tc. (CJ. 384.); 1486: 46. tc. (CJ. 442.).
- 54 Kovachich: Formulae i. m. 225. (123. sz.).
- 55 Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp. 1977. 15; Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon. Világosság, 25. (1984) 288–295., 367–375.
- 56 Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp. 1977. A statisztika: uo. 207. Nem tartalmazza Szlavóniát, a Drávántúlt és a Maros–Tisza–Duna között.
- 57 A várstatisztika készítéséhez felhasználtam: Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I–V. k. Bp. 1890–1913. (A IV. kötetet Fekete Nagy Antal írta. Bp. 1941.); Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971; Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. I–II. közl. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve. 4. (1968) 337–358., 5 (1971) 291–314.; Uő. Királyi hatalom. I. m. adattára. Uő. Vár és hatalom. I. m.; Kálniczky László: Várnagyok és várkapitányok a Hunyadiak korában. Tudományos diákköri füzetek 11. Bp. 1982. 81–162. Nem utolsósorban támaszkodtam továbbá Engel Pál kéziratgyűjtésére a későközépkori várakról, és ezúton is köszönöm lekötelező barátságát, amellyel rendelkezésemre bocsátotta. Mindezeket saját adatgyűjtéssel ellenőriztem, és szükség esetén módosítottam.
- 58 1458-ban mágnásnak Engel: Világi nagybirtok I. közl. i. m. 350–351. oldalon levő I. csoportot vettem, kivéve a Tallóciakat (nem volt várak), a Garai Bánfiakat, Jakcsiakat, valamint a Blagajokat és a Zrinyieket. (Ez utóbbi két család nem vett részt az országos politikában.) Giskrát és Komorovszkit a külföldiek közé soroltam. 1490-re Engel, előbb i. m. II. közl. 305. lapján levő táblázatot vettem alapul.
- 59 Ide soroltam azokat a bárói méltóságokat viselőket, akik az előbbi csoportban nem szerepeltek.
- 60 Ez a réteg javarészt a mágnások és a nemesek közti családokból áll, többen báróságot is viseltek. 1458-ban ide soroltam a Blagaj, Dombai, Herceg, Móróc, Zrinyi, 1490-ben a Blagaj, Bevenyöd, Beriszló, Cecei, Csáki, Csutor, Dombai, Herceg, Henning, Jakcs, Losonci Bánfi, Pető, Várdai, Velikei, Zrinyi családokat. Egyrésztük 1458-ban még a mágnások listáján szerepelt.
- 61 Vö. Eckhart i. m. 166–167. Széküresedés esetén a király nem mindig töltötte be a javadalmat, hanem maga kezelte a bevételeket.
- 62 Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus

- térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények, 23. (1971) 74–76. o. adattára alapján. Ez eltér a 69. lapon levő táblázattól, amely az 1514-es állapotot tükrözi.
- 63 Kubinyi András: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához. Levéltári Évkönyv. Somogy megye múltjából, 4. (1973) 19.
- 64 Vö. pl. Heinrich Mitteis: Der Staat des hohen Mittelalters. Weimar 1955. 237.
- 65 Lot–Fawtier i. m. II. k. 66–74.
- 66 Csánki Dezső: I. Mátyás udvara. Századok, 17. (1883) 515–581., 617–667., 750–785.; Fögel József: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp. 1913.; Uő. II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp. 1917. Az udvartartás jelentőségét joggal kiemelte: Fügedi: Uram, királyom... i. m. 81–98.
- 67 Berrár Jolán–Károly Sándor: Régi magyar glosszarium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Bp. 1984. 725.
- 68 Engel Pál: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. Schläinger Gespräche 1986–87. sajtó alatt. Okleveles függelék. (A DL. 87690. kiadása.) Köszönöm Engel Pál barátomnak, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta: „ut unacum aliis regni nostri fidelibus deinceps regiam nostram aulam et curiam continuantibus tam in nostra curia quam alias in nostris processibus comode tempore oportuno, prout alii... nostri fideles, ...nostram adeundi presentiam... habeant facultatem”.
- 69 Berrár–Károly i. m. 692. A Schlägli-szójegyzék a *curiát* udvarral, az *aulát* teremmel fordítja. Szamota István: A Schlägli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből. Bp. 1894. 47.
- 70 Berrár–Károly i. m. 561.
- 71 TESZ III. k. Bp. 1976. 75.
- 72 „koniglichen Sals besunder diennner genommen...”, „unnsers koniglichen Sals diennner vnnd Hoffgesind”. (1480). A Haller grófok nemzetségekönyve a Magyar Nemzeti Múzeumban, 288.
- 73 Szíves közlése.
- 74 Kinizsi Pál királyi aulicus (!) pl. „ab infancia nostra usque presentem diem curiam nostram secutus”, Zichy XI. k. 123–124. (1472); Igaz, az adat későbbi (1549): „quos Maiestas Vestra secum est in curia sua adductura.” R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551-es leveles könyve. Bp. 1908. 175.
- 75 CJ. 458.
- 76 Az sem zárható ki, hogy eredetileg különbözött a két „udvar” egymástól, viszont a XV. század közepére már elmosódtak a különbségek, és csak hagyományhűségeből különböztették meg egymástól az *aulát* és a *curiát*.
- 77 Hajnik i. m. 47. 1458-ban Ország Mihály nádorsága előtt hol udvarmesterként (DL. 15215.), hol ajtónállómesterként (DL. 15237.) fordul elő a kancelláriai jegyzetekben.
- 78 Vö. pl. Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 2.
- 79 Csánki: I. Mátyás i. m. 543.
- 80 Fügedi: Uram, királyom... i. m. 86.
- 81 1549-ben a lovászmester szállásmesteri feladatkörét a helytartótanács az ország ősi szokásának nevezte. R. Kiss i. m. 175–176. A lovászmesternek járó ajándékra l. 1405: 13. tc. (Városi dekrétum, Decreta regni Hungariae.

- Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. edd. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai, Bp. 1976. 201. A lovászmester és az officialis curie regie ezekben a városias helyeken valami iurisdictionával rendelkeztek, DL. 15664. (1461).
- 82 Vö. Haberkern–Wallach: *Hilfswörterbuch für Historiker*. München 1974. I. k. 291., II. k. 417–418.
- 83 1462: Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia $\frac{1}{6}$. k.). Bp. 1891. 21.
- 84 Stephanus Katona: *Historia critica regni Hungariae*. XVI. k. Budae 1793. 57–70.; Csánki: I. Mátyás i. m. 535. Az adatokat az udvarmesterre vonatkoztatta.
- 85 1479-ben Csulai Ficsor (Móré) László, a későbbi jajcai bán a lovászmester: Csánki: Tört. földrajz i. m. V. k. 170–171. Utolsó lovászmestere Ficsor testvére, Móré György lehetett, aki a királyi istálló lovaival Corvin János szolgálatába került lovászmesterként: Thallóczy Lajos–Horváth Sándor: Jajca története. Bp. 1915. 87–88.; II. Ulászló idején egy ideig Kollonith Miklós volt ilyen, bárónak nem számító lovászmester: Kubinyi: Bárók i. m. 211. Az allovászmester kapcsolatát az udvartartási személyzettel mutatja, hogy 1462-ben Csentei Péter allovászmester együtt kap adományt Csévi László aulicussal. Szabolcsvármegye levéltárának mohácsi vész előtti oklevelei. Nyíregyháza 1901. 28–29. Pinkóci László 1479-ben fordul elő allovászmesterként (DL. 88620.). 1486-ban – beosztását nem említve – Mátyás ágyúkat szállíttatott vele: Pozsony város lt. 3840. 1. sz. Ilyesmivel aulikusokat szoktak megbízni; így nem bizonyítható egyelőre, hogy az allovászmesterek a bárói lovászmester familiárisai voltak-e, vagy sem.
- 86 1495: 25. tc. (CJ. 576–578.)
- 87 Fritz Hartung: *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Stuttgart 1950. 46., 77.
- 88 Hajnik i. m. 60–65.
- 89 CJ. 458. A törvény „magnus seneschallus”-nak nevezi. A sénéchal azonban eredetileg az asztalnokot jelentette (vö. Haberkern–Wallach i. m. II. k. 569.), a Mátyás-kori törvények azonban megkülönböztetik egymástól a nemesek seneschallusait, dapifereit, pincernaikat. 1459: 37., 39. tc., 1463: 6. tc. (Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 173., 181.) A szöveg contextusából az udvarmesterre kell következtetnünk. Az asztalnokmesternek nem volt bárói jogköre.
- 90 Csánki: I. Mátyás i. m. 535. o. 1. j.
- 91 Szilágyi i. m. 51.
- 92 L. erre részletesebben Kubinyi: Bárók i. m. 192. o. 217. j.
- 93 DL. 15664.: in reddendis iuribus et dirigendis negotiis regni nostri et curie nostre singulariter utilis et pernecessarius est.
- 94 Amikor 1460-ban Mátyás Klissai Tuskanig Györgyöt speciális familiárisává nevezte ki: „aliorum familiarium nostrorum consorcio” sorolta (Zichy X. k. 111–113.); 1470. Df. 259307.: Ernuszt kincstartó korábban „extra curiam nostram familieque nostre cetum” élt, majd a király „aulicorum nostrorum consorcio sive ordini” sorolta. 1480: Haller nemzetségeknyv 288: Mátyás Wilhelm Hallert nemes szolgálói „zu der Zal und schare” sorolta.
- 95 L. az előző jegyzetet (1470).
- 96 1467. DL. 16554. Mátyás Heinrich Praunt udvari familiárisának veszi fel, és azokban a „privilegiis, insignibus, gratiis et indultis” részesíti, amelyek-

- kel szokás vagy jog szerint a familiárisai élnek. Ez igen hasonló a Zsigmond-kori formulákhoz. Szekfű Gyula: *Serviensek és familiarisok*. Bp. 1912. 81. Hasonló a Ferdinánd-kori kiváltság is: Kovachich: *Formulae* i. m. XLI–XLII.
- 97 Csánki: I. Mátyás i. m. 660.
- 98 Ilyen a Tuskanignak adott kiváltságban fordul elő: I. a 94. jegyzetet. Hasonló Várdai Simon és testvérei mentesítése. DL. 88572. (1475); Várdai aulicus volt: Zichy XI. k. 90–91. Váncsfalvi Koroyt is mentesíti a megyei hatóság alól (igaz, már korábban familiáris volt!). Mihályi i. m. 498–499. (1469). Bizonyos mértékben a lovagi becsületbírótság alá voltak rendelve (I. 88. j., Szekfű i. m. 78.).
- 99 Már az 1439: 18. tc. tiltja ezt Mátyás alatt: 1458: 21. tc. (Kovachich: *Sylloge* i. m. I. k. 142.); 1468: 13. tc. (Uo. 200.)
- 100 1475: 10. tc. (Uo. 224.)
- 101 Zichy XI. k. 90–21. (1471).
- 102 CJ. 654. E törvény jelentőségére I. Kubinyi András: *A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban*. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984. 266–267.
- 103 Engel Pál: *Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon*. Bp. (Előadások a Történelemtudományi Intézetben 11.) Bp. 1988. 11–14.
- 104 Kovachich: *Formulae* i. m. 296–297.: *quamplurimorum aule nostre iuvenum*.
- 105 Rajki Detre János 1519-ben visszaemlékezett arra, amikor „in aula... Mathie regis fuisset inter alios adolescentes eiusdem”. Emilius Laszowski: *Monumenta historica nob. communitatis Turopolje*. II. k. Zagrabiae 1905. 408.
- 106 Az illető elnevezéseket és az ilyen szolgálatokat ellátó személyeket felsorolják: Csánki: I. Mátyás i. m. 535–539.; Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I. k. Bp. 1966. 695–696.
- 107 Csánki előbb i. h., Szekfű i. m. 78.
- 108 Berrár-Károly i. m. 416. Uo. idézik a Gyöngyösi-szójegyzéket: „Aulici: qui sunt: et seruiunt in aula regis: Az kyal palotayaba lako Ifyak: komornykok.” Ez viszont az *adolescens*, *iuuenis* szavak tág jelentésére is utal. Nem életkorjelző kifejezések.
- 109 L. az előző j.-t és Várdai Aladár példáját: *cubicularius* 1480–1484. Zichy XI. k. 281–282., 375. 1483-ban azonban aulicusként is előfordult: uo. 360. (Van azonban 1483-as *cubicularius* adat is: DL. 88688.)
- 110 Erre Kállai Pál jó példa. *Cubicularius*: 1463: DL. 55746; 1464: DL. 55789; 1465: DL. 55796. *Aulae miles*: 1464: DL. 55788; 1465: DL. 55808. *Aulicus*: 1464: DL. 55770.
- 111 Magyar Balázs: 1464. Zichy X. k. 320., 1467: DL. 17566.
- 112 Cobor Imre: 1482. Teleki i. m. XII. k. 229; 1488: *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien* (a továbbiakban: *Quellen Wien*) II/3. k. 5279. sz. (Pozsonyi ispán és kamarás). II. Ulászló alatt is előfordul azonos időben mint *cubicularius* és *familiaris* (Fögel: II. Ulászló i. m. 65., 67.). Laki Kis Tamás: 1473: Df. 200532. 1476. Kassa v. lt., Schwartzbach gy. 446. Mindkettőre számos adat maradt.
- 113 Pl. Cecei Kis Máté: 1479. Df. 260382., 1481. Df. 260385.
- 114 Vö. Zsigmond korára: Engel Pál–Kristó Gyula: *Magyarország története 1301–1437*. Bp. 1986. 132.

- 115 Erre a legjobb példa az ifjabb Várdai Aladár, aki 1477–1484 között, az udvar tagja, mégis királyi oklevél sem nevezi mindig annak. Vö. Zichy XI. k. passim.
- 116 Pl. Bánfi, Drágfi, Perényi, Rozgonyi stb., l. fenn 106. j.
- 117 Pl. Forgách, Kállai stb., l. uo.
- 118 Pl. Felsővarboki Balázs, 1485. DL. 90193.
- 119 A zsidó eredetű budai polgár Ernuszt János udvari lovagon (Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. TBM 12 (1957) 30., DL. 38867., Df. 259307.) kívül l. Pécsi B. György (vezetékeve nem vehető ki; DL. 17892., 1476) és Varasdi Mihály (Balogh i. m. I. k. 695., 1482) familiárisokat.
- 120 Alsólendvai Bánfi Miklós cubicularius 1459-ben. (Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. II. k. Roma 1862. 324. Monoszlai Csupor Miklós udvari lovag 1459-ben (DL. 33355.). Béltéki Drágfi Bertalan udvari lovag 1476-ban (DL. 33816.). Drágfi két bárói tisztt betöltése között volt az aula tagja. Terebesi Perényi István 1459-ben aulicus (Zichy X. k. 72.). Rozgonyi László aulicus 1476-ban (Berzeviczy Albert: Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Bp. 1914. 28.). Báróságukra l. Fügedi: A 15. századi i. m. mutató alapján és Kubinyi: Bárók i. m. 203–212.
- 121 Egervári László udvari lovag 1476-ban: Sopron vármegye története. Oklevéltár II. k. 498., 541.; Ernuszt János udvari lovag 1467-ben: DL. 15593; Farkas Tamás aulicus 1472-ben: DL. 88535; Grabarjai (Beriszló) Dezső cubicularius: Csánki: I. Mátyás i. m. 536; Litvai Horvát Damján aulicus 1469-ben: DL. 46857; Kinizsi Pál familiáris 1472-ben: Zichy XI. k. 103–104.; Magyar Balázs udvari familiáris, majd lovag: l. 111. j.; Ongor János aulicus, majd familiáris 1471., illetve 1479-ben; Pesty Frigyes: Krassó vármegye története, III. k. 427. DL. 16167; Parlagi György udvari lovag 1464-ben: DL. 55788; Laki Tuz János aulicus 1458-ban: Pozsony város lt. 3254., 3262. sz.; az általuk betöltött báróságokra l. az előző jegyzetet.
- 122 Vö. Kubinyi: Bárók i. m. 176, 194–195. Mindössze két nem báró, nem mágnás, nem hivatalnok, nem aulicus világi referenst ismerünk. Az egyik: 1479-ben Geréb Mátyás, későbbi szlavón bán. (Iványi Béla: A Széki gróf Teleki család gyömrői levéltára, Szeged 1931. 159. o., 308. sz.) Csakhogy az erdélyi vajda öccsét, és egyben a király elsőfokú unokatestvérét joggal sorolhatnánk a mágnások közé. A másik: Pozsegai János zenggi kapitány 1478-ban (Zichy X. k. 213.). Ő ugyanakkor királyi ügyigazgató volt, így hivatalnoknak is számítható (Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 278.).
- 123 Batthyány Boldizsár 1482. DL. 33952. (1481: aulicus, DL. 103863.); Györgyi Bodó János 1481. DL. 59680. (1485. aulicus, DL. 46009.); Bajnai Both (Lábatlani) András 1481. Apponyi Oklevéltár I. k. 351. (1483. aulicus, Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára, I. k. Bp. 1911, 2282. sz.); Coborszentmihályi Cobor Imre 1478. DL. 18079. 1488. Magyar Zsidó oklevéltár I. k. 215. (1478. aule familiaris, Pozsony város lt. 3751. sz. 1488. kamarás, Quellen Wien II/3. k. 5279. sz.; Coborszentmihályi Cobor János 1470. Df. 260568. 1472. DL. 88533. (1469. aulicus, Turul 12 [1894] 25.); Ernuszt János 1468. Kassa város titkos lt. E. Trices. 13. (Későbbi relatióit, amikor már biztosan kincstartó volt, nem idézem.) (1467. udvari lovag, DL. 38867.); Folti László cubiculariusként relator 1487-ben. DL. 19277. (Szilágyi: A királyi kancellária i. m. 61. o. 7. j. Fokhi és Solti Lászlót vesz fel külön, a két személyt a jelek szerint azonos!); Kállai Pál 1464. DL.

15914. (1464. udvari lovag és kamarás, l. fenn. 110. j.); Kinizsi Pál 1471. DL. 17246–247. (1472. udvari familiáris, l. 121. j.); Laki Kis Tamás 1477. Teleki i. m. XII. k. 13., 1479. Df. 260382., 1483. DL. 33440., 1485. DL. 19061. (A relatiós jegyzetek többnyire kamarásnak nevezik.) Móre Péter 1488. Quellen Wien II/3. k. 5279–5280. sz. (A relatiós jegyzetek is kamarásnak nevezik.) Korompai vagy Sárosfalvi Nehéz Péter 1461. DL. 15319. (1462. cubicularius, Teleki i. m. XI. k. 30.); Parlagi György 1462–1463. DL. 55729., 55758. (1464. udvari lovag, l. 121. j.); Podmaniczky László 1460. DL. 15505. (1460. udvari lovag, DL. 15496.); Poki Kis Antal 1481. Df. 260385. (Kamarásként a relatiós jegyzetben.); Szeretvai Ramocsa Boldizsár 1468. DL. 88471. (ua. hasonló ügyben Ramocsa Gáspár is relator, DL. 88470. Egyelőre erre a személyre nincs adat, így feltehetően csak a keresztnévet cserélték össze). (1464. aulicus DL. 97276. Nehéz Péterrel együtt közös adományban részesül. 1466-ban a király neki adatja Pozsony évi adóját. Pozsony város lt. 3487. sz.); Ráskai Balázs 1482–1483. DL. 105277., 88688. (1479. cubicularius, Df. 260382. Közös birtokszerzés Cicei Kis Mátéval); Várdai Aladár 1481. DL. 88661. (Ez időben kamarás, l. 109. j.); Zbugyai István 1472. Carolus Wagner: Diplomatarium comitatus Sarosiensis, Pozsony és Kassa 1780. 187. (Diósgyőri ispánként szerepel) (1484. aulicus, Bártfa város lt. 2350. sz.). Mindig a relatiós jegyzethez legközelebb eső adatot idéztük, ez olykor ugyan elég távol esik, de mivel a jegyzetben csak ritka esetben utalnak a beosztásra, így valószínűbb az, hogy hosszabb időt töltöttek az udvarban.
- 124 Szekfü i. m. 82–83. Amikor Miksa magyar trónkövetelőként 1490-ben Alsólendvai Bánfi Miklóst „in familiarem continuum et domesticum aulicum” felvette, havi 50 rajnai Ft fizetést biztosított számára, ezen felül száz „armatis equitibus” zsoldjára 400 rajnai forintot adott (DL. 33449.).
- 125 1463-as velencei adat szerint a főpapok és főurak 12 ezer „lovat” kötelesek adni három hónapra a királynak, ezekhez járulnak „equi circa duo millia curie ejusdem Majestatis”, valamint 5000 gyalogos (Magyar diplomáciai emlékek I. Mátyás király korából, szerk. Nagy Imre és Nyáry Albert, I. k. Bp. 1875., 264.). 1475-ben a Budáról kiinduló királyi sereg élén a „hofgesind”-et említik, ezt követik a zsoldosok, a főpapok stb. csapatai (Joseph Chmel: Monumenta Habsburgica I/2. k. Wien 1855. 78.). Nem véletlenül illetik a királyi sereget olykor „Hofeleute”, máskor „cum pretorianis Cohortibus” kifejezéssel (Rázsó Gyula: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. Hadtörténelmi Közlemények Új folyam, 5. (1958. 124.). Az aulicusok eszerint egy elit zsoldossereg tisztjeinek is tekinthetők.
- 126 Ilyen volt pl. Egervári László későbbi bán (1485. DL. 19031.). Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege (a Fekete Sereg), Bp. 1925. 273. o. 1. j. nézetünk szerint alaptalanul különbözteti meg egymástól az aulicus kapitány és a bán Egervárit. Külföldi aulicus kapitány volt 1476-ban Kropasth Miklós (Mikulač Kropač). Berzeviczy i. m. 28.
- 127 Teljességre nem törekvő adatcsokor: Tari György aulicus, 1459. DL. 15398; Podmaniczky László udvari lovag, 1460. DL. 15496; Török Ambrosus familiáris, 1462. DL. 88382; Magyar Balázs familiáris, 1464. Zichy X. k. 320–326.; Kállai Pál és Parlagi György udvari lovagok, 1464. DL. 55788; Kinizsi Pál aulicus, 1472. Zichy XI. k. 123–124. stb.
- 128 Pl. Both András (l. 123. j.); Dávidházi István familiáris (1481. DL. 18442.); Egervári László (l. 126. j.); Gimesi Forgách Péter familiáris, illetve aulicus (1478. DL. 59653., 1482. DL. 59688. Királyi kapitány 1486-

- ban: Teleki i. m. XII. k. 340.); Podmaniczky László (l. 127. j.); Tarcai Tamás familiáris (1472–1473. Balogh i. m. I. k. 695.); Upori László familiáris (az 1460-as évek közepén, Zichy XI. k. 211–213. – a kapitányok közismeretek.
- 129 Berzeviczy i. m. 28–29., Vö. Tóth i. m. 152. o. 2. j. Itt kell megjegyeznünk, hogy a főkapitányi hatáskör története feldolgozóra vár. Azt tudjuk, hogy az Alsó részek főkapitánya elég széles jogkörrel rendelkezett. Tomori Pál e minőségben – igaz, Bács, Bodrog és Valkó megyékbe küldött iudex commissarius címet is viselt – szabályszerű bírói széket tartott nem katonai ügyben, de „militaris conditionis” nemes bírótársakkal (Df. 259654–655.). Ez azért érdekes, mert 1458-ban Rozgonyi Sebestyén, a Felső részek főkapitánya „presentia”-ja (bírói jelenléte) előtt olyan megállapodás született, mint bármely nagybíró előtt (DL. 15293.). Magyar Balázs a Felső részek főkapitányaként 1463-ban az adó behajtásáról intézkedett (DL. 59499.). Más kapitányoknak is jelentős jogai voltak. Bár Mátyás egy konkrét ügy kapcsán 1461-ben eltiltotta, úgy látszik, hogy a kapitányok és a hadnagyok (capitanei vel belliductores) perhelasztó okleveleket is állíthattak ki (DL. 15676.). A királyi kapitány köz munkát is rendelhetett el, pl. 1480-ban Vas megyében Szapolyai István (DL. 70049.).
- 130 L. pl. Teleki: i. m. XII. k. 251., Iványi: Bártfa i. m. I. k. 2282., 2283., 2285., 2286. sz. stb. Aulicussága mellett a király Zemplén megye ispánjává és az elfoglalt Sztropkó kapitányának is kinevezte.
- 131 Pl. 1460-as évek, Zichy XI. k. 211. (Csákiak birtokai). 1472. DL. 88535. (Farkas Tamás Súlyomkő várát foglalja el.)
- 132 1465. Török Ambrus ingóságait Vámosi Ányos János familiáris foglalja le (Házi i. m. I/5. k. 164.).
- 133 1463. Pozsony város lt. 3427. sz. Az aulicus neve nincs megadva.
- 134 1481. Kassa város lt. Schwartzzenbach gy. 489. Kispolyák János aulicus.
- 135 1478. Teleki i. m. XII. k. 78. (Félegyházi János mester aulicus a szászoknál a néhai Pongrácz János vajda által kizsarolt pénzek ügyében tartott vizsgálatot); 1485. Nagy István aulicus egy megyésispán elleni panaszokat vizsgál ki (Zichy XII. k. 320.).
- 136 1482. Pozsony v. lt. 3803. sz. (Batthyány István aulicus). Uo. 3808. sz. (Cobor Imre familiáris); 1484. Házi I/6. k. 29. (Nicki László aulicus.)
- 137 Pl. 1466 előtt. DL. 16323. (Timári Józsa familiáris); 1468. Iványi: Bártfa i. m. I. k. 1760. sz. (Lengendi István aulicus); 1476. DL. 17892. (Backai Péter és Pécsi B. György familiárisok); 1476. Kassa város lt. Schwartzzenbach gy. 446. (Laki Kis Tamás kamarás); 1478. Teleki i. m. XII. k. 80. (Uő.); 1485. Házi i. m. I/6. k. 30. (Lónyai Albert aulicus kényszerkölcsoönt vesz fel a király nevében); 1488. Kassa város lt. Schwartzzenbach gy. 618. (Bikli János kamarás).
- 138 Podêbrád György cseh királyhoz Soldos András familiáris (Teleki i. m. XI. k. 153.); 1487-ben a francia királyhoz megy Lónyai Albert aulicus (Iványi Béla: A körmendi levéltár memorabiliái. Körmend, 1942. 24. o. 24. sz.).
- 139 Az aula tagjaira leginkább adománylevelek maradtak fenn, ezeket felesleges lenne mind idézni.
- 140 Ilyeneket l. a 123., 127. jegyzetekben. 1458-ban Túz János, Parlagi Pál és László, Cobor Mihály, Temesközi Bálint familiárisok mintegy konzorciumként bérbe veszik az esztergomi érsek pozsonyi tizedeit (Pozsony város lt. 3252., 3253., 3264. sz.).

- 141 A Mátyás idején a budavári udvarbírói tisztelet betöltő tíz személy közül az első, Parlagi László, egy időben volt familiáris és udvarbíró (l. 140. j.). Hárman az udvarból kerültek ide: Cobor Mihály (familiáris 1458. l. 140. j.), Török Ambrus (familiáris 1462. l. 127. j.), Ráskai Balázs (cubicularius, l. 123. j.). Az udvarbírák névsora: Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Levéltári Közlemények, 35. (1964) 93–94. Ez persze nem jelenti azt, hogy a többiek ne lettek volna aulicusok.
- 142 Batthyány Boldizsár aulicus (l. 123. j.) 1482-ben medvei, 1483–1490. kőszegi kapitány (Kálniczky i. m. 120., 115. Kőszeg neve azonban lemaradt); Both András sztropkói kapitány (l. 130. és 121. j.) medvei várnagy 1489-ben (Kálniczky i. m. 120.); ugyanakkor aulicusságát megtartva Lukavec és Rokonok castellumok várnagya is volt (Laszowski i. m. II. k. 72.); Cobor János (l. 123. j.) 1471-ben damásdi várnagy (Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt i. m. 45.); Egervári László (l. 121. j.) 1474-ben nagyváradi várnagy és bihari ispán (Kálniczky i. m. 156.); Horváth Damján (l. 121. j.); 1461–1465. visegrádi várnagy (Kálniczky i. m. 159.); Laki Kis Tamás (l. 123. j.) siklósi várnagy (Teleki i. m. XIII. k. 223.); Márkus László familiáris (1474. Balogh i. m. I. k. 695.) 1478-ban esztergomi és komáromi várnagy (Kálniczky i. m. 100., 113.); Nehéz Péter (l. 123. j.) 1465-ben komáromi várnagy és valószínűleg ispán (uo. 113.), 1472-ben Ongor Jánossal együtt pécsi várnagy és baranyai ispán (uo. 129.), de valószínűleg már 1471-ben, Janus Pannonius bukása után az lett, hiszen társa már akkor az (DL. 37647.); Ongor János (l. 121. j.) 1468. visegrádi várnagy (Kálniczky i. m. 159., pécsi várnagyságára l. előbb); Parlagi György (l. 121. j.) 1461. solymosi várnagy (uo. 138.), 1465–1470 között diósgyőri kapitány és borsodi ispán (Teleki i. m. XI. k. 398., DL. 90063–66., 97329. stb.); Parlagi László (l. 140., 141. j.) 1461-ben nándorfehérvári kapitány (Kálniczky i. m. 124.); 1463-ban nagyszombati kapitány (uo. 123.) 1467–1469-ben Trencsén megye ispánja és mint ilyen, bizonyára várnagy is (DL. 45245., MTA Oklevelek 429. sz.); Parlagi Pál (l. 140. j.) 1458–1459 között diósgyőri várnagy és egyben biztosan borsodi ispán (Kálniczky i. m. 96.); Soldos András (l. 138. j.) 1475–1478-ban diósgyőri kapitány, borsodi és gömöri ispán (uo. 97.); Kövendi Székely Jakab 1476-ban aulicus (Berzeviczy i. m. 28.), 1482–1490-ben radkersburgi kapitány (Kálniczky i. m. 133.); Szokoli András familiáris (1480. Zichy XI. k. 267–268.), 1484–1491-ben szőrényi bán, ami ekkor már nem bárói rang (Fügedi: A 15. századi i. m. 117.); Tarcai János 1488-ban kamarás és egyben bécsújhelyi várnagy (Bécsújhely város lt. Scrin. XIX. nr. 62.); Temesközi Bálint (l. 140. j.) 1459-ben óbudai várnagy (Kálniczky i. m. 126.); Török Ambrus (l. 126. és 140. j.) 1465–1466 között soproni városkapitány (Házi i. m. I/5. k. 119–120., 127., 141., 148–150., DL. 88401., 88403–404., 1479. szőrényi bán (Turul 15. évf. 1897. 33–34.); Upori László (l. 128. j.) 1460–1461-ben regéci várnagy (Kálniczky i. m. 133.).
- 143 Both András (l. 131. j.) Zemplén megye; Buzlai Mózes aulicus (1476. Berzeviczy i. m. 28.) 1484. Fejér megye (Theiner i. m. II. k. 495.); Egervári László (l. 121., 126. j.) 1475. Zala megye (DL. 17720.); Kinizsi Pál (l. 121. j.) 1467., 1472. Máramaros megye és sókamara (Teleki i. m. XI. k. 293., DL. 90150.), 1478. Nyitra megye (Zichy XI. k. 213–214.); temesi ispánsága már bárói rang; Parlagi Pál (l. 140., 142. j.) 1460–1461. Máramaros megye és sókamara (DL. 15428., Mihályi i. m. 438.); Perényi István 1459-ben egyszerre aulicus és zempléni ispán (l. 120. j.); Poki Kis Antal (l. 123. j.)

1485. Valkó megye (DL. 19096.); Tarcai Tamás (l. 128. j.) 1479. Liptó megye (Történelmi Tár, 1896. 527.); Enyingi Török Imre aulicus (1480. DL. 88647.) 1485. Valkó megye (DL. 19096.); Upori László (l. 128., 142. j.) 1458. Máramaros megye és sókamara (Mihályi i. m. 406.); Várdai Aladár (l. 109. j.) 1484. Bodrog megye (DL. 18954.); Várdai Simon aulicus (1471. Zichy XI. k. 90–91.) 1463. Szabolcs megye (uo. X. k. 251.); Mátyás utolsó éveinek megyéispánjaira l. a következő jegyzetet.
- 144 Kubinyi András: A megyéispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1982) 169–179.
- 145 A honorokra l. Engel Pál: A honor. (A magyarországi feudális birtokformák történetéhez.) Történelmi Szemle, 24. (1981) 3–19.; Uő. Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyok kormányzati rendszeréről, Századok, 116. (1982) 879–920.
- 146 Vö. erre pl. a 89. j.-ben idézett törvényeket.
- 147 Szekfű i. m. 57–78.; Sinkovics István: A magyar nagybirtok élete a XV. század elején. Bp. 1933. 41.
- 148 Pl. II. Ulászló választási feltételeinek 12. §-a tiltja a határvidéki kormányzati méltóságok és végvárok külföldiek kezére adását. (CJ. 476.) A magyar királyra is elmondható, amit a Capeting francia királyokról mondanak: „Le Capétien, tout à la fois roi de France et propriétaire d'un domaine féodal qu'il tenait presque dans les mêmes conditions que les autres seigneurs féodaux, a pu aussi de deux façons différentes...” (Lot-Fawtier i. m. II. k. 38.).
- 149 Néhány példa: Vezsenyi László későbbi lovászmester damásdi (1458–1462. Bakács i. m. 45.); Daróci János székelyispán zólyomi (1465–1466. DL. 65934., Kálniczky i. m. 161.); Felföldi Pál macsói bán nándorfehérvári (1469. uo. 124.) várnagy, illetve kapitány volt bárósága előtt. Mások a Hunyadi-familiából kerültek ki. L. rájuk részletesebben Kálniczky László kéziratosa egyetemi doktori értekezését. A Hunyadi uradalmak és familiárisok kapcsolódása Mátyás politikájához, Bp. 1982.
- Az egyéb udvari személyzetből fontos szerepet játszottak még a tárnokok (tavernici), akik nem tévesztendőek össze a bárói rangú tárnokmesterekkel. Az előbbieket a királyi kincstár őrői, biztosan nem voltak a tárnokmesternek alárendelve, de a jelek szerint a kincstartónak sem. Hatáskörükre: Csánki: I. Mátyás i. m. 542. Mátyás uralkodása végén egyszerre ketten, Móré János jászói, majd váradi prépost és Macskási Tárnok Péter töltötték be ezt a tiszteket (1480–1484. DL. 83860., 18604., 18821., Df. 248697., TT [1902] 301–302., Móré referensként is előfordult).
- 150 Az alábbiak, hacsak nincs kiegészítésre szükség, saját tanulmányaimra támaszkodnak. Kubinyi: Bárók i. m., Mátyás király és a magyar püspöki kar (kézirat).
- 151 1493-ban 6 főpap és 5 báró, azaz a szűkebb tanács, a király megbízásából járt el, amit az oklevél így fejez ki: a király „nobis ut consiliariis et ut prelati et baronibus absentesque dominos prelatos et barones totius regni Maiestatis sue fideles representantibus comisit”. (DL. 23067.); Az oklevelet valószínűleg Váradi Péter érsek, Mátyás volt főkancellárja fogalmazta.
- 152 Bodó még a koronázás előtt kiesett a királyi kegyéből, és csak több mint húsz év múlva, 1485-ben került vissza királynéi udvarmesterként. Ő az egyetlen, aki elvesztett befolyását vissza tudta szerezni. Marcali minden méltóság nélkül került a tanácsba, majd 1479–80-ban asztalnokmester lett. A tanács-

- ban e tisztétől megválva is benn maradt. Kinevezése talán kizárólag formalitás volt, helyzetén sem ez, sem megszűnte nem változtatott.
- 153 1464. április 3. Karl Nehring: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*. München 1975. 215.; 1468. szeptember 28. DL. 39299.; 1470. Martinus Georgius Kovachich: *Vestigia comitiorum apud Hungaros*, Buda 790., 390.; 1471. szeptember 21. MTA Kvt. Kézirattár. MS. 4945. 8. pallium.; 1474. április 24. Mathias Dogiel: *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Litvaniae*. I. k. Vilnae 1758. 73–74.; 1475. augusztus 15. Teleki i. m. XI. k. 541–542.
- 154 Vö. pl. Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet*. II. k. Bp. 1936. 531–533.; Mályusz Elemér: *A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és a rendiség problémája*. Mátyás király emlékkönyv, I. k. Bp. é. n. 332–334., 417. o. 70. j.; Elekes Lajos: *A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig*. Bp. 1964. 271–272.; Fügedi: *Uram, királyom... i. m. 187–192.*; János M. Bak: *Monarchie im Wellental. Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert*. Vorträge und Forschungen XXXII. Bd. Sigmaringen 1987. 375.
- 155 L. 122. j.
- 156 Az 1458–1464 és 1464–1471 közötti idő megkülönböztetése Kubinyi: Bárók i. m. III. és V. függelékében közölt bárónév sorok alapján.
- 157 Engel Pál: *Zsigmond bárói*. Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. Tanulmányok. Bp. 1987. 126–127.
- 158 Az 1458-as nagybirtokos családokat Engel: *A magyar világi nagybirtok*. I. közl. i. m. 350–352. alapján írtam le.
- 159 Uo. II. közl. i. m. 305.
- 160 Kormányzati méltóságokra: Fügedi: *A 15. századi magyar arisztokrácia* i. m. 18–20.
- 161 Uo. 57–61.
- 162 Ahogy azt Fügedi állítja, uo. 63–64.
- 163 A méltóságok betöltésére uo. 105–124. Erdélyre: uo. 109. Javítások és pótlások: Kubinyi András: *Erdély a Mohács előtti évtizedekben*. Tanulmányok Erdély történetéről. Szerk.: Rácz István. Debrecen 1988. 71–72. Nem arisztokrata vajdák: 1462–1465 között Pongrácz János (de királyi unokatestvér, és társa, Újlaki Miklós mánás), 1468–1472-ben ugyanaz (társa a bárófi Csupor Miklós), 1472–1475-ben Magyar Balázs, 1475–1476-ban Pongrácz harmadszor, 1478–1479-ben Geréb Péter, és valószínűleg valamikor egy-két hónapig Ongor János. Geréb is királyi unokatestvér, így ő és Pongrácz csak formai okokból nem sorolhatók az arisztokratákhoz, viszont nagybirtokosok lettek. A székely ispánság 1467-ben Daróci János halálával egyesült a vajdasággal, ez – akár Szlavóniában 1476, a horvát banság megszűnése után – szükségessé tette katonák kinevezését, de ha volt alkalmas arisztokrata katona, mint Csupor, vagy 1479 után Bátori István, akkor az lett a vajda.
- 164 K. B. McFarlane: *The English Nobility in the later Middle Ages*. XIIe Congrès International des Sciences Historiques. Rapports I. Horn–Wien 1965. 342.
- 165 L. 143. j.
- 166 Szokoli pl. 1454–1455-ben Hunyadi munkácsi várnagya volt (Kálniczky: *Várnagyok* i. m. 121.); Ongor (Csánki: *Történelmi földrajz* i. m. V. k. 241.).
- 167 Azért hangsúlyozzuk, mert Schiller i. m. 157–158. szerint csak alkalomsze-

- rően jöttek össze. Tágabb tanácsülésre szóló meghívókat azonban ő is felsorolt: i. m. 159–160. Egyéb adatok és a szűkebb tanácsban való részvétel királytöli függésére l. Kubinyi: Bárók. I. m. 175–176.
- 168 1461. DL. 29512., 15412.
- 169 1466. Df. 248626. Időnként, bírósági ügyekben, lehettek ott esküdt ülnökök is: 1461. DL. 15412., 1481. DL. 16236.
- 170 A referensek tanácstagságának elméletét Szilágyi i. m. 34–60. terjesztette el. 1464-ig lehettek mások is, de ez után csak tanácsos vagy cubicularius adhatott relatiót. Eredményei nagyjából valóban elfogadhatók, csak abban nem, hogy a referensség önmagában összefüggött a tanáccsal (Kubinyi: Bárók i. m. 155–160, 191–194 és alább, a kancelláriával kapcsolatban írottak).
- 171 L. 122–123. j.
- 172 CJ. 576., 578.; „Si vero inter ipsos aliqua discrepantia orietur; magister janitorum suae majestatis... imposito silentio, votum cujuslibet singillatim exquirat, si saltem sic, accepto voto singulorum, per sententiam sanioris partis, ad unionem et concordiam reducantur.”
- 173 Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp. 1909. 18–24. Újabbán: Sebők Ferenc: Megjegyzések az 1518-as év eseménytörténetéhez. Aetas (1986/3) 46–57. A dekrétum rossz kiadása: Martinus Georgius Kovachich: Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros. II. k. Budae 1800. 398–418.
- 174 Teleki i. m. XI. k. 154–156. Vö. Teke i. m. 201.
- 175 Uo. 206.
- 176 Uo. 201.
- 177 Uo. 200.
- 178 Uo. 205.
- 179 Pl. 1461. Zichy X. k. 177–179.
- 180 Teke i. m. 205.
- 181 1462: Joannes Kukuljević: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I. k. Zagrabiae 1862. 206–207. (8 főpap és 19 báró); 1468: DL. 39299. (8 főpap és 13 báró); 1470: Kovachich: Vestigia i. m. 390. (4 főpap és 12 báró). Ki szokták emelni a megjelentek csökkenő számát, mint a Mátyás iránti bizalom csökkenésének bizonyítékát, viszont egy év múlva, 1471 szeptemberében a teljes tanács Mátyás-kori legnagyobb ismert létszámában tett tanúságot Mátyás mellett a lengyel királlyal szemben: 10 főpap és 36 báró jelent meg. (MTA Kvt. Kézirattár MS 4945. 8. pallium.)
- 182 1459: DL. 15348; 1462: DL. 15698–699., 15719; 1472: Df. 248626.
- 183 1464: Nehring i. m. 215–216.; 1474: Dogiel i. m. I. k. 73–74.; 1475: Teleki i. m. XI. k. 541–542.
- 184 1463: Katona i. m. XIV. k. 651.; 1478: Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert. III. k. hsgg. von Erich Weise. 103. o. (480. sz.); 1479: Teleki im XII. k. 99.; 1482: uo. XII. k. 393–394.
- 185 L. 27., 30., 31. j. Oklevelek a tanácsi jogköréről: l. 32., 33., 34., 38., 39., 40., 41. j. A tanács hatáskörét sok hibával és a két tanácsot gyakran összekeverve ismertette Schiller i. m. 33–166.
- 186 L. 36., 37. j.
- 187 Vö. Bonfini leírását az osztrák háború ügyében döntő tanácsülésről. Antonius de Bonfinis: Rerum ungaricarum decades. edd. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász, IV. k. Bp. 1941. 74–79. (Decas IV. Lib. IV. 120–180.) A beszédek

- természetesen fiktívek: Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése, Bp. 1973. 128.
- 188 Vö. Hajnik i. m. 51–58.
- 189 Ezzel Teke i. m. részletesen foglalkozott, így csak röviden tárgyalom.
- 190 Mályusz: A magyar rendi állam i. m. 357–382.
- 191 Teke i. m. 205.
- 192 1463: Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 179–189. (Átírva a Praelati, Barones et Nobiles oklevele.) Hasonló az 1474-es törvény: CJ. 372–378. Ezt önmagában adták ki (a király külföldön volt). A királyi megerősítés külön maradt meg: Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 219–220. Az 1478. dekretum a királyi megerősítésbe ágyazva közli a rendek felségfolyamodvány jellegű törvény-szövegét, amely a „Serenissime princeps” megszólítással kezdődik (CJ. 380–386.). Hasonló jellegű az 1475. dekretum is, de ez formailag nem ennyire egyértelmű, viszont a „Petitur a Majestate Regia”, „Supplicatur Regie Serenitati” és hasonló jellegű megjegyzések erre utalnak. Az uralkodó ezért megerősítésében külön cikkelyeket csatolt hozzá (Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 221–226. L. még Teke i. m. 207.).
- 193 Uo. 205–206.
- 194 A koronázás után csupán az 1475-ös országgyűlésre hívta meg a király váro-sait: Kubinyi András: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez. TBM 21 (1979) 22.
- 195 Teke i. m. 205–206.
- 196 L. 181. j.
- 197 Mátyás kormányzatának 1474. évi válságával máshol foglalkozom.
- 198 Teke i. m. 203.
- 199 L. 123., 142. j. Itt öccsére, Imrére is található adat; Cobor Mihályra l. 141. j.
- 200 Joel T. Rosenthal: Nobles and the Noble Life 1295–1500. London–New York 1976. 85–86., 168–170.
- 201 L. erre adatokkal Kubinyi: Bárók i. m. 189.
- 202 Kubinyi: A királyi tanács köznemesi ülnökei i. m. 263–264.
- 203 A törvényről rengeteget írtak. Vö. Bónis: Középkori jogunk i. m. 78–81.
- 204 CJ. 402–406.
- 205 Mályusz: A magyar társadalom i. m. 372–376.
- 206 Mátyás kancelláriájára l. Szilágyi i. m. passim; Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 219–308.; a hivatali jelleget említi Elekes i. m. 220–221.
- 207 Engel: Vár és hatalom i. m. 289–290.
- 208 Pl. 1464: Datum per manus... Stephani ecclesie Colocensis et Bachiensis archiepiscopi, aule nostre summi cancellarii (DL. 15675.); 1487: Datum per manus... Johannis episcopi ecclesie Waradiensis aule nostre secretarii cancellarii (DL. 59745.).
- 209 A titkárokra l. még alább 270–284. j. és Kubinyi: Bárók i. m. 195.
- 210 Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 231–238.
- 211 Uo. 296.
- 212 L. a 206. j.-ben idézett Szilágyi és Bónis-köteteket.
- 213 S. B. Chrimes: An Introduction to the Administrative History of Mediaeval England. Oxford 1952, 189–216.; Hedwig Ohnesorge: Die Siegel als Mittel der königlichen Prerogative in England im 13. und 14. Jahrhundert. Kassel, 1928.
- 214 CJ. 362.
- 215 Kumorovitz Bernát Lajos: Mátyás király pecsétjei. Turul, 46. (1932) 5–80.

- 216 Olykor van aláírás és commissio együtt is: DL. 15698. (1462) A leggyakoribb típus: „commissio propria domini regis”. Ritkább a „De commissione propria domini regis.” Alig fordul elő az „Ad commissionem propriam domini regis.” (Pl. Klosterneuburgi apátság lt. K. 77. fol. 6. nr. 26. 1471) Nem magyar alattvalók számára kiadott okleveleken szokott az „Ad mandatum proprium domini regis” előfordulni. Nem különösen gyakori: „Commissio propria domini regis de consilio.” Valamennyi típus előfordulhat a „propria” szó nélkül is. Nagyon ritka a „De commissione domini regis ex deliberatione prelatorum et baronum”. (Pl. 1464. DL. 45086.) A relatio jegyzetekhez átmenet, ha commissio és relatio is van az oklevélen: „Commissio propria domini regis NN referente”, illetve a commissiók jegyzet mellett „Relatio NN”, illetve „Ad relationem NN”. (Az NN helyére a referens neve egészítendő ki.)
- 217 DL. 89145; Szilágyi i. m. 18. (45. j.).
- 218 Uo. 16. (19. j.), 17., (27., 29. j.), 29. (19. j.).
- 219 Szilágyi Lóránd: Írásbeli supplicatiók a középkori magyar administratio-ban. Lt. K. 10 (1932) 157–176. További adatok: Kubinyi: Bárók i. m. 155–160.
- 220 Hajnik Imre: A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. Bp. 1879.; Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 231–233.
- 221 Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 11.: „Jo. Q.” sziglával látott el ebben a jogkörben sok oklevelet. Ez nem lehet Janus Pannonius pécsi püspök, ahogy azt a régebbi irodalom tartotta, hiszen a szigla a költő római tartózkodása alkalmával is előfordul az okleveleken. Erre már Szilágyi előbb i. m. 22. (78. j.) is figyelmeztetett. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a DL. 59506. (1464) oklevélre vezetett „Jo. Q.” aláírású javítás írását Janus saját kezű írásának vélte felismerni: Csapodi Csaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könytára. Janus Pannonius tanulmányok. Szerk.: Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp. 1975. 192. Megjegyezzük, hogy Beckensloer pécsi prépost volt.
- 222 L. 218. j.
- 223 L. 206. j. A továbbiakban általában őket követjük.
- 224 József Gerics: Beiträge zur Geschichte der Gerichtsbarkeit im ungarischen königlichen Hof und der Zentralverwaltung im 14. Jahrhundert, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 7 (1965) 14–16.
- 225 Kumorovitz L. Bernát: A magyar királyi egyszerű és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 7 (1937) 80–90.; Uő. Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Bp. 1984. 293–330.; Mályusz Elemér: Zsigmond király központosító törekvései Magyarországon. Történelmi Szemle, 3. (1960) 178–188.
- 226 Kumorovitz: Mátyás király i. m. 16. (30. j.) E szerint a különös jelenlét Csezmicei idejében alig működött, és csak Sári idején indult meg tevékenysége.
- 227 Vö. Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 7–8. A megfelelő adatok uo. 14–15. (9–13. j.) Ezt azonban adatok is cáfolják. Pozsony város aranypecsétes kiváltságlevele kiadásáról Várdai intézkedik Aloth István budai plébánosnál, aki nyilván a kancellária egyik magas állású tisztviselője lehetett (V.

- László kancellárja is volt); Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 213. (60. j.) Vö. még DL. 45130.
- 228 Df. 248080.: „sigillum nostrum duplex autenticum presentibus appensum nunc apud manus prenominati domini Johannis habitum.”
- 229 Df. 248081 (1466. függő titkos), 248625. (1465. kettős pecsét).
- 230 Néhány, teljességre nem törekvő adat Várdai vidéki tartózkodására: 1465. december 4. Bács (Zichy X. k. 351–352.); 1466. január 14. Szentistván (uo. 352–353.); 1467. február 16. Apáti (uo. 425.). A Vitéz javára kiadott oklevélre l. 228. j.
- 231 Df. 248080–248081.
- 232 A két fenti oklevél kancelláriai jegyzetei vitán felül azonos kéztől származnak. Hasonlók: 1466. DL. 88438–39., 1467. DL. 97312. stb. Feltűnő, hogy a hetvenes évektől, Matucsinaí főkancellárságától nem lehet ilyen biztos azonosságot találni. De Vitéz kézírását sem vagyunk képesek azonosítani a jegyzeteken.
- 233 Vö. Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 225–226.
- 234 DL. 45086, Df. 200488–491.
- 235 1470: DL. 17005. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis III. k. 206., 1471: uo. III. 207. 1468. december 8-án „regni Hungarie cancellarius”-nak nevezik Gábor mestert. Iványi: Bártfa i. m. I. k. 1760. sz.
- 236 DL. 73614.
- 237 Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 228. (49. j.).
- 238 Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 9–10. Lehet, hogy ez már 1471 előtt megkezdődött, ha Janus Pannonius 1467-ben valóban titkos kancellár lett volna (l. 315. j.).
- 239 Bonfini i. m. IV. k. 116. (Dec. IV. Lib. VI. 130.); Szilágyi előbb i. m. 16. (24. j.).
- 240 „Metropolita narnque Colocensis suo iure scriba regius et secretarius, ut aiunt, esse debet.” i. m. IV. k. 103. (Dec. IV. Lib. V. 294.) Természetes, hogy a scriba és secretarius alatt nem az oklevelek terminológiája értendő.
- 241 L. 214–215. j.
- 242 Kumorovitz: Mátyás király i. m. 18–19. (78–82. j.).
- 243 Talán ezzel erősítették meg a Df. 259279. és DL. 88573. okleveleket.
- 244 Kumorovitz: Mátyás király i. m. 9.
- 245 Uo. 19. (82. j.).
- 246 1471: DL. 17205., 65105.; 1472: DL. 83799., 88533., 88535., Df. 248362., Somogy megye lt. 80. Talán: 1475: Df. 259579.; 1474: DL. 88562.; 1475: DL. 88573. A két utóbbi kivételével valamennyi a „de commissione” típust alkalmazza.
- 247 L. 234. j.
- 248 Hogy valóban helyettesítésről volt szó, arra l. Kumorovitz: Mátyás i. m. 17. (41. j.).
- 249 DL. 17720. 1475: Egervári László zalai ispáni kinevezése, Diósgyőrben kelt.
- 250 Vö. DL. 88596. (1477), 32815. (1478). Az előbbi Korneuburgban, az utóbbi Budán kelt.
- 251 Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 28.; Kumorovitz: Mátyás i. m. 19. (95. j.).
- 252 Pl. DL. 83888. (1482) és DL. 75707. (1499) biztosan Bakóc írása.
- 253 DL. 90190. (1485), Vö. Fraknoi Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp.

- 1889, 12. A bártfai jegyző Bakócot már 1484-ben a király kancellárjának nevezte. Iványi: Bártfa i. m. I. k. 2520. sz.
- 254 Vö. Kumorovitz: Mátyás i. m. 5–19.
- 255 Pl. 1486-ban Budáról a magyar titkos pecsétet alkalmazza bécsi ügyben (Quellen Wien, II/3. k. 5083., 5088., 5093., 5094., 5095., 5101., 5102., 5104. sz. Magyar bírói pecsét használata: 1486. Uo. 5115. sz. Gyakran erősítette meg osztrák okleveleit a cseh pecséttel, pl. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe (HHStA AUR) 1487. III. 20., 1487. VII. 6. Később már az osztrák pecsétet használta: uo. 1487. IX. 11.
- 256 1470-ben Jacobus de Jemnitz alkancellárról tudunk, Budáról ír Boroszlónak (Scriptores rerum Silesiacarum XIII. k. 15.); 1477-ben Ctibor z Cimburka a z Tovačova (Székely György: Mátyás király és a morva főváros. Századok 114 (1980) 612.); 1478-ban Jan z Hasinburka (Die Staatsverträge i. m. III. k. 103. o. 480. sz.), majd a következő évtől Jaroslav z Bozkouicz (Székely előbb i. m. 613.) bárók a főkancellárok. Bozkouicz kivégzésére: Tóth i. m. 236–237.
- 257 Székely i. m. 613; Josef Macek: K dějinem Olomouce na konci 15. století (Spory v olomoucké biskupstvi), Okresní Archiv v Olomouci (1986) 62. (11. j.).
- 258 DL. 18107., 103010.
- 259 Titkárságára l. pl. Quellen Wien II/3. k. 5334. sz. (Budáról ír Bécsbe.) Egy kortárs krónikás kancellárnak nevezi: Jakob Unrest: Österreichische Chronik, hsgg. von Karl Grossmann, (MGHSS Nova series XI. k.) Weimar, 1957, 134.
- 260 1486-ban Schnitzer titkárt és Puchaut cím nélkül ebédre hívta a bécsi városi tanács. Schnitzer el is ment, de Puchau nem, ezért a lakomáját a város elküldte a kancelláriára. (Archív der Stadt und Land Wien, OKA Rechn. 1/47. k. 27. v.). 1487-ban Mátyás Schnitzernek is, Puchaunak is, mindkettőt titkárnak nevezve házat adományozott az elfoglalt Bécsújhely városban (Bécsújhely város lt. Archív Band № 573. „Gewaehr Buch I.” fol. 198.).
- 261 Diplomáciai tevékenységére: Karl Nehring: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Bp. 1976, 33. (192. sz), 41. A királynál Budán, l. 259. j. és Anton Philipp von Segesser: Die Beziehungen der Schweizer zu Mathias Corvinus, König von Ungarn, Lucern 1860, 106.
- 262 Balogh i. m. I. k. 305. egyenesen Mátyás harmadik (magyar) titkos pecsétjének tartja.
- 263 L. pl. HHStA AUR 1487. IX. 11., 1488. III. 22., 1488. III. 31., 1488. VI. 7., 1488. XI. 13., 1488. XI. 15., 1489. III. 5., 1489. VII. 17. stb.
- 264 Bécs város lt. Urkunden 5230., 5271., 5279., 5280., 5286., 5312., 5314., 5330. Ezeknél biztosnak tartom, de van még három vagy négy oklevél, amelyeket talán ugyancsak ezzel erősítették meg.
- 265 Itt szinte lehetetlen a magyar és cseh gyűrűs pecsétek megkülönböztetése.
- 266 Bécsújhely város lt. Scrin. IV. Nr. 10., Scrin. IV. Nr. 14.
- 267 Titkosak: Scrin. IV. Nr. 11., Scr. E. Nr. 137. Scr. SS. Nr. 36., Scr. XIX. Nr. 13. Gyűrűsek: Scrin. E. Nr. 136/1., 136/2., 136/3.
- 268 Scrin. IV. Nr. 9., Scrin. IV. Nr. 12., Scrin. IV. Nr. 13. (Ez utóbbi hasonlít Bakóc írására.)
- 269 L. 209. j.
- 270 Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 11–12., 22. (82. j.), 23. (84. j.); Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 222., 232–235.

- 271 Szilágyi előbb i. m. 52–60., Bónis előbb i. m. 227.
- 272 Kubinyi: Bárók i. m. 156–157.
- 273 L. 219. j.
- 274 Vö. pl. 1486: 22–24., 27., stb. tc., CJ. 424., 428.
- 275 Lot–Fawtier i. m. II. k. 81–84.
- 276 Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 48–51. Formailag hasonló volt a kincstartó és a titkár relációja. Olykor külön is kérték a pecsételést. Pl. 1476-ban Handó György kincstartóként ráírta az oklevélre: „Sigillentur presentes littere de mandato regio. Georgius prepositus Quinqueecclesiensis.” A kancelláriai jegyzet más kéz írásával: „Relatio Georgii prepositi Quinqueecclesiensis thesaurarii.” (DL. 33816.).
- 277 Vitéz Jánosnak pl. saját titkára volt a korábbi királyi titkár, Kosztolányi Polycarpus György (DL. 75653.). Nézetünk szerint a titkár függetlenedése a kancelláriától elsősorban 1471-től igazolható, épp a relációs feladatok miatt. elképzelhető, hogy korábban a kancelláriához tartoztak. Ez ellen szól viszont a *secretarius regius* (*regiae maiestatis*) címük. Különben külföldi analógiát mindkettő mellett lehetne hozni.
- 278 Pl. Niccoló Machiavelli, noha nem volt titkár, követi megbízólevelében titkári címet kapott. Andreas Kraus: *Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariats und ihr Einfluss auf die Entwicklung moderner Regierungsform in Europa. Römische Quartalschrift* 55 (1960) 70. (181. j.).
- 279 Pl. Kendi Pétert titkárként küldte a király Velencébe. Fraknoi Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Bp. 1900, 153.
- 280 Kassa város lt. Arch. secr. P. Boldogkő 2.
- 281 Pl. uo. F. Telonium 80. (1481)
- 282 Dogiel i. m. I. k. 73–74.
- 283 Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 82–83.
- 284 Hivatalban levő titkár a relációs jegyzetben titkári cím nélkül, pl. Váradi Péter (1475: DL. 82572., 1476: DL. 68159.), Bakóc Tamás (1481: DL. 88651., 1482: DL. 83890.), Szatmári Ferenc (1489. Df. 259476., 1490: DL. 88744.)
- 285 DL. 260378.
- 286 1471: István glogoncai prépost (DL. 17174.); István mester (DL. 61057.) 1476-tól dömösi prépost; Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 22 (82. j.), 1478: DL. 97391., 1479: Bártfa város lt. Oklevelek 2080. sz. Királyi titkár: 1484: Teleki i. m. XII. k. 263.
- 287 Ez volt Szilágyi előbb i. h. véleménye.
- 288 Uo.
- 289 Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 231.
- 290 Nos Thomas episcopus ecclesie Jauriensis, secretarius regius etc. Klosterneuburgi apátsági lt. D. 83. IX. Nr. 6.
- 291 A *secretarius* problematikája európai összképben: Kraus i. m. 43–84.
- 292 A Jagelló-korra: Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Ruzsás Lajos és Szakály Ferenc, Bp. 1986. 72.
- 293 Vö. Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 222–224.
- 294 Kubinyi András: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. Lt. K. 48–49. (1977), 75–77.
- 295 Börtönbe került Vitéz és Váradi, Beckensloer megszökött, Rangoni (Vero-

- nai) Gábor Rómába költözött. Várdai, Matucsinai és Handó főkancellárként haltak meg. Filipec túlélte a királyt, de ő csak titkos kancellár volt.
- 296 Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 227.
- 297 Uo. 240.
- 298 Vö. Hartung i. m. 46–47., 80–82.; Georg Droege: Die Ausbildung der mittelalterlichen territorialen Finanzverwaltung. Vorträge und Forschungen XIII. Bd. Sigmaringen 1970, 325–345.
- 299 DL. 12871. Zsigmond országot „ad gradum, statum et titulum baronie sublimantes et in cetum et catervam ceterorum regni nostri Hungarie predicti baronum connumerantes constituimus et creavimus in nostre maiestatis thesaurarium supremum”, s egyben várbirtokot is adományozott neki.
- 300 Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. TBM 12 (1957) 29. A továbbiakban, ahol nem adok jegyzeteket, saját műveimre hivatkozom. A kincstartói hivatal története és fejlődése Mátyás király haláláig, kéziratot előtanulmány az Egyetemi Tankönyvhöz, Bp. 1952.; A kincstári személyzet i. m. 25–49.; A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. Lt. K. 28 (1958) 35–62.
- 301 DL. 70260., 70266., 55768–55769.
- 302 Vö. pl. Szilágyi: A magyar királyi kancellária i. m. 72. (223. j.), 73. (231. j.).
- 303 Teleki i. m. X. k. 613.; Zichy X. k. 49.; Zala megye tört. Oklevéltár II. k. 575–576.; UB Sieb. VI. k. 239., 248.
- 304 Horváth Tibor Antal–Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban, Numizmatikai Közöny, 54–55. (1956–57) 29–30.
- 305 Pl. Mátyás 1458. augusztus 18-án Bártfa városának adta hat évre bérbe az ottani fiókharmincadot (Iványi: Bártfa i. m. I. k. 1029. sz.); 1459. szeptember 24-én Hásságyi Farkas Imre és Fekete Péter a kassai (fő) harmincadósok (uo. 1139. sz.); 1460. július 22-én Dobrai Berczal Márton és Hartthwykowycz Barthos kapták a bártfai harmincadot (uo. 1219. sz.)
- 306 Kubinyi: Kincstári személyzet i. m. 29–30.
- 307 A kamara haszna kerületek („kések”) a korábbi pénzverőkamara ispánságoknak feleltek meg. Vö. Zichy VIII. k. 312., 347., 361.; Georgius Fejér: Codex diplomaticus X/7. k. 546–547. A cultellus („kés”) területi egységként élt tovább a Jagelló-korban (Egyetemi Könyvtár Kézirattár, LEO 266.).
- 308 Holub József: Zala megye története a középkorban. I. k. Pécs, 1929, 279–288.
- 309 Pl. 1459. Zala (Kanizsai erdélyi vajda), Zalai Oklt. II. k. 574–575.; 1460. Bars, Tolna, Pilis, Esztergom (Ország nádor), Df. 248114.; Nyitra (Szlopnai Gáspár), Df. 248115.; Baranya (Szentgyörgyi Tamás vránai perjel), Df. 248116.; Külső Szolnok (Bakos Pál lippai várnagy), Df. 248117.
- 310 1459-ben Zala adószedői Sitkei Bertalan (birtokos a megyében: Csánki: Tört. földrajz i. m. III. k. 181.) és Nagyváti Kelemen kancelláriai jegyző (DL. 15418.); 1460-ban Szabolcs megyében Vízközi Benedek és Debrecei Mihály kancelláriai jegyző (Zichy X. k. 117.); 1461-ben Sárosban Demeter mester bácsi kanokok és Szinyei János megyebeli nemes (DL. 70260.); 1462-ben ugyanott az utóbbi és Fodor Pál (DL. 70264); 1463-ban ugyanott Szinyei társa a szintén megyebeli Sóvári Sós Simon (DL. 70272.)
- 311 A délvidéki urak szervezkedése az adó ellen (1461): Zichy X. k. 133., 136., 139., XII. k. 270.
- 312 1459: Ung megye (Homonnai István és Bertalan főispánok), Tóth Szabó

- Pál: A cseh–huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917, 422–424.; 1460–1461: Szabolcs megye (Várdai főispán), Zichy X. k. 117., 144.
- 313 A veszprémi káptalan egy birtokát elcserélte a királlyal több birtoka kamara haszna adója fejében, és mivel ez az 1467-es törvény értelmében elveszett, visszakérte a birtokot. (Df. 201445–201446.). Az erdélyi kamara haszna problémájára l. Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp. 1988. 23–25.
- 314 1467: 4. tc. Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 191.
- 315 Iványi: Bártfa i. m. I. k. 1760. sz. Nem tudjuk, hogy mikortól lett Janus főkincstartó. Egy 1467. július 14-i adatban a következő módon van szó róla: „Johanni episcopo ecclesiae Quinqueecclesienis secretario, camerario domini regis.” (UB Sieb. VI. k. 289.) Az teljesen biztos, hogy a vessző felesleges: nem titkár és kamarás. A királyi kamarások (l. fenn) a cubicularius címet viselték, a camerarius a pénzügy-igazgatósági kamarák vezetőire vonatkozott. Így a „titkos kamarás” jelenthette a főkincstartóságot, és e szerint a márciusi reformok idején kapta a költő a tisztséget. Van azonban egy másik lehetőség is: a „camerarius” szó elírás „cancellarius” helyett. Ha ez a lehetőség bizonyulna igaznak, akkor fel kellene tennünk, hogy Mátyás már 1471 előtt kikapcsolta az irányításból a névleges fő- és titkos kancellárokat, és azt újra egy tőle jobban függő titkos kancellárra ruházta. E szerint Matucsinai akkor vehette át a kancellária irányítását, amikor Janus főkincstartó lett. (L. 235., 238. j.).
- 316 Szlavón bán is kincstartó: DL. 45567.
- 317 Hazai Okmánytár III. k. 24, UB Sieb. VI. k. 476.
- 318 Erre a legjobb példa a Df. 259307. oklevél, amelyben a hatvanas évek közepétől átirták a legtöbb öt illetve oklevelet.
- 319 Bánffy Oklevéltár II. k. 110.
- 320 Pl. UB Sieb. VI. k. 338–339., 351–352., 365–366., 367.
- 321 Janus szlavón bán: Fügedi: A 15. századi i. m. III.
- 322 Báni kinevezése 1473. november 21. J. Stipišić – M. Šamšalović: Isprave u arhivu Jugoslavenske Akademije. Zbornik Historijekog Instituta Jugoslavenske Akademije 3 (1960) 2768. sz.
- 323 A reformokat máshol részletesebben tárgyaltam, itt csak összefoglalom eredményeimet; l. 300. j.
- 324 Nagylucsei nádorhelyettségére: Bónis: Jogtudó értelmiség i. m. 237. Szerepe a királyválasztó országgyűlésen: Bonfini i. m. IV. k. 169–170., 183–184. (Dec. IV. Lib. IX.).
- 325 L. 137. és 210. j.
- 326 1479-ben pl. Geréb Péter vajda királyi parancsra erdélyi tartománygyűlést tartott, amelyen – a jelek szerint királyi megbízásból – részt vett Félégyházi János sókamaraispán (korábbi királyi aulicus (l. 135. j.), valamint Hásságyi István országbírói ítélőmester (DL. 88621.).
- 327 Vö. Eberhard Isenmann: Reichsfinanzen und Reichssteuern im 15. Jahrhundert, Zeitschrift für historische Forschung (1980) 70–76.; Immanuel Wallerstein: A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. Bp. 1983, 44–45.; Neithard Bulst: Impôts et finances publiques en Allemagne au XVe siècle, Genèse de l'état moderne. Prélèvement et Redistribution. Ed. J.–Ph. Genet et M. Le Mené. Paris 1987, 65–76. A középkori kincstár fő baját abban látják, hogy nem volt pénzügyi politikája, a király napról napra élt (Chrimes i. m. 119–120.).

- 328 Néhány utalvány Kassához Nagylucsei kincstartótól: TT (1902) 299., 301., 359., 362–363. Utalvány sójövedelemre (Nagylucseitől): Zichy XI. k. 244. (1479), megyei adóra: DL. 19452. (1488).
- 329 Ide sorolhatjuk a Szapolyaiknak szóló adományokat, beleértve a Szepességet (az utolsó Trencsén volt, 1477); Engel: A magyar világi nagybirtok i. m. II. rész, 307. (2. j.).
- 330 A soproni adatok összegyűjtve: Kubinyi: A magyarországi városok országrendiségének i. m. 13–14.
- 331 Beatrix birtokaira l. pl. Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598, Bp. 1894, 31.
- 332 Vö. Engel: Királyi hatalom i. m. 74–78.
- 333 1475: DL. 17696. (Arad megye); 1488: DL. 46100. (Trencsén megye. Itt a kincstartó kapta a hatalmat.) Az adószedés gyakran erőszakkal járt: pl. DL. 37647. (Valkó megye, 1472) A kincstartó különben börtönbe is vethetett nemeseket: 1489. DL. 59783.
- 334 Madzsar Imre: Ernuszt János és háza Budán, Századok, 51. (1918) 56–71.
- 335 Részletesebben: Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541), Lt. K. 35 (1964) 67–98.
- 336 Huszár Lajos: Mátyás pénzei. Mátyás király emlékkönyv I. k. é. n. 552–555.
- 337 Uo. 560–573.
- 338 Kováts Ferenc: Pénzérték- és kamatszámítások, Magyar-Zsidó Oklevéltár. IV. k. Bp. 1938, 443.
- 339 Vö. pl. Hóman–Szekfű i. m. II. k. 536.; Mályusz: A magyar társadalom i. m. 368–369.; Elekes i. m. 209.; Bak: Monarchie i. m. 358.
- 340 Kiadta latinul: Martinus Georgius Kovachich: Scriptorum rerum Hungaricarum minores. II. k. Buda 1798, 17 skk.; Olaszul: Engel: Geschichte i. m. II. k. 1798, 6–17. Ezt használtam, a továbbiakban azonban sem ezt, sem az alább idézendő többi összeírást újra nem idézem.
- 341 Feldolgozta: Fügedi Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. Századok 116 (1982) 484–506. (A jelentés 1476-os, de az 1475-ös állapotot tükrözi.)
- 342 Több kiadásuk van. Az alábbi használtam: Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországon (1500–1526), Szeged 1929, XV–XVII.
- 343 Uo. XXVIII–XXIX.
- 344 Pl. Csánki: I. Mátyás i. m. 518–528.; Fügedi: Mátyás király i. m. 484–506.; Bak: Monarchie i. m. 350–363.
- 345 András Kubinyi: Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. Stadt und Salz. Hsgg. von Wilhelm Rausch. Linz 1988, 227–230.
- 346 Utolsó kiadása: Bak: Monarchie i. m. 380–384.
- 347 Kováts Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján, Bp. 1902., 6.
- 348 Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 6 (1936) 77–78.
- 349 Engel: Geschichte i. m. I. k. 18–19.
- 350 Roderich Goosz: Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südpolitik. Wien 1940., 54.
- 351 Fejérpataky László: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. TT (1880) 169.
- 352 UB Sieb. VI. k. 306., 398., 428–429., 479. stb.
- 353 Uo. 6. 33., 459. stb.
- 354 Uo. 136–138., 150., 272., 317., 329., 388., 389., 401–402., 470., 497–498. stb.

- 355 L. 351. j. és Engel: Geschichte i. m. I. k. 18.
 356 DL. 15762., UB Sieb. VI. k. 121.
 357 Uo. 317.
 358 Uo. 363–364., 366–367., 385.; Quellen zur Gesch. Siebenbürgens I. k. 25.
 359 UB Sieb. VI. k. 453.
 360 Uo. 545–546.
 361 Uo. 169., 209.
 362 Kubinyi: A magyarországi városok országrendiségének i. m. 17.
 363 UB Sieb. VI. k. 543.
 364 Uo. 263–265.
 365 Quellen zur Gesch. Siebenbürgens I. k. 18.
 366 UB Sieb. VI. k. 498.
 367 Uo. 529.
 368 Uo. 543.
 369 Engel: Geschichte i. m. I. k. 18.
 370 Pl. 1483-ban a Bártfa által adott 1000 forintos kölcsönbe számítják be a 700 forintos évi adót (Iványi: Bártfa i. m. I. k. 2270. sz.). Ugyanezen évben a király évi 300 forintot enged el Sopron városnak az évi adóból (Házi i. m. I/6. 13–14.). Kassának költségei fejében két évre engedte el az adót, és ezt 1485-ben megújította. (TT 1902, 366–367.).
 371 Kubinyi András: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. TBM 15. (1963). 206–208. Zsigmond-kori előzmények: Uő. Zsigmond király és a városok. Művészet Zsigmond király korában. Tanulmányok. I. k. Bp. 1987. 240–241.
 372 1485-ben pl. 3000 forint rendkívüli adót kért a király Kassától (a rendes adó 1500 forint volt): TT (1902) 365–366. Kényszerkölcsönök: 1482: Kassa város lt. Schwartzzenbach gy. 519., 540. stb.; Házi i. m. I/6. k. 30–31., 31–32.
 373 Fejérpataky i. m. 168–169., Engel: Geschichte i. m. I. k. 18–19.
 374 Fügedi: Mátyás király i. m. 501. (20000 forintot vett fel.)
 375 A Tűz-féle kincstári előirányzat a kilencvenes évek elején csak a budai zsidók adóját említi (1000 Ft); Fejérpataky i. m. 168. 1494–1495-ben Mendel zsidó prefektus összesen 1200, a székesfehérvári zsidók külön 300 forintot fizettek (Engel: Geschichte i. m. I. k. 17., 19., 150.).
 376 András Kubinyi: Ethnische Minderheiten in den ungarischen Städten des Mittelalters, Stadt in der Geschichte 13. Bd. Sigmaringen 1986, 197–199.
 377 A honorokhoz tartoztak többek közt: Déva (vajda), Görgény (székelyispán), Pozsony, illetve Temesvár (a megfelelő ispán). 1504-ben a vajda (egyben székelyispán) évi fizetése 9000 forint pénzben és 3000 forint sóban volt. A temesi ispán 7000 forint pénzt és 1000 forint sót kapott. Thallóczy Lajos–Horváth Sándor: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1526, Bp. 1915., 178–179.
 378 Egyetemi Kvt. Kézirattár, LEO 32. (Kiadta: Horváth István: Verbótzai István emlékezete, II. k. Pest 1819., 232–233.).
 379 Kubinyi: A budai vár i. m. 78–79.
 380 Egy-egy adat a kamara haszna szedésére: 1458: Zichy X. k. 6.; 1459: 11–12. tc. (Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 165.); 1460: DL. 44936.; 1461: Zichy X. k. 137.; 1462: DL. 70262.; 1464: Df. 200488–491.; 1467 február: DL. 61040.; 1467 augusztus: DL. 45264. (Ez már a kincstári adó.); 1468: Kassa város lt. Schwartzzenbach gy. 370.
 381 L. az előbbi j.-t.
 382 Vö. az 1470-es végrehajtási utasítást: Kovachich: Supplementum i. m. II. k. 210.

- 383 Uo. 266–268. Vö. Teke i. m. 200.
- 384 Csánki: I. Mátyás i. m. 525.; Fügedi: Mátyás király i. m. 487.
- 385 Vö. Csánki előbb i. h.
- 386 Fügedi: Mátyás király i. m. 495., 504.
- 387 Vö. pl. 1462. Joannes Kukuljević: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I. k. Zagrabiae 1862., 206–207.; 1468. Kovachich: Vestigia i. m. 378–381.; 1470. uo. 383–391.
- 388 Magyar diplomáciai emlékek I. Mátyás király korából. I. k. Bp. 1875., 39. (Egy tűzhelyre (Foco) egy forintot, és egy felet „per bue” vetettek ki.)
- 389 Az adatok felsorolásától terjedelmi okokból eltekintek.
- 390 DL. 19631.
- 391 DL. 19674.
- 392 80 dénár: 1468. UB Sieb. VI. k. 364.; 1471. Katona i. m. XV. k. 514–516.; 60 dénár: 1472. DL. 37647.; fél forint: 1459. június: DL. 15375. (Az ősszel újabb adószedés történt: egy forint, DL. 15418.)
- 393 L. 380. j.
- 394 1459: Tóth-Szabó i. m. 422.; 1463: DL. 88386.; 1464: Zichy X. k. 319.; 1467. Kassa város lt. Schwartzzenbach gy. 366.; 1471: DL. 45482., 65105. (Itt megyénként különbözött a megváltás.)
- 395 1467: DL. 67837.
- 396 1467: Kovachich: Supplementum i. m. II. k. 193–195.; DL. 57742.; 1468: Joannes B. Tkalčić: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, II. k. 319.; Teleki i. m. XI. k. 346., 350., 1473: DL. 17420. Egy-egy évben két-három congregatio megtartását engedte el a király más és más adóteher fejében.
- 397 A legfontosabb volt Mátyás 1467-es Pest megyei bírósági közgyűlése. Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Budapest története. Főszerk.: Gerevich László. II. k. Bp. 1973., 176–177.
- 398 Pl. DL. 17205. (1471), Df. 201471. (1482). Sziléziában is többször megadóztatta a papságot (Felix Rachfahl: Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens, Leipzig 1894, 113–144.)
- 399 Vö. Szabó István: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: Kovacsics József. Bp. 1963, 77.; Uő. A középkori magyar falu. Bp. 1969, 17.
- 400 Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984, 241–242.
- 401 Engel: Geschichte i. m. I. k. 37., 146–147.
- 402 L. pl. Fügedi: Mátyás király i. m. 490–493.
- 403 Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 217.; CJ. 556.
- 404 Kukuljević i. m. I. k. 320.
- 405 Magyar dipl. Emk. i. m. II. k. 245–246. (1473), 272. (1475), 334. (1476) stb.
- 406 Lőrinc ferrarai püspök: „decretum est subsidium unius ducati pro quolibet foculari regni, quos isti portas vocant.” Idézi: Decreta regni Hungariae, II. k. edd. Bónis György, Érszegi Géza, Teke Zsuzsa. Sajtó alatt. Köszönöm, hogy a kéziratba betekinthessem.
- 407 Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 3. Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém 1984, 121–233.
- 408 Vö. portaadatok: 1460: DL. 44936.; 1463: Magyar Tört. Tár II. k. 209–

- 210.; 1464: DL. 45086. A DL. 45920. (1482) a sessio kifejezést használja. A sessio azonban nemcsak a jobbágygazdaság egységét, hanem a háztelket is jelenti (Solymosi i. m. 170.).
- 409 1474: CJ. 374., 1468: Tkalcíč i. m. II. k. 320. Az adat különben bizonyítja a ház és porta azonosságát is. Az adószedő ugyanis Zágrábban 500 portát írt össze, noha nem volt annyi háztulajdonos.
- 410 A kérdésre I. részletesebben: Kubinyi András: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. Az Arany János Múzeum Közleményei IV. k. Szerk.: Novák László és Selmeczi László. Nagykőrös 1986, 279–298.
- 411 Vö. Solymosi i. m. 163–164.; Szabó: Magyarország népessége i. m. 78–79.
- 412 1470: Kovachich: Supplementum i. m. I. k. 210.; 1478: 4. tc. CJ. 380.; 1482: DL. 45920.; Szabó: Magyarország népessége i. m. 84–88.
- 413 Az előző j.-ben id.: 1470-es adat szerint nem fizet a bíró, ha csak egy van a faluban, 1482-ben pedig csak a 10 sessionál kisebb falu bírása fizetett.
- 414 1468: DL. 45291.; 1488: Solymosi i. m. 129. Az egyteljes nemesek ekkor fél forintot fizettek: uo. 168.; I. még Mályusz: A magyar társadalom i. m. 369.
- 415 CJ. 380.
- 416 Fügedi: Mátyás király i. m. 501.
- 417 Vö. Bak: Monarchie 359.
- 418 Kubinyi: Az alföldi megyék i. m. 281.
- 419 Ezt mutatják az adószedési rendeletek, a nem adózók elleni erőszakos behajtások, illetve a hátralékosok jegyzéke: pl. 1471: DL. 45482.; 1472: DL. 37647.; 1474: DL. 17628.; 1475: DL. 17696.; 1476: DL. 17892.; 1477: Zalai Oklevéltár II. k. 610–611.; 1489: Melczer i. m. 118–199.; 1490: Zalai Oklevéltár II. k. 629–630.
- 420 DL. 45812. (1480)
- 421 Bak: Monarchie i. m. 382–383.
- 422 Mályusz: Zsigmond király uralma i. m. 238–242.; Kubinyi: Az alföldi megyék i. m. 283.
- 423 Engel Pál: Kamaraházasna-összeírások 1427-ből. (Új történelmi Tár 2. k.) Bp. 1989, 15.
- 424 DL. 70272., 70274., 70277.
- 425 L. 314. j.
- 426 CJ. 374., Kovachich: Sylloge i. m. I. k. 222.
- 427 Kubinyi: Az alföldi megyék i. m. 286–292.; Uő. A nagybirtok és jobbágyságai a középkor végén az 1478-as Garai–Szécsi birtokfelosztás alapján. A Veszprém megyei Múzeumok közleményei 18 (1986) 197–225.
- 428 Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század. Bp. 1966, 181.
- 429 Három részletben: Kassa város lt. Schwartzbach gy. 467., 468., 469.
- 430 Fügedi: Mátyás király i. m. 505.
- 431 Galla Ferenc: Mátyás király és a Szentszék. Mátyás király emlékkönyv. i. m. I. k. 136., 140., 142., 143., 146., 156.
- 432 Ráczó i. m. 126. (52. j.)
- 433 Sziléziai adókimutatások: 1474, 1477–78 táján, 1479, 1480, 1482, 1483, 1485–86 táján, 1487, 1489, azaz kilenc alkalommal. A leggyakoribb fél forint volt, de előfordult egy forintos, illetve 15–20 garasos adó is. Rachfahl i. m. 110–113.; Vö. még Fügedi: Mátyás király i. m. 505.
- 434 Bécs városa pl. az adó megfizetésén kívül zsoldosokat tartott, akiket Bécs-újhely ostrománál fel is használt a király, fegyvereket, élelmiszert, mester-

- embereket szállított a seregnek. (Bécs város lt. OKA Rechnungen 1/47. k. 15–16. v. (1486); 1/48. k. 16–18. (1487); 1/49. 18–19. v. (1488). Itt kell kiegészíteni a szakirodalom egy Csánkira (I. Mátyás i. m. 526.) visszamenő téves állítását. E szerint a Bécs által fizetett 2000 font adó 20–22 ezer magyar forintnak felelt volna meg. (Átvette Fügedi: Mátyás király i. m. 505. is.) Mivel 1490 körül 10 bécsi dénárfont 7,74 illetve 7,5 magyar forintnak felelt meg (Kováts: Pénzérték i. m. 451.), a város adója csupán 1500–1550 magyar forintnak felelt meg.
- 435 Csánki: I. Mátyás i. m. 524–525. 8000–2 000 000 forintra becsülte. Fügedi 700 ezerre, ami azonban felmehetett 800 ezerre is (Mátyás király i. m. 504–506.).
- 436 Csánki: I. Mátyás i. m. 524. állította fel azt a tételt, hogy Mátyás bevételei az akkori Európa elsőrangú hatalmasságaihoz hasonlítottak. Itt nemcsak az a probléma, hogy a magyar király jövedelme nem érte el a Csánki által feltételezettet, hanem az is, hogy külföldi összehasonlító anyaga 1454-ből származik. A XV. század második felében azonban mindenütt megnőtték az állami bevételek. Pl. VII. Károly halálakor (1461) Franciaország bevétele 1 800 000 livre volt, XI. Lajos halálakor (1483) viszont 4 700 000–4 900 000 livre-re becsülhető (René Gandilhon: *Politique économique de Louis XI*, Rennes 1940, 294–295.) A velencei köztársaság tiszta bevétele 1464-ben 1 020 800 dukát volt (Philippe Braunstein–Robert Delort: *Venise, portrait historique d'une cité*. Paris 1971, 127.) A Török Birodalom bevételei 1475-ben 1 800 000 dukátot tettek ki. (A dukát nagyjából megfelelt a forintnak, Ernst Werner: *Die Geburt einer Grossmacht. Die Osmanen*. Berlin 1978³, 310.) A török e szerint több mint kétszer annyi jövedelemmel rendelkezett, mint Magyarország.
- 437 Tóth i. m. 338.; Rázsó i. m. 127.; Uő. Hunyadi Mátyás török politikája. HK Új folyam 22 (1975) 333–334.
- 438 Tóth i. m. 343–345. A magyar csapatok sziléziai rablásaira l. pl. *Scriptores rerum Silesiacarum* XII. k. 121.
- 439 Bak: *Monarchie* i. m. 380–384.
- 440 Kubinyi: Erdély i. m. 65–73.
- 441 L. 163. j.
- 442 Kubinyi: A kaposújvári uradalom i. m. 31–33.
- 443 Ernuszt kinevezésétől (l. 322. j.). A névsor: Fügedi: A 15. század i. m. 111. Korábban Újlaki és Vitovec a Mátyás előtti arisztokráciát képviselte, bár itt mindig több volt az „új ember” a bánok közül, mint Erdélyben a vajdáknl.
- 444 Thallóczy Lajos–Barabás Samu: A Blagay-család oklevéltára. Bp. 1897, 388–392.
- 445 Kubinyi: A megyésispánságok i. m. 169–179.
- 446 Mályusz: A magyar társadalom i. m. 372–375.
- 447 Uo. 375–376.
- 448 Rachfahl i. m. 94–130.
- 449 Vö. pl. *Scriptores rerum Silesiacarum* XIII. k. 81. 1478-ban Varasdi Mihály (Michael de Warosino) a sziléziai adószedő (uo. 267.), aki királyi udvari familiaris volt (l. 119. j.). 1479-ben Parchanter Miklós kancelláriai írnok szedte az adót (*Scriptores rerum Silesiacarum* i. m. XIII. k. 269.). 1490 elején Nagylúcsei kincstartó és Bakóc titkár fordulnak elő sziléziai ügyben (uo. XIV. k. 200–201.).
- 450 Karl Schober: *Die Eroberung Niederösterreichs durch Mathias Corvinus*

- in den Jahren 1482–1490. Wien 1879, 130–132.; Karl Gutkas: Friedrich III. und Matthias Corvinus. St. Pölten–Wien 1982, 26.
- 451 Richard Perger: Matthias Corvinus und Wien. Schallaburg'82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, Wien 1982, 245.
- 452 Quellen Wien II/3. k. 5109. sz. A referens Nagylucsei kincstartó volt.
- 453 L. rá és tevékenységére a bécsi városi levéltárban őrzött Mátyás-kori okleveleket. Vö. még: Richard Perger: Die Wiener Ratsbürger. Ein Handbuch. Wien 1988, 191–192.
- 454 Kincstartói relatio: Quellen Wien II/3. k. 5230. sz.; eljár a bécsi boradó ügyében: uo. 5232. sz.; bécsi püspök: Schober i. m. 129.
- 455 Perger: Matthias Corvinus i. m. 246.
- 456 Quellen Wien II/3. 5104. sz.
- 457 Uo. 5124. sz.
- 458 András Kubinyi: Die Pemfflinger in Wien und Buda. Ein Beitrag zu wirtschaftlichen und familiären Verbindungen der Bürgerschaft in den beiden Hauptstädten am Ausgang des Mittelalters. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 34 (1978) 79–82.
- 459 Bécsűjhely város lt. Scrin. XIX. № 62.
- 460 Uo. Scrin. IV. № 12.
- 461 Bécs, HHStA AUR 1485. VIII. 10. Megjegyzem, hogy Leiningen később talán pártot változtatott, ugyanis 1488-ban a király Kanizsai László városkapitánynak adta Leiningen gróf bécsűjhelyi házát, Bécsűjhelyi városi lt. Archiv Band № 573. „Gewaehr Buch” I. fol. (198.).
- 462 L. 437. j.
- 463 L. az előbbieket. Az ausztriai kapitányok elleni panaszra (főként Pogány Péter ellen) l. Schober i. m. 129–30. Az elégedetlenség legélesebben Sziléziában mutatkozott meg. Itt a király halála után Boroszló városa kivégeztette Heinz Dompnig városkapitányt (Hermann Markgraf: Heinz Dompnig, der Breslauer Hauptmann. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 20 (1886) 157–196.
- 464 Mollat i. m. 210.
- 465 Az erdélyi lázadó vajdákat nem büntette meg, a Vitéz-összeesküvésben részt vett Tűz Jánost egy évtized múlva, a zágrábi közgyűlésen vonta csak felelősségre (l. 444. j.). Egyedül Bánfi Miklós rövid időre szóló fogságba vetése (1487) kivétel.
- 466 L. 446. j.
- 467 Mályusz: A magyar társadalom i. m. 367.
- 468 Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949, 316–330.; Elekes Lajos: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Bp. 1962.
- 469 Az öt jobbágyporta után fizetendő egyforintos kamara hasznához viszonyítva a Mátyás-kori átlag adó (l. fenn).
- 470 Hatalmas uradalmak, sőt királyi városok, mint Trencsén vagy Késmárk kerültek magánkézre.

ZRÍNYI KIADÓ
BUDAPEST · 1990

HUNYADI MÁTYÁS TÖRÖK POLITIKÁJA

» **M**ély gyökerekkel ágyazódott keblünkbe Atyánk eré-
nye, amit soha semmiféle erő nem képes kitépni
onnan; mindama gondot, fáradságot, erélyt és
bölcsséget, amit fel tudunk mutatni, azt min-
denek fölött a keresztény hit üdvének fogjuk
szentelni.«¹ „A török örökös ellenségünk” stb.²

Mátyás legtöbb fennmaradt megnyilatkozásában központi helyet foglal
el a török veszély, a török elleni szüntelen, kíméletlen, megalkuvás nél-
küli harc gondolata. A tények ismeretében joggal állíthatják, hogy a
XV–XVI. századi magyar politikai vezetés egyik, talán legfontosabb
problémája az oszmán hódítás elleni védekezés volt.

A magyar nép több mint három évszázadon keresztül súlyos harcot
vivott a nemzeti létét fenyegető török támadásokkal szemben, s a bukás,
mint ismeretes, tragikus következményekkel járt; népünk csaknem
négy száz esztendőre elvesztette függetlenségét, gazdaságilag századok-
ra visszamaradt a fejlődésben, s lélekszáma a török hódítók kiűzése után
a XV. századi 4 milliót sem érte el.³

Ezt – a török elleni védekezést – várta, sőt elvárta Mátyástól az euró-
pai közvélemény, a pápák és az uralkodók; ezért magasztalta Brandolin-
us, Galeotto, Andreas Pannonius és sok más humanista.⁴ Ezért nevez-
ték dicsőítve Mátyás Magyarországot „az egész kereszténység bástyájá-
nak és védőpajzsának” a pápák.⁵ A keresztény hit és általa Európa védel-
me ekkor meg is egyezett az ország és a nép létérdekével. Éppen ezért
joggal várták Hunyadi régi hívei és velük együtt az ország lakosai, hogy
Mátyás, valóban atyja nyomdokaiba lépve, megvédi országát, s általa
Európát is az oszmán hódítástól.

Mátyás azonban nem mindenben felelt meg az elvárásoknak. Tény,
hogy uralkodása alatt biztosítani tudta az ország függetlenségét; mégis
mind a kortársak, mind az utókor többet vártak Hunyadi János fiától.
Az elismerten kitűnő hadvezér,⁶ aki Magyarországot – igaz, nagy áldo-
zatok árán – Európa egyik vezető katonai hatalmává emelte, s számos
hadjáratban kamatoztatta seregének katonai erényeit, háborúi többség-
ét nem a török ellen vívta. Az oszmánok ellen csupán 1463–65-ben,
1475–76-ban és 1480–81-ben viselt jelentősebb hadat. Szultáni hadse-
reggel egyedül 1464-ben, Zvorniknál ütközött meg, akkor is vereséget
szenvedett. Eredményként mindössze a jajcai bánáság elfoglalását

(1463), Szabács bevételét (1476), a kenyérmezei győzelmet (1479) és Kinizsi nagy szerbiai portyáit (1480–81) könyvelhette el, ami szinte eltörpül a nyugati hadjáratok sikerei mellett.

Diplomáciai tevékenysége ugyan állandóan élénk volt, folyton kereste a törökellenes szövetség-lehetőségeit, országát azonban 1464 után mindjobban békében szeretne volna látni hatalmas szomszédjával szemben, s kitűnő fegyveres erejét inkább Ausztria, Lengyelország, Csehország és Moldva ellen kívánta hasznosítani. A törököt tehát nem tekintette kizárólagos ellenségnek, sőt uralkodása második felében, még csak ellenségnek sem. Többször is békét, illetve fegyverszünetet kötött a szultánnal. Egyik levelében pl. „kölcsonös jóindulatról és békeszándékról” ír Mohamed szultánnak.⁷

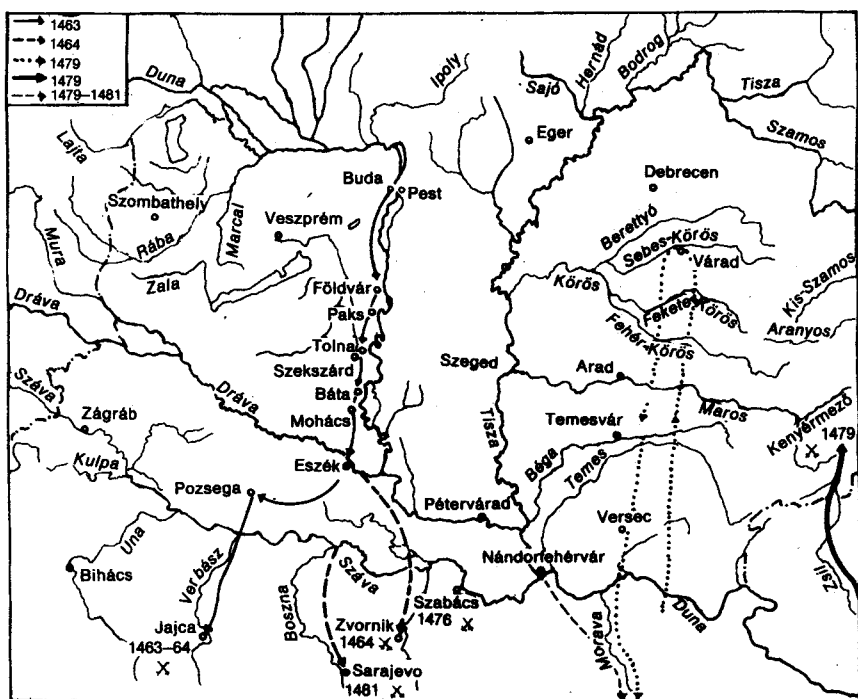
Még tanulságosabb egy másik, 1480-as keltezésű levele, amely világosan jelzi politikájának gyökeres változását: „örvendtünk, hogy megfelelő békét köthetünk egymással... Egyfelől méltatlannak tartottuk – miután egy vér folyik ereinkben –, hogy felségeddel viszálykodunk... másfelől, miután egyikünknek szabadsága sem sok hasznát látja a másik uralma alatt való élésnek, kölcsönös viszálykodás helyett könnyebb lenne más fejedelmek rovására bővítenünk a hatalmunk alatt álló területet.”⁸ Nem véletlen, hogy e megváltozott politikát szövetségesei bizalmatlansága (lásd különösképpen a Dzsem [Çem] menekült török szultánfi személye körül támadt bonyodalmakat⁹), ellenségei (főleg III. Frigyes császár) vádaskodásai,¹⁰ s végezetül, de nem utolsósorban, a növekvő belső elégedetlenség jelezte. Ez utóbbinak legmegdöbbentőbb megnyilatkozása az 1471-es lázadás, amelyhez a Hunyadi-párt több egykori vezetője, így Vitéz János érsek is csatlakozott. S továbbmenően, a Mátyás halála utáni kibontakozó válság, Magyarország látszat-nagyhatalmi helyzetének látványos és tragikus összeomlása, s mindenekelőtt a XVI. század második negyedében a török hódítás, valamint a magyar államiság és függetlenség elvesztése, úgy tűnik, vitathatatlanul ítéletet mond a nagy király nagyvonalú és ötletgazdag, de végső soron kudarcra kárhoztatott külpolitikai törekvései felett.

Ezt a kegyetlen ítéletet sugallják a király halálát követő események is. Nyugati hódításai néhány hónap alatt elvesztek. Miksa király zsoldosai 1490-ben már az őszi koronázó várost, Székesfehérvárt is elfoglalták, s ahogy a tényeket jól ismerő velencei követ megírta: Mátyás halála után a kincstárban annyi pénz sem maradt, hogy tisztességesen eltemessék.¹¹

A kérdés más, addig kellően figyelemre nem méltatott vonatkozásait kereste Szekfű Gyula¹² – és nyomában Joó Tibor¹³ –, akik Mátyás külpolitikáját az uralkodó reneszánsz egyéniségéből, túlméretezett hatalomvágyából kívánták levezetni, s ennek alapján értékelték Mátyás török politikáját.

Mégis bármilyen megalapozottnak hatnak is mindeme érvelések,

MÁTYÁS TÖRÖK HADJÁRATAINAK SZÍNTERE

nem szabad, hogy elhamarkodva ítélkezzünk történelmünk e súlyos, következményeiben századokra kiható problémájában.

Az a körülmény ugyanis, hogy Mátyás halála után 36 esztendővel Magyarország véglegesen csatát veszített az oszmánokkal szemben, lényegesen megváltozott erőviszonyok között, nem kis mértékben külső tényezők hatására következett be, s ezért Mátyást legfeljebb közvetett módon, áttételesen tehetjük felelőssé.

Hasonló óvatossággal kell bánnunk a kortársak véleményével is. Ezek voltaképp saját kívánságaiknak adnak hangot: valamennyi európai állam szívesen látta ugyanis, ha Magyarország minden erejét az oszmán fenyegetés elhárítására fordítja, s ennek – kétségtelenül gyakori – elmaradását előszeretettel használták fel propagandacélokra.¹⁴ Ami pedig a honi elégedetlenséget illeti, gondos vizsgálat nélkül itt sem ítélhetünk egyoldalúan.

Szekfü Gyula véleménye, bár kétségtelenül szellemes, alapjában véve voluntarista, a személyiség szerepének túlzott hangsúlyozásával a problémának csupán egyik, s nem is a legfontosabb oldalát állítja előtérbe. A magyar marxista történetírás pedig, bár bírálata Mátyás nyugati politikáját illetően lényegében helytálló, azzal, hogy a török elleni védelem el-

hanyagolását egyértelműen Mátyás túl ambiciózus nyugati politikája függvényének tekinti – véleményünk szerint – még mindig nem vizsgálja kellő differenciáltsággal a kérdést.¹⁵

Mátyás török politikájának helyes értékeléséhez mindenekelőtt a kor adott gazdasági, politikai és katonai viszonyait és lehetőségeit kell megvizsgálnunk. Főleg II. Mohamed Törökországának katonai potenciálját, katonai és politikai terveit és lehetőségeit; a törökellenes szövetség bonyolult problematikáját; Magyarország önálló és szövetségi török politikájának katonai és politikai vonatkozásait; s mindezek alapján Mátyás török háborúinak konkrét sikereit és kudarcait szükséges elemeznünk.

E tanulmány – természetesen a teljes megoldás igénye nélkül, amihez még jelentős adatfeltáró munka, s több más lényeges részletkérdés feldolgozása is szükséges – néhány, elsősorban katonai jellegű szempont felvetésével kíván segítséget nyújtani e fontos probléma tisztázásához.

AZ OSMÁN BIRODALOM KATONAI ÉS POLITIKAI HELYZETE A XV. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

MAGYARORSZÁG II. MOHAMED TERVEIBEN

„II. Mohamed az Oszmán Birodalom igazi megalapítója.”¹⁶

Inalçik professzor, a kiváló török történész megállapításával nem néhez egyetértünk. A „Hódító” harmincesztendő uralkodását nagy katonai és diplomáciai sikerek, kiváló szervező, törvényhozó tevékenység, a művészet és a mohamedán kultúra pompás és építményekben is megmutatkozó felvirágoztatása jellemzi. Bizánc elfoglalásával méltó fővárost adott országának – ez egyben a Keletrómai Császárság eszmei örökségének vállalását is jelentette a becsvágyó uralkodó számára.¹⁷

Szerbia, Dél-Bosznia, Albánia és Görögország leverése, a román fejedelemségek függő viszonyának megszilárdítása, a Krim félszigeten uralkodó tatár kán vazallussá tétele, a görög szigetvilág „mikroállamocskáinak” bekebelezése, Velence és főleg Genova levantei bázisainak fokozatos felszámolása II. Mohamed szultán európai sikereinek további állomásait jelzik. Nem kisebbek a szultán ázsiai eredményei sem: az ősi vetélytárs, Karaman beolvasztása, az egykori Bizánc utolsó örököse, a trebizonti Komnemosz császárság megsemmisítése, az anatóliai fennsíklázongó turkoman törzseinek – igaz, nem végleges – pacifikálása, s végezetül az új és erőteljes keleti vetélytárs, a turkoman Uzun Haszán hatalmának megtörése, megszilárdították az oszmán szultánság ázsiai alapjait, s rhegteremtették a lehetőségeket a további terjeszkedés számára.¹⁸

A hódításokkal létrejött hatalmas, heterogén összetételű birodalmat a

kor leghatékonyabb kormányzata kovácsolta egységes, jól szervezett állammá.¹⁹ Az államvezetés, sőt az egész államapparátus a hódító politikát szolgálta. A birodalom felett a szinte korlátlan hatalommal rendelkező, vallási funkciót is betöltő szultán uralkodott. Környezetét tehetséges, személyétől függő, gyakran rabszolgasorból kiemelt főhivatalnokok és vezírek alkották.

A hatalmas, mintegy 20–25 milliós lakosságú országban rendezett viszonyok között élt a lakosság. Egy részük – a keresztények, az ún. ráják – dolgozott, adózott, a muzulmánok katonáskodtak, vagy más módon szolgálták a padisahot. A jó közigazgatás, a hatékony adórendszer tekintélyes, mintegy 2,5–3 millió aranyra becsülhető jövedelmet biztosított az uralkodónak.²⁰

A viszonylagos közbiztonság – II. Mohamed humanista magasztalói „pax ottomanica”-ról, a „pax romana” visszatértéről áradoztak –, a szultánok tudatos, bár nem mindig sikeres városfejlesztő politikája, a törökök vallási türelme – legalábbis eleinte – megkönnyítette a hódításokat, és népszerűvé tette az oszmán uralmat.²¹ „A törökök... nagyon barátkoznak a parasztjaimmal. Megígérik nekik, hogy minden parasztot felszabadítanak, aki hozzájuk csatlakozik. A korlátozott parasztagy nem veszi észre a csalást, s azt hiszi: ez a szabadság örökké tart... az urak, akiket a parasztok magukra hagytak, nem képesek sokáig a várakat tartani.”²² Tamás, boszniai király kétségbeesett sorai híven és találóan mutatnak rá a török hódítás korai sikereinek – s tegyük hozzá, későbbi kudarcainak – egyik fontos tényezőjére: az elnyomott néprétegek támogatására, ami eleve megnehezített minden törökellenes katonai fellépést a Balkánon, és hosszú időre megszilárdította az oszmánok európai uralmát.

Ennél is többet jelentett azonban, hogy a törökök ekkor Európa legnagyobb létszámú és leghatékonyabb, legjobban vezetett és kézben tartott fegyveres erejével rendelkeztek.

Az oszmán hadsereg²³ átvette és szerencsésen továbbfejlesztette a lovasnomád, mameluk, bizánci és európai hadszervezet és hadművészet egyes vonásait.²⁴ A katonák létszáma felülmúlta az akkori Európa valamennyi fegyveres erejét. II. Mohamed uralkodása alatt mintegy 60 000 szpáhi, 10 000 janicsár, 10 000 szultáni zsoldos és sok tízezernyi irreguláris és fél-irreguláris török, turkoman, görög és délszláv harcos állt a szultán rendelkezésére.²⁵

A sereg fő ereje – létszámától eltekintve – céltudatos és összefogott vezetésében, fegyelmében és jól szervezett ellátási rendszerében rejtett. Speciális hadművészete is szinte leküzdhetetlen nehézségek elé állította az ellenfeleket. A döntő csaták mellett ugyanis a gyakori portyázások is lényeges, olykor meghatározó szerepet játszottak a török hadsereg terveiben. Az Oszmán Birodalom gyakorlatilag állandóan háborút viselt,

alig találhatunk olyan esztendőt, amelyben a törökök legalább kisebb-nagyobb portyákkal ne gyengítették volna szomszédjaik ellenálló erejét. E portyákat részben hadászati elgondolások – az ellenség felmorzsolására irányuló törekvés –, részben pedig a szükségszerűség indokolta: a török államnak mindig szüksége volt rabszolgákra, valamint dolgozó és adózó rájákra, a hadizsákmány pedig biztosította a katonák javadalmozásának jelentős hányadát.

A hadsereg ütőképességét azonban még XV–XVI. századi fénykorában is több harcászati, szervezeti és egyéb gyengeség csökkentette. Sem csatadöntő nehézlovassággal, sem korszerű, mozgékony, támadó jellegű (svájci mintájú) gyalogsággal nem rendelkezett. A könnyűlovas akin-dszik és a magyar huszárokhoz hasonló fegyverzetű és harcmódorú szpáhik nem vehették fel sikerrel a közelharcot az európai nehézlovas-sággal, a janicsárok pedig csak védelemben nyújtottak kiváló teljesít-ményt. Ezt a gyengeséget igyekezett kihasználni Hunyadi is, amikor az irreguláris csapatok elűzése után lovasságával a szpáhikra mérte a főcsa-pást, mert ezek legyőzése után a janicsárok a győzelmet már semmikép-pen sem vívhatták ki, legfeljebb a teljes vereséget akadályozhatták meg. (Nota bene a várnai példa azonban arra mutat, hogy korai és meggondo-latlan lovasrohammal nem lehetett megtörni a janicsárok ellenállását.)

A török hadviselés hatékonyságát az is korlátozta, hogy a hűbéres szpáhik és a janicsárok nagy többsége a határoktól messze, Anatóliában, vagy Isztambulban állomásozott, a szultáni sereg csak április második felében indulhatott meg Isztambulból, s július derekára érhette el Belgrádöt. Mivel szokás szerint Kászim napjára – október 26. – befejezték a hadjáratot, olyan távoli hadszíntéren, mint Magyarország, csupán há-rom hónapig harcolhattak. Ellátási és egyéb nehézségek miatt a fősereg szinte mindig visszatért állomáshelyére, s csak viszonylag kis létszámú megszálló erő maradt az újonnan meghódított területeken. Ezt a körülményt az ellenfelek gyakorta kiaknázták. Mind Velence, mind Magyar-ország többnyire késő ősszel támadta meg a törököket. Különösen szembetűnő ez a tendencia Mátyásnál: Jajca és Szabács ostroma, Kini-zi nagy szerbiai portyái késő ősszel kezdődtek, amikor nem lephette meg őket a szultáni hadsereg. Így sűrűn előfordult, hogy a török hódítá-sok a következő év tavaszára odavesztek.

Részben ez magyarázza, hogy a törökök nagyon is sebezhetőek voltak a „gerilla” harcmóddal szemben. Szkander bég és Drakul havasalföldi fejedelem, bár többször is vereséget szenvedtek túlerejű török hadaktól, mégis eredményesen harcoltak az oszmánok ellen, mivel seregeikkel ke-rülték a döntő összecsapást, és a török főerők elvonulása után sikeres raj-taütésekkel felmorzsolták a kisebb megszálló csapatokat.

A hadsereg túlzott politikai szerepe is károsan hatott az Oszmán Biro-dalom hatékonyságára. A trónöröklés rendezetlensége folytán többször

is véres harc folyt a hatalomért, s mindig az a trónkövetelő diadalmaskodott, aki maga mellé állította a katonaságot. Később az is többször megeseett, hogy az isztambuli helyőrség janicsárjai szultánokat mondatnak le és ültettek trónra. Még olyan erős kezű uralkodók idejében is előfordult, mint II. Mohamed vagy a nagy Szulejmán, hogy a lázongó katonaság rákényszerítette akaratát az uralkodóra.²⁶

A terjeszkedő külpolitikát az Oszmán Birodalom sajátos földrajzi helyzete is nehezítette. Fegyveres erőinek zöme II. Mohamed uralkodásáig a félig meghódított kis-ázsiai turkoman és mongol hűbéres fejedelemségek, kezdetben Karaman, majd II. Mohamed alatt a turkoman Uzun Haszán meg-megújuló lázongásai és támadásai kötötték le. S amikor Mohamed mindezekkel leszámolt, 1516-ig még állt a vezető mohamedán hatalom rangjáért versengő egyiptomi mameluk szultánság, majd a XVI. század első évtizedében megjelent az igazi vetélytárs, a megújult Szafanida Perzsa Birodalom.

A keleti hadszíntér, kivételes esetektől eltekintve, egészen a XVII. század második feléig az Oszmán Birodalom fő hadszíntere maradt, ezért a törökök csak akkor tudtak nagyobb hadműveleteket folytatni Európában, ha keleten viszonylagos nyugalmat élveztek.²⁷

Európában is nehezen leküzdhető akadályok álltak az oszmán hódítók útjában. Mohamednek uralkodása tekintélyes részét a délkelet-európai hűbéres államok teljes meghódoltatására vagy – mint a román fejedelemségek esetében – a hűbéri kötelék megszilárdítására kellett fordítania. Kétségtelen sikerei ellenére sem tudta azonban az egész Balkánt uralma alá hajtani. Ragusát és Dalmáciát megvédte Velence tengeri hatalma, a hadászati fontosságú Bosznia északi területei pedig szilárdan beépültek a magyar végvárrendszerbe.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy Mátyás Magyarországnak az akkori világ talán legnagyobb katonai hatalmával szemben kellett megőriznie függetlenségét. Ez a hatalmas állam azonban számos katonai és egyéb nehézséggel küszködött; Magyarország vonatkozásában mindenekelőtt a nagy távolságot, a török hadsereg harcászati gyengeségeit és az oszmánok gyakori keleti lekötöttségét emelhetjük ki, amelyek lehetőséget nyújtottak hazánknak, hogy kedvező körülmények között, eredményesen álljon ellen a török hódító törekvéseknek. Az objektív tényezők arra mutatnak, hogy a Török Birodalom veszélyes, de nem legyőzhetetlen ellenfél volt a XV. század második felében.

Nehezebben válaszolhatunk arra a kérdésre: milyen tervei voltak Mohamednek Magyarországgal szemben? Hódító szándékairól nem maradtak fenn hiteles dokumentumok, követutasítások, megbízható kémjelentések stb. Kétségtelen, megőrződtek olyan kijelentései, amelyek rettegéssel töltötték el egész Európát; mint pl. „ahogyan egy isten van az égben, úgy egy uralkodónak kell lenni a Földön is”.²⁸ Azt is tud-

juk, hogy Mohamed, Bizánc örökösének tekintve magát, igényt tartott a Keletrómai Császárság egykori területeire.

Ezeket, és Mohamed más hasonló kijelentéseit azonban kellő óvatossággal kell fogadnunk. A leghatalmasabb mohamedán uralkodó elsőrendű kötelessége a hitetlenek elleni szent háború, a dzsihád volt. A valószínű szándékait gondosan leplező szultán, ismerve, hogy nevét és birodalmát mennyire rettegi Európa, tudatosan is alkalmazhatta az „elrettentés” politikáját, félelemben és bizonytalanságban tartva ezzel ellenfeleit.

A nagy cél, a világuralom és elsősorban Róma meghódítása a török hadsereg számára is lelkesítőleg hatott. 1478-ban pl. a török katonák „Róma, Róma” harci kiáltással támadtak az ellenségre, s remélték, hogy hamarosan a Teverében itathatják lovaikat.²⁹

Az „elrettentés” politikája igazolta a szultánt. Noha százával találunk kémjelentéseket, tájékoztatókat, ezek többsége valótlan híreket közöl. Jellemző például, hogy ha híre járt a törökök háborús készülődéseinek, szinte mindig tévesen ítélték meg a hadjárat célját. Többször is, így 1458-ban és 1459-ben, 1463-ban, 1472-ben stb. azt hitték, hogy a szultán Belgrád ellen készül, tudjuk azonban, hogy a török sereg valamennyi alkalommal más támadási céllal indult meg. Mindez arra mutat, hogy Európában vajmi kevésbé látták világosan a szultán terveit, s ennélfogva a nyugati forrásokból sem juthatunk közelebb a török valódi szándékainak megismeréséhez.

Mindezek ellenére úgy véljük, hogy egyfelől a tényekből, másfelől két általánosan bizonyított tételből – az Oszmán Birodalom jellegéből fakadó hódító törekvésekből és a szultánok reálpolitikájából – kiindulva közelebb juthatunk Mohamed szándékainak megfektetéséhez, mint a kortársak nagy többsége.

Már utaltunk arra, hogy a par excellence katonaállam jellegű Törökország sajátos társadalmi és gazdasági rendje szinte parancsoló szükségszerűségként írta elő az államvezetés számára az állandó hadiállapotot és a hódításokat. Következtetésképp az oszmán állam valamennyi szomszédját fenyegette a háború és a hódítás veszélye. Ez alól Magyarország sem lehetett kivétel.

A török hódító politikában azonban bizonyos óvatosságot, tervszerűséget, szakaszosságot fedezhetünk fel.³⁰ A hódítás sémáját az alábbiakban adhatjuk:

1. portyázó hadműveletek,
2. döntő csata keresése,
3. hűbéri függés,
4. teljes bekebelezés.

Mindez gyakran évtizedekig, sőt Magyarország esetében évszázadokig elhúzódott. A törökök tudtak várni, s ha valahol kudarcot szenvedtek, csak akkor támadtak újra, ha biztosak lehettek a sikerben. Rodosz

két ostroma között 42 esztendő, Belgrád eredménytelen ostroma és bevétel között még ennél is több, 65 év telt el. A birodalom terjeszkedésével egyre növekvő távolságok és a fokozódó ellenállás még óvatosabbá tette a török stratégiát, s ez lassította az előnyomulást.

A török előnyomulás másik jellemző vonása a könnyebb ellenállás irányában történő terjeszkedés volt. Az állam új adózókat és rabszolgákat, a sereg zsákmányt várt a háborúktól, s ezeket végeredményben bárhol megszerezhették. Ezzel magyarázható, hogy a törökök minden égtáj felé terjeszkedni próbáltak: a Földközi-tenger keleti, majd nyugati medencéje, a Balkán-félsziget, majd Magyarország, Ausztria és Itália, a Fekete-tenger északi és déli partja, Szíria, a Kaukázus és Irán egyaránt hódítási lehetőséget nyújtott számukra. Terveiket azonban céltudatosan és óvatosan valósították meg. Ritkán bocsátkoztak olyan kalandokba, amelyek következményeit nem láthatták előre. Mohamed alatt talán csak az 1480-as otrantói vállalkozást tekinthetjük ilyennek. (A későbbiekben, amikor hódításaik egyre nagyobb akadályokba ütköztek, már gyakrabban vezettek hadászatiilag és politikailag megalapozatlan, eredménytelen hadjáratokat.)³¹

Háborúik többségének célja az elért eredmények megszilárdítása, illetve az újabb hódítások tervszerű előkészítése volt. Ezt Mohamed uralkodása alatt a Balkán-félsziget módszeres meghódítása mutatja leginkább.

Ezeket a megfontolásokat figyelembe véve, véleményünk szerint, a XV. század második felében Magyarország nem tartozott és nem is tarthatott azon országok közé, amelyeket közvetlenül fenyegetett a török hódítás veszélye. Ezt a szultánnak, aki kitűnő hírszerző szolgálattal rendelkezett,³² kétségtelenül fel kellett ismernie. Magyarország túlságosan messze volt az Oszmán Birodalom központjából, erős hadsereg védte, s körülötte a kétfelé adózó hűbéres országok, a román fejedelemségek, s eleinte Szerbia és Bosznia, nehezen áttörhető védőgyűrűt alkottak. Elfoglalása, vagy akár csak érezhető meggyengítése, nagy áldozatokkal járó, bizonytalan vállalkozásnak látszott, ami aligha fizetődött volna ki az oszmánok számára. Ezt később az események igazolták is: Magyarország meghódítása sokkal több áldozatot és nehézséget, mint hasznot hozott a törököknek.

Mohamed magyarországi politikája meggyőzően bizonyítja, hogy a szultán *nem* szándékozott hazánkat meghódítani. Az 1456-os kudarc után nem kísérletezett többé Belgrád elfoglalásával, ami pedig Magyarország megszállásának előfeltétele volt. Nagyobb török sereg egy ízben, 1479-ben tört az országba, s a török portyák gyakorisága és határfoka sem érte el az előző évtizedekét. Bosznia déli része s főleg Szerbia elfoglalásával ugyan valóban gyengítette Magyarország déli véghármenszékét, de ez is csak közvetett fenyegetést jelentett.

A szultán politikája arra irányult, hogy kiküszöbölje a magyar befolyást a Balkánon,³³ portyákkal merítse ki a magyar állam ellenálló erejét, s megteremtse az alapokat a későbbi, aktívabb politika számára. Ezt a célt szolgálta pl. Belgrád közelében Szabács várának felépítése, Szendrő (Smederevo) megerősítése, a román fejedelemségek függőségének megszilárdítása és Bosznia elfoglalása. Ez utóbbi lépése közben nem is annyira Magyarország, mint inkább Ausztria és Itália ellen irányult.³⁴

A két ország között kialakult erőegyensúlyt mutatja, hogy bizonyos fajta *modus vivendi* alakult ki az oszmán szultánok és Mátyás között. Egyik fél sem használta ki a másik lekötöttségét, sőt a III. Frigyes elleni háborúban azzal, hogy a török portyázók akadálytalanul vonultak át magyar területen és támadták Dél-Ausztriát,³⁵ még a katonai együttműködés csíráit is felfedezhetjük közöttük.

Mohamed és utóda, II. Bajazid tehát nagyon is szerény célokat tűzött ki Magyarországgal kapcsolatban. Ám még ezeket sem tudták teljesen megvalósítani. Bosznia északi része és Szabács elveszett a törökök számára, s a fegyveres összecsapások is többnyire az oszmán hadak vereségével végződtek.

A viszonylagos magyar sikerek és a passzív török politika ellenére a XV. század második felében kialakult status quo felettébb ingatag és időleges volt. A Török Birodalom ekkor még nem érte el terjeszkedésének határait – 1490–1526 között Moldva egy része, Egyiptom, a mai Irak és Rodosz török kézre jutott –, s az új hódítások tetemesen megnövelték az oszmán szultánság erőtartálékait. A magyar állam sokkal nehezebben vállalkozhatott „birodalomépítő” hódításokra, s hasonló nehézségekbe ütközött a belső erőtartálékok még intenzívebb kiaknázása révén a hadsereg minőségi és mennyiségi fejlesztése is. Valamilyen módon mégis lépést kellett tartani a török fejlődésével, s ennek a megkeresése mindvégig Mátyás uralkodásának leglényegesebb problémája maradt.

A MAGYAR ÁLLAM KATONAI-POLITIKAI HELYZETE MÁTYÁS ALATT

Magyarország mind gazdasági, mind katonai potenciál tekintetében messze az Oszmán Birodalom mögött maradt. A valóságot a magyar ügyeket jól ismerő velencei diplomácia hamarosan felismerte; „úgy látjuk – írja a Signoria 1464-ben II. Pius pápának –, a magyar király önmagára utalva semmiképpen nem tud nagy hadsereget kiállítani, *nincs elegendő ereje ahhoz, hogy ilyen hatalmas ellenséget legyőzzön*”.³⁶ (Kiemelés – R. Gy.) Ugyanerre Mátyás is többször utal leveleiben: „a török nekem örökös ellenségem... *S ha erőinket összehasonlítom, ezek bizonyosan nem egyenlők*”.³⁷ (Kiemelés – R. Gy.)

Valóban, a lényegesen csekélyebb lélekszámú, súlyos külpolitikai

helyzetben levő, részben éppen a török háborúk miatt gazdasági fejlődésében lelassult ország csak Mátyás erélyes, a nemzet erőforrásait kíméletlenül kiaknázó politikája révén tudott katonailag és politikailag ideiglenesen egyensúlyban maradni a hatalmas Oszmán Birodalommal.

A viszonylagos kiegyenlítődés főként katonai téren nyilvánult meg. A feudális magyar hadsereg Mátyás uralkodása alatt ért fejlődése tetőpontjára.³⁸ Fő erejét a király esetenként 20–25 000 főt is elérő nehézlovasságból és cseh típusú gyalogságból álló zsoldoscsapatai alkották. Mellettük a bárók bandériumai, a generális exercitus elavult harcmódú tömegei, a városok és a kiváltságos rétegek kontingensei és a hűbéres tartományok – Szilézia, a román fejedelemségek, Bosznia – segélyhadai is felsorakoztak a király zászlói alatt.

A hadsereg létszáma tekintélyes volt. Baduario velencei követ 1479-ben – havasalföldi csapatokkal együtt – 70 000 lovasra becsülte a török ellen felvonuló magyar hadsereg erejét.³⁹ Noha ez a szám bizonytalannak tűnik – ilyen tömegű embert és lovast bajosan lehetett volna ellátni –, mégis jelzi, hogy a korabeli magyar hadsereg több tízezernyi lovassal rendelkezett.

Mátyás hadserege minőségét tekintve Európa legjobb fegyveres erői sorába tartozott. Jól vezetett, fegyelmezett, sokoldalú, többféle feladat megoldására alkalmas sereggé fejlődött, amely mind az oszmánokkal, mind nyugati típusú ellenfeleivel szemben a siker reményében vehette fel a harcot. A törökhöz hasonlóan legsikeresebb, főleg nyugati hadseregek ellen alkalmazott harcmódja az ellenfél erőforrásait kimerítő portyázások rendszere volt, de jó teljesítményt nyújtott a várharcokban, valamint – inkább a törökkel szemben – a nyílt összecsapásokban is. Tartós hadászati sikert azonban egyik ellenfelével szemben sem sikerült elérnie. Ezt egyfelől a magyar állam korlátozott anyagi és katonai potenciálja, másfelől a magyar hadsereg bizonyos szerkezeti fogyatékoságai – a nehézlovasság nem kielégítő létszáma, valamint a csatadöntő, svájci típusú gyalogság hiánya – tették lehetetlenné.

Magyarország a hadsereg létszámát és hadművészeti sajátosságait tekintve tehát az oszmánokkal szemben aktív védelemre, nyugati ellenfeleivel szemben korlátozott célú támadó hadműveletekre vállalkozhatott reálisan.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a korlátozott célkitűzések is csak azért valósulhattak meg, mert a Török Birodalom ekkor még nem volt abban a helyzetben, hogy közvetlenül fenyegetse az ország függetlenségét.

A katonai erőviszonyoknál kedvezőtlenebb és egyben bonyolultabb volt az ország külpolitikai státusa. Míg a Török Birodalom változatlanul fenyegető, fekete fellegként tornyosult a déli horizonton, a többi szomszédos országgal szövevényesebb, kölcsönös veszélyekkel terhes kap-

csolat alakult ki. Bár a fenyegetések és a lehetőségek az egyes államokkal szembeni relációkban lényegesen eltértek egymástól, egyben meg-egyeztek: Magyarországot valamennyi szomszédos államtól jelentős ér-dekellentétek választották el.

A délkelet-európai államok, illetve ezek maradványai kétségbeesett hintapolitikát folytattak Magyarország és az oszmánok között, igyekeztek a két erősebb hatalom viszályát kihasználva megőrizni függetlenségük morzsáit. S mivel a török hatalomnak fokozatosan sikerült kiszorítani a magyar befolyást a Balkánról, ezek az államok – Nagy István moldvai fejedelem és Szkander bég kivételével – egyre megbízhatatlannabb szövetségesnek, s mert a török mindjobban rá tudta kényszeríteni őket a katonai együttműködésre, egyre veszélyesebb, bár nem életveszélyes ellenfélnek bizonyultak.⁴⁰

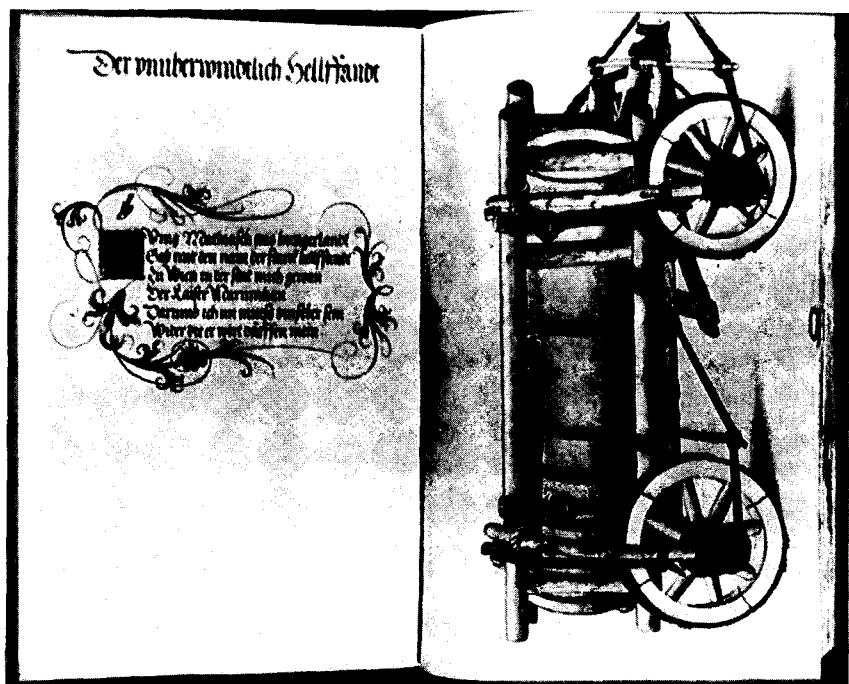
Velence és Magyarország századok óta hadakoztak Dalmácia birtokáért, s bár a török hódítás mindkét államot közvetlenül fenyegette, igazi együttműködés nem alakulhatott ki közöttük, sőt Mátyás uralkodásának második felében a két ország viszonya feszült és gyakran ellenséges volt.⁴¹ A többi itáliai városállam közül a török elleni háborúban többé-kevésbé érdekelt pápasággal, Nápolyval és Milánóval szövődtek – nem problémamentes – kapcsolatok, ezek azonban kevés gyakorlati haszonnal jártak.⁴²

Lengyelországot, mely pedig I. Ulászló rövid perszónáluniója idején (1440–1444) jelentős segítséget nyújtott a török ellen, Mátyás egész uralkodása alatt dinasztikus ellentétek választották el Magyarországtól; Kázmér király a magyar trónra törekedett, támogatta a felvidéki cseh zsoldoscsapatokat Mátyás ellen, sőt 1471-ben serege be is tört az országba.⁴³

Csehországot viszont Mátyás tette ellenséggé. 1468-ban, némi pápai ösztönzésre, készségesen megtámadta Poděbrádot, s – Zsigmondhoz hasonlóan – hosszas, csak félsikereket hozó háborúba bonyolódott, amely évekre lekötötte hadseregét, és súlyos terhet rótt mindkét nép vállára.⁴⁴

A legösszetettebb és legzavartabb viszony a Német Birodalommal, illetve III. Frigyes császárral szemben alakult ki. A császár jogot formált a magyar trónra, s erről egész hosszú uralkodása (1440–1493) alatt nem tett le. Mátyás elhárította a kísérleteket, s felismerve az ellenfél pillanatnyi gyengeségét, ellentámadásba ment át, a nyolcvanas években pedig igyekezett Ausztriát birodalmához csatolni.⁴⁵

Mindeme külpolitikai zűrzavarban változatlanul megmaradt a döntő probléma: a török időleges passzivitását ki kell aknázni s meg kell teremteni az alapokat az újabb török támadás elhárítására. Erre három módon lehetett felkészülni – természetesen egyik megoldás sem zárta ki a másikat –: megfelelő és megbízható szövetségi rendszer kialakításával,

MÁTYÁS KIRÁLY „ELEFÁNT” NEVŰ ÁGYÚJA (MINIATÚRA A „ZEUGBUCH DER ÖSTERREICHISCHEN LANDE I. ZEUGHAUS WIEN” CÍMŰ KÉZIRATBAN. WIEN, KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, WAFFENSAMMLUNG)

Magyarország területi gyarapításával és az ország belső ellenálló erejének fokozásával. Mátyás, mint látni fogjuk, valamennyi lehetőséggel kísérletezett.

A TÖRÖKELLENES SZÖVETSÉG PROBLÉMÁI

Nemcsak Magyarországnak, hanem Európa, Nyugat-Ázsia és Észak-Afrika legtöbb országának is érdekében állt a török előnyomulás meggátolása. Érthető tehát, hogy az a probléma: milyen eszközökkel és erővel állíthatják meg az oszmánokat, illetve van-e reális lehetősége annak, hogy kiszorítsák őket Európából, számos megvalósíthatatlan haditervben és sok elvetélt politikai kombinációban, szövetségben jutott kifejezésre. (NB: közelgett már az az idő is, amikor a török nem csupán ellenfélként, hanem értékes potenciális szövetségesként kapott helyet néhány ország politikai elképzeléseiben.)

A különféle szövetségeket két nagy típusra oszthatjuk: a „nagy megoldás”, az európai államok összességének keresztes hadjárata, amelyben

esetleg a török ázsiai ellenlábasai is szerepet kapnának, és a „kis megoldás”, vagyis a töröktől közvetlenül fenyegetett államok összefogása az oszmánok visszaszorítására.⁴⁶

A „NAGY MEGOLDÁS” KUDARCA

Mátyás uralkodásának első időszakában az európai politikát a kereszties hadjárat irreális eszméje hatotta át. Vele csaknem egy időben ugyanis kiváló képességű humanista tudóst választottak pápának; II. Piuszt (Enea Silvio Piccolominit), aki életcéljának tekintette a Török Birodalom megsemmisítését.⁴⁷

Az 1459 nyarán Mantovába összehívott zsinat tárgya a török elleni kereszties hadjárat előkészítése és megszervezése volt.⁴⁸ Pius rendkívül élénk diplomáciai tevékenységet folytatott; nemcsak az európai uralkodókat buzdította megjelenésre, hanem Mohamed keleti ellenfeivel is igyekezett kapcsolatba lépni.

Az eredmény azonban lehangoló volt. Csupán néhány, elsősorban érintett ország: Velence, Magyarország és – balszerencséjére – Bosznia támogatta őszintén a tervet. Emellett két, a levantei kapcsolatokban és a kereszties hadjáratokban hagyományosan érdekelt ország: Nápoly, illetve Burgundia, valamint két condottiere, a milánói herceggé emelkedett Francesco Sforza és Rimini ura, Sigismundo Malatesta mutatott némi – ez utóbbiak inkább csak „szakmai jellegű” – érdeklődést.

A kereszties hadjárat sikerét eleve kilátástalanná tette, hogy a korszak egyetlen nagyhatalma sem kívánt benne részt venni. Frigyes császár, névlegesen Európa első világi hatalmassága, éppen azon fáradozott, hogy a hadjáratban kulcsszerepet betöltő magyar királyt megfosssa trónjától; Franciaországot, amely pedig az első kereszties hadjáratok mozgatóereje volt, a százéves háború sikeres befejezése után belső gondjai, illetve a burgundi vetélytárs ellen folytatott harc kötötte le. Spanyolország még nem egyesült nagyhatalommá, s különben is, akár csak a távoli Oroszországot, a saját „pogányaik” elleni háború – a mór uralom maradványainak felszámolása, illetve Oroszországban a tatárok visszaszorítása – foglalkoztatta. A lengyel király pedig, Frigyeshez hasonlóan, ellenségesen állt szemben Magyarországgal.

Az egész vállalkozást az önámítás élmélyítő, rózsaszínű ködfellege lebegte körül. A reális kép kialakítását megzavarta, hogy a feudális uralkodó osztály egyes képviselőiben még valóban élt a nosztalgia a keresztény hit megoltalmazása, a lovagi szellem és hasonló eszményképek iránt. V. Henrik angol király és Jó Fülöp burgundi herceg egész életükben vágyakoztak arra, hogy harcoljanak a hitetlenek ellen. De nem harcoltak! Fél évezred távolából nem is vethetünk semmit a szemükre.

HUNYADI MÁTYÁS TÖRÖKTŐL ZSÁKMÁNYOLT ÁGYÚJA (MINIATÚRA A „ZEUGBUCH DER ÖSTERREICHISCHEN LANDE I. ZEUGHAUS WIEN” CÍMŰ KÉZIRATBAN. WIEN, KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, WAFFENSAMMLUNG)

A Szent Sír vagy Bizánc visszafoglalása kockázatos, s ma már tudjuk, reménytelen vállalkozásnak ígérkezett. A reális hadicél Magyarország és Velence megerősítése, esetleg néhány határvár elfoglalása lehetett volna. Ezért pedig a töröktől közvetlenül nem fenyegetett országok nem kívántak áldozatokat hozni. Mindez azonban nem derült ki egyszerre. A visszautasítást minden esetben udvarias levélváltás előzte meg, sőt számos, később soha be nem váltott ígéret is elhangzott.⁴⁹ Az igazi haszonélvezők a szélhámosok voltak. II. Pius hihetetlen naivitására jellemző, hogy komolyan vette Moses Gibletet, aki aprócska vagy nem is létező kis-ázsiai fejedelmek nevében 100 000 lovaszt ígért a török ellen.⁵⁰ Azt is megkísérelte a pápa, hogy bölcs teológiai érvekkel megtérítse a szultánt.⁵¹

Rendkívül érdekes viszont annak a vitának az elemzése, amely a haditerv, a hadjárat anyagi és katonai előkészítése és a hadjárat célja körül alakult ki. A már említett Sigismundo Malatesta készítette a félhivatalos haditervet, ezenkívül Velence – Malatestával teljesen ellentétes módon – és Gregor von Hainburg császári követ is tett javaslatot.⁵²

Az egyik legfontosabb kérdés a hadjárat anyagi bázisának megterem-

tése volt. A költségekre külön egyházi adót szándékoztak kivetni, ebből 1 443 000 aranyforint bevételre számítottak.⁵³

Az eredmény azonban szánalmas volt. II. Pius még Mantovában kénytelen volt uzsorásokhoz fordulni, hogy 20 000 (!) arany segélyt küldhessen Mátyásnak.⁵⁴ A pénz később sem áramlott bővebben a pápai kincstárba. Bár a magyar hadseregnek az előkészületek során vezető szerepet szántak, mégis, 1459–1464 között különféle – mindenekelőtt pápai és velencei – forrásokból összesen mintegy 80 000 arany segély érkezett Magyarországra.⁵⁵ Ebből is 40 000 aranyat a pápa halála után küldtek Magyarországra. (Ennyi maradt a pápai kincstárban.)⁵⁶

Voltaképpen az anyagi fedezet megoldatlansága egymagában is kudarcra ítélte a keresztes hadjáratot. Ennek ellenére érdemes megvizsgálnunk, mi történhetett volna, ha létrejönnek azok az anyagi és személyi előfeltételek, amelyeket a különféle javaslatokban megjelöltek. Vizsgálatainkat nem korlátozzuk a mantovai zsinat eseményeire, hanem más, közel egykorú – Bizánc eleste után készült – elképzeléssel, Filelfo, Tebaldi, Poděbrad György tervezeteivel, egynémely császári javaslattal, IX. Sixtus 1478-as kereszteshadjárat-tervével, és Mátyás néhány későbbi javaslatával is foglalkozunk, mivel így teljesebb képet nyerhetünk a problémáról.⁵⁷

A hadjárat célja csaknem mindenütt megegyezett: a török kiszorítása Európából, Bizánc, s ha lehet, Jeruzsálem felszabadítása.⁵⁸ Egyedül Mátyás differenciált terveiben. 1488-ban tervezetében három lehetőséget említ: ha 200 000 katonát kap – ebből 70 000-et Uzun Haszán bocsátana rendelkezésére –, s gondoskodnak a sereg ellátásáról, kiűzi a törököt Európából; 20 000 jól felszerelt lovassal hat év alatt visszafoglalja Szerbiát; 8000 lovas pedig elégséges Velence és Magyarország birtokainak megvédésére.⁵⁹

A sereg létszámára és összetételére nézve eltértek a javaslatok. A legkisebb létszámot Filelfo adja: szerinte 20 000 itáliai lovas és ugyanannyi gyalogos elegendő a török ellen.⁶⁰ Általában 100 000–150 000 katonát tartanak szükségesnek a török legyőzésére (beleértve a keleti szövetségesek segélyhadait is), Tebaldi ezzel szemben 200 000, a valamivel korábbi Bertrandon de la Broquière pedig egyenesen 300 000 harcost javasolt a keresztes hadjáratra.⁶¹

Véleményünk szerint 200 000 jól felszerelt és ellátott katona, néhány év alatt valóban ki tudta volna űzni a törököt Európából, de ilyen nagy sereg összegyűjtése, fizetése és ellátása felülmúlta volna egész Európa kapacitását.

A legtöbben a törököt jól ismerő magyarokból, románokból, szerbekből és Mohamed kis-ázsiai ellenfeleinek katonáiból kívánták a sereget kiállítani. Malatesta és Filelfo ezzel szemben ragaszkodott a – szerintük – mindent felülmúló itáliai csapatokhoz.⁶²

Rendkívül vitás kérdést jelentett a hadjárat vezérének kijelölése. Minden javaslattevő természetesen a saját uralkodóját jelölte e magas, igaz, nem irigylésre méltó posztra; ez megint csak súlyos problémát jelentett volna, ha a kereszties had mégis összejön.

Néhány terv – Tebaldi, a velenceiek, Mátyás elgondolásai – helyes hadászati elveken épült fel. Általában Magyarországról kiindulva kívánták a főcsapást mérni – IV. Sixtus terveiben még egy albániai kisegítő csapás is helyet kapott.⁶³ Emellett, a tervek szerint, a kis-ázsiai szövetségesek egyidejű támadása is gyengítené a törököt. A flotta a legtöbb javaslatban kulcsszerepet kap: az a feladata, hogy elvágja az összeköttetést a Török Birodalom európai és ázsiai tartományai között, s támogatást nyújt a Fekete-tenger partján előnyomuló főseregnek.⁶⁴

A tervek, mint ismeretes, sohasem realizálódtak. Mégis foglalkoznunk kellett velük, mivel az a kérdés: kiűzhető lett volna-e a török Európából, csakis ezek, illetve a korábbi megvalósítási kísérletek – Nikápoly, Várna, Belgrád – alapján dönthető el. Kiindulási alapnak a várnai hadjáratot választjuk, mivel ez közelítette meg leginkább a tervezeteket. Megállapíthatjuk, hogy a hadjárat elsődleges célját: Bizánc szárazföldi úton történő felmentését reálisnak tarthatjuk, amely csak a kedvezőtlen körülmények, a velencei–burgundi hajóhad csődje és a nem törvényszerű várnai csatavesztés folytán nem valósulhatott meg.⁶⁵ Ám egy esetleges siker sem változtatott volna az általános helyzeten. A törököt nem verhették volna le véglegesen, Bizánc megvédésére pedig legalább 20 000 fős állandó helyőrségre lett volna szükség, amelynek fenntartása túlnőtt az európai államok lehetőségein.

1453 után megváltozott a helyzet. A török szilárdabban ült a Balkánon, mint bármikor, s véleményünk szerint Európa valamennyi országának egyesített hadserege is csak nehezen, sokéves harcban tudta volna Mohamedet a Balkán feladására kényszeríteni. Arra viszont semmi reális lehetőség nem volt, hogy Európa nagy részének fegyveres erőit egysítsék. Az elérhető cél: a török további előnyomulásának megnehezítése pedig nem vonzotta a saját problémáikban elmerült európai országok vezetőit.

A siralmas kudarccal végződő anconai kereszties hadjárat mégis gazdag volt következményekben. A veszteség rovatba Bosznia elvesztését, az 1463-ban kirobbant velencei–török háború kudarcait – főleg, 1469-ben, Negroponte elestét – s azt a szomorú tényt könyvelhetjük el, hogy mindenki, de elsősorban Mátyás előtt nyilvánvalóvá vált: a „nagy megoldás”, a kereszties hadjáratok felelevenítése, nem járható út.

A pozitív oldal sem jelentéktelen: Jajca és Bosznia északi részének elfoglalása, a mintegy 80 000 forint segély, az 1463-as velencei szövetség, s a katonai kudarccal mellett az európai közvélemény nyomása is elősegítette, hogy Frigyes császár 1463-ban békét kössön Magyarországgal, s

végül annak felismerése, hogy a török nem győzhetetlen, s ami még fontosabb, nem is készül közvetlenül Magyarország ellen.

A keresztes háború gondolata azonban Ancona után sem került le a napirendről. Formája megváltozott, a török elleni harc – a közvetlenül érdekelt kivételével – diplomáciai fegyverre sülyedt, amelyet az európai hatalmak nem az oszmánok, hanem egymás ellen forgattak.

Ebből a szempontból tanulságos Mátyás és a Szentszék levelezése. A pápák biztatják és dorgálják a magyar királyt, hogy tegyen már végre valamit a török ellen, a király pedig azt állítja, hogy minden erejét megfeszítve harcol, de senki sem segíti.⁶⁶ IV. Sixtusnak joggal felveti, hogy az összes pápai segélyből csupán 10 lovast tudna felfogadni.⁶⁷

Uzun Haszán feltűnése, úgy látszott, feltámasztja poraiból a keresztes hadjáratok eszméjét. A kapcsolatok azonban nehézkesen alakultak, egy követjárás lebonyolítása két-három évig is elhúzódott,⁶⁸ így ez szinte kizárta a reális együttműködés lehetőségét. Jellemző, hogy Európában, csak akkor kezdtek komoly formában számolni Uzun Haszánnal, amikor a turkoman nagyúr 1473. augusztus 11-én döntő csatát veszített Mohameddel szemben, s lényegében megszűnt jelentős tényező lenni a nagypolitikában.

Mátyás életében még egy lehetőség kínálkozott a nagy megoldás realizálására. 1481-ben a Hódító váratlanul elhunyt, s az oszmánok trónjáért két szultánfi: Bajazid és Dzsem versengett.⁶⁹ A janicsárok Bajazid mellé álltak, Dzsemnek a vesztes csata után menekülnie kellett, s a rodoszi János-lovagoknál talált menedéket.

Személye egy ideig fontos figura volt a politika sakktábláján, leginkább a pápa, Velence, Franciaország és Mátyás kívánta magához vonni a szerencsétlen herceget. A helyzet kiaknázása megint csak nem sikerült. Az érdekeltek nem tudtak megegyezni, végül is a racionális Velence találta meg a dicstelen megoldást; lehetővé tette, hogy Bajazid bérgyilkosai megmérgezzék a már szükségtelenné vált Dzsemetet.⁷⁰

Mátyás uralkodása végén az anconai eset – 1487-ben védnöksége alá fogadta a fellázadt pápai várost – tovább mélyítette a Mátyás és a keresztes hadjáratok fő védnöke, a pápa közötti szakadékot.

A keresztes háború politikája magyar vonatkozásban még egy káros következménnyel járt, ami közvetve Mátyás török politikáját is befolyásolta. Ez a cseh eretnekek elleni keresztes hadjárat meghirdetése volt.⁷¹ Mátyás örömmel fogadta a pápai felhívást, látta, hogy a török pillanatnyilag nem veszélyezteti a déli határokat, s a nem remélt nyugalmat kihasználva, pápai segédlettel új fordulatot kívánt adni a magyar külpolitikának.⁷² A cseh hadjárat azonban, mint tudjuk, nem járt kellő eredménnyel, sőt gyengítette Magyarország katonai erejét, tovább fokozta a magyar külpolitika elszigeteltségét, s értékes potenciális szövetségéstől, Csehországtól fosztotta meg hazánkat.

Ancona után Mátyás önálló külpolitikát folytatott, nem bízott többé a keresztény összefogas hatékonyságában. A változást rendkívül élénk, a későbbiek során még fokozódó diplomáciai tevékenység jelezte. Tény: Mátyás kapcsolatai nagy részét terjeszkedő politikája külső bázisaként igyekezett felhasználni, mégis, próbálkozásai döntő többsége közvetve vagy közvetlenül kapcsolódott törökellenes politikai koncepcióihoz.

Hosszú uralkodása alatt Mátyás az alábbi államokkal lépett tartósabb-lazább szövetségi viszonyba: Bosznia, Havasalföld, Moldva, Velence, Nápoly, Milánó, Burgundia, Franciaország, Svájc, Ausztria, Brandenburg, a Német Lovagrend, Szászország, Csehország, Lengyelország, Oroszország, Uzun Haszán. Tehát még – Törökországon kívül – a legnagyobb vetélytársakkal: Ausztriával, Lengyelországgal és Csehországgal szemben is sikerült hosszabb-rövidebb ideig jó viszonyban élni. Sőt, bár kimondott szövetségi viszony nem állt fenn a két hatalom között, 1483 után a Török Birodalommal szemben is szinte jószomszédivá vált a kapcsolat.

A szövetségek, értékrendjüket, céljukat és jellegüket tekintve, lényegesen eltértek egymástól. Egy részük – a román fejedelemségek, Ragusa és Bosznia – a hűbéri függés megszilárdítását szolgálta. Ezek a szövetségek szorosan összefüggtek a török elleni harc politikájával. A kapcsolatok egy másik csoportját közvetlenül a török elleni védekezés teremtette meg. Ide tartoztak a pápasággal, a Velencei Köztársasággal, a török ázsiai ellenlábasaival, továbbá, legalábbis részben, az Oroszországgal és a Német Birodalommal létrejött szerződések és tárgyalások. A harmadik – és legjelentősebb – rész Mátyás nyugati hódításaihoz igyekezett külső támaszt biztosítani: Burgundia, Svájc, Franciaország, a Német Lovagrend, valamint az Ausztriával vívott háború idején a Lengyelországgal és csehországgal kötött béke és a német fejedelmekkel folytatott tárgyalások. Hégül az utolsó típus – Nápoly, Milánó, Modena – Mátyás új itáliai politikájának jegyében alakult ki.

Sajnálatos, hogy Mátyás egyébként aktív és körültekintő diplomáciai tevékenységét általában nem kísérte szerencse. Legnagyobb vereségét III. Frigyes ellen szenvedte el; nem sikerült a katonailag már leverett császár diplomáciai elszigetelése, sőt 1486-ban a német rendek Mátyással szemben Frigyes fiát, Miksa főherceget választották meg római királynak.⁷³ Hasonlóan kevés sikert hozott Mátyás legtöbb más külpolitikai próbálkozása is.⁷⁴

Kissé részletesebben kell foglalkoznunk a törökellenes szövetségi politika buktatóival. A kudarc okát elsősorban abban látjuk, hogy a szövetségben érdekelt feleket erősebb ellentétek választották el egymástól, mint a közös érdek, a török hatalom megállítása.

Különösen szembevetendő ez a magyar–velencei viszony vizsgálatánál. Érdekes elemeznünk, hogyan fajult a két, a török elleni harcban szinte törvényszerűen szövetséges állam kapcsolata a kezdeti, szinte feltétel nélküli együttműködésből, a kölcsönös bizalmatlanságon keresztül, a nyílt szembenállásig. Pedig a harmonikus magyar–velencei együttműködés a török elleni védelem sine qua nonja volt. A jelentős tengeri erővel rendelkező, számos görög szigetet birtokló és a Balkánon – Dalmácia és Morea – is támaszpontokkal bíró Velence rendkívül értékes szövetséges lett volna Magyarország számára, ha az együttműködés kialakul. Adott esetben két, sőt több irányból is támadhatták volna a törököt, időben végrehajtott ellencsapással közömbösíteni tudták volna a török valamilyen részsikerét, s Velence közvetítésével mód nyílt volna a keleti szövetségesekkel való aktívabb és hatékonyabb együttműködés kialakítására.

Sajnos ez az együttműködés csak 1463-ban realizálódott. Velence – ígéretéhez képest – valóban hadat üzent a szultánnak és elfoglalta Moreát. Csakhamar azonban magára maradt – 1464 után Mátyás teljesen passzív a törökkel szemben – s végül a fontos Euboia elvesztésével fizetett a magyar segítség elmaradásáért. Ezután – 1479-ig – lényegében egyedül vívta harcát a túlerejű Oszmán Birodalommal.

Mátyás – véleményünk szerint – egyetlen súlyos mulasztását szintén e háború során követte el. A velencei diplomácia 1471-ben szövetséget hozott össze az oszmánok keleti ellenlábasaival, a Perzsiát is hatalmába kerítő, a törökkel szinte egyenrangú Uzun Haszánnal és az alanyiai emírrrel, valamint a rodoszi János-lovagokkal és a ciprusi királysággal.⁷⁵ A szerződő felek teljesítették is ígéretüket: a velencei flotta megtámadta a kis-ázsiai partvidéket, s ami ennél is fontosabb, a hatalmas turkomán haderő támadásba lendült és nagy területeket foglalt el. Mátyásnak is be kellett volna avatkoznia a háborúba. Ha megtámadja a törököt és legalábbis Szerbia elfoglalásával fenyegeti, a szultáni hadsereg jelentékeny részét le tudja kötni, és ezzel megkönnyíti szövetségesei helyzetét. Döntő eredményt bizonyára nem ér el. Mohamed mindenképpen tönkreveri a tűzfegyverekkel nem rendelkező turkomán haderőt. Mégis legalább Szendrőt, Zvornikot és néhány egyéb várat el kellett volna foglalnia, miáltal a déli magyar határvédelem számottevően megerősödött volna. Magyarországot egyébként már a következő évben elérte a büntetés Mátyás súlyos hibájáért. Ali bég portyázó csapata Szendrőről kiindulva, mélyen betört az országba és egészen Nagyváradig nyomult előre, majd nagy pusztításokat okozva – bántatlanul elhagyta az országot.⁷⁶ Tudjuk, ebben az időben a cseh háború kötötte le Mátyás erejét, ám a török érezhető meggyengítése és néhány döntő végvár elfoglalása lényegesen többet ért volna bármiféle kétes nyugati hódításnál.

Sajátságos, s ugyancsak a rossz együttműködést bizonyítja az is, hogy

Mátyás éppen 1479–1481 között vívta utolsó jelentősebb háborúját az oszmánokkal, amikor Velence már békét kötött velük.

Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében – főleg a király aktív itáliai politikája és Ausztria elleni sikeres háborúja folytán – teljesen megromlott a magyar–velencei viszony. A romlást területi problémák is fokozták: néhány dalmáciai és montenegrói vár, amely ekkor jut Mátyás kezébe; ezekre Velence is igényt támasztott.⁷⁷ Érdekes, hogy éppen ebben az évtizedben teljes volt az „összhang” a két állam török politikájában: mindkettő szinte teljesen passzívan szemlélte az oszmánok belső bajait. A Duna mentén és Boszniában 1483-ig ugyan kisebb-nagyobb összecsapások háborították a békét, Velence azonban, elszenvedett veszteségei hatására, semmiféle harccselekménybe nem bocsátkozott.

A két, a törökkel szemben egymásra utalt ország viszonyának megromlásáért megoszlik a felelősség. Velence önző, számító, másokat könyörtelenül feláldozó politikájának és zsugoriságának⁷⁸ ebben éppúgy szerep jutott, mint Mátyás ugyancsak kíméletlen és számító terveinek, amelyek Velencét is fenyegették.⁷⁹

Mindkét fél rövidlátó, pillanatnyi, látszólagos érdekeinek megfelelő politikát folytatott, amely a távolabbi perspektívákat tekintve mind Magyarországra, mind pedig Velencére nézve káros következményekkel járt. Magyarország elvesztett egy értékes szövetségest, továbbá egy nagy és néhány kisebb lehetőséget hagyott kihasználatlanul a déli végvárrendszer megerősítésére. Velence pedig a magyar állam bukása után még szorultabb helyzetbe került: már nemcsak támaszpontjait veszítette el, hanem – a nagy Habsburg Birodalom létrejöttével – függetlensége is veszélybe került.

Még siralmasabb volt az együttműködés a Német Birodalommal. Bár Mátyás már legelső levelében közös harcra szólította fel a császárt,⁸⁰ közös lépés sohasem realizálódott. Tény, a császári követ 32 000 lovast és 10 000 gyalogost ígért a mantovai gyűlésen a török ellen,⁸¹ ám mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy ezt a birodalom, ha akarná sem tudná teljesíteni. Az együttműködés rövid szakaszában – 1466–1467-ben – ugyan tervek születtek arról, hogy a jeles katona, Ulrich von Gravenegg vezetésével császári csapatok erősítik Belgrád védelmét, de ez is csak elképzelés maradt.⁸²

1478-ban, két háború közti rövid szünetben, újabb császári tervezet született a birodalom, Magyarország és Velence együttműködéséről.⁸³ Ez a terv nem valósult meg, mivel – jellemző – Mátyás éppen akkor készült békét kötni a törökkel.⁸⁴ Ha a terv mégis realizálódik, ez kétségtelenül hasznos lett volna Ausztria számára, amelyet Frigyes képtelen volt megvédeni az oszmánok betöréseitől. Hiába születtek különféle tervek és elképzelések, hiába alakultak egyre-másra az önvédelmi, helyi milíciák, mindez nem használt.⁸⁵ Frigyes tartományai – főleg Krajna és

Stájerország – többet szenvedtek az oszmán támadásoktól, mint a fenyegetésnek leginkább kitett magyar Temesköz.⁸⁶ Igaz, hogy a birodalmi gyűlések időről időre kisebb-nagyobb kontingenseket szavaztak meg a török ellen, ezek olykor össze is gyűltek, de, mint ezt 1483-ban Mátyás jogosan panaszolja, a Hohenzollern Albert vezette birodalmi segélyhad nem a török, hanem a magyar seregek ellen harcolt.⁸⁷

Mégis, egy ízben az is előfordult, hogy osztrák és magyar csapatok vállvetve küzdöttek a török ellen. 1480-ban a Neumarkt várát védő 1500 főnyi magyar helyőrség támogatta a stájer milíciát a betörő török hadakkal szemben.⁸⁸ Esetleg még azt is együttműködésnek tekinthetjük, hogy Ausztriából visszavonuló török csapatok többször is vereséget szenvedtek a horvát és bosnyák végek helyőrségeitől, ez azonban csak kevésbé igazságtalhatta az osztrákokat.⁸⁹

Az együttműködés e bátortalan kísérleteivel szemben mindkét fél gyakran felhasználta a török fenyegetést a másik ellen. A császár akkor támadott Mátyásra uralkodása első éveiben, amikor egész Európa meg volt győződve arról, hogy a török Magyarország ellen készül.⁹⁰ A kölcsönt évtizedekkel később kamatostul visszafizette a magyar uralkodó: 1479–80-ban meggyengítette boszniai helyőrségeit, szabad utat engedve ezzel a török portyázóknak az osztrák tartományok és a velencei Friuli felé.⁹¹ E lépést figyelmeztetésnek szánta: meg kívánta mutatni, mi történik, ha a magyarok nem őrzik a bosnyák végeket.⁹² Lépése azonban nem érte el az óhajtott célt: a betörő török hadak Magyarországon is zsákmányoltak,⁹³ az európai visszhang pedig nagyon is kedvezőtlen volt, s hozzájárult Magyarország külpolitikai elszigetelődéséhez.

A fentieknél hatékonyabb, bár távolról sem problémamentes együttműködés alakult ki a román fejedelemségekkel.⁹⁴ Mind a Havasalföld, mind Moldva különleges hadászati jelentőséggel bírt a délkeleti és keleti országrészek biztosításában. A törökök elleni harcban tapasztalt román segélyhadak ezenkívül értékes, bár nem mindig megbízható – lásd például a várnai csatát – részét képezték a magyar seregnek, létszámuk egyes esetekben a 10–15 000 főt is elérte.⁹⁵ A fejedelemségek ellenfélként még félelmetesebbek voltak, mivel – különösen a havasalföldi fejedelem – egyre inkább arra kényszerültek, hogy csapatokkal támogassák a török hadat. A Magyarországra betörő török seregek gyakran erősödtek román kontingenssel, Kenyérmezőnél például 8000 főnyi román katonaság harcolt Ali bég oldalán,⁹⁶ és mellette havasalföldi kalauzok is megkönnyítették a török csapatok erdélyi felvonulását.

Nemcsak Magyarországnak jelentettek értékes szövetségest a román fejedelemségek, ez utóbbiak számára még többet jelentett a magyar támogatás: segített megőrizni önállóságuk maradványait a törökkel szemben.⁹⁷ A török nyomás azonban egyre erősödött. A havasalföldi fejedelmek közül utoljára az erőskezü, kegyetlen Vlad „Tepes” (1456–1462)

harcolt eredményesen a török ellen, mégis, amikor 1462-ben Mohamed nagy sereggel megtámadta Havasalföldet, Mátyás segítsége sem tudta elhárítani a szultán győzelmét. Vlad utódai, jóllehet igyekeztek ápolni a jó viszonyt Mátyással – mindannyiuknak tekintélyes birtoka volt Magyarországon, ahol végveszély esetén menedéket találhattak –, a török befolyást mégsem tudták többé ellensúlyozni. A fontos Duna-balparti erőd, Giurgiu (Gyurgyevo), 1419 óta szilárdan török kézen volt, ami megkönnyítette az oszmán behatolást, így Mátyás uralkodásának végén Havasalföld gyakorlatilag már teljesen török bázissá vált.

Kedvezőbben alakult a helyzet Moldvában, ahol Nagy István fejedelem (1457–1506) sikeresen verte vissza a török támadásokat. A fejedelem ugyan Mátyás hűbéri igénye ellen is harcolt – 1467-ben Mátyás sikertelen hadjáratot vezetett Moldvába –, később mégis közösen léptek fel a török ellen. Így a hatalmas vaslui győzelemben Bátori István erdélyi vajda vezetésével tekintélyes magyar segélyhad támogatta a moldvaiakat.⁹⁸ Kilia és Akkermann elfoglalása (1483) azonban Moldva helyzetét is megnehezítette, s növelte a török befolyást.

Mátyás tehát nem érte el a célját. A román fejedelemségek fokozatosan török befolyás alá kerültek, ez jelentősen gyengítette Kelet-Magyarország védelmi helyzetét. A magyar–román viszonyt – az is rontotta, hogy Magyarország nem szövetségesként, hanem hűbéresként kezelte a fejedelemségeket, s ez ugyan lazította a török függőséget, mégis ártott Moldva és Havasalföld állami érdekeinek.

A Mátyás uralkodása második felében megerősödő itáliai orientáció csak egy vonatkozásban érintette a király török politikáját: 1480-ban Gedik Ahmed pasa elfoglalta Otrantót, s Mátyás 800 gyalogost küldött apósa, Ferdinánd nápolyi király segítségére. Ez a politika, mivel elsősorban Velence ellen irányult, inkább ártott, mint használt a török elleni egységfrontnak.

Mátyás sokoldalú diplomáciája Uzun Haszánnal is kapcsolatot talált. Uralkodása alatt több ízben járt a turkomán fejedelem küldötte a magyar udvarban, s Mátyás is két követet küldött Uzun Haszánhoz. A tárgyalások azonban semmiféle gyakorlati eredményt nem hoztak.⁹⁹

KÍSÉRLET AZ ORSZÁG MEGERŐSÍTÉSÉRE

A török elleni szövetségi rendszer megteremtése, mint láttuk, egyik formájában sem járt kielégítő eredménnyel. Mindjobban bizonyossá vált, hogy Magyarországnak saját erőforrásaira támaszkodva kell felfognia a várható újabb oszmán támadásokat. A két ország potenciálja között fennálló lényeges különbség arra kényszerítette a magyar politikai és katonai vezetést, hogy részben az ország területének növelésével, vagyis

hódításokkal, részben a hazai tartalékok kíméletlen kiaknázásával javítanak a kedvezőtlen erőviszonyokon.

Mátyás uralkodása alatt mindkét téren jelentős, ám hatásukat tekintve igencsak múló sikerek születtek.

Az ország belső helyzetének taglalását, azoknak az óriási erőfeszítéseknek az elemzését, melyek lehetővé tették, hogy Magyarország nála lényegesen erősebb hatalmakkal politikailag és katonailag lépést tartson, nem érezzük feladatunknak.¹⁰⁰ Mindennek csupán jelzésszerű felvázolására vállalkozhatunk. Az állam jövedelmei a kezdeti 150–200 000 aranyról esetenként háromnegyed millióra nőttek,¹⁰¹ s mint már korábban láttuk, nemcsak mennyiségileg erősödött, hanem minőségileg is fejlődött a hadsereg, melynek gerincét már nem a bárói magánhadseregek megbízhatalan, és a nemesek, valamint a homo possessionatusok felkészésének gyenge harcértékű katonasága, hanem királyi zsoldoscsapatok alkották. Megteremtődött a központosított rendi állam csírája a maga hatékony közigazgatási, pénzügyi és bírói szervezeteivel.¹⁰²

A fejlődés azonban erőszakolt volt, mivel hiányoztak a szükséges gazdasági és társadalmi bázisok. A városok korábban megindult fejlődése épp Mátyás uralkodása idején, egyelőre még pontosan nem ismert tényezők hatására, megakadt.¹⁰³ A bárók hatalmát is csak időlegesen sikerült korlátoznia. Mátyás ugyan háttérbe szorította a régi családokat, ám helyükbe újakat emelt, s ezek – Szapolyai, Kinizsi, Laki Thúz stb. – rövidesen éppoly ellenségeivé váltak a központosító törekvéseknek, mint elődeik. Mátyásnak többször is meg kellett mérkőznie a belső reformjaival és külpolitikájával elégedetlen főnemességgel. 1458–59-ben a főnemesség egy – nem is csekély – hányada Frigyes mellé állt. 1467-ben Erdélyben lázadás tört ki Mátyás ellen. Négy évre rá Hunyadi régi hívei a lengyel királyfit hívták be Mátyással szemben. A sziléziai hadjárat idején szintén főúri liga veszélyeztette a királyi hatalmat.¹⁰⁴ A megyei nemesség és a városi polgárság, amelyeknek a főrendekkel szemben a reformok bázisává kellett volna válniuk, gazdaságilag gyengék voltak és minden szempontból szorosabban kötődtek a bárókhoz, mint az uralkodóhoz.¹⁰⁵

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a nagy erőfeszítéseket részben külső körülmények kényszerítő hatása, részben szinte egyetlen ember tehetsége és elszánt akarata teremtetten meg, így hatásuk is csak efemer lehetett; az ország a nagy király halála után korábbi állapotába süllyedt vissza, s mindjobban hátramaradt a fejlődésben.

Maradt tehát a végső lehetőség: az ország területi gyarapítása. Ezt két úton lehetett elérni: perszonálunió vagy hódítások segítségével. Egyik változatot sem tarthatjuk indokolatlannak. Magyarország területi megerősítése, helyesebben olyan közép-európai államalakulat létrehozása, amely fel tudja tartóztatni a török előretörését, logikus, sőt történelmi-

leg szükségszerű lépés volt. Az igény jól-rosszul – Magyarország számára inkább rosszul – a XVI. században a Habsburg Birodalom létrejöttében öltött testet, amely ezáltal, néhány évszázadon át, valóban történelmi hivatást töltött be.

A XV. században azonban még nemcsak az Ausztriának való behódolás jelentette az egyetlen megoldást. Fennállt még a lengyel, a cseh és az egyenlőségi alapokra épült német perszonálunió, valamint a magyar területszerzés lehetősége is. Valamennyire történt kísérlet a század folyamán.

Már előljáróban hangsúlyoznunk kell azonban, hogy egyik variáns sem hozott és nem is hozhatott Magyarország számára kielégítő megoldást. Mindegyik államkapcsolatot dinasztikus érdekek szülték; gazdaságilag, néprajzilag és politikailag heterogén összetételű, gyakran ellentétes érdekű országok kerültek közös uralom alá. Az egyetlen összetartó kapocs, a török fenyegetés, csupán Magyarország számára volt létfontosságú, a társországok igyekeztek kivonni magukat a török háború terhei alól. 1443-ban – a nagy keresztes felbuzdulás idején – a lengyel nemzetgyűlés tiltakozott Ulászló háborús politikája ellen,¹⁰⁶ 1526-ban pedig a cseh rendek egyenesen Ferdinánd koronázási esküjébe foglalták, hogy nem kötelesek Magyarországért harcolni.¹⁰⁷

Katonai szempontból kétségtelenül a lengyel perszonáluniót tekinthetjük a leghasznosabbnak. Már Ulászló megválasztását is a török veszély indokolta, s a későbbiekben a lengyel csapatok nagyon is kivették a részüket mind a török elleni 1443–1444-es hadjáratokból, mind a Habsburg-párti Jiskra elleni harcokból. Lengyelország katonaelege, egyesülve Magyarországgal, minden bizonnyal meg tudta volna őrizni a Duna vonalát, s ezáltal hazánk függetlenségét. Ennél fogva teljesen logikusnak és indokoltnak tartjuk, hogy a csalódott Vitéz János és Hunyadi többi régi harcostársa, a hagyományokat követve éppen Kázmér lengyel királyfinak kínálta fel a magyar trónt.¹⁰⁸ Mátyás halála után újabb lehetőség nyílt a lengyel perszonálunióra, ezt azonban a magyar bárók meghiúsították.

A lengyel–magyar uniónak az az előnye is megvolt – például a némettel szemben –, hogy a két ország erőviszonyai hasonlóak voltak: Lengyelország lakosságát a XV. században mintegy 3 millióra becsülhetjük,¹⁰⁹ s gazdasági fejlettségük és társadalmi berendezkedésük is sok rokon vonást mutatott.

Tartós unió mégsem jöhetett létre a két állam között. A lengyel rendek nem vállalták magukra a török háború terheit – a török ekkor még nem fenyegette közvetlenül északi szomszédunkat –, a magyar főurak pedig nem kívánták a lengyel fennhatóságot, meg akarták őrizni függetlenségüket. Fegyveres erővel pedig a lengyel uralkodó még Mátyás halála után sem foglalhatta el Magyarországot. S amíg Mátyás élt, ez a

megoldás sem katonailag, sem politikailag nem volt keresztülvihető. Mátyást nyilvánvalóan nem mondathatták le a trónról – ez az adott körülmények között kifejezetten káros is lett volna Magyarországra nézve –, a lengyel király trónigénye és a Sziléziáért folytatott harc pedig kizárta a két ország együttműködését.

A cseh unió 1468 után Mátyás hódításával, majd 1490-ben más formában, a közös Jagelló-uralomban realizálódott. A huszita háborúkban megedződött cseh katonaság a XV. századi Európa egyik legkiválóbb fegyveres erejét alkotta,¹¹⁰ Hunyadi János és Mátyás háborúiban kiemelkedő szerep jutott a cseh zsoldosoknak, sőt még a mohácsi csatában is 3000 cseh gyalogos harcolt, s mindent megtett a magyar győzelemért.¹¹¹

Csehország és Magyarország egyesített fegyveres ereje azonban még egy Mátyáshoz hasonló, erőskezű kormányzat vezetésével is nehezen háríthatta volna el a megújuló török támadásokat, a Jagelló-uralom pedig szinte egyáltalán nem tudta rákényszeríteni a cseh rendeket, hogy áldozzanak Magyarország védelmére. A sors kegyetlen tréfája, hogy míg Mátyás egész uralkodása alatt nem tudta elérni Csehország teljes meghódítását, a gyenge Ulászlónak ez – korábban – harc nélkül sikerült, mégsem tudta kihasználni Csehország és Magyarország egyesítését.

A három variáns közül hazánkra nézve a legkárosabb és legszerencsétlenebb a német–magyar perszonálunió volt. Európa egyik leghatalmasabb országa ekkor katonailag és politikailag egyaránt a mélyponton állt. Politikailag territóriumokra esett szét, a császár csupán „primus inter pares” volt a választófejedelmek között, akik visszafojtották az esetleges bátoratlan reformkísérleteket. Ezért az uralkodócsaládok – Habsburgok, Luxemburgok, Wittelsbachok – inkább saját területiális hatalmuk kiszélesítésén, semmint a birodalom egységesítésén fáradoztak. A császári hadsereg katonai teljesítményét csupán egyetlen adattal kívánjuk szemléltetni: Habsburg Rudolf dűrnkruti győzelme óta külső ellenséggel szemben egészen I. Miksa guinegattei sikeréig – 1278–1479 – egyetlen nagyobb csatában sem diadalmaskodott!

A birodalom tehát az unióval járó óhatatlan politikai kötöttség és a függetlenség legalábbis részleges elvesztése fejében csak nagyon szerezény katonai ellenszolgáltatást tudott nyújtani. 1526 után, kedvezőbb katonai és politikai körülmények között, Csehországot magába olvasztva és spanyol támogatással is csak arra volt képes, hogy – Magyarország maradványait megőrizve – Bécs alatt megállítsa a török előnyomulást. A történelem egyik paradoxona, hogy végül is a német perszonálunió valósult meg, s az előbbieket után talán furcsának hat azt állítani, hogy törvényszerűen jött létre. A török előnyomulás ugyanis Magyarország leverése után nyugat–délnyugat felé irányult, s így ebben a térségben

kellett létrejönnie annak az államalakulatnak, amely végül is fel tudta tartóztatni az oszmánokat.

Mátyás a perszonálunió helyett – amely trónfosztásával lett volna egyenlő – inkább az ország területszerzésen át történő megerősítését helyezte előnybe. E hódítások mozgatóerejét csak másodlagosan találhatjuk a török elleni védekezésben, noha Mátyás szinte valamennyi megnyilatkozásában ezzel igazolja támadó háborúit.¹¹² Hasonlóan a gazdasági szempontok sem domináltak, bár mind Csehország, mind Ausztria meghódításában szerepet kaptak. Mátyás hódítási tervei, véleményünk szerint, a törökhöz hasonlóan, egy-egy adódó lehetőség kihasználásán alapultak. Csehország megtámadásánál nyilvánvalóan úgy ítélte meg a helyzetet, hogy pápai áldással és császári támogatással új országot szerez magának, amelyet katonai erővel meg is tud hódítani. Itt bizonyára Zsigmond példája lebeghetett szeme előtt, akinek hosszas kudarcorozat után végül is sikerült, a belső ellentéteket kihasználva, úrrá lenni Csehország felett. Mátyás akcióját ellenben a külső körülmények, a pápai támogatás elmaradása, a császár kétkulacsos politikája, s mindenekelőtt a lengyel beavatkozás, részben megghiúsították.

Ausztriai támadó hadjárait viszont az a felismerés vezette, hogy ellenfele tehetetlen, a Német Birodalom pedig nem képes Ausztria támogatására. Számított a Habsburgokkal ellenséges viszonyban álló német fejedelmek – Brandenburg, Bajorország, Szászország – szövetségére, vagy legalábbis semlegességére. Mind Csehország, mind Ausztria meghódításánál döntő szerepet játszott, hogy általuk remélte megszerezni a hön óhajtott német választófejedelmi, majd német királyi címet, mely vezető szerepet biztosított volna számára a Német Birodalomban, s jelentősen emelte volna országa és a saját tekintélyét és hatalmát.¹¹³ Mindez közvetve a török elleni védekezést is szolgálta, ám az elsődleges mozgatóerőt, ismételjük, inkább egy általános expanzív politikában fedezhetjük fel.

Teljes sikert Ausztriában sem sikerült elérnie. A német fejedelmek ellene fordultak: 1486-ban nem választották meg német királlyá. Következésképp Ausztria megszállása is feleslegessé vált, mivel megtartása túl sok áldozatot igényelt. Ezért már 1489-ben arról kezdett tárgyalni Miksával, hogy 700 000 aranyért kiüríti az elfoglalt területeket.¹¹⁴ Elképzelhető, hogy ez a lépése is csupán diplomáciai sakkhúzásnak tekinthető – Ausztria korábban még 100 000 aranyat sem tudott kifizetni –, ám mégis tárgyalási készségét bizonyítja.

Noha Mátyás hódító vállalkozásai sehol sem jártak tökéletes sikerrel, mégis jelentős területeket csatolt Magyarországhoz; Morvaország, Szilézia és Ausztria tekintélyes része, kb. 1,5–2 milliós lakosságú, gazdaságilag fejlett terület volt, két fontos várossal: Boroszlóval és Béccsel. Kérdésünk csupán az, mit jelentett ez a területi gyarapodás a fő problé-

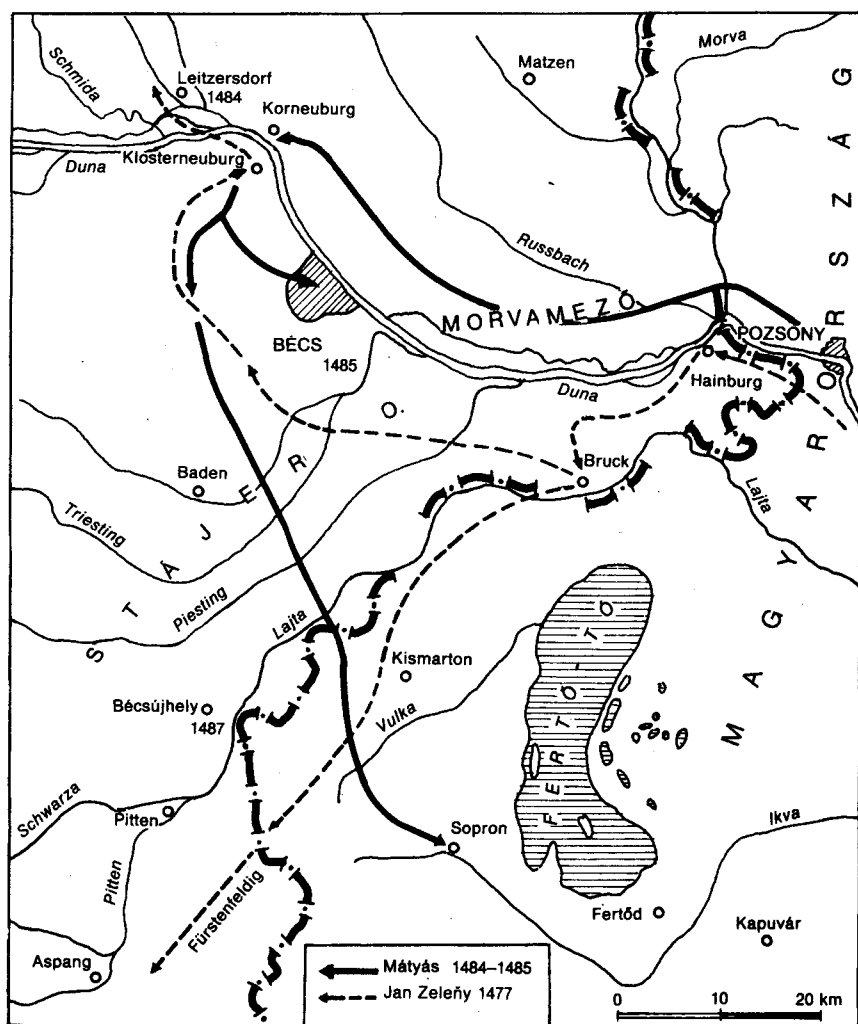
ma, a török elleni védelem szempontjából, illetve megérték-e a hódításokra fordított nagy áldozatok az eredményeket?¹¹⁵

Sajnos, a háború okozta emberveszteséget és az anyagi ráfordítás összegét még megközelítő pontossággal sem ismerjük. Bizonyos következtetéseket azonban ennek ellenére tehetünk. Magyarország Ausztriával szemben 15 évig – 1458–1462, 1477, 1480–1488 – Csehországgal és Lengyelországgal pedig 8 évig – 1468–1474, 1488 – állt háborúban, összesen tehát 23 háborús esztendő. Ugyanekkor a törökkel szemben csak 10 év alatt történtek jelentősebb harccselekmények – 1458–1464, 1475–1476, 1479–1481. Az emberveszteség nem lehetett számottevő, mivel Ausztriával szemben összesen csak két jelentősebb összecsapás végződött kudarccal a magyar fegyverek számára, a cseh–lengyel háborúban pedig mindössze négy ütközet hozott cseh vagy lengyel sikert,¹¹⁶ és Mátyás különben is általában kerülte a nagy veszteségekkel járó nyílt összecsapásokat, inkább manőverezéssel igyekezett célját elérni.

Az anyagi áldozat ezzel szemben rendkívül nagy volt. A zsoldoshadsereg költségei felemésztették a nemzeti jövedelem tekintélyes hányadát – 10 000 gyalogos évi zsoldja, havonként 3 aranyat számolva, 360 000, ugyanennyi lovasé, ha egy katona havi zsoldját 5 arannyal számítjuk, évi 600 000 arany, vagyis csaknem eléri az ország teljes évi jövedelmét. (Nota bene! ez természetesen nem egészen így történt: a katonákat általában nem egy egész esztendőre, hanem csupán a hadjárat tartamára fogadták fel, s ekkor sem mindig fizették ki a teljes zsoldjukat.) Ezek a nagy áldozatok kimerítették, meggyengítették az országot, csökkentették ellenálló erejét a törökkel szemben.

A kutatások mai állása nem teszi még lehetővé, hogy felmérhessük: mivel járultak hozzá a meghódított területek a háborús terhekhez. Tény, hogy a már említett két nagy kereskedőváros, Bécs és Boroszló, huzamosabb időn át, békésebb körülmények között, komoly nyeresége lett volna Magyarország gazdasági életének és katonai potenciáljának. Sziléziával kapcsolatban tudjuk, hogy Mátyás itt is bevezette a közigazgatási reformokat, megjavította a közbiztonságot, s főleg a háborús években nagy, évi 50 000–80 000 aranyforint adót vetett ki a tartományra.¹¹⁷ Csehországgal kapcsolatban nincsenek ilyen adataink, a kormányzást és adóbehajtást a Mátyás-párti katolikus főurak végezték, így a mintegy 40 000 aranyra becsülhető évi jövedelem ahhoz sem volt elegendő, hogy fedezze a háborús kiadásokat.¹¹⁸ Ausztria csak rövid ideig maradt magyar fennhatóság alatt – Bécs például öt esztendeig –, a megszállt terület katonai kormányzat alatt élt, a lakosság nem adót, hanem hadisarcot, kontribúciót fizetett.¹¹⁹ Ennek összege azonban – amelyet későbbi felmérések alapján évi 70 000 aranyra tehetünk – nem fedezte a katonai kiadásokat.¹²⁰

Ami pedig a meghódított tartományok katonai hozzájárulását illeti,

MÁTYÁS OSZTRÁK HADJÁRATAI

megállapíthatjuk, hogy hatásuk a török elleni harcokban alig érvényesült. Ismerjük ugyan Baduario egyik adatát, amely 10000 nehézfegyverzetű katonában jelöli meg a magyar hadsereg cseh-morva-sziléziai kontingensét, ám ez – a feltehetőleg túlzott létszámadattól eltekintve – csupán azt jelenti, hogy ezekről a területekről mód nyílt zsoldosok felfogadására. Ezenkívül Mátyás csupán tűzmestereket és ágyúkat kért a sziléziai és morva városoktól a török elleni harcra.¹²¹ Az osztrák városok katonaillesztési kötelezettségéről kevés adattal rendelkezünk, szinte biztosra vehetjük azonban, hogy az adott körülmények között – Ausztria hadban állt Magyarországgal – ilyenről alig lehetett szó.

Mátyás szövetségi és területszerző politikáját, Magyarország uniós lehetőségeit, valamint az ország teljesítőképességének fokozását, a főkérdést, a török elleni sikeres védelmet tekintve, olyan egymással ellentétesen ható tendenciáknak foghatjuk fel, amelyek kölcsönösen megsemmisítik, vagy legalábbis jelentősen gyengítik egymást. Önmagában viszont egyik tendencia uralomra jutása sem oldhatta volna meg a kérdést, így Mátyásnak mindegyikkel kísérletezni kellett.

Távolabbi perspektívákat tekintve a török elleni védekezéshez még az ország maximálisra fokozott erőfeszítése sem látszott elegendőnek, ha viszont az erősödést extenzív úton, vagyis területszerzéssel kívánták elérni, ezt csak Magyarország katonai és gazdasági potenciáljának szinte teljes felhasználódása árán érheték el. Ez pedig circulus vitiosusként nem erősítette, hanem gyengítette a belső erőtartálékokat.

Hasonlóan egymás ellen ható tényezőkként működtek a szövetségi és hódító politika erővonalai. A gyenge és megbízhatatlan szövetségi kísérletek, valamint az ország állandó fenyegetettsége a török elleni harcban ugyancsak érdekelt hatalmak részéről, szinte rákényszerítette Magyarországot a preventív védelem erkölcsileg is ritkán igazolható, veszélyes politikájára. A hódítások pedig még jobban elidegenítették a presumpatív szövetségeseket, s növelték az ország elszigeteltségét.

Az idő is Mátyás tervei ellen dolgozott. Nem jutott elég idő arra, hogy békésebb körülmények között kísérelje meg a különböző, gazdaságilag eltérő fejlettségű és struktúrájú területek fokozatos egybeolvasztását. A folyamatot mindenképpen megnehezítette volna, hogy az így létrejött tekintélyes birodalom központja, Magyarország, gazdaságilag elmaradottabb színvonalat képviselt, mint a meghódított Csehország, Szilézia vagy Alsó-Ausztria.

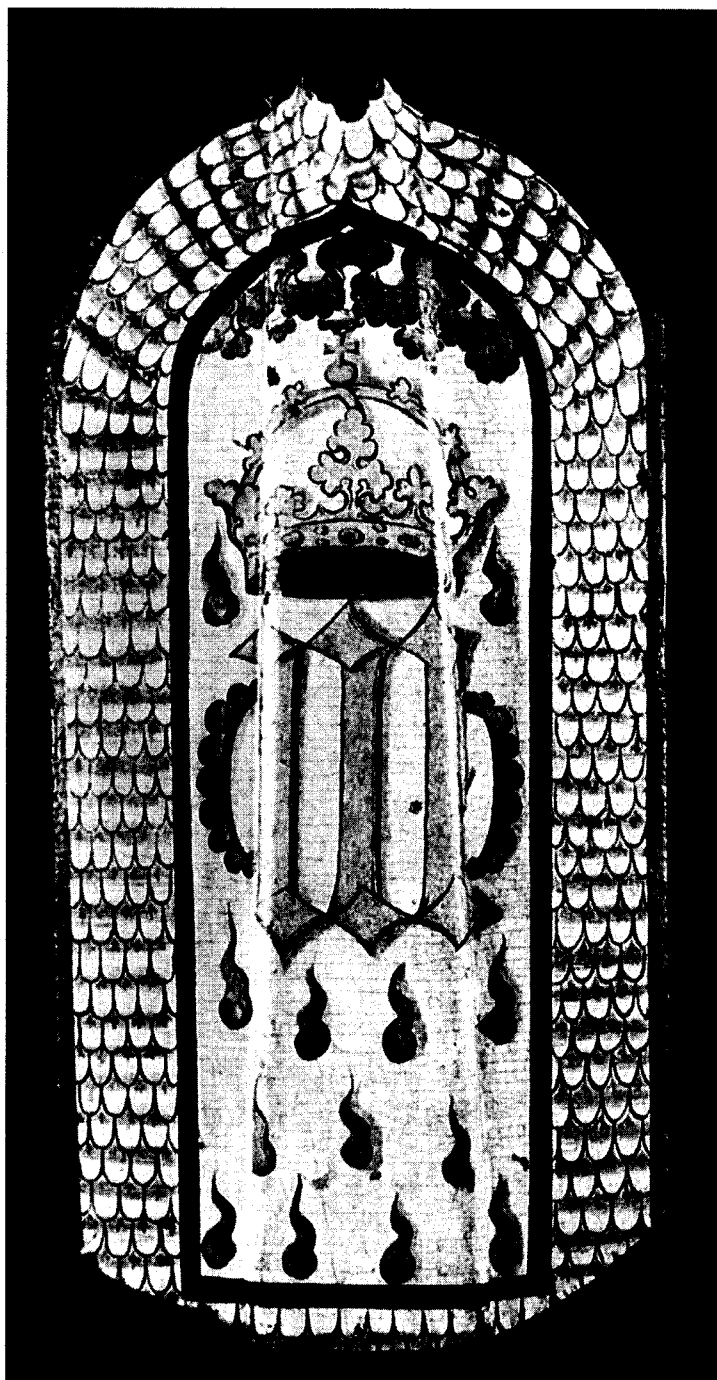
A sziléziai, és különösen az alsó-ausztriai magyar uralom azonban olyan rövid ideig tartott, hogy ez a kérdés voltaképpen fel sem merülhetett,¹²² a meghódított tartományok így lényegében nem erősítették, hanem törvényszerűen gyengítették Magyarországot.

A TÖRÖK HÁBORÚK MÉRLEGE

Mátyás korának török háborúit három, egymástól jól megkülönböztethető szakaszra bonthatjuk:

1. Védekezés és korlátozott célú támadás (1458–1464).
2. Erőegyensúly, helyi jellegű hadműveletek (1465–1483).
3. Viszonylagos béke (1484–1490).

A korszakolást nem annyira katonai indokok, a háború jellegének megváltozása, az erőviszonyok módosulása stb., mint inkább politikai tényezők alapján végeztük el. A háború jellege az egész korszakban vál-

GYALOGSÁGI ÁLLÓPAJZS (PAVÉZE), MÁTYÁS KIRÁLYRA UTALÓ
KORONÁS „M” BETŰVEL (MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, FEGYVERTÁR)

tozatlan: korlátozott célú és méretű harccselekmények, óvatos pozíciószerezés, a nagyobb nyílt összecsapások kerülése jellemzik. A török hadsereg leginkább portyákkal igyekszik eredményt elérni, amelyeket kisebb-nagyobb erőkkel Mátyás uralmának szinte minden évében megismétel. Hódító szándékkal, komoly erőkkel ellenben egyszer sem kísérlétezik, egyetlen nagyobb szabású vállalkozását, az 1479-es erdélyi betörést is inkább zsákmányszerzés, illetve Havasalföld biztosításának szándéka idézte elő.¹²³

A magyar hadsereg ugyancsak portyákkal, illetve a portyázó török csapatok megsemmisítésével válaszolt. Néhány – kifejezetten helyi jellegű, kis erőkkel végrehajtott – ellentámadás is pozíciószerezésre, a határ biztosítására irányult.

Politikai téren azonban lényeges a két szakasz közötti változás. A Duna vonala időlegesen Magyarország számára is mellékhadszíntérré válik, s csupán a status quo fenntartásáért, illetve a pozíciók megjavításáért folynak kisebb-nagyobb harccselekmények.

A harmadik szakasz az inkább pillanatnyi fegyvernyugvásnak tekinthető békét a két fél erőgyűjtésre használta fel: a török megerősítette moldvai uralmát, Mátyás pedig Dzsem herceget saját politikai eszközként kívánta tenni, hogy ezzel sakkban tartsa a szultánt.

VÉDEKEZÉS ÉS KORLÁTOZOTT CÉLÚ ELLENTÁMADÁS (1458–1464)

Mátyás török háborúinak leginkább eseménydús, következményekben is leggazdagabb szakasza. A helyzet még teljesen kialakulatlan, a török még nem érte el céljait, s Európa nem is igen ismerte azokat: szinte minden évben híre jár például, hogy Mohamed újból Magyarország ellen készül. A török azonban egyaránt fenyegette Boszniát, Havasalföldet, Moreát, Albániát és Szerbiát is. Először Szerbiát nyelte el egészen az oszmán áradat, ahol a lehetőséget Brankovics Lázár szerb fejedelem halála teremtette meg (1458. január 20.) az oszmánoknak.

A szultán ugyanis felhasználta a szerb fejedelmi ház belső ellentéteit, 1458 nyarán benyomult Szerbiába s elfoglalta a novo-brodói ezüstműveket és Szendrőt.¹²⁴

Szerbia elbukása Magyarországot is válságos helyzetbe sodorta. A nemesség azonban fegyvert ragadott, s a fiatal király vezetésével, augusztus végén a déli végekre érkezett. A bandériumok és a generalis exercitus mellett nagyszámú, a velencei követ jelentése szerint 40 000 önkéntes keresztes is erősítette a sereget.¹²⁵ Noha a szám rendkívül túlzott, II. Pius is csak „kevés, erőtlen és mezítelen keresztest” említ,¹²⁶ mégis tény, hogy tekintélyes számú haderő vonult a végekre. Itt Szilá-

gyi Mihálynak sikerült Szendrőt elfoglalnia, s szeptember végén vagy október első napjaiban Belgrád mellett egy török hadat legyőznie.¹²⁷

Az ország – a Frigyes-párti bárókat és a felvidéki cseh zsoldostársaságokat kivéve – egységesen fordult szembe a török fenyegetéssel. Az 1459 januárjában Szegeden összeült országgyűlés nagy áldozatokat vállalt a török ellen: a földesuraknak 20 telek után egy lovas íjászt kellett kiállítaniuk, a városok tüzérekét és hadigépeket adtak, felvonultak a kiváltságos népek: szászok, kunok stb. is, és királyi rendeletre, az ország határain belül – Belgrádot és a déli bánságokat is beleértve – valamennyi ország-lakos tartozott hadba vonulni.¹²⁸

A tervezet nem valósult meg, mivel a török nem támadott. Az ország helyzete mégis romlott: 1459. június 30-án Szendrő megnyitotta kapuit Mohamed előtt, s elesett Galambóc (Golubác) is.¹²⁹

Néhány évre rá, 1462-ben, újból gyengült a Magyarországot övező védőgyűrű: Vlad „Tepes” hősies védekezés – és némi magyar segélyhad – ellenére is kénytelen volt kapitulálni a szultán előtt, aki Isztambulba hurcoltatta.¹³⁰

A következő évben került sor Mátyás legnagyobb törökellenes hadi vállalkozására: Jajca ostromára. A hadjárat diplomáciai és katonai előzményeire – Tamás bosnyák király nyugati orientációja és Mohamed megtorló hadjárata – már utaltunk, Mátyásnak mindenképpen be kellett avatkoznia a török–boszniai harcokba, mivel a hadászati fontosságú Bosznia mind Délnyugat-Magyarország, mind Itália, mind Németország felé felvonulási terepül szolgált a töröknek, ezért feltétlenül ki kellett ragadni a török kezéből. Arra is számított a magyar király, hogy az európai hatalmak támogatják harcait. Már láttuk, hogy némi segélyt kapott a pápától, s újdonsült szövetségese, Velence is támadólag lépett fel Moreában.

Több azonban nem történt a tervek összehangolására. Mindkét szövetséges, az európai hatalmak általános részvétlensége és rosszindulata közepette, önmagára utalva vívta harcát az oszmán túlerővel, még egy mást sem segítettek.

Mátyás hadjárata a gátló körülmények ellenére sikeres és hadművészeti szempontból tanulságos volt. Májusban Mohamed diverziós művelettel kötötte össze boszniai akcióját, Ali szendrői bég betört a Temesközbe, ám vereséget szenvedett.

Mátyás nem sietett a megtámadott Bosznia segítségére. Helyesen felmérve a helyzetet látnia kellett, hogy csak a biztos vereséget vállalva ütközhet meg a szultán tekintélyes haderejével.¹³¹ A bosnyák király politikájával, aki a törökkel, s némileg Mátyással szemben is a pápánál keresett támogatást, egyébként sem volt megelégedve, s nyilván helyesebbnek látta, ha Boszniát, vagy annak egy részét közvetlenül csatolhatja Magyarországhoz.

Figyelemre méltó, s Mátyás későbbi török hadjáratainál is találkozunk ezzel a jelenséggel: a magyar hadsereg a telet használja fel támadó hadműveletekre, amikor a szultáni fősereg nincs a közelben. A mintegy 20 000 főre becsülhető magyar sereg, amelyhez később a horvát csapatok is csatlakoztak,¹³² szeptember 23-a körül lépett Bosznia területére, s azonnal a főváros, Jajca ostromához látott. Bár a várost hamarosan elfoglalta, a fellegvárral már nem boldogult, a szívósan védekező helyőrséget csak az éhség készítette december 26-án megadásra.¹³³

A hadjárat ezzel nem ért véget, Jajcán kívül hatvannál is több várat foglalt el a töröktől. Az újonnan meghódított bánságot Szapolyai Imre horvát bánra bízta.

A szultán a következő nyáron megkísérelte Jajca visszafoglalását. Mintegy 30 000 fős serege azonban több mint hathetes ostrom után óriási veszteségeket szenvedett és félbe kellett hagynia a támadást.

Az év többi hadi eseménye már nem bizonyult ilyen sikeresnek a magyarok számára. Mátyás 1464 szeptemberében 8000 lovassal és 4000 gyalogossal átkelt a Száván és a fontos Zvornik ostromához fogott. A váratlanul feltűnő szultáni hadsereg azonban pánikot idézett elő a magyar táborban, s bár a katonák nagy többsége megmenekült, táboruk a törökök zsákmánya lett.¹³⁴

Noha az 1463–64-es hadjáratokban mindkét felet érték kudarcok, lényegében mind Mohamed, mind Mátyás elégedett lehetett az elért eredményekkel: Törökország megszüntette a boszniai ütközőállamot, s meghódította déli területeit. Szerbia elvesztette függetlensége maradványait, s 1462 után Havasalföldön is szorosabbá vált a török függés mint valaha. Mindezeket az eredményeket úgy is tekinthetjük, mint a Balkán teljes ellenőrzésének realizálódását, s másfelől előkészületként Magyarország megtámadására.

Jajcánál ezzel szemben két ízben is kudarcot vallottak a törökök. A fontos vár ettől kezdve egészen 1527-es bukásáig Belgrád mellett a déli magyar végvárrendszer legfontosabb pillére maradt. A vár jelentőségét Mátyás is tisztán látta: „Azt mondják – írja 1465. május 30-án pápai követének – (Mohamed) semmit sem áhít jobban életében, mint ezt a két helyet, Nándorfehérvárt és Jajcát, mivel az egyik Magyarország, Lengyelország és Csehország, a másik Dalmácia, Isztria, Itália és Németország kapuja.”¹³⁵

A mérleg másik serpenyőjébe Szendrő, Galambóc és Zvornik elvesztése és a magyar hadsereg harcászati gyengeségei kerülnek, jóllehet Jajca védelme a középkori magyar hadtörténelem legszebb lapjaira kínálkozik,¹³⁶ s évenként két-három török portyázó hadat is sikerült szétverni. A magyar fősereg Jajca ostrománál, s különösen Zvorniknál nem nyújtott jó teljesítményt. Főleg a fegyelmetlenség és a törököktől való

félelem kiváltotta, hirtelen pánik jelezte, hogy a sereg Jiskra zsoldosai ellenére sem egyenértékű még minőségileg a törökkel.¹³⁷

A konkrét területi változásoknál és harcászati tapasztalatoknál, véleményem szerint, lényegesebb a Mátyás török politikájában végbement gyökeres fordulat. Míg korábban, úgy véljük az ország lakosságával és saját tanácsadóival egyetértésben, Mátyás is a török elleni védekezést állította politikájának középpontjába.¹³⁸ 1464 után azonban egyre mélyebb a szakadék Mátyás és – nem tudunk rá jobb kifejezést találni – a magyar közvélemény török politikája között. Mátyás ugyanis páratlan éleslátással felismerte, hogy a török pillanatnyilag nem támad és nem is támadhat nagy erővel Magyarország ellen. Amíg a Balkánt teljesen meg nem hódítják az oszmánok, s kellően erős hadsereg védi a végvárakat, a török csak feleslegesen nagy áldozatok árán tudna tartós sikert elérni Magyarországgal szemben. Sajnos, e felismerésnek – ismereteink szerint – Mátyás sehol sem ad hangot, de egész későbbi tevékenységét nem érthetjük meg, ha ezt a feltevésünket elvetjük. A király leveleiben a másik – az előbbinél lényegesen könnyebb – felismerésére hivatkozik: egyetlen hatalom sem támogatja őszintén és erőteljesen Magyarország önvédelmi harcát, az ország önerejéből pedig nem léphet fel támadólag a török ellen.¹³⁹

ERŐEGYENSÚLY, HELYI JELLEGŰ HARCCSELEKMÉNYEK (1465–1483)

A viszonylagos erőegyensúly szakaszát szinte évenként ismétlődő – főleg Erdélyt, a Temesközt, Horvátországot és Dél-Austriát sújtó – török portyázások és kevés, jól megszervezett magyar ellentámadás – 1476 és 1480–81 –, továbbá egyetlen nagyobb nyílt ütközet – 1479, Kenyérmező – jellemzik.

Az első néhány évben – a cseh háború kezdetéig – a déli fronton is meglehetősen passzivitás uralkodott. A törököt Albánia és Karaman kötötte le elsősorban, Magyarországra csak kisebb portyázó csapatok támadtak. 1466-ban újból felmerült a Belgrád elleni török támadás veszélye, ez ellen kívánt Mátyás német szövetséggel védekezni, de sem a szövetség, sem – szerencsére – a támadás nem jött létre.¹⁴⁰ A következő évek Mátyás uralkodásának legválságosabb szakaszát hozták. Bebizonyosodott: Magyarország nem képes kétfrontos hadviselésre. A török portyázó hadak nagy pusztításokat okoztak az országban, mivel a cseh háború következtében meggyengült a déli határvédelem. 1474-ben – éppen Mátyás sziléziai hadjáratával szinte egy időben – Ali bég hadai elpusztították Nagyváradot.¹⁴¹

A török hadszíntér háttérbe szorulása és a cseh háború terhei általá-

nos elégedetlenséget váltottak ki az országban, a válság három ízben is olyan súlyos volt, hogy komolyan fenyegette Mátyás uralmát.

Lehetséges, bár nem bizonyítható, hogy ez a belső forrongás készítette arra a királyt, hogy újból változtasson török politikáján, s erői zömét néhány évre – 1475–1481 – ismét a déli határra összpontosítva, támadólag lépjen fel a törökkel szemben.¹⁴²

Mindenesetre már 1475-ben két jelentős esemény is történt a török fronton: Nagy István vaslui győzelme (január 10.) és Mátyás szabácsi hadjárata (1475. december–1476. február). A kettő közül Vaslui a jelentősebb fegyvertény: Szulejmán pasa hatalmas, a kortársak által 100 000 főre becsült hadseregét – amely a valóságban is elérhette a 35–40 000 katonát – az ügyes taktikával harcoló moldvai, lengyel és erdélyi csapatok meglepték és szétszórták.¹⁴³ Ezzel Moldva egy időre megmenekült a teljes török behódolás veszélyétől.

Szabács téli ostroma középkori hadtörténelmünk egyik legismertebb, mégis szinte tökéletesen félreértett epizódja.¹⁴⁴ A félreértések nem az ostrom tényleges lefolyásából fakadnak – erről a korában szinte páratlanul részletes, bár kissé „manipulált” leírások maradtak fenn¹⁴⁵ –, hanem Mátyás eredeti haditervét illetően. A hadtörténészek – s ebben e tanulmány szerzője sem kivétel – ott követték el a hibát, hogy elfogadva Mátyás propagandisztikus állítását, s hozzá a velencei Sebastiano Baduario sereglétszámát, túlbecsülték a király eredeti terveit, a szabácsi hadjárat célját és jelentőségét.¹⁴⁶ Ha elfogadjuk ugyanis Baduario több mint 60 000-es sereglétszámát, nehezen érthető, hogy Mátyás támadási célja a csupán 1200 töröktől védett, nem elsőrendű jelentőségű határvár lett volna, s ezt is csak hathetes kemény ostrom árán sikerült elfoglalnia. Gyalókey már észrevette az ellentmondást, s úgy próbálta áthidalni, hogy szellemes okfejtéssel a hadjárat céljának megváltozásáról írt.¹⁴⁷

Erre azonban – véleményünk szerint – nincs szükség. Mátyást bel- és külpolitikai körülményei – és kisebb részben katonai indokok – arra kényszerítették, hogy – lehetőleg olcsó áron – sikert érjen el a törökkel szemben. Erre az 1471-ben épült, meglehetősen erős határvár, Szabács elfoglalása nagyon is megfelelt. Megszállása ugyanis nem rendítette meg a status quót, nem jelentett háborús okot Mohamed számára. Mint ahogyan a Szendrő környékén épült magyar kis várakat is elpusztította a török, s Mátyás sem torolta meg a támadást.¹⁴⁸ Ha viszont a hadászati fontosságú Szendrőt foglalja el, úgy feltétlenül számolnia kellett volna a szultán nagy erejű ellentámadásával, erre pedig az osztrák háborúra készülő Mátyás sem lehetett felkészülve. Jellemző, hogy maga is szükségesnek látta, hogy Szendrő ostromának elmaradásáért kifogásokat keressen: a Duna alacsony vízállását, majd a jégzajlást hozta fel magyarázatként.¹⁴⁹ Ezt azonban csak ürügynek tekinthetjük: Szendrőt nem a Dunáról, hanem a környező dombokról lehetett leginkább lövetni, s ha

a király valóban Szendrő ellen készül, akkor minden bizonnyal azt veszi először ostrom alá, s csak később fordul Szabácsnak.

Igaz, leveleiben nagyon is hangsúlyozza Szabács fontosságát, ezt azonban csak szokásos diplomáciai húzásai egyikének tekinthetjük.¹⁵⁰

Maga az ostrom is több hadművészeti tanulságot rejt magában. A fő problémát a Dunától és mellékágaitól védett vár megközelítése jelentette. Mátyás úgy oldotta meg a feladatot, hogy nehéz ágyúi egy részét hajókra rakta és a Dunáról lövette a vár gyenge pontjait. Az ostrom mégis tetemes veszteséggel járt. Az utolsó rohamban több mint 200 katona esett el, köztük František Hag, a cseh zsoldosok parancsnoka.¹⁵¹

A törökök heves támadásokkal válaszoltak. A szendrői és boszniai bégek szinte ellenállás nélkül végigpusztították a Temesközt és Horvátországot. Mátyás számítása mégis bevált: Szabács elfoglalásával javított hadászati és politikai helyzetén, s nem provokálta ki a szultán támadását sem.

Mátyás uralkodásának legnagyobb nyílt ütközete – és győzelme – az 1479. október 13-án megvívott kenyérmezei csata azért fontos számkra, mert meggyőző erővel bizonyította a déli határvédelem hatékonyságát, valamint a nehézlovasságra és cseh típusú gyalogságra épülő magyar hadsereg harcászati fölényét a török haderővel szemben.¹⁵²

Hadászati szempontból lényegesen izgalmasabb Kinizsi 1480–1481-es szerbiai portyáinak és Mátyás 1480-as boszniai hadjáratának elemzése.¹⁵³ A régebbi történetírás nem méltatta kellő figyelemre a magyar hadsereg e nagyszabású és sikeres hadjáratát. Megelégedett azzal, hogy Mátyás boszniai támadását megtorló hadjáratnak tekintse Daud, boszniai pasa magyarországi rablóhadjáratáért (a pasát 1480 tavaszán Mátyás átengedte Horvátországon, hogy akadálytalanul be tudjon törni osztrák területre, s a visszaözlő török martalócok Magyarországon is rabolni kezdek.)¹⁵⁴

Pedig itt többről volt szó. A magyar hadsereg ugyanabban az évben három helyen is támadta a hatalmas török birodalmat, s mindhárom hadművelet sikeresnek bizonyult: kora tavasszal István moldvai fejedelem erdélyi segédcsapatokkal tört Havasalföldre,¹⁵⁵ ezt követte Mátyás boszniai hadivállalkozása, majd novemberben Kinizsi szerbiai portyája. A támadást kitűnően időzítették: a török csapatok zömét ugyanis ez évben Rodosz sikertelen ostroma és az otrantói partraszállás kötötte le.

Az akciót nem csupán az előző évi erdélyi török betörés és Daud pasa rablásainak megtorlása idézte elő, Mátyás tervezett ausztriai hadjárata előtt a mögöttes területek módszeres pusztításával gyengíteni akarta a törököt, s emellett – mint ezt egyik levele bizonyítja, amelyben arra kér engedélyt a pápától, hogy keresztényeket erőszakkal Magyarországra telepítsen¹⁵⁶ – a török által elpusztított falvakat szerb és boszniai lakosokkal kívánta újra benépesíteni. Mindezekén túl nyilvánvalóan propa-

gandisztikus céljai is lehettek; Ausztria megtámadása előtt sikeres török hadművelettel óhajtotta megnyerni az európai közvéleményt.¹⁵⁷

Mindhárom támadás teljes sikerrel járt: a moldvaiak nagy zsákmánnyal tértek vissza Havasalföldről, s gyengítették a török befolyást; Mátyás könnyűlovasai rajtaütöttek Daud pasán és szétszórták csapatait, majd végigpusztítva Boszniát, több ezer embert Magyarországra kényszerítettek; Kinizsi egészen Krusevácig tört előre, több csatában megverte és Szendrő várába szorította a szendrői béget, végül – Mátyás túlzó jelentése szerint – 60 000 embert hozott át Magyarországra.¹⁵⁸ A portyázások 1481-re is átnyúltak: kisebb török betörések mellett Kinizsi megismételte előző évi szerbiai vállalkozását, s ismét nagy zsákmánnyal és számos fogollyal tért vissza.¹⁵⁹

Ezután viszonylagos nyugalom ült a déli frontra: 1483-ban Geréb Péter szlavón bán ugyan még szétvert egy Karintiából hazatérő kisebb török hadat, ám még ugyanebben az évben Mohamed utódja, II. Bajazid, a status quo alapján békét kötött Magyarországgal. Mátyás ezzel biztosítottnak látta a déli határt, s ettől kezdve csak diplomáciai fegyverekkel harcolt a török ellen.

A második és a – katonailag nem értékelhető – harmadik szakaszt elemezve megállapíthatjuk, hogy a korábbi, lényegesen rövidebb szakaszban ugyanannyi török háborús esztendőt találunk, mint ezekben. Ez a déli országrészek lakossága számára nem jelentett könnyebbséget, mivel szinte évente szenvedtek a török támadásoktól. A hadsereg zömét ritkábban kötötték le a török harcok, így mód nyílt más irányú alkalmazására.

Mátyás helyesen ismerte fel, hogy kisebb erőfeszítéssel ugyanolyan, sőt jobb eredményt ér el a Magyarországot komolyan megtámadni nem szándékozó törökkel szemben, mintha teljes aktivitással lépne fel vele szemben. Hadászati terveiben ezért csak a status quo fenntartására, illetve kisebb előnyszerzésre törekedett. Két korlátozott célú támadását megfelelő időpontban hajtotta végre: 1475 telén támadott, amikor a szultáni csapatok messze voltak, 1480-ban pedig szerencsésen használta ki, hogy a török főerőket Rodosz ostroma és az otrantói partraszállás foglalja le.

Mátyás uralkodásának második felében a magyar hadsereg hatékonyságában nemcsak elérte, hanem néhány vonatkozásban – például közelharcban – felül is múlta az oszmán elitcsapatok színvonalát. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy relatív erőegyensúly alakuljon ki a két, nagyságrendben annyira eltérő hatalom között.

Ez az egyensúly azonban még ekkor is csak úgy jöhetett létre, hogy a szultán 1456 után mellékhadszíntérnek tekintette a Duna vonalát. Figyelemre méltó, hogy Mátyás még ekkor sem tudott kétfrontos háborút vívni, török hadjárait nyugati háborúi szüneteiben vezette. Az is a két

hatalom közötti erőkülönbséget mutatja, hogy míg a török többször is – például 1475-ben és 1480-ban – politikai irányváltoztatásra, időleges aktivitásra tudta kényszeríteni Magyarországot, Mátyás csak egyetlen alkalommal – 1464-ben – tudta Mohamedet „terven felüli” hadjárat megindítására készíteni.

Ezek után úgy véljük, megvonhatjuk Mátyás török háborúinak mérlegét.

Területileg egyetlen közvetlenül Magyarországhoz tartozó helységet sem veszített el, sőt jelentősen megerősítette a déli végvárrendszert, Jajca, Szerbernik, Szabács elfoglalása, több mint hatvan boszniai és néhány hercegovinai vár megszállása az oszmán hatalommal szemben komoly teljesítmény volt, s a magyar hadsereg erejét mutatja. A magyar haderő hatékonyságát és a végvárrendszer szilárdságát az is bizonyítja, hogy – igaz többnyire másodvonalbeli török csapatokkal szemben – legtöbb összecsapását és egyetlen nagyobb ütközetét megnyerte, s – a Szendrő melletti őrhelyektől eltekintve – minden várát megvédte (Szendrőt és Galambócot szerb várórség vesztette el) és eredményesen állta útját a török portyázóknak. A rendkívül mozgékony és nagyszámú akindzsik teljes féken tartását még egy Magyarországnál lényegesen erősebb hatalom sem tudta volna megoldani.

Azért pedig feltétlen elismeréssel kell illetnünk Mátyást, hogy nem engedve a külső és belső nyomásnak, nem folytatott aktív, támadó stratégiát a törökkel szemben, nem bocsátkozott eleve reménytelen vállalkozásokba, s nem provokálta ki a szultán hazánkra végzetessé válható akcióit.

Mátyás – úgy véljük, nem túlzás, ha megállapítjuk – az adott körülmények között a legcélravezetőbb, leghatékonyabb stratégiát, az aktív védelmet választotta a török ellen. Harminckét esztendő uralkodása alatt mindössze három intézkedését bírálhatjuk: 1468 és 1475 között kivonta a csapatok többségét, elhanyagolta a déli határ védelmét, s ezzel szükségtelen veszteségeket és szenvedést okozott a török támadások sújtotta terület lakosságának; mint láttuk, 1471–1473 között nem lépett fel támadóan a nagyon veszélyeztetett helyzetben levő oszmánokkal szemben, s nem foglalta el a rendkívül fontos szendrői várat; végül, nem sikerült együttműködnie a török elleni védelemben egyedül érdekelt Veleccével. Első két hibáját, bár nem indokolja, mégis magyarázza legveszélyesebb politikai kalandja, a cseh háború, amely erejét épp ezekben az években kötötte le, a harmadikban ellenben nemcsak a magyar, hanem az önző és számító velencei vezetés is hibás.

Ezzel azonban még mindig nem válaszoltunk a tanulmány elején felvetett kérdésre. Joggal felvetődik az ellenvetés: lehetséges, hogy Mátyás

a maga idejében viszonylag a legszerencsésebb stratégiát választotta a török ellen, mégis, halála után vívmányai megsemmisültek, nagy áldozatokkal kivívott hódításai elvesztek, s 1526-ban az ország elbukott a törökkel szemben.

A válasz egyfelől túlmegy a török politika értékelésén, mivel a király egész politikai koncepcióját érinti, másfelől meg kell vizsgálnunk a Mátyás előtt álló alternatívákat. Ez utóbbival kell foglalkoznunk, mert ez megmagyarázza Mátyás egész politikáját.

Magyarország előtt három lehetőség nyílt a török ellen:

1. Az európai, s főleg a szomszédos népek támogatásával, Hunyadi János példáját követve, támadóharc.

2. Békés, a gazdasági, társadalmi és katonai bázisokat felfejlesztő politika, a határok megerősítése, esetleg helyi jellegű támadások.

3. Erőszakos kísérlet az ország területi megerősítésére.

Az első változat – amellyel Mátyás uralkodása első éveiben kísérletezett is – a gyors pusztulással lett volna egyenlő. Az erőviszonyok Hunyadi óta már lényegesen az oszmánok javára módosultak. Bizánc elfoglalásával, balkáni helyzetének megszilárdításával és kis-ázsiai hódításaival a török potenciálisan és pozicionálisan annyira megerősödött, hogy kiűzése Európa egyesített hadereje számára is szinte megoldhatatlan feladatnak látszott. Azt is láttuk, hogy az európai hatalmak nem kívántak komolyan fellépni a török ellen, így ezt a lehetőséget, mint a legkedvezőtlenebbet, eleve kizárhatjuk.

A másik alternatíva első pillantásra rokonszenvesnek látszik. Ám utólagos vizsgálatra éppoly reménytelennek, legfeljebb huzamosabb ideig elhúzódónak tűnik, mint az első. Magyarország függetlenségét két potenciálisan erősebb és fejlődésképesebb hatalom: Törökország és a Habsburg Birodalom fenyegette, amelyekkel nem tudott lépést tartani. Csak passzív védekezéssel viszont előbb vagy utóbb törvényszerűen áldozatul kellett volna esnie támadásuknak. (Feltehetőleg először az agresszívebb oszmánok támadtak volna, s ekkor, mint ahogy ez a valóságban is bekövetkezett, a Habsburgok beavatkoznak, s a két hatalom ketőszítja a legyőzött országot.)

A harmadik út, az erőszakos hódítás útja, a pillanatnyi lehetőség kétségbeesett megragadása volt. Felhasználva az egyik nagyhatalom időleges passzivitását és a másik, ugyancsak múló, gyengeségét, Mátyásnak támadnia kellett, hogy a német fenyegetést kizárja, a törökkel szemben pedig megerősödjék. Ott támadott, ahol tudott. Ezért ragadta meg a pápa és a császár nyújtotta alkalmat: a cseh eretnokség kiirtását, mert csak itt remélhetett gyors sikert. Csehország megtámadása nyilvánvalóan súlyos következményekkel járt, melyek hatását Mátyás egész uralkodása alatt érezte, de az adott pillanatban ez látszott számára az egyetlen esélynek Magyarország hatalmi helyzetének megszilárdítására.

Sem ezt, sem a későbbi lehetőségeket nem tudta azonban kiaknázni. Ezt elsősorban objektív tényezők, Magyarország viszonylagos gyengesége és az akkori európai politikai konstelláció, amely elősegítette ugyan a gyors látszatsikereket, ám kizárta ezek tartósítását, végezetül saját hibái okozták. Sürgette az idő, ezért nem tudta terveit megérlelni; gyorsasága, mohósága meggátolta, hogy megbízható szövetségeket találjon. Szövetségesek nélkül pedig Magyarország képtelen volt hódításokkal erősödni. Tehát ez az út is romlásba vezetett. Mégis, Mátyás ezt láthatta az egyetlen olyan megoldásnak, amellyel megmentheti az országot, s ezért szinte törvényszerűen ezt az utat kellett választania.

Az ország azonban mindenképpen bukásra volt ítélve. Olyannak tűnt, mint a mesebeli Csongor királyfi, aki vándorlásában hármas útra bukkant. Csakhogy ez a hármas út egyfelé: a pusztulásba vezetett.

JEGYZETEK

- 1 „Atque beatitudo vestra virtutem paternam pectori nostro altissimis radicibus cognoscat, atque nulla unquam vi labefactori dimoverique loco intelligat, quantum cura, labore auctoritate, consilio eniti efficereque possimus, nihil pretermittimus, quod ad propagandam fidem arbitramur.” (Mátyás levele III. Calixtus pápához, 1458. augusztus 7-én. Mátyás levelezése a római pápákkal. Budapest, 1891. 6. Monumenta Vaticana Hungariae.)
- 2 „Habet me perpetum Turci hostem.” (Mátyás levele II. Pál pápához. 1456. Uo. 68.)
- 3 Szabó I.: La repartition de la Hongrie au XVe siècle. (Études historiques. Bp. 161. Vol. 1.) 473., Magyarország története. Szerk. Molnár E.: Bp. 1964. I. 288., Magyarország történeti demográfiája. Szerk. Kovacsics J. Bp. 1963. 183.
- 4 „Hac tua praestanti industria ac sapientia, qua difficilimis hisce rei publicae temporibus et maximis Hungariae periculis usus es, cum potimi quique incredibili gaudio afficiuntur, gratulantur, virtutem laudibus efferunt... Turcarum immanitate barbaraque feritate postratam subleveres.” (Brandolinus Aurelius: De Humenae Vitae conditione.) (Olaszországi XV. századbéli írók Mátyás királyt dicsőítő művei. Közread. Abel J. Bp. 1890. 8. Irodalomtörténeti emlékek II.) Hasonló panegyricusokat l. még uo. 29., 187., 225., 231.
- 5 „Scutum et antemurale totius Christianitatis” (II. Pius 1459. augusztus 3.) Pii II. Commentarii. Francoforti 1614. 45. L. még Benda K.: A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században. Bp. 1937. 8–33.
- 6 II. Pál pápa „pugilem fortissimum Christi”-nek nevezi. (Mátyás levelezése a római pápákkal. 164.) „Nam si rei militaris peritiam consideremus, quae propria est magnorum virorum principibusque maxime necessaria non ad inferendas sed ad propulsandas iniurias, neminem profecto inveniemus, qui tencum de bellicae virtutis gloria contendere audeat.” (Ábel: i. m. 187. Ludovicus Carbo panegyricusa) Comines, az ismert francia krónikás, XI. Lajost (saját királyát), II. Mohamedet és Mátyást tartotta kora legkiválóbb uralkodójának.
- 7 „De pace mutua et bona amicitia.” (1478. július 3.) Fraknoi: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Bp. 1893. I. 381. (A továbbiakban – MKL)
- 8 L. (magyar fordításban: Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Közread. V. Kovács S. Bp. 1971. 263. (Nemzeti Könyvtár)
- 9 Cemre, I. Babinger F.: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. 2. Aufl. München, 1958. 445–448.; Thusane, L.: Djem-Sultan. Paris, 1892.
- 10 Fővádja: Mátyás elhanyagolja a török frontot és ellene harcol: „Darcz ist auch nymant ursach, das die Thurcken die heilig cristenheyt so swerlichen bekomern, dann des konigs krieg, den er mit wiligkeit gegen uns gebraucht, und das er sich mit den Thurcken befridet hat, allein seinen mutwillen deststatlicher gegen uns zuvolfuren, und den Thurcken dadurch dest mer eingang in die heilig cristenheyt und Teutsch nation zu machen.”

- (Frigyes levele egyik kapitányának 1485-ből.) MKL II. 292. L. részletebben Nehzing, K.: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. München, 1975. passim.
- 11 „Lo Re d'Ungheria de bona memoria non ha lasciato tanti dinari, che siano bastanti al sepolirlo.” (Maffeo Triviliensis jelentése a milánói hercegnek 1490. május 8-án. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. 1458–1490. 1–4. köt. Szerk. Nagy I.–Nyári A. Bp. 1875–1878. IV. 197–198. (Monumenta Hungariae Historica IV/II/1–4.) (A továbbiakban – MDE)
  - 12 Hóman B.–Szekfü Gy.: Magyar történet. 2. k. Bp. 1936. 480–490., 506–611.
  - 13 Joó T.: Mátyás és birodalma. Bp. 1940. 51.
  - 14 A császár mellett a római pápák és – diplomatikusabban – Velence is bírálja Mátyás politikáját. Ugyanakkor viszont olyan feladatot adnak neki, amely eleve kilátástalan. L. erre nézve III. Callixtus első levelét a fiatal Mátyás-hoz: „Debellandi autem Turchi et Constantinopolis non solum, sed terre sancte recuperiande et secte Machometice exterminande nunquam tante occasio aut opportunitas oblata est.” (Mátyás levelei a római pápákhoz. 2.)
  - 15 „A Hunyadi János környezetében kialakított külpolitikai elképzelésektől mindez (vagyis Mátyás új nyugati politikai irányvonala – R. Gy.) messze esett, hiszen a török elleni döntő harc egyre távolodott.” (Magyarország története I. 138.) L. még Elekes L.: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 255–261.
  - 16 Inalcik, H.: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600. London, 1973. 29.
  - 17 Babinger: i. m. 111.; Zinkeisen, J. W.: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. 1–7 Bde. Gotha. 1954. 2. Theil 13–15.
  - 18 Mohamed politikájának korszerű értékelését l. Inalcik: i. m. 28–29.; Babinger: i. m. 449–556.; Werner, E.: Die Geburt einer Grossmacht – die Osmanen. Berlin. 1966. 257–269.
  - 19 Inalcik: i. m. 55–120.
  - 20 Shaw, S. J.: The Budget of the Ottoman Empire. Paris. 1968. 136.
  - 21 L. Babinger: i. m. 455.
  - 22 Uo. 232–233.
  - 23 A török hadsereg szervezésére l. Razin: A hadművészet története. Bp. 1961. 2. köt. 354–362.; Papoulia, B. D.: Ursprung und Wesen der „Kna-benlese” im Osmanischen Reich. München, 1963.; Delbrück, H.: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Bd. 3., Berlin, 1908. 367–381. Generál T.: Allah serege. Bp., 1986. Zrinyi K. passim.
  - 24 A lovasnomád hadszervezet és harcmód hatása az irreguláris könnyűlovas akindzsik alkalmazása; az egyiptomi mamelukoktól a janicsárok és az azok intézményét, Bizánc-tól a pronoia (pronia) hűbéres rendszert – vagyis a hűbéres katonáknak élethosszig adományozott birtokokat – (l. erre Bréhier, L.: Le monde Byzantin. Vol. 3. Paris, 1958. 134–138.; Nyugat-Európától pedig a tűzfegyverek használatát vették át.
  - 25 Babinger: i. m. 479.; Papoulia: i. m. 74–75.
  - 26 Pl. 1480-ban Rodosz szigetén a csapatok az ostrom feladására szorították Mohamedet. 1524-ben pedig a janicsárok kényszerítették ki, hogy Szulejmán hadba szálljon.
  - 27 A keleti hadszíntér jelentőségére l. legújabban: Tardy L.: Régi magyar kö-

- vetjárások keleten. Bp. 1971. 221. és Palombini, B.: Bündniswerden abendländischer Mächte im Persien. 1453–1600. Wiesbaden, 1968. 36–58.
- 28 Zinkeisen: i. m. 17.
- 29 L. Babinger: i. m. 539.
- 30 L. részletesebben Rázsó Gy.: Zsigmond Magyarországa és a török veszély. HK. 1973. 3. sz. 424–426.
- 31 Ilyennek tarthatjuk 1559-ben Azov elfoglalását, majd azt a török elképzelést, hogy megépítsék a Volga–Don-csatornát, s megostromolják Asztrahánt, vagy Bécs 1638-as ostromát.
- 32 Vaughan D.: Europe and the Turk. A pattern of alliances. 1350–1700. Liverpool, 1954. 117–118.; Babinger: i. m. 539–542.
- 33 „Mohamed's main task in the Balkans was to undermine Hungarian influence.” (Inalcik: i. m. 27.)
- 34 „Bosna porta Italiae de Thurbibus, hostibus inimicissimis totius Christianitatis... occupata est.” (A velencei Nagytanács levele 1463. június 12-én a zarai providitorénak.) (Állami Levéltár. Zadar, Indice degli Atti di Provveditori et Ducali, Libr. II. 67. f.) „Boznam quippe totius Christianitatis... clavem et portum et unde quaquaversum in occidentem et septentrionem aditus patet, gravi meo labore nuper recuperatum.” (Mátyás levele II. Piushoz, 1464. július. Thallóczy L.–Horváth S.: Jajcza [bánság, vár és város] története 1450–1527. Bp. 1915. 23. (A továbbiakban – Jajcai okl.)
- 35 Jug. S.: Turski napadi na Krajsko on Primorsko do prve tretjine 16. stotletja. Ljubljana, 1943. 27–28. MKL II. 388–390.; Fraknoi, V.: Mátyás király (1458–1490). Bp. 1890. 278–279.; Kupelweiser, L.: Kämpfe Ungarns mit dem Osmanen bis zur Schlacht von Mohács, 1526. Wien–Lpz., 1899. 169–175.; Rázsó Gy.: Die Feldzüge des Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich 1477–1490. Wien, 1973. 10. (Militärhistorische Schriftenreihe)
- 36 „Cognoscimus Regem Hungariae per se solum, nisque habeat modum parere potentio rem exercitum, non esse sufficientem ad opprimendam potentiam tanti hostis.” (MDE I. 278.)
- 37 „Habet me perpetuum Turci hostem, si tam viribus meis, que certe illius potentie impares sunt, adiecerit paritatem.” (MKL I. 126.)
- 38 A Mátyás-kori magyar hadseregről l. részletesebben Tóth Z.: Mátyás király idegen zsoldosserege. Bp. 1925. Uő: Mátyás király hadügyi politikája. Bp. 1912.; uő: A hadviselés átalakulása. (Magyar művelődéstörténet II. köt.) Bp. 1939.; Gyalókay J.: Mátyás király, a hadszervező és a hadvezér. (Mátyás emlékkönyv. Szerk. Lukinich I. Bp. 1940.) I. 229–308.; Rázsó Gy.: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. HK 1958. 2. sz.; uő: A zsoldosság gazdasági és társadalmi előfeltételei és típusai Magyarországon a XIV–XV. században. HK 1962. 1. sz. 160–218.
- 39 Kiad. Óvári L.: TT 1885. 762–765.
- 40 Magyarország balkáni összeköttetéseire l. Elekes L.: Mátyás és kora. Bp. 1958. 43–56., 165–170.; uő: A magyar–román viszony a Hunyadiak korában. (Mátyás emlékkönyv) I. 228–270., Jajcai okl. XVI–CIL.; Kubinyi A.: Die Frage des bosnischen Königtums Nikolaus Ujlakis. Studia Slavica 1958. 3–4. fasc. 373–384. Szakály F.: Phases of Turco–Hungarian Warfare before the Battle of Mohács, (1365–1526.) Acta Orientalica 1979. Tasc. I. 66–71., 77–79., 94–101.
- 41 A magyar–velencei viszonyra l. Kretschmayer, H.: Venedig und Ungarn. (A Mélanges Manfroni c. kötetben.) Padova, 1925.; Cusin F.: In confine

- orientale d'Italia nelle politica europeo del XIV–XV. secolo. Vol. 2. Milano, 1937.; Horváth J.: Mátyás király nyugati diplomáciája. (Mátyás emlékkönyv) I. 70–93.; Rázsó Gy.: Una strana alleanza. Venezia e Ungheria nel rinascimento. Firenze, 1973. 79–100., s az ezekben felsorolt irodalmat. Velence török politikájára l. még legújabbban: Braunstein, P.: Venedig und der Türke (1430–1570). (Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hrsg. v. O. Pickl. Graz, 1971. 59–70.
- 42 L. az előző jegyzetet, továbbá Fraknoi V.: La politique extérieure du roi Mathias de Hongrie. *Revue d'Histoire Diplomatique*. Vol. V. Paris, 1891. 383–418.; Galla F.: Mátyás király és a Szentszék. (Mátyás emlékkönyv) I. 95–170.
- 43 Fraknoi: Mátyás. I. m. 211–219.; Elekes: Mátyás. I. m. 114–116.
- 44 L. a korábban felsorolt irodalom mellett Palacky, F.: *Geschichte von Böhmen*. Prag. 1836–1842. IV–V. Bde.; Heymann, E.: *George Podiebrad, King of Bohemia*. New York, 1967. 346–459.
- 45 Rázsó: Die Feldzüge... I. m. és az ott felsorolt irodalom.
- 46 Rázsó: Una strana alleanza. I. m. 89–100.
- 47 Pastor, L.: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*. Freiburg, 1904. Bd. 2. 15–19.; Hocks, E.: *Pius II. und der Halbmond*. Freiburg, 1941. 17–18.
- 48 Pastor: i. m. 39–81.
- 49 Pl. VII. Károly francia király, Jó Fülöp burgundi herceg, Francesco Sforza milánói herceg és III. Frigyes császár részéről. (Pastor: i. m. 67–75.; Iorga, N.: *Notes et extraits pour servir l'histoire des croisades au XV. siècle*. Vol. 1–6. Paris–Bucarest 1899–1915. Vol. 4. 166–170.; Atiya, A. A.: *The Crusade in the Later Middle Ages*. Toronto, 1938. 349–368.
- 50 Babinger: i. m. 194–197., 199–202.
- 51 Uo. 211–213.
- 52 Pastor: i. m. 65–76.; Iorga: *Notes...* IV. 172–173., 186–187.
- 53 Iorga: *Notes* IV. 215.
- 54 Pastor: i. m. 79.
- 55 Az összeg az alábbi módon gyűlt össze: 20 000 arany érkezett a pápától (l. az 54. jegyzetet). Velence 1463 szeptemberétől mintegy fél éven át – nagy késedelmekkel – havi 3000 dukátot küldött. (Az összeg meglehetősen bonyolult, Zárán át jutott el Magyarországra, egy részét Zára város fizette. Zadar. Državni Archiv. Ducali, II. 65–66. f., továbbá MDE I. 223., 233., 250.) Mátyás kölcsönkérelmét Velence visszautasította. (Uo. 242.) A további 40 000 aranyat II. Pius halála után küldték át Magyarországra. (Fraknoi: Mátyás. I. m. 144.; Pastor: i. m. 259.)
- 56 Mátyás levelezése a római pápákkal. I. m. 13–15.
- 57 A mantovai zsinat katonai terveiről l. a 46. és 48. jegyzetekben felsorolt irodalmat, a zsinat katonai határozatait kiadta regesztában Iorga: *Notes* IV. 182–187.; Filelio tervezetét l. uo. 234–239.; Bertrandon de La Broquière haditervét l. Bertrandon de la Broquière: *Le voyage d'Outremer*, Publ. par. Ch. Schäfer, Paris, 1892. 225–226.; Tebaldira l. *Thesaurus novus anecdotorum*. Ed. Martene–Durand. Paris, 1717. Vol. 1. 327–331.
- 58 III. Frigyes javaslata pl. így kezdődik: „Item zu betrachten wie fer man ziehen soll, und ob Got der Herr das Glicke gebe das man den Turken obleg ob man ferer trachten solt zu erobern das Hailig Grab...” (Iorga: *Notes* IV. 183.)
- 59 MDE III. 435–437.

- 60 Iorga: Notes IV. 237.
- 61 Tebaldi: i. m. 330. p., Bertrandon de la Broquière: i. m. 226.
- 62 Malatestára l. Pastor: i. m. 57–59. Filelfőra: Iorga: Notes IV. 237.
- 63 „Gentes principorum Italicorum et Domini Francorum Regis invadunt Illyriam.” (VI. Sixtus tervezete. Archivio Segreto Vaticano. Armalia. Tom. 56. 207–208 ff., 224–229 ff.)
- 64 Iorga: Notes IV. 238.; A hajóhad szerepére l. még Atiya: i. m. 268–273.; Rázsó: Una strana alleanza. I. m. 98–100.
- 65 Várnáról Halecki, J.: The crusade of Varna. New York, 1928. 17–49.; Rázsó: Una strana alleanza 99.; Elekes L.: Hunyadi. Bp. 1952. 138–139.; Atiya: i. m. 272–273.
- 66 Mátyás levelezése a római pápákkal a hatvanas évek végétől némileg egyhangúvá válik: a pápák mintegy „hivatalból” biztatják: forduljon már végre a török ellen, segíteni azonban sem anyagilag, sem diplomáciailag nem képesek. Talán az egyetlen pozitív lépés – még II. Pius részéről – az volt, hogy ő is kényszerítette a császárt, hagyjon fel a török ellen küzdő Mátyás háborgatásával. A későbbiekben a pápai diplomácia többnyire inkább Mátyás ellen lépett fel. Egy példa a levélváltásra: „Charissime fili, nihil gloriosius sit, quam bene mereri de fide catholica et pugnare pro nomine salvatoris nostri... hortamur te (igitur) ... ut pulcherrimam hanc provinciam quam adversus impium ... hostem suscepisti ... cum quo nulla fida pax, nulla societas esse potest.” (IV. Sixtus Mátyáshoz 1475. október 18-án) (Mátyás levelezése a római pápákkal. 101.) A válasz: „Secundo ubi hortatur me beatitudo vestra, ut ceptum hoc opus pro defensione fidei in Turcos egregie prosequor, dico non opus esse admonitione sanctitatis vestra, enimvero hoc est ab octo et decem annis, postquam ego regni huius regimen adeptus sum, semper et ubique in omnibus, quibus potui, sancte sedi apostolice cum omni obedientia obsecutus sum, ... pro desiderio sanctitatis vestre contra Turcos pugnans.” (Uo. 105.)
- 67 „Quod nedum expeditio contra Turcos parari cim illis proventibus, verum ne decem armigeri quidem possent comedere per annum sustineri.” (Mátyás levelezése a római pápákkal. 106.)
- 68 A velencei Zeno Contarini követjárása 1471-től 1474-ig. Lázói Jánosé egy évig, Magyar Jánosé, aki egyébként útjában Moszkvába is elvetődött, három évig tartott. (Tardy: i. m. 44–49., 64–67., 57–60.)
- 69 Thuasne: i. m. 64–105.; Zinkeisen: i. m. II. 473–481.
- 70 Zinkeisen: i. m. II. 473.
- 71 „Sive ergo in Bohemos sive in Turcos opus est, ecce Matthias, simul et Hungaria, quantumcunque mee et regni mei vires se extendunt, supra omnes apostolice sedis ... devote manent.” (MKL I. 114.)
- 72 Fraknoi: Mátyás. 158–163.; Galló: i. m. 153–156.; Elekes: Mátyás. I. m. 113–114. A pápa felszólító levelét l. MKL I. 112–113.
- 73 Fraknoi: Mátyás törekvései a császári trónra. Akadémiai Értesítő, 1914. 36–41.; Horváth: i. m. 78–79.; Elekes: A magyar állam. 258–259.
- 74 Ilyen volt pl. a burgundi szövetség, az itáliai politika, a franciákkal és a svájciakkal történő próbálkozások. (Horváth: 68–75.; Joó: i. m. 86–88.; Szekfű: i. m. 478–492.)
- 75 Babinger: i. m. 318–320., 325–339.; Tardy: i. m. 35–55.; Palombini: i. m. 58–93.; Thiriet, F.: La Romanie Vénétienne au moyen age. Paris, 1958. 398–403.
- 76 Bánlaky J.: A magyar nemzet hadtörténelme. XI. rész. II. Hunyadi Má-

tyás (1458–1490). Bp. 1937. 154–156. és az itt felsorolt irodalom. Gyaló-
kai: i. m. 260–261.; Wertner M.: Magyar hadjáratok a XV. század máso-
dik felében. HK. 1912. 439–440.

77 MKL II. 348–349.

78 Az európai közvélemény – nem mindig alaptalan – Velence-ellenes elő-
ítéleteit jól összefoglalja: Schwoel, R.: *The shadow of Crescent. The Re-
naissance Image of the Turk in Europa (1453–1517)*. Nieuwkoop. 1967.
18–24. Mátyás is többször támadja írásban a „tengerek királynőjét”. Fő
vádjai: saját érdekeit a kereszténység érdekei fölé helyezve nemcsak békét,
hanem szövetséget is köt az oszmánokkal; aknamunkát folytat Magyaror-
szág ellen; elragadta Dalmáciát; a pápát fondorlatosan rábírta, hogy Veglia
(Krk) ügyében Magyarország ellen foglaljon állást; Dzsem török herceget
erőszakosan eltávolította Mátyástól stb. Vádjait legjobban összefoglalja
egyik, Mocenigo velencei dogéhez 1478 elején írt levelében. (MKL I. 420–
424.)

79 A fordulatot Mátyás velencei politikájában részben új itáliai politikája,
ahol Velence-ellenes hatalmakkal – Nápoly, Milano, Modena, Ferrara –
szövetkezett, részben Velence új, a törökökkel legalábbis békülékeny ma-
gataratása, továbbá néhány vitás területi kérdés – Veglia, Dalmácia – okozta.
(Horváth: i. m. 80–82.) L. részletesebben Teke Zsuzsa tanulmányát jelen
kötetben.

80 MDE I. 5–7.

81 L. a 48. jegyzetet.

82 Az 1466. novemberi nürnbergi birodalmi gyűlés határozatainak főbb pont-
jait az alábbiakban foglalják össze:

1. 20 000 katonát küldenek Magyarországra, ezeket élelemmel és zsolddal
látják el; öt évre biztosítják a békét a birodalomban;
2. A pápa meghirdeti a keresztes hadjáratot és az anyagi segílyt biztosítja;
főleg Franciaország, Anglia, Dánia, Lengyelország és Burgundia támo-
gatására számítanak, a keresztesek mindenütt vámmentességet élvez-
nek;
3. A magyar király szabad átvonulást biztosít a hadaknak; minden erejével
támogatja a vállalkozást, ellenszolgáltatás fejében gondoskodik az ellá-
tásról, 5000 katonát ad a főkapitány, Ulrich Gravenegg seregébe, s ren-
delkezésére bocsátja az alábbi várakat: Nándorfehérvár, Szalánkemen,
Szörény, Orsova;
4. Velencét kötelezik, hogy ne kössön különbékét a törökkel;
5. A hadjáratban részt vevő fejedelmek alávetik magukat Gravenegg ren-
delkezéseinek;
6. A közrend fenntartására bizottságot neveznek ki.

(Iorga: *Notes IV.* 250–258.) A tervet szakszerűen fogalmazták meg, figye-
lemreméltó azonban, hogy sem a hadicélt nem jelölték meg, sem Velence
feladatait nem határozták meg. A cél minden bizonnyal egy esetleges osz-
mán támadás elhárítása volt. A hadjárat, mint ismeretes, nem jött létre.

83 Teljes szövegét és variánsait kiadta: Seuffert, B.: *Drei Register aus den
Jahren 1478–1519*. Innsbruck, 1934. 126–133.

84 Babinger: i. m. 393–394. A tárgyalásokat megelőző levélváltást l. MKL I.
381–383., 387–388., 419.

85 Friess, E.: *Die Osmanenabwehr von Waidhofen an der Ybbs und ihr Zu-
sammenhang mit den Grundlagen der Städtischen Bürgergemeinde*. Waid-
hofen, 1932. Jug: i. m. passim.

- 86 1468 és 1490 között 11 alkalommal tört be nagyobb török sereg Ausztriába és esetenként 5-6000 ember veszteséget okozott. (Jug: i. m. 8-29. és Klein, A.: Zur Geschichte der Türkeneinfälle in Steiermark während der Regierung Friedrichs III. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. 1924. 89-113. A kérdésre még a Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Ed. S. Ljubic. Zagreb. 1868-1875. VI. és XIX. Vol.-ban is találunk használható adatokat.)
- 87 MKL II. 114-116. (Mátyás levele IV. Sixtus pápához. 1481. március 11.)
- 88 Kupelwieser: i. m. 175-176.
- 89 MKL III. 76-77. (Mátyás levele IV. Sixtus pápához. 1480. XII. 14.)
- 90 „Tamen veremur ne si digniores non miseris omnis nostra excucatio parum vera apareat, nunc presentim cum acceptata electione regni Ungariae defensio eius contra impetus Turcorum tibi sit debita et ignominosum possit censi non ostendere hoc regni inito mentem ad illius protectionem incensam.” (II. Pius levele III. Frigyes császárhoz. Pastor: i. m. 717.)
- 91 Babinger: i. m. 404.; Kupelweiser: i. m. 169.
- 92 Uo.
- 93 MKL II. 388-390. Magyarul: humanisták levelei 263-265.
- 94 Jancsó B.: Magyarország és a román fejedelemségek. Mátyás emlékkönyv. Szerk. Márki S. Bp. 1902, 137-162.; Elekes: A magyar-román viszony. i. m. 171-229.
- 95 Elekes: Hunyadi i. m. 242.
- 96 Bánlaky: i. m. 206. és az itt felsorolt irodalom.
- 97 Elekes: A magyar-román viszony i. m. 184-185., 198-207. Uő. Mátyás és kora i. m. 44-45.
- 98 Kupelwieser: i. m. 164.; Babinger: i. m. 369-372.; IV. Sixtus is beszámolt a magyar csapatok moldvai sikereiről: „Nuper ad nos scripsit rex predictus (Mathias - RGy) se cum totis viribus regni sui et cum auxiliariis Valachis... magno animo in Turcos proficisci sperareque cum Deo adiutorio aliquid boni operaturum...” (Iorga: Notes V. 3.).
- 99 Tardy: i. m. 44-59.
- 100 A XV. századi magyar társadalom és gazdaság fejlődésére l. többek között Mályusz E. A magyar társadalom Hunyadi korában. Sz. 1957, Magyarország története. Egyetemi tankönyv. Írták Léderer E.-Elekes L.-Székely Gy.: Bp. 1961.; Magyarország története. Szerk. Molnár E. Bp. 1964, 1. köt.; Molnár E.: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949.; Kubinyi A.: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungaris bis 1514. (Auswirkungen der Türkenkriege. 201-220.) és Elekes L. korában már idézett munkáit.
- 101 Mátyás korai jövedelmeire l. Csánki D.: Mátyás király pénzügyei. (Mátyás emlékkönyv. 1902. 138.); Elekes: A középkori... 219. Fügedi E.: Mátyás király jövedelme 1475-ben. Sz. 1982.
- 102 Elekes: A középkori... i. m. 211-240.; Uő. Rendiség és központosítás a feudális államokban. Bp. 1962, 46-52.
- 103 Elekes: A középkori... i. m. 242.; Pach Zs.: A nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVII. században. Bp. 1963, 63-68.; Kubinyi: Auswirkungen i. m. 202-203.
- 104 Magyarország új főnemességéről: Fügedi E.: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970, 55-64.
- 105 Mályusz: A magyar társadalom. Sz. 1957. 49-50.; Elekes: A középkori... i. m. 238.; Fügedi: i. m. 59-60.

- 106 Dabrowski, J.: Jagiellonczyk na Węgrzech (1440–1444). Warszawa, 1922, 135.
- 107 Korrespondenz Ferdinands I. Hrsg. v. E. Lacroix–W. Bauer. Bde. 1–3. Wien, 1912–1938. Bd. I. 437–438.
- 108 Fraknoi: Mátyás i. m. 221–226.
- 109 Ploetz: i. m. 134.
- 110 A huszita hadsereg és hadművészet újabb értékelését l. Durdik, J.: Hussitisches Kriegswesen. Berlin, 1964, 268.
- 111 Gyalókey J.: A mohácsi csata. (Mohács emlékkönyv. Bp. 1926, 116–118.
- 112 „Hoc tamen dicimus, nos neque per alias personas, neque per paternitatem vestram hiis mitiora sibi intimasse, nisi hoc, quod ipse imperator optabat castra expugnata sibi per restitui, et offerabat se pro homo christianitatis interpositorum operam apud principes imperii, quod nobis contra Turcos auxilia praestarent; nos id ei respondimus quod etiam aliquando paternitati vestre intimasse meminimus, quod quandocunque ad hoc animum suum imperator converterit, ut pro bono christianitatis et pro suo ac nostro comodo id efficiet, ut nobis decentia auxilia ab imperii principibus offerantur, et de hoc nos certiores reddiderit.” (MKL II. 211. Mátyás levele Urbino Orsino theanói püspöknek. 1482 márciusában.)
- 113 Horváth: i. m. 79.
- 114 A tárgyalásokról l. Károlyi A.: Adalékok Frigyes császár és I. Mátyás viszályainak történetéhez. TT 1892, 80–85. és Fraknoi: Mátyás i. m. 375–385. Nehzing, K.: I. m. passim.
- 115 Csánki D.: Mátyás király pénzügyei. (Mátyás emlékkönyv. Szerk.: Márki S. Budapest. 1902. 75.); Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. (Bearb. v. K. Uhlirz. II. Abt. Bd. 3. Wien. 1904, 128–129., 164–165. Fügedi E.: Mátyás király jövedelme. Passim.
- 116 A cseh háborúban négy nagyobb összecsapásban – Laa, Hradic, Wilimov és a sziléziai Schönwitz – a csehek és a lengyelek, ötben – Hulim, Wessely, Tobischau, Krappitz, és a glogauai háborúban Thomaswaldau – a magyar csapatok győztek. Az osztrák háborúban kettő-kettő az eredmény: Körmendnél és Bruck an der Leithánál az osztrákok, a második körmendi csatában és Leitzensdorfnál a magyarok kerültek ki győztesen. Mátyás hadserege egyébként rendkívül kevés nyílt ütközetet vívott, fő ereje a portyázásban és az erődharcban rejtett. Nyugati ellenfeleivel szemben több mint száz várat foglalt el – Hradistye, Bécs, Klosterneuburg, Korneuburg, Hainburg, Wiener-Neustadt stb. – és valamennyit megvédte az ostromlókkal szemben; – Boroszló 1474-es védelme közülük a legnagyobb haditett.
- 117 Csánki: Mátyás király pénzügyei i. m. 75–76.; Jahrbücher der Breslau. Hrsg. v. J. Brüsching, Breslau, 1813, 199–201., 236–238., 276–277.
- 118 Csánki: Mátyás király pénzügyei i. m. 76.
- 119 Uo.
- 120 Csánki: Mátyás király pénzügyei i. m. 76.; Schober C.: Die Eroberung Niederösterreichs durch Matthias Corvinus in den Jahren 1482–1490. Wien, 1879, 188.
- 121 TT 1885. Szilézia Mátyás zsoldosseregének elsőrendű kiegészítési körlete volt: Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des König Mathias Corvinus. Hrsg. v. B. Kronthal–H. Wendt. Bde. 1–2. Breslau, 1893–1894. Bd. I. 21. 45–46., 134–135., II. 56–57., 198–199. stb.
- 122 Politische Correspondenz Breslaus I. 145–146., 198–199., 217–218.
- 123 Zinkeisen: i. m. II. 443–444. „Significaveram etiam posterioribus litteris

de incursu Turcorum, ... (qui ad) partes Transalpinas intraverunt, quibus oppressis partes Transylvanas, potiozem regni mei totius regionem, de qua amplissimi redditus, salinas et argenti aurique foedinis ibidem existentibus, mihi proveniunt.” (Mátyás levele 1479. október 22-én IV. Sixtus pápának. MKL. I. 450.)

- 124 MDE I. 11–12., 15., 18–19., 21–22., 25–26., 28–29., 32–40.; Zinkeisen: i. m. II. 112–155.; Babinger: i. m. 164–166.; Bánlaky: i. m. 38–41.; Kupelwieser: i. m. 136–138.
- 125 „El Reverendissime Signor Legato fin a di 26 del passato con molte Cruce signati pur era a Futak.” (1458. október 1. MDE I. 37.) Majd október 9-én már a keresztések – erősen túlzott – létszámát is megadja: „El forzo sono crucesegnati ultra persone 40 milia.” (MDE I. 38.)
- 126 „Pauci tunc cruce signati inermes ac nudi...” (Iorga: Notes IV. 165.)
- 127 MDE I. 36–40.
- 128 Kiadta: Kovachich M. Gy.: *Vestigia comitiorum apud Hungaros*, Buda, 1790, 335. és Pray Gy.: *Annales rerum Hungariae 977–1564*. Tom. 1–5. Vindobonae, 1768–1770. Tom. 3. 225.
- 129 Szilágyi Mihály beszámolóját l. MDE I. 36–38.
- 130 Iorga, N.: *Geschichte des rumänischen Volkes*. Gotha, 1905. 167–169.; Babinger: i. m. 217–223.
- 131 Mátyás 1463 nyarán Ali bég ellen felvonult seregét Gyalókay 16–26 000 főre becsüli. (Gyalókay: i. m. 254.) A had létszáma véleményünk szerint nem érte el a 20 000 főt. Mohamed ugyanekkor a források szerint mintegy 150 000 főnyi haddal tört Boszniába. (Babinger: i. m. 232.) Noha ez is rendkívül eltúlzott adatnak látszik, kétségtelen, hogy tekintélyes különbség mutatkozott a két sereg között. Mátyás seregét ekkor egyébként is Ali bég hadai kötötték le, akitől a fontos Belgrádot féltették a magyarok. (MKL I. 45.) Mátyás 1463 tavaszán – Poděbrad Viktorinnak írt levele tanúsága szerint – még nem látta világosan, hol várható a szultáni sereg csapása: „Communis noster... hostis cum magno... apparatu in tali loco positus, ut dubium relinquat quas tandem christianorum partes sit invasurus.” (MKL I. 40.)
- 132 Az egykori források sehol nem adnak sereglétszámot. A későbbi szerzők közül Gyalókay 16–26 000 (i. m. 254.) Thallóczy 25–25 000 (Jajcai okl. LXXXIX.), Babinger 4000 (!) főre becsüli a magyar sereg létszámát. (Babinger: i. m. 245–246.)
- 133 Thallóczy: Jajca CIV–CIV.; Babinger: i. m. 246.
- 134 A zborniki kudarc forrásait összegyűjtötte Thallóczy: Jajcai okl. 27–30., 33–43. A későbbi feldolgozások közül l. elsősorban: Gyalókay: i. m. 258–259.; Babinger: i. m. 248–249.; Thallóczy: Jajcai okl. CXV–CXIX.; Fraknói: i. m. Mátyás 144–146.
- 135 „Tedet, inquit, vite sue, nisi duobus his locis Nandoralba et Jaicza e vestigio potiat, quorum primum ad Ungariam, Poloniam, Bohemiam, alterum ad Dalmatiam, Istriam, Italiam et Alemaniam sibi ianuam futuram putat.” (MKL I. 83.)
- 136 Az ostrom negyven napig tartott. (Mátyás levele Bártfa városához 1464. szeptember 2-án. Thallóczy: Jajcai okl. 25.) A küzdelem hevességét és a védők hősiességét Mohamed görög életirója, Kritobulosz is bizonyítja: „A pannónok azonban ellenállást fejtenek ki, ... S hol a nehézfegyverzetük előrehatolva erőt vettek a pannonokon s felkúsztak a várfalra, hol ismét a pannonoktól viasszaszorítva erővel távolítottak el, s nem kevesen ... ott lel-

- ték halálukat. Elég ideig tartott ez, mivel mindkét fél dicsőségesen harcolt; végül alaposan felülkerekedtek a pannonok.” (Kritobulosz: II. Mehemet élete. Ford. Szabó K. Bp. 1965, I. Thallóczy: Jajcai okl. CCCXIII.)
- 137 Bonfini pl. azt állítja, hogy a szemén megsérült Zápolya Imre vette rá Mátyást a visszavonulásra, majd így folytatja: „Diceret se Turco imparem et militem longo bello et assiduo labore defatigatum refici ... opponere ... Postero die fama hec magis magisque metu et mussitationa augeri ... I. cum tanta militum trepidatione factum, ut relictis tormentis ... ad Savi ripam continuo se receperint.” (Bonfini: *Rerum Hungaricarum Decades*. ed. L. Juhász. Budapestini, 1936–1941. Vol. 4. Dec. IV. Libr. 1.)
- 138 „Omne studium omnenque operam accomodare me cepisse Testimonio sunt ea, cuo his diebus superioribus a me gesta sunt; quibus dum occupatus intenderem, et Christianorum inimicos a Christianis propulsarem” ... (Mátyás levele II. Pius pápához. 1464. január 27. MKL I. 48.)
- 139 „At nos tamen si animo in omnia sufficimus, de viribus tamen nostris non tenere adeo presumimus, ut eas tante potentie pares estimemus, maxime in annum presentem; tum quod per priora crebris ac magnis expeditionibus exhausti ... et fatigati sumus, tum quod nec a sede apostolica, nec a quocumque christianorum principum aliqua nunc ope nos juvare sentimus.” (Mátyás levele Cristoforo Moro velencei dogához. 1467. április 7. MKL I. 194.) Hasonló megnyilatkozásait l. még: MKL I. 110–111., 182–184., 296–297., 312–313., 325–330. (Itt fejt ki legrészletesebben álláspontját.) 337–338., 359., 363–365., 420–424., II. 42–43., 65–69., 167–170., 251–252., 372–373.
- 140 Iorga: *Notes* IV. 248–266.
- 141 Bunyitay V.: A váradi püspökség története. 1–3. k. Nagyvárad, 1883–1884. III. 304–306.
- 142 A hadjáratok leírását l. Gyalókey: i. m. 260–272.; Kupelwieser: i. m. 162–178.; Thallóczy: Jajcai okl. CXXXIV–CXLVII; Bánlaky: i. m. 173–192., 202–211., 220–223.
- 143 Elekes L.: Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király. Bp. 1937, 45–47.; Babinger: i. m. 369–371.; Lof, F.: *L’art de guerre au moyen age en Europe et au Proche Orient*. Tom 1–2. Paris, 1946. II. 246–251.
- 144 Hadtörténeti jellegű feldolgozásait l. Csánki D.: Szabács megvétele. HK. 1888, 355–388.; Gyalókey: i. m. 260–267.; Kupelwieser: i. m. 162–164.; Bánlaky: i. m. 173–184.
- 145 L. elsősorban Mátyás 1476. februári leveleit IV. Sixtus pápához és másokhoz. MKL I. 333–335.
- 146 TT 1885. 762–764.; Rázsó Gy.: Mátyás zsoldos hadseregeinek hadművészetéről. HK 1958. 3. sz. 146–147.
- 147 Gyalókey: i. m. 262–263.
- 148 A városokról l. Gyalókey: i. m. 136. sz. jegyzet.
- 149 „Nisi paucitas arcque primum, glacies exinde, nostrum navalem exercitum prohibuisset cordi nobis erat castrum Smedrii, totius regni Rasciae caput, obsidione cingere.” (Mátyás levele Ernő szász hercegnek, 1476. november 15-én. MKL I. 354–355.)
- 150 „Munitissima arx”-nak nevezi egy helyütt. (MKL I. 334.)
- 151 Csánki: Szabács i. m. 383.
- 152 Forrásai: Bonfini: Dec. IV. Libr. 6. 612. MKL I. 451–455. és a Bánlakynál idézett források. (206.) Feldolgozásai: Gyalókey: i. m. 267–269.; Amlacher, A.: *Die Türkenschlacht auf dem Brotfeld*. Hermannstadt, 1879.

- 124.; Bánlaky: i. m. 206–211.; Kugelwieser: i. m. 170–175. Szakály F.:
A kenyérmezei csata. Bp., 1979.
- 153 A hadjáratok elsőrendű forrásai Mátyás beszámolói: MKL II. 65–69., 76–
80., 156–158., 190–191., 235–237.
- 154 Gyalókay: i. m. 269. „Ezt az egész boszniai hadjáratot csupán véletlen, epi-
zódyszerű dolognak tekinthetjük.” (Bánlaky: i. m. 205.)
- 155 MDE II. 436–438., 439–440. Beatrix királyné levelei Estei Herculesnek és
Eleonóra hercegnőnek. Kupelwieser: i. m. 176.
- 156 MKL II. 50–51.
- 157 MKL II. 76–80., 98–99., 104–105., 112–116., 125–126.
- 158 Uo. 79.
- 159 MKL II. 235–236.

CORVIN MÁTYÁS ÉS PODĚBRAD GYÖRGY

A modern cseh történetírásban Mátyás magyar király nevének sem régebben, sem napjainkban nincs jó csengése. A „nemzeti” cseh király ellenfele volt, ezért megbélyegezték mint agresszort, mint támadót, s a cseh nemzet megrögzött ellenségéként emlegették.

Mikuláš Aleš cseh festő 1878-ban örökitette meg a magyar király iránti nacionalista ellenszenvet, s ez a tankönyvekben, másolatokban előforduló kép mély nyomot hagyott a Mátyás, illetve György alakját értékelő cseh közvéleményben. Aleš festménye a két uralkodót egy romos, háború által feldúlt kunyhóban ábrázolja, 1469-ben. A „Poděbrad György és Corvin Mátyás találkozása” című képen György király, a győztes áll, míg a legyőzött Mátyás király ül. György király a festményen fehér öltözetet visel, bölcs tekintetet vet ellenfelére, aki sötét ruhában, megtörtén ül előtte, haragosan hallgatja a király megfontolt szavait. Fehér és fekete, körültekintés és indulatosság, derű és csüggedés ütköztetése pontosan kifejezi, miként vélekedik a művész a két uralkodóról. Ily módon a cseh néző elé tárul a magyar gonoszság, megjelenik a legyőzött hódító, aki meghajol a nagyvonalú, erélyes cseh győztes előtt – pontosan úgy, ahogyan a nacionalista cseh historiográfia leírta a két uralkodót. Elmondható, hogy György király és Mátyás fekete-fehér ábrázolása mindmáig él, különösen a cseh közvélemény szélesebb rétegeinek képzeletében.

Amikor ma visszatérek a XV. század e két nagy uralkodójának ábrázolására, nem hallgathatom el, hogy jómagam sem tudtam szembeszegetni a hagyománnyal, amely egyoldalúan a „magyar támadó” fölé helyezte a „huszita királyt”. Ugyanakkor már 1967-ben kritikus módon felülvizsgáltam azt az elképzelést, hogy György király csupa nemes erénytől duzzadó uralkodó lett volna. Ellenkezőleg, rámutattam, hogy a cseh korona viselője azon politikusok közé tartozott, akiket machiavelistáknak nevezhetünk, vagyis ügyesen alkalmazott fortélyt és fondorlatot – sokkal inkább ezek vezérelték, semmint erkölcsi elvek –, továbbá, hogy az ellenfeleivel vívott küzdelemben a hatalmat és az erőt tisztelte. A Jagelló-kori cseh történelem (1471–1526) szintézisén dolgozva, azután alaposabban megismerhettem Mátyás király uralkodói szándékait és módszereit is, különösen morvaországi fennhatóságainak éveit illetően. A fekete-fehér sémát időközben más cseh kutatók is meghaladták (pl. J. Válka), ezért úgy vélem, ma már lehetőség nyílik a magyar és a

cseh történelem e két kiemelkedő személyiségének árnyaltabb és hitelesebb egybevetésére.

Említést tettem György machiavellizmusáról. Kétségtelen, hogy a sikeres uralkodók tulajdonságairól értekező N. Machiavelli számára Mátyás király személye ugyancsak hálás téma lehetett volna. Mátyás sem vonakodott fortélyt vagy erőszakot alkalmazni politikai ellenfeivel szemben (például, amikor elbánt a magyar nemesség egyes tagjaival), s tökéletesen tisztában volt a fegyveres erő fontosságával a dinasztikus érdekekért vívott harcokban (így a III. Frigyes császár elleni küzdelmei során). Hunyadi Mátyás egyébként már kora ifjúságában megismerte a politikai cselvetések és fondorlatok borzalmait, amikor tanúja volt bátyja, László elfogatásának és halálának. Az „utószülött” néven ismert jámbor szőke ifjú, László király, nem átallott egy ünnepi, baráti lakomát felhasználni arra, hogy foglyul ejtse a „Hunyadi-ivadékokat”, az elhunyt Hunyadi János kormányzó két fiát. A mulatság kellős közepén László király cseh vezényszavára megjelent Jan Jiskra z Brandýsa, a Habsburgok megbízható zsoldosa, fegyvereseivel megkötözte a két Hunyadit, s Hunyadi Lászlót másnap kivégezték. Mátyás tehát serdülőként a saját szemével láthatta a király fortélyos erőszakát, azét az uralkodóét, aki a „fejedelmek tüköre” alapján minden erény és méltányosság megtestesítője volt. Prágai fogságában Hunyadi Mátyás tapasztalhatta, milyen kesernyés mellékizzel jár a hatalomért folyó harc, mennyi álnokság, szemfényvesztés, nyers erőszak kíséri a politikai küzdelmeket. Nem csoda hát, hogy ifjúságából felnőtt életébe Mátyás az erkölcs és a politika realista felfogását vitte magával, s tudta, mekkora jelentősége van az erőszaknak a hatalmi harcokban.

Poděbrad György gyermekkorában a machiavellizmus ehhez hasonló iskoláját járta ki. Bár a papok és a prédikátorok buzgón hirdették, hogy a husziták közösségének „Isten törvénye” szerint kell élnie, a valóság azonban egészen másként alakult. György a huszita forradalom fia volt, annak legelején, 1420-ban született, s mihelyt eszmélni kezdett, máris megállapíthatta, mily keveset érnek a politikusok ígéretei, erényes kijelentései, s hogy ezzel szemben bizony gyakorta karddal fojtják el a jogot és az igazságot. Az árvaságra jutott Poděbrad György ezt egész ifjan, már 1434-ben felmérhette, amikor a lipanyi csatában az úri liga soraiban harcolva részese volt annak, miként mérnek vereséget a radikálisok, táboríták és árvák Prokep Holy huszita kapitány által vezetett maradék seregeire. A felcseperedő cseh nemesurat fondorlat, cselvetés és erőszak vette körül Albert király rövid uralkodása idején is (1437–1439), majd az interregnum korában is. Az 1440 és 1453 közötti évek alatt különös élességgel mutatkozott meg, hogy a politikai csatározásokban csak az képes helytállni, aki elegendő számú fegyverrel rendelkezik, s aki túljár ellenfelei eszén. Poděbrad György éppen azért válhatott Csehország

MÁTYÁS ARCKÉPE (ISMERETLEN MESTER OLAJFESTMÉNYE
A XVI. SZÁZAD ELEJÉN;
WIEN, KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, GEMÄLDEGALERIE)

legerősebb politikai csoportosulásának vezérévé, mert egy tehetséges machiavellista valamennyi tulajdonságát felmutatta. Rászedte a furfangos Oldřich z Rožmberket, olyan vetélytársaktól szabadult meg, mint Smřický és Menhart z Hradce, a maga oldalára vonta Tábor szellemi vezérével, Mikuláš z Pelhřimovval együtt, Václav Korandát pedig börtönben emésztette el. Csakis ily módon vihette a tartományi kormányzó

tisztjéig, s „utószülött” László király váratlan halálát (1457) követően csak így lehetett ő a választott cseh király.

Persze, Poděbrad György fentiekben vázolt portréja egyoldalú lenne, ha nem fűzném hozzá, hogy György király igenis őszintén szíven viselte a cseh királyság és a cseh reformáció sorsát. Poděbrad György valójában ama eszme jegyében cselekedett, hogy békét, rendet teremtsen az országban, ahol így majd előrehalad az egyház, s az egész társadalom reformja. György király sohasem erőltette komolyabban a külföldi hódításokat, hacsak nemzetsége avagy a dinasztia érdekei meg nem követelték ezeket. Kiterjedt családi dominiumot hozott létre, ahol gondos gazdálkodást folytatott, ám a kritikus pillanatokban mindig tudta, hogy egy uralkodó életműve ennél jelentősebb célokat követ. Ezzel magyarázható például az is, hogy legyőzte vágyát családi dinasztia alapítására, márpedig ez a vágy uralt minden középkori fejedelmet, köztük Mátyás királyt is. György király – habár legalább három, politikai harcok vívására alkalmas fia volt – az uralkodása végén előállott nehéz helyzetben nem habozott felajánlani trónját a lengyel hercegnek, hogy így óvja meg művét, amelynek létrehozásán egész életében fáradozott. Mind a család érdekei, mind a dinasztia iránti vágyak mellékessé váltak, helyettük a cseh reformáció, a cseh királyság érdekei kerültek előtérbe. Poděbrad György tevékenységének eme vitathatatlanul erkölcsös aspektusait azonban mindig a pragmatikus politikai és katonai taktika megnyilvánulásai kísérték, ahol már fortély és erőszak játszott főszerepet.

Mátyás és György tehát kétségkívül azon uralkodók közé sorolhatók, akik N. Machiavelli szerint képesek rá, hogy egyszemélyben legyenek oroszlánok és rókák. A XV. század e két kiemelkedő európai személyiségének – machiavellizmusukon túl – további közös vonása, hogy mindketten „alacsony” származásúak. A korabeli társadalomban, a nemesi mentalitásban a származás gazdagságot és hatalmat megelőzve az első helyen szerepelt; nemesember számára ezért nem volt egyszerű dolog királlyá előlépni, olyan uralkodók társává lenni, akik családfájukat a középkor kezdetéig vezetik vissza (mint például a Habsburgok és ideológusaik). Úgy tűnik, hogy Mátyás király még Györgynél is alacsonyabb társadalmi rétegből emelkedett a trónig. Mátyás király parvenü volt, akinek apja szolgáló nemesként szerzett jogot ahhoz, hogy a született nemesek közé sorolhassa magát, míg György király ősi család sarja volt, felmenőinek több nemzedéke tartozott a tősgyökeres cseh és morva nemesek és előkelőségek közé. Az európai uralkodók hatalmi elitje azonban mindkét királyt betolakodónak tartotta, ezért tagadta meg például Kázmér lengyel király Mátyástól leánya kezét.

Az „alacsony származás” tudata ugyanakkor mindkét uralkodót, Györgyöt is, Mátyást is mind magasabb célok elérésére ösztönözte; igyekeztek bebizonyítani, hogy az ősi nemesi származás nem minden,

hogy a szerteágazó családfával nem büszkélkedő uralkodók jobban, sikeresebben tudnak uralkodni, s akár győzedelmeskedhetnek is ódon genealógiával ékes ellenfeleik felett. Egyébként ügyes krónikások és készséges értelmiségiek bármikor kaphatók rá, hogy kenyéradók, az uralkodók számára azok dicsőségét, hírnevét bizonyító dokumentumokat állítsanak elő. Ezért van az, hogy Poděbrad György IV. Károly császár korának ősi nemességéig vezeti vissza családfáját, Hunyadi Mátyás pedig egyenesen az antik Rómában leli fel őseit, s hollós jelvényével beke-
rül egy régi római nemzetség, a Corvinusok leszármazottjai közé.

Miként az a parvenüknél lenni szokott, mindkét király különös fogékonyságot tanúsított a valódi emberi értékek iránt. Ezért veszik körül magukat rendkívül tehetséges tanácsadókkal, segítőtársakkal, rátermett diplomatákkal és hadvezérekkel, mit sem törődve azzal, hogy a közkeletű középkori elképzelések szerint a közéletben csak a legnemesebb származásúak kerülhetnek előtérbe, attól függetlenül, rendelkeznek-e megfelelő képességekkel és adottságokkal tisztségük, hivataluk, tennivalóik ellátásához. Elég egy pillantást vetnünk György király tanácsadóira (vannak közöttük idegenek is, mint például A. Marini olasz vállalkozó, vagy Gregor von Heimbürg német humanista) vagy Mátyás diplomataíra és hadvezéreire (sokaságukból csupán a morva Jan Filipec kancellárt és Kinizsi Pál hadvezért említem), s rájöhethetünk, hogy mindkét uralkodó közrendűek közül választott rátermett, tehetséges munkatársakat; észrevehetjük továbbá, miként sokszorozódott meg az uralkodók ereje eme tehetségek révén, amelyek máskülönben elsatnyulnak, meddőek maradnak, vagy ki sem fejlődnek.

Mátyás király és György király személyes tulajdonságai, képességei ismét csak a közös vonások számát gyarapítják. Mindketten energikusak, tetterőtől duzzadnak, sokoldalú aktivitást fejtenek ki. Kiváló szervezők, rendkívül tehetséges politikusok és hadvezérek. Az összecsapások döntő szakaszában Mátyás fizikai erejével, katonai ügyességével és rátermettségével cseh ellenlábasa fölé emelkedik. Hiába, 23 évvel fiatalabb, s nem viszolyog annyira az elhúzódo hadakoztásoktól, mint az öregedő György király, aki már belefáradt a vég nélküli vallásháborúba, s aki az erőszaknál, a harcnál többre tartja a viták higgadt megoldását, a fegyverszünetet és a békét. A „magyar Mars” ezzel szemben még mindig fegyveresek közt érzi jól magát, büszke testi erejére, sorra győzi le ellenfeleit lovagi bajvívásokon – igaz, megkockáztathatjuk a feltevést, hogy gyakran csak azért kerül ki győztesen a lovagi tornákból, mert ellenfelei tudják: kötelességük átengedni a győzelmet az uralkodónak, s ezzel hozzájárulni nevének ragyogásához. Lehet, hogy a György és Mátyás közötti korkülönbség teszi szembeszökővé Mátyás viharos temperamentumát. A magyar király nem szívesen fojtja magába mérgét, nem zabolázza haragját, még a pápai legátussal beszélve is dühkitörésre ra-

gadtatja magát, s végeredményben az őt Bécsben leterítő szélütés is jelentős mértékben a gőgös uralkodó féktelen felindultságának számlájára írható. György királyt szintén gyakran előnti a düh, ám többéves politikai gyakorlata, az ellenfelekkel folytatott vég nélküli viták megtanították rá, hogy visszafogja dühkitöréseit, s a kortársak közlése szerint csupán szikrázó tekintete árulta el, mi megy végbe lelke mélyén, mi húzódik meg a mosolygós arc mögött.

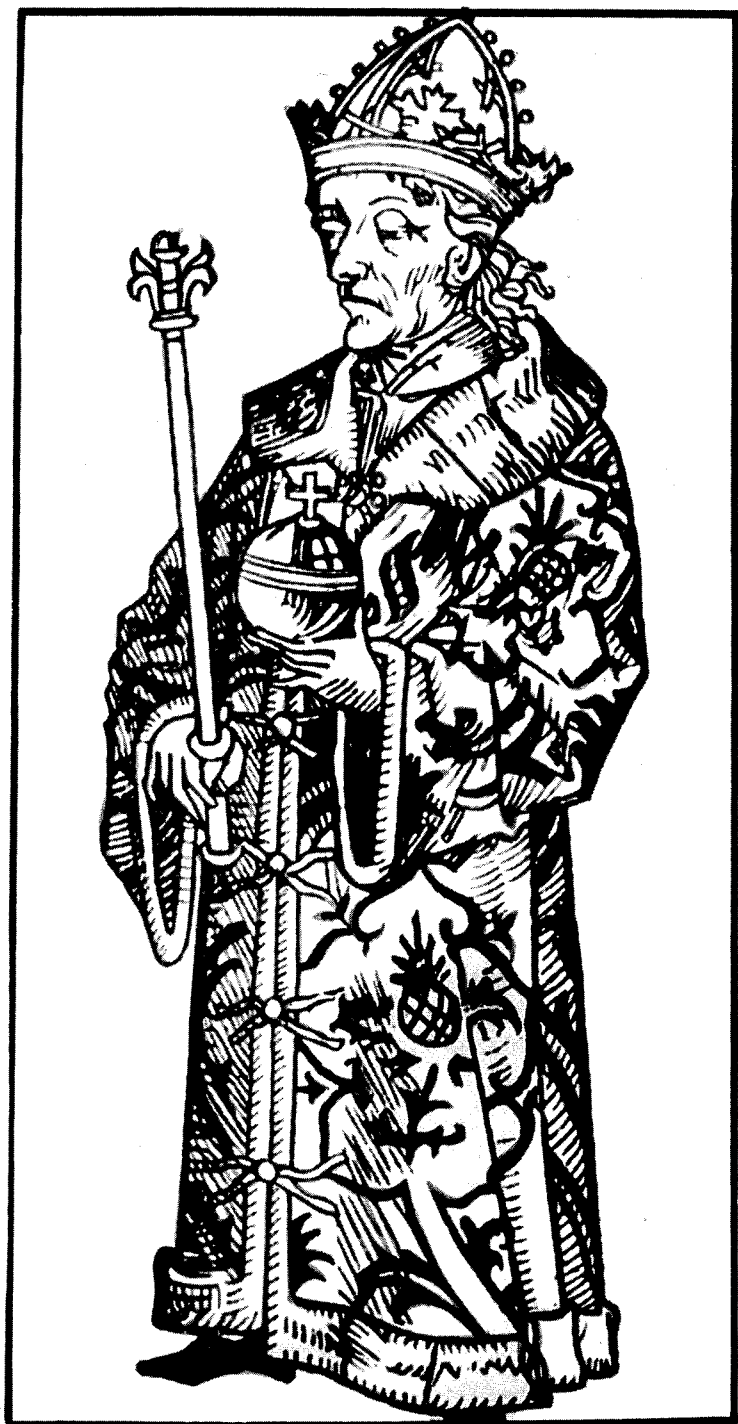
Habár ecsetelhetnénk még a két személyiség portréjának azonos vonásait, mégis, figyelembe kell vennünk, mennyire eltérő körülmények közt érvényesültek György, illetve Mátyás király egyéni képességei. Tér és idő sajátos, egymástól sok mindenben különböző színtereket hozott létre a két uralkodó számára; Csehország és Magyarország eltérő politikai, vallási, társadalmi és gazdasági struktúrája gyakran ellentétes tettekre sarkallta a két királyt, más természetű akadályokat gördítve útjukba, vagy ellenkezőleg: hosszú és rövid távú szándékaik megvalósítását eltérő mértékben téve lehetővé.

Mátyást a mágánasokból, főpapokból és köznemesekből álló magyar rendi gyűlés választása emelte trónra, olyan időkben, amikor még mindenben élénken élt a nándorfehérvári hős, a törökverő Hunyadi János, Mátyás apjának emléke. A magyar nemesek és papok nem akarták, hogy a királyságban idegenek (Habsburgok vagy Jagellók) uralkodjanak, akik a hazai politikusok vetélytársaiként osztrák vagy lengyel tanácsadókat és politikusokat hoztak volna magukkal.

Úgy vélem, ezt nem egyértelműen a nemzeti elfogultság magyarázza. Hiszen a magyar királyságban a magyarok mellett szóhoz jutottak más nemzetiségek tagjai is (horvát nemesek, más szláv népek előkelői, s velük együtt románok is), elvégre Mátyás felmenői közt szintén előfordultak nem magyar nemzetiségűek. Emellett köztudott, hogy a tehetséges uralkodó a magyaron, németen és latinon kívül beszélt szláv nyelveket is, így tolmácsok közreműködése nélkül szót értett szerbekkel, lengyelekkel, ruténokkal. Mátyás kancelláriája magától értetődő természetességgel adott ki cseh nyelvű okiratokat és leveleket, sőt Mátyás még német többségű városokba is küldött csehül írott leveleket (Cheb). Véleményem szerint a régebbi magyar történetírás (például Fraknói) szükségtelenül eltúlozza Mátyás birodalmának magyar nemzeti jellegét. A betolakodó idegenekkel szembeni ellenállást inkább hatalmi, rendi, földrajzi tényezők motiválták, míg a király a soknemzetiségű magyar királyság keretei közt juttatta érvényre a monarchikus-központosító törekvéseket.

Bár a magyar rendi közösség a II. Albert halálát követő interregnum éveiben kialakult, mégsem hozott létre olyan szilárd intézményes hátteret, mint a cseh- és morvaországi rendek. Ezen belül – különösen Csehországban – a rendi közösség az erős királyi városok pillérére támaszko-

PODÉBRAD GYÖRGY CSEH KIRÁLY, MÁTYÁS ELSŐ FELESÉGÉNEK APJA

dott, a városi rend élén a középkori Prága három kommunája állott (Óváros, Újváros, Kisoldal). E megjegyzéssel arra szeretnék utalni, hogy Cseh- és Morvaországban a rendszeres országgyűléseken, a tartományi hivatalokon és a megyerendszeren nyugvó rendek hatalma felülmúlta a magyarországiakét, ennél fogva Mátyás király központosító törekvései korántsem ütköztek olyan erős és jól szervezett ellenállásba, mint György király hasonló kísérletei.

Országlása közben Mátyás király maga mögött tudhatta a római egyház erejét és hatalmát. A pápák közül különösen II. Pius, III. Callixtus, II. Pál és IV. Sixtus a magyar királyságot a „kereszténység bástyájának” tekintette, nagyra becsülve a tetterős Mátyás királyt, mint a török előretöréssel bátran szembeforduló uralkodót, akit később a cseh eretnekség elleni harc elszánt híveként ismertek. Ezért Juan de Carvajal spanyol bíborostól Lorenzo Roverelláig minden pápai legátus arra bízta a római kúriát, hogy Mátyást minden elképzelhető módon támogassa – pénzzel, fegyveresekkel, ajándékokkal (például a keresztények lovagi védelmezője kardjával). Róma segítsége és támogatása oly messze ment, hogy még akkor sem szakadt meg, midőn viták és viszolyok támadtak a magyarországi egyházi prebendák juttatása körül, vagy amikor Mátyás fenyegetéseket intézett a pápa címére.

Ismeretes, hogy Mátyás több ízben azzal bírta Rómát jobb belátásra, kényszerítette engedményekre, hogy megfenyegette a pápát: kiegyezik és szövetséget köt a törökkel; máskor olyan egyetemes egyházi zsinatot helyezett kilátásba, amely megfékezne a pápai kurializmust. Talán egyetlen olyan európai uralkodó sem volt a korban, akinek Róma megbocsátotta volna az efféle fenyegetőzéseket. De Corvin Mátyás, a pápák kedvence, megengedhette magának az ilyen zsarolásokat.

Mátyás király tiszteletben tartotta a római pápák hatalmi helyzetét, realista módon jelentős világi uralkodóknak tekintette őket. Számára nyilvánvaló volt a római kurializmus, a kijelentéseiben előforduló konciliarizmus nem több pusztán fenyegetőzésnél. Míg György uralma teljességgel a bázeli zsinat végzésein (kompaktátumokon) nyugodott, addig Mátyás király számára egyszerűen nem létezett az egyház világi hatalmának problémája, különösen attól fogva, hogy Magyarországon megfékezte a lázadó főpapokat.

A római kúriától kapott szilárd támogatás kétségkívül növelte Mátyás hatalmát. Erejének legfőbb forrását azonban pénzbevételei jelentették, ezek tették lehetővé, hogy erős zsoldoshadsereget tartson fenn. A pénzbeli jövedelmeket a jól szervezett adórendszer mellett az észak-magyarországi bányavidék arany-, ezüst- és rézkitermelése biztosította. A csehországi Kutná Hora bányáinak hozama szinte jelentéktelennek mondható a Körmöcbányán, Besztercebányán, Selmecebányán és más városokban bányászott arany és ezüst mennyiségéhez képest. Velence bu-

HUNYADI MÁTYÁS ARCKÉPE A PHILOSTRATUS-KÓDEXBEN (BUDAPEST,
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR)

dai követői, akik józanul szemlélték a királyi hatalmat, rendszeresen felhívják a figyelmet arra, hogy Mátyás százezerszám meríthet aranyat a bányavidéki vállalkozásaiból. S a remek szervező rövid idő alatt képes volt meggátolni, hogy a magyar aranyak ezrei eltűnjenek a különféle gondnokok, hivatalnokok és felügyelők erszényeiben, s a királyi kamarába irányította a végeérhetetlen arany- és ezüstáradatot. Ily módon Mátyás király jutalmakat oszthatott tehetséges szolgálóinak, diplomatainak, informátorokat szerzett külföldön, s ami a legfontosabb: céltudatosan építette a hadseregét, a monarchia legfőbb támaszát. Zsoldoseregével, amelyben különböző országok hivatásos katonái szolgáltak (köztük csehek is), képes volt megghiúsítani a török szultán magyarországi előrenyomulásra tett kísérleteit, s ami még ennél is fontosabb: a győzelem reményében intézhetett támadást III. Frigyes császár és György király ellen.

Kétségen felül áll, hogy a „magyar Mars” nem csupán védelmi háborúkat kívánt viselni, hanem – szakadatlanul hatalma növelését tartva szem előtt – újabb területeket kívánt, ahol királyi parancsának engedelmeskednek. Mátyást édesanyja már gyermekkorától becsvágyó célok felé terelte, s a humanista neveltetés még vakítóbb dicsfénnyel övezte a mindenható király (esetleg császár) látomását. A római császárok dicső cselekedeteiről szóló olvasmányok arra sarkallták, hogy igyekezzenek nagyszerű tetteket véghezvinni, hogy bebizonyítsa sokoldalú rátermettségét a világalomra. A magyar királyi udvar ékes beszédű hízelgői, kiváltképp pedig az olasz humanisták uruk magasztalásában, dicséretében mérhetetlen feszültséggel töltötték el az emelkedett retorikát, egyre újabb zseniális, személyiségéhez méltó tettekre buzdították. Végleges individualizmusában Mátyás eltompult az erkölcs vagy a hagyomány kötelmei iránt, s ezektől mentesülve a korabeli európai politika reneszánsz személyiségei közé sorolta magát.

Persze nem gondolom, hogy Mátyást teljességgel reneszánsz uralkodónak nevezhetnénk. Olyan országban uralkodott, amely a reneszánsz kultúrát csupán színpompás importként vehette át, s ahol a városi és a polgári műveltséget nélkülöző politikai-társadalmi és kulturális struktúrák lényege középkorias, gótikus maradt, s a király egész lényé, mentalitása inkább a kései középkor hagyományos mintáihoz húzott. Ebből fakadt hite, hogy a pogányokkal és eretnekekkel szemben a kereszténység védelmezőjének isteni küldetését teljesíti, ezért álmódott a császári koronáról, a középkori uralkodók feletti egyetemes kormányzásról. Az asztrológiába vetett babonás hite (ez egyébként jellemző volt György királyra is) Mátyás mentalitásának inkább középkori, mint reneszánsz vonásokat kölcsönzött.

A csillagok állásának, a csillagképeknek a politikai történések kimeneteleire, a hadi vállalkozások sikerére gyakorolt hatása iránti hit visszave-

zet bennünket György királyhoz, ama ország uralkodójához, amely tökéletes ellentétben állt Mátyás királyságával. Az érett, s már öregedő cseh uralkodó egy alapjaiban más királyságban tartja a jogart, mint szomszédja. Poděbrad György annak az országnak az uralkodója, amely átélte az európai reformáció első szakaszát, amely a cseh reformáció örököse, képviselője. A cseh reformáció XIV. század második felében kialakult mozgalma Husz János és hívei művében, a cseh reformáció alakjában csúcsosodott ki. Bár a huszita forradalom (1419–1437) hasztalan törekedett a korábbi egyházi és világi rend átalakítására, a társadalmi-gazdasági struktúrákban mégis mélyreható változásokat okozott. A cseh tartományokban a római egyház világi hatalmának széles körű szekularizálására került sor. A mezőgazdasági művelés alá vont területek több mint egyharmadát erőszakkal elkobozták a főpapoktól és a kolostoroktól, s e birtokok átmentek a nemesség és a polgárság tulajdonába. A főpapok, akik a XV. század kezdetéig a rendi közösség legfőbb elemét alkották, nemcsak birtokaikat veszítették el, hanem politikai hatalmukat is. Csehországban 1437 után sem a tartományi gyűlésben, sem a királyi tanácsban nem maradt képviselőjük; Morvaországban pedig az olmützi püspök ugyan változatlanul tagja volt a rendi közösségnek, ám a hatalom döntő része itt is a nemesség kezébe került. Mivel minden kapcsolatot megszakítottak a római kúriával, csökkentek a jobbágyság Rómába átutalt egyházi adói, a huszita földesurak birtokain pedig az esetek többségében az egyházi tizedet is felszámolták.

A bázeli zsinat messzemenő kompromisszuma engedélyezte a kelyhet, vagyis a két szín alatti áldozást a csehek számára, Zsigmond király pedig nemcsak a csehek és a zsinat között kötött egyezményekkel értett egyet, de egyben jóváhagyta Jan z Rokycana megválasztását prágai érsekké. E választásra a tartományi gyűlésen került sor, az érseket laikusok, nemesek és polgárok választották. Az első európai reformáció hazájában jelentős mértékben megnövekedett a laikusok részvétele az egyház életében. A hívők közösségeinek jogukban állott papokat és plébánosokat kinevezni, leváltani; gondokságuk alá helyezték az egyházi vagyont. A római egyház mellett (amelyet Csehországban adminisztrátorok irányítottak, Morvaországban az olmützi püspök) mindinkább kialakult az önálló kelyhes (utrakvista) egyház. Az utrakvisták szigorúan betartották az egyházzal kötött megállapodásokat, az ún. kompaktátumokat, amelyekkel a bázeli zsinat lezárta a cseh eretnekség elleni kegyetlen háborúkat (öt keresztes hadjáratot!). A kompaktátumok, ahogyan a cseh husziták és a bázeli zsinat közötti egyezményt elnevezték, a cseh egyháznak engedélyezték a kelyhet, lehetővé tették bizonyos önállóságát; Zsigmond király jóváhagyása után Csehországban tartományi törvények erejére tettek szert. A kompaktátumok betartását minden cseh

királynak esküvel kellett megfogadnia; így tett György király is, aki a mérsékelt utrakvisták közé sorolta magát.

Mátyás király és György között ugyanis a cseh reformációhoz való viszonyukban rejlett a legfőbb különbség. György meggyőződéssel vallotta, hogy fel kell számolni a társadalom „romlottságához” vezető okokat, hogy az egyházi reformokra szükség van, s hogy az egyházat meg kell fosztani világi hatalmától. Hitte továbbá, hogy csak az nyerheti el az üdvösséget, aki tartja magát az „isteni törvényhez”, s a kehelyből is magához veszi az oltári szentséget. Számára ezért nyilvánvalónak tűnt, hogy a kompaktátumok tartományi törvények maradnak, s ezek alapján élnek majd katolikusok és kelyhesek egyaránt. Györgyöt többször említik „két nép királyaként”, azaz a kelyhesek és a római egyházhoz hű katolikusok uralkodójaként. A „huszita király” szemében persze a kompaktátumok egyfajta félreérthetetlen politikai dokumentumot is képviseltek, minthogy biztosították számára a cseh- és a morvaországi politikai élet szereplőinek támogatását. A kompaktátumokat tiszteletben tartó és védelmező király mögött felsorakoztak mind a fő- és középnemesség tagjai, mind pedig a harminckét erős királyi város szószólói. Abban a pillanatban, amikor II. Pius érvénytelennek nyilvánította a kompaktátumokat, György király kénytelen volt kiállni a bázeli zsinaton elfogadott dokumentum mellett, máskülönben elveszítette volna a rendi közösség kelyhes tagjainak támogatását. Tegyük persze hozzá, hogy – amennyire a ránk maradt forrásokból megállapítható – György király személy szerint bízott a kompaktátumokban, a cseh reformáció programjában, s meggyőződéssel vallotta, hogy halála után nélkülük őt is, az országot is az örök kárhozat veszélye fenyegette volna.

Ugyanakkor az a döntése, hogy védelmezi a kompaktátumokat, de egyben a cseh reformáció oldalán marad, konfliktusba sodorta a pápai kúriával. Az egyház életében a XV. század derekától mélyreható változások mentek végbe. A tekintélyes hatalmat kiépítő pápák (II. Pius, II. Pál és IV. Sixtus) elvetették az egyetemes egyházi zsinatok eszméjét, s a világi monarchizmus elvei szerint igyekeztek igazgatni a római egyházat. A zsinatok egybehívása mögött az egyes nemzeti egyházi szervezetek képviselőinek gyülekezete által igazgatott és irányított egyház koncepciója húzódott meg, míg a pápai kurializmus a pápát egyházi uralkodóvá tette, az egyházfők közül többen odáig mentek, hogy az egyházi zsinat hatalmának említését eretnekségnek vették. Nem csoda tehát, hogy a zsinattal kötött egyezségekre támaszkodó cseh királyt, mint a „cseh eretnekség” képviselőjét, s mint az egyetemes egyházi zsinatok hívét eretneknek nyilvánították. II. Pál pápa „letette” Györgyöt a trónról, s keresztes hadjáratot hirdetett ellene. György és Mátyás ily módon az objektív hatalmi viszonyok, vagyis az egyházpolitika megváltozása következtében két, egymással szembenálló táborba került. A pápai legátu-

sok arra unszolták a magyar királyt, hogy vonja ki kardját a lázadó cseh eretnek ellen, „kit cseh királynak neveznek”.

Úgy gondolom, hogy a két személyiség tevékenységének keretét adó társadalmi-politikai struktúrák felvázolása lehetővé teszi a két uralkodó történeti szerepének értékelését. Feltehetőleg egyértelmű, hogy a cseh király ama társadalmi erők oldalán állott, amelyek előkészítették az európai reformációt, a közélet laicizálásának és szekularizálódásának körét. Ebben az értelemben György király lankadatlan erőfeszítései, hogy létrehozza az európai uralkodóknak a császár és a pápa befolyásától mentes, sőt a pápával szembeforduló béketársaságát, olyan törekvés-ként értékelhető, amely az egyházi és császári univerzalizmus képviselőinek felügyeletétől és nyomásától megszabadított, önálló nemzetállam újkori felfogása irányába mutat. Az európai államok későbbi történelme bebizonyította, hogy az egyes nemzetek felett Róma nem gyakorolhat tartós fennhatóságot, s hogy az egyházi intézmények nem függhetnek a pápai kúria döntéseitől és utasításaitól. György küzdelme a cseh reformáció alapelveinek valóra váltásáért ebben a vonatkozásban összhangban állott az európai történelem újkori tendenciáival.

Vele szemben a római pápák primátusáért síkra szálló, a kúria középkori szellemű eretnekellenes harcaihoz kötődő Mátyás király egyház- és államfelfogása meghaladott, avitt és visszahúzó áramlatok hatása alatt állt. Bár Magyarországon központosított monarchia kiépítésén fáradozott, a nemzetközi politikában az egyházi és birodalmi univerzalizmus középkori ideáljainak sodrába került. Nem zárhatjuk ki a feltevést, hogy személy szerint is hitt a római egyház kegyelmének erejében és megváltó hatásában, hogy magáévá tegye az „eretnekségről” hirdetett sztereotípiát, s az eretnek elleni harcot üdvözítő cselekedetnek tartotta. Ám az objektív történelmi valóság erőfeszítéseit az európai fejlődés periferiájára sodorta, mi több: az általános bomlásnak indult egyházi hatalom oldalára, az erkölcsi zűllésbe merülő keresztesek sorai mellé vetődve az újonnan alakuló történelmi erők hátterébe szorul, ennél fogva nehéz lenne felmagasztalni Mátyás Cseh- és Morvaország elleni keresztes hadjáratát, s ez az oka, hogy a „cseh eretnekség” kiirtására irányuló törekvése mindig is kritikus értékelést fog kapni. Egyébként a politikai cselekvés során Mátyás a maga realista szemléletével bizonyára felismerte, hogy a kelyhes nemesek és polgárok korántsem alávaló gazemberek, avagy gonosztevők, sőt, hogy körükben hű szövetségesekre és segítőtársakra lelhet (pl. Ctibor Tovačovsk z Cimburka). Így persze a György király elleni keresztes hadjárata hamis lobogóvá, olyan talmi hadijelvénné változott volna, amely csupán leplezi a tetterős, becsvágyó magyar király agresszív hatalmi törekvéseit.

Visszatérve a két személyiség közötti hasonlóságokra és eltérő vonásokra, ismét szeretném hangsúlyozni, hogy országaikban teljességgel el-

térő életkörülmények uralkodtak. Azt is le kell szögeznünk, hogy a budai és a prágai udvar kulturális légköre közt alapvető különbségek voltak. Mátyás a reneszánsz humanizmus eszméihez vonzódott, s az antikvitást, az ókor örökségét magasztaló művészek és tudósok hírneves mecénása lett. György viszont a reformáció eszmekörében élt, udvara nagyon szerény és egyszerű volt, a huszita Prága számára a mecénatúra ismeretlen fogalom. Az antikvitáshoz fűződő viszonyt illetően elegendő arra utalnunk, hogy György bizalmas tanácsadója, Rokycana huszita érsek megátalkodott pogányokként teljességgel elvetette az ókori római szerzőket. Ez a magyarázata, hogy Prágában létre sem jöhetett antik szerzők műveinek olyan pompás gyűjteménye, mint Budán Mátyás könyvtára. Míg Csehország számára Itália és Róma a keresztes erőszak szakadatlan fenyegetésének szülőföldje, addig Magyarországnak az Appennin-félsziget a kulturális, művészeti és tudományos tevékenység ihletője, a budai udvart eltöltő remekművek bölcsője. Nem kétséges, hogy királyi udvarok közötti kulturális és mentális divergencia ugyancsak hozzájárult feszültségeik és konfliktusaik kialakulásához.

A György és Mátyás személyisége közt tapasztalható párhuzamok és ellentétek fenti, általános bemutatását követően most szeretném néhány adalékkal közelebbről is megvilágítani a két ország viszonyának alakulását a XV. század második felében. Természetesen nem merülhetek el a részletekben, ezért csupán olyan kérdésekre szorítkozom, amelyek véleményem szerint perdöntő fontosságúak, vagy pedig kevésbé ismertek. Befejezésül – epilógus gyanánt – szeretnék egy-két megjegyzést fűzni a Corvin Mátyás és Jagelló Ulászló közötti viszony alakulásához.

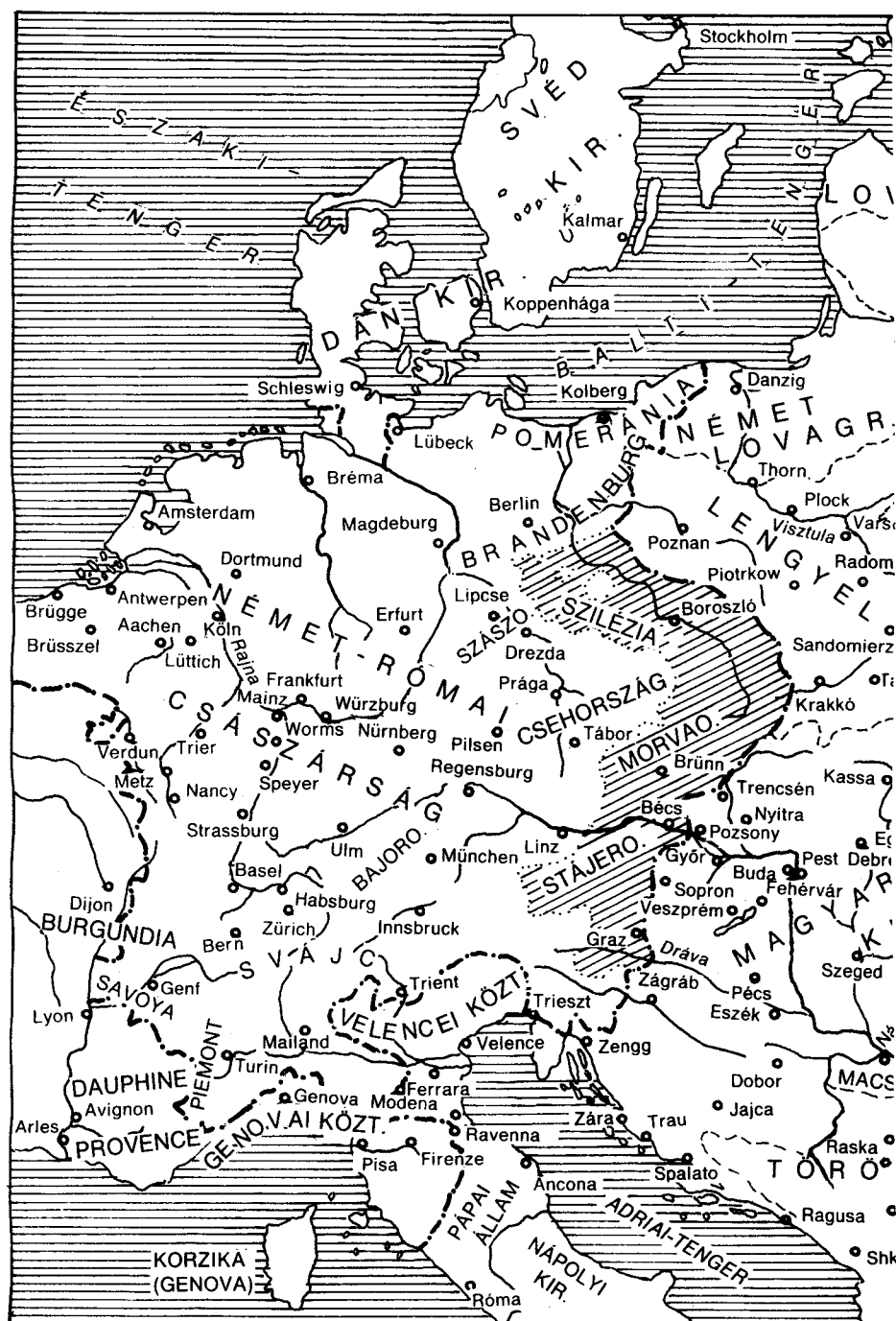
Mindenekelőtt azt kívánom tisztázni, hogyan fordulhatott elő, hogy György király és Mátyás baráti kötelékei életre-halálra szóló ellenségeskedésbe csaptak át. Korábbi, futó találkozásaiktól eltekintve a két uralkodó Prágában ismerkedett össze, méghozzá rendkívüli körülmények közepette. 1457 novemberében, „utószülött” László király halála napján a prágai városkapukon fegyveres menet haladt át. Bilincsekbe verve magukkal hozták az álnokul kivégzett Hunyadi László tizennégy esztendőös öccsét. A prágai vár tömlöcében Hunyadi Mátyás nem sejtette, mi történt a külvilágban. Kétségtelen, hogy a cseh királyság kormányzója, Poděbrad György személyesen közölte a döbbszent ifjúval, hogy fivérének gyilkosa immár halott, s hogy belőle, a fogolyból vendég lesz a prágai Óvárosban, a Poděbrad-házban. A hirtelen változás feltehetőleg gyökeresen módosította Mátyás vélekedését György úrról, s elképzelhető, hogy a Szent István korona sorsáról folytatott későbbi eszmecsereik a fiatalember gondolatvilágában elmélyítették az „atyai jóbarát” iránti tiszteletet és nagyrabecsülést. Amikor Mátyás levelezésében Györgyöt „legkedvesebb atyámnak” szólítja, ez szerintem sem álnok hízélgés, sem a kancelláriai stílus formális megnyilvánulása, sokkal in-

kább tükrözi az ifjú uralkodó valódi tiszteletét idősebb barátja iránt, aki kiszabadította fogságából, s vendégül látta prágai házában. Nem tudom, barátjának tartotta-e Poděbrad György is az ifjú Hunyadit, ez inkább kétségesnek tűnik. A harminchét esztendő, felnőtt politikus, aki rengeteg politikai és háborús konfliktust ért meg, aki megszokta barát és ellenség köpönyegforgatását, edzett volt mindennemű árulással szemben, aligha érezhetett „atyai” vonzalmat az idegen iránt, akiről sok mindent tudott, ismerte családi ambícióit. A cseh királyság tartományi kormányzója előbb gondosan mérlegelt, csak ezt követően karolta fel a magyar herceget, mindent védenre szerencsés sorsára téve fel. Tisztában volt a Hunyadi-párt erejével, s tudta, hogy mindkettejüket királlyá koronázhatják: védecét Magyarországon, őt Csehországban. Ami Mátyással megeshet Magyarországon, Györggyel is megtörténhet Csehországban. A trónok elárvultak, a becsvágyó jelöltek bevethetik magukat a választási küzdelembe. A két parvenüt szövetségbe fonta a felfelé mutató közös út.

Két dolog tanúsítja, hogy György reálisan mérte fel a magyar trón sorsát. Először is: a tartományi kormányzó szabadon engedti királyi foglyát, de váltságdíjat fogad el tőle, s országától. Ám a szabadító, nehogy azzal gyanúsítsák, hogy középkori rablólovag módjára jár el, a váltságdíjat elkereszteli ajándéknak. Összege hatvanezer magyar arany, tizen-négyszáz mázsa ezüst, több száz marha (híres magyar exportcikk), hordó borok szekérszám. A baráti szívességért tehát tisztesen meg kellett fizetni. Másodszor pedig? Kétségtelen, hogy a hétesztendő Poděbrad Katalin édesapja már Mátyás prágai tartózkodása idején (midőn védenre megtanult csehül) arra a következtetésre jutott, hogy a magyar politikus számára leánya eszményi ara lenne: frigyük segítségével kiépülhetne az államférfiak együttműködése. Annak érdekében, hogy e házasság mielőbb létrejöjjön, György úr úgy határozott, elengedi leendő vejének a hatvanezer aranyra rúgó „ajándékot” – legyen az Katalin hozománya.

Így hát a cseh tartományi kormányzó mindent elkövetett azért, hogy Mátyás trónra kerüljön. Üdvözölte a tényt, hogy 1458. január 24-én a budai országgyűlés királlyá választotta Mátyást, s mindenben kiállt leendő veje mellett. Bár Prágában ő maga is bonyolult tárgyalásokat folytatott az elhunyt László király utódlása ügyében, nem habozott elkísérni Mátyást egészen a magyar határig, igyekezve mindenkit a választott király pártjára állítani – Újlaki Miklóst éppúgy, mint a Habsburgok felvidéki zsoldosvezérét, Jan Jiskrát, akit megpróbált fegyverszünetre bírni. 1458 januárjában Strážnicében, a magyar–morva határon barátsági szerződést kötött Mátyással. Többek (köztük Mátyás édesanyja, Szilágyi Mihály, valamint Jan Tovačovský z Cimburka morva tartományi kapitány) jelenlétében közhírré tették Poděbrad Katalin és a magyar király eljegyzését, amivel de facto érvényét veszttette Mátyás előző jegyes-

EURÓPA A XV. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

sége Annával, Garai László leányával. Ismét szerződésbe foglalták a Poděbradot illető „ajándék” összegét, György pedig ígéretet tett arra, hogy Jan Jiskrát rábíra a magyar király iránti lojalításra.

Ha meggondoljuk, hogy Poděbrad György a prágai királyválasztás előestéjén indult Mátyással Strážnicébe, sőt, hogy távolléte miatt a választást el kellett halasztani, úgy megérthetjük, milyen rendkívül fontos érdeke fűződött a leendő cseh királynak ahhoz, hogy Budán szövetségesre és segítőtársra tegyen szert. Nem véletlenül fogalmaztak úgy a szász tudósítók, hogy „Mátyásból György csinált magyar királyt”. Bár ez így túlzás, az azonban tagadhatatlan, hogy Poděbrad Györgynek nagy része volt Mátyás trónra kerülésében. Poděbrad a budai választást modellnek tekintette Prága számára: a kormányzó urat az országgyűlés 1458. március első napjaiban megválasztotta cseh királynak. 1458 tavaszán Prága és Buda között a béke és a barátság szivárványa ívelt át.

De van-e vajon egyáltalán esély arra, hogy a hatalmi struktúrák kialakításán fáradozó politikusok tiszteletben tartsák az igaz barátságot? Sikerekre törekvő politikusoknak, akik zavartalanul fejlődő államalakulatokon belül elsősorban saját hatalmuk megtartását tartják szem előtt, lehet-e elegendő erejük ahhoz, hogy cselekedeteiket erkölcsi mércekkal mérjék? Mily mértékben egyeztethető össze erkölcs és politika, lehetséges közöttük harmonikus viszony? Ha arra gondolunk, hogy György király is, Mátyás király is méltán nevezhető machiavellistának, úgy érthető, hogy a cseh és a magyar királyság közötti barátság és együttműködés nem is támaszkodhatott erkölcsi kódexek gránitszilárd-ságú pilléreire. Ellenkezőleg, a cseh és a magyar királyság társadalmi adottságainak mélységes eltérései végeredményben ellenségeskedéssé változtatták a barátságot.

Az igazsághoz tartozik, hogy a két király közötti egyezséget elsőként György szegte meg. Mivel uralkodása első percétől kezdve kénytelen volt szembe szállni a római egyház harcias híveinek ellenkezésével, mindenhol szövetségeseket keresett. A cseh korona csatolt tartományai: Felső- és Alsó-Lausitz, valamint Szilézia túlnyomórészt hűek maradtak a római egyházhoz, s vonakodással fogadták a prágai választás eredményét. Különösen Boroszló, ez az erős kereskedelmi központ lázadozott az ellen, hogy Györgyöt királynak ismerje el, illetén álláspontja pedig támogatásra talált a pápai udvarnál. A György királyságával szembeni ellenállás részben nemzeti színezetű volt (Boroszlót német városi tanács kormányozta), de szerepet játszottak gazdasági érdeellentétek is, mivel Boroszló szabadon, Prága beavatkozásától mentesen kívánta fejleszteni kereskedelmi kapcsolatait Európa keleti és nyugati felével.

György királlyá választását azonban leghatározottabban Róma ellenezte. II. Pius pápa jól ismerte az új király képességeit (találkozott és tárgyalt vele), s mindent elkövetett, hogy az újdonsült uralkodót fenn-

hatósága alá vonja. Ebben áldatlan szerephez jutottak azok a titkos vászlasztási megállapodások, amelyeket György a pápai legátussal kötött. György ezekben vállalta, hogy gondoskodik az eretnecség kiirtásáról Csehország földjén. Ő persze a népi reformáció szektáit értette „eretnekek” alatt (kiváltképp a csehtestvérek alakulófélben levő egyesületét), míg Róma az utrakvistákat, a kelyheseket is. Prágában joggal tartottak attól, hogy II. Pius érvényteleníti a kompaktátumokat, majd háborút hirdet az eretnek cseh király ellen. Ezért György a szomszédos országokban keresett befolyásos szövetségeseket.

Poděbrad György ügyes külpolitikával híveket toborzott magának a birodalmi fejedelmek közül. A cseh király pártjára álltak a szász fejedelmek, valamint az Achillesnek mondott Albrecht brandenburgi örgróf. Ám kérdéses volt, hogyan viselkedik majd a német császár, a határozatlan, álnok Habsburg III. Frigyes, Stájerország és az osztrák tartományok ura. György király úgy ítélte meg, hogy a császár barátsága és segítsége biztos támasz lenne Rómával éleződő konfliktusában, ezért diplomáciai tárgyalásokat kezdeményezett III. Frigyesel. Nehézséget az okozott, hogy a császár a Szent István-korona örökösének tartotta magát – maga a korona is birtokába került elhunyt unokaöccsétől, „utószülött” Lászlótól. A császárral egyezkedni tehát azt jelentette, hogy Mátyás király esküdt ellenségével kezdődnek tárgyalások. György király ennek ellenére nem habozott belevágni a titkos tárgyalásokba, amivel megszegte Corvin Mátyásnak tett ígéreteit. Mivel a császártól komolyabb támogatást remélt, mint Mátyástól, úgy döntött, elhagyja tegnapi barátját.

György diplomatái már 1459 elején titkos tárgyalásokat folytatnak a császári követekkel Znaimban, ezzel egyidejűleg felveszik a kapcsolatot a Mátyással szemben álló magyar politikai ellenzékkel. Az új uralkodó ugyanis rövid idő leforgása alatt érezte, hogy Magyarországon a királyi hatalom megszilárdítására készül, s nem tűri, hogy a mágánások önkényesen beavatkozzanak a hatalmi mechanizmusokba. Ennek következtében állandósult bizonyos nemesi családok nyugtalansága, meg-megújuló kísérletek történtek arra, hogy Mátyással szemben külföldön találjanak vetélytársat. Elsősorban a Habsburgok kerültek szóba, de az ellenzék terveiben, elgondolásaiban Mátyás lehetséges ellenjelöltjeiként felmerültek a lengyel Jagellók is, sőt, maga Poděbrad György is (néha legidősebb fia, Viktorin). II. Pius pápa azonban élesen elítélt mindenfajta összeesküvést Mátyás ellen, 1459. február 24-én felhatalmazta legátusát, Carvajalt, hogy Mátyás valamennyi ellenfelével szemben lépjen fel, még akkor is, ha királyok lennének közöttük. Kétségtelen, hogy a pápa fenyegetésének éle részint György ellen is irányult.

Időközben III. Frigyes trónkövetelését hangoztatva hadjáratba kezdett Mátyás ellen, érdekében állott tehát a maga oldalára vonni a cseh ki-

rályt. Szokásához hiven fűt-fát ígért, odáig ment, hogy – társuralkodói minőségben – még a római király titulását is felajánlotta Györgynek. Poděbrad György és III. Frigyes egyezkedései 1459. június derekára ott tartottak, hogy a cseh király vállalta: „...elősegíti, hogy a császárt magyar királlyá koronázzák.” Az efféle ígéretek természetesen legnagyobb titokban hangzottak el, a külvilág előtt arról esett szó, hogy a választott cseh királynak a császár kezéből kell átvennie a királyi jelvényeket, személyesen kell felhatalmazást kapnia a regálék használatára. Az eljárás formálisan felújította azt a rég megszakadt középkori hagyományt, amelynek megfelelően a cseh uralkodó hűbéresküt tartozik tenni a császárnak. III. Frigyes 1459. július 30-án ünnepélyes kísérettel megérkezett Brünnebe, s másnap átadva Györgynek a koronátartományok zászlóit, királlyá nyilvánította őt, végül hűségesküt vett tőle. György legidősebb fiát, Viktorint a császár Glatz grófjaként, münsterbergi herceggént birodalmi fejedelemmé avatta. Nem csoda, hogy György, dinasztiaiáá előlépő családja dicsőségétől eltelve azt írta Brünnből Prágába, hogy „...virágba borult boldogságunk”.

A külvilág előtt György úgy viselkedett, mint aki tompítani szeretné a császár és Mátyás között kitört fegyveres viszályt, de a valóságban már teljesen szakított Mátyással és átpártolt Frigyeshez. A császár 1459. augusztus 4-én hatalmas jutalmat helyezett kilátásba György számára, ha hozzásegíti a magyar királyság megszerzéséhez. Amennyiben királlyá koronázzák Magyarországon, 80 000 dukátot fizet Györgynek, mi több: három éven keresztül átutalja a cseh kamarának a magyar királyi bevételek felét, majd további 60 000 dukátot fizet, míg él, a cseh királynak. Ha György fegyverrel segítené a császár Magyarország elleni hadjáratát, úgy 23 000 dukát illeti. A megállapodás úgy szólt, hogy a hadivállalkozást 1460. július 25-én kezdik meg. A titkos egyezmény természetesen nem nélkülözte a császár ígését arra, hogy a cseh király társuralkodó lesz Frigyes német birodalmában (György azonban tudta már, hogy ezek csak üres szavak).

A császár és Mátyás megbékítésére György király első lépésként 1460 júniusáig fegyverszünetet alkudott ki (ekkor indította volna a császár titokban tartott támadását Magyarország ellen). György és Mátyás barátságának megromlása kiolvasható levelezésükből is, ahol a cseh király leendő vejéről mint „kinevezett magyar királyról” tesz említést, mintha Mátyás kétes értékű kinevezésre támaszkodó uralkodó lenne, vagy mintha illegitim módon bitorolná a királyi trónt. 1460 folyamán a fegyverszünetet többször is meghosszabbították, mivel kiderült, hogy a császár képtelen megszervezni hadait a Magyarország elleni támadásra, s mert maga is megrettent a Rómából érkező fenyegetésektől. A kudarc közeledtét érezve György óvatosan lazította szövetségi kötelekeit a

császárral, újfent közeledett Mátyáshoz, aki kétségtől tudott eljövendő apósa titkos diplomáciai akcióiról.

Mátyás királynak komoly vetélytársa volt Jan Jiskra z Brandýsa is, ez a Habsburgok – egy időben a lengyel Jagellók – szolgálatában álló condottiere. A zsoldosvezér zászlója alá ezrével gyülekeztek a zsoldosok, közöttük az egykori huszita csapatok maradványai. A „kistestvérek” (ahogyan többek közt II. Pius pápa is nevezte őket) tucatnyi várat megszálltak Észak-Magyarországon, ahol szlovák lakosság élt, s átmenetileg elfoglaltak néhány várost. E „husziták” egy része tartotta magát a cseh reformáció ideáljainak töredékeihez, sőt igyekeztek az apostoli krisztusi egyház elvei szerint, testvéri egyetértésben élni (innen elnevezésük). Az egykori zsoldosok azonban többnyire demoralizálódtak, s nem csupán a nemeseket és polgárokat fenyegették, de a jobbágyoktól is dézsmát követeltek, „hódoltatták” őket, vagyis erőszakkal naturális és pénzbeli járadékot csikartak ki tőlük. Jan Jiskra az állandó seregek tevékenységét azzal próbálta legitimizálni, hogy saját magát „utószülött” László örökiségének gondnokává, a Habsburgok hű szolgálojává nyilvánította. Sőt hűségesküt tett III. Frigyes „magyar királynak”, amivel nyíltan Mátyás ellenfeleinek oldalára állt. Jiskra és Mátyás között elkerülhetetlenné vált a fegyveres konfliktus.

A „kistestvérekkel” szembeni fellépés természetesen nyomot hagyott György és Mátyás viszonyán is, mivel Jiskra és más kapitányok egyaránt a cseh király huszita szolidaritására apelláltak, Prága segítségével bízodtak. György és a cseh királyság képviselői több ízben is biztosították Jiskrát és a „kistestvéreket” rokonszenvükről, de teljességgel nem azonosulhattak ügyükkel – nemcsak azért nem, mert az beárnyékolta volna a cseh–magyar politikai kapcsolatokat, hanem főleg azért nem, mert a „kistestvérek” soraiban sok egykori táborita, vallási radikális húzódott meg, márpedig hittestvéreiket György üldözte Cseh- és Morvaország területén. Ezért tárgyalásaikon Mátyás tudtára adta, hogy Jiskrának nem fog fegyveres segítséget nyújtani. Mátyás „kistestvérek” elleni hadjárata több éven át tartott, alapvetően a magyar seregek fölénye jegyében, s Kosztolányinnál ért véget Szlovákiában, az utolsó huszita tábor felszámolásával; itt a magyar hadak oldalán császári zsoldosok is harcoltak.

György király jogos bizalmatlanságot tanúsított a császárral kötött titkos megállapodások iránt, s megkísérelte visszaszerezni Mátyás bizalmát, egyrészt azzal, hogy lemondott Jiskra megsegítéséről, másrészt pedig a magyar király és Katalin frigyének megvalósításával. A két uralkodó találkozóját 1460 decemberére tűzték ki Olmützben azzal, hogy itt új megállapodásokat kötnek. A Jiskra körüli vitás kérdéseket sikerült mindkét fél meelégedésére rendezni. A sikeres condottiere György hozzájárulásával elhagyta észak-magyarországi seregét, s egy kisebb

csapattal Grazban III. Frigyes szolgálatába állt. A császár mint „örökös magyar király” fogadta Jiskra hódolatát, s odaadó hívét kapitányává nevezte ki. Várható volt, hogy Olmützben megállapodás születik a küszöbön álló esküvőről is. Közben azonban Mátyás megbetegedett, ezért a találkozó elmaradt, az esküvő ügyét 1461. január 25-én tárgyalták Trencsénben, s itt kellett volna a magyar főlegénynek átvennie menyasszonyát is. A tizenkét esztendőös Poděbrad Katalin azonban csak 1461. május 25-én hagyta el Prágát két előkelő cseh katolikus úr – Zdeněk ze Šternberka és Vilém z Rábi – kíséretében, akik Trencsénben Corvin édesanyjának gondjaira bízta őt. A házasságot az esztergomi érsek, Szécsi egyházi szertartással tette érvényessé. Így György leánya, Katalin lett Mátyás felesége. A frissen szövött rokoni szálak arra voltak hivatottak, hogy megszilárdítsák a két uralkodó megrendült barátságát. Katalin tizenöt esztendőös korában, 1464 tavaszán bekövetkezett halála persze újból szélesre tárta az ellenségeskedés már-már bezáruló kapuját. Ráadásul ekkortájt éleződött ki Prága és Róma konfliktusa, a keresztes hadjárat meghirdetéséhez már csak egy lépés hiányzott. Nem lehetett kétség afelől, hogy Mátyás a római kúria álláspontjára fog helyezkedni, s fegyvereit épűgy fordítja a cseh eretnekek, mint a török pogányok ellen.

A cseh–magyar politikai kapcsolatok 1458 és 1464 közötti alakulásának részletesebb ábrázolása választ ad a kérdésre, miként romlott meg György és Mátyás barátsága. Kétségtelen, hogy az ünnepélyesen hangoztatott barátság felmondásához Csehországból, György király udvarából érkezett az impulzus, aki nem habozott egy időre átpártolni Mátyás legfőbb ellenfeléhez, III. Frigyeshez, sőt közös hadjáratra készült vele Magyarország ellen azzal a céllal, hogy a császárt a magyar trónra segítse. Ezzel a magatartásával György ellentámadásra készítette Mátyást, a barátság ettől fogva ellenségeskedésbe csapott át. Később hiába vádolta György árulással Mátyást, hiába emlegette hitszegését, hánytorgatta fel a rokoni kötelek szétszaggatását. A tisztességről és barátságról hangoztatott ékes szavak mögött az a keserű felismerés rejtett, hogy nem várhat baráti viselkedést attól, akit a barátság nevében megsebzünk. Realista politikus nem is várhatott mást Mátyástól, mint hogy törleszt hajdani barátjának, bosszút áll a barátság elárulásáért.

Ha a Csehország elleni keresztes hadjárat motivációit nézzük, úgy Mátyásnál a „viszonzás” vágyán túl számításba kell vennünk Róma felbujtását, s a magyar király következetes kurializmusát. Valószínű, hogy a családi hagyományok szintén éreztették hatásukat, elvégre Mátyás apja komoly babérokat szerzett Zsigmond hadseregében a cseh husziták ellen. A György elleni keresztes hadjárat előkészítésében és megvalósításában a magyar királyt az a vágy is motiválhatta, hogy a cseh királyság,

kiváltképpen pedig Morvaország és Szilézia birtokba vételével növelje uralkodói hatalmát.

1466. december 23-án Rómában a konzisztórium ülése György cseh királyt eretneknek kiáltotta ki, egyben trónfosztottá nyilvánította. A „förtelmes eretneket” minden tulajdonosi jogától megfosztották, alattvalóit az iránta való engedelmesség megtagadására szólították fel. II. Pál előkészületeket tett a huszita király elleni keresztes hadjáratra. A szószékekről Európa-szerte felhívták a kereskedőket, hogy szüntessék be üzleti kapcsolataikat az eretnekkel. 1467 első hónapjaitól gyülekeztek a felsőruhájukon vörös keresztet viselő fegyveresek, a pápai legátus legfőbb gondja pedig az volt, melyik uralkodót állíthatná a keresztes hadjárat élére.

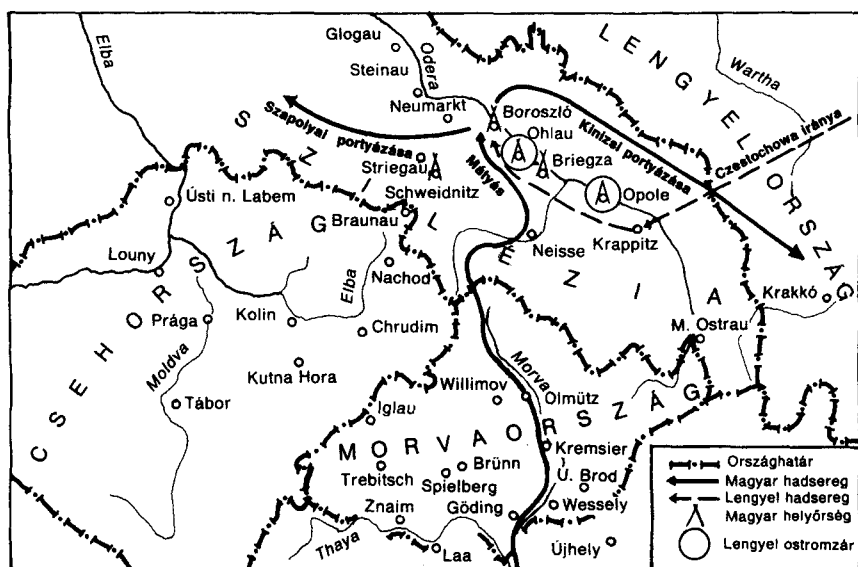
A pápai kúria döntése bátorságot öntött György ellenségeibe, Csehországban pedig meggyorsította az ún. úri liga fegyveres szervezkedését. A cseh tartományokban már hosszabb ideje folyt a katolikus nemesi ellenzék szövetkezése. A vezető cseh nemesek – jöllehet Györgyöt királlyá választották – rövid idő alatt összekülönböztek uralkodójukkal, elsősorban a hatalomgyakorlás kérdése miatt. György a központosított monarchia átgondolt kiépítésén fáradozott, háttérbe szorítva azokat a nemesurakat, akik király nélkül, vagy éppenséggel a király ellenében szerettek volna kormányozni. A rendi intézmények (országgyűlések, tartományi gyűlések, tartományi hivatalok) jogkörének céltudatos megnyirbálása fokozta a feszültséget az uralkodó és a főnemesség között. Az eredetileg hatalmi-politikai jellegű küzdelem Róma nyomására mindinkább vallási és egyházi színezetet öltött, a főurak legtöbbször ugyanis a római egyház híve volt. Igaz, egyes katolikus nemesek, a kolostorok némelyike változatlanul kitartott György mellett, mivel így részese lehetett az államhatalomnak, ráadásul nemcsak a hazai politikai életben juthattak szóhoz, hanem a diplomáciában is (György diplomatái többnyire a katolikusok közül kerültek ki). A Rožmberkek és Zdeněk ze Šternberka vezetése alatt álló leghatalmasabb főúri családok az ún. úri ligába (másképpen Zelená Hora-i ligába) tömörülve szembehelyezkedtek György királlyal. A cseh úri liga 1467-ben II. Pál pápa felhívásai szellemében engedetlenséget hirdetett az „eretnek királlyal” szemben, összefogott György sziléziai ellenfeleivel és fegyveres ellenállásba kezdett.

Az úri liga – csakúgy, mint a római kúria – feltétlenül olyan uralkodót igényelt, aki egyesíti az ellenállókat, élére áll a cseh királlyal szembeszegülő fegyveres harcnak. A lázadók reményeit előbb Kázmér lengyel király keltette fel, az úri liga még a cseh koronát is felajánlotta neki. A pápai legátus szintén interveniált Krakkóban, igyekezvén rávenni Kázmért vagy fiait valamelyikét, hogy álljon a keresztes hadak élére és szerezze meg a cseh trónt. György persze elébük vágott, s meghiúsította törekvéseiket. Ajánlatot tett Kázmérnak, hogy ha elhalálozik, koronája

szálljon a lengyel királyra vagy valamelyik fiára. Kezdetben arról tárgyaltak, hogy György leánya, Ludmila házasságra lép Kázmér Ulászló nevű fiával, de idővel György elállt a dinasztikus megoldás szándékától, és rábeszélte lengyel uralkodótársát, tanúsítson személyes érdeklődést a cseh korona iránt. A végső megállapodás úgy szólt, hogy György halálát követően a cseh királyságban a lengyel király egyik fia kerül trónra. Míg él, György mindent megtesz annak érdekében, hogy a cseh és a morva rendek elfogadják a lengyel jelöltet.

A krakkói kudarc után az úri liga 1468 februárjában Frigyes brandenburgi választófejedelemnek ajánlotta fel a Szent Vencel-koronát, ám ő elutasította a javaslatot, a Prágáért vívott harc nehézségeitől tartva. A cseh főurak csak ezek után fordították figyelmüket arra, amerre Besarion bíboros már 1467-ben hasztalan próbálta terelni őket: Magyarország felé. Tasz Boskovic olmützi püspök az úri liga vezérével, Zdeněk ze Šternberka úrral Nagyszombatra utazott tárgyalni, s megszerezték Mátyás hozzájárulását az újabb tervhez: hajlandónak mutatkozott a cseh trón megszerzésének reményében élére állni a keresztes hadaknak. Ezenközben kifejtette, hogy Isten színe előtt az eretnekek elleni küzdelem éppoly dicséretes, mint a török elleni harc. Keresztény királynak kötelessége oltalmába vennie az alattvalókat, akiket eretnek uralkodó sanyargat. A cél elérése érdekében az istenfélő Mátyás király súlyos terheket vállal magára. E vallási retorika szemérmesen leplezte a hatalmi agresszió rejtett szándékait, hiszen nehéz lenne másnak nevezni a magyar seregek betörését Morvaország, Szilézia és Csehország területére.

György fiával, Viktorinnal kísérletet tett rá, hogy az utolsó pillanatban megakadályozza a jól felkészített hadsereggel rendelkező ellenfelük támadását. Mátyás seregében cseh kapitányok (František z Haje és Jan Zelený ze Šonova) parancsnoksága alatt fontos szerepet játszottak a cseh zsoldosok is. Morvaország és Ausztria határán Mátyás megígérte, hogy közbenjár a pápánál György érdekében, de ennek fejében követelte, hogy a cseh király minden elfoglalt várat adjon vissza az úri ligának, így a brünni Spielberget is. György nem hódolt be, ám képtelen volt feltartóztatni a Morvaországot előzőnlő seregeket. A Morvaországban és Sziléziában elért katonai sikerekkel egyenes arányban nőttek a magyar király követelései. 1471 elején a keresztes hadak magyar feje már azt kívánta, hogy György adja át neki Morvaországot, Sziléziát, Lausitz mindkét részét. A huszita király ettől fogva már csak Csehország területe felett uralkodhatott volna, királysága halála után Mátyásra szállt volna, aki hajlandónak mutatkozott esetleg átengedni Poděbrád Viktorinnak Morvaországot és Sziléziát. Ha Mátyás fiúörökös nélkül halálozik el, mintkét királyságban György fiai léphetnének nyomába. S amennyiben György elfogadja ezeket a feltételeket, a magyar király szót emelne érte a pápai udvarnál, elérné, hogy a csehek számára ismét tegyék érvé-

HUNYADI MÁTYÁS ÉSZAKNYUGATI HADJÁRATAI

nyessé a bázeli zsinat végzéseit, a kompaktátumokat. Mátyás azt is közölte, hogy a „cseh ügyet” hathatósabban tudná védelmezni Rómában, mint Kázmér, akinek segítségével annyira bíznak.

György számára persze elfogadhatatlanok voltak ezek a feltételek, ő a lengyel király támogatásában hitt. 1468 folyamán azonban egyetlen egyszer sem tudta feltartóztatni a magyar támadásokat. Fokozatosan Mátyás fennhatósága alá került Morvaország egész területe, seregei győzelmesen nyomultak előre Sziléziában, s támadásba lendültek a cseh–morva határon is. György fia, Viktorin hadvezérként nem vált be, csak egy hajszálon múltott, hogy Třebíč ostromakor nem esett magyar fogságba. Végeredményben György Morvaországban csak egyetlen várat mondhatott magáénak: Uherské Hradištět, amelyet a magyar seregek eredménytelenül ostromoltak.

György király számára érzékeny veszteséget jelentett, hogy a magyarokkal vívott harcokban számos híve elesett. Turnov városa mellett lelte halálát tanácsadója, Jindřich z Michalovic katolikus úr. A röviddel korábban nemesi rangra emelt Zdeněk Kostka lovag Morvaországban halt meg. A magyar seregek a cseh–morva határon bevették Polna várát, erre György a cseh királyság ezüst kincsestára, Kutná Hora alatt gyűjtötte egybe csapatait, mert Mátyás hadai 1468-ban már ezt is fenyegették. 1469 elején hangjukat hallatták a radikális kelyhesek, szilárdan támogatva a „huszita királyt”. Egyik prédikátoruk kiáltványt fogalmazott, ebben minden, „Krisztus igazságát szerető és oltalmazó” csehet harcba

hívott az idegen támadók ellen. A kiáltvány a „szent igazság és a cseh nyelv” legfőbb ellenségének a pápát nevezte, kirohanást intézve annak „szolgája”, Mátyás király ellen is, aki mint „magyar ordas” készül „fel-falni a Krisztus igazságát szerető, igaz cseheket”. De nekik nem szabad megrettenniük tőle, elegendő emlékezetükbe idézniük a híres huszita hadvezért, Jan Žižka z Trocnovát, aki bátran szembeszállt a keresztesek túlerejével, győzelmeket aratott, s végül felülkerekedett a kehely ellenségein. Ez azért történt így, mert Isten kitartóan „isteni harcosai” oldalán állott. Nem lesz ez másként 1469-ben sem: Isten segítségével gyámolít minden fegyvert ragadó csehet, akik végül kiűzik az országból a betolakodókat. A hazafias pátosztól áthatott kiáltvány ugyan egyszer sem említi György király nevét, de Mátyással vívott harcát a cseh nemzet léteért folytatott küzdelemnek tekinti.

A kiáltvány nem maradt hatástalan: a prédikátorok buzgó tevékenysége felrázta a polgárságot és a jobbagyságot, háborúba szólítva a „magyar veszedelem” ellen. Közben Mátyás Brünnben 1469. február 19-én bevette Spielberg várát, s a zord téllal mit sem törődve továbbvont Litonyšl és Chrudim irányába. S ekkor következett be az az esemény, amelyet a cseh történetírás oly erőteljesen kiemel. A cseh krónikák (az ún. régi évkönyvek) híradásai szerint a cseh hadaknak Vilémov környékén sikerült bekeríteniük a magyar csapatokat, ezért Mátyás király fegyverszünetet, egy esetleges béke megbeszélése végett személyes találkoztat kért Györgytől. A régi cseh évkönyvek azt írják, hogy a magyar sereg szorult helyzetbe került a hegyes-völgyes, hóval borított vidéken, s hogy a cseh hadak túlerőben voltak. Györgyöt a radikális vezérek részéről állítólag szemrehányások érték amiatt, hogy teljesítette Mátyás kérését, mert ők meg voltak győződve, hogy megsemmisítő vereséget mérhettek volna a magyarokra. Ehelyett György egy romos falusi házban találkozott Mátyással: ez az a jelenet, amelyre írásom bevezető részében utaltam. Ezt Mikuláš Aleš az említett cseh krónika leírása alapján örököltette meg, leplezetlenül kinyilvánítva nacionalista érzelmeit. Bizton állíthatjuk, hogy ez a találkozó (ha egyáltalán létrejött) nem a győztes (György) és a vesztes (Mátyás) beszélgetésével telt, inkább mindketten a fegyvernyugvás vagy a béke lehetőségeit kutatták. Mátyás felismerte hadjárata buktatóit s rájött, hogy nem tud eljutni Prágáig. A magyar királyt feltehetőleg katonai megfontolások késztették béketalálkozásokra, nem pedig (miként Fraknói véli) a külpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulása, vagyis az, hogy a császár nem teljesítette Mátyásnak tett ígéreteit. Így kerülhetett sor a két sereg közötti senkiföldjén a két engesztelhetetlen rivális tárgyalására. Az eszmecsere során ismét elhangzott Mátyásnak az az ajánlata, hogy Rómában szót emel az „eretnek király” érdekében, ám a fegyverszünet, illetve béke feltételeiben ismét nem jutottak dűlőre. Bizonyosra vehető – a György és Mátyás tárgyalá-

sairól szóló híreket külföldi kortársaik is így értelmezték –, hogy a cseh király visszaverte a magyarok támadását, s katonai fölénybe került vele szemben.

Mátyás azonban ügyességét latba vetve kilábalta e veszélyes helyzetből, s megállapodott Györggyel, hogy Olmützben további tárgyalásokat tartanak. Ha az események a XVI. század elején írott évkönyvek elbeszélése szerint követték volna egymást, úgy Mátyásnak a cseh király fogadásába kerülve azzal, a Györgynek tett szóbeli ígérettel kellett volna szabadulnia, hogy betartja a fegyverszünetet. Ám György agyafúrt politikai húzásainak ismeretében nehéz elhinnünk, hogy olyan naiv és meggondolatlan lett volna, hogy hagyja megtéveszteni magát rettegett ellenségétől. A későbbi események egyébként bebizonyították, hogy Mátyás korántsem szenvedett vereséget, sőt erejéből még újabb támadásokra is futotta. Tehát a két király találkozója Vilémovnál kompromisszumok felkutatását szolgálhatta, György feltehetőleg pontosan felmérte saját erejét és lehetőségeit. 1469 tavaszán a két uralkodó ismét találkozott, ez alkalommal a Šternberk és Olmütz közötti síkságon. A tárgyalásokba a két pápai legátus – Lorenzo Roverella és Rudolf von Rüdesheim – is bekapcsolódott, mivel mindkettőjüket aggasztották a fegyverszünet megkötéséről keringő hírek. Ők azután mindent megtettek a korábbi baráti találkozók légkörének gyökeres megváltoztatásáért. Elzárkóztak az elől, hogy fogadják a cseh követeket (a kánonjog szerint eretnekekkel nem szabad tárgyalni), Olmützben kilátásba helyezték, hogy ha az „eretnekek” közül bárki is a városba lép, betiltanak mindenfajta istentiszteletet és egyházi szertartást. Mátyás sürgetésére Roverella összeállította a György elé terjesztendő követelések jegyzékét. Csak akkor kötnek békét vele, ha ezeket teljesíti. A békefeltételeket szándékosan úgy fogalmazták meg, hogy elfogadásuk esetén a cseh király a magyar uralkodó hűbéresévé válik, elveszíti a cseh királyság csatolt tartományait s kiszolgáltatja magát a pápa önkényének. György visszautasította a megalázó feltételeket, de tett még egy kísérletet a békülésre. Katolikus cseh nemesei az úri liga vezetőjét, Zdeněk ze Šternberkát keresték meg, ám György cseh vetélytársa mindenben a pápai legátusoknak engedelmeskedett, s hajthatatlan maradt. Ezzel megszakadt az utolsó békekísérlet is, miközben Mátyást Olmützben kikiáltották cseh királynak.

Nehéz lenne pontosan vázolni Mátyás György iránt tanúsított magatartásának lényegét. Nem szeretném hitszeggéssel, képmutatással és aljassággal gyanúsítani a magyar királyt. Lehet, hogy valóban véget akart vetni a háborúnak egy számára is megfelelő kompromisszummal. Meglehet, hogy taktikázása, szöszegése végeredményben a pápai legátusok és a cseh úri liga részéről reá nehezedő nyomásra vezethető vissza. A fennmaradt híradások szerint például Roverella odáig ment, hogy javasolta a magyar királynak: az Olmützbe érkező cseh követeket vesse

fogságba, ejtse túsul György fiait, hogy ily módon kerekedjen ellenfele fölé. Ezt azonban Mátyás elvetette, s a cseh küldöttséget békében hagyta visszatérni Olmützből Šternberkbe. A számára felkínált vonzó cím csábításának azonban nyilván képtelen volt ellenállni a becsvágyó uralkodó. Már 1469. április 7-én – tehát György és Mátyás személyes tárgyalásának napján – Rudolf von Rüdesheim legátus egybehívta a katolikus urakat, hogy megbeszélje velük, ki lenne a leginkább megfelelő jelölt a cseh trónra. Április 12-én Zdeněk ze Šternberka azzal az ötlettel állt elő, hogy a nemesség Corvin Mátyást válassza cseh királlyá. A javaslattal mind a legátusok, mind a katolikus morvaországi városok egyetértettek, sőt támogatta Pilsen és Budějovice városa is Csehországból. Mátyásra hárult tehát a feladat, hogy összefogja a római egyházhoz hű politikai erőket.

A nemesség küldöttsége közölte elképzelését Mátyással, ám Corvin általános meglepetést keltve bizonytalankodott, megpróbálta elhalasztani a döntést. De vajon valóban habozott elfogadni a cseh koronát a magyar király? Lehet, hogy egy átgondolt taktika részeként csupán színlelte ingadozását? Vagy nem óhajtotta magára venni az áldozati bárány szerepét? Esetleg egy olyan legenda teremtésén fáradozott, hogy a cseh nemesség nyomást gyakorolt rá? Vagy pedig mindaddig várt az ajánlat elfogadásával, míg remény mutatkozott a megegyezésre György királlyal? Forrásaink alapján egyik kérdésre sem tudunk válaszolni. Annyit tudunk, hogy április 13-án még kitérő választ adott a cseh uraknak, majd a rákövetkező napokban gondolkodni kezdett, milyen feltételekkel vállalná a Szent Vencel-koronát. Egyebek mellett felhozta, hogy évekkel korábban Zsigmond császárnak sem sikerült legyőznie a cseh huszitákat. Vajon sikerrel jár-e az ő keresztes hadjárata? Ehhez rengeteg zsoldos és még több pénz szükséges. Talán majd a nemesek és a városok adnak 250 000 aranyat? Zdeněk ze Šternberka megkísérelt alkut kezdeni a királlyal, kérve az igényelt összeg csökkentését. A magyar király azt tanácsolta, hogy az úri liga próbálkozzék a pápai legátusoknál: „Az egyház indítson gyűjtést a keresztény országokban, s fizessen nekem 200 000 arany pénzügyi segílyt. Akkor kezembe veszem a cseh királyságot, kiírtom az eretnekséget, s nem követelek több pénzt a Szentatyától.” Mátyás ezekkel a szavakkal zárta le a tárgyalásokat, utalva rá, milyen pontosan végiggondolja katonai és politikai akcióit. Nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy a magyar király a cseh korona elfogadására tett ajánlatát a római kúriára gyakorolt nyomás eszközeként használta fel, anyagi előnyök megszerzése érdekében. Bár formálisan még fegyverszünetről és békéről tárgyalt Györggyel, a valóságban már másként döntött.

A cseh király még nem sejthette, mi készülődik Olmützben. Kémei persze beszámolhattak Mátyás csalárd játékáról, a királyi tanács tagjai is

óva intették, ne higgyen a magyar ígéreteknek. György azonban nem szakíthatta önkényesen félbe a tárgyalásokat, 1469. április 20-án ezért újabb találkozóra indult. Egy ideig a mezőn felállított sátraknál várta a késlekedő Mátyást, majd elindult eléje. A krónikások feljegyzése szerint az érkező magyar király egyszerűen elvágatott a cseh uralkodó mellett, közben úgy tett, mintha nem venné észre. Kissé később ugyan azzal mentegetőzött, hogy lova megbokrosodott, ám egyes megfigyelők úgy értelmezték ezeket, mint a felülmúlt tárgyalópartner megvetésének nyilvánvaló jelét. Miután a két uralkodó helyet foglalt a sátorban, Mátyás majd kicsattant a jókedvtől, tréfálkozott, sőt rávette Györgyöt, tekintse meg a két udvari bolond bajvívását. A mókázás jókedvre derítette a jelenlevőket, így a politikai nézeteltérések szóba sem kerültek, ellenben ismét elhangzott a javaslat a tárgyalások elhalasztására. Amikor eset felé a királyok elbúcsúztak egymástól, György nem sejtette, hogy hajdani barátjából lett veszedelmes vetélytársát utoljára látja. A két uralkodó soha többé nem találkozott egymással.

Így hát amíg György Šternberk várában, majd Uničov városában megállapodási javaslatait mondta tollba, egyre várva a megbeszélrt találkozó időpontjára, Olmützben választási ünnepekre készülödték. 1469. május 3-án csütörtökön, a Szent Kereszt Meglelése ünnepén a cseh rendek kisebbsége cseh királlyá választotta a magyar uralkodót. Az olmützi püspöki székesegyház falai a cseh úri liga vezérének szavait visszhangozták: „Prelátusok, nemesurak, lovagok és városok! Megválasztottuk és elfogadtuk a legfényesebb Mátyást, magyar királyt a cseh királyságra. Ez akaratotok és szavatok?” „Úgy van!” – harsogta a gyülekezet, és a válasz háromszor megismétlődött, lévén hogy Zdeněk úr háromszor tette fel a kérdést. Ezután Mátyás esküt tett az Evangéliumra, amelyet az esztergomi érsek és Rudolf legátus tartott elé. A választási ceremóniát ünnepi mise zárta le.

Az olmützi választás véget vetett a György és Mátyás közti béke megteremtésére irányuló, elhúzódó próbálkozásoknak. A cseh király ezúttal is úrrá lett felindulásán, s beérte egy ironikus megjegyzéssel: „Ha Olmützben csinálnak egy cseh királyt” – mondta –, „úgy mi is csinálhatunk néhányat Prágában, mondjuk négyet, a végén lesz hat. Elvégre tudjuk, hogy magyar királyból is több van, ismerünk olyanokat is, akik a jeruzsálemi király címét biggyesztk nevrük mögé, de közben egy talpalatnyi földön sem uralkodnak Jeruzsálemben”. Annak említése, hogy több magyar király van, III. Frigyesre vonatkozott, aki változatlanul igényt tartott a magyar trónra, s a magyar király címét viselte. A császár eme titulusának felidézése elárulta, hogy az igazi cseh király a Mátyás ellenségeivel való együttműködés eléréséért fáradozik, mert György szerint csak az tarthatta magát a cseh királyság valódi uralkodójának, aki Prágából kormányoz. Ráadásul őt a rendi közösség egésze választotta

meg, s a IV. Károly korából származó szertartásrend szerint Szent Vencel koronájával koronázták meg.

György ironikus megjegyzésekkel és gúnyolódással leplezte Olmütz óta tartó csalódottságát. Ebben az időben írta tanácsadója, Gregor von Heimbürg német humanista, hogy a király naiv volt, hitt a magyar uralkodónak, pedig környezete figyelmeztette, hogy Mátyás árulásra készül. Hozzáfűzte, György csak most tanulta meg, hogy „háborúval, nem pedig jóindulattal és türelemmel kell békét teremteni”. Nem osztom véleményét György naivitásáról, hiszen korábban ő is tárgyalta Mátyás ellenfeleivel a magyar király háta mögött, így nem várhatott tőle különösebb tapintatot. Élettapasztalatai is ráébreszthették Györgyöt, hogy a politikában a kardnak nagyobb súlya van, mint a baráti megállapodásoknak, ezért számolhatott becsvágyó vetélytársa hitszegésével és ármányával. Későbbi tettei ezt a feltevést igazolják. Szinte azonnal olyan diplomáciába kezdett, amellyel a környező országok támogatását igyekezett megszerezni.

A császárral folytatott tárgyalások fonalát a hagyományosan baráti Szászország segítségével vette fel. Szász Albrecht, György veje Grazba utazott apósa megbízásából, hogy III. Frigyeset rávegye: kössön békét a „huszita királlyal”. György diplomatái megkörnyékezték Pfalzot, sőt Merész Károly burgundiai fejedelemmel is felvették a kapcsolatot. A diplomáciai offenzívát katonai kezdeményezés tette teljessé. Ám a magyar király ellen újrakezdett háború keserű csalódást hozott: Viktorin óvatlansága miatt magyar fogságba esett, s Trencsénben tartották őrizetben. Ezzel Mátyás a nyomásgyakorlás hallatlanul komoly eszközére tett szert, máris azt hangoztatta, hogy Györgyöt megszabadította jobbkeztől. A közbizalom azonban nem szegte kedvét ellenfelének. György egymás után aratta győzelmeit Csehországban, Lausitzban és Morvaországban. A cseh seregek legnagyobb sikere az volt, hogy Uherské Hradištět felmentették az ostromzár alól. Ezt György fia, Henrik herceg érte el, aki 1469. november 2-án találkozott az immár egy éve körülfárt város védőivel. A magyarokat üldöző cseh seregek ezt követően egészen a Vág völgyéig nyomultak, foglyul ejtve több magyar nemes.

A harctéri sikerek fokozták György optimizmusát. Prágába külföldről is egyre kedvezőbb hírek futottak be. Döntő fordulat következett be a császár politikájában: III. Frigyes elállt a magyar királlyal kötött barátsági szerződéstől, s Mátyás ellenségévé lett. A szakítást György szorgalmazta, mert attól tartott, hogy ha a Habsburgok összefognak a magyarokkal, úgy könnyedén megdönthetik uralmát. Ígéretesek voltak tárgyalásai Lengyelországgal is, itt Kázmér – Róma sürgetését mellőzve – a cseh király oldalára állt. A Rómában járt lengyel küldöttség persze nem intézett el semmit „cseh ügyekben”, ám annyit sikerült megtudnia, hogy II. Pál nem kívánja a lengyel és a magyar király ellenségeskedését,

mivel a török hadsereg újfent fokozta aktivitását a Balkánon. A pápa nem bánta volna, ha a „cseh eretnokség” elleni küzdelmet félretéve Mátyás szövetségre lép Kázmérral. 1470 elején György király újabb kiáltvánnyal fordult az európai uralkodókhoz. Ebben kertelés nélkül a pápa szemére veti, hogy letért az „irgalmasság útjáról”, s már csak véreskező hadfiakat hajlandó támogatni. A cseh király kérte a birodalmi fejedelmeket, segítsék elő meghallgatását Rómában, ahol szeretné nyilvánosan megvédeni nézeteit és álláspontját.

Tavasszal békekötés helyett kiújult a háború, ezúttal Morvaország változott hadszínterré. Mátyás hadserege ismét átlépte a határt, s befészkelte magát Brünn környékére. A leghevesebb csaták Uherské Hradiště mellett lángoltak fel. A cseh csapatok az ostromgyűrűt áttörve élelmet juttattak e fontos várba. Később azonban a magyarok visszaszorították György katonáit, és Hodonin mellett véres küzdelemben győzelmet arattak. György kénytelen volt ismét a rendekhez fordulni, nyáron már rendi felkelés élén indult Mátyás ellen. A két sereg Brünn mellett találkozott, mindenki döntő összecsapásra számított.

A várakozással ellentétben azonban sem György, sem Mátyás nem adott parancsot támadásra, egyikük sem kívánta törésre vinni a dolgot. Mindkét fél kisebb rajtaütésekkel nyugtalanította a másikat, György a harcban beállott szünetet felhasználta arra, hogy fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezzen. Ránk maradt egy okirat, amely „Kroměříž melletti mezőn”, 1470. július 22-én keletkezett. Ebben az ifjabb Vilém z Rízemberka na Rábi cseh királyi főkamrás vezetése alatt álló cseh katolikus nemesek, György király hívei kijelentik: nem tehetik, hogy Mátyást Brünnben felkeressék. Igaz, Mátyás menlevélben szavatolja biztonságukat, szabad eltávozásukat, ám a menlevélen cseh királynak nevezi magát. A nemesek nem fogadhatják el ezt a titulust, mert csak egy cseh királyt ismernek, Györgyöt. Ilyképpen György megbízottjai nem mennek Brünnbe, de tudatják Mátyás királlyal, hogy uralkodójuk békeszerződést javasol. A béketárgyalások feltételei közt említik, hogy Mátyásnak el kell hagynia Morvaországot, fel kell hagynia a cseh királyság zaklatásával, s a Györggyel folytatott vitájában döntőbírákként kell elfogadnia a birodalmi választófejedelmeket. Ha Mátyás elutasítja a békés rendezést, György azt javasolja: a két uralkodó bajvívásban mérkőzzék meg, így vessen véget a háborús pusztításnak és öldöklésnek.

A királyok párbaja olyan eszme, amely abban a régmúlt elképzelésben gyökerezik, hogy mivel az uralkodók nem csupán halandó emberek, de országaikat, királyságaikat megtestesítő személyiségek is, vitáikat isteni végzés dönti el. A cseh tartományokban a korai középkorban keletkezett Szent Vencel-legenda jelentette táptalaját ennek az elgondolásnak. A legenda elbeszéli a X. században élt Szent Vencel párbját egy szomszédos tartomány fejedelmével. A szeretet és a béke keresztény eszméihez

ragaszkodó Szent Vencel nem akarta, hogy a seregek vérontást vigyenek végbe, ezért párbajt ajánlott ellenfelének. A legenda elmondása szerint a két uralkodó már teljes vértetben készült összezsapni, amikor Szent Vencel ellenfele isteni sugallatra egyszercsak elállt a bajvívástól, s önként alávetette magát a prágai fejedelem akaratának. Elképzelhető, hogy Györgyöt Szent Vencel legendájának emléke késztette a furcsa ötlet felvetésére. Az is lehetséges, hogy a sajátos javaslat megszületésében a cseh tartományi jogrend gyakorlata játszott szerepet: a nemesek viszályukat párbaj segítségével rendezhették, az isteni végzés igazságosztására hagyatkozva. Kétségtelen azonban, hogy a párbajra tett ajánlatában György kifejezte kívánságát: véget vet a vérontásnak, befejezi a sok éve tartó háborút. A párviadalt egy elhízott, agg király javasolta, aki terebélyes alkata és kínzó betegségei miatt már 1470-ben nehézkesen mozgott, nem tudott például gyors léptekkel haladni. Ezért szeretne volna, hogy Mátyással „szűk helyen” mérkőzzenek meg, vagyis olyan térségen, ahonnan nem lehet futással menekülni. Aki társán felülkerekedik, nemcsak ura a legyőzött életének, de övé mindkét királyság is. „Miként vége szakad a pusztításnak, a keresztény vér kiontásának is” – írták uruk nevében György barátai és tanácsadói.

Felmerül a kérdés, vajon nem csupán egyfajta szónoki fogás, semmitmondó kitétel volt-e György párbajra tett javaslata? Ám ezt négy vezető katolikus cseh nemesúr foglalta írásba, Mátyás pedig válaszolt rá, tehát arra következtethetünk, hogy a betegeskedő cseh király valóban kész volt akár életét áldozni az egyház és az ország jövőjéről vallott elgondolásaiért, egyben hitt Isten kegyében. Ez a hit egyébként korábban már többször megmutatkozott az „isteni harcosok” feltétlen győzelmében bizakodó huszita messianizmus megnyilvánulásaiban.

Mátyás király megvető, gúnyos hangon válaszolt a cseh urak levelére. Ellenfelét mindvégig „koronánk” maradékának uraként emlegeti, míg saját magáról úgy beszél, mint „igaz, becsületes keresztény királyról”, a cseh korona jogos tulajdonosáról. Visszautasítja a szemrehányást, hogy a háborúk során vérontásra vetemedett volna. A magyar király oldalán áll, úgymond a jog, s főként a római egyház. Amikor háborúzik, csupán pogányok, eretnekek vére hullik, ami sem nem bűn, sem nem vétek, mert az nem keresztény vér. E logika szerint teljességgel helyénvaló dolog a morva és cseh föld védelmezőinek vérént ontani. A támadóval ugyanis eretnekek szállnak szembe, akiknek elpusztítása a keresztények szent kötelessége. Egyébként – folytatta Mátyás –, György meggyőződhet majd róla, hogy az eretnekeket valóban kiirtják, sőt ő maga is kénytelen lesz menekülni a győztes seregek elől. „Láttam már – írta Mátyás – miként hátrál, hogyan menekül előlünk uruk.” Válaszlevelében újból kifejezte véleményét az eretnekségről, bizonyítva, hogy értetlenül szemléli a cseh reformációval felszínre hozott új jelenségeket. A pápai

kurializmus szolgálatában állva, hódító, hatalmi szemléletének foglyaként szembekerült a társadalmi fejlődés tendenciáival.

Ami magát a párbajt illeti, Mátyás válaszát csakis kritikai elmarasztalással olvashatjuk. Bár az eretnekek magyar legyőzője jól tudta, hogy György beteg, s hogy csupán öregsége és testi gyengesége miatt kér „szűk helyet” a viadalhoz, Mátyás gorombán elutasította ezt a feltételt. Mindenekelőtt cinikusan leszögezte, hogy neki, a dicsőséges, győzedelmes keresztény királynak voltaképpen nem is kellene tárgyalnia párbajról egy eretnek királlyal. Hiszen Mátyás „keresztény király”, jogai és kötelességei magasztosabbak, mint a „letaszított és visszahívott” György úrnak. Ám Corvin hajlandó felülemelkedni e gyalázon, leereszkedik odáig, hogy elfogadja az ajánlatot. Azt azonban elutasítja, hogy „valamely szűk helyről” alkudozzanak. Az erős, hatalmas, győzedelmes magyar király lovagként megfelelő helyen kíván megmérkőzni ellenfelével, mint „keresztény király, vértben, lovagi fegyverzettel”. Vagyis azt követelte, hogy György a szokásos lovagi előírások szerint álljon sorompóba. Az erőtlől duzzadó, huszonhét esztendőes férfi a legcsekélyebb megértést sem tanúsította az ötvenéves, beteg öregember javaslatai iránt, kinevette kérését. A párbajról váltott levelezésben Mátyás fölényes, gúnyos hangot ütött meg, a győztes cinizmusával szólt Györgyhez. Nem csoda, hogy a királyok párviadala elmaradt, s hogy ismét fellángoltak a keresztes hadjárat csatái.

Úgy tűnt, hogy fordult a hadiszerencse, s tartósan a csehek táborához szegődik. György csapatai Brünntől ismét Uherské Hradiště felé kanyarodtak, az ostromgyűrűt áttörve újból élelmet juttattak a fontos erődítménybe. A magyarok meghátráltak, Hodonínt is feladták, a város cseh kézre került. György Uherské Hradiště alól újból Olmütz felé vette útját, mert Mátyás ide húzódott Brünn mellől. 1470. szeptember közepére volt várható a döntő ütközet, ám egyik fél sem merete megkockáztatni az esetleges kudarcot. A kortársak feljegyzései szerint „furcsa háború” zajlott, az ellenfelek egymás nyomában jártak, de nagyobb összecsapásokra nem szánták el magukat. Olmützből György Felső-Sziléziába vezette katonáit, ahol mindinkább kifogásolták Mátyás energikus kormányzását. Egyes sziléziai fejedelmek inkább György segítségét kérték, nála, a cseh korona uránál kerestek oltalmat Mátyás kíméletlen adópolitikája elől. Mátyás a cseh sereg sziléziai távollétét felhasználta arra, hogy megkísérelje bevenni Kutná Horát. Vonzották a gazdag ezüsbányák, a királyi pénzverde. A magyar könnyűlovasság előzőnlötte az Elba völgyét, s egészen Kolínig jutott előre. Ekkor mutatkoztak meg György feleségének, Johannának kiváló szervezői képességei: a királyné egybehívta a tartományi bandériumokat, s Prágából megindult a falvakat és meg nem erősített városkákat dúló csapatok ellen. Johanna hadai elől Mátyás

visszavonult Morvaországba, így 1470. szeptember végén Csehország megszabadult a magyar sereg pusztításaitól.

György külpolitikai téren is sikereket aratott. III. Frigyes császár 1470 júliusában Villachban már nyíltan szövetekezett a magyar király ellen, többek közt cseh diplomatákkal is tárgyalva. Míg a pápa azt gondolta, hogy a császár a „cseh eretnekek” elleni keresztes hadjáratra készülődik, fokozatosan körvonalazódott Bécs, Prága és Krakkó együttműködése. A lengyel király, mint a cseh trón várományosa a György halála utáni időkben, Rómában mindinkább szembehelyezkedett a magyar királlyal. A pápát Albrecht szász fejedelem és Ottó bajor herceg is egyre határozottabban igyekezett rávenni, hogy lépjen a kompromisszumok útjára, s vonja vissza a cseh királyt sújtó átkot. György kész volt közzétenni királyságában, hogy semmi kifogása kelyhesek és katolikusok zavartalan, félelemtől mentes együttélése ellen, s jelezte: nincs ellenére, hogy a kolostorok és az egyházi intézmények földbirtokai visszakerüljenek eredeti tulajdonosaikhoz. Akár a prágai érsek megválasztásához is hozzájárulna, akire azután a pápa áldását adná. A római kúria úgy tett, mintha hajlana a kompromisszumra, ám II. Pál titokban utasította Roverella legátust, ne hátráljon meg a cseh király előtt, s támogassa minden erejével a magyar uralkodót.

Magyarországot ekkortájt újabb török támadás fenyegette, s Róma el akarta kerülni a keresztény erők szétforgácsolódását, azt kívánta, hogy a keresztény uralkodók tartósan együttműködjenek a pogányok elleni küzdelemben. Mátyás szintén belátta, hogy az ellene egyidejűleg fellépő ellenfelek sokasága megtörheti hatalmát, s újabb béketárgyalásokat kezdeményezett. Szorult helyzetét nehezítette, hogy a magyar nemeség egy része is lázadott ellene, titokban Kázmér lengyel királynál keresve támogatást. György és Mátyás között Zdeněk ze Šternberka vállalta a közvetítést, a két fél delegációi várában, Polnán találkoztak. Mátyás ismét javasolta, hogy György engedje át neki Lausitzot, Sziléziát és Morvaországot, s csupán Csehországra korlátozza hatalmát. 1471 februárjában még tárgyaltak ezekről a békefeltételekről, de György idővel visszautasította a kapitulációval egyenértékű ajánlatot, mert a látóhatárt egyre derültebbnek látta, s bízott benne, hogy a Mátyás elleni harcban új szakasz veszi kezdetét.

A cseh király 1471 elején optimista módon annak esélyeit latolgatta, hogy agresszióval viszonzozza a magyar király támadásait. Háta mögött befolyásos külföldi szövetségeseket tudva, erős hadseregével készült betörni Magyarország területére. 1471. március 9-én a következőket írta Achillesnek mondott barátjának, Albrecht brandenburgi őrgrófnak: „...bizton remélem, hogy miután Mátyás megízlelte velem a cseh sört, most én ízlelem meg vele a magyar bort.” A Mátyás elleni fellépésre biztatták Györgyöt a Sziléziából érkező hírek is, ahol Boroszló mindinkább

elismerte a cseh király fölényét és hatalmát, s már attól tartott, hogy György legyőzi valamennyi ellenfelét. A lengyel küldöttség ugyancsak biztosította a cseh királyt: rábeszéli a kompromisszumra a római pápát, eléri a kiátkozás visszavonását.

Időközben azonban Györgyön elhatalmasodott a betegség. A király 1471 februárjában még felkeresi a prágai huszita érsek, Jan z Rokycana betegágyát, ám 1471. február 22-i temetésére már nem tud elmenni. György lábai végképp felmondták a szolgálatot, külső segítség nélkül a király mozdulni sem tud. Igyekszik küzdeni az ezzel járó depresszió ellen, farsangkor fennen vigad Hynek fia esküvőjén, ám ellenfelei jól tudják, hogy halála feltartóztathatatlan. Zdeněk ze Šternberka közli barátjaival, hogy György király húsvétkor már nem lesz életben. A király március 21-én még iratokat ír alá, de másnap az ötvenegy esztendő uralkodó már halott. Holttestét felnyitva az orvosok megállapítják, hogy mája csaknem teljesen tönkrement, epéjében köveket találnak. 1471. március 25-én a „két nép” királyát eltemetik a Szt. Vitus katedrálisban, IV. Károly császár és „utószülött” László sírja mellé.

Mátyás megszabadult egykori atyai barátjától, későbbi vetélytársától, ellenségétől, a gyűlölt „eretnektől”. Nem tudjuk, miként reagált Corvin Poděbrad György halálára; feltehetőleg ugyanúgy, mint Lorenzo Roverella bíboros, aki az alábbiakat írta: „A katolikus hit, de különösen a cseh királyság kimondhatatlan dögvésztől, a legocsmányabb embertől szabadult meg.” Nem kizárt ugyan, hogy Mátyás király a keresztes hadjárat hirdetőjénél kevésbé szigorúan ítélte meg halott ellenfelét, de bizonyára örült, hogy György nem keresztezi többé terveit. Úgy tűnt, a magyar király előtt megnyílt a prágai trónhoz vezető út.

A XV. század két nagy uralkodójáról írott sorok összegzéseként mindenekelőtt szeretném leszögezni, hogy György is, Mátyás is az ún. machiavellista uralkodók közé tartozott, vagyis olyan politikusok voltak, akik eszméik és terveik megvalósítása érdekében nem haboznak erkölcs-telen módszereket igénybe venni, fortélyt, álnokságot, erőszakot alkalmazni. Mindketten központosított monarchiát igyekeztek kiépíteni, majd megszilárdítani, ezért szembefordultak a rendi mozgalommal, amely a cseh királyságban – részben a huszitizmus következtében – erősebb és szervezettebb volt, mint Magyarországon. György király uralkodását a cseh reformáció realitása határozta be, ez vezetett Prága és Róma ellenséges viszonyának kiéleződéséhez. Rómában ugyanis a konciliarizmus vereségét követően megerősödött a kurializmus, és a pápa ismét erős világi uralkodóként lépett fel. Mátyásra az Oszmán Birodalom részéről állandó nyomás nehezedett, ami úgy késztette a pápai kúriához való közeledésre, hogy egyre távolodott György barátságától. Poděbrad

pedig, aki segítette őt a magyar koronáért vívott harcában, azonnal elfelejtette iránta való baráti érzelmeit, mihelyt rájött, hogy a kompaktátumok megvédésében III. Frigyes hathatósabb segítséget nyújthat. Ily módon a kezdeti barátság megromlott, s György még arra is hajlandó volt, hogy fegyveres erővel támogassa a császár magyar trónra formált igényét.

Ismét bebizonyosodott, hogy sikeres politikusok személyes rokon-szenve nem sokat számít, hogy a hatalmi érdekek háttérbe szorítják az erkölcsi megfontolásokat. Após és vej egyszer megbomlott barátsága többé nem jött rendbe, mivel az országaik eltérő társadalmi-politikai adottságaiból fakadó divergens erők konfliktusba sodorták a két uralkodót. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Mátyás harcát a „cseh eretnekség” ellen kimondottan hatalmi, hódító érdekek kísérik, úgy keresztes hadjáratát a társadalmi fejlődést fékező jelenségeként értelmezhetjük. Igyekeztem kimutatni, hogy a cseh–magyar kapcsolatok eme fejezetének értékelésében mind cseh, mind magyar részről kölcsönös megértést csakis a régi, nacionalista szempontok meghaladása hozhat, a vitás kérdések csak ennek alapján oldhatók fel objektív módon. A késő-középkori Európa eme két kiemelkedő személyisége által véghezvitt tettek nagysága (vagy éppen kicsinyessége) akkor ítélhető meg elfogulatlanul, ha konfliktusukat az európai történelem tágabb összefüggéseibe helyezve vizsgáljuk.

A teljesség s Mátyás személyiségvonásainak pontosabb körvonalazása kedvéért szükségesnek látszik tanulmányomhoz egyfajta epilógust mellékelni, amely felvázolja a magyar uralkodó viszonyát a cseh királysághoz az 1471 és 1490 közötti időszakban.

A korábban kötött szerződések értelmében György halálát követően a cseh korona Ulászlóra, Kázmér fiára várt. A cseh rendek azonban nem kívánták mindenben követni az elhunyt király döntéseit és útmutatásait, ezért úgy határoztak, hogy a Kutná Horába összehívandó országgyűlés fog királyt választani. Szent Vencel koronája iránt a lengyel hercegen kívül érdeklődést tanúsított a szász fejedelem és Mátyás király is. Bár a keresztes hadjárat meghirdetésekor és végrehajtása során az utóbbi mindvégig hangsúlyozta kérlelhetetlenségét a „förtelmes eretnekekkel” szemben, akikkel még egyezkedni sem szabad, s habár épp 1471 elején kapott ajándékba a római kúriától egy kardot, amely a keresztény hit oltalmazását jelképezte, mégsem habozott azzal a kéréssel fordulni a Kutná Horában egybegyűlt „eretnek rendekhez”, hogy őt válasszák királyukká. Ha Corvin valóban meggyőződéssel hitte volna, hogy 1469 óta ő a valódi cseh király, hogy Róma kegye magasan a „letaszított György király” fölé emeli, úgy nem kellett volna 1471 májusában a cseh kelyhesekhez fordulnia, felesleges lett volna a kiirtásra ítélt „eretnekek” szava-

zataiért könyörögnie. Mátyás nyilván maga is érezte, hogy „cseh királyi” címe nem legitim, ezért diplomatakat menesztett Kutná Horába, akik javasolták, hogy a cseh nemesurak, lovagok és polgárok a magyar királyt válasszák meg. Figyelemre méltó volt, hogy Mátyás küldöttei nemcsak uralkodójuk hatalmát és gazdagságát ecsetelték, de szóba hozták Csehország iránt érzett szeretetét és cseh nyelvtudását is. Az országgyűlés azonban Mátyás rosszlelkű keresztes hadjárata miatt elutasította jelölését, s Jagelló Ulászlót választotta cseh királlyá.

Míg György és Mátyás lelki alkata igen közelálló volt, Ulászló és Mátyás vonásai kiálló ellentétben állottak. Ahogyan György akár apja lehetett volna Mátyásnak, úgy kellett most a tizenöt esztendősen leányul megbirkóznia a huszonnyolc esztendősen, érett, tapasztalt Hunyadi-val. A katolikus családban, hagyományos lovagi ideálok szellemében nevelkedett Ulászlóban nem volt akkora becsvágy, oly sok kirobbanó energia, mint ellenfelében. Azt mondhatjuk, a frissen megválasztott cseh király a kompromisszumok embere volt, a konfliktusok helyett a megegyezést részesítette előnyben. Nem volt járatos cselvetésekben, nem értett az erőszak alkalmazásához, a legcsekélyebb érzéke sem volt a hadakozás iránt. Személyiségét tekintve tehát Mátyás ellenképét alkotta. Boluslav Hasištejnsky cseh humanista, aki hosszú időn át tevékenykedett Ulászló udvarában, elégedetlen volt ura enerváltságával, engedékenységével és béketűréssel, s irodalmi műveiben egyenesen felszólítja királyát: „változzék Mátyássá”, vagyis alakuljon át határozott, energikus, hadakozó uralkodóvá. Ulászlót elbűvölte Mátyás udvarának pompája, mecénatúrája, amely a királyt neves művészek és tudósok kedvencévé tette. A lengyel herceg szívesen vált volna maga is mecénássá, miként arra Habsburg-házból származó édesanyja is ösztökelte, de nem értett a szervezéshez és a gazdálkodáshoz. Abban szenvedett hiányt, amit Mátyás mindig elő tudott teremteni: a pénzben. Míg Corvin udvarának és kíséretének pompájával elkápráztatta a világot, Ulászló mindig, mindenben hiányt szenvedett, egyre csak tengődött, s teljességgel a rendi közösség kényétől-kedvétől függött. A rendek megkaparintották például a Kutná Hora-i pénzverdét, s ők szabták meg a királyi udvar heti járandóságát.

Mindenki világosan látta, hogy Ulászló nem fog tudni szembeszállni a választás kimenetelén feldühödött Mátyás támadásaival, aki 1471. május 27-én Jihlavában Lorenzo Roverella pápai legátussal megerősítette cseh királyi címét. Azonnal háborúba kezdett, ismét megszállta egész Morvaországot, s megpróbált behatolni Csehország területére is. A „magyar Mars” különösen Sziléziában bizonyult sikeresnek, ahol nemcsak eredményesen verte vissza 1474-ben a túlerőben levő lengyel-cseh seregeket, hanem ügyes manőverezéssel, hadvezéri leleményességgel győzelmet aratott felettük, fegyverszünetre kényszerítve Kázmért és

Ulászlót, akik ezt követően elvonultak Boroszló alól. Ulászlónak sem pénzből, sem tehetségéből nem futotta, hogy eredményesen mérkőz-zék meg Mátyással, ezért inkább Cseh- és Morvaország számára is fegy-verszünetet kért, s békétárgyalásokra készülődött.

A békét a rendek is mind erélyesebb hangon követelték. Az ellensé-geskedésnek voltaképpen a cseh és morva nemesek és polgárok vetettek véget, a katolikus és a kelyhes résztvevők fegyverszünetben és békében állapodtak meg egymással. Zdeněk ze Šternberka és az úri liga többi tagja elhagyta a harcmezőt, kutatni kezdték a megbékélés lehetőségeit szomszédaikkal. Egyes katolikus urak – például Nyugat-Csehország leghatalmasabb főura, Burián z Gutšteina – teljesen nyíltan beálltak Ulászló hívei közé. A katolikus városok (például Cheb) semleges állás-pontra helyezkedtek, vagy engedelmességet fogadtak a prágai királynak.

Ulászló uralkodása kezdetétől fogva hitt abban, hogy lehetséges a megegyezés a pápával. De sem II. Pál, sem IV. Sixtus nem látta helyén-valónak, hogy fogadja Ulászló küldötteit, mindketten rendületlenül Corvin Mátyást támogatták. Mi több, IV. Sixtus jóváhagyta a pápai kú-ria minden korábbi döntését, egyértelműen Mátyás királyt támogatta, aki mintegy viszonzásképpen bevallotta a „Szentatyának”: úgy érzi, ar-ra született, hogy egész életét az egyház ellenségei elleni harcnak szen-telje. Közéjük számította természetesen a római egyház odaadó fiát, Ulászló királyt is, akinek bűne az volt, hogy „eretnek csehek” választot-ták meg, tehát keresztülhúzta Mátyás számításait. A magyar király min-dent elkövetett azért, hogy vetélytársát Rómában az eretnekek elszánt oltalmazójaként állítsa be, saját magát pedig a pápai érdekek önfeláldozó védelmezőjének tüntesse fel. A pápa csatlakozott Mátyás nézeteihez, felszólította Kázmér lengyel királyt, hogy rendelje haza Prágából Ulászlót és vessen véget az eretnekség támogatásának. Olyan pápai bul-lával indította útba Marco Barbo pápai legátust a lengyel királlyal való tárgyalásokra, amely kiátkozással fenyegette Kázmért és fiát is, ha to-vábbra is kiállnak a csehek mellett. Róma Mátyást tekintette legitim cseh királynak, szerinte a Jagellóknak is ezt kellett volna tenniük. S ha már beletörődött a dologba, Kázmér csatlakozhatna Mátyáshoz, bekap-csolódhatna a törökellenes hadjárat megszervezésébe. A Jagellók termé-szetesen nem egyeztek bele ilyesmibe.

A pápai kúriával még a római egyház csehországi képviselői is ellen-tétbe kerültek, mivel a katolikus Ulászlóval kötött egyezményt többre becsülték, mint Cseh- és Morvaországot feldúló háborút. Mátyás pedig egyrészt újabb vitába keveredett a magyar nemességgel, másrészt hábo-rúba bonyolódott III. Frigyesse, ezért nem tudta huzamosabb ideig el-lenezni az Ulászlóval kötendő béke javaslatát. A cseh rendek a tarto-mány élére már Benesovban tartott gyűlésükön ún. tartományi igazga-tókat választottak, akik fegyverszüneti szerződésre léptek a morvaország-

gi rendekkel, s igyekeztek békével lezárni a háborúskodást. Mátyás eleinte gyanakvással figyelte hívei akcióit, sőt, konfliktusa támadt a cseh úri liga új vezérével. Miután 1476-ban Zdeněk ze Šternberka meghalt, Csehországban Bohuslav ze Svamberka lett a katolikus nemesség feje. Ő azonban nem engedelmeskedett Mátyás utasításainak, ezért csalárd módon tárgyalni hívták, lefógták és Magyarországon börtönbe vetették. Corvin egyebek közt azt a vádat olvasta fejére, hogy fegyverszünetet kötött az eretnekekkel, elzárkózott attól, hogy harcoljon ellenük. Az úri liga csaknem minden tagja Bohuslav ze Svamberka védelmére kelt, s már az a veszély fenyegetett, hogy Mátyással szakítva elismerik Ulászlót. Ez utóbbi messzemenően támogatta a béketárgyalásokat, komoly engedményekre hajlott. Miután Cseh- és Morvaországban egyre-másra meghosszabbították a fegyverszünetet, Mátyás már kénytelen volt azon töprengeni, hogyan biztosítva érdekei maximális elismerését a készülő béketárgyalásokon. Két, Brünnben, majd Budán rendezett előzetes tárgyalás nyomán végül a két király olmützi találkozásán megszületett a békeszegződés.

1479 júliusában Olmützben nagyszabású ünnepségekkel zárták a tárgyalásokat. A megállapodások értelmében mindkét uralkodó megtartotta a „cseh király” titulust. Mátyásé lett Morvaország, Szilézia és Lausitz, Ulászlónak a „maradék” jutott – a királyság szívével, Csehországgal együtt. Ulászló maga is elismerte, hogy nem szándékai szerint, hanem a körülmények kényszeréhez igazodva kötött békét. A két uralkodó olmützi találkozója azonban mintha nem győztes és legyőzött párbeszéde lett volna. Mindketten régi barátokként viselkedtek. Különösen Mátyás sugárzott a boldogságtól, felhőtlen mosolya minden jelenlétével azt éreztetette, hogy nemcsak erős, de gazdag, s pompakedvelő uralkodó. Becses ajándékokkal halmozta el Ulászlót és kíséretét, saját homlokára zöld koszorút helyezettett, drágakövektől és aranytól ragyogó fegyvereket öltött fel. Egy, ünnepségen részt vett boroszlói polgár, P. Eschenloer azt írta: „...nincs ember a földön, ki ekkora pompát látott volna valaha is.” Az ünnepséget Beatrix királyné is igyekezett pazarabbá tenni; diszes ágyneműt ajándékozott Ulászlónak, majd sakkozott vele. A győzedelmes Mátyás dicsőségét lovagi tornák, fuvolahangversenyek, akrobatamutatóványok hirdették. A cseh korona csatolt tartományai a magyar királyhoz kerültek, s csak akkor volt remény visszaszerzésükre, ha Mátyás fiúutód hátrahagyása nélkül hal meg, de a cseh király ebben az esetben is 400 000 magyar arany váltságot tartozott fizetni értük.

A Mátyást övező pompa, az uralkodó nagyvonalúsága György király fiait is lenyűgözte. A magyar király már 1471-ben szabadon bocsátotta Viktorin herceget és megbízta, toborozzon számára híveket a cseh választók körében. Viktorin időközben visszatért a római egyház keblébe, s valóban képviselője lett Mátyás érdekeinek. Hynek z Poděbrad pedig

tagja volt például a Beatrixot Nápolyban kikérő követségnek. Ugyancsak Hynek versben magasztalta a magyar királyt, Fortuna kegyeltjének nevezve. A többiek is szívükbe zárták a „magyarok nagyurát”, és minden létező módon segítették. György fiainak Mátyás iránti rokonszenve is jelzi Corvin rendkívüli egyéniségét, mutatja, hogy értette a módját, miként tegyen szert barátokra, hogyan nyűgözze le környezetét. György fiai persze idővel a saját bőrükön érezhették, hogy az általuk olyannyira csodált uralkodó nyomban zord ellenséggé változik, ha kegyeltjei ellenkezni merészelnek vele. A velencei követek azt írták róla, hogy „országában vaskorbáccsal uralkodott”, csapásai nemcsak magyar nemeseken és humanistákon ütöttek sebet (Vitéz János), de katolikus cseh szövetségesein is (Bohuslav za Švamberka esete, vagy a kivégeztett Jaroslav z Boskovicé). Egy idő után Viktorin, Jindřich és Hynek z Poděbrad is ellentétbe került a királlyal. Mátyás megfosztotta őket minden birtokuktól, úgyhogy jogaik védelmére végül kénytelenek voltak fegyvert ragadni.

Akárminnyire igyekezett tiszteletben tartani Mátyás hatalmi túlerejét, Ulászló sem bízhatott maradéktalanul baráti érzelmeiben. A „prágai király” a lovagi erénykódex szelleméhez ragaszkodva nem szándékozott megszegni a magyar királynak tett ígéreteit, lelkiismeretesen betartotta szavát, a legnagyobb lojalitást tanúsította iránta. Felső-Lausitz rendjeinek képviselői 1480 tavaszán például azzal a kéréssel állítottak be Ulászlóhoz, hogy vegye őket védelmébe. Megelégtették Mátyás „mortalóc politikáját”, s vissza kívántak térni Ulászló fennhatósága alá. Biztosra veszem, hogy ha György király ül Ulászló helyén, titokban tárgyalni kezd Mátyás ellenfeivel, s igyekszik kiaknázni vitájukat. Nem így a Jagellókirály. Hiszen „kedves testvérével” egy évvel korábban szerződést írt alá, nem teheti, hogy elárulja Mátyást. Tehát 1479 és 1490 között egyszerűen nem volt ok arra, hogy Prága és Buda között megromolják a viszony.

1486-ban a két király baráti találkozón békében és egyetértésben tárgyalta meg a felmerült kérdéseket, igaz, Mátyás ekkor is érezte a fiatal partnerével megvetését. Annak ellenére, hogy jó előre kitűzték a találkozó időpontját, Mátyás minden magyarázat nélkül csaknem egy hónapon át várakoztatta Ulászlót, mintha magától értetődő dolog lenne, hogy az erősebb parancsokat osztogat, a gyengébb engedelmeskedik. Amikor pedig Ulászló védelmébe vette György fiait, akiket Mátyás – Corvin János érdekében – ki akart forgatni vagyonukból, önkéntelenül magára vonta haragját. Ha Mátyást nem ragadja el a hirtelen halál, nem kizárt, hogy újabb fegyveres támadást indít a cseh király ellen. Corvin már 1489-ben Bécsben gúnyosan „hajdani alattvalójaként” emlegette Ulászlót, valamint felforgatással és lázítással vádolta. Közben összeesküvést szerzett „legkedvesebb barátja” ellen, hogy elűzze a cseh trónról.

Nem csoda hát, hogy egy katolikus humanista Corvin Mátyást halála után a pokolban helyezte el, bűnéül róva fel, hogy álnokul megtévesztette kortársait, folyton ármánykodott ellenük.

Addig tehát, míg György és Mátyás egyformán elítélhető praktikákat folytatott, Ulászlónál inkább csak naivitást, gyengeséget tapasztalhatunk; ő hitt az adott szó kötelező erejében. A sikeres uralkodó mihelyt tehetett, becsapta ellenfelét, s fölébe kerekedett. A cseh korona csatolt tartományainak uralkodójaként viszont Mátyás kivételes energiával és éleslátással tűnt ki. Ez különösen Morvaország esetében igaz, amely húsz esztendőn át (1470–1490) állott Mátyás fennhatósága alatt, s ebből tíz évnél is hosszabb ideig élvezhette a békét az Ulászló által is legálisnak tartott uralkodó kormányzása mellett.

Amikor értékeljük Mátyás uralmát a cseh királyság eme tartományában, szembetűnő, hogy az önmagát a „huszita eretnekek” elleni háború hőségének tartó magyar uralkodó húsz év leforgása alatt egyetlen alkalommal sem lépett fel ellenségesen a tartomány nem katolikus hitvallású lakosaival szemben. Bár köztudott volt, hogy a vezető morva nemesi családok (mint például a Pernštejnek) sziklaszilárdan tartják magukat a kelyhez és a kompaktátumokhoz, mégsem lettek ellenségei az új királynak, sőt a kelyhesek megértő és belátó magatartást tanúsítottak iránta. Ulászlótól eltérően Mátyás nem tett esküt a kompaktátumok tiszteletben tartására, ám Morvaországban sohasem lépett fel támadólag azokkal szemben, akiket vallásukban a bázeli zsinat végzéseiről vezéreltek. Így módon Corvin Mátyás uralkodása idején Morvaországban minden korlátozástól, üldöztetéstől mentesen tevékenykedtek a kelyhes papok és prédikátorok, templomaik köré szabad hitközségek tömörültek. Aligha szükséges hangsúlyozni, hogy az uralkodó ilyenén toleranciája mennyire elősegítette a sokéves háború, a keresztes hadak által feldúlt tartomány békéjét.

Nehéz magyarázatot találni Mátyás toleráns magatartására. Hátsó gondolatait valószínűleg volt meg, amelyeket csupán lepleztek politikai akciói során a Rómának, a pápának, a kereszteseknek tett szolgálatot hangsúlyozó szövegek? Vagy ravasz politikai taktika vezérelte, amellyel csillapítani akarta a tartományt, pacifikálni ellenségeit, akik veszélyeztethették nagyratörő céljainak megvalósítását (pl. a császári korona megszerzését)? A római kúria esetleges szemrehányásait Mátyás bármikor visszautasíthatta, hivatkozva a felvidéki huszitákkal (kistestvérekkel) szembeni kérelhetetlenségére, vagy pedig a radikális szekták, például a valdensek üldözésére, akik Morvaországban az alakuló csehtestvérek soraiból érkeztek.

Kezdetben Mátyás nem akadályozta meg, hogy Brandenburgból és Pomerániából pár száz „eretnek” költözzön Morvaország északkeleti vidékére, csak később adott parancsot rá, hogy ezek a vallási radikálisok

hagyják el Morvaországot. Ily módon a valdens-csehtestvér hitközségek Moldvába emigráltak. Mátyás e döntései, egyházpolitikájának ezek a vonatkozásai György király Csehországban folytatott politikájára emlékeztettek. A csehtestvéreket, mint eretnekeket György is üldözte, míg a kompaktátumokkal fedezett utrakvizmust eltűrte, sőt támogatta.

A jelek arra utalnak, hogy Mátyás visszafogott egyházpolitikája Morvaországban valóban egy körütekintő politikai taktika részét alkotta: célja lehetett elismerést szerezni Morvaországban, hogy azután a tartományt nagyratörő politikai céljai érdekében szilárd háttországgént tudhassa maga mögött. Ezt az értelmezést látszik igazolni Mátyás egyezsége a morva rendekkel. Bár Magyarországon a király következetesen szembeszállt a rendek hatalmi emancipációjára irányuló törekvéseivel, Morvaországban megértést tanúsított a nemesség, prelátusok és városok hatalmi mechanizmusban elfoglalt helye iránt. A morva rendek Mátyás uralkodása alatt mindvégig megtartják hagyományos hatalmi helyzetüket, Mátyás nem korlátozza, inkább támogatja őket. A morva rendek 1470 és 1490 között a számukra kedvező körülmények közepette Csehországtól függetlenül építették hatalmukat, így ezekben az években rendkívül megerősödött a morva tartományi igazgatás autonómiája. A morvákól kapott rendkívüli adó fejében Mátyás 1477-ben felhatalmazza a morva rendeket, hogy szuverén politikai alakulatként önállóan köthetnek szomszédaikkal békeszerződéseket. Ez a joguk nemcsak Ausztria és Lengyelország, de Csehország vonatkozásában is fennállott. Vitás kérdések lezárására a morva nemesek, prelátusok és polgárok az országrészen belül tartományi békét, ún. „lantfrydet” köthettek, ezzel szavatolva a nyugalmat és a biztonságot. Mátyás kormányzása a rendiség teljes kibontakozásához vezetett, s nem véletlen, hogy a rendeknek ekkor sikerült elérniük, hogy az addig érvényes latin helyett a morva tartományi bíróság és a tartományi gyűlések hivatalos nyelve a cseh legyen.

Az olmtüzi béke a morva városok gazdasági fellendülését hozta magával. Ezt követően olyan városok is Mátyás fennhatósága alá kerültek, amelyek korábban Györgyöt támogatva ellenálltak csapatainak (Unicov, Uherské Hradisté). A király megígérte, hogy nem hánytorgatja fel a múltbeli súrlódásokat és összecsapásokat, s ezt a fogadalmát be is tartotta. 1470 és 1490 között valamennyi morva város gazdasági és társadalmi felemelkedést mutat. Nőtt az iparosok, a városlakók száma, élénké vált a városok kereskedelme egymással és külfölddel. A Béccsel, Boroszlóval, Budával, Lengyelország városaival fenntartott kereskedelmi kapcsolatok biztosították a városi piacok virágzását, megkönnyítették a technikai újdonságok beáramlását, megsokszorozták a kulturális kapcsolatok intenzitását. Magyarország piacaira eljutottak a morvaországi iparcikkek (posztó, kerámia), míg a budai központ a reneszánsz művészetek fellendülését ösztönözte a morva várakban és városokban.

Brünnben adták ki első ízben a Thuróczy-krónikát, a morvaországi várakban budai ihletésű reneszánsz építészeti elemek jelentek meg (Tovarov). A cseh tartományokban ezek a reneszánsz stílus első megnyilvánulásai, felbukkannak például a szobrászatban is (Moravská Třebová), a kéziratos könyvek díszítésében is (Louka kolostora Znaimnál). A kulturális fellendülés eme jeleit Morvaországban Corvin Mátyás uralkodásának pozitív következményei közé sorolhatjuk.

Valószínű, hogy Mátyás áldásos uralkodása szülte Morvaországban azt a népi hagyományt, amely Corvint úgy tartja számon, mint a néptömegek igényei iránt megértést tanúsító uralkodót. A „jó Mátyás királyról” szóló legendák Szlovákiában is fennmaradtak, egészen az újkorig; elbeszélik az igazságos uralkodó tetteit, aki megbüntette a jobbágyokat sanyargató, hatalmaskodó urakat. A később keletkezett krónikák szintén igazságos uralkodóként tartják számon Mátyást. Egy Uhenský Brodban a XVII. században írott krónika úgy említi Mátyás királyt, mint akinek nevét érdemes lenne aranyba foglalni.

A modern cseh történetírás megalapozója, František Palacký a XIX. század második felében azzal zárta egy Györgyről és Mátyásról írott tanulmányát, hogy a két uralkodó kapcsán „...a magyar és a cseh hangok mindig is elütnek majd egymástól”. Palacký elismerte, hogy Corvin Mátyás „rendkívüli szellemi tehetséggel, nagy uralkodói erényekkel megáldott király volt, de Csehországon, a cseh koronán halálos sebet ejtett”. A legújabb cseh kutatások rövid összefoglalásával igyekeztem kimutatni, hogy nem fogadható el Palacký szkepszise, véleménye nem tekinthető a történeti vizsgálódás végkövetkeztetésének. A szűk nemzeti szempontoktól megszabadulva, tágabb európai összefüggéseket feltárva magyar és cseh-szlovák oldalról egyaránt megfelelő közös kiindulópontokat találhatunk az értékeléshez. Ugyanakkor nem ragaszkodhatunk a tisztán perszonalisztikus felfogáshoz, már csak azért sem, mert részletesebb pszichológiai portrék felvázolásához nem rendelkezünk kellő mennyiségű megbízható forrással. Inkább az a feladat, hogy a társadalmi-gazdasági struktúrákat is figyelembe véve megértsük, milyen különbségek voltak a XV. század második felében a két ország adottságai és belső viszonyai közt. Hiszem, hogy így megszabadíthatjuk az egyoldalú beállítástól mindkét személyiséget, s a fekete-fehér színek helyett minden összetettségünkben olyan politikusokként és uralkodóként jelennek meg előttünk, akik egymáshoz sok mindenben hasonló szándékok megvalósításán fáradoztak. Szándékaik azonban többnyire ellentétesek voltak, mert a XV. század második felében a magyar és a cseh királyságban egymástól eltérő társadalmi, eszmei és kulturális valóság uralkodott.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- F. Palacký: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl IV, 1–2, a Díl V, část 1. Praha 1877–1878.
- W. Fraknoi: Mathias Corvinus, König von Ungarn (1458–1490). Freiburg 1891.
- R. Urbánek: České dějiny. Věk poděbradský I–IV. Praha 1915–1962.
- R. Urbánek: Husitský král. Praha 1926.
- Ján Komorovský: Král Matej Korvin v ľudovej prozaickej slovesnosti. Bratislava 1957.
- F. G. Heymann: George of Bohemia King of Heretics. Princeton New Jersey 1965.
- O. Odložilík: The Hussite King, Rutgers University 1965.
- J. Macek: Le mouvement conciliaire, Louis XI et Georges de Poděbrady (en particulier dans la période 1466–1468), Praha 1968, Historica XV, 5–63.
- J. Macek: Jiří z Poděbrad. Praha 1967.
- J. Macek: Jean Hus et les traditions hussites. Paris 1973. (Spanyolul: La revolución husita. Madrid 1975).
- J. Macek: Prag und Rom am Ende des 15. Jahrhunderts. Zum Verhältnis der päpstlichen Kurie zur böhmischen Reformation. (In: Historische Blickpunkte. Festschrift für Johann Rainer. Innsbruck 1988. 391–403).
- Karl Nehring: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum, München 1975.
- J. Válka: Přehled dějin Moravy II. Stavovská Morava (1440–1620). Praha 1987.

AZ ITÁLIAI ÁLLAMOK ÉS MÁTYÁS

Velence adriai politikája arra irányult, amióta Dalmáciát a XV. század elején a magyaroktól megszerezte, hogy a számára oly értékes partsávot minden ellenséges betöréstől megóvjá, és megakadályozza, hogy a Dalmáciával szomszédos területek birtokosai közül bárki túlzottan megerősödjék. E politikája a század közepéig sikerrel járt. A magyar állam nehéz belső és külső helyzete nem tett lehetővé egy újabb vállalkozást Dalmácia visszaszerzésére. A környező területek birtokosai pedig – Ausztria hercegei, Gorizia, Corbavia grófjai, Cillei, Frangepán grófok – részben Velence politikai befolyása alatt állottak, részben egymással való állandó ellentéteik folytán a velencei diplomácia könnyű prédáivá váltak. Bosznia királyai és főurai sem voltak abban a helyzetben, hogy dalmáciai területi igényeikkel hozakodjanak elő.

Az 1450-es évek közepén ez a Velencének oly kedvező egyensúlyállapot felborulással fenyegetett. Cillei Ulrik birtokait Horvátország tengerparti területei és Dalmácia rovására kívánván növelni, a fiatal királyt elődei dalmát politikájának követésére igyekezett rábírni. Bosznia királya, akit Cillei hódító tervei szintén fenyegettek, szövetséget ajánlott Velencének a közös ellenség ellen.¹ A köztársaság egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett. 1456 augusztusában üdvözölte Cilleit horvát bánná történt kinevezése alkalmából,² de kevéssel azelőtt zárai tisztviselőjét már a város erősítésére utasította, mert Cillei és Corbavia grófjai „tractare et aspirare videntur contra statum nostrum” („államunk ellen látszanak szervezkedni”).³ 1456 szeptemberében Klis várát és várnagyát védnöksége alá fogadta, és védelmet ígért a magyar király, illetve Cillei támadása ellen.⁴ Cillei halála, birtokai felosztása körül dúló küzdelem egyelőre lélegzetvételnyi szünethez juttatta Velencét. V. László halála azonban ismét nehéz helyzet elé állította. III. Frigyes német–római császár, a hatalmas Cillei-vagyon szinte egyedüli örököse most Ausztria, Magyarország és Csehország trónjának várományosa lett, ami azt jelentette, hogy a közvetlen szomszédságában egy nagy, vele szemben feltehetően nem barátságos politikát folytató birodalom van kialakulóban.

Így érthető, hogy Velencében nagy megkönnyebbüléssel fogadták a hírt Hunyadi Mátyás magyar királlyá választásáról. A Budán tartózkodó velencei követ, P. Thomasi tiszteletét téve Szilágyi Mihálynál, a köz-

társaság jóindulatáról biztosította az új uralkodót.⁵ Szilágyi hivatkozva Hunyadi János és Velence jó kapcsolatára, maga is ennek további fenn-tartását ígérte. A szinte minden oldalról ellenséges hatalmakkal körül-vett Mátyás nem utasíthatta el Velence közeledését, egy olyan államét, amelyben III. Frigyes és a török ellen is támaszt remélhetett. Erre feljo-gosíthatta őt a velencei titkos tanács 1459 júliusában tett kijelentése, amely szerint tehetségükhöz mérten „in omnibus concernentibus decus et gloriam Celsitudini Sue promptis animis paratissimos nos offerimus” („mindenben, amiben őfelségének dicsőségére lehetünk, készséggel rendelkezésére állunk”).⁶ P. Thomasi Budáról küldött jelentései⁷ nyomán a velencei politika vezetői előtt nyilvánvalóvá vált, hogy Mátyás megválasztása számukra csak előnyös lehet. Az ország birtokáért III. Frigyessele küzdő király az Adriai-tenger keleti partján nem fog egyha-mar hódítóként megjelenni. Ugyanakkor nem lehetett a köztársaság számára közömbös az sem, hogy Mátyás többször is kinyilatkoztatta, tö-rök politikájában apja nyomdokait kívánja követni.

Velence kinosan ügyelt arra, nehogy a súrlódásra okot szolgáltasson. Így a korábban Cillei birtokában lévő horvátországi Ostrovizza várát, amelyet nem is olyan régen még meg akart szerezni, és amelyet most, a várát kézben tartó Frangepán István és Corbavia György grófok között támadt viszály során felajánlottak neki, nem fogadta el, mivel nem szán-dékozott „implicare nos in rebus que nobis bellum et scandala produce-re possent” („olyan ügyekbe beavatkozni, amelyek miatt háborúba ke-veredhetünk”).⁸ 1458 áprilisában utasította követét, közölje a királlyal, hogy Horvátországba küldött kapitányait szívesen fogadja, a jó szom-szédságot ápolni fogja.⁹ Velence Mátyás iránt tanúsított jóindulatának azonban hamarosan megmutatkoztak a korlátai. 1458 júliusában Bosznia királyának követeit fogadták a szenátusban. A boszniai uralkodó egyes horvát várak elfoglalását tervezte, mivel – úgymond – Horvát-ország egy idő óta „gazda” nélkül van, és a magyar király uralmának itteni megszilárdulása sem Velencének, sem Boszniának nem kedvezne. A kö-vetek uruk akciójának támogatását kérték. Bár Velence válasza elutasító volt, a király vállalkozását nem ellenezte, mert jól beleillett egyensúly-politikájába.¹⁰

A török veszély növekedése szorosabb kapcsolatot teremtett a két szomszédos állam között. Velence a század 50-es éveinek végéig hagyományos török politikáját folytatta: igyekezett minél tovább békében élni az oszmán hatalommal. A szultán 1461-es ázsiai győzelmeinek hatá-sára azonban kimozdult passzivitásából, és diplomáciáját a török elleni európai összefogás megszervezésének szolgálatába állította. Mátyást követe útján a török várható támadásáról, a pápának az európai fejedelmek körében végzett szervezőtevékenységéről értesítette,¹¹ attól tartva, hogy a magyar király megfelelő segítség híján békét köt az ellenséggel.

MÁTYÁS KIRÁLY ARCKÉPE
(FELSŐ-ITÁLIAI MESTER XVI. SZÁZAD ELEJI OLAJFESTMÉNYE
MONTEGNA PORTRÉJA UTÁN; BUDAPEST, SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM)

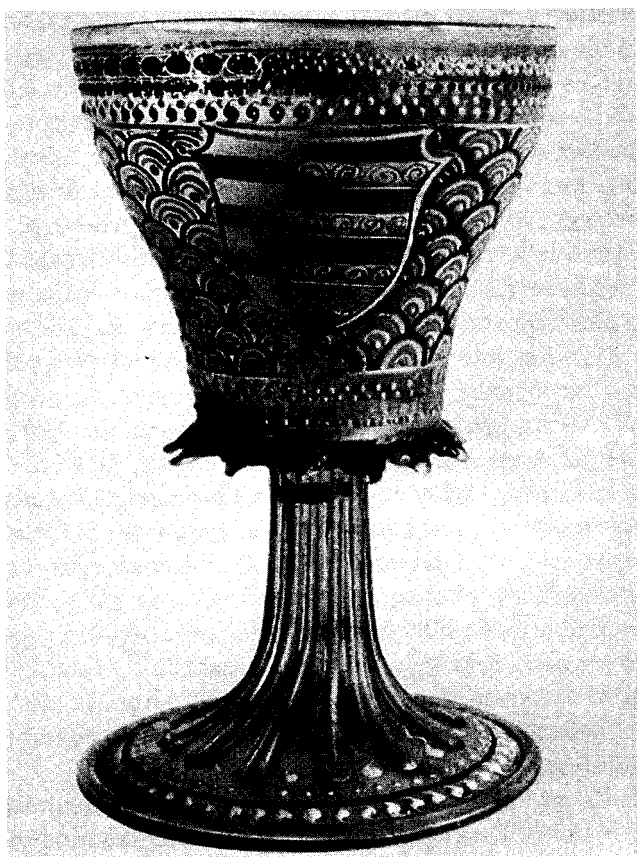
A pápánál ugyanakkor a kereszteshadjárat mielőbbi megindítását, a magyar királyságnak nyújtandó segélypénz azonnali folyósítását szorgalmazta, hangoztatva egyben III. Frigyes és Mátyás kibékülésének szükségességét.¹²

Ami a segélypénzek küldését illette, maga járt elő jó példával: 1462 tavaszán 3000 aranyat utalt át Mátyásnak, további 16 000-t helyezve ki-

látásba.¹³ A veszély nagyságára vall, hogy a köztársaság helyesléssel fogadta Bosznia és Magyarország szövetségének tervét, sőt maga is buzdította a bosnyák királyt a magyar uralkodóval való együttműködésre.¹⁴ A két állam – Velence és Magyarország – egymásra utaltságából következett, hogy igyekeztek kiküszöbölni minden olyan momentumot, amely a jó viszonyt megronthatta volna. Mátyás sietett utasítani Spirancsics Pál dalmát–horvát bánt, hogy a velencei alattvalók háborgatásával hagyjon fel.¹⁵ Velence pedig lemondott a dalmát birtokai védelme szempontjából oly fontos vár, Klis megszerzéséről, nehogy a magyar király, aki „nostro dominio amicus esse videtur” („országunk barátjának látszik”), emiatt megnehezteljen.¹⁶ Ez azonban nem zárta ki, hogy minden beavatkozás nélkül szemlélje Bosznia nemegyszer török segítséggel véghezvitt támadását a magyar felségterületek ellen.¹⁷

Hiába volt oly aktív a velencei diplomácia, eredményt egyelőre nem mutathatott fel. A magyar követek 1462 tavaszán uruk elégedetlenségéről adtak számot Velencében.¹⁸ Királyuk a pápától szép szavaknál egyebet nem kapott, és nem sikerült megegyeznie a császárral sem. Velence megnyugtatta a királyt, biztosítva őt afelől, hogy már folynak az előkészületek a kereszteshadjárat megindítására, noha annak késedelmes kihirdetéseért a pápával és III. Friggyessel való konfliktusa miatt maga is felelős.¹⁹ A konfliktusok áthúzódtak a következő évre, és csak 1463 őszére zárultak le, ami nem utolsósorban a török nyomás fokozódásának volt a következménye. 1463 nyarán elesett Bosznia, és a török Velence keleti birtokait támadta. Mindez arra készítette Velencét, hogy Mátyással szövetségre lépjen.²⁰ A szövetség értelmében a velenceiek a Peloponnészoszon, a magyarok Boszniában kezdik meg hadműveleteiket. A magyar segítség ebben az időben nélkülözhetetlen a köztársaság számára. Mátyás barátságának és támogatásának fontosságát hangsúlyozó követutatisítások, szenátusi határozatok hosszú sora tanúskodott erről. „...absque rege ipso cum potenti exercitu terrestri Turcum exterminari non posse...” („e király és hatalmas szárazföldi seregének segítsége nélkül a törököt kiirtani nem lehet”) – hangoztatták 1464 januárjában a szenátusban, amikor havi 4000 ducát segélyt szavaztak meg a magyar királynak.²¹ Ezt az összeget alig néhány hónap leforgása alatt 6000 dukátra emelték, és 1464 áprilisában 20 000 aranyat – négy hónap járandóságát – utalták át Zenggbe.²² A velencei követ a pápa előtt is kifejtette, hogy „ad volendum exterminare hostem via Hungarica principaliter ante omnes alias necessaria est” („ha az ellenséggel végezni akarunk, Magyarország segítsége nélkülözhetetlen”), igyekezve jelentősebb anyagi segítséget kieszközölni Mátyás számára, akinek ereje nem elegendő ekkora ellenség legyőzésére.²³

A körütekintő, mindig előre dolgozó velencei diplomácia azonban már ekkor megtette az első lépéseket, hogy a magyar befolyás esetleges

MÁTYÁS-KORI VELENCEI ÜVEGPOHÁR MAGYARORSZÁG ÉS CSEHORSZÁG
CÍMERÉVEL (WROCLAW, MUSEUM SLASKIE)

növekedését a térségben ellensúlyozza. 1463 júniusában Spirancsics Pál horvát–dalmát bánt védnöksége alá fogadta.²⁴ Bár a bán elsősorban a török ellen kért védelmet Velencétől, és kimondták, hogy a szövetség magyar érdekeket nem sérthet, a bán azon ígérete, hogy egy Velence elleni magyar támadás esetén nem lesz a király segítségére, némiképp biztosította a köztársaságot Magyarország ellen. Ez volt a célja akkor is, amikor támogatta István szentszáviai herceg fiának, Lászlónak vállalkozását Bosznia visszafoglalására.²⁵ A magyar oldalról Velencét ért bírálatok bizonyítják, hogy ez a vállalkozás nem a magyar erőkkal összhangban történt. László úgy igyekezett feltüntetni boszniai akcióját, mintha Velence megbízatásából járt volna el, azt a látszatot keltve, hogy a köztársaság is igényt tart ezekre a területekre. A köztársaság mindezt tagadta. Kétségtelen, hogy László javaslatát egy Bosznia visszafoglalását célzó hadjárat együttes megszervezésére Mátyás boszniai hadműveletére hivat-

kozva elutasította, de azt maga is kénytelen volt elismerni, hogy vállalkozásában támogatta a herceget.

Velence Klis várával kapcsolatos magatartása egyébként jól példázza, mekkora áldozatokat hozott Mátyás barátságáért. 1463 szeptemberében Spirancsics bán özvegye megvételre ajánlotta fel neki a dalmáciai birtokai védelme szempontjából oly fontos várat.²⁶ A köztársaság Mátyás tudta és beleegyezése nélkül nem akart dönteni a kérdésben, mert a király már nemegyszer értésére adta, hogy „de rebus ad Suam Majestatem spectantibus habere non vellemus per alium medium quam Sue Serenitatis” („az őfelségére tartozó ügyekben ne akarjunk más közvetítőt, csak őfelségét”).²⁷ A Magyarországon tartózkodó követ feladata volt, hogy az engedélyt a vár megvételére a királytól kieszközölje. A követ azzal érvelt, hogy a vár túl messze van Magyarországtól ahhoz, hogy kellő védelméről gondoskodhassanak. A jó kapcsolatok folytán a két állam szinte egynek tekinthető, így Mátyás nem tarthatja országára nézve sérelmesnek, ha Velence birtokolja a várat.²⁸ Úgy látszik, Mátyás nem osztotta ezt a nézetet, a köztársaság pedig nem szegült ellen akaratának, mert a vár továbbra is az özvegy kezén maradt. Mátyás 1466-ban fegyverrel kényszerítette őt Klis és Knin várainak átadására. Bár Velence 1466. szeptember 18-án még erőiesen tiltakozott Mátyás akciója ellen,²⁹ és a bán özvegyének támogatást ígért, pár nappal később a magyar követ Klis várát illetően már a be nem avatkozás politikáját folytató Velencéről vihetett hírt Budára.³⁰

A szövetség mindaddig fennállott, amíg Mátyás nem kötött fegyverszünetet a törökkel. De míg az első időkben viszonylag rendszeresen érkeztek a pénzküldemények Budára, 1465-től kezdve egyre ritkábban utaltak át pénzt Velencéből, és az együttműködést a két hatalom között időről időre támadt ellentétek nehezítették. A Velencéből 1465 júniusában távozott magyar követ arról számolhatott be urának, hogy a köztársaság hosszabb távon csak úgy tudja elképzelni kettőjük szövetségét, ha a háborút ki-ki „cum omnibus viribus et potentia” („minden erejével és hatalmával”) viseli, és „nulla est obligatio ut alter alteri parti subsidium aliquod prestat” („az egyik fél a másiknak nem köteles segílyt folyósítani”).³¹ Mátyás Nyugat-Bosznia visszafoglalása után arra az álláspontra helyezkedett, hogy a törökkel, ha az nem támad, nem kezd háborút. A magyar határokat a török betörésektől védő erődítményrendszer további erősítésére törekedett, megpróbálva uralmát a Boszniával határos Hercegovinára, szentszávai István tartományára kiterjeszteni. A velencei-magyar kapcsolatok alakulását mindenkor nagy figyelemmel kísérő milánói követ Mátyás és szentszávai István herceg szerződéskötéséről adott hírt 1465 decemberében.³² A szerződés értelmében István átengedi tartományát Mátyásnak, és cserébe Magyarországon kap birtokokat. A magyar uralkodó Raguzába jövelete – állítja a követ – a tartomány át-

vételével állhat kapcsolatban. A jelentés szerint ez a hír – a király Raguzába jövele – erősen nyugtalanította Velencét, mivel féltette Dalmáciát, amely egykor a magyar királyokat uralta.

Velence és Mátyás viszonya ebben az időben korántsem volt zavartalan. A köztársaság továbbra sem mondott le arról, hogy a szomszédos magyar felségterületek ügyeibe beavatkozzon, amit Mátyás egyre nehezebben tűrt el. Így 1465 márciusában Velence Frangepán István és fia, zenggi grófokat vette védnöksége alá,³³ pár hónappal később pedig elfoglalt néhány, Dalmácia és Horvátország határán fekvő várat és helységet.³⁴ A területek birtokbavételét azzal indokolta az emiatt tiltakozó Mátyásnak, hogy a török veszély készítette így cselekedni. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy erre a lépésre a császár és Mátyás egyezkedéséről keringő hírek miatt szánta el magát Velence. A két uralkodó együttesen indított volna háborút a köztársaság ellen, Mátyás számára Dalmácia, a császár számára Friuli elfoglalása lett volna a hadjárat célja.³⁵ Bár ez a hír nem bizonyult igaznak, a feszültség nem csökkent a két állam között, mert Velence a Hercegovinával kapcsolatos magyar tervek is keresztülhúzta. István herceg időközben – s ebben Velence sem volt vétlen – meggondolta magát: Mátyás helyett Velencéhez közeledett, és semmi hajlandóságot nem mutatott a magyar királlyal kötött megállapodás betartására.³⁶ Mátyás – miként erről a milánói követ tudósít³⁷ – 5000 lovast küldött Boszniába, hogy a tartományt és egyben a Velence által elfoglalt területeket is megszerezze. A követ vélekedése szerint ez a vállalkozás könnyen háborúra vezethet Mátyás és Velence között. S hogy erre mégsem került sor, az elsősorban a köztársaság érdeme, amelynek érdekei a fegyveres összetűzés elkerülését kívánták meg. Míg 1466 márciusában a szenátus segítséget szavazott meg István hercegnek Mátyás ellenében,³⁸ kevéssel utóbb már megváltoztatta döntését. Nem vette át a felajánlott várakat, és segítséget sem adott.³⁹ Mátyás egy idő múlva maga is felhagyott az ostrommal, és Hercegovina továbbra is Istváné maradt. István azonban nem sokáig élvezhette függetlenségét, mert az erősebb hatalom védelmét nélkülöző tartomány hamarosan a török zsákmánya lett.⁴⁰

Az 1460-as évek második felében Mátyás megítélése Velencében már korántsem volt oly kedvező, mint uralkodása első éveiben. A trónját véglegesen megszilárdító, a császárral kiegyező, külpolitikai elszigeteltségéből fokozatosan kiemelkedő, a török háborúból magát kivonni igyekvő Mátyás nem az az uralkodó többé, akire Velencének szüksége volt, akitől dalmáciai birtokait biztonságban tudhatta. Ehhez járult az is, hogy a Velencével nem éppen baráti viszonyban lévő olasz államok is keresték a kapcsolatot vele. 1465-ben szinte egy időben érkezett házassági ajánlat Milánóból és Nápolyból.⁴¹ Velence Milánó közeledését ítélte a maga szempontjából veszélyesebbnek, és mindent elkövetett, hogy

a házasságot megakadályozza.⁴² Ez annál könnyebben sikerülhetett a köztársaságnak, mivel Mátyás e téren amúgy is a német és lengyel uralkodó családokat részesítette előnyben. Bár a milánói követ tudni vélte, hogy a magyar főurak jelentős része és a király anyja is a Sforza hercegnővel való házasság mellett volt,⁴³ Mátyás mégsem őt választotta nejeül. A velencei diplomácia kitartó munkálkodásának ebben éppúgy része lehetett, mint a királyi politika elsődlegesen közép-európai beállítottságának.

Velence Mátyás hatalmának ellensúlyozására III. Frigyes császár felétett lépéseket. A császár már nem tűnt számára olyan veszélyes hatalomnak, mint korábban. Birodalmának belső nehézségei, ellentéte Mátyással és Milánóval, itáliai politikájának kudarcai mind olyan tényezők voltak, amelyek megkönnyítették a kapcsolatok felvételét. Míg korábban a köztársaság azt tartotta előnyösnek, ha a szomszédos területeken minél többen osztozkodtak, és diplomáciája is ezt hivatott előmozdítani, az 1460-as évek végén viszont ez a megosztottság már nem volt kívánatos, mivel megkönnyíthette a magyar beavatkozást. Következésképpen nem emelt gátat a császári befolyás lassú, de állandó növekedésének. Az Ortenburg–Cillei örökség mellé III. Frigyes 1466-ban megszerezte a Walsee család birtokait,⁴⁴ és megszilárdította pozícióját Triesztben is.⁴⁵

A Trieszt körüli események alakulásán jól lemérhető a császárral szembeni velencei politika változása. Trieszt ugyanis állandó ellentét forrása volt a császár és Velence között. A császár tulajdonában lévő város gazdaságpolitikája sértette a velencei alattvalók kereskedelmi érdekeit. Velence két, Trieszt környéki vár elfoglalásával próbálta a várost jobb belátásra bírni, amit III. Frigyes nem kis ellenérzéssel fogadott. Velencei látogatása alkalmával, 1469 februárjában a várak visszaszolgáltatását kérte, amit a szenátus megtagadott.⁴⁶ A trieszti császárelenes lázadás idején, 1469 nyarán azonban a köztársaság már mindent megtett, hogy a császár kedvében járjon.⁴⁷ Követe útján sietett biztosítani őt afelől, hogy a lázadásban részt vett alattvalóit szigorúan megbünteti, és beszámolt arról is, hogy a várost, noha a lázadók felajánlották neki, nem vette birtokába. A város birtokbavétele minden bizonnyal szakításra vezetett volna a császárral, amit Velence, tekintettel a Mátyás hatalmának további növekedéséről kapott hírekre,⁴⁸ nem kockáztathatott meg. E hírek szerint Mátyás a császár leányának kezével együtt elnyerte volna Triesztet és a hozzátartozó területeket. Bár ennek valószínűsége csekély volt, mégis számoltak vele Velencében. Csakhamar kiderült azonban, hogy Velencének nem kell tartania attól, hogy III. Frigyes Triesztet Mátyásnak átengedi. Sokkal inkább fenyegetett annak veszélye, hogy Mátyás a Velencével határos császári területeken kezd akcióba. Ennek első jeleként értékelhetjük a császár ellen 1469 februárjában kitört stájer lázadást, amelynek vezetője a magyar királlyal kapcsolatban volt.⁴⁹

A továbbiakban Velence minden igyekezete arra irányult, hogy megakadályozza a magyar király beavatkozását a Frangepán grófok örökösödési viszályába. A tengeremléki Horvátországban birtokos Frangepánok a magyar érdekekkel sok esetben ellentétes politikát folytattak. Az atyai örökségen osztozkodni nem tudó testvérek közül ketten a császárhoz folyamodtak támogatásért.⁵⁰ Mindezt nem hagyhatta figyelmen kívül Mátyás sem, akinek viszonya a császárral újra elmérgesedett,⁵¹ és a Frangepánok ezen politikája a horvátországi területeken kaput nyithatott az osztrák befolyásnak. Bonyolította a helyzetet az állandó török fenyegetés, amely már az év elején arra ösztönözte Frangepán Istvánt, hogy a pécsi püspökkel egyetértésben Velence segítségét kérje,⁵² mivel a cseh ügyekkel elfoglalt Mátyásra nem számíthatott. Ha a török veszély nem is készítette cselekvésre a magyar királyt, a Frangepán család egyes tagjainak a császár felé tájékozódása kimozdította passzivitásából. 1469 nyarán kapitánya, Magyar Balázs fegyverrel támadt a grófokra,⁵³ és elfoglalta Zengget, ezt a gazdag kikötővárost, a grófi birtokok legértékesebbikét,⁵⁴ amelynek jelentősége stratégiai szempontból sem volt lebecsülendő.

Mátyás Zengg elfoglalását a török veszéllyel indokolta. A város birtokbavétele azonban éppenúgy szolgálta az esetleges osztrák⁵⁵ és velencei beavatkozás, mint a török betörések elleni védekezés ügyét. Érdeemes nagyobb figyelmet szentelni Velence beszámolójának, amelyben a pápát a Zengg körüli eseményekről tájékoztatta.⁵⁶ Mivel a grófoknak megígérte, a török közeledtének hírére elmenekült lakosságtól magára hagyott várost a támadástól megvédte. A veszély elmúltával visszatért városlakók hálából felajánlották neki városukat. Mivel sohasem sóvárgott mások javaira, elutasította az ajánlatot. Miután katonaságát kivonta a városból, a magyarok bevonultak, elűzték a grófokat, és birtokba vették Zengget.

Eddig a követutasítás, amelynek alapján a velencei követnek számot kellett adnia az eseményekről. Következésképpen már eleve célzatosan készült, kedvező színben tüntetve fel Velence szereplését. Valójában nehéz elképzelni, hogy a köztársaság a maga jószántából mondott volna le a városról, amelynek megszerzését a stratégiai szempontok mellett kereskedelmi érdekei is kívánatosá tették. Inkább arról lehetett szó, hogy nem akart háborúba bonyolódni a magyar királlyal, mert nehéz külpolitikai helyzete folytán minden újabb erőpróbát kerülni igyekezett. Keleten a törökkel harcolt, Nyugaton, azaz Itáliában Milánó, Firenze, Nápoly ellene létrejött szövetségével kellett felvennie a küzdelmet. Milánó és Nápoly egyébként újra tárgyalásokat kezdett a magyar királlyal.⁵⁷ A tárgyalások részleteiről nem sokat tudunk, csak a velencei források szolgálnak némi felvilágosítással. Velence természetesen nem nézte jó szemmel az olasz államok Mátyáshoz való közeledését, mert attól tar-

tott, hogy ellene akarják megnyerni őt. Bár Mátyás követei igyekeztek megnyugtatni Velencét, hogy az 1469 első felében Nápolyban folytatott tárgyalások egy eljövendő szövetségről sem a pápa, sem pedig Velence érdekeit nem sértik,⁵⁸ a köztársaság gyanúját nem oszlathatták el. 1469 júniusában Magyarországra induló követét megbízta, hogy szerezzen értesüléseket „de pratica matrimonii cum rege Ferdinando et de aliqua re que ad ...incomoda nostra pertinere possit” („a Ferdinánd királlyal folytatott házassági alkudozásokról, és mindarról, ami kárunkra lehet”).⁵⁹

Ezek után érthető az is, hogy csak a diplomácia eszközeivel kísérelte meg a vele szoros barátságban lévő Frangepánokat városuk visszaszerzéséhez hozzásegíteni. Igaz, katonát és pénzt is adott vállalkozásukhoz, de csak titkon, vigyázva, nehogy Mátyás tudomására jusson a dolog.⁶⁰ A pápa előtt azonban a lehető legrosszabb színben tüntette fel a magyar királyt, aki Zengg elfoglalásával, a Frangepánok iránt tanúsított ellenséges magatartásával a töröknek kedvez, mert a grófok „...potius, quam occupentur loca sua ab Hungaris, ea dabunt Turcis” („inkább a török kezére adják birtokaikat, mintsem a magyarok foglalják el”).⁶¹ Felkérte az egyházfőt, járjon közben Mátyásnál érdekükben,⁶² amit maga sem mulasztott el megtenni.⁶³ A grófok érdekében kifejtett tevékenységét úgy tüntette fel, mintha azzal az egész kereszténységet szolgálná, ügyük pártolása a török elleni védekezés megszervezésének fontos állomása lenne. Kétségtelen, a Frangepán-birtokok török kézre jutása nem használt volna a környező területek biztonságának, de az sem kétséges, hogy lázas diplomáciai tevékenységében Velencét nem elsősorban ez a szempont vezette. Számára Zengg korábbi státusának visszaállítása az államát egyre inkább bekeríteni látszó magyar hatalom visszaszorítása szempontjából volt elsőlegesen fontos.

1470 januárjában az a hír járta Velencében, hogy a magyarok Trieszt ellen készülődnek.⁶⁴ A Trieszt környéki várak miatt támadt ellentétét félretéve, Velence siet közölni a hírt a császárral, amiből nyilvánvaló, ki volt számára az igazi ellenség. Ugyanakkor tudni véltek Velencében Mátyás dalmáciai terveiről és arról is,⁶⁵ hogy a császár, ha a köztársasággal nem jut egyezsége a Trieszt környéki várakat illetően, Mátyással fog szót érteni, és barátsága első jeleként átengedi neki Triesztet. A két uralkodó ebben az időben⁶⁶ folytatott tárgyalásai során valóban felmerült Trieszt átengedésének kérdése, de az érdekek különbözősége eleve lehetetlenné tette a megegyezést, amelynek megghiúsulásában része volt Velencének is.⁶⁷ Mátyás újra belebonyolódott a cseh háborúba, és nem gondolhatott arra, hogy horvátországi hódítását kamatoztatva tovább erősítse hadállásait. A cseh háború lehetett az oka annak is, hogy Milánó erőfeszítései egy Velence-ellenes szövetség létrehozására nem jártak sikerrel.⁶⁸ Milánó pedig igen alkalmas időpontot választott Mátyás meg-

nyerésére. Akkor kezdeményezett tárgyalásokat, amikor a Zengg régi státusának visszaállításán, a császárral való egyezség megghiúsításán dolgozó velencei diplomácia ugyancsak a köztársaság ellen hangolta a magyar királyt. A királyi udvarban szívélyes fogadtatásban részesült milánói követnek a király csak annyit ígérhetett meg, hogy Itália államaival Milánó érdekeit sértő szövetséget nem fog kötni.

Így Zengg ügye egyelőre lekerült a napirendről. Mátyás kereste a megegyezést, amelyre Velence is nagy hajlandóságot mutatott, hiszen egyidejűleg két fronton viselt háborút. Elfogadta a status quót, és megállapodott Magyar Balázssal, Zengg kapitányával a velencei alattvalók Zenggba élvezett jogainak visszaadásában.⁶⁹ Velence szempontjából értékelve a történeteket, megállapíthatjuk, hogy Zengg korábbi státusának visszaállítását célzó akciójának sikertelensége ellenére sem alakultak számára kedvezőtlenül a hatalmi viszonyok. Mátyás és III. Frigyes továbbra is ellenséggként állt szemben egymással, és a cseh háborúval elfoglalt Mátyástól egyelőre nem kellett tartania. Kudarccal végződött Mátyás 1471 augusztusában tett kísérlete is, hogy házassági és szövetségi kapcsolatot létesítsen Milánóval.⁷⁰ Ebben az esetben a magyar király volt a kezdeményező, a szövetségre elsősorban neki volt szüksége. A császár ellen remélt benne támaszt, aki kettőjük nagy küzdelmében felülkerekedni látszott. Milánó azonban nem akart éppen akkor szorosabb kapcsolatot a királlyal, amikor annak kül- és belpolitikai helyzete egyaránt rosszra fordult. Mátyás egyébként is rosszul számított, amikor a milánói herceg császárellenes politikájára próbált építeni. A hercegségbe való beiktatás elmaradása a herceget ugyan szembeállította a császárral, de ellenséges magatartása az investitúra elnyeréséért folytatott tárgyalások mindenkori állásától függött.

Ez, a Velence számára oly kedvező egyensúlyállapot az 1470-es évek végéig, Mátyásnak az itáliai politikai életbe való aktívabb beavatkozásáig tartott. Mátyás és Velence kapcsolatát ebben az időszakban újra a török kérdés határozta meg. Az 1469 tavasza óta egyre gyakrabban előforduló török betörések elsősorban Velence és a császár területeit vették célba,⁷¹ de jelentős károkat okoztak a magyar felségterületeken is.⁷² Velence 1468-tól kezdve többször is szorgalmazta a pápánál és Európa koronás urainál, mindenekelőtt a császárnál és a magyar királynál a török elleni háború megindítását.⁷³ Mátyást a cseh királyság elfoglalása helyett Bosznia visszafoglalására,⁷⁴ a császárt, korábbi politikájával ellentétben, a magyar királlyal való kiegyezésre⁷⁵ ösztönözte, amiből a törökkel még mindig háborúban álló Velence nehéz helyzetére következtethetünk. A török elleni együttes fellépést akadályozó tényezőkre Milánó követte, C. Bollate mutatott rá.⁷⁶ A követ jól látta, mennyire fontos lenne Velencének Mátyás segítsége, de az sem maradt rejtve előtte, hogy a kölcsönös bizalmatlanság mennyire korlátozta az együttműködést. Ve-

lence 1469-ben egy erődítményrendszer kiépítését ajánlotta Horvátországban,⁷⁷ és javaslatát az évek során többször is megismételte. Mátyás a tervet csak abban az esetben tartotta elfogadhatónak, hogyha az erődítményrendszer a birodalom költségén készül el, és védelméről magyar katonaság gondoskodik.⁷⁸ Velence viszont a katonaságnak legalább az $\frac{1}{3}$ részét a saját zsoldosaiból kívánta kiállítani. A közös erővel megvalósított határvédelem terve így megbukott, az érdekelt államok „separatamente” („külön-külön”)⁷⁹ védekeztek. 1470 júniusában a császár kezdeményezésére Fiumében találkozott a három állam követe, hogy a határvédelemről tanácskozzon, de a tárgyalások nem sok jóval biztattak.⁸⁰ Velence csak egy hónappal azelőtt utasította el Magyar Balázs segélykérelmét, aki Boszniában tervezett akciót a török ellen.⁸¹

Annak ellenére, hogy diplomáciai erőfeszítései sem a pápánál, sem III. Frigyesnél, sem pedig Mátyásnál nem vezettek eredményre, Velence Negroponte elvesztése után újabb elkeseredett akcióba kezdett. Javaslatára II. Pál pápa 1470 decemberében megújította a „Lega Italica”-t,⁸² amely Itália belső békéjének biztosításán túl a török elleni küzdelmet tűzte ki célul. A „Lega Italica”-ba tömörült államok ellentétei azonban eleve lehetetlenné tették a közös fellépést. A pápa maga sem vehette túlzottnak komolyan a török elleni küzdelmet, mert alig egy hónappal később újabb összeget utalt át Mátyásnak a cseh háborúra. Így nem róható fel a magyar királynak sem, hogy az őt harcra buzdító velencei követnek válaszként régi sérelmeivel hozakodott elő.⁸³

IV. Sixtus azonban nagyobb figyelmet szentelt a török ügynek, mint elődje, ami nem utolsósorban az egyre gyakoribbá váló török betörésekről rendszeresen tudósító Velence érdeme. 1471 decemberében legátusát, Marco Barbót Bécsbe és Budára küldte, hogy a két uralkodót törökellenes terveinek meggyerje, és békét közvetítsen a magyar király és a Jagellók között.⁸⁴ A pápai tervezet⁸⁵ a török elleni küzdelemben Mátyásnak és országának szánta a főszerepet, mint olyannak, amely adottságainál fogva a leginkább rátermett arra, hogy a törökkel hadat viseljen. A legfontosabb feladatként éppen ezért Mátyás erősítését, kellő pénzzel való ellátását jelölte meg. Ugyanakkor óva intette a királyt, hogy erejét meghaladó vállalkozásokba kezdjen a török ellen. Ettől azonban nem kellett a pápának tartania. A kortársak megítélése szerint a király előbb fog megegyezni a törökkel, mint európai ellenségeivel. Velencének így egyelőre be kellett érnie a pápa és Nápoly szövetségével. Nápoly kiválását a köztársasággal szemben álló itáliai államok csoportjából komoly diplomáciai sikerként könyvelték el Velencében, és a 15 évre kötött szövetségben a török ellen is támaszt reméltek.⁸⁶ Biztató hírek érkeztek a Jagellók és Mátyás béketárgyalásairól is.

Mátyást azonban a Jagellókkal folytatott tárgyalásoknál is jobban izgatta III. Frigyes és Merész Károly burgundiai herceg alakulóban lévő

BEATRIX KIRÁLYNÉ DOMBORMŰVES ARCKÉPE (LOMBARD-MILÁNÓI
MESTER 1485–1490 KÖRÜLI MŰVE; BUDAPEST, SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM)

szövetsége, amelynek megkötését igyekezett megakadályozni. Ezen törekvésében érdekei találkoztak Milánóéval, amely Velence pozíciójának gyengítésére szintén a császár és a burgundiai herceg szétválasztásán fáradozott.⁸⁷ Mátyás 1473 januárjában⁸⁸ küldte követét, Rabenstein János visegrádi prépostot – „consigliarium in nonnullis rebus et negociis nostris” („bizonyos ügyeinkben tanácsosunkat”) – Milánóba. Rabenstein

Mátyás nevében valamikor az év első felében szövetséget⁸⁹ kötött Galeazzo Maria Sforzával. A szövetség Velence ellen irányult, és pontosan szabályozták, hány katonát tartoznak a felek kiállítani a köztársaság megtámadása esetén. Feltételezhető, hogy a szövetséget az olasz erőviszonyokban Velence javára beállott változás hívta életre, következésképpen elsősorban Milánó érdekeit szolgált. Nem látszik valószínűnek, hogy Mátyás 1474-re – az okmányban ugyanis ez az időpont szerepelt – tervezett volna hadjáratot Velence ellen, hiszen ügyei a lengyelekkel még függőben voltak, és Velencével való akkori viszonya sem tette a háborút indokolttá. S hogy mennyire elhamarkodott lépés volt ez a király részéről, az elkövetkező hónapok eseményei bizonyították. A magyar politikai közvélemény nyomására Mátyás kénytelen nagyobb figyelmet szentelni a török ügynek, és ennek egyik jeleként 1473 őszén Velencével fűzte szorosabbra kapcsolatait.⁹⁰ A köztársaság ugyan nem mulasztotta el tudomására hozni, hogy Uzun Haszan leverésével a kedvező alkalom Bosznia elfoglalására már a múlté,⁹¹ a segélypénzek folyósításától azonban nem zárkozott el.⁹²

A Ciprus miatt támadt feszültség Velence és Nápoly szövetségét 1474 közepe táján felbontotta. Ez az esemény maga után vonta az itáliai államok hatalmi csoportosulásának átrendeződését. Milánót Nápolyval való ellentétei Velencéhez közelítették, és az érdekazonosság 1474 novemberében⁹³ szövetséget hozott létre közöttük, amelyhez Firenze is csatlakozott. Az új liga bevallott célja az Adria keleti partján fosztogató török visszaszorítása volt, de valójában a pápa és Nápoly ellen szervezkedtek. Kevéssel a liga megalakulása előtt, 1474 októberében hirdették ki Boroszlóban Mátyás és Aragóniai Beatrix, a nápolyi király második leányának eljegyzését. Az eljövendő házasság Mátyást végleg az itáliai államok azon hatalmi csoportosulásához kapcsolta, amelyhez Ferdinánd nápolyi király is tartozott, aki ekkor a pápa szövetségese volt. Az eddigiek alapján nehéz lenne megmagyarázni, mi késztette Mátyást, hogy Milánónak és az akkor éppen félig-meddig szövetséges Velencének hátat fordítva, végleg Nápoly mellett kötelezze el magát. A szász választófejedelem követe, aki részt vett a budai királyi menyegzőn, arról tudósított, hogy a házasságot tulajdonképpen a pápai követ, Lorenzo Roverella hozta össze.⁹⁴ Ebből arra következtethetünk, hogy Mátyás IV. Sixtus kívánságára, ha ugyan nem nyomására fűzte szorosabbra kapcsolatait Nápolyval. IV. Sixtus feltehetően Mátyás leválasztásával próbálta gyengíteni a velük szemben álló államok szövetségét. A pápa diplomáciai, anyagi támogatására egyaránt rászoruló Mátyás pedig nem szegülhetett ellen akaratának. Ugyanakkor a tájékozódást Nápoly felé megkönnyítette Velence császárbarát politikája, Milánó közeledése Velencéhez, és az a tény, hogy a nápolyi király családja révén mind Itáliában, mind Európában rendelkezett összeköttetésekkel. Testvére Szicília és Aragónia

MÁTYÁS ÉS BEATRIX CÍMERÉNEK FAMETSZETES ÁBRÁZOLÁSA
A THURÓCZY-KRÓNIKA AUGSBURGI KIADÁSÁBAN (1488)

ura volt, elsőszülött fia a milánói hercegi házból nősült, egyik leányát, Eleonórát pedig a ferrarai herceg vette feleségül.

Házassága azonban nem akadályozhatta meg abban, hogy a török elleni küzdelemben továbbra is Velencére kívánjon támaszkodni. III. István moldvai vajdától 1475 júniusában származott hírek szerint a török Caffa elfoglalása után Moldva és Magyarország ellen indul. Mátyás a fenyegető hírekről tájékoztatta a Budán tartózkodó velencei követet, majd az olasz államok érdektelenségét kárhoztatta.⁹⁵ A Magyarországot és Velencét összekapcsoló közös sorsra hivatkozva, hogy ti. „az első közt vannak azon államok sorában, amelyeket a török elnyeléssel fenyeget”,⁹⁶ együttes fellépést ajánlott Velencének. Szokásához híven pénzt kért, 3000 lovas zsoldjának kifizetését. A szerepek tehát felcserélődtek. Eddig Velence ostromolta Mátyást a török elleni összefogásért, most viszont Mátyáson volt a sor. A Nápoly felé tájékozódó király iránt a köztársaság már nem viseltetett olyan jóindulattal, mint korábban. Többször is megkísérelte, hogy a törökökkel békét kössön,⁹⁷ és csak a tárgyalások sikertelensége készítette, hogy újra felkarolja a török elleni összefogás ügyét. 1475 decemberében a milánói követ jelentette Rómából,⁹⁸ hogy a pápa jelentős pénzek folyósítását ígerte meg a magyar királynak. Mivel a pénzt az itáliai államoknak kellett összeadniuk, a követ nem sok

reményt fűzött a segélyakció sikeréhez. A követnek igaza volt, az olasz államok között lévő ellentétek ezen a téren is éreztették hatásukat. A milánói herceg egyenesen vonakodott a pápa adakozásra felszólító kérelmének eleget tenni, mivel nem nézte jó szemmel, hogy az egyházfő, aki „è più Ferrandina (sic!) che ecclesiastica” („inkább Ferdinánd, mint az egyház érdekeit nézi”), ilyen nagy szolgálatot tegyen a nápolyi király véjének.⁹⁹ A törökkel még mindig harcban álló Velence azonban felül tudott emelkedni a pártszempontokon, és a pénz mielőbbi összegyűjtését, Mátyásnak való elküldését szorgalmazta szövetségeseinél.¹⁰⁰ Milánó továbbra is hajthatatlan maradt, így a Budára 1476 augusztusában megérkezett pápai legátus csak Velence, Nápoly és Firenze pénzküldeményét nyújthatta át Mátyásnak,¹⁰¹ akit ekkor már a török háború kérdése tulajdonképpen nem is nagyon foglalkoztatott.

Milánó tehát elhidegült Mátyástól, és a király Nápoly itáliai pozíciójának erősítését célzó politikája csak még inkább elmergesítette viszonyukat. Sem Mátyás, sem Milánó nem akadályozta meg, hogy III. Frigyes 1475 novemberében szövetséget kössön Merész Károly burgundiai herceggel. Mátyás azonban továbbra sem mondott le arról, hogy a herceget a maga oldalára állítsa. Elsőként a császár és a herceg szövetségének gyengítésével próbálkozott, és ezt a császár fia és a herceg leánya között tervezett házasság megghiúsításával vélte elérni.¹⁰² Arra akarta rávenni Burgundia urát, hogy leányát a nápolyi király másodszülött fiának adja nőül. Fáradozása nem járt eredménnyel, mert a hercegnő apja halála – 1477 januárja – után Miksa főherceg felesége lett. Mátyás még abban az évben újabb kísérletet tett nápolyi szövetségese hatalmának növelésére. A korneuburgi béketárgyalások során azzal a kívánsággal állt elő, hogy a császár Galeazzo Maria Sforza örököse helyett Ferdinánd nápolyi király fiát iktassa be Milánó hűbérébe, és jegyezze el vele leányát, Kunigundát. Tisztában lévén azzal, hogy javaslatát nem lesz könnyű elfogadtatni a császárral, annak elfogadása esetén lemondott volna a 100 000 arany hadikárpótlásról, amely a békeszerződés értelmében megillette.

Ha III. Frigyes teljesítette volna Mátyás kívánságát, nemcsak lombardiai terveit kellett volna feladnia, de nehéz helyzetbe hozta volna Velencét is. Nápoly befolyásának ilyen mérvű növekedésével Velence szinte teljesen az ellenséges hatalmak gyűjűrébe került volna. Velence egyébként Mátyás e törekvésének közvetlen előzményét láthatta abban az 1477 márciusában elterjedt hírben,¹⁰³ hogy Zengg városát adományként Ferdinánd egyik fia kapta volna meg. A hír nem bizonyult igaznak, de Velencét nem kevésbé aggasztotta az is, hogy a magyar király még ez év áprilisában a Frangepánok rovására tovább terjeszkedett a tengerparton.¹⁰⁴ Mindazonáltal a török veszély egyelőre még a magyarénál is fenyegetőbbnek tűnt, és Velence még mindig bízott abban, hogy Má-

tyás, ha a császárral békét köt, a török ellen fordul. A béke mielőbbi megkötését közvetítő tevékenységével maga is igyekezett előmozdítani.¹⁰⁵ 1478 májusában a császár gráci udvarából érkezett követjelentés¹⁰⁶ éppen az ellenkezőjéről győzhette meg Velencét. Eszerint Mátyás II. Mehmed követeivel fegyverszünet vagy béke megkötéséről tárgyalt, és nem lehetetlen az sem, hogy a velenceiek ellen indít háborút.

A Velence elleni magyar támadást 1478 júliusában,¹⁰⁷ a Pazzi-összeesküvés nyomán támadt háborúskodás alatt várták Itáliában. A háborúban Velence–Milánó–Firenze Ferrarától is támogatott ligája a pápa és Nápoly szövetségével állott szemben. Mátyás azonban egyelőre előbbre valónak tartotta a cseh királlyal folytatott tárgyalásainak eredményes befejezését, a brandenburgi fejedelem és a sagani herceg viszályának elsimítását, mint az olasz háborúba való beavatkozást. Ezen szándékáról mindössze két adatból következtethetünk: 1478 nyarán és 1479 januárjában engedélyt kért a császártól, hogy Velence ellen támadó katonái átvonulhassanak területein.¹⁰⁸ A császár mindkét esetben elutasította kérelmét. A támadás elmaradásának azonban más okai is lehetnek. Időközben úgy ítélhette meg az itáliai erőviszonyokat, hogy azok a Velencével való végleges leszámolást, amire tulajdonképpen törekedett, nem teszik lehetővé. Számolva a milánói politikában újra felszínre törő Velence-ellenességgel, követe, G. Cavitello útján megpróbálta a herceget rábírni, hogy váljon ki a ligából, és álljon a pápa, illetve Nápoly oldalára.¹⁰⁹ Cavitello azonban eredmény nélkül távozott Milánóból. Kudarcot vallott Mátyás a császárnál is, aki többszöri sürgetésére sem volt hajlandó sógorát Milánó hűbéréhez juttatni.¹¹⁰

Így ezúttal nem került sor Velence megtámadására, de annak veszélye, legalábbis a köztársaság szemében, továbbra is fenyegetett. 1479 tavaszán a Frangepánok ellen újabb magyar támadás indult.¹¹¹ Velence Mátyás akciójában Zsigmond dalmát politikájának megújulását látta, ami előbb-utóbb háborúhoz vezet. Bár Mátyás a Frangepán-birtokok megszerzésével az osztrák beavatkozásnak akarta elejét venni, Velence ellenében is megerősítette volna pozícióját. Velence természetesen nem nézte tétlenül a Frangepánok megtámadását. Hagyományos politikájához híven diplomáciai úton igyekezett a magyar királyt szándékától eltéríteni, figyelmeztetve őt, hogy a grófok védnöksége alatt állnak.¹¹² Ez az érv aligha lett volna hatásos, ha más nyomósabb ok nem kényszeríti, hogy a támadással felhagyjon. Amióta Velence a szultánnal békét kötött – 1479 januárjában –, a török nyomás nagyobb súllyal nehezedett a magyar határokra, amiben Mátyás szerint a köztársaság sem volt vétlen. 1479 októberében terjedelmes levélben számolt be a pápának azokról a pusztításokról, amelyeket a törökök Velence ösztönzésére országában véghezvittek.¹¹³ Mindez fokozta az ellentétet, a nyílt háború azonban csak 1480 elején, Veglia szigete kapcsán látszott bekövetkezni.

A magyar támadás ekkor a Frangepán család tengeri birtokát, Veglia szigetét vette célba. A vállalkozás a velencei szenátus szerint egyenesen a köztársaság Adria feletti fennhatóságát veszélyeztette, amelytől pedig a dalmát part és a szigetek biztonsága függött.¹¹⁴ A segítségért folyamodó Frangepán Jánost, mint régi vazallusát, Velence gályáival támogatta,¹¹⁵ kísérletet téve egyben az ügy tárgyalás útján történő elintézésére.¹¹⁶ A sziget ellen felvonuló Magyar Balázssra azonban nem hatottak az érvek, és Velence nem látott más lehetőséget a sziget megtartására, mint hogy Frangepán Jánost jogairól lemondatra, tulajdonába vegye Vegliát.¹¹⁷ A tulajdon átruházásról sietett értesíteni Mátyást, akit igyekezett a szigetre való eredendő jogairól meggyőzni.¹¹⁸ A követjárás sikerében nem igen bízhatott, mert a követküldéssel egy időben az adriai flotta kapitányát utasította,¹¹⁹ hogy a szigetet, ha kell, fegyverrel védje meg. Valóban, a háború elkerülhetetlennek látszott. A császári követ is a magyarok hadi készülődéséről adott hírt Velencében, és közölte, hogy ura ismételten megtagadta az engedélyt a magyar csapatoktól, hogy tartományain vonuljanak át Velence ellen.¹²⁰ Ezek után váratlanul érthette a köztársaságot az 1480 márciusában bekövetkezett fordulat: Magyar Balázs felhagyott a sziget ostromával és visszavonult, Mátyás pedig újra barátságos magatartást tanúsított a velenceiek iránt.¹²¹ Magatartásának megváltozását az indokolhatta, hogy a császárral háborúban álló király a Velence-ellenes liga felbomlásával nem akart háborúba bonyolódni Velencével.¹²² Hosszú tárgyalások következtek Veglia szigetének hovatartozásáról, amelyet Mátyás magának követelt. Figyelembe véve az erőviszonyokat, a tárgyalások nem végződhetek Velencére nézve hátrányosan. Mátyás kénytelen volt egyelőre lemondani a szigetről,¹²³ ami természetesen nem a jó kapcsolatok útját egyengette. Bár színleg helyreállt a jó viszony, a feszültség nem csökkent a két állam között.

Az itáliai államok újabb hatalmi csoportosulásában Velence ezúttal a pápa mellé került. Velük szemben Firenze, Milánó, Nápoly szövetsége állt.¹²⁴ A nepotizmusáról híres IV. Sixtus unokáját Velence segítségével kívánta Nápoly trónjára emelni, és a támogatás fejében Ferrarát ígérte a köztársaságnak. Ferrara megszerzése mellett több érv is szólt. Estei Miklósnak, Ferrara urának az ellenpárthoz való csatlakozása maga után vonhatta a városban élvezett kereskedelmi kiváltságainak elvesztését. Estei Miklós egy idő óta jó kapcsolatban állt Mátyással, és így félő volt, hogy a magyar király adriai tervei megvalósítására igénybe veszi segítségét. Az 1482 tavaszán Ferrara ellen megindított háborút Velence azért merte vállalni, mert számított arra, hogy a császárral és a törökkel egyaránt harcban álló Mátyás nem fog az itáliai ügyekbe beavatkozni.¹²⁵ Számítását teljes mértékben igazolta Ferrara és Nápoly eredménytelen kísérlete, hogy a királyt beavatkozásra, a ligába való belépésre bírják.

A liga tagjaival folytatott tárgyalásai felfedték Mátyás Velencével

kapcsolatos terveit is. A Velencével végleges leszámolást óhajtó Mátyás nem bízott az olasz ligák szilárdságában, és csak akkor csatlakozott volna a szövetséghez, ha kellő biztosítékot nyer arra nézve, hogy tervét megvalósíthatja. 100 000 arany ellenében kész lett volna 10 000 svájci gyalogost és 6000 magyar lovast küldeni a liga megsegítésére. Ha további 100 000 aranyat kap, kiállít egy másik sereget is, amellyel hátba támadná Velencét. Ő maga sem riadna vissza az áldozatvállalástól, hogy a velenceiek „se sentano danificati più che non pensano de danificare altrui”¹²⁶ („oly mértékben károsodjanak, hogy mások kárára ne munkálkodhassanak”). Az olasz államok sokallhatták az összeget, mert Mátyás, hiába sürgette, nem kapott választ ajánlatára. 1484 márciusában újabb javaslattal állt elő, amelyből Velence elleni háborújának egyik fő indítékát is megismerhetjük.¹²⁷ Amennyiben az időközben Velencétől elpártolt pápa felhatalmazná őt, hogy mihelyt Dalmáciát visszaszerezte, békét köthet Velencével, pénz nélkül is kész a háborúra. Ha ez a kívánsága nem teljesül, a háborúban való részvételéért a korábbiakhoz képest magasabb árat szab. Ebben az évben még kevesebb esélye volt annak, hogy Mátyás kívánságait teljesítik, mert a hadihelyzet ekkor már egyértelműen a ligának kedvezett. Ugyanakkor az sem látszik valószínűnek, hogy a magyar király akár az első, akár a második esetben komolyan gondolt volna a háborúra, mivel ez túlságosan nagy áldozatokat követelt volna tőle. Békét kellett volna kötnie a császárral,¹²⁸ azaz le kellett volna mondania élete nagy céljáról, a császárral 1463-ban kötött előnytelen szerződés megsemmisítéséről, amiért nem kárpótolhatta volna a Velencén aratott győzelem.

Mátyás talán éppen a ligával folytatott sikertelen tárgyalásoktól indítva, egy váratlan fordulattal 1484 májusában Velencének tett szövetségi ajánlatot.¹²⁹ Nem lehetett előtte ismeretlen, hogy az olasz államok közül egyedül Velencének volt komolyabb ellentéte a császárral, és ezzel a szövetséggel éppen a császár ellenében kívánta erősíteni pozícióját. Amióta a háborút egyedül viselte, Velence igyekezett a jó viszonynak legalább a látszatát megőrizni, anélkül azonban, hogy a lényegét illetően engedett volna. Míg készséggel beleegyezett, hogy a király alattvalói az Adria túlsó partjáról szabadon szállíthassanak Zenggbe különböző árukat,¹³⁰ addig Veglia kérdésében hajthatatlan maradt. Bár egyes, igaz, Budáról származott hírek szerint a császárt pénzzel támogatta,¹³¹ szövetséget azonban, akármennyire is szeretne volna III. Frigyes, nem kötött vele a magyar király ellen.¹³² De nem talált meghallgatásra Velencében Mátyás szövetségi ajánlata sem, és elutasító választ kaptak pénzsegélyt kérő követei is.¹³³ Mátyás rosszul ítélte meg a császár és Velence ellentétét, nagyobbnak vélte, mint az a valóságban volt, és főként nem látta, hogy a köztársaság inkább tart tőle, mint a vele szemben állandóan visszakozni kényszerülő császártól. A szövetséget előkészítő tárgyalások

részleteit nem ismerjük. Mindössze Sanudo értesüléseire hagyatkozhatunk, aki szerint Velence azzal indokolta elutasító válaszát, hogy Mátyás a vele ellenséges Aragóniai-házzal tart fenn kapcsolatot, ami a szövetséget eleve lehetetlenné teszi kettőjük között. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a magyar király a szövetség megkötését olyan feltételekhez kötötte, amelyek Velence számára elfogadhatatlanok voltak.¹³⁴

A ferrarai háborút lezáró bagnolói béke után Velence Mátyással szemben követett politikájában mindössze annyi változás történt, hogy az itáliai harcok megszűntével tevékenyebben működhetett közre a császár Adria menti birtokai védelmében. Az 1480-as években ezek a területek a magyar támadások állandó célpontjául szolgáltak, és a császár nem volt abban a helyzetben, hogy kellő védelmükről gondoskodják. 1485 augusztusában kétségbeesett hangú levelében arra kérte a köztársaságot, karolja fel birtokai védelmének ügyét.¹³⁵ S hogy Velence sem pénzzel, sem katonával nem fukarkodott, azt III. Frigyes köszönőlevelei tanúsítják.¹³⁶ A köztársaság azonban továbbra is ügyelt arra, hogy a Habsburg-birtokok védelme miatt a magyar királlyal háborúba ne keveredjék. A Pordenone védelmére küldött velencei zsoldosok pl. császári lobogó alatt vonultak be a városba 1485 szeptemberében.¹³⁷ Hasonló meggondolásból nem csatlakozott ahhoz a szövetséghez sem, amelyet a császár és a lengyel király kezdeményezett 1486 júliusában Mátyás ellen. „...cum iam diutissime fuerit pax cum illo, et plurimos annos quiete inter nos vixerimus, nulla ab eo nobis offensione illata...” („Már régóta béke van közöttünk, évek óta nyugalomban élünk, nem támadott bennünket”) – érvként ezt hozták fel Velencében 1486 júliusában a császár és a lengyel király követleinek, akik a szövetség előkészítésén fáradoztak.¹³⁸ Ugyanakkor nem mulasztották el a császár követének tudomására hozni, hogy Velence kevéssel azelőtt tagadta meg az engedélyt Mátyás hadaitól, hogy területein vonuljanak át, és hadianyagot szerezzenek be, amivel újra a császár iránti barátságáról tett tanúságot.¹³⁹ Ha a szövetséghez nem is csatlakozott, a lengyel király érdekében közbenjárását ígérte a szultánnál, hogy mielőbb békét köthessen a törökkel, és teljes erejével Mátyás ellen fordulhasson.¹⁴⁰

Igaz, Velence és Mátyás egy idő óta, miként a szenátusban megfogalmazták, békében élt egymással, de ez nem szüntethette meg a fennálló ellentéteket. A magyar politikai közvéleményben a velenceiek úgy szerepeltek, mint akik „conati sunt et semper conantur ad terras et dominia ad sacram coronam pertinentia pedem inferre et illa usurpare prout etiam aliquam partem de facto usurparunt...” („törekedtek és most is törekcszenek, hogy lábukat egyes, a magyar koronához tartozó területeken megvessék, és e területeket megszerezzék, miként ez már részben sikerült is nekik”). Az 1486. évi országgyűlésen tehát ebben látták az ellentétek fő okát. Ehhez járult még Velence császárbarát politikája, amely

elsősorban Mátyásnak okozott gondot. Mátyás olasz politikája az 1480-as évek közepe táján egyelőre nem adott okot a feszültség további fokozódására. Bár a magyar király feleségére való tekintettel Nápollyal nem szakíthatott, a számára egyre terhesebbé váló nápolyi ügyektől lehetőleg igyekezett magát távol tartani. Így, amikor az 1485. év végén VIII. Ince pápa és a nápolyi király között újra fegyveres összetűzésre került sor, csak csekély segítséget nyújtott apósának. Velencét ugyan háborúval fenyegette meg, ha fellépne a nápolyi király ellen, de erre, annak ellenére, hogy Velence a pápát támogatta, nem került sor.¹⁴¹ Mátyást érdekei az elkövetkezőkben egyre inkább Milánóhoz közelítették. Milánó régenshercege, Lodovico Sforza, aki pedig hatalomra kerülését Ferdinánd király segítségével köszönhette, nem mindig folytatott a nápolyi érdekeknek megfelelő politikát. Ez először a ferrarai háború idején vált nyilvánvalóvá, amikor Nápollyal támadt viszálya nehezítette a szövetségesek együttműködését. A háborút lezáró béke is tulajdonképpen Milánó és Velence közeledésének eredménye volt. A Sforzák francia orientációja sem volt az Aragóniai-ház tetszésére, különösen az 1480-as évek közepén nem, amikor a francia király újra intenzívebb Nápoly-ellenes politikába kezdett.¹⁴² Mátyás pedig azontúl, hogy fiának a hercegi házból kívánt feleséget szerezni, éppen Milánó francia kapcsolatait akarta a maga számára kamatoztatni.

A magyar király 1481 óta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a francia királyt egy Habsburg-ellenes koalíciónak megnyerje, amelyet most Burgundia új ura, Miksa ellen akart létrehozni. Erre jó alkalom kínálkozott 1486 második felében, amikor VIII. Károly francia király és Miksa háborúban állott egymással. A háború – miként ezt a ferrarai hercegné 1486 júliusában magyarországi követének írta¹⁴³ – Nápolynak kedvez, mivel a lotharingiai herceg nem jöhet a pápa segítségére. A pápa és Nápoly konfliktusa azonban hamarosan lezárult, és így Mátyás francia tárgyalásait nem zavarta Nápoly háborúja a pápával. 1486 nyarán és őszén sűrű követjárás kezdődött a két királyi udvar között, ami azonban végül is nem hozta meg a kívánt eredményt.¹⁴⁴

Milánó Miksa ellen nem volt teljes értékű szövetséges. Úgy látszik, Mátyás nem számolt azzal, hogy a milánói herceg politikáját mindenekelőtt a császári investitúra elnyerésének szolgálatába állította, és e célt Miksa segítségével vélte elérni. Így a francia udvarban Milánó nem sok segítséget nyújthatott Mátyásnak. De ha nyújthatott volna is, akkor sem lendíthetett volna sokat az ügyön, mert 1487 végén a spanyol támadás VIII. Károlyt Miksához közelítette.¹⁴⁵ VIII. Károly és Mátyás érdekei különben is elég messze estek egymástól, amit a Dzsem herceg kiadatásáért folytatott tárgyalások kudarca is bizonyított. Mátyás követe, Filippec János titkos kancellár több hónapot töltött a francia udvarban, hogy a királyt a török herceg kiadatására bírja. Fáradozása hiábavaló volt,

mert a francia király nem őt, hanem a velencei követet hallgatta meg, aki viszont éppen ennek megakadályozásán dolgozott. Velence ugyanis minden diplomáciai ügyességét latba vetve küzdött azért, hogy megakadályozza a herceg Magyarországra kerülését.¹⁴⁶ Attól tartott, hogy az értekes túszt Mátyás ellene használná fel, és mindent elkövetett, hogy a herceg szövetségese, a pápa kezébe kerüljön.¹⁴⁷ A pápa ugyanis nem bízott a Nápolyval kötött béke tartósságában, és nem sokkal a békekötés után, 1487 februárjában Velencével és Firenzével lépett szövetségre. Elképzelhető, hogy a szövetség megkötését siettettek a Corvin János és Bianca Sforza házasságkötésének előkészítésére¹⁴⁸ tett lépések, amelyek Mátyás kapcsolatát a szövetséggel szemben álló államokkal még szorosabbra fűzték. Igaz ugyan, hogy a házasság nem találkozott Nápoly tesszésével, és Milánó viszonya Nápolyval sem volt zavartalan, de egyelőre egyazon politikai csoportosuláshoz tartoztak, amelyet Mátyás is támogatott.

Velence hiába intette óvatosságra franciaországi követét, Dzsem ügyében tett lépései nem maradhattak rejtve a magyar király előtt.¹⁴⁹ Az 1480-as évek vége felé ehhez járult az „anconai ügy”, amely kettőjük viszonyát még feszültebbé tette. Ancona, noha a pápa fennhatósága alá tartozott, tengeri kereskedelmét tekintve Velence ellenőrzése alatt állott. Feltehetően Mátyás sem nézte jó szemmel, hogy Zengg kereskedelme az Adria túlsó partján lévő városokkal Velence engedélyétől függött, és ezt az áldatlan állapotot úgy vélte megszüntetni, hogy a nyugati part legjelentősebb kereskedővárosával, Anconával épít ki kapcsolatokat. Ancona és Mátyás között, legalábbis Velence szerint, már 1486 novemberében volt némi közeledés,¹⁵⁰ amely azonban csak 1487 tavaszán öltött konkrétabb formát. Ancona Mátyás törekvését Velence adriai pozíciójának gyengítésére csak helyeselhette, és a kapcsolatok felvételét maga is szorgalmazta. 1487 tavaszán egyik polgárát küldte a királyhoz, hogy a várost védnöksége alá helyezze.¹⁵¹ Mátyás a város ajánlkozását elfogadta, és hozzájárult a magyar felségjelek használatához. Velence az eseményt úgy értékelte, mint évekkal azelőtt Zengg városának királyi kézbe kerülését. Mátyás újabb, ellene irányuló akcióját látta benne, és nem is egészen alaptalanul. Ancona ugyanis 1488 májusában bejelentette, hogy a magyar felségjelek használata a pápa fennhatóságát¹⁵² a város felett nem érinti. Pecchinoli pápai legátus jelentéséből is az tűnik ki, hogy Ancona Velence ellenében keresett és talált pártfogást Mátyásnál.¹⁵³ Más kérdés azonban, hogy Mátyás anconai kapcsolatait fel akarta használni arra is, hogy a nápolyi királlyal ismét harcban álló VIII. Incére apósa, de még inkább a saját érdekében nyomást gyakoroljon. Mátyás ugyanis szemére vetette a pápának, hogy a francia királyt Dzsem herceg kiadatásának megtagadására kötelezte, Ancona városát egyházi átokkal sújtotta, és amit magára nézve a leginkább sérelmesnek tartott, elismer-

te Miksa és Ulászló királyságát. Pecchinoli jelentése szerint a király mindezt elsősorban a pápára nagy befolyást gyakorló Velencét tette felelőssé, amely VIII. Ince vele szemben követett politikáját meghatározta.¹⁵⁴

A Mátyás és Velence közötti feszültség növekedésének szinte törvényszerű velejárója a dalmáciai magyar igények előtérbe kerülése. Ezúttal arról kapott hírt Velence, hogy egyes zárai polgárok a város magyar kézbe juttatásáról tárgyalnak,¹⁵⁵ ami Zára védelmének erősítésére készítette a köztársaságot. Mivel „...non est ambigendum, qualis sit animus regis Hungarie adversus statum nostrum” („nem kétséges, hogy a magyar király államunk nagy ellensége”),¹⁵⁶ a szomszédos császári területek ellen kibontakozó magyar támadással egy időben a velenceiek készenléti állapotot rendeltek el határaikon. Mátyás azonban egyelőre nem gondolhatott Velence megtámadására. Újabb koalíció volt ellene kialakulóban. 1489 áprilisában I. Ulászló cseh király apjával, a lengyel királlyal kötött szövetséget ellene, és néhány hónappal később kibékült III. Frigyesel is. Ugyanakkor Nápoly Beatrix utódlása érdekében tett lépéseit is ki kellett védenie. Talán ez utóbbit lett volna hivatott elősegíteni a Nápolyval változatlanul ellenséges viszonyban lévő pápának tett szövetségi ajánlata. Velence római követe jelentette 1489 tavaszán a szenátusnak, hogy a pápa személyesen tájékoztatta őt „circa propositionem per eum (magyar követ) nomine illius regie Majestatis factam de phedere ineundo cum Sanctitate sua” („a magyar követ javaslatáról, amelyet királya nevében a pápával kötendő szövetség tárgyában tett”), és egyben közölte azt is, hogy a pápa visszautasította az ajánlatot.¹⁵⁷ VIII. Ince, úgy látszik, többre értékelte Velence szövetségét, és sem Ancona ügye, sem a király közeledése nem bírhatta rá, hogy Mátyás érdekeit sértő rendelkezéseit megváltoztassa.

A pápa elutasító válaszát minden bizonnyal nagy megkönnyebbüléssel vették tudomásul Velencében, ahol Miksa és Mátyás közeledése újabb aggodalomra adott okot. Velence még áprilisban elküldte követét a császárhoz és Mátyáshoz, hogy békeközvetítőként felajánlja szolgálatait.¹⁵⁸ A kezdeményezés azonban kicsúszott a kezéből, mivel a közvetítésével folyó tárgyalásokkal szinte egy időben Miksa is felvette a kapcsolatot a királlyal. Miksa nem értett mindenben egyet apjával, és így félő volt, hogy a béke a császár háta mögött, akarata ellenére jön majd létre. Az 1489 júniusában lezajlott találkozó eredményeiről a diplomáciai körökben különböző hírek keringtek. A milánói diplomaták szerint újra a császár Adria menti területeinek átengedéséről tárgyaltak.¹⁵⁹ S hogy Velence számára nem sok jóval biztattak az októberben, Laibachban folytatott tárgyalások sem, jelzik a Tízek Tanácsának utasításai. 1489 novemberében magyarországi követükkel közlik, hogy Velencét kellemtelenül érintő híreket hoznak hamarosan a tudomására, és ezután nem

sokkal elrendelték Zára erősítését.¹⁶⁰ Források híján csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk arra nézve, mit tartottak Velencében előnytelennek az októberi tárgyalásokból. Talán Mátyás azon igyekezete, hogy Corvin Jánost Horvátország és Bosznia királyának ismertesse el, de még inkább az, hogy ennek ellenében kész volt a császárt magyar királlyá választatni,¹⁶¹ kelthetett riadalmat. Mátyás azonban ezúttal sem erősíthette meg pozícióját az Adrián Velence ellenében. Anconával kötött szövetségét is felbontotta, és rövidesen bekövetkezett halála mindenféle tárgyalásnak véget vetett. Így Velence törekvése, hogy a magyarokat az Adriai-tengertől távol tartsa, sikerrel járt.

Velence Mátyással szemben követett politikájának hátterében a dalmát tengerpart megtartása állt. Mátyás azonban tulajdonképpen sohasem gondolt komolyan Dalmácia visszaszerzésére. A császárral és szövetségeseivel folytatott küzdelme miatt, amely külpolitikájában mindenkor központi helyet foglalt el, a Velencével való háborúskodás eleve kudarcba fulladt volna, amivel Mátyás is tisztában volt. Horvátországi akciói, törekvése a császár Adria menti területeinek megszerzésére elsősorban a császár ellen irányultak, a III. Frigyes elleni háború részét képezték. Velence azonban ezeket a lépéseket, és nem is teljesen alaptalanul, egy eljövendő, Dalmácia visszaszerzését célul tűző politika előzményeként értékelte. Mátyás Milánóval és Nápolyval akkor épített ki szorosabb kapcsolatot, amikor Velence császárbarát politikájáról meggyőződött, és e kapcsolatok segítségével kívánta Velencét is sakkban tartani. Az olasz államok egymással hol háborút kezdő, hol békét kötő, állandóan változó csoportosulásai sem Velence, sem a császár ellenében nem adhattak Mátyásnak komoly támaszt. Nem tudta kamatoztatni ezeket a kapcsolatokat a pápa ellenében sem, amire pedig az 1480-as évektől kezdve ugyancsak szükség lett volna. Szövetségesei tehetetlenségére jó bizonyíték a Dzsem-ügy. Ferrara és Nápoly többször is próbálkoztak, hogy az értékes túszt Mátyásnak megszerezzék,¹⁶² de próbálkozásuk mindannyiszor kudarcra végződött. A pápával szövetséges Velence erősebbnek bizonyult. Igyekezetük mindannyiszor megtört Velence ellenállásán.

Egyes jelekből ítélve arra következtethetünk, hogy uralkodásának vége felé maga Mátyás is igyekezett szabadulni a számára nem sok hasznot hozó nápolyi szövetségtől,¹⁶³ amire azonban Beatrix miatt kevés reménye lehetett. Ugyanez vonatkozott Milánóra is. A házassági szerződést minden skrupulus nélkül felbontotta volna, ha kedvezőbb ajánlatot kapott volna. Milánó Magyarországon lévő követe szerint Mátyás a menyegző időpontjának kitűzését azért halogatja, mert reménye van arra, hogy Anna osztrák hercegnő kezét szerezheti meg fiának.¹⁶⁴ Egy hónappal később, 1490 áprilisában a követ újra megerősítette ezt a feltevését,

BEATRIX KIRÁLYNÉT ÁBRÁZOLÓ BRONZÉRME (BUDAPEST, MAGYAR
NEMZETI MÚZEUM, ÉREMTÁR)

közölve, hogy a római és a magyar király között rokoni kapcsolat van kialakulóban.¹⁶⁵

Mátyás olasz kapcsolatainak külön tragédiája, hogy éppen azzal az állammal, Velencével nem tudott zavartalanul együttműködni, amely pedig egyedül lehetett volna komoly szövetségese mind a császár, mint pedig a török ellen.

JEGYZETEK

- 1 1455. március 8. S. Ljubic: Listine o odnošajih izmedjn južnoga slavenstva i Mletačke republičke. Zagreb, 1868–91. I–X. (A továbbiakban: Listine), X. 59. sz.
- 2 1456. augusztus 16. Listine X. 103. sz.
- 3 1456. július 5. Listine X. 97. sz.
- 4 1456. szeptember 20. Listine X. 104. sz.
- 5 1458. január 24. Nagy S. és B. Nyáry A.: Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából. Budapest, 1875–77. I–IV. (A továbbiakban: MDE), I. 1. sz.
- 6 1459. július 10. MDE I. 37. sz.
- 7 1458. január 24., április 12., 21., május 17., október 1., 9. MDE I. 1., 9., 12., 20., 25., 26. sz.
- 8 1458. március 13. MDE I. 6. sz.
- 9 MDE I. 18. sz.
- 10 1458. július 22. MDE I. 23. sz.
- 11 1461. október 26. MDE I. 63. sz.
- 12 1462. január 4., 22., március 18. MDE I. 69., 70., 77. sz.
- 13 1462. április 22., május 18. MDE I. 82., 86. sz.
- 14 1463. január 15., február 28. MDE I. 108., 119. sz.
- 15 1461. március 13., október 6. MDE I. 55., 61. sz.
- 16 1462. július 18. MDE I. 99. sz.
- 17 1461. december 1. MDE I. 66., 68. sz.
- 18 1462. március 29. MDE I. 80. sz.
- 19 F. Cusin: Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo. Milano, 1937. I–II. II. 101–9.
- 20 1463. szeptember 12. R. Predelli: I Libri Commemorativi della Repubblica di Venezia. Regesti. Venezia, 1901. I–XVII. (A továbbiakban: Libri Commemorativi), XV. 93. sz.
- 21 1464. január 2. MDE I. 160. sz.
- 22 1464. április 13. MDE I. 167. sz.
- 23 1464. június 1. MDE I. 168. sz.
- 24 1463. június 7. MDE I. 131. sz.
- 25 1463. október 13., november 18., december 31. MDE I. 151., 157., 159. sz.
- 26 1463. szeptember 9. MDE I. 147. sz.
- 27 1464. szeptember 2. MDE I. 174. sz.
- 28 1464. október 8. MDE I. 180. sz.
- 29 MDE II. 17. sz.
- 30 1466. szeptember 22., 25. MDE II. 18., 20.
- 31 A pénzküldemények kimaradására l. 1465. április 22., június 22., december 23., 1466. március 23., december 31. stb. MDE I. 199., 207., 231. sz., MDE II. 5., 28. sz.
- 32 1465. december 8. G. Collis jelentése. MDE I. 227. sz.
- 33 1465. március 1. MDE I. 191. sz.
- 34 1465. október 12., december 6. MDE I. 219., 226. sz.

- 35 1465. október 19. G. Collis jelentése Velencéből. MDE I. 221. sz.
- 36 1466. március 10. MDE II. 2. sz.
- 37 1465. december 23. MDE I. 231. sz.
- 38 L. a 36. jegyzetet
- 39 MDE II. 4. sz.
- 40 Hercegovinát 1482-ben foglalta el a török. F. Szakály: Phases of turco-hungarian warfare before the battle of Mohács (1365–1526). *Acta orientalia*, XXXIII/1979, 98.
- 41 1465. február 17., MDE I. 189. sz.
- 42 1465. december 23. MDE I. 231. sz.
- 43 L. az előbbi jegyzetet.
- 44 Fiume, Gutenegg, Dornegg, Elsane, Castua, Castellania stb. Fiumére 1461-ben Velence is igényt tartott, tárgyalásokat is folytattak, de azok eredményéről nincs tudomásunk. *Listine X.* 178.
- 45 F. Cusin: i. m. II. 123.
- 46 1469. március 1. F. Cusin: Documenti per la storia del confine orientale nei secoli XIV e XV. *Archeografo Triestino*, III. ser. vol. XXI., LXI. sz.
- 47 1469. június 17. MDE II. 74. sz., 1469. augusztus 25. MDE II. 91. sz.
- 48 1469. június 28. C. Bollate milánói követ jelentése. F. Cusin: i. m. II. 152.
- 49 F. Cusin: i. m. II. 155.
- 50 F. Cusin: i. m. II. 171., Thallóczy L.–Barabás S.: A Frangepán-család oklevéltára. Budapest, 1913. I–II. (A továbbiakban: Frangepán Okmánytár), II. CV., CVI., CVII. sz.
- 51 1469. július 1. C. Bollate milánói követ jelentése Grazból. MDE II. 80. sz.
- 52 1469. február 28. MDE II. 62. sz.
- 53 1469. augusztus 7. MDE II. 89. sz.
- 54 Zengg városának bevételeiből valamennyi Frangepán gróf részesedett.
- 55 C. Bollate milánói követ vélekedése szerint Mátyás zenggi akciója a Frangepánokkal kapcsolatos osztrák tervek megghiúsítását célozta. F. Cusin: i. m. II. 152.
- 56 1469. november 23. MDE II. 99. sz.
- 57 1469. január 12., március 27., május 20. MDE II. 56., 65., 72. sz.
- 58 1469. január 12. MDE II. 56. sz.
- 59 1469. június 17. MDE II. 74. sz.
- 60 1469. november 28., december 1. MDE II. 102., 103. sz.
- 61 1469. november 28. MDE II. 101. sz.
- 62 1470. február 3. MDE II. 109. sz.
- 63 1470. január 2. MDE II. 106. sz.
- 64 1470. január 12. MDE II. 108. sz.
- 65 1470 januárjában a Tízek Tanácsa tudomására jutott, hogy egy zárai nemes Rómában a magyar király követével tárgyalt. A követ értésére adta, hogy királya nem nézi jó szemmel Velence uralmát Dalmáciában, és vissza akarja szerezni a tengerpartot Velencétől. Nem idegen tőle a harc gondolata sem, de most a cseh háború köti le erőit. *Misti del Consiglio dei X.* V. Lamansky: *Secrets d'état de Venise*. Petrograd, 1884. 90. sz.; 1470. február 17. A milánói követ jelentése. F. Cusin: i. m. II. 175.
- 66 A tárgyalások 1470 februárja és márciusa között folytak. Fraknoi V.: Hunyadi Mátyás király 1440–1490. Budapest, 1890. Magyar Történeti Életrajzok IV. 204–5.
- 67 1470. március 15., május 9. C. Bollate milánói követ jelentései. MDE II. 112., 115. sz.

- 68 Ua.
- 69 1470. május 5., 15. sz. MDE II. 119., 120. sz.
- 70 1471. augusztus 16. G. Collis jelentése. MDE II. 166. sz.
- 71 1468 szeptemberében a török Dalmáciában pusztít, 1469 júniusában Carniolába tört be, és Triesztig nyomult előre. A török támadás 1471 tavaszán Dalmácia ellen irányult, fenyegetve Stájerország déli részét is. MDE II. 53., 153. sz.
- 72 1468 márciusában Boszniából Zenggig portyáztak a törökök, 1469 júniusában Horvátországba törtek be, és Ljubjanaig nyomultak előre. MDE II. 45., 76. sz.
- 73 1469. március 16., 27., június 17., 25. MDE II. 64., 65., 74., 77. sz. stb.
- 74 1469. június 29. MDE II. 78. sz.
- 75 1469. június 17. MDE II. 74. sz.
- 76 1470. március 15. MDE II. 115. sz.
- 77 F. Cusin: i. m. II. 196.
- 78 Uo., 1469. szeptember 15. MDE II. 93. sz.
- 79 1470. március 15. MDE II. 115. sz.
- 80 1470. június 2. MDE II. 121. sz.
- 81 1470. május 15. MDE II. 120. sz.
- 82 1470. december 25. Libri Commemoriali XVI.
- 83 1471. január 27-én írott jelentésében C. Bollate milánói követ arról számolt be, hogy Mátyás a velencei követ előtt szavá tette, hogy a velenceiek egyes, Isztriával határos területeket – nyilván az 1465. évi foglalásról van szó – elfoglaltak tőle, és ezek visszaadását kérte, valamint az elmaradt segélypénzek miatt emelt panaszt. MDE II. 140. sz.
- 84 K. Nehring: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. München, 1975. 56.
- 85 MDE II. 167. sz.
- 86 1471 januárja. Libri Commemoriali XVI.
- 87 F. Cusin: i. m. II. 189. és köv. old.
- 88 1473. január 28. MDE II. 177. sz.
- 89 MDE II. 176. sz.
- 90 F. Cusin: i. m. II. 194. és köv. old.
- 91 1473. november 14. L. Botta milánói követ jelentése. MDE II. 171. sz.
- 92 1474. október 31. Libri Commemoriali XVI. 73. sz.
- 93 Libri Commemoriali XVI.
- 94 Fraknoi V.: i. m. 245.
- 95 1475. június 30., július 13. MDE II. 187., 189. sz.
- 96 1475. július 13. MDE II. 189. sz.
- 97 1475. július 18. MDE II. 190. sz., 1475. MDE II. 199. sz.
- 98 1475. december 29. MDE II. 205. sz.
- 99 1476. január 7. MDE II. 207. sz.
- 100 1476. május 20., június 1. MDE II. 216., 217. sz.
- 101 1476. szeptember 2. L. Lupus milánói követ jelentése Budáról. MDE II. 223. sz.
- 102 Fraknoi V.: i. m. 244.
- 103 1477. március 30. L. Botta milánói követ jelentése Velencéből. MDE II. 242. sz.
- 104 Frangepán Márton Mátyás javára lemondott többek között Novigrádról, Brebirről „prope mare habitis”. Frangepán Okmánytár, II. CXXXVII. sz.
- 105 1477. július 23., 24. G. Collis milánói követ jelentései a császári udvarból. MDE II. 245., 246. sz.

- 106 1478. május 15. Követjelentés a monferrati örgrófhhoz Ausztriából. MDE II. 255. sz.
- 107 1478. július 1. Fabricius Eiphebus jelentése a császári udvarból Milánó hercegének. F. Cusin: Documenti... LXXXVI. sz.
- 108 Ua., Fraknoi V.: i. m. 303.
- 109 1478. november 21. A milánói herceg válasza G. Cavitello magyar követ előterjesztésére. MDE II. 259. sz.; 1478. október 26-án a ferrarai herceg értesíti követét, hogy Francesco Fontana Mátyás megbízásából Ferrarába érkezett, ahonnan Velencébe, Rómába, Nápolyba készül, hogy a szemben álló feleket békére buzdítsa. Ugyanakkor Mátyás háborúval fenyegette meg Velencét, ha a béke mielőbbi megkötését akadályozná. A herceg hozzá tette azt is, hogy a magyar király ezeket a tárgyalásokat a nápolyi király tudtával folytatja. MDE II. 256. sz.
- 110 Mátyás 1479. január 12-én írott levele a császárnak. Fraknoi V.: i. m. 276.
- 111 1479. április 5., 8. L. Botta milánói követ jelentései. Mátyás serege elfoglalta Brigne várát, és Sebenicótól 8 mérföldnyire, Scardonában vert táborn. F. Cusin: i. m. II. 213.; 1479. április 26. MDE II. 264. sz.
- 112 „...Sunt enim cuncti nobiles cives nostri et in suis laboribus et periculis... illos semper juvimus et proteximus...” („A nemesek ugyanis polgáraink, akiket mindenkor segítettünk és védelmeztünk.”) 1479. április 26-án kelt követutasítás Pietro Diedo magyarországi követnek. MDE II. 264. sz.
- 113 1479. október 22. MDE II. 267. sz.; Mátyás 1479 novemberében követe, a pozsonyi prépost útján értesíti Velencét, hogy a török ellen készül, mert az a hír járja, hogy a török Magyarország ellen készülődik. Kéri Velencét, könnyítse meg serege élelmszer-ellátását. Velence a kérést udvarias formában elutasítja, amit nem lehet csodálni, mert kevéssel azelőtt még Mátyás támadásától tartottak Velencében. 1479. november 5., 10. MDE II. 269., 270. sz.
- 114 1480. január 28. MDE II. 273. sz.
- 115 MDE II. 274., 275. sz.
- 116 Velence Magyar Balázst, Mátyás kapitányát arról igyekezett meggyőzni, hogy a tenger velencei felségterület, és Velence jogait sérti az, aki a szigetek ügyeibe beavatkozik. 1480. január 28. MDE II. 273. sz.
- 117 1480. február 22. Relazione di Antonio Vinciguerra. Listine VI.
- 118 1480. február 25. MDE II. 276. sz.
- 119 1480. március 6. MDE II. 277. sz.
- 120 1480. március 17. MDE II. 280. sz.
- 121 1480. március 28. MDE II. 282. sz.
- 122 1480. március 17-én kötötték meg a békét. L. Simeoni: Le signorie. Storia politica d'Italia dalle origini ai giorni nostri. I. Milano, 1950. 544.; Beatrix 1482 áprilisában (MDE III. 9. sz.), a nápolyi királynak írott levelében utalás található Mátyás és a liga kapcsolatára. Mátyás ugyanis szemére vetette a nápolyi királynak, hogy midőn pénzt és fáradságot nem kímélve készült beavatkozni a háborúba, az olasz államok békére léptek egymással.
- 123 1480. március 28., június 22. MDE II. 283., 285. sz. Mátyás nemcsak a Frangepánok ellen lépett fel, de Corbáviai János gróf birtokait is meg akarta szerezni. A gróf is Velencéhez fordult segítségért, de Velence, tekintettel Mátyással való feszült viszonyára, csak fegyverek eladásával támogatta őt. 1480. június 23. MDE II. 286. sz.; A. Bossio milánói követ jelentése szerint – 1480. szeptember 30. – Velence Veglia miatt háborútól tart. F. Cusin: i. m. II. 221.

- 124 1480. április 17. Libri Commemoriali XVI.
- 125 Malipiero krónikájában – *Annali Veneti* – beszámolt a háború megindítását elhatározó szenátusi ülésről, ahol a háborút ellenzők kis táborát a többség azzal szavazta le, hogy Mátyástól nem kell tartaniuk, mert a császárral és a törökkel egyaránt háborút visel.
- 126 1482. április 30., május 31. MDE III. 9., 10. sz.
- 127 A ferrarai herceg nápolyi követének 1484. március 26-án kelt jelentése a modenai levéltárban. Fraknoi V.: i. m. 306.
- 128 1482. április 30. MDE III. 9. sz. Beatrix férje szándékáról így írt apjának: „Et prima non attendere alla guerra, ma cercare pace con lo Imperatore, quello che Sua Maesta farria omne volta, che volesse descendendo pero ad qualche più inferiore vantaggio, che non cerca al presente et cercare pace o tregua con lo turco et fare lo exercito et preparamenti apti per quella guerra. Quale cose si la Maesta Soa facesse et poi se trovasse ingannato dala lega, li serria extremo damno et despecto...” („Mielőtt a háborúba beavatkozna, a császárral békét kell kötnie, a béke számára nem járna különösebb előnyökkel, a törökkel is békét vagy fegyverszünetet kell kötnie, és előkészületeket kell tennie erre a háborúra. Ha ezt öfelsege mind megtenné, és a liga cserbenhagyná, abból nagy kára származna.”)
- 129 1484. május 30. MDE III. 29. sz.
- 130 1483. december 22., 1484. április 22. MDE III. 25., 27. sz.
- 131 1483. április 16. MDE III. 17. sz.
- 132 1483. március 14. MDE III. 16. sz.
- 133 1484. június 7. MDE III. 30. sz.
- 134 F. Cusin: i. m. II. 236.
- 135 1485. augusztus 11. F. Cusin: i. m. II. 240.
- 136 1485. december 14. Libri Commemoriali XVII. 108.
- 137 F. Cusin: Documenti... XCIII. sz.
- 138 1486. július 3. MDE III. 88. sz.
- 139 1485. szeptember 22., 23. MDE III. 51., 53. sz.
- 140 1486. július 3., 19. sz. MDE III. 88., 98., 99. sz.
- 141 F. Cusin: i. m. 245., Fraknoi V.: i. m. 310. A ferrarai követ jelentése szerint Mátyás a törököt is mozgósította, beszélje le Velencét a pápa támogatásáról. 1486. augusztus 17. MDE III. 110. sz.
- 142 1486. április 4. A ferrarai hercegné beszámolója az itáliai politikai eseményekről. MDE III. 68. sz.
- 143 1486. július 9. MDE III. 93. sz.
- 144 1486. július 9., augusztus 18., október 23., november 4. Fraknoi V.: i. m. 290., MDE III. 125., 128. sz.
- 145 1487. december 31. A ferrarai követ jelentése Bécsből a háború kitöréséről. MDE III. 232. sz.
- 146 1487. április 9., május 25., június 4., szeptember 13. MDE III. 168., 181., 183., 209. sz.
- 147 1487. április 10. MDE III. 170. sz.
- 148 1487. január 13-án Mátyás megbízta követét, Filipec Jánost, hogy fia nevében kösse meg a házasságot Bianca Sforzával. MDE III. 150. sz.
- 149 1487. október 6. MDE II. 216. sz. A váradi püspök november 2-án indult el Lyonból Milánóba. 1487. november 9. MDE III. 221. sz.
- 150 1486. november 24. F. Cusin: i. m. II. 246.
- 151 Fraknoi V.: i. m. 311.
- 152 1488. május 20. MDE III. 260. sz.

- 153 1489. január 30. Fraknói V.: i. m. 367.
154 Fraknói V.: i. m. 365.
155 MDE IV. 3. sz.
156 1489. március 19., március 20. MDE IV. 17., 18. sz.
157 1489. június 19. MDE IV. 34. sz.
158 1489. április 7. MDE IV. 25. sz. Velence közvetítésével megindult tárgyalások sikertelenségére I. Fraknói V.: i. m. 375–76.
159 1489. augusztus 11., 13., 18. A ferrarai követ jelentései a milánói udvarból. Fraknói V.: i. m. 378.
160 1489. november 24., 28. Misti dei X. F. Cusin: i. m. 266–267., december 9. MDE IV. 81. sz.
161 K. Nehring: i. m. 189.
162 1486. június 6., 8., július 1., augusztus 13., szeptember 8., november 23., 1489. február 10., március 19. MDE III. 79., 82., 87., 108., 116., 135. sz., IV. 6., 9. sz.
163 1489. november 1. A nápolyi király leányának, Eleonórának panaszkodott, hogy követével a magyar udvarban méltánytalanul bánnak. MDE IV. 72. sz. Ugyanakkor 1490. február 23-án Milánó hercege értesíti követét a közte és a nápolyi király közötti ellentét okáról, ami miatt Mátyás a hercegre neheztelt. MDE IV. 99. sz.
164 1490. március 11. MDE IV. 110. sz.
165 1490. április 1. MDE IV. 112. sz.

ZRÍNYI KIADÓ
BUDAPEST · 1990

KIRÁLYI MECENATÚRA,
ÁLLAMHÁZTARTÁS ÉS POLITIKA
CORVIN MÁTYÁS MAGYARORSZÁGÁN

Akortársak is meglepetten regisztrálták, hogy a csúcspontokhoz közeledő itáliai reneszánsz az Alpoktól északra először a „jeges Duna” partjain, Magyarországon talált meleg otthonra. A 15. század második felének nagy művészetpártolóiról szólva, a korabeli írók ritkán feledik el megemlíteni Hunyadi Mátyás magyar király nevét, egyesek pedig egyenest a kor legnagyobb mecénásaival – Giangaleazzo Maria Sforza milánói és Federigo da Montefeltro urbinói herceggel, sőt Lorenzo de’ Medicivel és a másik Sforzával, Lorenzo il Moróval – helyezik őt egy sorba. S valóban meglepő, hogy a reneszánsz „receptiója” itt gyorsabb, szélesebb körű és látványosabb volt, mint a nyugat-európai régió Magyarországnál jóval fejlettebb országaiban, például Franciaországban vagy a Német Birodalomban. A reneszánsz és humanizmus ugyanis köztudottan bensőséges kapcsolatban állott az itáliai városfejlődéssel, márpedig a magyar királyság éppen a városiasodottság és a polgárosultság terén maradt el leginkább Nyugat-Európa mögött. Ráadásul már évtizedek óta népességét tizedelő, erőit sorvasztó küzdelmet folytatott a délkelet felől előrenyomuló oszmán hódítókkal. Az alábbi tanulmány – a mecenatúra gazdasági vonatkozásai felől közelítve – a furcsán ellentmondásos jelenség leírására és magyarázatára tesz kísérletet.

Mátyás király egykor olyannyira megcsodált alkotásai csaknem maradtalanul elvesztek a másfél százados török megszállás viharában. Szinte jelképesnek tekinthetjük visegrádi nyári palotájának sorsát: ez a hatalmas épületegyüttes oly vastag földréteg alá került, hogy sokáig mesebeszédnek minősítették a kiváló humanista, Oláh Miklós róla készített elragadtatott hangvételű, 1536-os beszámolóját. Mátyás híres könyvtárának, a Corvinának szertehordott darabjai ugyan évszázadok óta a befogadó könyvtárak díszei közé számítanak, rajtuk kívül azonban hosszú ideig mindössze néhány – véletlenszerűen megőrzött vagy előbukkant – kötéredék, ábrázolás vagy értéktárgy tanúskodott Mátyás udvarának továbbtűnt fényéről. A kutatások kiterjesztését, paradox módon, a második világháború barbár rombolásai tették lehetővé: például a budavári barokk királyi palota pusztulása nyitotta meg a terepet a Mátyás-korabeli építkezések feltárása előtt is. Az 1945 óta rendszeresen és módszeresen felkutatott maradványok aztán életet leheltek az írott források holt betűibe, s általában is nagy lendületet adtak a további kutatásnak. Minden továbbhaladás előfeltételeként az 1960-as évek közepé-

re elkészült a Mátyás-kori művészet repertórium, amely az írott forrásokat és a régészeti emlékeket egyaránt mintaszerűen hasznosítja. (Az 1974-ben véletlenszerűen előkerült budavári „szobortemető”, amely egészen új megvilágításba helyezte a Zsigmond-korabeli [1387–1437] Budáról alkotott képünket, azonban arra figyelmeztet, hogy a várterület még számos meglepetést tartogat a jövő régészei számára.)

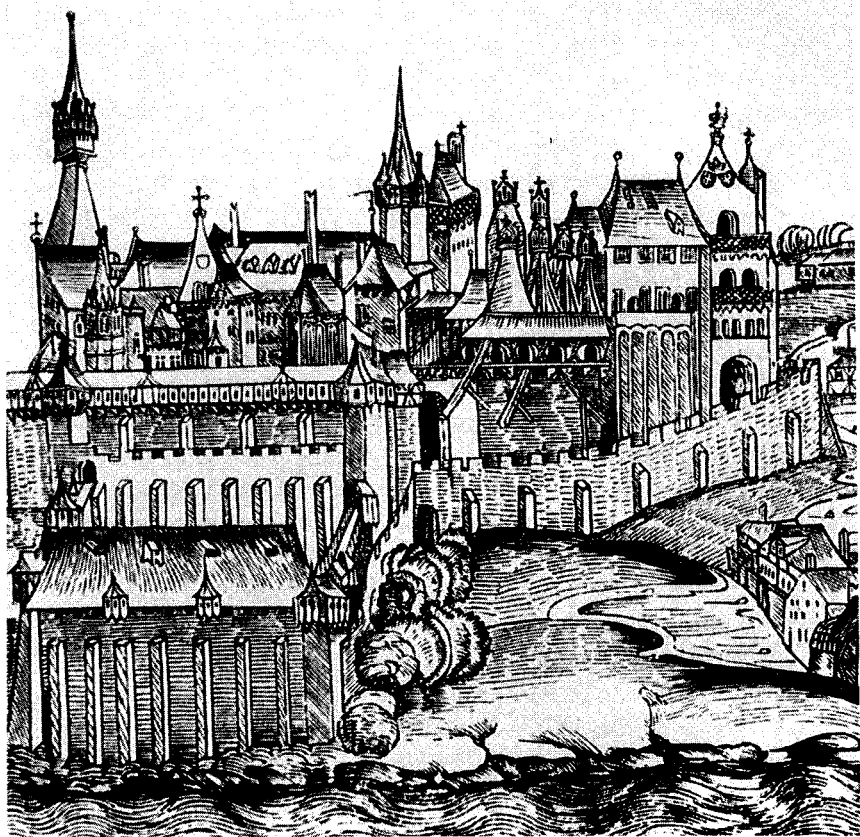
„Mátyás művészetpártolásának két főtevékenysége volt – írja az említett repertórium összeállítója, Balogh Jolán az 1930-as években készült magyar művelődéstörténetben –, az egyik a könyvtár, a másik az építkezés. Mindkét irányba hatalmas képzelete vitte. Kódexet kódexre, épületet épületre halmozott.” A későbbi kutatások csak megerősítették ezt a megállapítást, s így természetszerűleg ehelyütt is elsősorban a két fő terület felé kell tájékozódunk, ha Mátyás mecénási tevékenységéről summázatot kívánunk adni.

A legnagyobb építkezésekre természetszerűleg székhelyén, a budai királyi palotában került sor. Ezek hozzávetőleg 1479-ben kezdődtek, s a király haláláig sem fejeződtek be teljesen. Jelen ismereteink szerint Mátyás három nagyobb szabású épületegyüttessel egészítette ki az Anjouk gótikus budavári palotáját, amelyen egyébként a 15. század elején már Zsigmond király is eszközölt átalakításokat. Két új palotarésszel és egy függőkerttel, amely a korabeli beszámolók szerint minden tekintetben megfelelt a kor kertépítészeti követelményeinek. A palotarészek közül az egyik – az ún. „befejezetlen palota” – 40–50 méter hosszú és mintegy 15 méter széles volt, a másik nagyságára pedig jellemző, hogy legalább három oldalról ölelte körül az ún. „Reneszánsz udvart”. (Az utóbbi homlokzatát arkádok és ballusztéres lodzsák tagolták.)

Mátyás budai építkezéseiről történetírója, Antonio Bonfini készített közel egykorú „leltárt”: „A budai várat, ahol Zsigmond nagyszerű építkezésein [a déli, ún. Friss palotán] kívül semmi megtekintésre méltó nem volt, kezdte kiépíteni, különösen a belső palotát. A Dunára néző részen kápolnát emelt víziorgonával s márványból és ezüstből készült kettős keresztelőkúttal; mellé tisztes káptalant [a Szent Zsigmond káptalant] rendelt. Felette könyvesházat épített, dúsán rakva latin és görög könyvekkel... Előtte délre néző, félkörbe hajló terem van, ahol az egész égboltozat látható. Olyan palotákat emelt, melyek nem maradnak a rómaiak pompája mögött. Tágas ebédlők, fényes előszobák és hálósobák vannak benne; mennyezetük díszítése más és más, s aranyos címerek változatosságával tűnnek ki. Az ajtófélfák berakásokkal ékesek, jeles művűek a kandallók, tetejükön négyesfogatok vannak, és számos, a római ősokeket ábrázoló szobor. Lent tárházak vannak és kincstár.

Az épület keleti szárnyában is különféle ebédlők és hálósobák helyezkednek el. Ide magas lépcsőkön és folyosókon lehet feljutni. Itt vannak a tanács- és gyűléstermek is. Tovább haladva magas boltozatos he-

A BUDAI VÁRPALOTA 1492-BEN (ISMERETLEN RAJZOLÓ UTÁN MICHAEL WOLGEMUT ÉS WILHELM PLEYDENWURFF FAMETSZETE; KÖZÖLVE: HARTMANNUS SCHEDEL LIBRI CRONICARUM. NÜRNBERG, 1493)

lyiségeket találunk; sok téli meg nyári szobát, napozókat, aranyos lakószobákat, mellettük mélyre épített, elrejtett fülkéket. Az ágyak s a székek is ezüstből vannak.

A nyugati szárny átépítetlen, régi épület. Közepén udvar; régi oszlopcsarnok veszi körül, mely felett két tornác fut végig. A felsőn, amely az új épülethez vezet, s amelyen át a felső ebédlőbe lehet jutni, csodálattal szemléljük a csillagos ég tizenkét csillagképét.

A padló többnyire négyszögletű tarka kövekből, néhol földviasszal égetett téglákkal van kirakva. Szerke hideg és meleg vizű fürdőszobák találhatók. Az ebédlőben a kályhák szemei középtűt kidudorodnak, s nemcsak színezésükkel, de a rajtuk levő különböző képzeletbeli állatokkal is ékesek.

Az udvarral szemben három fegyveres álló szobor tekint alá a belépőkre. A középső Mátyás, fején sisakkal, elgondolkozva támaszkodik lándzsájára és pajzsára. Jobbról atyja, balról a szomorú tekintetű [Hunyadi] László. Az udvar közepén márványmedencében ércút áll, tetején sisakos, fegyveres Pallas-szoborral.

A palota bejáratánál, a nyitott elős erkélyen kétfelől egy-egy meztelen érc-szobor áll, pajzsosan, bárdot és kardot emelve. Talapzatukba körül győzedelmi jelvények vannak faragva.

A négyszögű udvaron, amely Zsigmond épülete előtt terül el, Mátyás hozzákezdett az oldalt fekvő régi palota újjáépítéséhez is, s ha tervét megtudja valósítani, vele sokat feltámasztott volna a büszke ókorból. A palotához ércandelláberekkel ékesített, vörös márványból faragott lépcsőt építtetett. Ugyanilyen márványból készült a kétszárnyú kapu kerete is. A kapuszárnyak ércből készültek; a kívül s belül egyaránt csodálatos műalkotás Hercules tizenkét munkáját ábrázolja...

A palotában az emeleteket is pazar költséggel akarta elkészíttetni, a mennyezeteken a bolygókat és égi pályájukat csodás szemléletességgel ábrázolták volna. Úgy tervezte, hogy a homlokzati ereszek alá triglifeket rakat díszítésül; mindenképpen szép és művészi munkát akart alkotni. A vizet mintegy nyolc stádiumnyi távolságról vezette – szurokkal bekent tömlőkben és ólomcsövekben – a királyi palota kútjába.

Zsigmond folyosója csaknem körülírta a várat. Mátyás ezt kisebb költséggel folytatta, mert nem az örökkévalóságnak, hanem ideiglenesnek szánta. Hosszú, széles épületsort emelt ott, sok üvegablakkal. A várfal tetejére egy faépületet rakatott: ebédlő, hálósoba, öltözködő volt benne, kissé hátrább pedig dolgozó- és írószoba. De, vakmerő kivitelezése miatt, az egész építmény azzal fenyegetett, hogy a Dunába zuhan.

Mindjárt a vár alatt a völgyben kies nagy kert van és egy márványból épült villa. Ennek előcsarnokát mozaikkockás, berakásos oszlopok veszik körül, melyek ércandellábereket tartanak. A villa bejárata diadalkaput formáz; az ebédlő és a hálósoba mennyezeti ablakai oly bámulatosak, hogy megközelítik az ókor pompáját. A kertre néző részen oszlopcsarnok épült. A kertben, a sűrűn ültetett fák között útvesztő van kiképezve... Torn्यों is vannak üvegablakos ebédlőkkel és fedett erkélyekkel, melyekben oly kellemes az étkezés, hogy elképzelni sem lehet. A villa tetejét ezüstös cserepek fedik.”

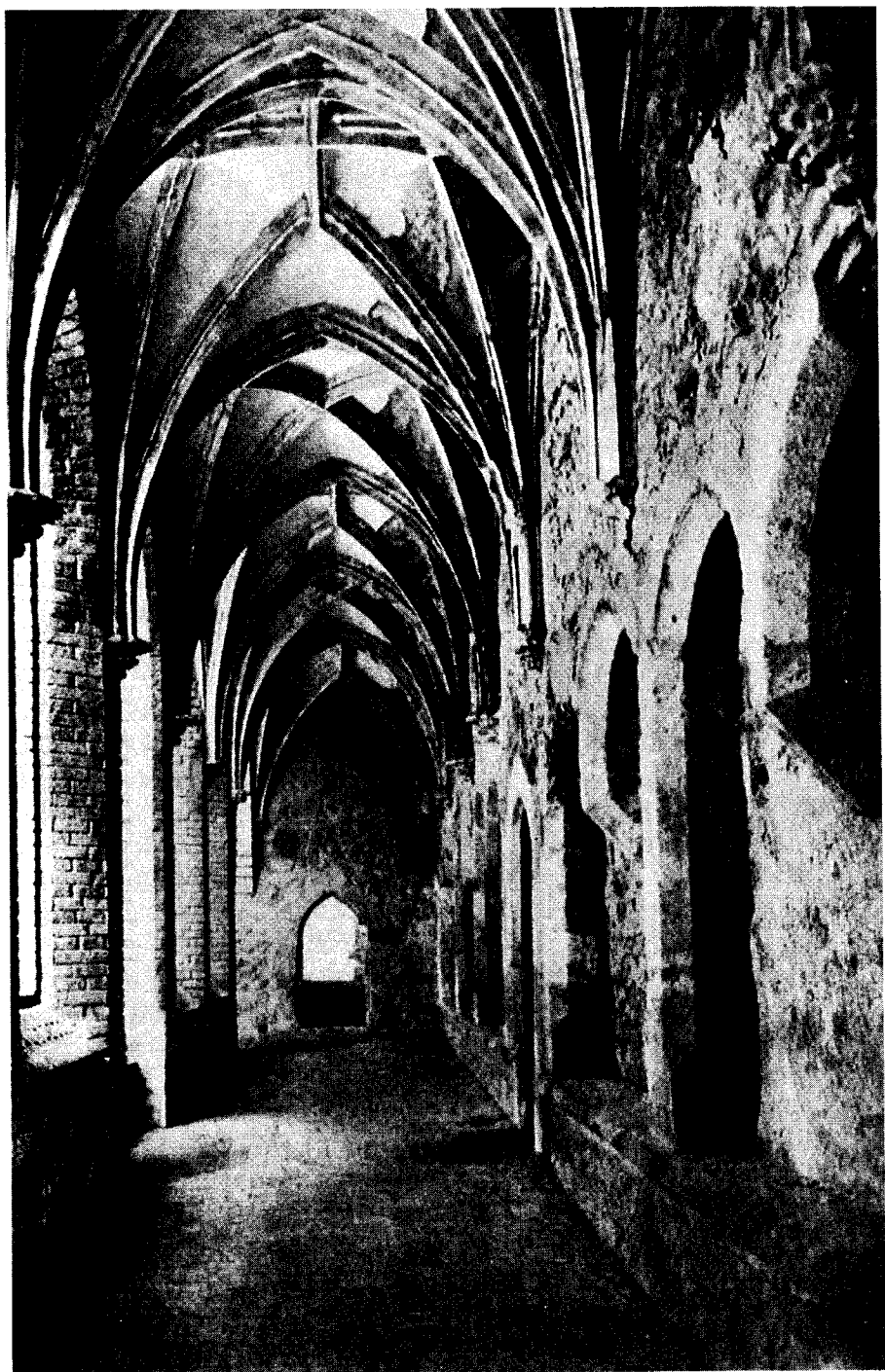
Uralkodása végén Mátyás urbanizációs tervekkel is foglalkozott: többek között főiskolát – körülötte afféle „egyetemi várost” –, Duna-hidat és vízemelőt kívánt építtetni Budán. (Nyilván ezen vállalkozásai előkészítéseként fordította le latinra udvari történetírójával, Antonio Bonfinivel, Antonio Averlino Filarete közkedvelt városszépészeti kézikönyvét, a *Trattato de architettura*t is.) Bár a főiskola alapjai elkészültek, terveinek valóraváltásában megakadályozta a halál.

MÁTYÁS CÍMERE A BUDAI VÁRPALOTÁBAN (BUDAPESTI TÖRTÉNETI
MÚZEUM)

Volumenüket tekintve nem sokban maradtak el a budaiak mögött Mátyás visegrádi építkezései sem. Itt úgyszintén az Anjouk által emeltetett, teraszos gótikus palotát igazította hozzá saját és kora ízléséhez: „A helység kelet felé néző oldalán – írja Oláh Miklós – áll az ott emelt, mondhatatlan szép fekvésű és pazar kiállítású királyi palota, amely termeivel és más épületeivel, amelyek valóban rászolgálnak a királyi névre, kiemelkedő alkotás, hiszen egymagában négy királynak – kíséretükkel, ahogy mostanában mondják: tisztviselőikkel együtt – ugyanabban az időben kényelmesen biztosíthat vendéglátó otthont: azt mondják ugyanis, hogy van benne vagy háromszázötven szoba, sőt több is. A kapuja a Dunára nyílik, mely tőle itt kb. kétszáz lépésnyi távolságra folyik; erre a közbelső területre, mely a város és a kapu közt fekszik, fűzest ültettek. A palota másik, keleti oldalánál szőlővel és gyümölcsfákkal pompázó kert van. A kapun belépőnek először egy tágas tér ötlík a szemébe, mely mindenfelé zöldell és mezei virágokkal pompázik. A kaputól százegynehány lépésnyire beljebb lépcső kezdődik, szegletes kövekből, szélessége hét vagy nyolc rőf [5-6 m], magassága viszont kb. negyven lépés. Itt négy szögletes függőudvar van, boltozatokra, illetve borospincékre támaszkodik, s királyi költséggel épült, ezek tágasak és szépek; hasonlóan négyszögletes kövekkel van fedve, rajta egymástól egyenlő távolságban hársfákat ültettek, ezek illata tavaszidőben mindent eláraszt és látványuk is igen kellemes. Kellős közepén remekbe készült forráskút emelkedik; vörös márványból faragták, múzsák alakja domborodik rajta s a csúcsán egy Cupido-szobor márványtömlőre telepedve nyomja ki a jóízű, hideg vizet, mely a szomszéd hegyen fakadó forrásból vezetéken jut el ide, és zenélő csobogással szökik csöveiből egy márványkádba, majd onnan egy kerek medencébe. Ebből a kútból a híres Mátyás király parancsára – *az ő műve itt minden építkezés, melyet itt elmesélek* [kiemelés tőlem – Sz. F.] – örömnépek alkalmával bor folyt, ahogy az idősebbektől hallottam, hol fehér, hol vörös; fentebb a hegy lábánál engedték bele ügyesen a vezetékbe. Ezen a helyen szokott a király maga is tavaszi és nyári napokon a virágzó fák között napfürdőzni, szellőzködni és ebédelni, sőt néha követeket is fogadott itt, illetve válaszolt nekik...

Az udvar belső oldalán, a hegy lábánál, mely kissé magasabban fekszik, áll egy pompás kápolna; mozaikberakás borítja, miként nagyrészt a többi szobát is, van benne egy drága zeneszerszám, melyet a köznyelv orgonának nevez, néhány ezüstsíp díszíti, ezenkívül az Úr testének szentségtartója és három oltár, domborművekkel és képekkel, melyeket a legtisztább aranyozott alabástromból készítettek. Innen kelet felé két ágba nyúlnak a király remekbe készült, aranymennyezetes termei. Az egyik úton a hosszú palotába lehet jutni, efelett a hegy magasodik, a másikon le lehet menni a lentebb fekvő szobákhoz. A kis udvar közepén itt is forráskút emelkedik alabástromból, fedett márvány oszlopcsarnok

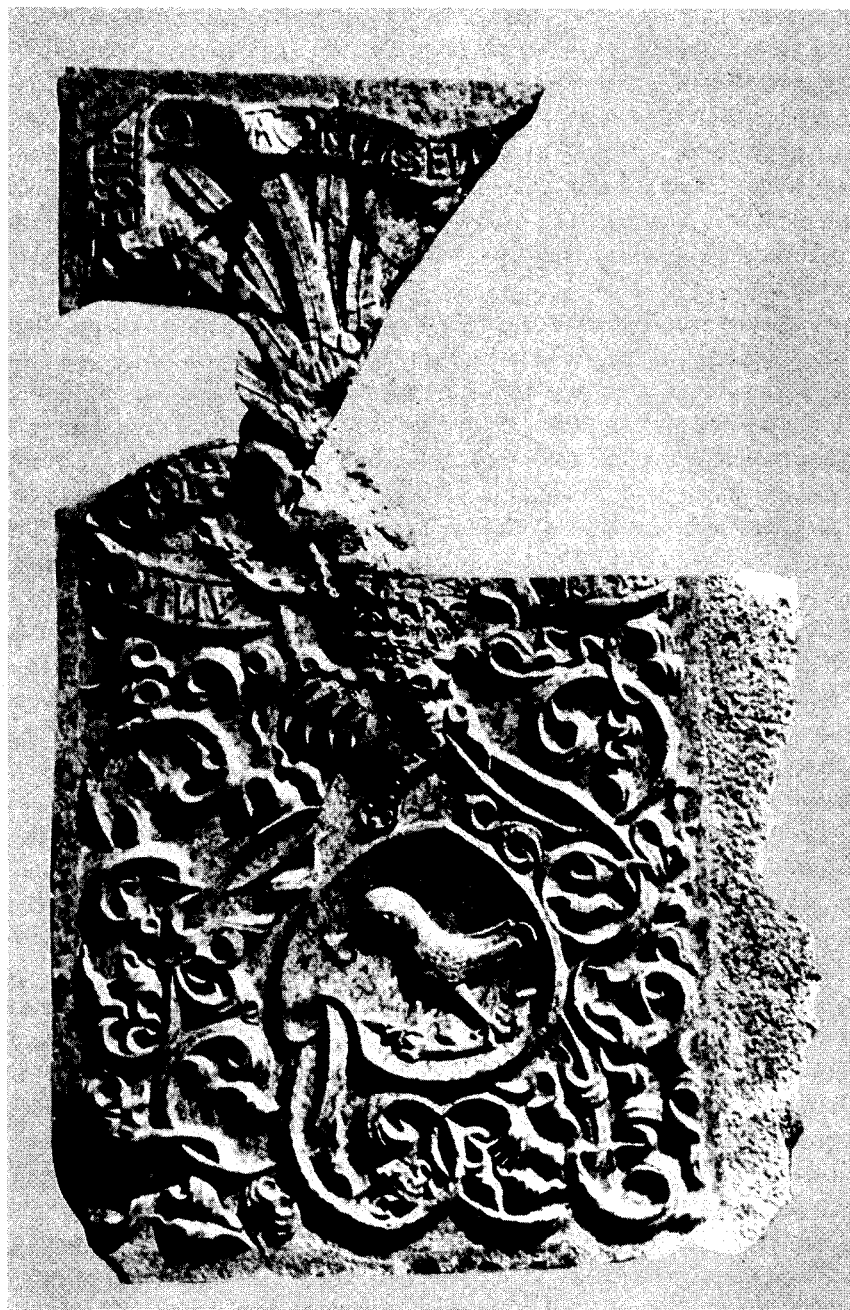

A VISEGRÁDI PALOTA KÖZÉPSŐ UDVARÁNAK KERENGŐJE

köríti, ez védelmet nyújt a lángoló nyári napsütés ellen. Ezután a szobák észak felé fordulnak, végül nyugat felé térnek vissza. Ablakuk minden-
ünnen a széles mederben folyó Dunára nyílik, s ez a kitekintőnek nagy
szépséget mutat, különösen, hogy a Duna túlsó partján elterülő vidéken
látható a német telepések által lakott Nagymaros mezőváros is, felette
messzire nyúló, nem túl magas hegy emelkedik, s szőlőkkel végig be van
ültetve. Ezt a királyi palotát pompás fekvése mellett olyan drága épüle-
tek díszítik, hogy vitathatatlanul úgy tűnhet, sok királyság épületeit fö-
lülmúlja. Az általam bejárt országokban a mai napig [1536-ig; Oláh járt
Ausztriában, Csehországban, a Német Birodalomban és Németalföl-
dön] sehol sem láttam hasonlóan díszített szobákat. Csak egyedül Pá-
rizsban láttam egy olyan szobát azon a helyen, amelyet a nép a Parla-
ment Udvarának nevez – itt folyik a törvénykezés és itt intézik a király
ügyeit –, mely hasonlított ezekhez és a budai szobákhoz: mennyezetét
aranyozott gerendákkal borították.” Bár az Oláh által olyannyira dicsőí-
tett, egykori belső díszítmények már régen az enyészet martalékává vál-
tak, a visegrádi ásatási területre elvetődő mai látogató lényegében – a
Mátyás által emelt nyaralópalota alaprajzát illetően – mindenben helyt-
állónak találhatja Oláh előadását. Igaz, arról is meggyőződhet, hogy a
palotának a személyzet helyiségeit ideszámítva sem lehetett „három-
százötven, sőt több” lakóhelyisége.

Budán és Visegrádon kívül jelentős átalakításokat végeztetett Mátyás
például a pozsonyi váron és az egyetem épülettömbjén, a magyar kirá-
lyok temetkezőhelyéül szolgáló székesfehérvári bazilikán, valamint csa-
ládja vajdahunyadi várán. Írásos feljegyzésekből és régészeti feltárások-
ból azonban még egész sereg más építkezéséről is tudunk. Ezek többsé-
ge persze helyi köművesek keze munkája lehetett, mint ahogy nyilván-
valóan ezek rakták azon épületek falait is, amelyek végül idegen meste-
rek munkája nyomán nyerték el végső formájukat. Az 1470-es évek ele-
jéig egy sziléziai épületplasztikai hatásokat mutató, gótikus kőfaragó
műhely működött Budán – amelynek formakincse egyes pesti és kolozs-
vári templomokban is kimutatható –, utóbb azonban csaknem kizárólag
reneszánsz stílusban dolgozó itáliai mesterek díszítették a Mátyás által
emeltetett budai és visegrádi épületeket.

Történetírója, Antonio Bonfini írja a már említett Filarete-fordítás
Mátyáshoz intézett ajánlásában: „Mindenfelé szorgalmasan kutatsz a
legjobb szobrászok, bronzszobrászok és festők után s megparancsolod,
hogy hozzád jöjjenek; mindenfelől odasereglenek a kertészek; össze-
gyűjtenék a kőfaragásban és aranybányászatban jártasakat; mindenütt
márványt faragnak, hogy a hatalmas műveket ellássák.” („Diquiris sta-
tuarios, plasticos pictoresque optimos undique accersi iubes; coeunt
undique topiarii atriensesque fabri; lapicidinae studiosus quam aurifo-
dinae quaerentur; scalpuntur ubique marmora, ut maximis satisfaciant

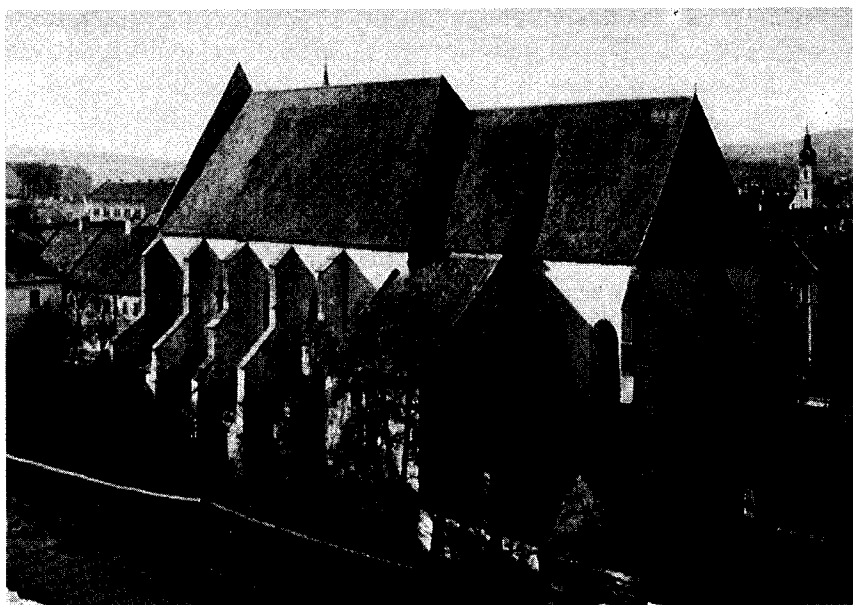
1473-BAN, VÖRÖSMÁRVÁNYBÓL KÉSZÜLT HUNYADI-CÍMER A
VISEGRÁDI PALOTÁBAN (VISEGRÁD, MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM)

operibus.”) Ugyanő így nyilatkozik erről a kérdésről nagy magyar történeti összefoglalásában, a *Rerum Ungaricarum decades*-ben: „Nagy költéssel Itáliából kiváló mestereket hivatott, s meghonosított itt addig ismeretlen művészeteket. Itáliából festőket, szobrászokat, vésnököket, ezüstműveseket, fa- és kőfaragókat fogadott óriási fizetéssel.” A Bonfini által csak sommásan említett mesterségek Budán megfordult képviselői közül vagy húsznak a nevét is megőrizték forrásaink, egyikük-másikuk alkotásait azonosítani is sikerült az ásatások során előkerült emlékyagban.

Mátyás udvarában már trónralépte után nyolc esztendővel, 1466-ban felbukkant hat milánói kőműves, s megfordult Magyarországon a milánói Sforzák hadmérnöke, Aristotele Fioravanti is. Az itáliai művészek ideáramlása azonban csak az 1470-es évek közepétől kezdve gyorsult fel; akkor, amikor Itáliában lezárult a kora reneszánsz építkezések első nagy korszaka. Mátyás annál is könnyebben hozzájuthatott a hazájukban felszabadult mesterekhez – köztük kivált a reneszánsz fogásokat monopolizáló firenzeiekhez –, mert 1474-ben éppen azokkal az itáliai uralkodókkal lépett szövetségre III. Frigyes német-római császár ellen, akiknek uralma alatt ezek a mesterek éltek, illetve akik őket leginkább foglalkoztatták. (Név szerint: Aragóniai Ferdinánd nápolyi királlyal – 1476-tól Mátyás apósa –, Lorenzo de’ Medicivel, Federigo da Montefeltro urbinói herceggel, Ercole d’Este ferrarai herceggel és nem utolsósorban IV. Sixtus pápával.) Mátyás építőmestere – úgy tűnik, egészen az uralkodó haláláig – Chimenti Camicia firenzei legnaiuolo volt, aki 1479-ben négy firenzei társát szegődtette Budára. A legnaiuolok ekkortájt nemcsak intarziakészítéssel és épületasztalossággal, hanem kőfaragással is foglalkoztak; sőt nagyobbbrészt azzal. (Giorgio Vasari meséli, hogy a később nagy hírnévre vergődött Benedetto da Majano éppen a budai építkezéseken kapott kedvet a márványszobrászathoz.)

A firenzeiek mellett elsősorban a dalmaták jeleskedtek a király által emeltetett épületek nyílásszerkezeteinek díszítésében, szobrokkal való ékesítésében. Johannes Duknović de Tragurio (olaszosan Giovanni Dalmata) Budát megelőzően Rómában dolgozott, ahol részt vett a sixtusi kápolna épületszobrászati munkálataiban is. Tehetségét néhány ránc maradt alkotása máig tanúsítja; Mátyás olyan sokra becsülte szolgálatait, hogy 1489-ben megneemesítette és egy dalmáciai várral jutalmazta őt. Rajta kívül 1487-ben öt dalmata kőműves dolgozott Budán Luca de la Festa de Spalato „a fenséges király budahegyi kőműves mestere” („magister lapicida Serenissimi regis de monte Budense”) irányítása alatt. Úgy tűnik, az uralkodó nem sajátította ki magának az udvarában szolgáló itáliai és dalmát mestereket, hanem szívesen „kölcsonadta” őket országa nagyjainak. Erről tanúskodnak a váci püspök székesegyházában és nógrádi várában, Kinizsi Pál temesi ispán nagyvázsonyi kasté-

A KOLOZSVÁRI, FARKAS UTCAI REFORMÁTUS TEMPLOM (1487–1500
KÖZÖTT FRATER JOANNES ÉPÍTETTE)

lyában, valamint az esztergomi érseki palotában előkerült – a budaiakkal és a visegrádiakkal számos azonosságot mutató – reneszánsz faragványok is.

Mátyás legjava reneszánsz építkezései az ún. all'antica tektonikus tagozatépítéssel jegyeit viselik magukon, amelynek alapelveit Leon Battista Alberti foglalta írásba részben Brunelleschi, részben ókori írók eredményei nyomán. Az épületet kívülről nézve elsősorban oszloprendek, de még inkább – strukturális funkciót is viselő, önhordó – ablak- és ajtókeretezések tagolták. Belül egyrészt úgyszintén az ajtó- és ablakkeretek, másrészt pedig a faldiszítmények (intarziák, mozaikok, festmények), a padló- és mennyezetdíszítések, illetve a szabadon álló kályhák, emlékművek, oszlopok és szobrok számítottak díszítménynek. Mindezekhez leginkább márványra volt szükség; ezzel azonban bőven szolgált az ország központjához közel eső süttöi és tardosi vörösmárványbányák. Az ezekben bányászott vörösmárvány felületét könnyen lehetett csiszolni s rá címereket, gyümölcs- és virágfüzéreket, állatalakokat, allegorikus ábrázolásokat faragni.

Noha látható, hogy a szobrokat és a festményeket ekkortájt jobbra épületelemnek tekintették, témánk szempontjából nem lényegtelen, hogy Mátyás előszeretettel helyezett el szobrokat és díszkutatokat az általa kialakított épületegyüttesek közti tereken, és gyűjtött táblaképeket is.

A budai várpalota udvarait Zsigmond király, Hunyadi János, Hunyadi László és Mátyás király álló bronzszobrai, illetve mitológiai jeleneteket ábrázoló szobrok díszítették. Mátyásról több márványrelief is fennmaradt: az őt és feleségét, Beatrixet ábrázoló páros dombormű (talán Gian Cristoforo Romano munkája) a budapesti Szépművészeti Múzeum kincsei közé tartozik. A bautzeni (Szilézia) váron elhelyeztette saját ülőszobrát, s arcképét – többek között – maga Andrea Mantegna is megfestette. Állítólag dolgozott Mátyásnak Filippo Lippi, sőt talán maga Leonardo da Vinci is. Az egyik budai díszkút terveit állítólag a nagy firenzei szobrász, Michelangelo tanítómestere, Andrea del Verocchio készítette el Mátyás király számára.

Mátyás budai udvarát azonban elsősorban mégis az általa alapított *Bibliotheca Corviniana*, rövidebben: a *Corvina* tette messze földön híressé. Hűséges múltbéli kalauzunk, Oláh Miklós ilyenek látta az ő korára már erősen lehanyaglott és megdézsmált könyvtárat: „Fekvésén és a királyi székhely épületein kívül figyelemre méltó volt egyrészt Alamizsnás Szent János ereklyéje miatt, másrészt csodálatra méltó Corvin Mátyás király könyvtára révén. Amerre az út a belső könyvtár oldalától a Szent János kápolnához átfűrt fülkéhez vezetett, ahonnan a király misét szokott hallgatni, két boltíves termet találunk; az egyik görög könyvekkel volt tele, amelyeket részben Görögország szívéből, részben más keleti vidékekről hordatott össze a király nem kis gonddal és fáradsággal. A másik belső terem őrizte a teljes latinitás kódexeit, az elemi dolgoktól kezdve egészen a tudományok csúcsáig; könyvtartó dobozokban és állványokon, a maguk rendje szerint megkülönböztetve. Mindegyiket színes és aranyos díszítésű selyemborítás fedte, rajta volt a tudományág és tudmányszak jelzése; ezek szerint voltak a könyvek osztályozva. A könyvek legnagyobb része selyemmel összefűzött pergamenből készült, és csatjaik aranyozott ezüstitől ragyogtak. Hallottam az idősebbektől, hogy Mátyás király, amíg élt, mindig tartott vagy harminc festéshez értő íródeák szolgát, ezek legtöbbjét az ő halála után én még ismertem. Csaknem az összes másolt görög és latin kódex az ő munkájuk volt. Felügyelőjük, a dalmát Raguzai Felix – magát is ismertem már öreg korában, nemcsak görögül és latinul, de szírül és arabul is tudott, ezenkívül magában a festészetben is volt gyakorlata – szorgosan figyelte, nehogy hiba történjék a könyvek másolásában. Volt ezenkívül még két egyéb könyvtár is másutt, a fellegrárban, bár az előzőeknél csekélyebb jelentőségűek.” Nemcsak a magyar értékekre természetszerűleg büszke Oláh, de az itt megfordult idegen humanisták is a legnagyobb elragadtatás hangján szólnak a Corvina gazdagságáról, amelyet egyébként Mátyás utódainak uralkodása alatt szenvedélyesen fosztogattak Európa bibliofiljei.

Nem csoda tehát, hogy a kutatók sokáig a tízezer fölött keresték a Cor-

MÁTYÁS KIRÁLY ARCKÉPE AZ 1488-BAN KÉSZÜLT
MARLIANUS-KÓDEXBEN (VOLTERRA, BIBLIOTHECA GUARNACCI)

vina könyveinek számát. A legújabb kutatások azonban – az egykorú beszámolók, a megmaradt corvinaanyag elemzése, valamint analógiák alapján – megállapították, hogy a kötetszám (beleértve az ősnymtatványokat is) aligha haladta meg a kétezer-kétezeröttszázat. (Jelenleg 170 autentikus corvina található a világ különböző köz- és magángyűjteményében.) Mátyás király könyvtára azonban így is az akkori keresztény világ legnagyobb és leggazdagabb könyvgyűjteményei közé tartozott. A kötetszámot tekintve, jelen ismereteink szerint, egyedül csak a vatikáni múlja felül – ebben 1475-ben 2527, 1481-ben pedig 3499 kötetet regisztráltak –, a kortárs itáliai fejedelmeké azonban – beleértve Lorenzo de' Mediciét is – messze mögötte maradt.

Mátyás tudatosan igyekezett megfelelni annak a korigénynek, miszerint egy könyvtárnak „teljesnek” kell lennie, vagyis: magában kell foglalnia az addig ismertté vált irodalmi termés egészét. Ennek megfelelően

a király módszeresen felkutattatta és másoltatta az ókori görög és latin auktorokat, a hellenisztikus és bizánci görög írókat, a korai egyházatyákat és a középkori skolasztikusokat. (Az idegen látogatók különösen a görög kódexek összegyűjtése terén elért kiváló eredményeit emelték ki.) Mátyás természetesen élénk figyelmet szentelt kora humanista irodalmának is; ennek darabjai részben ajándékozás, részben pedig vásárlás és másoltatás útján kerültek könyvtárába. A ránk maradt corvinaanyag tematikus elemzése arra utal, hogy a könyvtárban a történeti munkák (23,6%), az egyházatyák írásai (19,2%) és a filozófiai művek (11,0%) voltak képviseltetve a leggazdagabban. Az eredetiben tanulmányozható corvinákban az alábbi írók szerepelnek jelentősebb számú művel:

Hét kódexszel: Titus Livius római történetíró (i. e. 59–i. sz. 17.);

Öt kódexszel: Szent Chrysostomus konstantinápolyi pátriárka (354–407), Szent Jeromos egyházatyája (347–420);

Négy kódexszel: Szent Ágoston hippói püspök, teológus és filozófus (354–430), Aquinói Tamás domonkos szerzetes, teológus és filozófus (1225 v. 1227–1274), Georgius Trapezuntius görög filozófus (14–15. század fordulója), Xenophon görög történetíró (i. e. 434–355);

Három kódexszel: Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43), Klaudiosz Ptolemaiosz alexandriai görög asztronómus és geográfus (i. sz. 1. század).

Még a töredékekből is jól látható, hogy a Corviná kitűnő munkafeltételeket nyújtott a Budára vetődött humanistáknak és tudósoknak, akár az ókori szövegek javításán (emendálásán) és kommentálásán fáradoztak, akár az emberi test vagy a csillagos ég titkaiban kívántak elmerülni, de azoknak is, akik a reneszánsz építészet iránt érdeklődtek. Bonfini *Re- rum Ungaricarum decadese* forrásainak elemzése során például bebizonyosodott, hogy az udvari történetíró mindazokat a kézikönyveket megtalálta a bibliothecában, amelyekre – a fiktív hun–magyar rokonságra is kiterjeszkedő – magyar történetének megírásakor szüksége volt.

Abból, hogy már 1464-ből és 1466-ból ismerünk Mátyásnak ajánlott műveket, arra kell következtetnünk, hogy Mátyás érdeklődése az 1460-as évek közepén támadt fel a módszeres könyvgyűjtés iránt; akkortájt tehát, amikor itáliai építőmestereket is alkalmazni kezdett. Egyik leveléből tudjuk, hogy 1471-ben már saját miniátora volt, akit itáliai – közelebbről római – könyvbeszerzésekkel is megbízott. Bár a Corvina 1472-ben az összeesküvésbe keveredett Janus Pannonius pécsi püspök gazdag könyvtárának elkobzásával tovább gyarapodott, az uralkodó időlegesen kiábrándult a humanistákból, ami visszavetette a könyvgyűjtési buzgalmát is. Elfordulása azonban nem tartott sokáig; Aragóniai Beatrixszel kötött házassága (1476) után visszafogadta kegyeibe a humanistákat, s hozzáfogott időlegesen elhanyagolt könyvtára továbbfejlesztéséhez is. Ebbéli tevékenysége különösen 1485 után teljeseedett ki.

Ad uenerandum dñm Ladizlaũ prepositũ ecclesie
buden: pthonotariũ apostolicũ: necnon uicecãcel-
lariũ serenissimi regis Mathie i cronica hũgaroy
Andree prefatio.

Quoniam in superiori tempore uenerande dñe in latio uersarer:
uiderẽq; quãto emolumento ac decori hoim generi hi uiri
forẽt: q; magno pstantes ingẽio suã diuinã industriã compmẽ-
dis libris adhibebant: placuit mihi tam dignũ tamq; excellens
studiũ mea pro uirili capeffere: ut siquid demũ assequi possem:
id non in meam dũtaxat: uerũ etiam pluriũ mortaliũ utilitatẽ
conuerterẽ. Vnde cũ dei benignitate p uoto meo aliquatisper
profecissem: & ob id rei ad inclytum hungarie regnũ tua gratia
accerfitus uenirem: essemq; nõ parum ociosus: sulcepi laborem
ingentem dieyq; plenũ: imprimendi uidelicet cronicũ pãnomie
opus: laborẽ inqua: quẽ omnibus hungaris gratũ atq; iocundũ
fore putauĩ: quãdoquidem: ut quisq; natale solum unice diligit:
reliquisq; orbis terrarum partibus longe anteposit: ita & suoy:
qualem uitam egerint: quiq; uernaticus scire plurimũ exoptat:
ut siqua preclara: memoratuq; digna cõspexerit: imitari debeat.
siqua uero minus feliciter gesta compererit doctus precauere
possit. Sed cum animaduertarem: & diu mecum ipse uoluntarẽ:
cui meam primam in hoc sedulitatẽ pluribus diebus lucubratã
dirigerẽ: te preter domine mi obseruandissime inuenio neminẽ.
Quippe & tu de me optie meritis es: & sine te susceptus labor
neq; iniri: neq; expleri potuisset. Accipe itaq; hoc munusculum
nostrum iure quodam tue excellentie dedicadũ: ut q; uidelicet
potissima laboris causa extitisti: ipsius quoq; operis particeps
esse debeas. Et siqua indies maiora excudemus: tuo etiã illustri
nomini dedicanda putabimus.

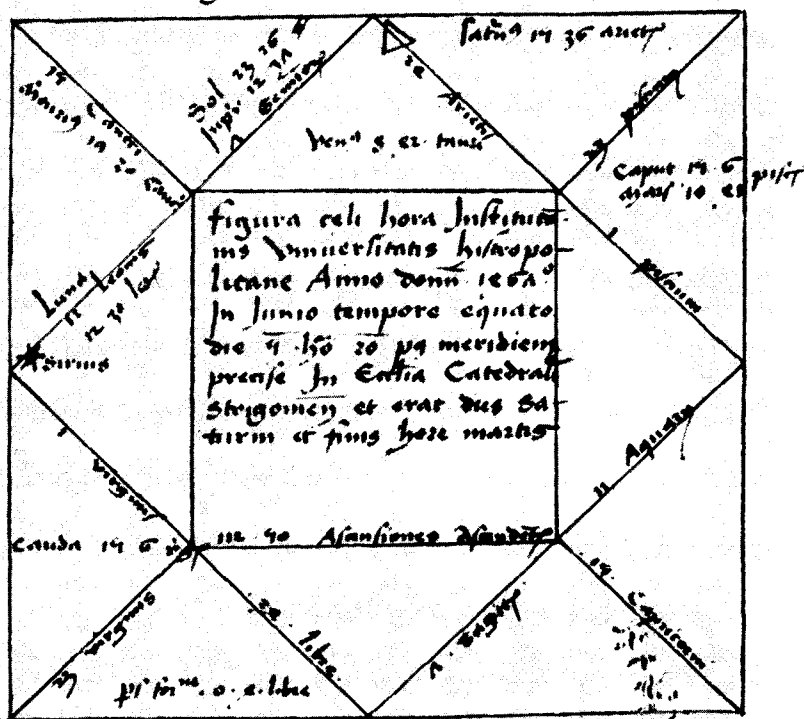
Incipit prima pars cronice de origine hũgaroy:
de descensu de scitia in pãnomiam: de belis contra
duerlas nationes habitis: ac de expulsionẽ eorude
& reditu in scitum.

A könyvek egy része – így a Janus Pannonius-könyvtár ide besorolt darabjai, az ajándékba kapott, illetve a Görögországban beszerzett 11–15. századi kódexek – természetesen „késztermékként” kerültek be a Corvinába, s jobbra nyilván kész köteteket vásárolt Mátyást a kor legnevesebb könyvkereskedőjétől, a firenzei Vespasiano Bisticcitől is. A corvinák többsége azonban kifejezetten Mátyás megrendelésére készült. Azt, hogy Budán valóban népes másolóműhely működött, Oláh idézett beszámolóján túl más – köztük egykorú – források is igazolják. Bár egyetlen olyan kötetet sem ismerünk, amelynek budai eredetéről a kolofon is árulkodna, a kodikológiai kutatásnak sikerült elkülönítenie a „budai stílusban” készült könyvek több csoportját, s valószínűsíteni, hogy 1480 és 1482 között Budán dolgozott a firenzei Francesco Roselli miniátor is, aki előzőleg részt vett a sienai dómkönyveinek illusztrálásában.

Ha azonban hihetünk a ránk maradt corvinák tanúságának, a Mátyás számára másolt kötetek zöme nem helyben, hanem a leghíresebb itáliai másoló és miniáló műhelyekben keletkezett. Azoknak az itáliai scriptoroknak a száma, akik – többnyire saját szignatúrájuk tanúsága szerint – biztosan dolgoztak Mátyás számára, jelen ismereteink szerint legalább két tucatra rúg. Többségük a dolog természeténél fogva Firenzében tevékenykedett, de akad köztük több nápolyi is. A corvinák lapjain sorra-rendre felfedezhetjük a kor leghíresebb miniátorainak – így Francesco Chericonak, Gherardo és Monte de Giovanninak, Attavanténak, Ambrogio da Predisnek és Giovanni Boccardinak (valamennyien firenzeiek) – a keze munkája is. A másolók és miniátorok tevékenységét részben az uralkodó alkalmi megbízottai – az uralkodó által 1471-ben „miniator nosternek” mondott Blandino, illetve Pietro Cannini firenzei scriptor –, részben pedig a Corvina könyvtárosai (Galeotto Marzio, Taddeo Ugolletti és Bartolomeo Fontio) szervezték és irányították.

Mátyás mecénási tevékenysége persze nem merült ki az építkezések és a könyvtár finanszírozásában. Udvarában szíves fogadtatásra és jó el látásra számíthatott minden rendű-rangú és nemzetiségű humanista. Bár a firenzei neoplatonista akadémia megalapítója, Marsiglio Ficino azt remélte, hogy Budán fog újjáépülni „a hatalmas és bölcs Pallas” törökök által Athénban szétrombolt temploma, a Budán rövidebb-hosszabb ideig megfordult humanisták sorából hiányoznak az igazán nagy nevek. Nem vonatkozik ez a megállapítás a csillagászokra és az orvosokra, akiknek társaságát Mátyás különösen kedvelte. Hosszabb-rövidebb ideig szolgálatában állott a kor csaknem valamennyi nagy csillagásza – Johannes Regiomontanustól és Martinus Ilkustól (Marcin Bylica z Olkusától) kezdve Johannes von Glogauig és Hans Tophhopfig –, a királlyal kapcsolatba hozható orvosok száma pedig meghaladja a tucatot. Erős történeti érdeklődésének megfelelően alkalmazott Mátyás udvari

Junii 17. Martii 1461

Curiosum nuncius fuit in duodecima erat magnus superis
 magnus q̄ plus morabatur in analogia

A POZSONYI EGYETEM SZÁMÁRA 1467. JÚNIUS 5-ÉN
 KÉSZÍTETT HOROSZKÓP (ISMERETLEN SCRIPTOR MUNKÁJA;
 WIEN, ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK)

történetírót is, természetes fia, Corvin János nevelését pedig itáliai humanistákra bízta.

Reneszánsz nagyúrhoz illően Mátyás jeles gyűjteményeket is igyekezett kialakítani. Ha valahol gazda nélkül maradt egy-egy ékszer-, érem- vagy káamegyűjtemény, legott vásárlóként jelentkezett; igaz, kevés szer eredménnyel. Udvara fényét emelendő rendszeresen dolgoztatott külföldi ötvösökkel és kárpitosokkal stb. Mindezen szférák ismertetése azonban már szétfeszítené tanulmányunk kereteit.

A magyar történetírás és művészettörténet eddigelé nem igen firtatta, hogy Mátyás király építési, könyvgyűjtő és vásárlási szenvedélye milyen nagyságrendű kiadásokkal terhelte meg az államháztartást. (Igaz, más építkezések költségkihatásait sem; szimptomatikusnak tekinthető, hogy a korabeli magyarországi művészet legújabb – mind méreteiben, mind

tartalmában impozáns – áttekintése valósággal kerüli az ilyen jellegű adatokat.) Utalni is csak annyiban utalt e kérdéskör vizsgálatának szükségességére, hogy fel-felvetette: vajon az erre fordított, a korabeli beszámolók alapján eleve magasnak feltételezett összegeket nem lehetett vagy kellett volna-e – például a törökellenes védelemben – célszerűbben felhasználni.

Ezen nincs miért csodálkozni, hiszen az első pillantásra úgy tűnhet, hogy a középkori királyi levéltár teljes pusztulása eleve kilátástalanná tesz minden ilyen irányú kutatást. Kivált azon számadásanyag hiánya, amelynek segítségével a szerencsésebb országokban már évszázadokkal korábbi események költségkihatásait is közvetlenül és kényelmesen fel lehet tárni. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a véletlen szerencse folytán ránk maradt három Jagelló-kori számadáskönyv – Ernuszt Zsigmond pécsi püspök-kincstartó utólag összeállított, 1494/95-ös elszámolása, valamint a Majláth Imre dispensátor által vezetett 1525. és 1526. első félévi kiadási jegyzékek – a művelődéstörténeti hozadék szempontjából kifejezetten csalódást keltenek. Igaz, a válságos 1525. és 1526. évben a magyar kormányzatnak a legkisebb gondja is nagyobb volt annál, mint-hogy nagyobb szabású építkezésekkel és más mecénáskodással – akár-csak a tervezgetés szintjén is – foglalkozhassék.)

Mindebből nyilvánvaló, hogy a legjobb esetben is csak a máshonnan – elsősorban a számadásokban gazdagabb városi, másodsorban az egyházi és családi levéltárakból – véletlenszerűen előkerült részadatok és analógiák segítségével közelíthetünk Mátyás mecénáskodásának anyagi oldalaihoz. Az egyébként terjedelmes Mátyás-kori okleveles forrásanyag feltárása azonban olyannyira a kezdet kezdetén tart, hogy egyelőre azt is nehéz volna megmondani, vajon ezen az úton juthatunk-e majd valaminő, használható eredményre. Figyelmünket a továbbiakban a legköltségesebb összetevőre, az építkezésekre összpontosítva Balogh Jolán hatalmas anyaggyűjtése maga is tartalmaz biztató útmutatásokat. Bár a kiváló művészettörténész az Országos Levéltár azóta sokszorosára növekedett diplomatikai gyűjteményének és diplomatikai fotógyűjteményének még csak kicsinyke hányadában tallózhatott, számos béradat mellett néhány építkezési elszámolásra – köztük kiadatlanokra – hivatkozott.

De az ilyen irányú kutatások folytatására ösztönözhet azon tapasztalat is, hogy a késő középkori magyar forrásanyagban – ha töredezetten, ha csak szívós és kitartó munka árán, sőt némi szerencsével is – az egykori élet úgyszólván minden aspektusa megragadható. Ha gyűjtésünket a Mátyás-kort megelőző és követő kerek félszázadra – vagyis a Zsigmond- és Jagelló-korra – is kiterjesztjük, csupán a legismertebb forráskiadványokban és feldolgozásokban is az építkezéseknél foglalkoztatni szokott szakiparosokkal kötött szerződések, a velük készített elszámolások, az

építkezési számadások, valamint egyéb bér-, szállítási és anyagáradatok meglepően bőséges választékára bukkanhatunk. Mivel azonban ez a megállapítás a legkevésbé éppen a Mátyás-kori építkezésekre áll – valószínű persze, hogy ez csak az okleveles anyag feltáratlanságának következménye –, az analógiák összegyűjtését ezúttal szokatlanul nagy tér-, idő- és nagyságrendbeli távolságból kell kezdenünk.

Témaválasztásunk folytán számunkra ehelyütt elsősorban azok az adatsorok és egyedi adatok az érdekesek, amelyek valamilyen elemük révén – többnyire csak bonyodalmas kerülők útján – „közös nevezőre” hozhatók, vagyis: egymással összevethetők és ellenőrizhetők. Hogy világos legyen, mire gondolunk, előbb egyfajta – a figyelembe vett forrástípusok szerint is tagolt – áttekintést adunk az illetén adatok csoportjairól. Előre kell bocsátanunk, hogy gyűjtésünk csupán a lehetőségek felszínét súrolja, hogy áttekintésünk mint afféle első próbálkozás szükségképp kezdetleges, s azt is, hogy természetesen elképzelhető másfajta tagolás is.

I. Aligha kell hosszabban bizonygatni, hogy ehelyütt azok a regisztrumok a legértékesebbek a számunkra, amelyeket egy-egy jól körülhatárolható építkezés kiadásairól menetközben fektettek fel, függetlenül attól, hogy a regisztrum formáját tekintve csak az építkezés adatait tartalmazó, külön iratként, más természetű bejegyzéseket is magában foglaló általános számadáskönyv elkülönülő részeként vagy pedig egyenest valaminő más rendeltetésű irat hátirataként jelenik-e meg. Mivel a kiadásoknak egy-egy, az adott számadásból hiányzó oldalát – mint azt majd látni fogjuk – többé-kevésbé pontosan rekonstruálni lehet, jelen esetben közömbös számunkra az is, hogy a vizsgált regisztrum az építkezés valamennyi költségtényezőjét regisztrálja-e. A legkevésbé sem közömbös viszont, hogy a szóban forgó építményt ma is szemrevételezhetjük – esetleg le is mérhetjük-e vagy – ábrázolások, méretadatok és analógiák segítségével – „rekonstruálni” tudjuk-e. (Itt kell megjegyezni, hogy a magyar forrásanyagban nem maradt fenn olyan, a nyugati levéltárakban nem ritka számadáskönyv, amely valamely épület sorsát az alapok lerakásától a befejezésig – már amennyiben egy középkori vár vagy templom építése egyáltalán befejezhető volt – nyomon követné.) E szempontból nézve a magyar regisztrumok csoportja több alcsoportra bontható:

I/1. Eperjes szabad királyi város tanácsa 1501-ben bízta meg Brengizein János eperjesi kőfaragót és András – talán készmárki – ácsot a Szent Miklós-plébániatemplom középhajójának folytatásában levő szentély meghosszabbításával és megmagasításával, és a déli oldalhajóhoz csatlakozó új szentély kialakításával. A munkák 1502-ben kezdődtek, s – bár az újjáépült templomot már 1510-ben felszentelték – 1515-ig húzódtak. Az 1502/1503-as kiadásokat a városi jegyző külön jegyzékéből, az 1504

és 1506, valamint az 1509 és 1515 köztieket a városi számadáskönyvekből ismerjük. Az 1503-as évet leszámítva, amikor is a kiadások 382 aranyforintra és 32 dénár-ra rúgtak, az évi költségek 1505-ig 100 és 200 aranyforint között, 1509 után pedig – 1511 kivételével (117 aranyforint és 12 1/2 dénár) – 100 aranyforint alatt mozogtak. 1506-ban az építkezés szünetelt, 1510 után pedig jobbra csak belső díszítőmunka és a torony magasítása folyt.

Mivel az eperjesi Szent Miklós templom *ma is áll* s ismereteink szerint a 16. század eleji bővítményeken nem került sor a szerkezetet megváltoztató átalakításokra, jószerivel köbméterre felmérhető az elvégzett kőműves- és kőfaragómunka mennyisége. Ennek kiszámításához – a nagy időbeli távolság ellenére is – segítséget nyújthat az 1434-es pozsonyi várpalotaépítkezés regisztrumának azon közlése, miszerint 6–7 kváderkő kifaragásáért és 1 ölnyi fal felhúzásáért egyaránt egy, 5 gyámkő elkészítéséért pedig két aranyforint járt.

Az eperjesihez hasonlóan *ma is álló* bártfai Szent Egyed-plébánia-templom „liber hospitalisából” azt is tudjuk, hogy a szabad királyi város tanácsa 1448-ban 600 aranyforintban állapodott meg a Miklós kőfaragóval az új szentély, a sekrestye és a fölébe falazott oratórium felépítése fejében, majd 1464-ben 324 aranyforintot fizetett ki István kassai mesternek ugyanannak a szentélynek felboltozásáért („perfecta est testudo”). Mindhiába azonban, hiszen a két bejegyzés önmagában is az épületrész gyors egymásutánban bekövetkezett átalakítását tanúsítja, s – bár a Miklóssal kötött szerződés részletezi a vele szemben támasztott elvárásokat – részletes elszámolás híján nehéz lenne eldönteni, hogy István csak javította vagy továbbfejlesztette-e Miklós mester művét.

I/2. Külön – bár csak a béreket és a szállítási költségeket rögzítő –, heti elszámolással rendelkezünk a pozsonyi vár hosszan húzódó külső és belső átépítésének 1434. nyári időnyéről. Ekkor már a várbeli palota építése folyt, s azon az alábbi, hetenként változó számú szerződéses és napibéres alkalmazott forgolódott:

	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>
Adminisztráció	9	10
Építő szakmunkás	74	112
Kisegítő iparosok	3	3
Napszámosok	66	163
Összesen	152	288

A szervezőmunkát berényi Kakas János „sollicitator laborum”, a tényleges építőtevékenységet Erlingi Konrád kőfaragó mester („magister lapicidarum”, „obrister paumeister”) irányította, az utóbbi 1–1 körtőrő-, ács- és kovácsmester, valamint 3 pallér segítségével. A március

8-tól október 15-ig tartó 30 hét alatt mindezek bére 4800 aranyforintot emésztett fel.

Noha a pozsonyi királyi palota – így pl. Mátyás korában is – többszöri átalakításon esett át, az építmény tömegéről fogalmat alkothatunk a mai képből, a korabeli metszetekből, valamint a feltárásokból. Vagyis: ez esetben nem az objektum megsemmisülése vagy átváltozásai, hanem az nehezíti a számadási adatoknak az épületre vetítését, hogy az építkezésnek mindössze egy rövid szakaszáról van részletes elszámolásunk. Amiből – mint látni fogjuk – persze számos következtetést lehet levonni a többi év munkálataira vonatkozóan is.

I/3. 1506-ban, Szent Jakab apostol vigíliáján (július 24-én) villámcsapás következtében kigyulladt az egri várban emelt Szent János székesegyház tornya, és a tűz áterjedt a hatalmas tetőszerkezetre, sőt megrongálta a temlomhajó falának felső részeit és a berendezést (például az orgonát) is. A beszerzés és a helyreállítási munkálatok még ugyanez évben megkezdődtek és 1508 novemberéig tartottak (bár meglehet, hogy csak a regisztrum zárul le ezzel a dátummal). Az erről készített külön regisztrum időrendben tünteti fel a kiadásokat, anélkül azonban, hogy magának az épületnek helyreállítására fordított kiadásokat elkülönítene az amiatt szükségessé vált utazások, a berendezési tárgyak beszerzésének és a munkások kényelmét szolgáló „szarószéknek” (így, magyarul szerepel a latin szövegben: „zarawzek”) a költségeitől. Így például, nagy örömről, megtudhatjuk belőle, hogy egy pesti olasz szobrásznak Miklós püspök vörösmárványba faragott – alakos, feliratos – sírelmékéért 25 aranyforintot fizetett az ismeretlen tisztviselő, s azt is, hogy egy olasztól 10 forintért intarziaberakásos stallummodellt vásárolt Budán. (Magát a stallumot – ez az általános számadáskönyvből derül ki – aztán János kassai asztalosmester készítette el.)

A helyreállítás nem volt oly nagyszabású, hogy irányításához külön fővállalkozóra lett volna szükség. Pallérja ugyan volt, de éppoly keveset olvashatunk róla, mint kőműveseiről vagy a velük együtt dolgozó kőfaragókról (ezek 20 dénárért faragtak ki egy rőf [ulna] követ). Mindebből az derül ki, hogy a falazat kevésbé rongálódott meg, s a munka zöme az ácsokra maradt, akik Farkas budai ács, „toronyépítő mester” („magister turrium” = pallér) irányításával dolgoztak előbb a székesegyház tetején, majd tornyán. Farkas – embereivel együtt – 100 aranyforintért szegődött el, de minden többletmunkáért külön fizettek neki. Rajta kívül a szakiparosok közül még egy üveges tűnik fel, aki 10 aranyforintért nagy üvegablakokat készített 1507-ben. A munka természetének megfelelően az anyagköltségen belül a gerendák beszerzésére ment a legtöbb pénz: Budán 200, Máramarosban 150 aranyforintért vásároltak belőle. Az egész helyreállítás 1242 aranyforint 79 dénárba került.

A török időkben védelmi funkciók ellátására kárhozottatott egri székes-

egyházból néhány tartóelem és némi felmenő fal maradt ránk, *alaprajza* azonban egyértelműen kirajzolódott az ásatások során. Mivel 1508 után már aligha végeztek rajta átalakításokat, ha az épületet bármelyik oldalán az alapoktól kellett volna restaurálni, jó viszonyítási alapul szolgálhatna, de hogy csak magasépítési és ácsmunkákat végeztek rajta, e tekintetben az alaprajz vajmi kevés segítséget nyújthat.

I/4. Még ennél is kevesebb viszonyítási alapunk van azon – egyébként felettébb érdekes – elszámolás esetében, amely egy soproni ház építési költségeiről tudósít 1520 négy tavaszi–nyári hónapjában, hiszen a ház helyét illetően hiába keresünk benne eligazítást. Így elesünk azon kézenfekvő lehetőségtől, hogy azonosíthassuk valamelyik olyan soproni házzal, mely legalábbis tömegében ma is őrzi középkor végi formáját. Mivel a szegődményes kőművesek a jelek szerint csak hébe-korba szerencsértették az építtetőt, aki buzgón halmozta az építőanyagot (2 szekér kő, 10 000 téglá, 36 szekér épületfa, deszka, 300 ácskapocs, 34 szekér homok, víz, számos fuvar mész), a bér és az anyagár szembeállítása könnyen félrevezető lehet. Már csak azért is, mert a 31 aranyforint 15 dénárnyi összkiadása inkább megelőlegezte, semmint előrelendítette az építkezést, amely, ha ilyen ütemben folyt, még nyilván évekig tartott.

II. A fentiek során több ízben utaltunk általános, vegyes tartalmú *városi és uradalmi számadáskönyveink* adataira is, ami önmagában is jelzi, hogy e par excellence építkezési és egyéb regisztrumokat még „tipológiai” célzattal sem lehet velük mereven szembeállítani. Különválasztva jellemezni is csupán azért célszerű ezeket, mert a vegyes tartalmúak esetében nagyobb a veszély, hogy töredékes, az építkezés volumenéről és jellegéről hiányosan tájékoztató adatsorokat tartalmaznak. Részben, mert a legkülönbözőbb természetű bejegyzések közül kimaradhatott egy-egy fontos mozzanat, részben, mert az előbbieken tengerében könnyen elmosódhat az együvé tartozó adatok közti kapcsolat. (Az esetleges kihagyások ellen természetesen a másik forráscsoport esetében sem vagyunk bebiztosítva.)

II/1. A vegyes tartalmú „magyar” számadáskönyvanyagból messze kiemelkedik a 38 darab, Modenában őrzött, eltérő rendeltetésű kódex, amely Ippolito d’Este esztergomi érsek (1487–1497), majd egri püspök (1497–1520) esztergomi és egri uradalmának gazdálkodásáról – s benne természetesen udvartartásáról – ad színes képet. Az eddig részletesen már feldolgozott 1487 és 1491 közti esztergomi számadások, sajnos, rendre-sorra olyan építészeti munkákról számolnak be, amelyeket egyfelől a szóban forgó objektumok pusztulása, másfelől a lokalizálás bizonytalansága miatt nehéz azonosítani, s így viszonyítási alapként felhasználni. Az esztergomi várpalotának a számadásokból azonosítható, ma is meglevő pontján – a Vitéz János „camera studiorum”-jának falképei után „a szibillák palotájának” nevezett traktusban – pedig olyan,

ideiglenesnek tűnő bővítést hajtottak végre, amivel eleve nincs mit kezdenünk. (Arról nem is beszélve, hogy a helymeghatározás még így is túllontúl tág.)

Mindez persze csak annyit jelent, hogy a – sok tekintetben egyedülálló nyomozási lehetőséget rejtő – számadáskönyvek feldolgozása során jobban meg kell dolgozni az eredményekért, mint máskor. Hogy e munka azonban nincs eleve kudarcra ítélve, egyértelműen igazolják Voit Pál tanulmányai, akinek sikerült plasztikus leírást adnia az érseknek a Gerecse rengetegében 1487 és 1490 között emelt maróti vadászkastélyáról, jóllehet másunnan annak még az emlékezete sem hagyományozódott reánk. Annak ellenére, hogy az építésére vonatkozó szétszórt utalások csak 1489 márciusában kezdődnek. Jóllehet a kastélyt márványablakkal át- meg áttört torony díszítette, az ácsoknak, a faragóknak és asztalosoknak, illetve a kőműveseknek és kőfaragóknak bérre és anyagra kifizetett összegek arányából (96 aft 57 d, illetve 28 aft és 85 d) következik, hogy az objektum nagyobb részt fából készült. Belső tereit kőkandallók, cserépszemes kemencék, sőt festmények díszítették. Megjegyzendő egyébként, hogy az uradalom által megrendelt építkezéseken általában is inkább ács-, mint kőművesmunkák folytak.

II/2. Szemben az esztergomi számadáskönyvekkel – amelyek végül is mindig azon melegében regisztrálják a kifizetéseket, s ezzel mintegy akaratlanul leírják a folyamatot is –, akadnak olyan, vegyes tartalmú számadáskönyvek is, amelyek – vagy azért, mert a részletezés külön regisztrumba került, vagy pedig azért, mert a munkát vállaló mesterrel egy összegben állapodtak meg és ennek fejében ő gondoskodott az anyagokról is – csak a munka végeredményét és az egyszeri kifizetés tényét közlik. Ilyen esetben az adattal, legyen az bár más szempontból bármely érdekes is, vajmi keveset tudunk kezdeni. Az 1525-ös királyi számadáskönyv olyasfajta bejegyzéseiből, hogy Hild János királynéi faktornak a budai vár előterében álló „királyi ház” javításáért 20, az egyik királyi kocsiszín felépítéséért 60, Csatornás Orbán mesternek pedig bizonyos vízvezeték megjavításáért („pro reformatione molendini sive aqueductus”) 71 aranyforintot fizettek, legfeljebb annyi tanulságot szűrhetünk le, hogy a szóban forgó ház „királyi” létére elég szerény, a kocsiszín viszont éppen ellenkezőleg: jelentős épület lehetett, s hogy a Csatornás által reformált vízvezeték – a malom emlegetéséből következőleg talán maga a Dunából a várba vizet emelő szerkezet – fontos lehetett az udvartartás számára. Lényegében ugyanazt mondhatjuk arról az esztergomi kápolna építéséről is, amelynek ablakait Farkas helyi kőfaragó nem kevesebb mint 500 aranyforintért vállalta elkészíteni, Bálint üvegesmester pedig 140 aranyforintért beüvegezni.

II/3. Amiatt persze, hogy a mi speciális céljainkra kevésbé és sokszoros áttételekkel használhatók, nem szabad alábecsülnünk a felsorolt és

említetlenül hagyott uradalmi, városi és más számadáskönyvekben ez-revel megőrzött bér- és áradatak építészettörténeti hasznát sem. Ha valaki venné a fáradságot és összegyűjtené, rendszerezné és értelmezné ezeket, nyilván messzemenő következtetéseket lehetne levonni belőlük. Meglehet, szilárdabbakat és messzemenőbbeket, mint az általunk itt alkalmazott megközelítésből.

III. Ugyanez elmondható a *közhitű formában kiállított oklevelekben* elszórta található építészettörténeti adatokról is. Tudnivaló ugyanis, hogy ez a forráscsoport is értékes – egyes esetekben a számadásokéval is vetekedő – építészettörténeti információkkal szolgál:

III/1. A veszprémvölgyi apácák megbizottainak Konc kőműves mesterrel – a veszprémi káptalan mint hiteleshely előtt – kötött 1387. május 5-i megállapodása oly pontos leírást ad a tervezett épületről, hogy különben kívánni sem lehetne. A kőműves 80 nehéz márkadénár (= kb. 133 aranyforint) ellenében vállalta, hogy egy esztendő leforgása alatt, a keze alatt dolgozó kőművesekkel együtt, elvégzi a következő munkákat: az eredeti kolostorépület déli oldalához – az alapokon kezdve – egy új, kétszintes toldalékot csatol, amelynek alapterülete 34×7 ulna (= kb. 120 m^2), belmagassága pedig 6 és $1/2$ ulna (= kb. 4,5 m) lesz, a felső szint belmagasságát pedig a régi kolostor orommagasságához kell igazítani. Az alsó szintet felerészben gyengélkedőként, felerészben fürdőházként kívánták hasznosítani, s ezért az utóbbiban egy kőkemencét is kellett emelni. Ugyanígy a felső szinten, amelyen az apácák hálócellái helyezkedtek el, s amelyet össze kellett kötni a régi kolostorépületben vele egy szinten elhelyezkedő közösségi, ún. „káptalanteremmel”. Mindkét szintről kijárat nyílt az illemhelyhez. Az alsó szinthez kelet felől egy új konyhaépület készült, természetesen úgyszintén kemencével. A konyhából az illemhelyeken át vízvezeték („aqueductus”) vezet, amivel kapcsolatban a megrendelő kikötötte, hogy azt az alapoktól 10 ulna (= kb. 7 m) távolságra kell indítani. A kőműves feladata volt továbbá a régi kolostor harangtornyának újraboltozása, kihasasodó felső részének újravakolása, a megkívánt számú ajtó- és ablakkeret kifaragása, bizonyos régi falsík megerősítése, a padlószintek habarccsal való felkenése. A mindehhez szükséges követ, meszet és egyéb anyagot a megrendelő szerezte be, és bocsátotta a mester rendelkezésére.

Mivel a szerződésben nem esik szó ácsmunkáról – ennek elvégzésére az apácák nyilván másik mesterrel kívántak szerződni –, Konc mester félkész épületet hagyott maga után. Ennek ellenére a toldalék és a hozzá csatlakozó egyéb építmények leírása oly plasztikus, hogy akár *méterarányos rajzot* készíthetnénk róla.

III/2. Ha az ilyenféle részletező szerződéslevél – kivált amely a léptéket is közli – nagy ritkaságszámba megy is, olyan viszonylag gyakran akad, amelynek alapján részletes leírás nélkül is könnyen magunk elé

képzelhetjük a megrendelés tárgyát. Mivel a Jagelló-korból számos főúri síremlék maradt ránk, s ezek meglehetősen hasonlítanak egymásra, Czobor Imrének Péter kőfaragó mesterrel kötött azon megállapodása, miszerint az utóbbi 150 aranyforintért elkészíti az előbbi sírkövét, tulajdonképpen a többi árának meghatározásához is fogódzót ad. Bár ha felidézzük az említett egri adatot (25 aranyforint) nyilvánvaló, hogy Czobor hivalkodóan díszes emléket kívánt állítani önnönmagának.

III/3. 1522. január 23-án a budai káptalan előtt a Firenzéből származó Lőrinc olasz kőműves 713 aranyforint 26 dénár, a budafelhévi Tót Lőrinc mester pedig 511 aranyforint 32 dénár felvételéről nyugtatta Mihály kalocsai prépostot, amit az utóbbi néhai Frangepán Gergely kalocsai érseknek a végvárak restaurálására hagyott pénzéből, az al-dunai Pét vára körül végzett munkákért fizetett ki.

E két nyugta az első pillantásra semminő viszonyítási pontot nem nyújt, hiszen még azt sem árulja el, hogy a szóban forgó munkát mennyi idő alatt végezték el. Ha azonban tudjuk, hogy a hagyatkozó érsek 1520 végén halt meg, el kell csodálkoznunk, hogy egy ilyen kicsiny erősség helyreállítására egy év alatt ekkora összeget áldozott a szorongatott helyzetben levő kormányzat. Ha pedig még azt is tudjuk, hogy a törökök 1521 júliusában megostromolták Pétet, némi fogalmat alkothatunk a váron végzett munkálatok jellegéről, ami aligha lehetett más, mint a megrongálódott falsíkok javítása. Erre nagy szükség volt, hiszen a törökök 1522 márciusában ismét megpróbálkoztak a bevételeivel.

III/4. 1418. október 6-án Augsburgban Zsigmond király megállapodott Tübingeni György kőfaragó mesterrel, hogy az 100 aranyforint évi fizetésért húsz segédjével az ő szolgálatába áll és Magyarországon folytatja működését. Ugyanaz nap szerződést kötött Stephan Holl stuttgarti kőfaragóval is. Ezt két napra rá követte Erhart és Lienhart Vingerlin augsburgi ácsmesterekkel kötött szerződés, akik hat segédjükkel ígérkeztek el, s fejenként 200, segédenként 60, összesen 760 aranyforint évi salláriumért. Ezeknek – a látszatra semminő fogódzópontot nem tartalmazó – adatoknak az összefüggései akkor tárulnak fel, ha tudjuk, hogy Zsigmond – idevetődöttek által olyannyira megcsodált, de végül is befejezetlenül maradt – budai Friss palotájának munkálatai a következő esztendő elején kezdődtek, vagyis: a királyi építő műhely szervezésének lehetünk tanúi, s a kikötött összegek nyilvánvalóan a Magyarországon elérhető legmagasabb bérszínvonalat reprezentálják. Annál is inkább, hiszen ugyancsak 100 aranyforintos évi fizetést húzott később Zsigmond Pozsonynál foglalkoztatott építőmestere, Erlingi Konrád is.

IV. Viszonyítható építészettörténeti adatok természetesen minden más irattípusban is előfordulhatnak. Köztudott például, hogy a középkori városi végrendeletek gyakorta hagyatkoztak a helyi templom építésére és díszítésére, de az összeg felhasználásáról – a dolog természeténél

fogva – mit sem tudunk meg belőlük. De még a végrendeletekben sem hiábavaló hasonlítási pontokat keresnünk. Péter eperjesi festő, akinek életútját és működését 1488 és 1527 között szinte lépésről lépésre végigkövethetjük a városi anyagban, 1525-ös végrendeletében elmondja, hogy a nyási (Sáros m.) templom oltárképének megfestését 150, az olaszliszkaiét (Zemplén m.) 50, a lasztóciét (Zemplén m.) pedig 40 aranyforintért vállalta. Ezeket az ár-adatokat összevethetjük azokkal a falusi oltárképekkel, amelyek szép számmal maradtak ránk ebből a korszakból. Sajnos, nem tehetjük ugyanezt az eperjesi Szent Miklós-templom szárnyasoltárának úgyszintén Péter mester által festett 12 táblájával; a művek ugyan ma is megvannak, a munkára vonatkozó városi számadáskönyvi bejegyzések azonban olyan hézagosak, hogy belőlük az ár nagyságrendjére sem mernénk következtetni. De az esetben is csak a bér egy részét tudnánk meghatározni, ha hiánytalanok lennének, hiszen Péter nemcsak a városi tanácstól, hanem a vallásos társulásoktól is vett fel pénzt erre a munkára.

E témakör lezárásaként szólnunk kell néhány szót az építő- és díszítőiparral foglalkozó kézművesek társadalmi helyzetéről is. Néhány szerencsés kivételtől eltekintve, a középkori magyar összeírás anyaga nem igen alkalmas arra, hogy egy-egy nagyobb területi egység falusi és mezővárosi lakosságának összetételéről, s azon belül a kézműipar ágazati megoszlásáról megnyugtató képet alkothassunk. (Nem vonatkozik ez a szabad királyi városokra, ahol a városi adójegyzékek és más összeírások segítségével általában elvégezhetjük ezt a felmérést.) A 16. század derekától fogva nagy számban ránk maradt török szandzsákösszeírások elemzéséből – lévén, hogy ezek elvben egy-egy település összes adózására kötelezhető háztartásfőjének (valójában azok 70–80 %-ának) a nevét tartalmazzák – arra következtethetünk, hogy a falvakban nemigen éltek építőipari tevékenységre specializálódott kézművesek, s az ilyenek arányszáma még a népesebb és fejlettebb mezővárosokban is feltűnően alacsony volt. Többségük itt is ács volt, kőművesre, kőfaragóra, kővágóra csak elvétve bukkanhatunk. E megállapítást úgy is megfogalmazhatnók, hogy az építőiparosok jelenléte egy-egy mezővárosban az adott település magas – inkább az „igazi” városokéhoz, semmint az átlagos mezővárosokéhoz közelítő – fejlettségi szintre utal. (Megjegyzendő azonban, hogy az építőiparnak az egész kézműiparon belüli aránya ezekben is messze-messze elmarad a szabad királyi és bányavárosokban megfigyelhetőtől.) Végül úgy is fogalmazhatnók, hogy építőiparost – megint csak zömmel ácsot – csaknem kizárólag olyan mezővárosokban találunk, amelyek más összefüggésekben is a magyar paraszttársadalom legdifferenciáltabb szervezeteinek, a régió gazdasági, társadalmi és kulturális élete irányítóinak mutatkoznak.

Mivel a török kori összeírásokból kielemezhető építőiparos arány-

szám (5,8%) szinte hajszálra megegyezik az 51 középkori mezőváros adataiból kikövetkeztethetővel (5,2%), nyilvánvaló, hogy török kor eleji megfigyeléseinket minden további nélkül visszavetíthetjük a középkori állapotokra is. A középkori képet csupán az teszi árnyaltabbá, hogy az uradalmi birtokközpontok és a várak környékén a kereslet egyes kisebb mezővárosokban is létrehozta önmaga fedezetét: a – leginkább megint csak ácsokból álló – helyi építőipari kínálatot. Ezzel magyarázható, hogy az egri számadásokban mezőtárkányi (Heves m.) ácsokról, a siklói és ónodi számadásokból pedig diósgyőri (Borsod m.) és siklói (Baranya m.) kőfaragókról olvashatunk. Kőműveseket, kőfaragókat és kőtőrőket azonban ekkortájt is inkább csak a püspöki városokban találhatunk, amelyeknek képe és mentalitása jócskán eltér az átlagmezővárosokétól, s csupán azért szokás mégis közéjük sorolni őket, mert földesúri fennhatóság alatt álltak s korlátozottabb privilégiumokat élveztek, mint a szabad királyi városok.

Summa summarum: az építő- és vele szorosan összekötött díszítőipar a középkori Magyarországon az igazi városi életformában gyökerező mesterség volt, s ha minőségi munkát kívántak, azok az uradalmak is városi mesterekhez folyamodtak, amelyek egyébként maguk is alkalmaztak állandó ácsokat és pallérokat. (Igaz persze, hogy maguk a városok viszont – mintha nem bíznának eléggé saját polgártársaik képességeiben – némelykor a királyi építő műhelyből szegődtek – rendszerint persze külhoni – építőmestereket és kőfaragókat.) Az építő- és díszítőipar rangos és megbecsült foglalkozásnak számított, s művelőinek nagy tekintélyt biztosított a városi társadalmon belül. Még az ország gazdasági központjában, Budán is megesett, hogy kőfaragót választottak a város bírójának, s általában is jelentős számmal képviseltették magukat a tanácsokban, közülük a belső tanácsban is. Tanácsos volt Eperjesen a már említett Péter festő is, aki a városi számadáskönyvek tanúsága szerint számtalan alkalommal képviselte közösségét a legkülönbözőbb jogi és politikai természetű küldetéseiben.

E hosszúra sikerült, de talán nem teljesen haszon nélkül való kitérő után – amely ha másra nem is, a háttér: a késő középkori magyar építési gyakorlat anyagi vonatkozásainak érzékeltetésére alkalmas – kanyarodjunk vissza Mátyás király építkezéseihez! Pontosabban: azoknak a támpontoknak és akadályoknak a feltérképezéséhez, amelyek egyfelől elősegítik, másfelől pedig megnehezítik az ezekre fordított összegek meghatározását.

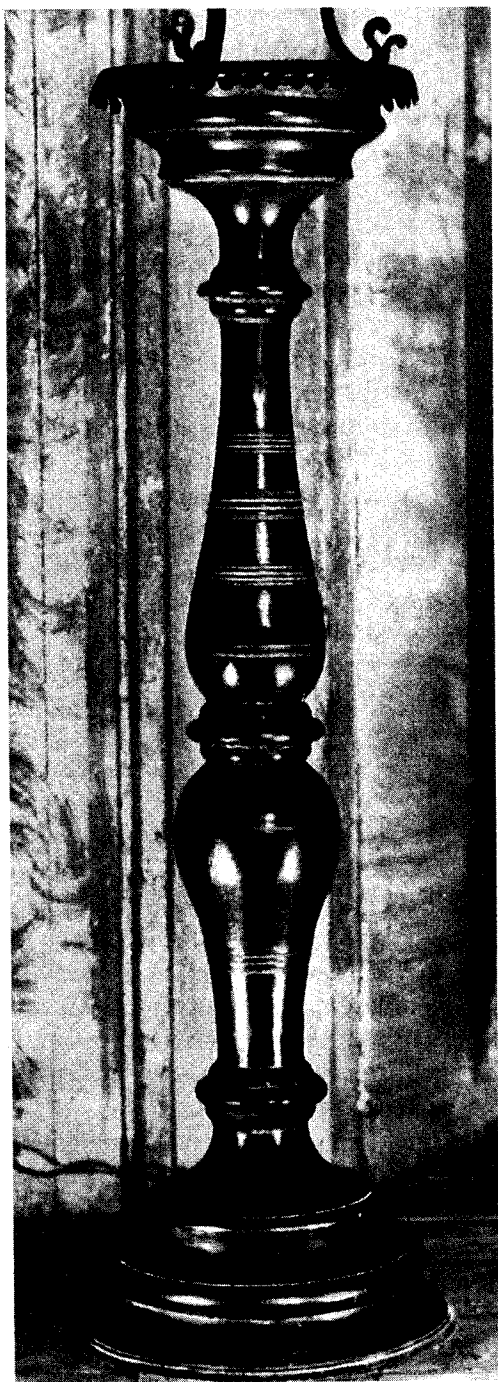
Ami a támpontokat illeti:

1. Balogh Jolán hangyaszorgalmú gyűjtőmunkájának eredményeként rendelkezésünkre áll egy olyan felmérés, amely a legnagyobbaktól a legkisebbekig, az önálló épületektől a belső díszítőelemekig regisztrálja és leírja mindazokat az építkezéseket, amelyeket a királyi család kez-

deményezett, illetve valamilyen közvetett vagy közvetlen formában támogatott. E felmérés nemcsak az új objektumok létrehozására, a már meglevők továbbfejlesztésére, hanem a helyreállításokra, kisebb igazításokra, sőt a díszítmények gazdagítására is kiterjeszkedik. Mivel a „leltár” – mert leltár ez a javából – esetleges és szórt forrásanyagon alapul, nyilvánvalóan lehetnek hiányosságai, az azonban bizonyosra vehető, hogy nagyobb szabású vállalkozások nemigen maradhattak ki belőle, s az is, hogy egészében helyesen tükrözi a tevékenység belső arányait. Az egyes objektumokat kiragadó részletkutatás nyilván számos olyan kapcsolódási pontot találhat a Zsigmond- és Jagelló-kori anyagban, amelyeken kamatoztathatja az utóbbinak a kiadásokra vonatkozóan, a Mátyás-korinál összehasonlíthatatlanul bőségebb tájékoztatását. Csak ötletként vetjük fel, hogy mivel Mátyás úgyszintén a hajó meghosszabbításával és új szentély építésével emelte a székesfehérvári Boldogasszony-bazilika fényét, s mivel annak alaprajza fel van tárva, az eperjesi Szent Miklós-templomon végzett hasonló munkálatok elszámolásai analógiául szolgálhatnak a magyar királyok temetkezőhelyének kibővítésére kifizetett összegek megbecsüléséhez is.

(Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy az eperjesi számadások csak nagy körületekintéssel használhatók összehasonlítási alapul. Meghökkenve tapasztaljuk ugyanis, hogy a munka dandárjának három esztendejében [1502–1504] a városi tanács lényegesen kevesebbet költött a Szent Miklós-templom átalakítására, mint amennyit néhány évvel később az egri Szent János-székesegyház helyreállítása ugyancsak három esztendő leforgása alatt, felemésztett [708 aranyforint és 82 $\frac{1}{2}$ dénár, illetve 1242 aranyforint és 79 dénár]. A szembetűnő aránytalanságot az sem magyarázza, hogy az egri regisztrumba szép számmal kerültek a be rendezés javítására és pótlására fordított kifizetések is, az eperjesiben ilyenek pedig elenyésző arányban találhatók, hiszen az Eperjesen végzendő munka többszöröse volt az egrinek. Mivel aligha valószínű, hogy az egri provizor túlfizette volna az Eperjesen foglalkoztatotaknál kevésbé rangos mestereket, nyilvánvaló, hogy az eperjesi regisztrumból hiányoznak bizonyos, nem elhanyagolható tételek. Gyanúnk szerint éppen az építést irányító ácsnak és kőfaragónak fizetendő bér, amelyet az 1501-es szerződés 500 aranyforintban állapított meg. Hogy ez az egész munkára vagy egy évre értendő-e, azt nem tudjuk eldönteni. Ha figyelembe vesszük, hogy Farkas, helyi kőfaragó 1495-ben 500 aranyforintért vállalta egy kis esztergomi kápolna szentélyének elkészítését, az évi 250–250 aranyforintos salláriumot egyáltalán nem minősíthetjük elképzelhetetlenül magasnak. Ha valóban évente kifizetendő összegről van szó, úgy – az egréhez viszonyítva – reálisabb költséget [2208 aranyforint és 82 dénár] kapunk.)

2. A két legnagyobb emberi és anyagi erőket lekötő építkezés: a budai

150 CM MAGAS BRONZKANDELÁBER BUDÁRÓL (OLASZ MESTER
ALKOTÁSA; ISZTAMBUL, AYA SOFIA-MECSET)

és a visegrádi területe eléggé feltárt ahhoz, hogy a Mátyás-kori létesítményeket a korábbiaktól – mindkét helyen az Anjou- és Zsigmond-koriaktól – elkülöníthessük, s a Mátyás-koriak nagyságrendjét legalább hozzávetőlegesen megragad hassuk. Ha a korabeli leírásokban nem is bővelkedünk, mindkét palotáról, de különösen a budairól – amelyet a törökkorban ide vetődött nyugati követek is igyekeztek megsejteni – számos olyan leírás maradt ránk, amelyeknek – és ritkábban metszeteknek, térképeknek – a segítségével kitölthetjük a régészeti feltárás hézagait. A régészeti módszerekkel feltárt alaprajz ismeretében képzeletben mindkét palotát „újraépíthetjük” és rekonstrukciós rajzon – több-kevesebb hibával – ábrázolhatjuk. Hogy egy ilyen nagyságrendű építmény felhúzásához milyen munkaszervezetre és mennyi munkabérre volt szükség, szerencsére közvetlenül is megtudhatjuk a pozsonyi várpalota munkálatairól felfektetett – igaz, fél századdal korábbi – regisztrumból, amelyet futólag fentebb már ismertettünk, és amelyre az alábbiakban még többször visszatérünk. Azon, épebben ránk maradt objektumokon, amelyeken Mátyás ismert bővítéseket és modernizálásokat hajtatott végre, az elvégzett munka úgyszintén gyakorta elkülöníthető és lemérhető, a költségekre pedig a másutt felvett számadáskönyvek ilyesfajta munkákra elszámolt tételeiből következtethetünk. Ha például valamilyik objektumon várkapu építéséről vagy ablak- és ajtókeretek kifaragásáról értesülünk, a hozzávetőleges költségeként bizalommal fordulhatunk Ippolito d’Este esztergomi számadáskönyveihez.

3. Egyes, a leírásokban megörökített budai és visegrádi díszítőelemek – köztük díszutak – a maguk tapintható s anyagi valóságában is megvizsgálhatók. Ez nemcsak a leírásokban foglaltak ellenőrzésére, nem is csupán stiláris párhuzamok feltárására, hanem a kiadások közelítő megbecslésére is lehetőséget nyújt. Ha ugyanis másunnan tudjuk, hogy egy olyasfajta – a ránk maradt darabok alapján – könnyen behatárolható márványfelület kidolgozásáért, mint amilyen a sírkő, mennyit számított a kőfaragó, úgy abból nyilván megengedhető következtetni egy hasonló nagyságú – ornamentális motívumokkal vagy alakos ábrázolással díszített – Mátyás-kori épületdíszítménynek árára is.

S mivel közismert, hogy a régészet és a művészettörténet sokszor a legapróbb töredékekből is rekonstruálni képes az egészet, ezen a nyomon esetleg eljuthatunk a beépített és megfaragott márványmennyiség minimálértékéhez. Amiből aztán – mivel ismerjük egyrőfnyi kő megfaragásának egységárát – ismét újabb költségadatokhoz lehet jutni.

Mindez azonban egyelőre nem több, mint nemzedékek munkáját igénylő jövőbeli eshetőség, a kutatási terepet jelenleg a hiányok és az áthághatatlanak tűnő nehézségek uralják:

1. Ha a Mátyás-kori okleveles anyag szisztematikus feltárása – mint említettük – kezdeti szinten van is, nem annyira bolygatatlan, hogy re-

velációszerű felfedezéseket várhatunk belőle. Olyan regisztrum aligha fog előkerülni, amely egy csapásra eloszlatná a Mátyás-kori építőműhelyt körülvevő sűrű homályt. (Még akkor sem, ha éppen a pozsonyi regisztrum felfedezésének körülményei tanúsítják: a kutatók hajlamosak rá, hogy a datálatlan iratokat félretolják, hiszen ez a darab a diplomatikai gyűjtemény alacsony sorszámú egységében rejtőzött, s az évtizedek során nyilván sokak kezén átment már, mire Szűcs Jenő vette a fáradságot provenienciájának tisztázására.) Az persze más kérdés, hogy az oklevelek között viszont könnyen megbújhat egy-egy olyan szerződés, bevalás, levélbeli utalás, amely hirtelen éles fénypásmát vet a munkafolyamatok időbeli kereteire, az abban részt vevőkre, a nekik kifizetett bérekre, anyagszállításokra, s ezzel új megvilágításba helyezi a már ismert forrásokat is. Mint Mátyásnak az az 1490. január 18-i levele, amelyben meghagyja az erdélyi sókamarák ispánjának, Tarcsai Mártonnak, hogy bizonyos kolozsvári építkezés ügyében János szerzetes információit kövesse. Az utalás minden bizonnyal az ún. Farkas utcai késő gótikus templom építésére vonatkozik, s illetéknéppen messzemenően alkalmas arra, hogy több más, hozzá hasonló módon épített erdélyi objektumot mesterhez kössön, sőt a gótikus királyi építőműhely sorsára vonatkozólag is tanúságokkal szolgáljon.

2. Mátyás-kori építészettörténetünk ugyancsak rászorulna néhány jelentősebb levéltári „fogásra”, hiszen az eddigelé feltárt, ilyen vonatkozású okleveles anyag olyannyira szegényes, mintha valaminő rejtélyes erő tudatosan akadályozni akarná a kutatásokat. Valljuk be: a gótikus és a reneszánsz királyi építőműhelyt illető – egyébként gazdag és meggyőző – stílustörténeti eredményeket alig-alig támasztja alá írásos anyag. Szűcs Jenő a bécsi és prágai analógiákkal alaposan megtámogatott pozsonyi regisztrum alapján ekként rekonstruálta Zsigmond király építőműhelyét:

Mivel a középkori építőszervezet – leszámítva természetesen a foglalkoztatottak mindig változó számát – mindenütt azonosan épült fel s nagy állandóságot mutat, a Mátyás-kori királyi műhelyt is ennek mintájára kell elképzelnünk. Mert tényleg csak elképzelni tudjuk, hiszen írásos dokumentumaink mindössze e séma egy-két pontjához szolgálnak adatokkal. Abból, hogy Chimenti Camicia firenzei intarziátor megbízottja 1479. július 15-én abban állapodott meg négy másik firenzei intarziátorral, hogy azok Magyarországon vagy másutt szolgálják, nyilvánvaló, hogy ez idő tájt Chimenti mester volt a királyi építőmester, vagy pedig más fontos funkciót töltött be annak szervezetében.

Igazság szerint azonban ennél tovább nem is igen léphetünk, hiszen azoknak a dalmát kőfaragóknak helyét, akik 1487-ben egyik társuk végrendeletének tanúiként egy bokorban tűnnek fel, s akik közül kettő is a király kőfaragójának („lapicida regie maiestatis”, „lapicida serenissimi

ADMINISZTRATÍV IRÁNYÍTÓ SZERVEZET

DIRECTOR (MAGA A POZSONYI ISPÁN)

ADMINISZTRATÍV BONYOLÍTÓ SZERVEZET

KIRÁLYI SOLLICATOR:
JEGYZŐ
DICATOR:
SOLLICATOR:
SEGÉDSZEMÉLYZET (MŰHELYSEGÉDEK, ÓR)

SZAKMAI IRÁNYÍTÓ ÉS BONYOLÍTÓ
SZERVEZET

KIRÁLYI ÉPÍTŐMESTER

KÖTŐRŐ MESTER
ÁCSMESTER
KOVÁCSMESTER

VÉGREHAJTÓ SZERVEZET:

PALLÉR
32-40 KÓFARAGÓ LEGÉNY

PALLÉR
28-42 KÖTŐRŐLEGÉNY

PALLÉR
6-13 ÁCSLEGÉNY

KOVÁCSLEGÉNY

SZAKMAI KISEGÍTŐ SZERVEZET:

SZERZŐDÉSES KÓFARAGÓK
SZERZŐDÉSES KŐMŰVESEK
KÁDÁR
KÖTÉLGYÁRTÓ
FESTŐ

SEGÉDSZERVEZET:

8-9 FUVAROS
120-130 NAPSZÁMOS

regis de monte Budense [!])” mondja magát, éppúgy nehezen jelölhetjük ki a fenti sémában, mint a hasonló címmel későbbi oklevélben felbukkanó, ismeretlen nemzetiségű Hagó Mihályét („lapicida quondam domini Mathie regis”). Gyakori előfordulása arra utal, hogy ez a cím erősen devalválódott, s meglehet, hogy viselője önmagát „tüntette ki” a „királyi” jelzővel, azon az alapon, hogy valóban dolgozott a királynak. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy Chimenti mesternek 1487-ben a királyné fizet, a homály még csak növekszik, hiszen ez vagy arra mutat, hogy otthagytta a királyi műhelyt, vagy arra, hogy éppen szünetelték a központi építkezések, ami viszont – látni fogjuk – újabb problémákat vet fel.

Mivel a Balog Jolán által előbányászott többi mesteradat – egyetlen kivételével, amire rögvest visszatérünk – egyáltalán nem hozható kapcsolatba Mátyás „nagyberuházásaival”, az egész anyaggyűjtés egyetlen igazán általánosítható tanulsága az, hogy a Mátyás-kori reneszánsz építőszervezet középszinteken sem annyira a helyi kínálatból merített, hanem az idegen mesterek csapataikkal együtt telepedtek át Magyarországra. Annak alapján, hogy a milánói herceg már 1466-ban egyszerre hat kőművest „murorum magistert” indított útnak Magyarországra, az ide szerződött idegen munkacsapatok hozzávetőleges átlag létszámát is megadhatjuk: az négy-hat körül mozgott. Mivel a raguza tanács 1466-ban mérnökök, kőfaragók, asztalosok, kovácsok Magyarországra küldéséről határoz, joggal feltételezhető, hogy a vertikum egyéb pontjain is épültek be idegenek a királyi építőszervezetbe. Ők is, a milánóiak is még a gótikus stílusban dolgozóba, amelyben a magyar mesterek közül az említett János szerzetes közreműködése valószínűsíthető. A legkevésbé alighanem az ácsmunkákhoz volt szükség idegenekre, hiszen a jelek szerint a magyarországi ácsmesterség olyan magas színvonalon állott, hogy ki tudta elégíteni a megnövekedett igényeket is.

E sovány eredményeket legfeljebb még annyival egészíthetnők ki, hogy a „sollicitator” tisztét Budán is, Visegrádon is nyilván a helyi várnagy vagy udvarbíró töltötte be – meglehet a „directorét” is –, s Balogh Jolán teljes joggal vette fel adattárába az építkezési színterek castellanusait és provizorait. Mint ahogy nyilvánvaló az is, hogy Mátyás azért a sókamaraispánt utasítja János fráter támogatására, mert Kolozsvárott vi-

(JEGYZETEK A 308. LAPON TALÁLHATÓ SÉMÁHOZ)

¹ Szó szerint „szorgalmazó”, „előmozdító”; nagyjában-egészében a mai „menedzsernek” megfelelő munkakört töltött be.

² Szó szerint „róvó”; nyilván a számadások elkészítésében segítette a jegyzőt.

³ Feltehetőleg az anyagbeszerzésben, napszámások szegődtetésével segítette főnöke munkáját.

⁴ Mivel a királyi építőmester szakmája szerint kőfaragó volt, az utóbbiak szervezete élén nem állott külön munkavezető mester, hanem azt maga az építőmester irányította.

szont – nem lévén vár és így megfelelő képviselője – ez töltötte be az adminisztratív irányító tisztét.

3. Nagy akadálya a kutatásnak, hogy Mátyás építkezéseinek időrendjét még csak felettébb nagy vonalakban sikerült tisztázni. Annyi bizonyosnak tűnik – ezt a köztörténeti kontextus is igazolja –, hogy a késő gótikus építkezések az 1460-as évek közepén vettek nagyobb lendületet, s hogy azokat valamikor a Beatrixszal kötött házasság (1476) után kezdte kiszorítani a központból az új, a reneszánsz stílus. Vagyis: az utóbbi stílusú építkezésekre mintegy bő tíz esztendő marad. Ha megfontoljuk, hogy olyan – a budai és a visegrádi építkezésekhez képest jelentéktelen – vállalkozások, mint az eperjesi templombővítés kilenc esztendőt igényeltek, s hogy Zsigmond pozsonyi építkezései legalább másfél évtizedig tartottak, el kell töprengenünk azon, hogy a két mamutvállalkozás hogyan fért bele e szűkös időkeretbe. Főként, ha készpénznek vesszük Oláh azon tudósítását, miszerint a visegrádi palota pompája szavát szegte a török követnek. Mivel ezt az epizódot csakis az 1488-as békekötés tájára datálhatjuk, a visegrádi palotának már 1487 körül készen kellett állnia. Bár itt az egyik épület, aligha véletlenül, a „befejezetlen palota” nevet kapta, ugyanígy a budainak is, ha Chimenti mester már átment a királyné szolgálatába. Vagyis: még az eleve szűkös tíz esztendő is jócskán lepad.

Ezt a nyilvánvaló ellentmondást csakis úgy oldhatjuk fel, ha feltételezzük, hogy egyidőben két vagy – ha az ország nyugati, középső és keleti részeire szorult gótikust ide számítjuk (jóllehet ez inkább magánszemélyeknek dolgozott) – három nagy központi építési szervezet tevékenykedett az ország területén. Ezt ugyan semmiféle konkrét adat nem támogatja – sőt a budai és a visegrádi mű között felismerhető stíláriis kapcsolatok látszatra kifejezetten ellene szólnak –, pontosan az építőszervezet feltáratlansága miatt ki sem zárható. Már csak azért sem, mert a stíláriis párhuzamok mindössze annyit igazolnak, hogy a legnagyobb hozzáértést igénylő munkákat végző „sztárok” itt is, ott is megfordultak. Mivel a szabad királyi városok ez idő tájt „versenytárgyalásokon” választottak a jelentkező helyi kőfaragók közül, az igénytelenebb munkák elvégzésére alkalmas erőiben nemigen lehetett hiány.

4. Balogh Jolán gondosan összeállította a munkája során előkerült bér- és anyagár-adatokat is. Az eredmény – aligha az elmélyültségéről ismert kutató hibájából – enyhén szólva csüggesztő, hiszen alig féltucatnyi (!), a központi építkezésekkel kapcsolatba hozható mester napi, időszakos vagy évi béréről tájékoztat. „Évi béréről” – mondtuk nagyvonalúan, valójában azonban éppen a két legfontosabb adatról sem dönthető el, hogy egy vagy többéves bér vagy bizonyos munkára szóló kifizetésről tudósít-e. Pedig ha tudnánk, hogy – mondjuk – a budai építkezések vezetője vagy annak egyik vezető beosztottja pontosan mennyit kapott, vi-

szonylag könnyű dolgunk volna, hiszen az 1434-es pozsonyi belső árnyok és városi áranalógiák alapján ebből az egyetlen kiindulópontból is megbecsülhetnők a szervezet(ek) bérköltségét. Hiszen – mint látni fogjuk – végül is van bizonyos fogódzónk az 1434-es pozsonyi és a Mátyás-kori budai és visegrádi építkezések nagyságrendjének összemérésére. Így viszont még a rendelkezésre álló számadatokkal is csínján kell bánunk.

Mindent összevéve oda jutottunk, hogy a Mátyás-kori építkezési kiadásokhoz az egyetlen, eddig előkerült királyi építkezési számadás – az 1434-es pozsonyi – *végösszegéből* közelíthetünk, s azt manipulálhatjuk különböző logikai és analógiás megfontolások, illetve másunnan vett – közvetlenül nem, de a számadás réseinek betömésére néhol mégis hasznosítható – adatok segítségével.

A nyári idény – a számadásból egyszerűen leolvasható, de a hiányzó kétheti elszámolás miatt felkerekítendő – bérköltségei 4800 aranyforint-ra rúgtak, amit a téli idény feltételezett 2400–3200 aranyforintos kiadásaival 7200–8000 aranyforintra kell növelni. Ebben benne foglaltatnak a szállítási költségek is, hiányoznak viszont belőle az anyagvásárlásra fordított összegek, amelyek másutt stabilan 25 % körül szoktak mozogni. Így 9000–10000 aranyforintos összkiadáshoz jutunk, ami összhangban áll azon értesülésünkkel, miszerint 1430-ban is, 1431-ben is 12000 aranyforint állt a rendelkezésre erre a célra, tehát ezt a 10000 forintot a jelentősebb munkák időszakában joggal kezelhetjük évi átlagként is.

A Mátyás által az építkezésekre fordított összegek – beleértve azokat az e célból elengedett állami bevételeket (városi adókat, átengedett díkat), amelyek éppúgy apasztották az államkincstárt, mint a közvetlen ráfordítások – feltehetőleg messze az évi 10000 aranyforint felett mozgottak:

1. A minden bizonnyal hiányos, írásos és régészeti anyag alapján jelenleg száztíz magyarországi és ausztriai helységben tudunk Mátyás által finanszírozott, vagy ilyen-olyan módon támogatott építkezésről. Maguknak az objektumoknak a száma persze jóval magasabb volt, hiszen nemcsak Budán, hanem máshelyütt is előfordult, hogy a király több épületet emeltetett, illetve több épületen végeztetett átalakításokat. A budaiakról – persze közel sem mindegyikükről – fentebb röviden már szólottunk, ehelyütt néhány periferikusabb példával élünk. Pozsonyban például, ahol tovább építtette a várpalotát is, díszkertet csatoltatott a városban álló ún. királyi kúriához és kibővítette az egyetem, az *Academia Istropolitana* otthonául szolgáló együtttest. A székesfehérvári bazilikán végzett alakítások nagyságrendjéről némi fogalmat alkothatunk a ritka, önmagukért beszélő számadataink egyikéből: az uralkodó 1483-ban 850 aranyforintot utaltatott ki Kassa városával a tetejére szánt ólom („pro precio plumbi ad tecturam ecclesie Albensis”) árára,

Mátyás a nekik tett engedményeken túl effektív pénzüsszegekkel is támogatta az építetőköt és azokat, akik szerették volna épületeik belsejét díszesebbé, esetleg éppen „korszerűbbé” tenni. Mint a lövöldi karthauzi kolostor lakóit, akiknek 600 aranyforintot adományozott két oltár emelésére.

2. A két legnagyobb vállalkozás nagysága – a budaié és a visegrádié – nyilván külön-külön is meghaladta a pozsonyi várpalotáét. Ráadásul az itt alkalmazott reneszánsz tagozatok, külső és belső ornamentumok alighanem jóval költségigényesebbek voltak, mint a korábban épített „puritán” gótikus falsíkok és díszítőelemek. Jócskán megemelhette az építési költségeket a márvány szinte pazarlóan gyakori felhasználása is. (1487-ben és 1489-ben 76 hajónyi vörösmárványt szállítottak Budára a süttöi bányából a királyné budai építkezéseihez.)

Könnyű belátni, hogy a költségkihatásaiban is ismert 1434-es pozsonyi építkezéssel egyfelől vele önmagában is vetekedő két másik építkezés, valamint további rendkívül szerteágazó és összetett építkezési folyamat áll szemben. Ha a pozsonyit egy, a Mátyás-kori budait és a visegrádit két, az ezeken kívüli Mátyás-koraiakat még egy egységként fogjuk fel, úgy a legtermékenyebb utolsó tíz esztendő építészeti kiadásait 30 000 forint körüli összegre taksálhatjuk.

3. Ez a becslés azonban csak az esetben áll meg, ha azonos bérszínvonalal és egyetlen központi építőműhellyel számolunk. Ami a bérszínvonalat illeti; a korabeli közvélekedés – és nyomában a szakirodalom – közhelyként hangoztatja, hogy Mátyás fejedelmien megfizette azokat a kvalifikált – kivált idegen – mestereket, akik neki dolgoztak. Az – a feudális gyakorlatban meglehetősen ritka – nagyvonalú gesztus, amellyel Mátyás 1488. július 25-én, kifejezetten művészi érdemeiért – nem pedig egyéb neki tett szolgálataiért – trauai Ivan Duknović, ismertebb nevén Giovanni Dalmata szobrásznak adományozta Majkovec (Körös m., Szlavónia) várát, a hozzá tartozó uradalommal együtt, messzemenően igazolni látszik ezt a vélekedést. Már az is meglepő, hogy Mátyás – aki elég szűkmarkú volt az adományozás terén – egy „jöttment” mesternek ajándékozott egy olyan fekvőséget, amelyre számosan fenhették a fogukat a legbefolyásosabbak közül is, de még meglepőbbek, azok, az oklevélben leírt körülmények, amelyeket a szakirodalom eddig még nem méltatott megfelelő figyelemre. E, hűtlenség folytán ráháramlott birtokot ugyanis Mátyás előbb Ráskay Balázs budai udvarbírónak adományozta, s így előbb – nyilván nem áldozatok nélkül – vissza kellett szereznie tőle azt, hogy továbbadhassa Duknovićnak. A hiányos anyag tükrében is nagy építetőnek mutatkozó Ráskay alkalmasint a dalmata valamely neki tett szolgálatát kívánta honorálni a lemondással, akivel éppen a budai építkezések „sollicitatoraként” kerülhetett közelebbi kapcsolatba. (Mátyás egyébként apjától tanulhatta, hogy a mestereket ilyen for-

mában is lehet jutalmazni, hiszen Hunyadi János 1454-ben a bojtori és tövisi ferences kolostorok építése körüli szolgálatokért adományozta Konrád brassói kőfaragónak egy birtok felét.)

1492-ben Beatrix királyné felülvizsgáltatta számadásait, s egyként jóváhagyta azt a 450, illetve 263 dukátos tételt, amelyet jószágigazgatója 1487-ben Chimenti Camiciának és 1488-ban Antonio márványfaragónak („scarpellinus”) fizetett ki. Az utóbbi tétel évi salláriumként való értelmezése ellen szól a nem kerek összeg. A Chimenti mesternek kifizetett összeg ezen az alapon – és a munkavállaló tekintélye alapján – felfogható lenne évi bérként is, ennek azonban ellentmond, hogy az olasz intarziátor-kőfaragó 1492-ben mindössze 100 forint salláriumot húzott új gazdájától, Ippolito esztergomi érsektől, s ez akkor is messze elmarad a 450 forinttól, ha három segédje után külön-külön további 60–60, fia után pedig 10 aranyforintot (és ellátást) kapott. Vagyis: bére pontosan ugyanazon a szinten mozgott, mint egykoron a pozsonyi építkezéseket irányító Erlingi Konrád. (Ha tovább játszunk ezekkel a számokkal, őt hat segéddel együtt persze 1487-ben is kaphatott 450 aranyforintot egy esztendőre.)

Ha a fenti adatból a mester és segédei közti bérarányt ragadjuk ki, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Camicia Mátyástól sem kaphatott többet évi 100 aranyforintnál, hiszen a négy firenzei intarziátorral kötött 1479-es szerződésből kiderül, hogy hármójuknak havi $3\frac{1}{2}$ (= évi 42), egyikükkel pedig 50 aranyforint fizetésben alkudott meg az ellátáson felül. Ha ő maga élmezse és ruházta is őket, segédenként hozzávetőleg ismét csak 60 forintos kötelezettséghez, s változatlan arányokat feltételezve 100 forintos saját fizetéshez jutunk. Ami viszont egyszerűen azt is jelentené, hogy Mátyás a bérek tekintetében egyáltalán nem volt olyan bőkezű, mint azt feltételezzük. Már csak azért sem, mert Erlingi Konrád annak idején kétszer annyit keresett, mint ágazatvezetői, s háromszor annyit, mint a segédek. Ha Mátyás építőműhelyében ugyanazok maradtak az arányok és a szerződötetett firenzeiekben nem harmad-, hanem másodvonalbeli alkalmazottakat látunk, úgy Chimenti fizetését 100 helyett 120 forintra tehetjük. Mint láthattuk, azonban ez sem olyan összeg, amely számottevően meghaladná a kisebb volumenű építkezéseknél könnyen elérhető, így például az 1506–1608-as egri helyreállításnál az ácsmesternek fizetett összeget.

Visszatérve Giovanni Dalmata mester példájára: könnyen meglehet, hogy Mátyás általában is más formában – ha nem is birtokadománnyal, hanem inkább (ahogy az másutt is szokásban volt) egyszeri nagyobb, de a szokásosnál busásabb, „királyi” jutalommal – kárpótolta kedvenc mestereit a szerényebb bérezésért. Bárhogy volt is, annyi bizonyosnak látszik, hogy maga a bérszint nem sokat változott Zsigmond kora óta, s így vele nem kell számottevő költségfelhajtó tényezőként számolni. Az

uralkodónak a jelek szerint esze ágában sem volt külön honorálni azt a körülményt, hogy a behívott olasz mesterek természetes közegükből kiszakítva, családjuktól távol, szokatlan környezetben élnek és dolgoznak. S azt sem, hogy olyan fogások birtokában vannak, amelyeket az azonos bérszinten díjazott helyi mesterek egyelőre nem képesek eltanulni tőlük. (Persze, szakítanunk kell azzal a beidegzéssel is, hogy ahol idegen mester működésének nyomára bukkanunk, eleve a honi szintet messze felülmúló vállalkozást és minőséget sejdítsünk. Erre figyelmeztet, hogy az olasz lapidákat Esztergomban is, másutt is gyakran befogták ágyúgolyók faragására, ha jobb elfoglaltságot nem tudtak nekik biztosítani.)

4. Keveset módosítana a fentebb kikalkulált 30 000 aranyforintos építési összköltségen az is, ha bebizonyosodnék, hogy – miként gyanítjuk – voltak olyan évek, amelyekben egyszerre két (vagy inkább: kétsejtű) központi építőműhely működésével kell számolnunk. Fentebb (az 1. pontban) ugyanis Mátyás építési tevékenységének összterjedelméből vontunk le számszerű következtetéseket, s ha most ugyanezt a halmazt munkaszervezeti alapon tagolnánk, csupán a viszonyítási pontul szolgáló pozsonyi adatoktól ezen összteljesítményt megközelítő úton változtatnánk. Ha erről megfélekedünk, könnyen abba a gyakori történeti hibába eshetünk, hogy – a forrásadottságokból adódó nehézségek miatt – ugyanazt a tényezőt, több oldalról becserkészve, kétszer felszámoljuk.

Igaz viszont, hogy a pozsonyi számadás láthatólag a palotaépítés olyan fázisáról tudósít, amikor díszítési munkákra még nem került sor, s így hiányoznak belőle mindazon momentumok, bel- és köztéri szobrok, díszes mennyezetek stb. költségei, amelyekben olyannyira bővelkedtek Mátyás építkezései. Igaz viszont ugyanakkor az is, hogy más számadások – így például az eperjesi Szent Miklós-temploméi – azt tanúsítják, hogy ezek munkálatai időben szétváltak az architektúra hordozó elemeinek építésétől. Vagyis: a két fázist nem célszerű egyazon évnél számításba venni. Ilyen szűk időkeretek közt mozgó építkezéseknél azonban szükség lehetett arra, hogy az építkezéshez kapcsolódó műhelyekben már a falazás idején is erőteljes ütemben folyjanak az ornamentumok munkálatai. Így a Pozsonynál megfigyelt munkaszervezetet itt ki kell egészítenünk a szobrászok és a mennyezetek előkészítésén dolgozó asztalosok munkacsapataival is.

A fentiekben megemlékezvén róluk – a legkevésbé sem a leértékelés célzatával, hanem éppen ellenkezőleg, hogy pontosan körülírjuk helyzetünket –, másodvonalbelieknek mondtuk azokat a firenzei intarziátorokat, akiket Chimenti mester 1479-ben Budára szerződtetett. Úgy véljük ugyanis, hogy azért kár lett volna idehozni őket, hogy velük olyan munkákat végeztessenek, amelyeket a helyi kőfaragóságédek is elláthattak. Röviden szólva: a szakmai végrehajtó szervezetet tagoltabbnak érezzük az 1434-es pozsonyínál, ami gyanúnk szerint a segédzemélyzet

megnövekedése irányában hatott. Vagyis a Budán és a Visegrádon dolgozó műhely elképzelésünk szerint maga is nagyobb lehetett a pozsonyinnál.

Noha jól tudjuk, hogy a firenzei legnaiuolók pontosan azért voltak olyan kapósak, mert a famegmunkálástól kezdve, a kőfaragáson keresztül, a szobrászatig mindenhez, sőt még a tervezéshez is értettek, mindezek – a Pozsonynál hiányzó szakmák, a megnövekedett műhely – mégis növelhették a költségeken. Így nem elképzelhetetlen, hogy a király és a királyné együttes építkezési kiadásai a legpezsgőbb években elérték a 35 000, sőt talán a 40 000 aranyforintos szintet is.

Az olvasó tapasztalhatta, hogy az építkezési költségek meghatározásának még küszöbéig is csak véres verítékkal lehet elvergődni. Sajnos előre kell bocsátanunk, hogy a Corvina költségkihatásait sem könnyebb meghatározni. Legfeljebb annyiban, hogy lehetőségeink – ha egyáltalán lehetséges – még az előbbieknél is behatároltabbak. Nem mintha a középkori forrásanyag – az oklevelek, a számadáskönyvek stb. – szűkölködne a könyvtáradatokban, sőt akadnak olyan possessor-bejegyzések is, amelyek annak rendje-módja szerint közlik a vásárlás helyét és a ráfordított összegeket. Némi utánjárással megtudhatjuk azt is, hogy egy-egy kötet köttetése mennyibe került, s név szerint ismerünk könyvkereskedőket is.

Csak hogy a Corvina nem egyszerűen egy, a magyarországi piacon kapható és alkalmi külhoni vásárlások útján kiegészített könyvtár, hanem királyi mű volt, amelynek már külső megjelenésével is éppúgy sugároznia kellett létrehozója és tulajdonosa méltóságát, mint a hatalmas építményeknek. Elméletileg úgy képzelhetnénk, hogy könyv és könyv – már csak a nagyságrend kis szóródása miatt is – árban könnyebben összevethető egymással, mint egy falusi templom vagy kolostorépület a királyi várpalotával. Valójában éppen fordítva van: ha a néhány dénártól egy-két forintig terjedő átlagos könyvárakból próbálnánk kikalkulálni a Corvina költségeit, olyan távol kerülnénk a valóságtól, mintha minden további segédinformáció nélkül, csupán egy falusi templom zárókőve alapján kísérelnénk meg rekonstruálni a visegrádi palotát.

A Corvina évi „költségvetéséről” mindössze egyetlen forrásunk nyilatkozik: a kolozsvári protestáns prédikátor-nyomdász, Heltai Gáspár 1575-ben megjelent magyar krónikája, amely tulajdonképpen Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*-ének regényes és némileg kiegészített átdolgozása. Heltai tudomása szerint Mátyás „minden esztendőben harmincháromezer forintot költött íródeákokra, akik Görögországban és egyebütt könyveket írtak le [számára]”. A szakirodalom már csak a nagy időbeli távolság miatt is érthető gyanakvással kezeli ezt a közlést.

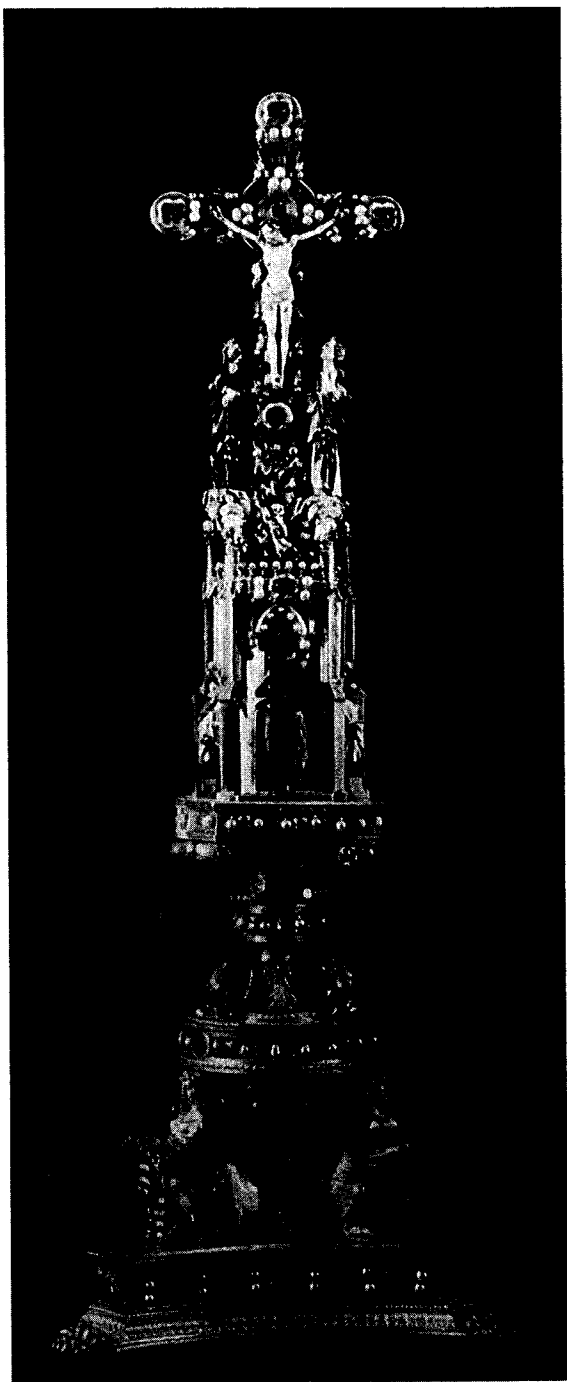
És amiatt is, mert magában Bonfini munkájában – legalábbis annak ránk maradt változatában – ez a számadat nem szerepel, Heltai pedig nem nevezi meg informátorát. Mivel azonban Mátyás koráról szólva másutt Brodarics István – sorrendben: szerémi, váci és pécsi – püspök felvilágosításaira hivatkozik, elképzelhető, hogy ezt az adatot is a jeles humanistától és diplomatától hallotta. Ez nagyban megnövelné közlése hitelét, hiszen Brodaricsnak II. Lajos király kancellárjaként (1526) nemcsak lehetősége, hanem kötelessége is volt bepillantani a budai királyi levéltár Mátyás-kori irataiba, s éppen Heltaitól tudjuk, hogy a tudós püspök birtokában volt a Mátyás-kori építkezések tervrajzainak egy része is.

Bármily meghökkentő is, a Heltainál megadott 33 000 aranyforintos összeg csak az első pillantásra tűnik túlzottnak; valójában jól illeszkedik a néhány eddig előkerült ár-adathoz. Mátyás halálakor, 1490-ben százötvennél is több kódex volt munkában számára a firenzei másolóműhelyekben. Az itt dolgozó Alexander Farmoser német miniator azt jelentette 1498-ban Mátyás utódjának, II. Ulászlónak, hogy ezek rendkívüli művességgel („rari operis et egregii”) készültek. Egy másik 1498-as firenzei levélből pedig megtudjuk, hogy a Mátyás által megrendelt, de Itáliában rekedt kötetek közül egy különösen díszes biblia árát 1400, egy breviáriumot pedig 500 aranyra taksálták. A Heltai által közölt 33 000 aranyforintot tehát már akkor is meghaladjuk, ha a százötvennél több, munkában levő darab átlagárát az utóbbi összeg felére, 250 aranyforint-ra tesszük.

A Mátyás által Itáliában másoltatott-miniáltatott kódexek száma azonban a többi olyan esztendőben sem maradhatott sokkal a száz alatt, amikor az uralkodó éppen foglalkozott a Corvina gyarapításával. A jelenleg is meglevő corvinák közt az ilyenek aránya 70 % körül mozog; mivel azonban a Jagelló-kori budai udvarban megfordult idegen humanisták elsősorban a díszesebb darabokat hordták szét, s így ezek a fennmaradt anyagban a valósnál nagyobb arányban lehetnek képviseltetve, a magyar uralkodó megrendelésére Itáliában készült kódexek arányszáma inkább 50–60 % körül keresendő. 2500-as kötetszámmal számolva ez 1250–1500 kötetet jelent. Mivel azonban Mátyás könyvtáráépítő tevékenysége közel sem oszlott meg egyenletesen a Corvina fennállásának huszonhat esztendejében, sőt 1472 és 1476 közt egyenesen szünetelt, az előző években is rendszeresen 60–70 darab elkészítésére volt szükség ahhoz, hogy a könyvtár 1490-ig 2500 kötetesre növekedhessék. Ez – a tudatosan alacsonyra szabott, 250 aranyforintos átlagárát véve is – évi 15 000–17 500 aranyforintos kiadást sejtet.

Ehhez azonban még hozzá kell vennünk a Corvina fenntartásának egyéb kiadásait:

1. az Oláh Miklós szerint harminc alkalmazottal dolgozó budai máso-

MÁTYÁS KIRÁLY ARANYBÓL ÉS IGAGGYÖNGYÖKBŐL KÉSZÜLT, 74,5 CM
MAGAS KÁLVÁRIÁJA (ESZTERGOM, FŐSZÉKESEGYHÁZI KINCSTÁR)

ló- és díszítőműhely fenntartási költségeit (Francesco Roselli példája arra utal, hogy Mátyás felettébb bőkezűen jutalmazta a székvárosába szegődött mestereket: a korábban anyagi nehézségekkel küszködő miniátor hazatérése után házat és földet vásárolt Firenzében);

2. a budai könyvkötő műhely kiadásait (a budai ásatások során nagyszámú eldobott, nürnbergi könyvkapocs került elő, amiből arra következtethetünk, hogy a vásárolt könyveket Budán új, díszesebb kötéssel látták el);

3. a nem itáliai könyvbeszerzések és -másoltatások költségeit (Mátyás 1488-ban az általa elfoglalt Bécsben is másoltatott, a görög kódexeket pedig – Alexander Johannes Brassicanus bécsi humanista információi szerint [1530] – Görögország mélyéről felmérhetetlen költségen vásárolta össze [„ex media Graeciae inestimandis sumptibus coemerat”]).

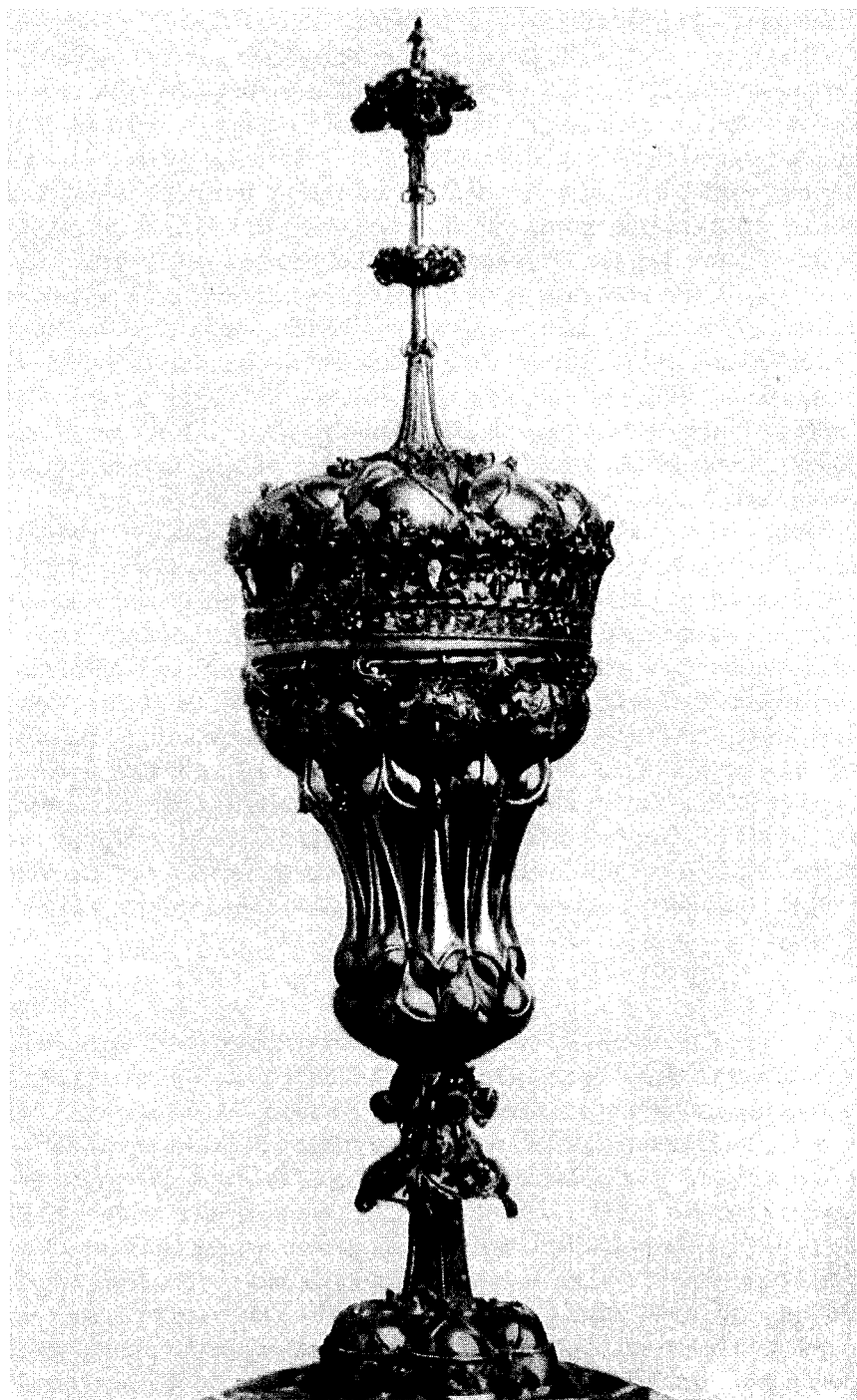
Mindezek alapján a 33 000 aranyforintos adatot – persze csak bizonyos években – nemhogy irreálisan magasnak, hanem inkább alacsonynak kell minősítenünk.

E feltételezésünket megerősíteni látszanak azok a szórványadatok is, amelyek Mátyás és Beatrix nem „kulturális” célzatú itáliai bevásárlásainak méreteit érzékeltethetik. Giovanni Caris velencei kereskedő 1487-ben a király 14 700 aranyforintos kötelezvényeit testálta át egy firenzei és velencei ügyfeleire. Mátyás halála után 14 firenzei kereskedő – brokátok, selymek, szövetek és aranyfonalak ellenértékeként – 26 093, egy velencei ötvös-ékszerész pedig 5456 aranyforintos tartozást követelt örököseinek. (Mátyás kincstára hihetetlen gazdag lehetett ötvösművekben: esküvőjén [1474] 560-nál több ezüstserleget és 980 ezüst evőedényt számláltak meg a figyelmes boroszlói követek; ugyanők az esküvői asztalt díszítő két unicornis és egy embernagyságú díszkupa értékét 6929 aranyforintra becsülték.) Az Itáliában vásárolt berendezési tárgyakra, ötvösmunkákra és kelmékre fordított összegeket már csak azért is felhasználhatónak véljük az itáliai könyvvásárlások analógiájaként, mert az uralkodó ezeket éppúgy udvara fényének emelésére szánta, mint a pompázatos épületeket és a gazdag könyvtárat.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a Mátyás által építkezésekre, épületdíszítésre és a könyvtárra – vagyis: mai fogalmaink szerint a mecenatúrára – fordított összegek az 1470-es és 1480-as évek egyikében-másikában (időhaladtával vélhetőleg egyre többen) elérték, sőt kivált az utolsó években – amikor a királyon elhatalmasodott a fényűzés szenvedélye – meg is haladhatták az évi 60–70 000 forintot.

Bár elhagyott és ingoványos utak vezettek hozzá – amelyeken, készséggel megvalljuk, magunk is gyakran elbizonytalanodtunk –, nyugodt szívvel írtuk le ezt az elképesztően magas számot, hiszen néhány ide vonható költségtényezőt – nem lévén hozzá fogódzónk – eleve figyelmen kívül hagytunk. Így például azokat a vándorhumanistákat, tudóso-

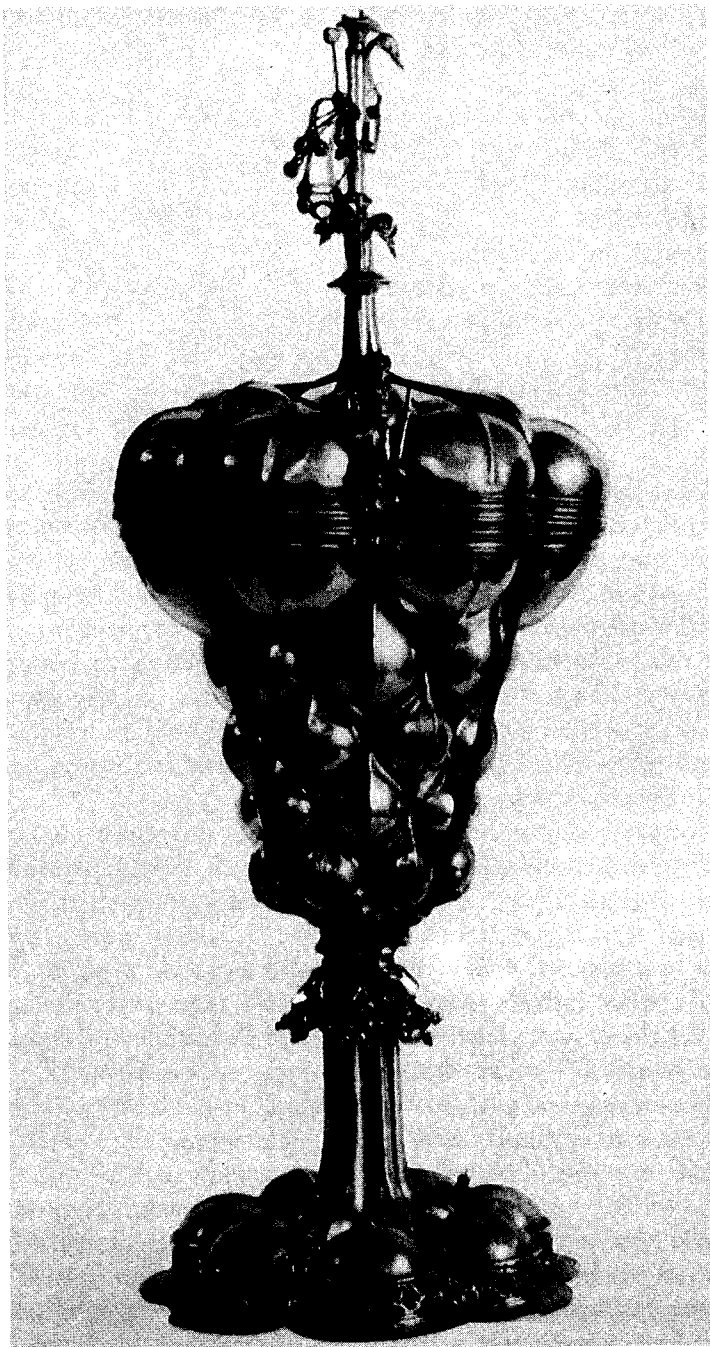

MÁTYÁS SODRONYZOMÁNC-DÍSZES, ARANYOZOTT EZÜSTSERLEGE
(WIENER NEUSTADT, STADTMUSEUM)

kat és orvosokat, akik csapatostul csődültek Mátyás vendéglátó udvarába, s akiknek eltartásáról természetesen úgyszintén gondoskodnia kellett, s külön szolgálataikért meg távozásukkor – erről vannak tudósításaink is – illet fejedelmien megjutalmazni. Persze nem szabad azt hinnünk, hogy Mátyás csupán társalkodópartnereként és udvara díszeként tartotta őket. Volt, aki a Corvinában, volt, aki a felsőfokú oktatásban hasznosította magát, mások – kivált az orvosok – diplomáciai szolgálatot is teljesítettek. Vagyis: olyan munkaköröket láttak el, amelyeket amúgy is be kellett volna tölteni valakivel. Ebből, meg az építőmestereknek és kőfaragóknak fizetett salláriumokból úgy véljük, hogy a rájuk fordított összegek az egészhez képest elenyészőek voltak. Ráadásul egyiküket-másikat – általános feudális szokás szerint – ki lehetett fizetni valamely megüresedett egyházi javadalommal is. (Milánói származású miniátora, Giovanni Antonio Cattaneo például a madoccai bencés apátság jövedelmét húzta.)

Végezetül meg kell még jegyeznünk, hogy „mecenatúrára” fordított kiadások végösszege nyilván messze magasabb lenne, ha a fenti számvevést maga Mátyás király végezte volna el. Nem azért persze, mert ő pontosan is megtudhatta azt, amire mi csak következtetni próbálhatunk, s nem is azért, mert valószínűleg ismerne még néhány olyan kiadási csatornát, amelyről nekünk sejtelmünk sincs. Elsősorban azért, mert – miként arról az alábbiakban még szó esik – neki egészen más fogalmai voltak a „mecenatúráról”, mint nekünk, s mivel a külföldi bevásárlások éppúgy udvara fényének emelésére szolgáltak, mint az épületek, kertek, szobrok, a Corvina és a tudósok, az erre fordított összegeket éppúgy abba a rovatba „könyvelte” volna, mint emezekét. Ez esetben pedig az összegek nemcsak évi 60–70, hanem 80–90 000 aranyforintot is elérhettek.

A magyar történetírás – amely királyi számadáskönyvek hiányában elsősorban az itáliai követek jelentéseinek ide vágó részleteire támaszkodott és támaszkodik ma is a kérdés vizsgálata során – Mátyás átlagos évi jövedelmét hozzávetőleg 1 000 000 aranyforintra, de inkább annál többre becsülte. Akadt azonban olyan történész is, aki szerint „lehetett év, midőn kevés hiányzott a kétmillióból”. Egy rendszeresen millión felüli összegből gazdálkodó államháztartásnak persze nem okozhatott különösebb gondot fedezni az általunk kikalkulált, közel 100 000 aranyforintos mecenatúrakiadást. Csakhogy a korábbi jövedelembecslések az újabb kutatások tükrében felettébb túlhajtottnak bizonyultak. Ismét csak itáliai forrásból – Mátyás követének, Francesco Fontana orvosnak nemrég előkerült, 1475-ös információjából – kiindulva legújabban Fü-

HUNYADI MÁTYÁS EZÜSTSERLEGE, AMELYET RIETI PÜSPÖKÉNEK
AJÁNDÉKOZOTT (RIETI, DÓMKINCSTÁR)

gedi Erik elemezte Mátyás bevételeit. Az ún. „rendes” bevételeket illetően a következő eredményre jutott:

a jobbágyság adója	300 000 forint
a városok adója	20 000 forint
a szászok adója	22 000 forint
a zsidók adója	4 000 forint
határvám (ún. tricesima)	50 000 forint
a nemesfémeladás és a pénzverés	60 000 forint
a sóeladás	80 000 forint
réz eladás	26 000 forint
a koronabirtokok jövedelme	50 000 forint
összesen	612 000 forint

Fügedi a korábbi becslésekhez képest erősen leszállítandónak ítéli az ún. „rendkívüli” forrásokból – a jobbágyságra megglehetősen rendszerességgel kivetett pótagadók, a meghódított cseh és osztrák tartományokból stb. – nyert összegeket, jóllehet korábban éppen ezekben vélték felfedezni Mátyás fő jövedelemforrásait. Véleménye szerint ezek mindössze évi 100 000 forinttal növelhették meg bevételeit. „Így – summázza fejtegetéseit – az 1470-es években jövedelme talán elérte a 800 000 forintot, a 80-as években meg is haladhatta azt. De egyrészt a milliós határt így sem érte el, másrészt a háború hihetetlenül magas költségeihez mérten ez is nagyon kevés volt.”

S valóban: a Mátyás-kori Magyarországnak mintegy 10 000 katonát kellett fegyverben tartania a törökkel határos déli országrészek végváraiban, s az uralkodó az 1470-es években felállított egy állandó mozgó hadsereget is, amelyet azonban nem a török, hanem a cseh és osztrák fronton hasznosított. A déli végvár vonal fenntartása a Jagelló-korban évi 140–150 000 forintot igényelt, a Mátyás-kori békeévekben azonban valamivel alacsonyabb lehetett ennél. Az idegenekből – főként csehek, németekből – verbuválódott zsoldossereg állandó kerete mintegy 6000 lovasból és 3000 gyalogosból állhatott, zsoldjuk pedig – a korabeli források szerint egyáltalán nem magas fejenkénti 40, illetve 20 forinttal számolva – körülbelül évi 300 000 forintba rúghatott. A háborús esztendőkhöz azonban – márpedig 1470 és 1490 közt alig akad olyan esztendő, amelyben Mátyás ne hadakozott volna – ezt a keretet jócskán feltöltötték: az 1487-es bécsújhelyi szemlén például 20 000 lovas és 8000 gyalogos vonult fel 9000 harci szekérrel. Egy ekkora hadsereg költségei akkor is erősen megközelítették a Fügedi által kikalkulált bevételeket, ha a hadkiegészítés nagyobb részét a csak részben a központi forrásokból fizetett főúri bandériumok, illetve könnyűlovas huszárok adták, az alkalmmal felfogadott idegen zsoldosokat pedig csak fél esztendőig tartották

fegyverben. Ha pedig ehhez még hozzávesszük a déli végvárrendszer, a tüzérség és a dunai flotta kiadásait is, elértük a Fügedi által megadott bevételeket. Mivel Mátyás nem sajnálta a pénzt a diplomáciára sem – 1487-ben például 25 000 forintos ajándékkal kedveskedett a francia királynak –, a háborúkat csak úgy lehetett finanszírozni, hogy a sereget nem kis mértékben a hadszíntérül szolgáló, illetve a megszállt idegen területek tartották el.

Annai azonban semmiképp sem maradhatott a mecenatúrára és az udvartartás külföldi vásárlásaira, amennyit fentebb kikövetkeztettünk. Így aztán meg kell kockáztatnunk azt a feltevést, hogy az uralkodó és neje ezeket a kiadásokat részben – sőt talán nagyobb részben – magánvagyonából fedezte. (Ezt Beatrix esetében, láttuk, igazolni is lehet.) Mindkettejüknek bőven volt miből, hiszen 30 várával, 17 kastélyával, 49 mezővárosával és 1000 falujával még a Jagelló-korban is a Hunyadi-család volt az ország legnagyobb birtokosa, a mindenkori magyar királyné pedig számos váruadalom – köztük a jól jövedelmező máramarosi sóbányákat is magában foglaló huszti – jövedelmeit élvezte. E kérdés – akár csak maga az államháztartás egyenlegének problémája – további vizsgálatokat igényel, nagyon is valószínűnek tűnik azonban, hogy az uralkodópár csak magánvagyonára „bevetésével” tudta előteremteni az építkezésekre és a könyvtárra áldozott összegeket azokban az esztendőekben, amikor Mátyás éppen legköltésesebb háborúit vívta.

A következő kérdés: vajon Mátyást csak személyes vonzalma, érdeklődése késztette-e arra, hogy évről évre hatalmas összegeket fordítson a mecénáskodásra akkor, amikor pénzének ezernyi más helye is lett volna, vagy pedig más megfontolások is ösztökölték. A korabeli források mind egyetértenek abban, hogy az uralkodó kiválóan képzett, sokoldalú érdeklődéssel rendelkező, szellemes férfiú volt. Több nyelven is jól állta a szócsatát az asztalánál vendégül látott humanistákkal, s nemcsak gyűjtötte, hanem – ha ideje engedte – forgatta is könyvtára darabjait. Nem feledhetjük azonban, hogy amikor a Vitéz János és Janus Pannonius vezette összeesküvés után időlegesen kiábrándult humanistáiból, nagyon jól elvult könyvtárfejlesztés nélkül is.

Számos jel utal azonban arra, hogy Mátyás – akinek általában is fejlettebb érzéke volt a propaganda fogások iránt, mint kortársai java részének – felismerte a humanista irodalomban és az új építészeti formák alkalmazásában, röviden: az udvar fényében rejlő propagandalehetőségeket. Szüksége is volt rá, hiszen neki, az obskurus származású Hunyadi János trónra emelkedett, császárságra törő fiának magának kellett megteremteni családjának azt a tekintélyt, amit a Habsburg, a Jagelló, a Valois, a Lancaster vagy éppen az Aragóniai házból származó uralkodók a nevükkel „örökölték”. A gőgösségig öntudatos Mátyást nyilván mérhetetlenül felbőszítette, hogy a környékbeli régi dinasztiai képviselői – akik

nek persze nem volt ingyére, hogy elhalásztta előlük a magyar trónt, s akik ilyenformán is jelezni akarták: fenntartják trónigényüket – „nevetséges, nem nemesi származású” „felkapaszkodottnak” minősítették, akivel „nincs miért számolni”. Ennek a felfogásnak jegyében a legdurvább formában utasították vissza közeledési – köztük például leánykérési – kísérleteit. Válaszul Mátyás humanistaival kidolgoztatta azt az elméletet, miszerint a Hunyadiak a római Corvinusok leszármazottai, vagyis: előkelőbbek akár a Habsburgoknál, akár a Jagellóknál. Nem elképzelhetetlen, hogy ő bocsátotta szárnyra és terjesztette azt a híresztelést is, miszerint apja Zsigmond király törvénytelen fia lett volna. (A budai palota udvarán – az apjái és bátyjái mellett – felállított Zsigmond-szobor eszerint nemcsak a nagy előd előtti tisztelgés kívánt lenni.) Így kapcsolódik össze a művészet- és tudománypártolás, a dinasztiaalapítási szándék, s nagyon valószínűnek tűnik, hogy ez utóbbi volt a mátyási mecénatúra legerősebb mozgatórugója.

Mint majd még olvashatjuk, a kortársak elsősorban Beatrix rovására írták, hogy Mátyás „Magyarországból Olaszországot” csinált, s ebben sok igazság lehet. Amennyiben elfogadjuk, hogy Mátyás a mecénatúrával politizálni is – vagy főként politizálni – akart, úgy a művészet- és tudospártolásának újabb lökést adhatott, hogy miután a Beatrixszal kötött házasságból nem született gyermeke, csak természetes fiára, Corvin Jánosra alapozhatta terveit. Az 1480-as években egyre emelkedni látszó fényűzési kiadások nem utolsósorban az apjához hasonlóan gyanús származású fia szalonképessé tételét és elfogadtatását célozták. (Aligha lehet a véletlen számlájára írni, hogy a mecénáskodás és az udvartartás mind pompásabbá tétele terén leginkább a condottiere- vagy kereskedő eredetű észak-italiai hercegi családok tagjai vetekedtek Mátyással.)

Kevés magyar uralkodónak volt olyan nagy belső politikai ellenzéke, mint éppen a magyar rendek sorából trónra emelkedett Mátyásnak. A törökellenes hagyományban felnövekedett magyar nemesség nemigen értette, hogy a nagy törökverő fia miért nem igyekszik leszámolni az országot délről fenyegető hódítókkal, s miért fecsérli az ország erőit északi és nyugati háborúban. Az urak lázadoztak Mátyás kemény adópolitikája miatt, hiszen az állami adók emelkedése – lévén az ő fő jövedelmi forrásuk úgyszintén a jobbágyadó – az ő jövedelemnövelési esélyeiket is korlátozta. A nagyjából a parasztpolgárságból származó koldulórendi prédikátorok élesen bíralták Mátyás jobbágynyúzó politikáját. S nyilván sokan voltak olyanok, akik elsősorban Mátyás értelmetlennek és haszontalannak vélt pazarlását – benne mecénási tevékenységét – vetették szemére. Látszatra annál is nagyobb joggal, hiszen a humanista és reneszánsz életstílus nem a magyar társadalmi talajból sarjad: képviselői jobbára idegenek voltak – márpedig a magyar urak nem-

igen szerették az idegeneket –, ritkán ragadtak meg Magyarországon, s nehezen találtak követőkre a magyarok közt.

Heltai Gáspár – aki a jelek szerint nehezen tudta eldönteni magában, hogy lelkesedjék-e Mátyás alkotásaiért vagy kárhoztassa őt pazarlásáért – majd száz év múltán ekként visszhangozza az egykori ellenérveket a Bonfini-átdolgozásba iktatott önálló betétben, amely az „Egy olasz menyecske megváltoztatja az hatalmas királyt” beszédes címet viseli, s amelynek alcíme szerint „Beatrix hajszoigatja a királyt mindenre”:

„Mátyás király az Beatrix királyné-asszonynak eljövetele után nemcsak az országai törvéneket megváltoztatá, hanem az egész életnek az ő módját mind más állapotra rendelé. Mert azelőtt a magyar királyok a nemesekkel és az urakkal együtt nyájaskodtanak; ekkoron bementenek hozzájuk, midőn ők akartanak. Gyakorta a királyok vendéglették őket sok asztalokkal, és köztek ültének együtt. Bemehetnek vala hozzájuk minden nyomorultak, és köz kenyérrel élnek vala az vendégek között, és elejt (egyszerű) étkekkel minden pompaság nélkül. A pénzt csak az hadi költségre tartják vala, és az országnak megoltalmazására. A hadakozásban megmutatják vala az ő gazdagságokat. Otthon elejt és hitván házban lagnak vala. Minden emberhöz, mind szegény bódogokhoz kegyesek valának. És úgy valának böcsületben mind az egész népnél. Olyan vala előszer Mátyás király is, sőt minden jóságokkal meghaladja vala mind az előtte való királyokat. De mikoron az Beatrix királyné asszony hozzája juta, teljességgel megváltozék, és minden cselekedeti más állapotra szálának. Mert gégességre és nagy pompára, és mindenbe nagy fényességre kezde üzni, és mindeneket szabni. Épüteni kezdte mindjárt nagy palotákat, sok szép asztalokat, és ezekhöz minden szörszámokat, pohárszékeket, ágyas házakat, melyeket mind megirata drága festékekkel, és jó és drága arannyal. A királyné asszony is elvoná ötet az előbbi nyájasságról, és az olaszokkal megállatá a királynak ajtaját, hogy senki be nem mehet vala a királyhoz. Arra vivé az urát, hogy mindenbe megmutatná az ő királyi felséges voltát. Csak ritkán engedé, hogy a király kijöve és audentiát ada a panaszkodóknak. Ő szörzé, hogy supplicációkban írná minden ember be az ő szükségét, és úgy vinné azokat be annak utána kancellárius.

Ugyan Beatrix királyné asszony fogá Mátyás királyt az olasz dolgokra, mind az választételekre, mind ételekre, és italokra. Az híva ki Olaszországból sok jeles és mindenféle művesmestereket drága költségekkel, tudniaillik jeles képírókat, képmetszőket, kőműveseket, képfaragókat, asztalosokat, ötvösöket, jeles rézműveseket, jeles fondálókat, szabókat, ékességcsinálókat, gyöngyfűzőket, szakácsokat, patikárosokat: ezeknek számtalan sok füzetések járt minden holnapra. Ezek csinálák nagy költséggel Budán a királynak a drága kápolnát. Abba hazata Olaszországból, Franciaországból és Németországból jeles discántorokat (énekeseket), kiknek minden holnapra nagy füzetések járt. Esmét jeles orgonáso-

kat, és igen nagy szavó papokat. Hozata annak felette jeles kertészeket, és egyéb földépítőket Olaszországból, és jeles majorokat, kik a baromnál bánnának, és vajat csinálnának, és sajtokat nyomnának az olaszországi és franciaországi mód szerént. Ezekhöz hozata ki csúfokat, táncolókat, ezekben az Beatrix királyné asszonynak igen nagy kedve és gyönyörűsége vala. És eképpen akara Mátyás király Magyarországból Olaszországot csinálni, és mindenütt kerestete tudós népeket, kik az égi forgáshoz és a csillagoknak járásához tudnak vala, kik az orvosi tudományba jeles doctorok valának, kik jeles philosophusok és törvénytudó doctorok valának. Sőt még ördöngös tudományú mestereket is kerestet vala.

Az magyarok kedig mindezeket bánják vala, hogy az országnak kéncsét olyanokra költi vala. Naponként mind panaszkodnának a számtalan nagy költség felől, hogy olyan kennyen elhányja vala az ország pénzét. Másra mondják vala, hogy a régi királyok szörzették volna az országnak jövedelmét. Arról is minden nap panaszkodának, hogy a király a régi magyaroknak ért erkölcsöket elhadná, hogy a felesége hordozná ötet minden encenbencekre, és testi gyönyörűségekre; és abból lenne, hogy az üdegen nemzetek kitakarítanak az országból mind a pénzt, mind az aranyat.”

A szakirodalom is hajlamos rá, hogy fanyalogva szemlélje Mátyás életművét: akadnak, akik kulturális törekvéseit is túlhajtottnak, erőltettnak, sőt – összekapcsolva a török kérdés „elhanyagolásával” – elhibázottnak minősítik. Magam úgy vélem; jobbadán jogtalanul. Már jóval Mátyás trónra lépte előtt bebizonyosodott, hogy a hatalmas számbelei, stratégiai és taktikai fölényben levő törökökkel csak a közép-európai összefogás veheti fel a küzdelmet siker reményében. Ennek a felismerésnek jegyében Magyarország hol Cseh-, hol Lengyelországgal, hol pedig az osztrák tartományokkal lépett perszónálunióra. Mindeddig olyképpen, hogy ő kapott uralkodót a szomszédos dinasztiáktól. Semmi kivetnivaló nincs abban, hogy Mátyás ellenkező irányban is megpróbálta alkalmazni ugyanezt a sémát. Magyarország fejlettségi szintje nem maradt el annyira az osztrák és cseh tartományoké mögött, hogy az erőknél Budáról való egyesítését eleve kilátástalanná tette volna, amit egyébként jól mutat az is, hogy az idegen uralkodóházból való királyaink is Magyarországot tekintették legfontosabb tartományuknak, Budát pedig székvárosuknak.

Mátyás valójában nem elhanyagolta a török problémát, hanem – nem utolsósorban apja vesztes balkáni csatáiból okulva – felismerte: a török-ellenes offenzívák nem vezetnek eredményre. Mivel belátta, hogy Magyarország nem kap elégséges támogatást a keresztény Európától, az alkalmilag összeverődött „keresztes” hadak pedig – ha egyáltalán lett valami az ide vonatkozó ígéretésekből – nem lehetnek méltó ellenfelei a szultáni seregnek, az ország erőit a védekezésre kell koncentrálni. A vé-

delem megszervezésében azonban teljesítette azt, amit egyáltalán teljesíteni lehetett. A törököktől 1463/1464-ben visszavett bosnyák – illetve hercegovinai – várakkal egészen az Adriáig terjesztette a Magyar- és Horvátország határait biztosító déli–délkeleti határvédelmi szervezetet, annak új, rugalmasabb szervezetet adott. A jelek szerint jól ellátta a végvárakat, sőt – mint éppen Balogh Jolán „adattárából” is kiderül – még modernizálni is igyekezett azokat. (A Sforzák Magyarországra látogatott hadmérnökét, Aristotele Fionavantit például a török végeken foglalkoztatta.) S ha a szükség úgy kívánta, a királyi hadsereg is betört a szerbiai és boszniai török területekre, hogy figyelmeztesse a szultánt: Magyarország, ha rákényszerítik, képes a status quo megvédelmezésére. Általában azonban békeszerződésekben biztosította országát a törökkel szemben, s ez a politika jobban megfelelt országa érdekeinek és lehetőségeinek, mint az eleve kudarcra ítélt offenzívák erőltetése.

A parasztság ugyan gyakorta lázadozott az adók miatt, a jelek szerint azonban egyáltalán nem rokkant bele az állami terhek viselésébe. Sőt a magyar jobbágytársadalom egyenest emelkedni, gyarapodni látszik Mátyás uralma alatt; mindenesetre olyan biztonságban élt, mint előtte és utána nagyritkán. Nagy része lehetett ennek abban, hogy a magyar paraszttársadalmon belül kialakult egy olyan gazdagparaszti réteg, amelynek szemhatára messze túlterjedt a lakóhely határain, amely – az 1514-es parasztháború tanulsága szerint – kifelé öntudattal képviselte saját és közössége érdekeit, befelé pedig jelentős önszervező erőt tudott kifejteni, s amely jól állta a török berendezkedésével járó csapásokat is.

S végül is megtermette gyümölcseit Mátyás mecénáskodása – ma úgy mondanánk: kultúrpolitikája – is. A magyar mesterek olyan jól ellesték az itáliaiak által alkalmazott fogásokat, hogy lassacskán maguk is könnyedén és a sajátjukként használták az új formanyelvet. Bármilyen elégedetlen gyanakvással figyelték is a köznemesség tagjai – hagyományosan ők voltak a „romlatlan” szittya erkölcsök és az idegenellenesség letéteményesei – az udvar pazarlását, hatása alól nem tudták magukat kivonni. Mint Kubinyi András rámutatott: „Feltűnő, hogy a Jagelló-kori emlékek közt szép számban vannak a nemesség »vitézlő« rétege által megrendelt alkotások.” Bár a humanista felfogás és gondolkodásmód csak jókora késéssel – a 16. század első harmadában – vált elterjedtebbé, gyökerei visszanyúlnak Mátyás kezdeményezéséig. S így Mátyásnak oroszlánrésze van abban, hogy a magyar társadalom – az új műveltség, majd a részben abból sarjadt reformáció birtokában – le tudta küzdeni a török megszállás okozta önértékelési válságot, s a török korban is megmaradhatott az európai közösség tagjának.

Ellentmondásoktól egyáltalán nem mentes alakját és politikáját a mai történész sem tudná plasztikusabban jellemezni, mint azt a már említett Heltai a 16. század közepén tette: „Életében – írja – mind az egész ország

kiált vala Mátyás királyra, hogy igen kevély, nagyravágyó, hirtelen haragú és felette igen telhetetlen volna. Megnyúzná és megenné az országot a sok vámmal és a nagy rovással [adóval], mert négyszer róttá vala minden esztendőben az országot. De mihelyt meghala, minden ember rögtön dicsérni kezdte őt. Mert mindjárt meg kezdett bomlani a békeség az országban. Legott megelevenültek a törökök is, és az ország az egyik nyavalyából a másikba esett. Akkoron kezdé minden ember megismerni, micsoda jeles fejedelem volt Mátyás király. És akkor kezdték mind az emberek mondani: De csak élne Mátyás király, bár minden esztendőben hétszer róná meg az országot.”

TÁJÉKOZTATÓ A FELHASZNÁLT IRODALOMRÓL ÉS A FORRÁSOKRÓL

(Tájékoztatásunk csak a leglényegesebb munkákat tartalmazza, s lapszámot csak akkor adunk, ha egyébként az idézett adat visszakeresése nehéz lenne.)

A tanulmányunkban felhasznált csaknem valamennyi Mátyás-kori forrás hely megtalálható összegyűjtve és értelmezve Balogh Jolán hatalmas opuszában: *Művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Budapest, 1966. Néhány figyelemreméltó kiegészítéssel szolgál ehhez: Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541. (Katalógus). Schallaburg, 1982. Ennek tanulságait is hasznosította Balogh Jolánnak az előző mű eredményeit összefoglaló és továbbvivő rövidebb áttekintése: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, 1985.

A Mátyás-kori udvari kultúra művészettörténeti hátteréhez és összefüggéseihöz: Marosi Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. I–II. Budapest, 1987. (Aradi Nóra [főszerk.]: *A magyarországi művészet története*); Balogh Jolán: *Az erdélyi reneszánsz I. 1460–1541*. Kolozsvár, 1943.; Feuerné Tóth Rózsa: *Reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest, 1977.

A Corvinára vonatkozó adatokat: Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana*, Budapest, 1967. és Csaba Csapodi–Klára Csapodi-Gárdonyi: *Bibliotheca Corviniana (The Library of King Mathias Corvinus of Hungary)*. Budapest, 1981. című munkákból merítettük, amelyekben megtalálható az egész korábbi irodalom is. A Corvina használhatóságáról: Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Budapest, 1973. (Humanizmus és reformáció I.)

A budai szobortemetőről: Zolnay László: *Az 1967–75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsopotról*. Budapest Régiségei (a továbbiakban: BpR) XXIV/3–4. Budapest, 1977.

A vizsgálatba bevonható városi számadáskönyvek: *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*. Hermannstadt, 1880.; Fejérpataki László: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. 1503–1526. Archeológiai Értesítő (a továbbiakban: AÉ) 1888.; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. I. Kronstadt, 1886.; Kemény Lajos: *Kassa város régi számadáskönyvei*. Kassa, 1892. és Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története* II/2–5. Sopron, 1931–1938.; A pozsonyi számadáskönyvek ár-adatait hasznosította: Mandelló Gyula: *Adalék a középkori munkabérek történetéhez*. Budapest, 1903. (Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások II.)

Az alább idézendő uradalmi számadások mellett megvizsgálható még: Kandra Kabos: *Bakócz kódex*. Eger, 1887. (Adatok az egri egyházmegye történelméhez II.), amely úgyszintén tartalmaz építészeti vonatkozású adatokat, de nem részletezi a kifizetés tárgyát.

A királyi számadáskönyvek kiadásai: Johann Christian von Engel: *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*. I. Halle, 1797.

(1494/95-ös); Uő. Monumenta Ungrica, Bécs, 1809. (1526-os) és Fraknoi Vilmos: II. Lajos király számadáskönyve 1525-ből. Magyar Történelmi Tár XII.

A forrástípusokban rejlő építészettörténeti lehetőségek illusztrálására idézett források lelőhelye sorrendben a következő:

Iványi Béla: Eperjes város középkori építkezései és építései. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének és Orsz. Tanácsának hivatalos közlönye (a továbbiakban: MKÉ) XII. Budapest, 1918. és Divald Kornél: Az eperjesi Szent Miklós templom. Az országos Szépművészeti Múzeum évkönyvei IV. 1924–1926. Budapest, 1927., amelynek függeléke (52–73. l.) Iványi B. másolatai alapján közli a számadási anyagot.

Divald Kornél: A bártfai Szent Egyed templom. AÉ 1915., vö. Marosi Ernő: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet-templom középkori építéstörténetéhez. Művészettörténeti Értesítő (a továbbiakban: MÉ) 1969. és 1971. (3 közlemény)

Szűcs Jenő: A középkori építészet munkaszervezetének kérdéséhez. BpR XVIII. Budapest, 1958; vö. Horváth Henrik: Budai kőfaragók és kőfaragójel-
lek. Budapest, 1935. (Budapest Székesfőváros város történeti monográfiái 6.)

Modena. Archivio di Stato. Camera ducale casa amministrazioneis cardinale Ippolito primo d'Este, vescovado d'Agrisi registri 1507/1508, pacco 92. (Iványi Béla másolata az egri Dobó István Vármúzeumban). Az egyes mesterekre vonatkozó adatokat már hasznosította belőle: Détsy Mihály: Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között. Az egri múzeum évkönyve. I–II. Eger, 1963–1964. (Heves megyei múzeumok közleményei); A Szent János székesegyház feltárásáról: Kozák Károly: Heves megye műemlékei II. Budapest, 1978. (Dercsényi Dezső [szerk.]: Magyarország műemléki topográfiája IX.)

A 1520-as házépítés: Házi J. i. m. II/5. 283–285. l., vö. Szűcs J. i. m. 332. l.

Nyáry Albert: Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadáskönyvei a XV–XVI. századból. Századok (a továbbiakban Sz) 1867. és Uő. A modenai Hyppolit-kódexek. Sz 1870, 1872, 1874. (6. közl.)

Voit Pál: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. Művészettörténeti tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ évkönyve 1954–55. Budapest, 1957., vö. Uő. Magyar kerámiatörténeti tanulmányok. I. Kaza György, Esteri Hippolit esztergomi kályhása. MÉ 1954. és Fügedi Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Sz 1960. Uő. Kolduló barátok, polgárok, nemesek (Tanulmányok a magyar középkorról). Budapest, 1981. (ahol javítja Voit előbb idézett tanulmányának egyik téves névmeghatározását [131. jegyz.]).

Fraknoi Vilmos: A számadási könyvek művészeti jelentősége. AÉ 1876., Zolnay László: Buda középkori vízművei. Történelmi Szemle. Az MTA Történettudományi Intézetének közleményei 1971.

Az 1387-es szerződés: Mályusz Elemér (összeáll.): Zsigmond-kori oklevéltár I. 1387–1399. Budapest, 1951. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok I.) № 53.

Czobor síremlékéről: Balogh Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek. Ars Hungarica 1974. 36. l.

Az 1522-es nyugták: OL DI 106 083/839–340., vö. Horváth H. 43–44. l. (Knauz Nándor: A budai káptalan regesztái. MTT XII. alapján azonosítja egymással a két kőművest. „Hogy mindkét okmányban ugyanarról a személyről és ugyanarról az ügyről lehet csak szó, bizonyítja a dátumok, összegek és kifizetők azonossága” – írja –, holott, mint látható, az összeg valójában nem azonos, s különben is nehéz lenne magyarázatot találni arra, hogy egy olaszt miért neveztek

volna „Toth”-nak. Ráadásul a 61. lapon már 1525-ösként idézi ezeket az okleveleket.); Frangepán utolsó, általunk ismert oklevele 1520. aug. 7-én kelt. Thallóczy Lajos–Barabás Samu: A gróf Frangepán család oklevéltára. II. 1454–1527. Budapest, 1913. (Monumenta Hungariae Historica. I. Okmánytárak XXXVIII.) 339. l.; Pét 1521-es és 1522-es ostromáról: Eudoxiu Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Românilor. II/3. București, 1895. 367. és 404. l. (mindkétszer II. Lajos király levelében)

Wilhelm Altmann: Die Urkunden des Kaisers Sigismunds (1410–1437). Innsbruck, 1896. I. 255. l. N° 2623–2624. és 2635., vö. Horváth H. I. m. 37–38. l.

Iványi Béla: Eperjes középkori festői. MKÉ XI. Budapest, 1917., vö. Entz Géza: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. MÉ 1953.

Az építőipar társadalmi rangjának kérdéséhez: Szűcs Jenő: A városok és a kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, 1955., Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Budapest, 1965. (Értekezések a történeti tudományok köréből 37); Szakály Ferenc: Magyar kézművesség a 16. századi hódoltsági mezővárosokban. V. Kézművesipari Szimpózium (Veszprém, 1984. november 20–21.) Veszprém, 1985.

A tárkányi ácsokról: Détschy M. i. m. I. 191. l., a diósgyőriek stb.: Balogh J.: Későrenaissance i. m. 50. l.; a Pilis megyei Tétényben 1405-ben lapacidát is említenek: Zsigmond-kori oklt. i. m. II/1. Budapest, 1958. N° 3893.

A püspöki városokban élő építőiparosok kérdéséhez: Szakály Ferenc: Schreiber Farkas pécsi bíró, 1527–1542. (Pályakép néhány gazdasági- és társadalomtörténeti tanulssággal). A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 20–21. 1975–76. Pécs, 1977. 77. l. és Kubinyi András: A középkori Vác 1526-ig. Vác története. Szentendre. 1983. (Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból 13.) 56. l.

Az építőiparosoknak a főváros társadalmában elfoglalt helyéről: Gerevich László–Kosáry Domokos (szerk.): Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Budapest, 1973. (Budapest története II.)

ZRÍNYI KIADÓ
BUDAPEST · 1990

HUMANISTA IRODALMI MŰVEK MÁTYÁS KIRÁLY DICSŐÍTÉSÉRE.

Hunyadi Mátyás trónra lépésekor Magyarország két európai híré humanistával dicsekedhetett: Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal. Vitéz *Leveleskönyve*, az első magyar szerzőtől való humanista gyűjtemény 1451-ben jött létre, későbbi leveleinek tekintélyes mennyisége V. László király nevében keletkezett, ránk maradt politikai beszédei pedig mind Hunyadi halála előtt születtek meg. 1458-ban már Guarino híres ferrarai iskolájának büszkesége, Janus Pannonius is megírta fennmaradt költeményeinek nagyobbik részét. Mint ismeretes, Mátyás uralomra jutása után a két magyar humanista, kivételesen magas egyházi és politikai rangra emelkedve, irányítójává vált a magyar kulturális életnek. Ők formálták az uralkodó és a hatalmon levők ízlését, ők indították el és támogatták a magyar tehetségeket, ők alapítottak a teljesség igényével humanista könyvtárat, az ő kezdeményezésükre és szervezőmunkájukkal jött létre Pozsonyban a magyarországi egyetem. A külföldi humanisták először őhozzájuk jöttek, és elsősorban nekik ajánlották a műveket. Összeesküvésük és haláluk igen nagy megdöbbenést váltott ki a külföldiekben, de a legmélyebben a magyarországi humanistákat sújtotta. Vitézéssel való rokoni vagy más kapcsolataik miatt a legtöbben kegyvesztettek lettek, vagy gyanúsakká váltak Mátyás szemében, és felfelé ívelő pályájuk elakadt vagy súlyos törést szenvedett.

A két humanista halálával Magyarország vezető értelmiségi nélkül maradt. Egyedül maradt Mátyás is, Vitéztől nyert neveltetésével, Vitéztől is táplált nagyszabású álmaival és terveivel. Vezető értelmiségi híján egyedül az ő vállára szakadt a Vitézzel és Janus Pannoniusszal együtt kialakított kulturális teendők terhe: az irodalmi mecenatúra, az egyetem gondja, a korszerű műveltség lehetőségét biztosító, nagyszabású magyar könyvtár ügye. Mátyás ezeket a feladatokat a saját vállára vette, és udvara vált a magyarországi humanizmus irányító centrumává, magával a királlyal az élen.

Klaniczay Tibor *A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században* című tanulmányában irányította a figyelmet a humanizmus egyik lényeges ismertetőjegyre, megokolván a dicsőítő művek létrejöttét, és felvázolva ezek műfajait, valamint legfontosabb sablonjaiknak a készletét.¹ Ez a tanulmány azt is megvilágítja, hogy miért válhatott Mátyás király kora irodalmi alkotásainak témájává és hőisévé.

A ránk maradt Mátyás-kori irodalmi művek között feltűnően gazdag az az emléktanyag, melyet olasz humanisták írtak Mátyás dicséretére. Az ide tartozó művek műfaja igen változó, a rövid epigrammáktól kezdve a leveleken és könyvajánlásokon, valamint a panegyricusokon át egészen a hosszú dialógusokig, vagy a Mátyás halálára írt orációkig. Közülük az alábbiakban azokat a terjedelmesebb verses és prózai alkotásokat kívánom szemügyre venni, melyek Mátyáshoz vagy fiához, Corvin Jánoshoz vannak címezve, és irodalmi igénnyel az uralkodó életéről és tetteiről szólnak. Műfaji csoportosításuk helyett keletkezésük időrendjét követem, 1463-tól Mátyás utolsó éveig. Keletkezési időrendjük a műveket aszerint is elkülöníti, hogy Itália melyik humanista centrumából érkeztek, illetve melyik hatott szerzőikre, és így az erről szóló eddigi ismereteket² még pontosabbá tehetjük. Szükséges volna e művek tartalmi igazságával is foglalkozni, ami főként műfaji előzményeik és toposzaik vizsgálatán alapulhatna, de erre itt nincs lehetőségem. Szempontjaim meglehetősen korlátozottak; leginkább a dicsőítések tartalmi változásaira és a Mátyással kapcsolatos olasz elvárások módosulásaira terjednek ki.

GUARINO VOLT NÖVENDÉKEI – ÉS EGY HIÁNYZÓ PANEGYRICUS

A XIV. század második felétől Európára zúduló török hódítás a Balkán-félsziget eleste után közvetlenül a Nyugatot fenyegette: a tengeri úton, Velencén és Genován keresztül az egész pápaságot és Itáliát, a szárazföldön pedig, Galambóc és Szendrő elfoglalása után, Magyarországot.³ A legközvetlenebb veszélynek kitett Itália és Magyarország, más európai államok segítségét is remélve, mindenképp egymásnál keresett támogatást. A közös érdek diktálta, hogy Magyarország Itáliával és a pápasággal fűzze a legszorosabbra diplomáciai és egyéb kapcsolatait.

Klanczay Tibor a XV. századi Itália és Magyarország legfontosabb problémáját, a töröktől való fenyegetettséget állította az itáliaihoz kapcsolódó magyarországi humanizmus hátterébe, Zsigmondtól Mátyásig rajzolva meg a török (és a huszitizmus) elleni keresztes háború eszméjének alakulását, és ebbe a folyamatba ágyazta bele a „Mátyás-mítosz” létrejöttét. Mint írja, „a Mátyás-mítosz csak egy folyamat betetőzése; a csúcspontja annak az érdeklődésnek és érdekelttségnek, amely a humanisták részéről a XV. században Magyarország, illetve egész Közép-Európa iránt megnyilvánult”.⁴

Az első Mátyást dicsőítő mű, a fanói Antonio Costanzi panegyricusa a keresztes eszme jegyében történt utolsó komoly kísérlet idején, II. Pius pápa törökellenes hadjáratának szervezésekor érkezett a magyar királyhoz. Costanzi Guarino növendéke és Janus Pannonius iskolatársa volt Ferrarában, majd tanulmányai befejezése után a dalmáciai Arbéban ta-

nített. 1463 vége tájt tért vissza szülővárosába, ahol 1464 februárjától nyilvános grammatika- és retorikatanárként működött. Federico da Montefeltrének volt a híve, és az urbinói humanista körrel tartott fenn szorosabb kapcsolatot.⁵ Mátyáshoz írt költeménye már Itáliában, 1463 vége–1464 eleje tájt keletkezhetett. Volt iskolatársának Janus Pannonius egy Mátyás király nevében írt költeménnyel válaszolt, és ez a benne levő adatok alapján 1464 elejére datálható.⁶

A panegyricus első egysége azt tárgyalja, hogy a keresztény hitet már egyedül csak a címzett, a „pannon nép vitéz királya” védelmezi. Miközben ugyanis, mint ahogy hírlik, Mátyás hadat visel a török ellen, Itália, Spanyolország, Franciaország és a németek közönyös érdektelenséggel nézik az eseményeket, és csak a saját bajaikkal törődnek. Velence az egyetlen, mely tengerre bocsátott hajóival kész segítséget nyújtani. A továbbiakban a költő, a panegyricus műfajra jellemző módon és sorrendben, Mátyást magasztalja. Dicsőíti apját, a hős Hunyadit, aki „erényeivel vívta ki égi honát”, tizennégyszer aratva győzelmet a törökön. Hunyadi halála után Mátyás az, aki az ég felé tör, koronás királyként, birodalma növelőjeként és a művészetek pártolójaként. Dicsőségét fokozza, hogy még a „latin múzsák” is őt áldják. A címzett – a költő szerint – bölcsességére nézve Nesztor, erejét tekintve Achillész, és nincs senki a föld kerekén, aki túlszárnyalna őt. Személye és tettei megéneklésére nem is a vers szerzője, hanem egy Homérosz vagy Vergilius, de legalábbis egy új Lucanus vagy Silius Italicus volna csak méltó. A költemény Mátyáshoz intézett adhortációval zárul, kérve őt, ne hagyja el, védje az „ausoni népet”, így lesz majd új Nagy Sándor, új Caesar, így lesz majd Hunyadinál is dicséretebb, és halála után üdvözülve csillagként fog ragyogni az égen.⁷

Költeményében Costanzi a claudianusi panegyricus témavezetési rendjét és legbanálisabb retorikai fordulatait, valamint díszítőeszközeit használta föl, de pontos helyzetképet adott II. Pius keresztes háborús előkészületeinek végső fázisáról. A költemény adatai megegyeznek a korabeli történeti forrásokból szerzett ismereteinkkel.⁸

Keletkezési ideje körül a Costanzitól megfogalmazott vélemény elég általános lehetett Itália humanistáinak körében. II. Pius keresztes hadjáratának egyik fő propagátora, Francesco Filelfo 1464. március 15-én Cristoforo Moro velencei dózsének írt levelében szuperlatívusszal szól Mátyásról, a „leglegyőzhetlenebb király”-nak (*rex invictissimus*) nevezve őt. E levél keletkezésekor Filelfo úgy látta, hogy „a török kiűzésének egész terhe és a győzelem reménye is a magyarokban van”. Filelfo Mátyást is jellemzi. Nincs szüksége buzdításra vagy figyelmeztetésre ahhoz, hogy legszentebb feladatát teljesítse – olvasható a dózsának írt levelében. Ragyogó tehetségű és nagylelkű, s ha ifjú kora következtében még hiányozna belőle a megfontolt okosság, pótolja azt tehetsége és ki-

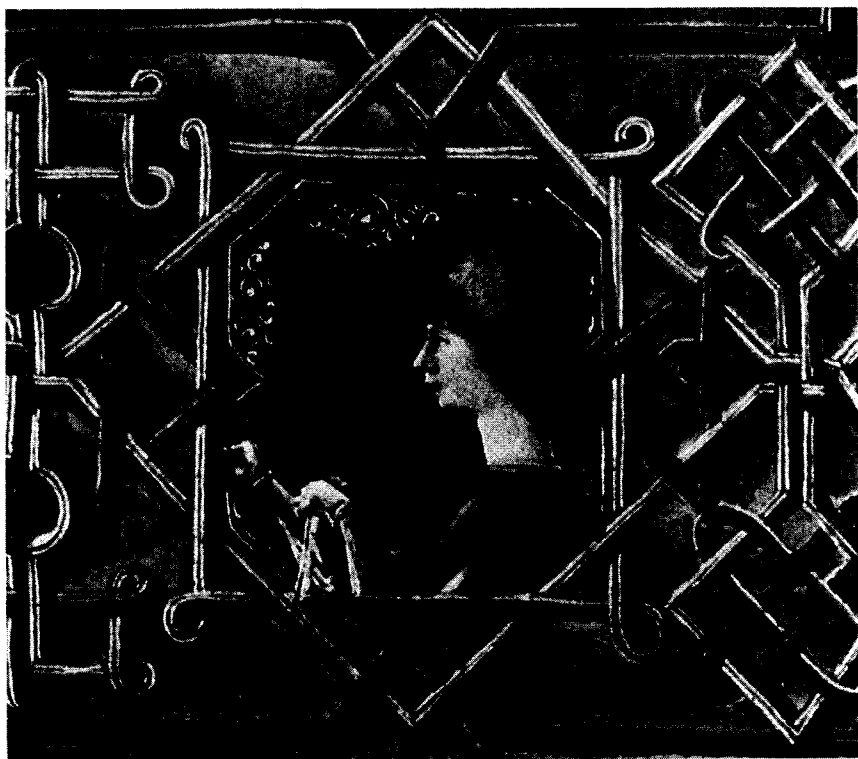
vételes iparkodása. „Ezekhez társul még a leglegyőzhetetlenebb Mátyás királyban az apja virtusára való emlékezés vagy annak utánzása.”⁹

Janus Pannonius már említett válaszát, a Mátyás király nevében fogalmazott költeményt Huszti József részletesen ismertette.¹⁰ A tájékozatlan Costanzinak a magyar költő előadta Mátyás előző évi boszniai háborújának eseményeit, és újra számba vette azokat az európai országokat, melyektől semmit sem lehet várni. Mátyás teszi, amit tennie kell, s ha akarna, még akkor sem lehetne közönyös, hiszen a török a szomszédjában áll. A költemény rámutat arra, hogy az ellenség nem csak a „hunokat” kívánja elveszíteni, hanem „Kelet Rómája”, Konstantinápoly megszerzése után már Nyugat Rómáját is szeretné magának megkaparintani. Az ókori Róma dicsőségére és az olaszok szégyenérzetére appellálva Mátyás–Janus Pannonius visszaküldi a buzdításokat oda, ahonnan azok jöttek, és kifejezésre juttatja, hogy Magyarország egyedül Itáliára számíthat, mellyel „a közös veszély kétségtelen közelsége és a kölcsönös szeretet”¹¹ egyesíti. A költemény Itália fejedelemségeit buzdítja a közös harcra, egyenként sorra véve és megnevezve őket, majd Mátyás rezignációval vegyített eltökéltségének szavaival zárul: ha hoznak az olaszok segítséget, ha nem, ő küzdeni fog hitéért és hazájáért.

A Mátyás nevében megfogalmazott költemény azt mutatja, hogy II. Pius pápa tervezett hadjárata előtt a magyar és olasz elvárások egymás iránt kölcsönösök voltak. Az adott pillanatban felettébb szükséges lett volna, hogy az egymással civakodó olasz fejedelemségek megembereljék magukat, és a pápától szervezett hadjáratra katonai erőt és pénzt áldozzanak. Ez nem a hű Costanzin múltott, ő megtette a magáét. Bizonyosra vesszük, hogy éppen a Magyarországról érkező királyi válasz hatására írta azt az ódáját, melyben sorra véve az egyes itáliai fejedelemségeket, felszólítja őket a török elleni harcra.¹²

A tervezett pápai keresztes hadjárat kudarcából, mint Fraknoi írja, Mátyás levonta a szükséges tanulságokat; III. Frigyes császárral kívánt egészen szoros szövetségre lépni, és Csehország trónját akarta magának megszerezni.¹³ Mindkét vállalkozása kudarcra végződött. Számolnia kellett azzal, hogy Közép-Európában országát ellenséges szomszédok veszik körül, és közben magyar alattvalói, élükön Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal, tőle akarván megszabadulni, egyik ellenségének nyújtanak kezet. Az 1471. évi összeesküvők támaszt, szövetségest, Mátyás helyett uralkodójelöltet Lengyelországban találtak, melyet Magyarországtól Mátyás külpolitikája idegenített el.¹⁴

A Costanzinak szóló válaszon kívül Janus Pannonius nem írt királyáról nagyobb dicsőítő művet. Saját nevében nem írt panegyricust Mátyásnak. Pedig korában e műfaj egyik legjelesebb és legtermékenyebb költője éppen ő volt, és Itáliában csak úgy ontotta magából a hatalmas dicsőítő költeményeket, Ludovico Gonzaga mantovai herceghez, III.

JANUS PANNONIUS ARCKÉPE (MINIATÚRA A BÉCSI PLAUTUS-KÓDEX
CÍMLAPJÁN; WIEN, ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK)

Frigyes császárhoz, továbbá Anjou Renéhez. Híres Guarino-panegyricusát is ott vázolta fel, idehaza már csak csiszolta, szépítette.¹⁵ Az egyik korai elégiájában arra biztatta költőtársát, Tito Vespasiano Strozzát, hogy írjon epikai műveket. Néhány tárgyat is ajánlott, köztük Sigismondo Malatesta, Lodovico Gonzaga, Francesco Sforza, az Esték és I. Ulászló magyar király tetteit. Huszti szerint ez a névsor elárulja, hogy milyen tervei voltak Janus Pannoniusnak, ugyanis a Gonzaga-témát később ő maga dolgozta föl.¹⁶ Ő lett volna a legalkalmasabb rá, hogy megörökítse a várnai csatában elesett I. Ulászló tetteit, de arról nem tudunk, hogy ezt a témát is feldolgozta volna.

Kora ifjúságában arra készült, hogy epikus művet ír Hunyadi életéről és tetteiről, de végül ez az alkotás nem született meg.¹⁷ Pedig volt ilyen elvárás vele szemben. Magyar költőtársa, Fodor Kristóf – olvassuk Janus Pannonius egyik epigrammájában – biztatta, hogy írjon Mátyás csatáiról és Hunyadi vitézi tetteiről. Talán majd egyszer – válaszolja –, ha lesz ereje és ideje, követi a buzdításokat. De ő magát erre a feladatra sem

megfelelőnek, sem alkalmasnak nem tartja; ez inkább Fodor tehetségéhez való, mely az övét felülmúlja.¹⁸ Fodor költeményei nem maradtak fön, de valószínű, hogy a magyar költőfejedelem válasza után ő sem írt a Hunyadiakról epikus művet.

A Fodor Kristófnak szóló epigramma szerint „pásztorsíp nem jól fújja a kürtmuzsikát”. Janus Pannonius írt ugyan egy epigrammát Mátyás egyik csehországi győzelmére,¹⁹ de egy másikban, talán még a cseh háború idején vagy éppen Nyitra ostromakor, az Atyaistenhez békéért könyörgött,²⁰ majd *Könyörgés Mars istenhez a békéért* című költeményében döbbenetes képekkel idézte fel a háború irtózatosságot, hogy kegyelmet kérjen tőle a magyar népnél.²¹

Costanzi hajlamos volt Mátyás királyban egy jövődő Nagy Sándort vagy Caesart látni. A neki szóló válasz ezt nem hagyja figyelmen kívül, erre reagálva Janus Pannonius a hadakozó Mátyást Achillészhez és Hannibálhoz hasonlítja.²² Saját nevében írt költeményeiben a költő nem alkalmazott ilyen humanista ékítményeket Mátyással kapcsolatban. Pedig az ő Jacopo Antonio Marcellója derekabb volt Odysseusnál,²³ Anjou Renéje „Egymaga tölti be Marcellus, Caesar szerepét”, és „tútesz a Sándorokon, neve Cyrusokat borít árnyba”.²⁴ Mátyás viszont, ha bizonyos feltételeknek eleget tesz, majd még egy Traianus is lehet. 1467. október 15-én Mátyásnak ajánlva munkáját, Plutarchos *Apophthegmata* (Királyok és hadvezérek bölcs mondásai) című művének latin fordítását, így ír erről:

Plutarchos „Traianus császár nevét írta kiadásának az élére, az én fordításom viszont Mátyás király nevét fogja viselni. Nem mintha olyan arcátlanságra vetemedném, hogy Plutarchoshoz merjem magam hasonlítani, ... de felségedet semmiképp sem sértem meg azzal, hogy Traianusszal mérem össze! Mert annak idején az ő uralma alatt kapott új erőre a már elfajzásnak indult Római Birodalom, napjainkban pedig a te égiszed alatt emeli fel újra a fejét a pogány ellenségtől már csaknem eltiport keresztény világ.

Mennél erősebben hatnak rád a derék férfiak tanácsai, mennél kevésbé hódolsz be korodnak, és ha valóra váltod valamennyiünknek beléd vetett nagy-nagy reményeit, és az Istenség kegyelmével lankadatlanul törsz a diadalra: akkor meg teljességgel Traianusszá lehetsz!”²⁵

Janus Pannonius igazán nem lebecsülendő római császárhoz hasonlított királyát, de ez a párhuzam nem lehetett a leghízelgőbb annak számára, akinek előzőleg azt ígérték, hogy új Nagy Sándor és Caesar lesz. Úgy tűnik, Mátyás nem akart Traianusszá válni, és egyre kevésbé törődött „a derék férfiak” tanácsaival. Az 1471. évi összeesküvés fő okát Vespasiano da Bisticci éppen abban látta, hogy Mátyás kezdett eltérni Vitéz tanácsaitól, és helyette Beckensloer Jánosra hallgatott, akinek nem volt nagy tekintélye, és nem értett a kormányzáshoz.²⁶

Az összeesküvésről Mátyás állítólag 1471 júniusában értesült, Vitéz esztergomi kanonokjaitól.²⁷ Az idő tájt egy olasz humanistától kapott némi vigaszt: Pomponio Leto, a római humanista akadémia vezetője küldte el neki Silius Italicus-kiadását egy levél kíséretében. A király 1471. szeptember 13-án levélben köszönte meg a küldeményt. Leto és akadémiaja már ezt megelőzően is kapcsolatban állt vele, a levélben ugyanis ez olvasható: „... ismételten tapasztaltuk, hogy tudós társaságoddal egyetemben megemlékezel rólunk”.²⁸ A római akadémiával valószínűleg Vitéz és Janus Pannonius is összeköttetésben állt. Vitéz régi pártfogoltja, Kosztolányi György, aki hajdan Ferrarában Janus Pannoniusszal együtt tanult Guarinónál, 1468-tól Rómában élt mint szentszéki scriptor, és veje volt a híres görög származású humanistának, Georgios Trapezuntiusnak (Giorgio da Trebisonda). Ha előbb nem, apósa révén közelről megismerhette a római humanistákat.²⁹ Trapezuntius nagy tisztelője volt Vitéznek és Janus Pannoniusnak. *Contra Eunomium* címmel latinra fordította Nagy Szent Vazul egyik művét, és ezt a munkáját az esztergomi érseknek, Vitéznek ajánlotta; egy másik Vazul-fordítását Janus Pannoniusnak küldte el.³⁰

Mátyás őszintén örült Leto nyomtatásban megjelent Silius Italicusának, válaszába azonban szomorúság vegyül, amint önmagát összehasonlítja az irodalmárokkal. Akár Janus Pannonius békevágyó költeményeire is írhatta volna, saját humanistáinak is címezhetne volna sorait, melyekben megfogalmazta, hogy szerinte mi a költők és írók hivatása:

„Nem tagadhatjuk, hogy szomorú a királyoknak sorsa, amiért háborút kénytelenek viselni; mert gyakorta diadalmaskodnak ugyan, de mindannyiszor emberi vérontás árán. Mi persze nem kívánjuk a háborút, de ha reánk kényszerítik, nem utasíthatjuk vissza; ezt nemzetünk becsülete, sértett jogaink és rosszakaróink szándéka egyaránt megköveteli! ... Éppen ezért kell a te és a tied sorsát magasztalnom, mivel tihozzátok az illik, hogy ne vérontásra és ne királyságokra áhítozzatok, hanem kizárólag az erény és az irodalom babéraitra, s miközben ezt teszitek, a királyok halálját is elnyeritek, mert elfeldtetitek velünk a kegyetlen fegyvercsattogást.”³¹

Talán nem véletlen, hogy Mátyás a római humanistát oktatta ki ebben a levélben, melyet akár övéinek is írhatott volna. Pomponio Letót és római akadémiaját egy világra szóló botrány tette híressé, egészen hasonló ahhoz, amelyet Vitéz és Janus Pannonius okozott. Mint ismeretes, 1467-ben összeesküvést szerveztek II. Pál pápa meggyilkolására. A merénylet terve 1468-ban pattant ki Rómában. A pápa először el sem akarta hinni, majd arra gondolt, hogy az összeesküvés mögött külföldi hatalmak érdekei állottak, és a törököket, vagy Csehország heretikus királyát, Poděbrád Györgyöt gyanúsította.³² Leto 1467 nyarán elhagyta Rómát. Velencében éppen börtönben ült, egy ott elkövetett bűne miatt, amikor

elérte őt a pápai kiátkozás. A velenceiek diadalmenetben, „második Iugurthaként”³³ vitték vissza Rómába, egyenesen az Angyalvár börtönébe. Az összeesküvés és herezis vádja alól neki sikerült kimosnia magát, és bocsánatot nyert. A vizsgálatvezetők a tanúvallomások és egyéb körülmények alapján arra az eredményre jutottak, hogy az összeesküvés feje a római akadémia „balszárnyának” a vezetője, Filippo Buonaccorsi, akadémiai nevén Callimachus Experiens volt.³⁴ Ő még időben elmenekült Itáliából. Rómából Apuliába ment, azzal a szándékkal, hogy tengerre kel. Aragóniai Ferdinánd nápolyi királytól kapott segítséget, hogy eljusson Krétára, ahonnan továbbment Ciprusra, majd a velencei fennhatóságú Chiosra. Ott – az egyik kortársa szerint – 1469-ben egy újabb összeesküvésbe keveredett. A genovai Galeazzo Giustiniannal megegyezve, a szigetet át akarta adni a törököknek, akik 250 hajóval vonultak fel Chios előtt. Az összeesküvés lelepleződött; a chiosiak Galeazzo Giustiniant darabokra tépték. Akasztófára került az összeesküvés másik olasz résztvevője, Marco Antonio Romano, a római akadémia Asclepiadese, aki szintén Chioson rejtőzködött el II. Pál bosszúja elől. Buonaccorsi innen is időben elmenekült, egyenest a törökhöz. Néhány hónapig Konstantinápolyban élt, és ott a firenzei kereskedőcsaládból való Francesco Ugolininek a házában lakott. Konstantinápolyban találkozott a firenzei zsidó származású, Lengyelországba telepedett Arnolfo Tebaldi kereskedővel. Leginkább tőle kaphatott bátorítást arra, hogy Lengyelországban keressen menedéket. A lengyel király, IV. Kázmér ellensége volt II. Pál pápának, mivel ez utóbbi a cseh trón kérdésében nem az ő fiát, Ulászlót, hanem Mátyás királyt támogatta.³⁵ Buonaccorsinak előzőleg is lehettek lengyel kapcsolatai, ugyanis olyan kereskedőcsaládból származott, melynek az érdekei kiterjedtek az égei-tengeri szigetekre, Konstantinápolyra és Európa nagy részére, így Lengyelországra és Magyarországra is, továbbá családja mindkét ágán rendelkezett olyan ősökkel, akik egykor Lengyelországban éltek.³⁶ 1470 tavaszán Lwówban (Leopolis; Lemberg) találjuk őt. Lwów Vitéz János régi barátjának, Sanoki Gergely (Gregorz z Sanoka) érseknek volt a székhelye. Buonaccorsi Lengyelországban tartózkodott akkor is, amikor 1470. október 28-án a piotrkóvi szejmen a pápai követ felolvasta egyházi kiközösítését és a pápa ezzel kapcsolatos követeléseit.³⁷ Az egyházfője által kerestetett bűnösnek Sanoki érsek dunajóvi várában adott otthont. Mint Buonaccorsi írta később Arnolfo Tebaldinak Krakkóba, Sanoki védte meg őt „a gonosz emberek cselvetéseitől”.³⁸ Az érsek – mint ezt éppen Buonaccorsi-Callimachus Experiens róla írt életrajzából tudjuk – a 40-es években Magyarországon Vitéz humanista „contubernium”-ába tartozott, melyet Pier Paolo Vergerio is látogatott. Sanoki Vitéz kebelbarátja és váradikánonokja, „terveinek részese, tudományos munkálkodásának társa és segítője” volt. Vitéz annyira kedvelte őt „tehetségéért és erkölcsiért,

hogy nemcsak az asztaluk, a hálótermük is közös volt”.³⁹ Sanoki 1450 körül hagyta el Magyarországot. Vitézzel való későbbi kapcsolatáról nem tudunk, de ilyen lehetett, mert Buonaccorsi azt írja, hogy Vitéz „*később* a legnagyobb bajok közé sorolta azt, hogy tőle távol volt”.⁴⁰ Buonaccorsi még Sanoki életében, 1476-ban írta említett életrajzát, melynek – időben olykor nehezen egyeztethető – adatait pártfogójától szerezte. Sanoki a lengyel politika jelentős alakja volt, kitűnően ismerte a magyar viszonyokat, és nem lehetetlen, hogy Vitézék összeesküvésében némi része volt. Az áruló magyar főpapok mindenesetre IV. Kázmér fiának ajánlották fel királyuk trónját. Az összeesküvés idején ott volt Sanoki mellett Buonaccorsi-Callimachus Experiens is, aki bizonyára nem véletlenül keveredett előzőleg kétszer is összeesküvés gyanújába. 1471-ben II. Pál pápa elhunyt, és utódától, IV. Sixtus pápától Buonaccorsi amnesztiát kapott. 1472. április végén Dunajówból átment Krakkóba, és ott beiratkozott az egyetemre. Még ugyanebben az évben a királyi udvarban, Sanoki sürgetésére, titkári állást szerzett, és a király fiait oktatta. Lengyel politikai karrierjén szédületes gyorsasággal emelkedett a magasba: négy évvel Lwówba érkezése után, 1474-ben királyi kancellári kinevezést kapott.⁴¹

Pomponio Leto és Mátyás király későbbi kapcsolatáról nem tudunk. Az összeesküvés és a két humanista főpap halála után Mátyást egy ideig csend vette körül. Janus Pannonius halála után ismét az ő egyik volt ferrarai iskolatársa jelentkezett dicsőítő művel. Ludovico Carbone *Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae* (Dialogus Mátyás király viselt dolgaiáról és dicsőségéről) című dialógusa⁴² 1475-ben keletkezhetett.⁴³ A szerző Ferrarában tanított retorikát és görög–latin irodalmat; híres szónok és igen termékeny költő volt. Rendkívüli módon sóvárgott a pénz és az ajándékok után, műveiért valósággal kikövetelte magának az anyagi ellenszolgáltatásokat.⁴⁴ Bizonyára dialógusa megírásába is belejátszott, hogy Mátyástól busás ajándékokat remélt. Műve ajánlásában Mátyást kora legkülönb uralkodójának nevezi, aki katonai vitézségével felülmúlja Hannibált és Sertoriust, erényeivel és vallásosságával pedig Scipiót és Marcellust. Mátyás harci erényeinek tulajdonítja, hogy a török még nem vetett lábat Itáliában. De Mátyás minden erénye közül – írja – az a legnagyobb, hogy csodálatos módon pártolja az irodalmárokat, és a hozzá érkező „szónokokat, költőket, tudós filozófusokat pénzzel, öltözékekkel és nemes lovakkal ajándékozta meg”.⁴⁵ Őt – mint mondja – ferrarai magyar tanítványainak, mindenekelőtt Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknek a Mátyás-dicséretei készítették dialógusa megírására. Az ajánlás végén azt is közli, hogy művét amolyan kis zsengekének szánta, de ha tetszeni fog a királynak, majd nagyobb dolgok írására is összeszedi a bátorságát.

A dialógusban Carbone társalog Ernuszt Zsigmonddal, aki – mintegy

captatio benevolentiae-ként – az összeesküvés miatt súlyosan elmarasztalta pécsi püspökelődjét, a szerző halott iskola- és költőtársát. Emlékeztet arra, hogy Mátyás az összeesküvés után rendelettel akarta eltüntetni alattvalóit az olasz egyetemek látogatásától,⁴⁶ de a mű végén azt is közli, hogy „hitünk legerősebb pajzsa”, miközben állandóan háborúzik, Magyarországon új főiskola (studium) alapításán gondolkodik. „Ha nem vigyáztok – mondja Ernuszt a szerzőnek –, néhány híres tehetséget még elragad tőletek...”⁴⁷ Ezek a szavak mintha arról árulkodnának, hogy Vitéz halála után, 1475 előtt a pozsonyi Academia Istropolitana már alig működött, vagy be is zárta kapuit.

A dialógus elején Carbone Mátyást és a magyarokat dicsóíti. Azt kérdezi Ernusztól, hogy vajon összehasonlítható-e Mátyás Itália legkiválóbb fejedelmeivel. A válasz szerint a király mindenkit felülmúl, és egyedül az ókori hősökhöz, uralkodókhoz hasonlítható. „Ő, ő egy Marcellus, Scipio vagy Caesar!”⁴⁸ Carbone egy kis költeményét is beiktatja művébe, melyben Magyarországot, annak népét és királyát magasztalja. Ez utóbbi „római vérhez méltó”; „Jupiter megváltoztatta az ég csillagzatát, és a nemes Róma magvait átvitte Magyarországra” – írja a költeményben.⁴⁹

Műve megírásához Carbone Mátyás érdeklődését vette alapul. A dialógus végén felteszi a kérdést, mi az, ami iránt a király leginkább érdeklődik, majd Ernuszt választ hallva, hogy Mátyás főképp a történelmet kedveli, hosszasan magasztalja a történelemtudományt, és sorra veszi azokat az ókori államférfiakat és uralkodókat, akik kitűntek a történelem iránti érdeklődésükkel.⁵⁰ A dialógus Hunyadiak és két fiának, Lászlónak és Mátyásnak a tetteit beszéli el, rövidebb-hosszabb történetek formájában. Az elbeszélés láncát meg-megszakítva a szerző a Hunyadiak tetteit és jellemvonásait egy-egy nagy görög vagy római példájához hasonlítja, így a Hunyadiak magasztalására felsorakoztatja az ókori történelemből azokat a hősöket is, akik Mátyás érdeklődésére leginkább számot tarthattak. Carbone jól tájékozott a magyar eseményekben, több érdekes, a korabeli magyar szájhagyományból merített történetet mond el, és ezeket elsősorban Ernuszt Zsigmondtól és más tanítványaitól, de Guarino iskolájában még Janus Pannoniustól is hallhatta. Hunyadi János, László és Mátyás tetteit nagyjából időrendben haladva mondja el. Miután azonban elbeszélte Mátyás dicsőséges tetteit is, ez az időrend a műben felborul, és a viszonylag rövid dialógusban egy érdekes, és aránylag hosszú elbeszélés olvasható a várnai – Carbone rigómezeinek nevezi – csatáról. A szerző erről az eseményről megemlíti, hogy megírták görög versben és prózában is.⁵¹ Carbone ezt olvashatta vagy hallhatta. A dialógusba szervesen nem illeszkedő várnai csataleírásról mindenestre feltételezhető, hogy epikus irodalmi mű ismeretében keletkezett. A csataleírás részletei mellett mintha erre vallana az I. Ulászló jellemzé-

sére elmondott néhány sor is. A királyról – olvassuk – csodálatos dolgokat beszélnek, és még azt is mondják, hogy életét szüzességét megőrizve élte le. Jól élt, és a lelkiismerete tiszta volt, ezért a halált megvetette, és erős lélekkel, nemes mártírként halt meg a keresztény hitért. Kétségtelen, hogy a várnai csata rettenetes katasztrófa volt Magyarország számára, de Carbone úgy állítja be a történeteket, mintha a törökök diadala sem lett volna egészen egyértelmű. Mint mondja, a csata befejezése után a csatamezőn minden egyes magyar fejre öt levágott török fej jutott, és azóta a törökök úgy kérik Allahtól a győzelmet, hogy ne olyat adjon nekik, mint amilyent abban a csatában szereztek.⁵²

Vitéz említett humanista körének egyik ékessége, a ciprusi Filippo Podocataro görög költő a várnai csata ideje előtt jött Magyarországra, és Vitéz vette őt magához.⁵³ Később Guarino növendéke volt, Janus Pannoniusszal együtt tanult Ferrarában.⁵⁴ Akár ő is írhatott anyanyelvén, versben vagy prózában, a görögséget is sújtó rettenetes katasztrófáról. Ahogy Carbone, úgy Janus Pannonius is ismerhette a Várnáról szóló görög irodalmi alkotásokat. Azt mindenesetre láttuk, hogy epikus költemény céljára kimondottan alkalmasnak találta, sőt ajánlotta is I. Ulászló magyar király életét és tetteit.

Mint említettem, Carbone a Hunyadiak tetteit és jellemvonásait mindig ókori hőskéihez hasonlítja. Ennek az eszköznek a felhasználásával páratlan módon magasztalja Mátyás boszniai hadjáratát, addigi legnagyobb győzelmét. Tud arról, hogy a győztes király Jajca várának bevétele után a várat védő törököket sértetlenül elengedte.⁵⁵ Ezt az irgalmas tettet Nagy Sándor és Julius Caesar egy-egy tettehez hasonlítja, majd azt mondja, Jézus Krisztus evangéliumi szavaira hivatkozva, hogy ez nemcsak a legnagyobb férfiakéval vethető össze, hanem az, aki ilyet tesz, leginkább Istenhez hasonló.⁵⁶ Ez a felülmúlhatatlan hasonlat volt az egyetlen Carbone művében, mely a keresztény műveltségéből való. A szerző tehát nem fukarkodik a hízélgéssel, de a legnagyobbat műve végére tartogatta: „Bárcsak gyorsan elérkezne az a nap, melyen Mátyást római királynak és császárnak látjuk! Ugyanis így kívánják ezt apja, valamint saját érdemei. És ahogyan tudjuk, hogy Mátyás apostoli sorsra jutott, úgy a másik Mátyásról is szabad nekünk remélni, hogy egyszer majd császári sorsra jut. Ha ez megvalósul, úgy, ahogy reméljük, ő, micsoda beszédet mondok majd akkor Mátyás császárnak, mikor Itáliába fog utazni a koronázás miatt! Akkor majd minden ember megérti az én magyarok iránti szeretetemet!”

Ernuszt erre azt mondja, hogy ha Mátyás ezeket hallaná, bizonyára nagyobb jutalmakkal látná el Carbonét, mint az olaszok, akik lomhábbak és hűvösebbek annál, mint ahogy ezt volt professzora méltósága megkívánná, és ezért szorgalmasan azon lesz, hogy disputációjuk eljusson a királyhoz.⁵⁷

Mátyás új egyetemalapítása 1475 után elmaradt, és nem tudjuk, hogy vajon épp Carbonét „ragadta” volna-e ki a király az olaszok közül, ha sikerül tervét megvalósítania. Életében új fejezet kezdődött 1476-ban, Aragóniai Beatrixszal kötött házasságával. Beatrix és a nápolyiak érkezésével – Bonfini szerint – minőségi változás történt a királyi udvarban, az addiginál civilizáltabb szokások honosodtak meg az érintkezésben és az életmódban, és a király arra törekedett, hogy Magyarországot „második Itáliává” változtassa.⁵⁸ A királyné érkezése azt is jelentette, hogy az uralkodót dicsőítő hagyományokban legrégibb és leggazdagabb nápolyi humanizmus került a legközvetlenebb kapcsolatba a magyar kultúra központjával. Beatrix révén bizonyára eljutottak Budára a nagyapját, Alfonso királyt dicsőítő művek;⁵⁹ mind ő, mind a Nápolyból érkező humanisták annak a centralizált királyságnak az eszméit közvetítették, melynek Aragóniai Alfonz volt a példaképe.

Antonio Beccadelli Aragóniai Alfonso-életrajzához hasonlítható alkotás azonban nem Nápolyból érkezett Budára, hanem Guarino volt tanítványától, Janus Pannonius egykori iskolatársától és leghűségesebb barátjától, Galeotto Marziótól. Mint ismeretes, Marzio Beccadelli művét forrásként is felhasználta Mátyás királyról írt művéhez.⁶⁰

A Corvin Jánosnak ajánlott *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae* (Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv),⁶¹ mint Kardos Tibor kimutatta, Itáliában 1485 tavaszán keletkezett,⁶² de a benne levő történetek és mondások túlnyomó része az 1472 előtti időkből való, amikor a szerző még Mátyásnak „állandó társa és vendége” volt.⁶³ A mű megírásának terve jóval korábban megfogalmazódhatott a szerzőben. Amikor barátja, Janus Pannonius Plutarchos *Apophthegmata*-ját fordította, Magyarországon volt, így biztosan tudott a Mátyásnak készített fordításról. Corvinnak szóló ajánlásában hivatkozik is Plutarchosnak erre a művére,⁶⁴ és feltételezhető, hogy Mátyás mondásainak megörökítéséhez ösztönzést is kaphatott belőle.

A legtöbb olasz dicsőítés olyanoktól érkezett Mátyáshoz, akik őt addig nem is látták. Honfitársai lélektelen superlativuszait olvasva valószínűleg felüdülést jelent Galeotto Marzio műve, mely méltán a legnépszerűbb Mátyás életéről szóló olvasmány. Míg mások egyenesen Mátyáshoz címezték műveiket, Marzio Corvin Jánosnak ajánlotta, hogy példát nyújtson számára apja kiváló bölcsességéről és szellemességéről.⁶⁵

Galeotto Marzio könyvecskéjének Mátyás-dicséreteit nem szükséges itt felidézni, mindmáig a legsűrűbben szokás hivatkozni rájuk. Csupán arra szeretnék utalni, hogy a magasztalás módjában is eltér az olaszok hasonló műveitől. A szerző egy helyen esztelennek nevezi azt, aki valamilyen tekintetben össze merné magát hasonlítani Nagy Sándorral,

GALEOTTO MARZIÓT ÁBRÁZOLÓ BRONZÉRME (ISMERETLEN OLASZ
MESTER MUNKÁJA; BUDAPEST, MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, ÉREMTÁR)

Hannibállal, Scipióval, Marcellusszal vagy Julius Caesarral.⁶⁶ Costanzi és Carbone említett műveiben mindezek a hasonlatok megtalálhatók. Marzio nem ezekkel a dicső hősökkel, hanem kortársaival, Francesco Sforzával és Roberto Sanseverinóval hasonlítja össze a királyt.⁶⁷ Az utóbbit, a második ferrarai háború velencei zsoldosvezérét „olyan lelkenedő magasztalásban részesíti, amit még Mátyásra sem pazarolt” – írja Horváth János.⁶⁸

Isten tökéletessége helyett a humanisták emberi tökéletességre vágytak, és az olaszok szívesen ruházták ezt a távoli Magyarország királyára, akit számos dicsőítője sohasem látott. Galeotto Marzio Mátyása mindenkit fölülmúl emberi és uralkodói kiválóságával, de nem tökéletes. Mint olvasható, az olmützi találkozón a király keményen rápirított egy hízelgőre, aki „venusi” szépségéről és hatalmas erejéről nyilatkozott. Mátyás bizonyára nem hízelgésnek, hanem sértésnek találta ezt a véleményyt. Galeotto Marzio közepes erejűnek és „marsi szépségűnek” tartja őt. Még azt is elárulja róla, hogy testileg nem volt egészen ép, a kisujját nem tudta kinyújtani.⁶⁹ Mátyás szellemének kiválóságáról, hihetetlenül tartós memóriájáról és nyelvtudásáról elsősorban Galeotto Marzio tájékoztat bennünket, de ő jegyezt fel egy példát arra is, hogy a király egy alkalommal vétett a latin grammatika szabályai ellen.⁷⁰

Galeotto Marzio életszagú történeteit másfajta humanizmus járja át, mint olasz honfitársainak humanista frázisokkal teletömött Mátyást dicsőítő műveit. Az ő Mátyása emberként, és nem hőroszokhoz, ókori hősközhöz vagy Istenhez való hasonlatosságában kiváló. Emberi tulajdonságokkal rendelkezik, és ezek a szerző szemében nem minősülnek „emberi gyengeségeknek” vagy hibáknak. Egy alkalommal – írja – valaki egy Terentius-idézetbe (*obsequium amicos, veritas odium parit*) csomagolva szemére hányta a királynak, hogy csak a hozzá alkalmazkodókat kedveli, és gyűlöli az igazságot. Mátyás visszautasította a támadást, és a rá citált idézeten keresztül verte el a port mérgében támadóján, kimutatva, hogy „vannak igen olcsó, elvetemült, az igazsággal és önmagukkal is ellenkező szentenciák”.⁷¹

A *De dictis ac factis regis Mathiae* nemcsak Mátyást és családját dicsőítő alkotás, hanem egyben a szerző magyarországi barátainak a magasztalását is tartalmazza. Galeotto Marzio magyar baráti köre szinte kizárólag Mátyás számára gyanús vagy gyűlöletes személyekből állt. Vagy az 1471. évi összeesküvők közé tartoztak (Vitéz érsek és Janus Pannonius), vagy nem sokkal a Mátyást dicsérő mű keletkezése előtt váltak gyanússá és kegyvesztetté. Nem tudjuk, hogy Galeotto Marzio tudatosan állt-e ki barátai mellett, vagy egyszerűen arról van szó, hogy nem volt kellően tájékozott Mátyás és alattvalói viszonyáról.⁷²

Báthory Miklós váci püspök, akiről Marzio elragadtatott hangon szól,⁷³ 1480 körül váltotta ki Mátyás kegyetlen haragját.⁷⁴ Mátyás később megbocsátott neki, de mint nyíltan megírta, nem ömiatta, hanem Báthory István szolgálatai miatt és más alattvalói kérésére.⁷⁵ Marzio másik barátjának, Laki Thúz Jánosnak 1481-ben kellett a király haragja elől Velencébe menekülnie.⁷⁶ Galeotto Marzio e ténnyel kapcsolatban némi kritikának is beillően arra utal, hogy számára Laki Thúz „kivándorlása” indokolatlannak látszik.⁷⁷ Ifjabb Vitéz János, Marzio volt tanítványa, az összeesküvők közeli rokona sokáig kegyvesztett volt Mátyásnál.⁷⁸ 1482 tavaszán ismét kihívta magára a király haragját. Önkényesen, a magyar érdekek ellenére intézkedett a salzburgi érsekség ügyében, ezért Mátyás eltiltotta őt minden további cselekvéstől, és ügyei rendbehozatalára egy másik követet menesztett Rómába.⁷⁹ Vitéz „praktikáiról” Gabriele Rangone da Verona is tudott,⁸⁰ akit Marzio külön fejezetben magasztalt művében.⁸¹ Galeotto Marzio műve utolsó fejezetében Nagylucsei Orbánról áradozik.⁸² 1484-ben Nagylucsei csak a királyné és Giovanni d’Aragona közbenjárásának köszönhetette, hogy Mátyás nem vetette őt börtönbe.⁸³

Marzio megjegyzi, hogy még más műveket is ír majd, ha látja, hogy könyve mindenekelőtt Mátyásnak, másodsorban Corvinnak megnyerte a tetszését.⁸⁴ További művek írására azonban nem kapott biztatást.

1471-ben, amikor Mátyás király a görög származású Johannés Argyropuloszt (Giovanni Argiropulo), a firenzei studio híres professzorát, Lorenzo dei Medici és Ficino volt tanárát hívta meg Budára,⁸⁵ Janus Pannonius és Vitéz firenzei kapcsolatai már viszonylag régi és gazdag múltra tekintettek vissza.⁸⁶ Ugyanabban az évben Magyarországra készült jönni Argyropulos egykori tanítványa, Bartolomeo Fonzio is; őt Firenzében élt költőbarátja, Garázda Péter, Janus Pannonius unokatestvére akarta magával hozni szülőhazájába.⁸⁷ A Mátyás elleni összeesküvés miatt Argyropulosnak és Fonziónak is elment a kedve attól, hogy útra kerekedjen.

Mátyás és a firenzei humanisták későbbi szoros kapcsolatának az alapját 1477-ben Francesco Bandininek, a firenzei platóni akadémia jeles tagjának magyarországi letelepedése vetette meg.⁸⁸ Mátyás diadalmas ausztriai előrenyomulása, majd Bécs elfoglalása után az olasz–magyar humanista kapcsolatok leginkább a király magasztalásában, kegyei keresésében merültek ki, és ebben, Bandininek is köszönhetően, Firenze járt az élen.

Az első jelentős, Mátyásnak szóló firenzei hódolat Ugolino Verino (Ugolino da Vieri) *Epigrammatum libri septem* (Epigrammák, hét könyvben) című könyve, melyben a szerző addigi epigrammáit gyűjtötte egybe, és kiegészítette őket a magyar uralkodópárhoz, valamint magyarországi ismerőseihez írt költeményeivel. Ugolino Verino nem volt túlságosan tehetséges, de ügyesen verselt, és a panegyricus műfajban némi hírnévre is szert tett.⁸⁹ Az egyik költeményét Callimachus Experiensnek, „a magyar király barátjának” írta.⁹⁰ Ennek az epigrammának az alapján és Ugolino Verino más költeményeinek adatait figyelembe véve Huszti József Buonaccorsi fennmaradt magyar vonatkozású költeményeit 1483-ra datálta.⁹¹ Havas László Ugolino Verino költeményeit 1479-re keltezte, és ennek bizonyítására a költő *Triumphus et vita* című, alább még említendő panegyricusára hivatkozott.⁹² Elkerülte a figyelmét, hogy ugyanebben a költeményben Otranto ostromáról és felszabadításáról is szó esik,⁹³ és így kétségtelen, hogy 1481. szeptember 10-e után keletkezett. Egy 1484. augusztus 14-i levél szerint Ugolino Verino könyvét a szerző fia, Silvestro hozta el Budára. Hazafelé vezető útján Silvestrót megtámadták és kifosztották, és az apja könyvéért kapott ajándékokat, „a lovakat, pénzt és kiváltságleveleket” elrabolták tőle.⁹⁴

Ugolino Verino talán annak a Francesco Ugolininek volt a rokona, akinél egykor Konstantinápolyban Callimachus Experiens vendégeskedett. Mint egyik Mátyáshoz címzett epigrammájában írja, Magyarországról érkező vérrokona (germanus) beszélte el neki a király háborúban és békében viselt dolgait.⁹⁵ Bandini mellett, akihez egyik epigrammáját

címezte,⁹⁶ Buonaccorsi is ösztönözhetette, bátoríthatta a szerzőt verseskötete összeállítására. Buonaccorsi 1483 nyarán megfordult Itáliában; az egyik levelét július 28-án San Gimignano-ból, a másikat augusztus 17-én Firenzéből keletzte. 1483 ősze – vége tájt a Mátyással háborút viselő III. Frigyeshez ment Grazba, és ott hosszabb időt – talán hónapokat – töltött el, majd 1485 elején a cseh király prágai udvarát kereste fel.⁹⁷

Ugolino Verino Bandini mellett versben köszöntötte Budán élő más olasz ismerőseit is. Az egyik epigrammája Filippo Lippi Mátyásnak festsített *Utolsó vacsorájáról* szól.⁹⁸ Ennek az életszerűsége teljesen lenyűgözte egykori szemlélőit. A XVI. század első negyedében egy német humanista, Johann Gast látta Budán, és a róla alkotott véleménye egybehangozott Ugolino Verinóéval.⁹⁹

A szerző az egyik költeményét barátjának, Garázda Péternek címezte. Jól ismerte a magyar költőt, 1471 előtt Firenzében együtt jártak egyetemre.¹⁰⁰ Mint ezt más forrásból tudjuk, Garázdához Callimachus Experiens is írt egy költeményt.¹⁰¹ Ez lényegesen figyelemre méltóbb Ugolino Verinóénál. Garázda sokkal jelentősebb költő lehetett, mint ahogy erre mindössze két fennmaradt költeményéből következtethetünk. Buonaccorsi róla szóló sorait ismerve nem tűnik túlzásnak Megyericsei János sirverse, melyben önmaga költészetéről is öntudatosan szólva rokonait, Janus Pannoniust és Garázdát együtt említette.¹⁰² Buonaccorsi egyéni világszemléletű, jó ítélőképességű, jelentős költő volt, bár erről nem éppen magyar vonatkozású költeményei alapján győződhetünk meg. Amikor azon medítált – olvassuk versében –, ki lehetett Garázda mestere, Váradi Péter kalocsai érsek révén kapott választ kérdésére, aki kezébe adta Janus Pannonius epigrammáit. Garázda verseinek Phoebusa, múzsája – ismerte fel az olasz költőtárs – unokatestvére, Janus Pannonius, aki „először simította el költeményeivel a vad Isztert, és szülőföldjének ragyogó híressége volt”, majd „fegyveres törekvésben” vereséget szenvedett a „peleusi Achilléstől”, azaz Mátyástól. Buonaccorsi szerint Garázda költészete Janus Pannoniusét is fölülmúlja, és növeli Magyarország dicsőségét.¹⁰³

Buonaccorsi Magyarországon azt a pergamen kódexet láthatta, melybe Váradi leírta Janus Pannoniusnak Mátyás parancsára összegyűjtött epigrammáit. 1496-ban Váradi ennek a másolatát kérte Keszthelyi Mihályhoz szóló levelében. Váradi 1484-től Mátyás haláláig börtönben ült, így nem csodálható, hogy Janus Pannonius-kódexe elveszett. Annál megdöbbentőbb viszont, hogy 1496-ban Kálmáncsehi Domokosnak, a híres mecénásnak és könyvgyűjtőnek sem volt Janus Pannonius-kódexe.¹⁰⁴

Ugolino Verino Váradi Péter „kalocsai érseknek, Mátyás király első titkárának” is írt egy költeményt.¹⁰⁵ Váradi 1481-ben lett kalocsai érsek,

1484-től börtönben ült.¹⁰⁶ Arról hallgatnak a források, hogy országa egyik legnagyobb egyházi vezetőjét, Magyarország főkancellárját Mátyás király miért csukatta be. Mátyás egy alkalommal úgy nyilatkozott a szabadon bocsátását követelő pápai követnek, hogy Váradi nyelvétől fél, a császárra vonatkozó titkok miatt, melyeket reá bízott. Az *Udis* álnevű röpirat szerzője csak annyit tudott, hogy Váradi túlságosan sokat fecsegett.¹⁰⁷ Vajon nem éppen Callimachus Experiensnek?

Ugolino három versben Beatrix királynét, tizenkét költeményben Mátyás királyt dicsőítette.¹⁰⁸ Ezek nem túl érdekesek; a szokásos frázisokat tartalmazzák, olykor ismétlik is. Az egyik epigrammája a hollótól (Mátyás) legyőzött sasról (III. Frigyes) szól;¹⁰⁹ ez a két szimbólum Callimachus Experiens Mátyásnak és Beatrixnak írt költeményeiben többször is szerepel.¹¹⁰ Az epigrammáktól terjedelemben és műfajilag is eltér a közéjük iktatott, már említett *Triumphus et vita Mathyae regis admiranda versu heroico percursa* (Mátyás király csodálatra méltó élete és triumfusa hőskölteményben felvázolva) című költemény. Szabályos claudianusi panegyricus, részletes életrajzzal és a harci diadalog leírásával. A magyar Mars, Mátyás – olvassuk a költeményben – már Bécs kapuját döngeti, és „a lengyel Caesar”, aki egykor kegyetlen háborút indított ellene, most békét kér. A költő úgy véli, hogy hosszú szövetséggel fogja megerősíteni a Mátyással kötött egyezséget.¹¹¹ Ennek az egyezésnek a megkötésére érkezett Buonaccorsi Magyarországra, de útja nem járt eredménnyel. A költemény végén a szerző annak a reményének ad hangot, hogy Nagy Károly csatáinak megörökítése (*Carlias* című munkája) után, amely művén tizenöt évig dolgozott, epikus alkotásban dicsőítheti majd Mátyás vitézi tetteit.¹¹²

Az uralkodókhoz szóló panegyricusok két fő témája általában a hős háborús érdemeinek, valamint műveltségének, műzsai tetteinek a dicsőítése. Naldo Naldi a két témát különválasztotta; *De laudibus augustae bibliothecae libri quatuor* (A fenséges könyvtár dicsérete négy könyvben) című költői munkájában Mátyás híres könyvtárát énekelte meg.¹¹³ A prózai előszóban megígéri, hogy megírja majd Mátyás harci tetteit is, ha látja, hogy ez a műve elnyerte a király tetszését.¹¹⁴

Naldi nem említi Bandinit, viszont hosszan és túlzóan magasztalja Taddeo Ugolettót, aki befejezte Corvin János oktatását, és Mátyás bibliotékájának majd az élére kerül.¹¹⁵ Szól Antonio Bonfiniről is, aki a király számára görögből latin fordításokat készít.¹¹⁶ Mátyás környezetéből ezenkívül még két költőt említ:

„Hinc quoque qui versu tua maxima facta reponant,
Concelebrant gemini Corvinia limina vates,
Cinthius est quorum pariter vocitatus uterque,
Sit quod uterque pius Musae Phoebique sacerdos,
Dignus uterque tuos qui carmine dicat honores.”¹¹⁷

Mátyás mellett ezek szerint nemcsak az eléggé jól ismert Francesco Cinzio Benincasa koszorús költő,¹¹⁸ hanem egy másik Cinzio nevű költő is működött. Bánfi Florio az eddig ismert költőtől elkülönített egy másik Cinziót, Mátyás hadmérnökét, és ezt Cinzio da Sansepolcroval azonosította. A bécsi egyetemi anyakönyv egyik adata alapján Bánfi feltételezte, hogy Cinzio de Sansepolcro költészettel is foglalkozott,¹¹⁹ de költői tevékenységét nem ismerjük.

Francesco Cinzio Benincasa személyével nem datálható pontosan Naldi műve, mert Mátyás 1487. május 26-án kiállított birtokadományozó levele szerint többévi hűséges szolgálatának a jutalmát nyerte el.¹²⁰ Csapodi Csaba a Bonfiniről szóló említés alapján Naldi művét 1486-ra keltezte, és úgy vélte, hogy 1485–1486 körüli szituációt tükröz.¹²¹ Bonfini 1486 októberében érkezett hat saját művével együtt Mátyás retzi katonai táborába,¹²² Naldi könyve tehát ez után keletkezett. A Corvina-könyvtárról szóló szakirodalomban gyakori az a feltételezés, illetve állítás, hogy Bonfini már Itáliában összeköttetésben állt Naldi barátjával, Ugolettóval. Ez egy datálatlan Ugoletto-levélen alapszik, melyben egy Antonius B. nevű személyt a levél szövegkiadója Antonius Bonfinire egészített ki. Teljesen kézenfekvő volna, de mégsem egészen biztos, hogy ez Antonius Bonfinivel azonos.¹²³ Más források egyáltalán nem szólnak Bonfini 1486 előtti firenzei kapcsolatairól. Ő maga *Symposionja* ajánlásában azt írja, hogy Recanati titkára, Giovanni Francesco Angelita és az 1481-ben Budán járt szentszéki követ, Prospero Caffarelli ascoli püspök mellett római, illetve a szentszéknél működő barátai ösztönözték őt műve megírására, és név szerint is felsorolja őket. Ezenkívül még Francesco d'Aragonát, Beatrix öccsét említi, aki 1484-ben Magyarországról Itáliába hazatérve került kapcsolatba vele.¹²⁴ Bonfini 1486 előtti firenzei kapcsolatairól tehát semmilyen biztos adattal nem rendelkezünk, 1486 után viszont Naldi biztosan hallhatta Ugolettótól, hogy Bonfini Mátyás udvarában működik. Bonfinin kívül jelenleg nincs más datálásra alkalmas adatunk, így Naldi művéről egyelőre csak az állítható biztosan, hogy 1487–1490 között keletkezett.

Naldi művének három könyve (2–4.) foglalkozik a könyvtár bemutatásával és magasztalásával; adatai jól ismertek a *Bibliotheca Corviniana*-ról szóló tanulmányokból.¹²⁵ A műhöz írt prózai előszó és az első könyv Mátyás és családja dicséretét tartalmazza. A szerző ehhez a legközkeletűbb panegyricus-szimbólumokat és -toposzokat használta föl; a „legbölcsőbb” és „legműveltebb” Mátyás király jellemvonásai egyeznek az ókori panegyricusok tökéletes fejedelmeinek tulajdonságaival.¹²⁶ Tanulmányainak ismertetése és érdeklődésének bemutatása is eléggé általános; a kor bármely uralkodójára ráillene. Ennél több konkrétum olvasható Corvin János tanulmányairól. Taddeo Ugoletto vezetésével ő is elsajátította a szabad művészetek ismeretanyagát, de ez után mestere

görög nyelvre tanította őt, és elolvastatta vele a görög szónokokat a költőket.¹²⁷ A Mátyás–Beatrix–Corvin János hármasság égbe emelése után Naldi magasztalja a király „Jupiterhez méltó” budai palotáját is.¹²⁸ Érdekesen alkalmazza azt a panegyricus-toposzt, mely szerint a dicsőítettet kiváló apjánál is különbnek kell ábrázolni, amennyiben ez valamenynyire összefér a realitással.¹²⁹ Naldi dicsőítésében Corvin János tűnik apjánál kiválóbbnak, hiszen ő görögül is tud, és a múzsák nevelte Ugolettónak volt a tanítványa. Naldi könyvtármagasztalásának egyik célja – mint ezt Csapodi Csaba megállapította –, hogy Corvin Jánost a bibliotéka társtulajdonosává tegye,¹³⁰ és apja uralkodói jogara mellett biztosítsa számára a könyvtárat is, melynek létrehozása az írók és költők szemében Mátyás legkiválóbb tette.

ALESSANDRO CORTESI PANEGYRICUSA

Az egymással versengő–civakodó olasz fejedelmektől anyagilag függő humanistáknak akarva–akaratlan szolgálniuk kellett uraik érdekeit, és ez nem mindig hatott kedvezően írói ambícióik megvalósítására. Alkotómunkájukhoz nekik mindenekelőtt békére volt szükségük. Szülőföldjük ókori dicsőségétől megigézve olyan uralkodóra vágytak, aki visszaállítja Itália egységét, és hazájukat második Rómává változtatja. Bécs elfoglalása után reményeik egyre inkább a birodalmi eszmétől nem idegen nagyszabású uralkodóhoz, a potenciális német–római császárhoz, Mátyás királyhoz kötődtek. Róla azt is tudták, hogy egészen kivételes módon támogatja a művészeket és az irodalmárokat. 1485-től fogva egyre több olasz hangoztatja Mátyásnak a római Corvinus-nemzetségből való származását. Ez a genealógia a humanisták szemében elégséges alapot teremtett volna arra, hogy Mátyás a Római Birodalom nagy utódállamának „legitim” uralkodójává legyen.

A török majdani legyőzőjeként és egy második Róma jövődő alapítójaként dicsőíti Mátyást Alessandro Cortesi *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis* (Magyarország királyának, Corvin Mátyásnak harci dicsősége) című, 1487/1488 telén írt¹³¹ verses panegyricusában. Cortesi egyenértékűnek tartotta Mátyás katonai és kulturális érdemeit,¹³² és ez utóbbiakat is meg akarta énekelni. Fennmaradt művében megemlíti, hogy már dolgozik e másik munkáján is.¹³³ Panegyricusa folytatását azonban nem sikerült megalkotnia; Mátyással csaknem egy időben, 1490. április 6-a és május 5-e között a halál őt is elragadta az életből.¹³⁴

A *De laudibus bellicis* Rómában keletkezett; Cortesi 1477-től haláláig a Szentszéknél scriptorként és más funkciókban működött. Közeli, szoros kapcsolatban állt a vezető római írókkal és költőkkel, köztük Pompo-

nio Letóval, de jó barátai voltak a firenzei humanisták körében is. San Gimignano-ban – Callimachus Experiens szülővárosában – született; nagyapja Dalmáciából telepedett át Itáliába, s apja már a firenzei Aldobrandini családba nősült be. A költő gyermekkorától kezdve barátságban állt Angelo Poliziano-val, Firenze későbbi hírességével, és Lorenzo dei Medici házában is vendégeskedett.¹³⁵ Firenzei kapcsolatait Rómából is ápolta, bővítette. Poliziano mellett szoros baráti kötelék fűzte őt Ugolino Verinóhoz, és levelezésben állt Francesco Baroni firenzei jegyzővel. Kapcsolatai bizonyára belejátszottak abba, hogy 1483-ban költeményeit firenzei nyomdában jelentette meg.¹³⁶ Panegyricusa keletkezésének ideje tájt úgy látszik, éppen szabadulni akart a Szent-széktől. Az a sérelem érte, hogy Giovanni dei Medici – VIII. Ince pápa egyetértésével – elfoglalta a St. Giustó-i apátságot, melyet IV. Sixtus pápa előzőleg őneki ígért meg. Lorenzo il Magnificótól várt Firenzében titkári hivatalt, de ezt nem sikerült elnyernie. 1487-ben személyesen próbált szerencsét a francia udvarban, majd 1488-ban Nápolyban Ferdinánd királynál, de mindkét helyen csalódás érte.¹³⁷ Elképzeltető, hogy Mátyást dicsőítő műve megírásával anyagi támogatásban, helyezte megváltozásában is reménykedett.

Cortesi panegyricusát Szörényi László részletesen ismertette, és a claudianusi panegyricus kritériumait figyelembe véve műfajilag is elemezte.¹³⁸ Friss szempontú és szemléletű tanulmányában Szörényi nem tartotta szükségesnek hangsúlyozni azt az ismert tényt, hogy Cortesi művének egy másik, jól kiaknázott forrása Vergilius *Aeneise*. A panegyricus Mátyása – ahogyan ez a mű tartalmi utalásaiból kiderül – közvetlen utóda Róma ősatyjának, Aeneasnak, és a köztük levő azonos szerep hangsúlyozására a költő leplezetlen módon merített Vergilius eposzából. Eposzi kellékek (pl. a Szörényitől is említett mennyei tanácskozás)¹³⁹ mellett sűrűn használt eposzi hasonlatokat, és a haldokló Hunyadi szájába adva a szót, ahhoz hasonlóan jelölte ki Mátyás és a magyar nép küldetését, ahogyan az *Aeneis* VI. énekének jól ismert soraiban Anchises fogalmazta meg Róma hivatását fiának, Aeneasnak:

„Incumbent alii Sarrano mollius ostro,
Argutas tenui ducent de gutture voces,
Pulsabunt citharam melius saltuque choreas
Intexent agili et convivia lauta parabunt,
Tu bellare frequens et vincere, nate, memento;
Hoc tibi erit studium regnique extendere fines,
Exercere fidem et contingere sidera factis.
Ingredere et tantos iam nunc ordire labores!”¹⁴⁰

Cortesi dicsőítő költeményében Mátyás, „a föld és a tenger leigázója” római magból született; apja, Hunyadi dísz volt „Romulus nemzetségének”. A király születésénél Aeneas anyja, Venus is jelen volt, és az újszülötthöz Róma alapítója, Romulus intéz szónoklatot. A gyermeket „a római név örökösének” nevezi, és vonásaiban felismeri a nagy római ősoket, a Scipiókat, Caesart és Messala Corvinust. Romulus gondoskodik számára fegyverekről; kardja már az Etna kohóiban csörög, és a kyklopsok készítik hatalmas páncélját.¹⁴¹ A hős méltó leszármazottja a rómaiaknak; Jajca ostromától kezdve mindenütt győzelmet arat. Diadalai után megjelenik neki Corvinus, aki neposának szólítja, és arra buzdítja, hogy induljon harcba Rómáért és nemzetségük újabb dicsőségéért. Erre a küzdelemre Mátyást karddal és lándzsával övezi fel. Ezek egykor Aeneasé voltak, majd rómaiak harcoltak velük, míg állt a római imperium. A híres fegyvereket Messala Corvinus mind ez idáig az elysiumi mezőkön rejtgette, és Vulcanus élesítette ki őket, hogy Mátyás a török ellen indulhasson velük.¹⁴² A panegyricus végén a szerző Krisztushoz és Szent Péterhez fohászkodik, kéri őket, ne akadályozzák meg „a latin birodalom jogarát visszahozó” Mátyást abban, hogy „római törvényeket” adjon a Keletnek. Mátyás az egyetlen reménye az olaszoknak és a spanyoloknak, akik a töröktől napról napra jobban félnek és rettegnek.¹⁴³

Cortesi műve – Bonfini *Magyar Története* és Galeotto Marzio könyvecskéje mellett – nagymértékben hozzájárult későbbi korok Mátyás-nimbuszának létrejöttéhez. Mindenki ismerte vagy ismerhette, aki Bonfinit olvasott, márpedig a XVIII. századig Bonfinit minden művelt magyar olvasta. A panegyricus a XVI. századtól kezdve 1690-ig Bonfini *Magyar Történetének* minden kiadásában megjelent függeléként.¹⁴⁴ Heltai valószínűleg belőle vette a holló és gyűrű történetét, melyet ő Hunyadival kapcsolatban adott elő.¹⁴⁵ Mint Szörényi kimutatta, jól ismerte Zrínyi is, aki a *Szigeti veszedelemhez* és *Mátyás király életéről való elmélkedések* című művéhez forrásként használta föl.¹⁴⁶ Még az is lehetséges, hogy eredetileg Mátyás koráról szólt a Széchenyitől ismert szállóige: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak.” Cortesi panegyricusában ez a megállapítás a magyar népről mindenesetre szó szerint megállapítható.¹⁴⁷

MÁTYÁS ÉS A DICSŐÍTŐK

Élete utolsó éveiben valósággal özönlöttek Mátyás királyhoz a könyvajándékok és a dicsőítések, elsősorban Firenzéből. Felfokozódtak a buzdítások is; az olaszok számára úgy tűnt, közeleg az ideje annak, hogy Mátyás beváltja a hozzá fűzött nagy reményeket. 1489 tavaszán VIII. Ince pápa komoly tervekkel állt elő a török elleni keresztes hadjárat

kapcsolatban, s az év őszén, hosszú huzavona után, ígéretet tett arra, hogy kiadják Mátyásnak a török trónkövetelőt, Dzsem herceget. Ugyanezen év őszén magyar béketárgyalások folytak III. Frigyessel és fiával, Miksa német–római királlyal.¹⁴⁸ Itáliában nagyra nőtt a Mátyás iránti figyelem. 1489. szeptember 17-én Bartolomeo Fonzio, Budáról Firenzébe visszatérve, így ír magyarországi barátjának, Johannes Morenusnak: „A mi Corvinus Mátyásunkkal kapcsolatban igen nagy a várakozás, egyrészt hogy milyen békét köt a császárral, másrészt hogy azután mit tesz. Vannak, akik úgy vélik, hogy Dalmácia visszaszerzéséért fog csatázni, mások szerint dicséretesebb módon elindul a török ellen, és azok sem hiányoznak, akik úgy vélik, hogy nyugalmasan fog élni, mert nem jó az egészsége, s évei a csendes nyugalom felé hanyatlanak.”¹⁴⁹ A Dzsem kiadására vonatkozó pápai ígéret későn érkezett. 1489-ben Mátyás nem volt olyan állapotban, hogy hadjáratot vezethessen. Az év nagy részében súlyos betegség gyötörte. Előfordult, hogy nem bírt lábra állni, és nem tudta fogadni a hozzá érkezőket; máskor toloszéket is igénybe kellett vennie. Az őszi beköszöntével lábai dagadni kezdtek, és súlyos lázak kínozták.¹⁵⁰ Roppant nagy lelki ereje olykor kevésnek mutatkozott a testi fájdalmak, szenvedések elviselésére. 1489 őszé tájt érkezett hozzá Rómából Aurelio Brandolini Lippo, a neves humanista, akit egy ideig betegsége miatt fogadni sem tudott. A vak tudós, hogy addig se vesztesse haszontalanul az idejét, míg a király színe elé kerül, *De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine* (Az emberi élet mibenléte és a testi betegség elviselése) címmel egy dialógust írt a betegnek, hogy az abból erőt, vigaszt meríthessen szenvedései elviselésére.¹⁵¹

Itáliából tömegesen jöttek a könyvek, a buzdítások és a dicsőítések, és szép számban érkeztek humanisták is, hogy Mátyás mellett nyugodt körülmények között, anyagi biztonságban tevékenykedjenek. A királyi udvarból, úgy tűnik, csak az irodalmi műveket alkotó magyar literátorok hiányoztak. Pedig voltak Magyarországon költők és írók, a fentebb említetteken kívül is. A szellemi alkotómunkát, a magyar humanisták, mintha nem tekintették volna kivételes értéknek. Ha írtak, saját kedvtelésükre tették, és talán nem is gondoltak arra, hogy műveiket összegyűjtve, könyv formában a királyi könyvtárban helyezték el. Elképzelhetetlen, hogy Mátyás éppen az ő műveiket ne honorálta, értékelte volna kellően. Nemhogy dicsőítő műveket nem írtak, de talán más módon se nagyon juttatták kifejezésre királyuk iránti elismerésüket. Alkotásaik, irodalmi termékeik sok esetben még mutatóban sem maradtak fenn.

Pedig az olasz humanistákkal nyugodtan felvehették volna a versenyt. Itáliából Magyarországra többnyire a kevésbé ismert, szerényebb tehetségű írók és költők érkeztek. Hívta Mátyás Argyropuloszt és Marsilio Ficinót is,¹⁵² de ők nem jöttek. Mátyásnak elsősorban olyan humanistára volt szüksége, aki irodalmárai körében vitathatatlan tekintély, vezető,

irányadó lehet. Azokat, akik őhozzá hiva vagy hivatlanul érkeztek, és dolgozni akartak, ő ellátta munkával, de természetesen a saját érdeklődésének megfelelően.

Ludovico Carbone és a Silvestro Ugolino hazatérését elbeszélő levél egybehangzó adatai szerint Mátyás pénzzel, lovakkal és egyéb ajándékokkal jutalmazta meg a neki hozott könyveket. A gazdag ajándékok nemcsak a művek tartalmának szóltak. Ezek a könyvek ugyanis – a szép könyvek szeretetéről híres uralkodónak szánva – többnyire királyhoz il-
lő módon, gyönyörűen írt és illuminált pergamenkódexek formájában érkeztek, és vagyont érő volt a bennük levő anyag, művészi munka. Az írók tudták, hogy Budán a múzsák otthona, a nagyszerű könyvtár várja alkotásaikat, és a legnagyobb becsben fogják őrizni őket. Cortesi panegyricusa és Naldi könyvtárdicsérete egy-egy gyönyörű Corvina-kódexben maradt fenn, és Carbone meglevő dialógusa is a *Bibliotheca Corviniana* egykori állományából való.¹⁵³

Galeotto Marzio azt írta Mátyás királyról, hogy „valóban dicső és hősi tetteinek igaz dicséretét nem utasítja vissza, de a valótlanságot és a hízelt utálja.”¹⁵⁴ A humanisták megmutogatták egymásnak és uraiknak műveiket, terjesztették őket, és Mátyásnak szüksége volt az itáliai propagandára, még akkor is, ha tudta, hogy szép szavakon, buzdításon kívül az olaszoktól mást nemigen várhat. De tettei dicsőítését, úgy tűnik, senkitől sem igényelte. Az említett dicsőítő művek szerzőinek egyikével sem találkozunk később környezetében. További biztatást, meghívást valószínűleg nem kaptak. Pedig Costanzi kivételével mindegyikük felajánlotta további szolgálatait.

Századunk irodalomtörténészei általában mind az ókori, mind a humanista panegyricusokat értéktelen vagy csekély értékű, „émelyítően” hízelt műveknek tartják. Mátyás király dicsőítői – tehetségüket tekintve – nem voltak egyformák. Nem mindegyikük tudta ügyesen használni az ókori szimbólumkincset, ami a humanisták számára az esztétikai érték egyik fő kritériuma volt. Olyanok is akadtak, akiktől nemigen telt többre, mint hogy szuperlatívuszok halmozásával fejezzék ki hódolatu-
kat. De alkotásaik őszinte csodálatból, spontán születtek, és még a szerény tehetségű szerzőknél is fellelhető az az igyekezet, hogy a dicsőített személy magasságaiba felemelkedjenek. Nem tartották szégyennek, hogy kifejezzék elismerésüket az arra érdemesnek. Az emberi nagyság méltatását nem halogatták kihűlt tetemek feletti gyászbeszédekig. Feladatuknak tekintették azt, amit Angelo Poliziano Cortesi Mátyás-panegyricusáról véleményt mondva szavakba öntött: „kötelesség dicsérni azt, ami dicséretet érdemel.”¹⁵⁵

JEGYZETEK

Rövidítések

DBI: Dizionario biografico degli italiani, I– , Roma, 1960–
 EPhk: Egyetemes Philologiai Közlöny
 Itk: Irodalomtörténeti Közlemények

- 1 Klaniczay Tibor: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században. In: ID.: Pallas magyar ivadéka. Bp. 1985, 41–58.
- 2 Graciotti, Sante: Le ascendenze dottrinali dei lodatori italiani de Mattia Corvino. In: Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento, a cura di Tibor Klaniczay. Bp. 1975, 51–63.
- 3 Hegyi Klára–Zimányi Vera: Az oszmán birodalom Európában. Bp. 1986, 11–16.
- 4 Klaniczay Tibor: A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz. In: ID.: Hagyományok ébresztése. Bp. 1976, 167.
- 5 Huszti József: Janus Pannonius. Pécs, 1931, 222.; G. Formichetti: Antonio Costanzi. In: DBI, 30., 370–374.
- 6 Huszti: Janus Pannonius. 222–224.; Jani Pannonii opera omnia. Janus Pannonius összes munkái. Kiad.: V. Kovács Sándor. Bp. 1987, 348–335.
- 7 Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ed. Eugenius Ábel, Stephanus Hegedűs. Budapestini, 1903, 110–113. Magyarul l. Hegedűs István: Egy olasz költő Mátyás királyhoz. ItK XIII (1903), 80–82.
- 8 Vö. Pór Antal: Pius pápa és Hunyadi Mátyás király. „Budapesti Szemle”, XX (1879), 265–272.
- 9 „... totum rei gerendae pondus, atque spes vincendi, posita est, in hoc tempore, in Hungaris. ... Accedit in Matthiam regem invictissimum paternae virtutis vel memoria, vel imitatio.” (Franciscus Philolphus, Epistolarum familiarum libri XXXVII. Venetiis 1502, f. 147.)
- 10 Huszti: Janus Pannonius. 222–224.
- 11 „Vos et communis, vicinia certa, pericli (Mutuus et nobis conciliavit amor.)” Jani Pannonii opera. 82–85.
- 12 Constantius Fanensis: Ode dicolos tetrastrophos excitans Christianorum principes in Turcum, 1462, In: Hegedűs István: Irodalomtörténeti tallózások az olasz könyvtárakban. ItK 8 (1898), 356–360.
- 13 Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király, 1440–1490. Bp. 1890, 151–152. (Magyar Történeti Életrajzok.)
- 14 Rázsó Gyula: Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i turchi (1440–1464). In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento, a cura di Vittore Branca. Firenze, 1973, 96.
- 15 Huszti: Janus Pannonius. 111–114.
- 16 I. m. 77–78
- 17 I. m. 63.

- 18 Jani Pannonii opera omnia. 236–237.
- 19 I. m. 226–227.; 234–235.
- 20 I. m. 248–249.
- 21 I. m. 248–249.
- 22 I. m. 352–353., 103–104. sor.
- 23 I. m. 469., 198–199. sor.
- 24 I. m. 429., 59–60. sor.
- 25 Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. Vál., kiad.: Klaniczay Tibor. Bp. 1982, 213. (Magyar Remekírók.)
- 26 „il re... comincio a diviarsi da' consigli dell' arcivescovo” etc. (Vespasiano da Bisticci: *Le vite*. Ed. crit. di Aulo Greco, vol. 1, Firenze, 1970, 322–323.
- 27 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 216.
- 28 Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. 604.
- 29 Ábel Jenő: I. György kalocsai érsek. EPhK, IV. (1880), 44. 21. jegyzet; Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Első közlemény. „Századok” XXXII. (1898), 13.
- 30 Vö. Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Kiad.: Ábel Jenő. Bp. 1880, 175–176.
- 31 Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. 604–605.
- 32 D. Caccamo: Filippo Buonaccorsi. In: DBI. 15, 79.; Paparelli Gioacchino: Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi). 2. ed. Roma, 1977, 56.
- 33 Platina szavait idézi Paparelli, 57.
- 34 I. m. 66.
- 35 I. m. 70–74., 83.; Caccamo: Buonaccorsi, 79.
- 36 Paparelli: Callimaco Esperiente. 19–21.
- 37 I. m. 84–85.
- 38 „...ab insidiis malitiosorum hominum me liberavit”. Idézi Paparelli, I. m. 109.
- 39 „Exinde semper consiliorum participem studiorumque socium habuit adeque hominis et moribus delectabatur, quod non solum mensam, sed cubiculum quoque fecerit ei commune.” (Philippus Callimachus: *Vita et mores Gregorii Sanocei*. Ed.: Irmína Lichońska, Varsoviae, 1963, 34.)
- 40 „Episcopo uero ita obtemperabat ut (ille) inter res maximas numerauerit postea Gregorii ab se separationem.” (Uo.)
- 41 Caccamo: Buonaccorsi, 79–80.; Paparelli: Callimaco Esperiente, 111.
- 42 *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*, tom. 1. Ed.: Franciscus Toldy. Pesthini 1862, commentariis etc. aucta publici iuris faciendae curavit Geisa Érszegi, Budapestini, 1986, 165–194.; Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja Ábel Jenő. Bp. 1890, 189–215. (Irodalomtörténeti Emlékek II.) Magyarul I. Kazinczy Gábor: Mátyás király kortársai tanúsága szerint. Pest, 1863, 73–114.
- 43 Olaszországi XV. századbeli írók. X.
- 44 Paleotti Lao: Ludovico Carbone. In: DBI, 19, 699.
- 45 Vö. *Analecta monumentorum*. 168.
- 46 I. m. 170.
- 47 „Mathias... quem fidei nostrae fortissimum clipeum appellare possumus, et debemus... de novo in Pannonia studio erigendo cogitat, et nisi cavetis, praeclara quaedam ingenio vobis eripiet.” (I. m. 193–194.)
- 48 I. m. 171.

- 49 „Transtulit Ungariam generosae semina Romae/Iupiter omnipotens mutato sydere coeli.” (I. m.: 172.)
- 50 I. m. 190–193.
- 51 I. m. 186–188.
- 52 I. m. 188.
- 53 Callimachus: Vita... Gregorii Sanocei. 34.
- 54 Epistolario di Guarino Veronese, vol. 3. Ed.: Remigio Sabbadini. Venezia, 1919, 510.; Vespasiano de Bisticci hozzá írt leveleit l. Eugenio Garin: La giovinezza de Donato Acciaiuoli (1429–1456). „Rinascimento”, (1950), 68–69.
- 55 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 132.
- 56 Analecta monumentorum. 181.
- 57 Vö. I. m. 194., Carbone művéről l. még: Jászay Magda: Párhuzamok és kereszteződések. A magyar–olasz kapcsolatok történetéből. Bp. 1982, 171–173.
- 58 Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades, IV. liber VII. Ed.: I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. Bp. 1941, 134–135.
- 59 Bővebben l. Graciotti: Le ascendenze. 58.
- 60 A magyar irodalom története 1600-ig, I. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp. 1964, 249.; Kulcsár Péter: Fonti e spiritualità del „De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae, in: Galeotto Marzio e l’Umanesimo italiano ed europeo. Atti del III. convegno di studio. Narni 8–11. novembre 1975. Narni, 1983, 103–104.
- 61 Galeottus Martius Narniensis: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber. Ed.: Ladislaus Juhász. Lipsiae 1934 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).
- 62 Kardos Tibor: Reneszánsz királyfiak neveltetése. „Apollo”, 1935, Klny. 41. l. 2. j.
- 63 Vö. Martius im. Dedicatio 6, 1.
- 64 Klaniczay: A nagy személyiségek. 49.
- 65 Vö. Martius I. m. Dedicatio 1–3., 1.
- 66 I. m. 23, 4–6.; 22.
- 67 I. m. 14, 18–19.; 15.
- 68 Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp. 1944, 145.
- 69 Martius I. m. 23, 4–6.; 22.
- 70 I. m. 4., 15–16.; 5.
- 71 I. m. 21.; 21.
- 72 Marzio 1472 utáni magyarországi tartózkodásairól l. Klaniczay Tibor: Galeotto Marzio és Mátyás király. In: ID.: Pallas magyar ivadéakai. Bp. 1985, 59–61., 63.
- 73 Martius I. m. 31., 6–24.; 34–35.
- 74 Vö. Mátyás hozzá írt levelével, kiadta Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest, 1863, 144–146.; Magyarul: Magyar humanisták levelei. Kiad.: V. Kovács Sándor. Bp. 1971, 265.
- 75 Vö. Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae ad pontifices, imperatores... datae. Ed.: Emericus Kelcz. Cassoviae 1743, 94.; Mathias Bél: Notitia Hungariae novae historico-geographica. tom. 3, Viennae Austriae 1737, 119–120. Bél ezt a levelet 1484-re keltezte. Karcsú Antal Arzén: Vác város története. 5. Vác, 1885, 144.

- 76 Kulcsár Péter: Bonfini Magyar történetének forrásai és keletkezése. Bp. 1975, 131. (Humanizmus és Reformáció 1.)
- 77 Martius I. m. 29., 7–8.; 29.
- 78 I. m. 27., 1–2.; 26.
- 79 Vö. Mátyás király levelei. Külügyi osztály. 2. köt., Kiad.: Fraknói Vilmos. Bp. 1895, 221–222.; Karl Nehring: Quellen zur ungarischen Politik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. I. „Levéltári Közlemények” 47 (1976), 112.
- 80 Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. „Századok”, 1899, 307–308. Vö. Mátyás király levelei. 2. köt. 222–226.
- 81 Martius I. m. 18.; 18–19.
- 82 I. m. 32., 8–15.; 36–37.
- 83 Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1457–1508). Bp. 1908, 337. (Magyar Történeti Életrajzok 52.) Vö. Bonfinis, A. de: Rerum Ungaricarum decades. IV, liber VI. 236–237.; 124.
- 84 Martius I. m. 32., 16.; 37.
- 85 Klaniczay: A kereszteshad eszméje. 177. Vö. Mátyás király levelei. 2. köt., 256–257.
- 86 Bővebben Klaniczay: A kereszteshad eszméje. 177–178.
- 87 Hegedűs István: Bartholomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius), ItK XII (1902), 4.; V. Kovács Sándor: Garázda Péter. ItK, LXI (1957), 54.
- 88 Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. „Minerva”, 1924–1925. Klny. 29–30.
- 89 Életről és műveiről I. Uginus Verinus: Panegyricon ad Ferdinandum regem et Isabellam reginam Hispaniarum de Saracenae Baetidos gloriosa expugnatione. Ed.: Iosephus Fögel, Ladislaus Juhász. Lipsiae 1933, III–IV. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)
- 90 Olaszországi XV. századbeli írók. 346.
- 91 Huszti József: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XXIV (1927), 309–311.
- 92 Havas László: Les poemes de Callimaque au roi Mathias Corvin. „Acta Antiqua”, 1969, 63.
- 93 Olaszországi XV. századbeli írók. 349. l. 144–162. sor.
- 94 I. m. XIV., 1. j.
- 95 I. m. 345: Ad regem Mathyam bello ac pace insignem, 3–4. sor.
- 96 I. m. 345.
- 97 Paparelli: Callimaco Esperiente. 145., 14. j.
- 98 Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Adattár, Bp. 1966, 524.
- 99 „Pictaque non dices, sed magis ore loqui.” (Olaszországi XV. századbeli írók. 354.) Vö. „... tabellam Budae in Ungaria conspexi, quae coenae dominicae descriptionem vivis coloribus ita expressam habebat, ut panem verum, calicem verum dixisses...” (Ioannes Gastius: Tomus secundus convivalium sermonum. Basileae 1548, Brylinger, 2. sztl. f.)
- 100 Vö. Ad librum suum, ut dominum Petrum archidiaconum Strigoniensem conveniat... in: Olaszországi XV. századbeli írók. 348. l. 5–7. sor.
- 101 Huszti: Callimachus Experiens. 315.
- 102 Mikó Árpád: Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke). „Ars Hungarica”, 1983, 54.
- 103 Huszti: Callimachus Experiens. 315.
- 104 Vö. Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. 651–652.

- 105 Olaszországi XV. századbeli írók. 347.
- 106 Balogh: A művészet Mátyás király udvarában. I. 692.; Gerézdi Rabán: Egy magyar humanista: Váradi Péter. „Magyarságtudomány”, 1942, 326–327.
- 107 I. m. 327.
- 108 Olaszországi XV. századbeli írók. XIV.
- 109 I. m. 346.
- 110 Bővebben I. László Szörényi: Callimaco Esperiente e la corte di re Mattia, in: Callimaco Esperiente poeta e politico del '400. Convegno Internazionale di Studi (San Gimignano, 18–20 ottobre 1985), a cura de Gian Carlo Carpaghini. Firenze, 1987, 108–109.
- 111 Olaszországi XV. századbeli írók. 342–343. I., 175–180. sor.
- 112 I. m. 343. I., 190–195. sor.
- 113 Naldi Naldii Florentini De laudibus augustae bibliothecae libri quatuor. in: Olaszországi XV. századbeli írók. 259–296.; teljes kiadása: Bél: Notitia Hungariae. III. 589–642.
- 114 Olaszországi XV. századbeli írók. 269.
- 115 I. m. 261., 264.; 277–280., 280–360. sor.
- 116 I. m. 274. I., 136–139. sor.
- 117 I. m. 274. I., 140–144. sor.
- 118 Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Schallaburg '82. Wien, 1982, N° 116, 229.; Francesco Cinzio Benincasa. DBI, 8, 523–525.; Florio Banfi: Cinzio Francesco Benincasa, umanista-diplomatico anconetano in Ungheria, „L'Europa Orientale” nuova serie XVIII (1938), 166–178.; ID.: Ancora Cinzio Francesco Benincasa. in: „L'Europa Orientale”, XVIII (1938), 426–430.
- 119 Banfi: C. F. Benincasa. 166., 175–177.
- 120 Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. S. 229.; Banfi: C. F. Benincasa. 169.
- 121 Csaba Csapodi: Il problema dell'autenticità di Naldo Naldi. (Contributo alla critica delle fonti della Biblioteca Corvina.) „Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae”, VI (1964), 172–173.
- 122 Kulcsár: Bonfini Magyar történetének forrásai. 198.
- 123 P. A. Budik: Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen. Wien, 1840, 8, 2. j. Budik alapján, de korrektül közli a levél szövegét, tévedésből Philippus Valor leveleként feltüntetve: Analecta nova. 478–479.
- 124 Vö. Antonius Bonfinis: Symposion de virginitate et pudicitia coniugali. Ed.: Stephanus Apró. Budapest, 1943, Praef. 62, 6. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum); Pajorin Klára: Bonfini Symposionja. ItK. 1981, 519. I. 66. j.
- 125 Csapodi Csaba-Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana. 3. bőv. kiad., Bp. 1981, passim; Jászay: Párhuzamok és kereszteződések. 167–169.; Kelecsényi Gábor: Múltunk neves könyvgyűjtői. Bp. 1988, 47–64.
- 126 Ezeket bővebben I. K. Born: The perfect Prince according to the Latin Panegyrist. „Am. Journ. Philol.”, LV (1934), 20–35.
- 127 Olaszországi XV. századbeli írók. 279–280., 352–359. sor.
- 128 I. m. 282. 445. sor.
- 129 Fenicz György: Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete. Bp. 1943, 21. (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 10.)

- 130 Csapodi: Il. problema dell'autenticità di Naldo Naldi, 174.
- 131 Florio Banfi: Alessandro Tomasso Cortese glorificatore di Mattia Corvino re d'Ungheria. „Archivio storico per la Dalmazia”, anno XII, vol. XXIII (1937), 147.
- 132 Vö. I. m. 147., idézet Cortesi Francesco Baronihoz írt leveléből.
- 133 Alexander Cortesius: De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis. Ed.: Iosephus Fögel. Lipsiae 1934, 12., 461–464. sor. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)
- 134 G. Ballistreri: Alessandro Cortesi (Alessandro Tommaso). DBI, 29, 753.; Banfi: A. T. Cortese. 140–144.
- 135 Ballistreri: A. Cortesi. 750–751.; Banfi: A. T. Cortese. 137–139.
- 136 Banfi: A. T. Cortese. 140–142.
- 137 I. m. 144.; Ballistreri: A. Cortesi. 752–753.
- 138 Szörényi László: Panegyricus és eposz. Zrínyi és Cortesius. ItK. 1987–1988, 143–145.
- 139 I. m. 145.
- 140 Hegedűs István: Mátyás és a latin költők. In: Mátyás király emlékkönyv. Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára. Szerk. Márki Sándor. Bp. 1902, 197. (A szerző saját fordításában.) Idézi: Szörényi: Panegyricus és eposz. 144.; Vö. Vergilius: Aeneas VI, 847–853.
- 141 Cortesius I. m. 6. l. 195–207. sor.
- 142 I. m. 12. l. 470–496. sor.
- 143 I. m. 26–27. l. 1175–1198. sor.
- 144 Szörényi: Panegyricus és eposz. 142–143. l., 10. j.; Banfi: A. T. Cortese. 151.
- 145 Cortesius I. m. 4–5. l. 96–126. sor.; Vö. Heltai Gáspár: Chronica az magyaroknak dolgairol. Kolozsvár 1576, Facs. kiad. Bp. 1973, 82. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 8.)
- 146 Szörényi: Panegyricus és eposz. 141–148.
- 147 Vö. „Amplum, nate, tibi regnum famamque relinquo, (Duratum castris Hunnum assuetumque periclis) Qui nulli inferior genti pietate vel armis...” (Cortesius I. m. 8. l. 299–301. sor.)
- 148 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 378–379., 381.
- 149 Vö. Bartholomaeus Fontius: Epistolarum libri III. Ed.: Ladislaus Juhász. Szeged, 1931, N° 13., 8.; 37. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)
- 150 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 383–384.
- 151 Mayer Elisabetta: Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino. Aurelio Brandolini Lippo. „Annuario”, 1937, Roma, 1938, 1939. 25. j., 146. (Studi e Documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma, 2.)
- 152 Klaniczay: A keresztreshad eszméje. 186.
- 153 Csapodi–Csapodiné Gárdonyi: Bibliotheca Corviniana. N° 186., 71.; N° 137, 62.; N° 4, 37.
- 154 Martius I. m. 23., 3.; 22. l.; Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. Ford.: Kardos Tibor. Bp. 1977, 70.
- 155 „è debito lodare quello che merita laude”. Poliziano 1489. augusztus 11-i leveléből idézi: Banfi: A. T. Cortese. 148.

ZRÍNYI KIADÓ
BUDAPEST · 1990

REX IUSTUS – REX CLARUS
[MÁTYÁS KIRÁLY A NÉPHAGYOMÁNYBAN]

A történeti személyekhez kapcsolódó folklóralkotások egymástól jellegükben térnek el. A régi királyok közül Szent István, Szent László és Mátyás a legnépszerűbbek. Bármennyire híres volt Szent István, akiről két legenda is készült, és megannyi egyházi ének dicsőítette századokon át, oltárképeken, szobroknál ő nyitja meg az Árpád-házi királyok sorát, a néphagyomány mégis mostohán bánt vele. Annál népszerűbb volt Szent László, akinek csodatetteit, harci győzelmeit a szájhagyomány is megőrizte. Királyok közt egyedül az ő népszerűsége vetélkedik Mátyás királlyal. A folklóralkotásokban gyakran cserélődnek fel a nevek, és így ugyanazon epikum, szövegtípus különböző hősköz is kapcsolódhat. A Mátyás-folklór azonban nem keveredik Szent Lászlóéval, hiába jellemző mindkettőjükre a népszerűség, szegények, elesettek, rászorultak megsegítése, bátorság, az ellenség feletti biztos győzelem, s más erények.

Mátyás király népszerűsége évszázadok során más-más formában fogalmazódott meg. Ma már nem lehet kétségbe vonni, hogy életétől napjainkig uralkodott a rokonszenves ábrázolás, de azok a mesék, mondák, anekdoták, közmondások, amelyeket a hiteles folklórgyűjtések korától kezdve néphagyománynak tekintünk, zömmel a felvilágosodás koráig vezethetők vissza.

A régi magyar irodalom – a krónikáktól eltekintve – viszonylag szűkszavúan szól Mátyás királyról.¹ A „Néhai való jó mátyás királ” költészeti portréja inkább mondható szegényesnek, és abból nem magasodik ki kellően az a reneszánsz uralkodó, amelyből táplálkozhatott volna a népköltészet. Galeotto és Janus Pannonius szólnak ugyan arról, hogy a király hőstetteiről dicsőítő énekeket írtak. A fennmaradt Szabács viadalának énekét, és a Jajca ostromáról szóló töredéket is ilyen alkotásnak tekintjük. A 15. századi források azonban nagyon szűkösek ahhoz, hogy kellő választ adhassunk a Mátyás királyról szóló folklór keletkezésére.² Máig úgy gondoljuk, hogy leghelytállóbb Heltai summázata, amit az 1577-ben megjelent krónikájában így ír:

„Életében mind az egész ország reá kiált vala Mátyás királyra, hogy igen kövély, nagyravágyó, hertelen haragó és felette igen telhetetlen vóna. Megnyúzná és megönné az országot a sok vámmal és a nagy rovásokkal, mert négyszer rója vala minden esztendőben az országot, etc. De mihellyt meghala, minden ember ottan dicsírni kezdé őtet, mert

mindjárt kezdé bomlani a békesség az országba. Ottan megelevenülének a törökek is, és az ország egyik nyavallyából a másikban esék. Akkoron kezdé minden ember megesmerni, micsoda jeles fejedelem vólt volna az Mátyás király. És akkoron kezdének mind az emberek mondani: De csak élne Mátyás király, bátor minden esztendőben hétszer róná az országot, etc.”³

MEGHALT MÁTYÁS KIRÁLY, ODA AZ IGAZSÁG

A Mátyás-kultusz elterjedése, a szó szoros értelmében vett népszerűsödése a Jagello-korban történt.⁴ Mátyás halála a történelemben, a magyar kultúra fejlődésében – utólag jól tudjuk – egy éles cezúrát jelent. Az utána következő uralkodók tehetetlensége miatt világossá váltak Mátyás érdemei, amelyeket életében nem érezhettek, nem tudatosíthattak, nem ismerhettek el. A feudális anarchia pedig elsősorban a társadalom alsóbb rétegeit érintette, és így Mátyás idejében számottevővé gyarapodott kisnemesi gondolkodást képviselő literátus réteg műveltségében meghatározó volt a Mátyás királyhoz való viszony.⁵

Szabó. T. Attila 16. századi források között véletlenül bukkant a dési levéltárban egy helyi vitás üggyel foglalkozó egykorú oklevél hátán olvasható személyes megjegyzésre: „Meg holt matias király s el költ az Igassagh.”⁶ Az okiratra tett megjegyzés számunkra egyértelművé teszi az egykorú értelmezést, azt, hogy az adott kérdésben nem is várható igazságtétel. Ugyancsak a 16. századból, annak inkább végéről való Hatos Gusztáv feljegyzése: „Nem heaba mongiak keoz peldaba, Meghalt Mattias kyal, el keolt az Igazzagh.”⁷ Ez a közmondás nem a Mátyás-kultuszt tükrözi, de azt kifejezi, hogy a rendi villongások a hatalom birtoklásáért, vagy csak éppen egy darab földért folytatott pártharcok egyre általánosabbá válása során – amihez természetesen társult a szorongató török veszély – fokozatosan vált nemzeti hőrosszá Mátyás, a keménykezű uralkodó.

A „Néhai való jó Mátyás király” kezdetű Jagello-kori dicsőítő éneket még a Mátyáshoz közel álló költő írhatta, aki élt a korabeli ephitetonokkal, dicsőítése azonban a későbbi énekek stílusával összecseng:

Magyarországnak fényes csillaga,
és rettenetes bajnaka,
nyumurutuknak kies hajlaka,
nagy ékességnek es te valál oka.⁸

A feltétlen dicséret ezen a helyen természetesen indokolt az epitáfium funkció miatt, de ha arra gondolunk, hogy a 16. századi krónikások,

HUNYADI MÁTYÁST ÁBRÁZOLÓ EZÜSTÉRME (WIEN,
KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, MÜNZKABINETT)

Benczédi Székely István, Thuróczy János, Heltai Gáspár történetírása is megszépítő messzeségből csak a dicsőítenivalót hangsúlyozza, akkor már általánosítással mondhatjuk a Mátyás-ábrázolásról az igazságos, jó, okos, nemzeti uralkodó iránti elkötelezettséget. Ezt az egyértelmű tiszteletet erősíti a Székely István krónikájában olvasható négysoros vers is:

Mathiast mostan választotta mind ez ország királsagra,
Mert ezt atta isten nekonc meniországból oltalmunkra,
Azért mies valasztottuc mint istennec aiandekat,
Kiből isten dicsirtessec es örökre mongiuc. Amen⁹

Székely István bizonyára több közszájon forgó mondát ismert, színebben látta korának Mátyásról alkotott elképzelését. Ő örökítette ránk az első Mátyás-mondát is, amit korabeli szóval trufának (tréfás mese) nevez: „Ennec felette minden erkölczebe igen ekes vala es beszédeben niaias, es trufas, kinec az ő iambor voltat emberi nielu meg nem mondhattia.” Majd ezután írja le elsőként a közismert Mátyás-mondák egyikét:

„Mátyás király egy üdőbe mene vala ki az urakkal a mezőre mulatni, és meglátván egy embert, hogy Budára menne, szágulda hozzá csak őmaga, mondá:

– Bátya, hová migy?

Monda az: Budára.

Mondá esmét neki: – Hova viszed a ludat?

Mondá erre az ember: A szekszárdi apátúr házasult meg, a kurvanyádót vötte, és im, oda a menyegzőbe viszem a ludat. (Maga az ember nem viszen ludat, hanem csak megőszült vala.)

A király ezt hallván, mondá esmét neki: – Efféle agebet nálunk holddal vetnek. Mondá erre az ember: Nálunk is vetettek vala, de több ki nem kele benne az ageb atyádnál. A király ezt hallván, nagy örömmel az urakhoz foltata, és megbeszélé nekik, mint járt volna a sziginy emberrel. Azonba hogy mulattak volna, megtérének Budára, és a király nem nyughaték addig, mignem a piacon megkeresé a sziginy embert, akivel az uton beszéllett vala, monda neki: – Bátya, hogy adod a tarka kamokának singet? (Vala penig az ember lova üsti.) A sziginy ember mihelt ezt hallá, hátrafordula és felfogván a lónak farkát, mondá a királynak: Jer be atyámfia a boltba, megárulok veled. Kit hogy halla a király bevivé a sziginy embert a várba és örök szabadságot ada neki, megajándékozván annakfelette ötet.

Efféle trufái sokak vagynak a Mátyás királynak kikiről én most többet nem irok.¹⁰

Ma már pótolhatatlan hiányt hagyott az erdélyi származású Székely István, aki Krakkóban tanult sok magyar társával együtt, hogy több anekdotát – az ő szavával élve, trufát – nem jegyzett fel. Az eddigi töredékes adatok is azt bizonyítják azonban, hogy az a Mátyás-mondakör, ami a XIX. században élénk tárult, az már az uralkodó halála utáni évtizedekben kibontakozott. Az igazságos, okos, szegényeket megsegítő király köré fonódó szájhagyomány struktúrája nem változott a felvilágosodás idején. A művelt közép- és kismemesi érdekeket képviselő írónál, költőknél, akiknek alkotásai kétségtelenül nyomot hagytak a folklór alakulásában, a krónikákhoz hasonló mondák találhatók.¹¹ Mátyás halála után a humanizmus tovább éltette a Mátyás-kultuszt, amely kedvező talaja lett a későbbi időben erőteljesebben kibontakozó mondahagyománynak.

Heltai Gáspár krónikája még több teret enged a Mátyás-hagyománynak, mint Székely Istváné. Világosan szétválasztja a Bonfinira támaszkodó történetírást a népköltési adatoktól. Az a kiegészítő fejezet, amit „Az Mátyás királynak nagy dicsireti” címmel írt, egybecseng Galeotto Marzio és Bonfini írásaival, de kiegészül a korábbiakból hiányzó mondákkal, mondai elemekkel. Heltai szól először arról, hogy Mátyás király álruhában járta az országot a valóság megismerésétől hajtva, mert „Igen

okossággal vigyázó ember is vala Mátyás király”,¹² és nem tréfacsinálás végett, mint ahogyan azt az Ezeregyéjszaka meséiben Harun al Rasid tette.

Az álrúhás Mátyás király kolozsvári kalandjai egymáshoz hasonló vagy akár alapvetően különböző szövegtípusban fogalmazódnak meg, de mindegyik rokonítható Heltai szövegszerkeztési módjával. Mindmáig legnépszerűbb monda a kolozsvári bíró megleckéztetése, amelynek legrégebbi szövege ez volt:

„Erdélbe bemenvén, Hunyadon eloroszcodék a seregtől és Kolosvárra bemenvén mind allá-fel kerengett az városban. Azután a mészárszékbe ment, és ott ülven, úgy lógatta a mészárszékbe a lábait. Egy bíró lakott ott ellenébe a mészárszéknek, ki az jobbágyokkal nagy sok tűzrevaló fát hozzatott vólt, és a kolosvári szegény néppel azt felvágatta vólt. Annak utánna a poroszlókkal mind a fa mellé kergette a szegény népeket a piacról, hogy a fát behordanák a bírónak az udvarba, és asztagba raknák. Úgy találá az egyik poroszló Mátyás királyra is, és monda néki: Jere, te sima orrú, hordj fát! Monda Mátyás király: Hány pénst adsz? És monda a poroszló: Ebet adok, és jól rándíta egyet a válla között a bottal, és úgy hajtá őtet a ház elejbe az vágott fa mellé. Hogy odajuta a király, tehát a bíró fekszik a könyeklén. Monda Mátyás király: Mit adsz, hogy be segítsem a fát vinni? Monda a bíró: Co el, kurvafi! Hordjad, mert ezenel úgy kékül meg a hátod! És szegény Mátyásnak váltig kelle hordani. A behordásba kedig három hasal fára megírta vólt Mátyás király az ő nevét veres krétával. Azonba eloroszcodik onnét, és Gyaluba ment fel a sereg közübe. Harmadnapra allájó Kolosvárra. Mikoron egynihány nap mulatott vólna, szömbehivatá a kolozsvári bírót és a tanácsat. Hogy szömbevólnának, megkérde a bírót, mint vólna az vára? Épülne-é, avagy nem? Vólna-e a szegénységnek valaki nyomorítására, avagy nem? Felele a bíró: Felsőges urunk, a te felséged óltalma alatt jó békességben vagyunk. Nincsen a szegénységnek semmi nyomorúsága. Mond a király szolgálainak: Menjenek a drabantok el, és hánnyák meg a bíró udvarában az új asztag fát. A fa között ott megtaláltak három hasal fát, mellyeken az én nevem vagyon megírván veres krétával. Hozzátok azokat ide. És fogjátok meg a bíró poroszlait, és hozzátok azzokat is ide.

És a drabantok mind odafutának, és meg kezdék háyni az új asztag fát. És nem sok üdő múlva kettőt megtalálának az fákban. És a király monda a bírónak: Hol vetted eszt a fát, mondd meg. És a bíró megrémülven döderegve mondá: Az jobbágyokkal hozattam. Monda a király: Kicsoda vágta fel? Mikoron a bíró hallgatna, megreasztá a király: Mondd meg! És monda a bíró: Az városbeli szegény nép vágta fel. Monda a király: Kicsoda vitte be udvarodban? És fordulván az egyik poroszlóra és monda néki: Lator, nézzed az orromat, ha sima? Lator,

most is tüzel a hátom a te ütessed miatt. És monda az uraknak: Lássátok a nagy kegyetlenséget. És megbeszéllé nekik az egész históriát.

Annak utánna monda a bírónak: Te hamis bíró, agg ebnek és kurva fiának mondál, és meg akarád kéküteni hátamat, hogy füzetést kívánok vala a fahordásért. Ezeket a fákat hátamon kellett behordanom. Ihol kezem írása rajta vagy, meg nem tagadhatod. Mi nem jobbágyul adtánánk a szent királyok a szegény népet és a falukat az városakhoz, hogy a bírák és a tanácsok rabbul bírják azokat. Nem tū jobbágyitok, hanem minnyájan én jobbágyim vagytok, mint szinte amazok, szegények. De miérthogy együgyűek, szegények, az ő gondja visselesseknek terhet raktok türeátok, és hogy városoknak építésére segítségül legyenek. Még a nemeseknek is nem adtuk a szegény népet jobbágyul avagy rabbul, hanem csak a földet adtuk nekik az ő vitézségekért, hogy majorkodjanak rajta, és a szegénység is majorkodjék rajta. És miérthogy a szegények élík a földeket, hogy azért adót adjanak nekik, a király adaja mellett, és bizonyos napokon is szolgállyanak nekik, és azért viszontag tartoznak a nemesek véle, hogy gondjokat visellyék, és megótalmazzák őket. Annak utánna úgy fordítá Mátyás király a beszédet a kolosvári bíróra, és monda néki: Te hamis és kegyetlen bíró, miérthogy eszt a törvéntelenséget művelted, és ekképpen szömemnek láttára hamissan megrabboltattad, azért akasztófa vólna helyyed. De hazámon nem művelem eszt a szömérmet, hanem harmadnapra a fejedet elüssék. Te kedig, lator paraszló, törvéntelenségnek hóhére, miérthogy a szegénységet így kénosztad, és ennékem megütötted minden ok nélkül az hátamat, és ebbel kínáltál engemet, harmadnapra elvágják a te jobb kezedet, mellyel megütöttél engemet, és a szegényeket, és annak utánna egy nagy gyevedert kössenek a nyakadra, és avval egyetembe az akasztófára felakasszanak. És a másik poroszlónak monda: Te szegénykergető lator, tégedet harmadnapra a prengér állá vigyenek, és három pálcával jól megcsépöllyék a hátodat, annak utánna a városból kiverjenek, és országomból kimenj, mert ha megtaláltatol országomba, akasztófa leszen a helyyed. És ezek mind így lőnek.”¹³

Heltai történetírói, mesemondói tehetsége, igazságosztó törekvése egyszerre kapott helyet. Számunkra fontos, hogy már itt megjelenik a mesei szerkesztés. Nem egyszerű eseményváz áll előttünk ebben a krónikában, hanem a mesékre olyan jellemző hármas szerkesztési móddal egy jól felépített, magávalragadó történet előadására kerül sor. Jellegzetes történeti monda, ami valós személyiség, valósnak látszó esetét adja elő végkonklúzióval. A magyar folkloristák az álruhás, okos királyról szóló meséket, mondákat a Salamon és Markalf típushoz sorolják, ennek egyik magyar redakciójának tekintik. Sajátos az a kérdéskör, hogy a Mátyás-folklor milyen műfajhoz tartozik. Az epikumok többsége a nem-

zetközi mesetípusokhoz kapcsolható, annak a tréfás mese-, anekdota-csoportjához sorolva.¹⁴

A kolozsvári bíró 1577-ben közzétett mondája napjainkig fennmaradt a szájhagyományban és megőrizte az első szöveg szerkezeti felépítését. Természetesen a folklór törvénye szerint az előadás változó. A típusvázig leegyszerűsített formától, a változatos mesei elemek beillesztéséig sokféle feljegyzés áll rendelkezésünkre. Az irodalmi feldolgozások, az újabb és újabb publikálások tovább növelték a monda népszerűségét. Szlovák és ukrán nyelven is szájhagyományban élő alkotásként jegyezték fel.¹⁵ Nem kétséges, hogy a Heltai krónikájában megjelent monda Heltai egyéni stílusát tükrözi, a jó mesélőkészséget, a kiváló prózamondói adottságait. Az élő beszéd színességével volt képes tolmácsolni mondanivalóját. Mégis fel kell figyelni arra is, hogy a népköltészeti sajátosságok jellemzik már a legelső közlést is. A zárt szerkezet, a hármas tagolás, a visszatérő szófordulatok, mint például a kezdő mondattal („Hunyadon eloroszkodék a seregtől”) összhangban tér vissza később a fordulatot sejtető részeknél: „Azonban eloroszkodék onnét, és Gyaluba ment fel.” Ez mind-mind népköltészeti sajátosság. A monda lazábban bánt a mesemondás kötöttségeivel, de adott példáinkban megfigyelhetjük, hogy Mátyás háromszor találkozik a poroszlóval, háromszor beszél a bíróval, három embert sújt a büntetése. Mindezt úgy teszi, hogy az oppozícióból adódó igazságszolgáltatás kapjon hangsúlyt, kifejezve: a király igazságossága a nemzet egészének érdekét szolgálja.

Heltai krónikájában lévő hét monda egy csoportban olvasható, elkülönülve a történetírástól, de mégis azzal teljes összhangban van. A nem történeti hitelű anekdoták, mondák életszerűségét, hitelességét a Galeotto által leírt Mátyás-kép valószínűsíti. A kortárs Galeotto dicsőítése életszerű anekdotákban olvasható, ahol nemcsak anekdotai hős a király, hanem ő maga is anekdotázik főurak, papok körében.

A XIX–XX. századi Mátyás-mondák egyik jellegzetessége az inkognitóban, álöltözetben járó király, aki az országban így talál rá a hatalmukkal visszaélőkre, a szűkölködő szegényekre. Ez a szemléletmód bizonyíthatóan ismert volt már a XVI. században. Előzményeit egyszerre kereshetjük a hazai és nemzetközi folklórban. Bonfini krónikája ugyanis Nagy Lajos királyról szólva említi, hogy a király álruhában járta az országot (*Dissimulato saepe habitur*). Rőla, kit Heltai „ördögös Lajos királynak” mond, a szájhagyomány bővebben nem szól, és éppen ezért okunk van föltételezni, hogy egy korábbi hagyomány kapcsolódott Mátyás királyhoz a XVI. századtól. Az álruhás hősök, istenek (Krisztus), királyok sorába illeszkedik a Mátyás királyhoz kapcsolt mondák, anekdoták sokasága. Heltai krónikamondóként valóságos szituációba ágyazza a vándorló király személyét nemcsak a fent idézett kolozsvári bíró mondában, hanem a szebeni özvegnél inkognitóban fogyasztott ebéd-

jénél is. Sőt meg is indokolja; „Igen okossággal vigyázó ember vala Mátyás király. És mikoron valakit vádoltak vala előtte, avagy a kémek valami hírt hoztak vala néki, nem mindenkor hiszi vala beszédekét, hanem paraszt, selejt ruhába öltöztvén, ő maga másodmagával kioroszkodik vala udvarából, és mindeneket ő maga akara szömével meglátni.”¹⁶

A szájhagyományban élő XIX–XX. századi Mátyás-mondák, anekdoták egyik sajátossága éppen az, hogy Mátyás maga győződik meg az igazságtalanságról, törvénytelenségről, embertelenségről, és bünteti meg a rosszat, illetve találja meg a jó szándékú, segítőkész embert, akit aztán magához emel, udvarába hozat. Így tehát az inkognitó a prózaepikumokban csak olyan kellék, amelynek segítségével a különböző események előadhatók, azokkal a végkövetkeztetésekkel, amik az igazságszolgáltatásra utalnak. A Mátyás-mondák többsége éppen ezért szerkezetét figyelve, műfaji szempontból közelebb áll a meséhez, mint a mondához, mert a mese törvényszerűsége szerint a különböző kalandok, próbák után a hős elnyeri, eléri a kitűzött célt. A Mátyás-hagyomány legtöbb alkotásában az eltérő eseménysort az igazságtétel zárja, ahol a jó elnyeri jutalmát, a rossz pedig a büntetését. A paraszti hagyományban feljegyzett folklórszövegek ezen a ponton találkoznak a felvilágosult abszolutizmus híveinek azon gondolataival, akik a nemzeti uralkodó ideálját Mátyás királyban látták, ezért ők még inkább terjesztették, újraalkották a Mátyás-mondákat. De kétségtelen az is, hogy a XVI. századtól folyamatosan meglévő idealizált Mátyás-kép nélkülözhetetlen alapja volt a népköltészetnek.

A Mátyás-folklór zöme műfaji rendszer szerint tréfás mese, anekdota, ami a nemzetközi mesekutatásban mindössze néhány típushoz tartozó speciális magyar redakciónak tartható.¹⁷

Monda annyiban, hogy valóságos személyhez kötődik, valóságos vagy annak látszó esetet mond el, egy-két epizódból áll.¹⁸ De anekdota is, mert kiemelkedő egyéniség hétköznapijaihoz kapcsolódva, történelmi igazságszolgáltatás, erkölcsi állásfoglalás megfogalmazására kerül sor. A tréfás mesék, trufák jelentős része anekdota, amelynek egyik hőse Mátyás király. Az ő neve azonban nem szükségszerűen kötődik a típusokhoz. Sok nemzetközi prózaepikum alkalmi kapcsolódása adja a Mátyás-hagyomány egészét.¹⁹

Mátyás azért lehetett anekdotahős, mert a kényes, válogatós természetű műfaj hőse nem lehet akárki. Leginkább az ismert, híres emberekhez, népszerű nagyságokhoz kapcsolódik, az ő nevüket élteti tovább. A XIX–XX. századi néphagyomány a korábbi századoktól készen kapott egy nemzeti hőst. Mátyásról már a XVI. század elején, latin nyelvű dichtichonjában Nagyszombati Márton így ír:

Régi királyink közt Mátyás *csúcsként kimagaslik*
Fenség, a szeretett nemzet gyámola volt
Országunk az uralma alatt kivirult, kivirágzott,
Hajdani Róma virult így Cicero idején
Mindig igazságos kézzel tartotta a kormányt
*Jól megfontoltan vitte a hon szekerét*²⁰

Hasonlóképp vélekedik a protestáns szellemű Farkas András „Az zsidó és magyar nemzetekről...” 1538-ban szerzett énekében, amikor „hatalmas Mátyás kerál”-ról szól.²¹ Joggal van okunk azt hinni, hogy az 1577-ben megjelent Heltai-krónika és a szintén magyar nyelvű Székely István-krónika mindkét kiadása nemcsak forrása a későbbi Mátyás-kultusznak, hanem már első summázata is. Az igazságos uralkodó, a haza dolgai iránt érdeklődő, szegényeket megsegítő XVI. századi ábrázolásokat erősítették a reformátorok is. A kultúrát és szegényeket pártfogó Mátyásról alkotott kép általános lehetett a XVI. században. Ennek a példának említésével indult országjáró útjára Szenci Molnár Albert zsoldárfordító, hogy mecénást keressen.²² Ez a szemlélet a következő évszázadban Zrínyi Miklós 1656-ban írt nagyhatású műve „Mátyás király életéről való elmélkedések” nyomán új bizonyosságot nyert. Zrínyi még hallhatott Mátyást dicsőítő éneket, amiből sajnos mindössze ezt a két sort örököltette ránk:

Mikor magyar király zászlaját látá
Jó lovának száját futni bocsátá²³

Zrínyi a feudális abszolutizmus jegyében uralkodó nemzeti király eszményítéséhez vette például és dicsőítette Mátyást, de közvetetten, egy újabb lendületet adott az egykori uralkodó népszerűsítéséhez. A Bonfini és Heltai által idealizált nemzeti király alakja tovább élt a XVII. században. Bizonyosságunk van arra is, hogy mind szélesebb rétegekben válik ismertté a XVIII. században is. Ezzel a népszerűséggel függ össze, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelemsége idején Mátyás királyt megjelenítő dráma előadására került sor Erdélyben.²⁴ A jezsuita iskoladrámák és a felvilágosodás nagy alakjának, Bessenyeinek a Mátyás-drámája, irodalmi bizonyosságai annak a kultusznak, ami nélkül valószínűen a Mátyás-hagyomány a népköltészetben sem erősödhetett volna meg.

A folyamatosan idealizált Mátyás-kép természetesen a nemzeti hatalom visszaszerzéséért folyó harcban, a törökellenes küzdelemben, valamint az országos közjólét eszményi állapotának visszaidézésével együtt jelenik meg az elit kultúrában, de a néphagyomány ebből csak egy-egy elemet ragad ki.

A XVIII. század végétől már folklórforrások is rendelkezésre állnak. Az anekdota adott helyet a Mátyás-hagyománynak. Távolodva a történeti eseményektől a hajdani dicső király alakja köznapivá, emberközelivé vált. Tréfakedvelő, igazságos, kapzsiakat megleckéztető, jóságos emberként szerepel a kalendáriumokban és a felvilágosodás írói által összegyűjtött anekdotákban. A tündérmesékben ekkor még nem, és később is csak nagyon szűk körben találkozunk Mátyás királlyal. A mesék királya nem téveszthető össze Mátyás alakjával. A királyellenességet mi sem tükrözi jobban, mint Petőfi egyik, Arany Jánoshoz írott levele. Az ifjú szalontai költő Mátyás királyt akarja megtenni tervezett költeménye hősének, de Petőfi ingerülten tiltakozik: „Csak királyt ne végy hősdnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya, másik eb.”²⁵ Meséiben többnyire a szegény fiú, legkisebb gyermek azért indul útnak, és kerül sok viszontagság után megérdemelten királyi trónra, mert népe elégedetlen az uralkodóval. Ebből következik, hogy a magyar Mátyás-hagyomány nem a tradicionális, klasszikus népmesékből táplálkozott, hanem az anekdoták hőséiből. Később éppen a szájhagyományban meglévő Mátyás-tisztelet nyomán választotta az igazmondó juhászról szóló mese²⁶ Mátyás királyt hősül. Ebben a mesében a király fele országát adja annak, aki igazmondó juhászát hazugságon kapja, és tőle megszerzi az aranyszörű bárányt. Ezt az egyezséget a juhász is tudja, és mindenféle csábításnak ellenáll. De amikor a másik király leánya szívéhez közel férközik, neki adja a bárányt. Mátyás királynak nem meri bevallani tettét, amíg végül azt mondja: elcseréltem az aranygyapjas bárányt egy feketére. A király megértette a tréfás beszédet, s gazdagon megjutalmazza.²⁷

A Mátyás-hagyomány jellegzetesen anekdotákból áll. Az álruhás király – akiről már a Heltainál említett monda kapcsán szóltunk – más népek folklórjában is megtalálható. Az is általánosan jellemző, hogy ezen a módon jut a király olyan információkhoz, amelyek a tudta nélküli jogtalanságot példázzák. Így ismeri meg a király országa gondját-baját, és tesz igazságot népe érdekében. A nemzetközi folklorisztikában az eddig feltárt adatok szerint nem szükségszerű, hogy a történelem által is sokra értékelt király alakja kerüljön a szájhagyományba álruhás, igazságot osztó uralkodóként. A francia navarrai Henrik, a német Nagy Frigyes, az osztrák II. József, az angol Földnélküli János, az orosz Rettegett Iván, vagy Nagy Péter, a svéd XII. Károly és az Ezeregyéjszaka híres kalifája, Harun al Rasid, azok a sokat emlegetett uralkodók, akik álruhában járják országukat. De az ő kalandjuk ritkán mutat közvetlen analógiát a Mátyás-anekdotákkal, annak ellenére, hogy az anekdoták témái is nemzetközi és évszázadokon keresztül sok feljegyzésben maradtak fenn, terjedtek el az irodalom és a szájhagyomány kifürkészhetetlen útjain.

BRONZÉRME MÁTYÁS KIRÁLY PORTRÉJÁVAL (BUDAPEST, MAGYAR
NEMZETI MÚZEUM, ÉREMTÁR)

A Mátyás-folklór gyökereit tehát egyszerre kereshetjük a késő középkori magyar irodalomban és a nemzetközi folklórban.

Mivel az anekdota az ismert, híres és népszerű nagyságok nevét kedveli, szükségképpen fordult Mátyás királyhoz, akihez már életében is kapcsolódtak anekdoták, és évszázadokon át köztisztelteben álló, de csöppet sem tévedhetetlen szentként élt a köztudatban. A tisztelet és megbecsülés, a kritikai hang, amely őt övezte századokon át, lehetővé tette, hogy a vándor anekdoták az ő nevéhez kapcsolódjanak. A találós kérdések megfejtése (ami egy gazdag népmese-csoportot alkot a nemzetközi mesekutatás szerint), az emberi bölcsességek megfogalmazása a Salamon és Markalf nevéhez kapcsolt epikumokból. A nonszensz kérdésekre adható válaszok sok változatban ismert epikus anyaga szívesen kapcsolódott Mátyás királyhoz. Valószínű ez az oka, hogy az igazmondás egy széles körben elterjedt meséje is ezért kapcsolódott Mátyás nevéhez.

Az okos, igazságos, találékony, szegényeket megsegítő király folklórjának gyökere a nemzetközi népköltészet szerves része, és bár századokon át bizonyítható a hazai jelenléte is, mégis a felvilágosodás korában, a XVIII. század végén vált bizonyíthatóan népszerűvé. Ezzel nincs ellen-

tétben az a tény, ami szerint a reneszánsz ember társalgását élénk táró Galeotto Mátyásról mint anekdotázóról és anekdotahősről szól, aki nemcsak igazságos, de szellemes, álszenteket megleckéztető ember. Bonfini írásai is ezt támasztják alá, hiszen azt írja, „kéregetőket, koldusokat bebocsátották” hozzá hasonlóképpen, mint ahogyan azt a szájhagyomány máig fennmaradt alkotásai is elképzelik.²⁸

AZ IGAZSÁGOS KIRÁLY TETTEI

Mátyás király dicsőítését históriába foglaló Heltai az „igazságos Mátyás” mítoszt teremtette meg, de ez a változatosság, ahogyan ma a rendelkezésünkre álló folklórszövegekből láthatjuk, az utóbbi két évszázadban teljesedett ki. Sokféle formája van annak, ahogyan a jó király alattvalói között igazságot tesz: a szegényt megajándékozza, a kapzsitól elveszi azt is amiye van; a válogatóst és nagy étkűt koplalásra ítéli; a nagyképűt megszégyeníti; aki a földművest nem becsüli, megleckézteti; a falánkot rendre utasítja, és így tovább. Ha számba vesszük a szövegtípusokat, több nagy egységet találunk.

Igazságosztás – igazságszolgáltatás

Ma már közmondás, hogy „egyszer volt Budán kutyavásár”, ami az egyszerű, meg nem ismétlődő szerencsére utal, illetve ennek fel nem ismeréséből fakadó kapzsiság kipellengérezése. A soproni anekdotáskönyv 1806-ban azt írja, hogy Mátyás a mezőn járva látta, hogy egy szegény ember két ökörrel alig halad, míg szomszédja hat ökörrel gyorsan szánt. Kéri a gazdagot, hogy felezzenek, és akkor mindkettőjüknek jó lesz. De ezt a gazdag visszautasítja. Mátyás akkor azt eszelte ki, hogy a szegény ember adja el a két ökrét, és az árából vegyen kutyákat, hajtsa föl Budára, a többit bizza őrá. Amikor megjelent a szegény ember a sok kutyával, a király maga jó példával előljárva, borsos áron vásárolta a kutyákat, és így tettek a többi urak is. A szegény ember meggazdagodva tért haza. A jó vásár „nagy süvegű” szomszédja fülébe jutott, aki még nagyobb üzletet akart csinálni, és minden jószágát eladta, fölvásárolta a környék összes kutyáját, és úgy indult Budára. A porkolábok azonban elűzték az embert, mert „egyszer volt Budán kutyavásár”.²⁹

A Jókai által feljegyzett anekdota³⁰ szerint a szegény juhásztól a gazdag elbitorolta az összes juhait, és ezért kétségbeesésében a megmaradt komondoraival együtt indult el Budára. Amikor a király megértette mi történt, jó pénzért megvette tőle a kutyákat. A gazdag hamar megtudta mi történt, és minden vagyonát pénzzé tette, s nagy falka kutyával tért be

Budára. Az ő sorsa is megpecsételődött, mert hiszen „egyszer volt Budán kutyavásár”.

Dugonics ezt az anekdotát a Magyar példabeszédeiben „Csak egyszer esik Bécsben ebvásár” formában ismerte, és így tudta Baróti Szabó Dávid is.³¹ Nála nagyon fontos az esemény színhelyének részletezése, a szereplő személyek, egyéniségek ismertetése, minthogy – a mondákra jellemzően – valós történetet kíván elmondani, míg a fent említett anekdoták a történet csattanójára koncentrálnak alakítják a szöveget. A bécsi ebvásár hőse egy magyar fuvaros, aki észrevette, „hogy némely Németek ölbe való kis kutyákkal kereskednének és azokat drága pénzen eladnák”. Ezen élmény alapján elhatározta, hogy szép nagy komondorokat visz Bécsbe, bizonyára azért sok pénzt fog kapni. Estére ért a városba, szobát bérelt egy fogadóban, ahol éppen „Bál tánczokat tartanak téli éjszakákon”. A nyugtalan komondorok fellármázták a környéket, és a bécsi polgárok a szabadon engedett kutyákat agyonverték. A magyar fuvaros panaszával a „police” elé ment, s kényszerítették a fogadóst a kár megfizetésére. A fuvaros jó pénzt kapott, és a kutyavásárt meg akarta ismételni. Akkor azonban már egyetlen fogadós sem fogadta be, mert „csak egyszer esik Bécsben ebvásár”.³²

A francia és német párhuzamok már konkrét megtörtént esetről szólnak, amikor a limousini paraszt Lyonba, illetve Párizsba hajtja kutyáit eladni. Az irodalmi változatok rokonsága azonban szintén a meseköltészethez visz.³³ A mesék mindegyike beugratáson alapszik. Egyik bretagne-i mese szerint a kereskedő vásárra viszi a tehenét, de csak a macskával együtt adja el. A macska száz frank, a tehén meg csak egy. A király megveszi, mondván, milyen jó vásárt csinált. Majd összeszedi a vidék összes macskáit és darabját száz frankért akarja eladni. Persze mindenki kineveti.³⁴ Egy másik francia mese szerint a szegény molnár nem tudja kifizetni bérleti díját az uraságnak, amiért az dühében a molnár egyetlen tehenét megöli. A molnár megnyúzza a tehenet, hogy bőrét pénzzé tegye. Elindul a vásárba, útközben ráesteledik és egy fára mászik, hogy ott várja meg a reggelt. Éjjel hallja, hogy a fa alatt rablók osztozkodnak a szerzett pénzen, hirtelen közéjük dobja a bőrt, akik megijednek és elfutnak. A molnár lemászik, összeszedi a pénzt és hazamegy. Otthon híre megy, hogy milyen gazdag ember lett, s mert azt mondta, hogy a tehén bőréért kapta a sok kincset, a volt gazdája leöletti minden állatát, megnyúzza, hogy a bőrét a vásárra vigye. A gazdag embert azonban a tímárok elkergetik, mert ilyen bőr nekik nem kell.³⁵

A becsapáson alapuló tréfás mese jól példázza, hogy az epikus egységek szintjén lévő párhuzamok között nagy lehet a távolság, és az igazságosztó Mátyás királyról szóló meséknek nem valódi párhuzamai. Az azonos elemek önmagukban még nem teszik szükségessé, hogy a király ab-

rázolása is egybeessék, hogy a népet, szegényeket segítő, idealizált uralkodó alakja jelenjék meg.

A különös ajándék

Az igazságos Mátyás király alakja a reneszánsz uralkodó képével összhangban van, hiszen Bonfini tudósítása szerint szegények, koldusok is elébe járulhattak, és a király szívésségekből, bőkezűségéből soha ki nem fogyott.³⁶ A szájhagyomány szerint a király nem megközelíthetetlen távolságban él, hanem az egyszerű ember számára is elérhető közelségben. Az anekdoták hőse egyébként sem misztifikált, mindig a hallgatóság által jól ismert (vagy annak vélt) ember lehet. Valószínű ez az oka, hogy a nemzeti király eszménye sokkal inkább köznapias a XVIII–XIX. századi és későbbi magyar szájhagyományban, mint az irodalomban. A soproni anekdotáskönyv első között örökítette ránk a királyhoz segítségért siető ember esetét. Az anekdota szerint a sokgyerekes szegény ember inséges helyzetében készült a királyhoz. Hallván jószívűségét, hozzá akart fordulni segítségért. Hogy mégse üres kézzel menjen, a kertjében termett szép nagy tököt vette magához. Miután elmondta a jövetele indítékát, és odaadta kertjének egyetlen ékességét, a király gazdagon megjutalmazta. Otthon a szegény ember elmesélte a feleségének, hogyan jutott a kincsekhez, ő meg gyorsan továbbfecsegte a szomszédoknak, és csakhamar fülébe jutott a gazdag szomszédnak is, aki azt gondolta: hogyha a király a tökért ilyen becses értékkel kedveskedett, akkor az ő szép ajándékát még inkább meg fogja becsülni. Legszebb ökreivel indult útra a szomszéd. Őt is szívesen fogadta a király, tőle is megkérdezte, hogyan él. A válaszból rendre kiderült, hogy jól gazdálkodik, ügyesen gyarapította vagyonát. A király megtudakolta, hogy van-e ilyen szép tök a kertjében. S mert nem volt, boldogan ajándékozta neki, hiszen egyébbel nem viszonzhatja a semmiben sem szűkölködő gazda hozzá való kedvességét. A gazdag ember szörnyű nagy dühvel tért haza, és a tököt a szegény szomszéd udvarába dobta. Ott az újonnan vásárolt éhes süldő gyorsan felfalta.³⁷

Kis János eme szépen formált, ízesen előadott anekdotája után szerényen megjegyzi, hogy az eredetije egy XIV. századi olasz mese. A század végén Jókai által közzétett „A nagy tök, nagy ökör” című anekdota sok feldolgozást megért, országosan ismertté vált. Egyike a legnépszerűbb Mátyás-anekdotáknak, s csak az ajándékok közti különbségben van eltérés, de nemzetközi párhuzamai sokszínűek.³⁸

Rotterdami Erasmus elbeszélését elsősorban az újkori francia gyűjtemények terjesztették, többnyire XI. Lajos személyéhez kapcsolva. A király vadászat közben találkozott egy szegény emberrel, aki csupán répá-

val tudta őt megvendégetni. Később a feleség biztatására egy kosár répával újra felkeresi a királyt. Útközben megéhezik, és a répát egy kivételével mind megette. Így csak ezt a kicsiny ajándékot adhatja át a királynak, aki a régi emlékeket felidézve, gazdagon megajándékozta a parasztot. A dolognak híre ment és az irigy gazdag szomszéd szép lóval akar kedveskedni a királynak busás ajándék reményében. A király elfogadja a lovat, de gondot okoz, mivel is viszonzhatná. Kincsestárából előhossa a selyemkendőbe burkolt, már kissé fonnyadt répát, és odaadja a ló gazdájának, mondván, bizonyára örömét leli benne, és nem fogja lekicsinyelni, mert neki ez a répa ezer aranyába került.³⁹

A XIV. századtól különböző francia, német, olasz, latin források hozták példaként ezt az anekdotát az irigység szemléletes bemutatására. Már a Grimm testvérek is felfigyeltek a szöveg népszerűségére, és az ismert dokumentumok ellenére népi eredetűnek tartották.⁴⁰ A XIV. századi latin nyelvű párbeszéd – címe *Rapularius* (Répa) – a heidelbergi kéziratok között maradt fenn. Eszerint két testvér szolgált a katonaságnál, de az egyik gazdag volt, a másik szegény. Az utóbbi csakhamar búcsút vett a katonaságtól, és paraszti munkával kereste kenyerét. Egyszer akkora répája nőtt, hogy két ökör alig bírta. A répát elvitte a királynak, aki gazdagon megjutalmazta a különös ajándékért. Ezt látva a gazdag testvér elhatározta, hogy ő is felkeresi a királyt. Díszesen felszerszámozott lovat vitt a fejedelemnek. A királyné tanácsára úgy gondolták, hogy ilyen gazdag embernek nem illik drágakövet adni, mert ő a lovakat szereti. Így a legcélszerűbb ajándék az óriási répa lehetett.

Az anekdota széles körű elterjedése, a motívumok közötti szoros kapcsolat, és a meglehetősen állandósult szerkezet mind azt bizonyítja, hogy egy nemzetközileg ismert vándortémáról van szó, és Mátyás király nevéhez kapcsolódás a magyar folklór természetével függ össze.

A kapzsóság büntetése

Az állatmesék között ismert, hogyan járt pórul a rákászó róka, a ravasz róka, amely az ízletes táplálék reményében farkát szokás szerint a patakba eresztette, de ezúttal nem rák, hanem a csuka csípte meg. Egyik sem akarta elengedni a másikat. Így akad rájuk a varga, aki a különös élmény láttán arra gondolt, elviszi a róka fogta csukát a királynak. Mátyás udvaránál az ajtónállók azt kérték, hogy a jutalom felét adja nekik. A király az ajándékot elfogadta, és megkérdezte, mit adhat viszonzásul. A szegény ember száz botot kért a királytól, amelynek egyik fele az első, másik fele a másik ajtónállóé lett.⁴¹

Vas Gereben és Jókai Mór múlt század derekán közzétett anekdotái sok új kiadást,⁴² irodalmi feldolgozást értek meg, de nem ezek párhuz-

mait találjuk a szájhagyományban. „Róka fogta csuka, csuka fogta róka, varga fogta mind a kettőt” szellemes megfogalmazás helyett inkább az ütlegek megfelelésére találunk analógiát. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy Mátyás király udvara is felcserélhető más színhellyel. A „Bogyiszlói halász Kollonits László érseknél” tesz látogatást, és előző példánkhoz hasonlóan, az ajándékért huszonnégy bot büntetést kér, mert idejövet a portás és komornyik őt is csak azzal a feltétellel engedte be, ha a jutalmat megosztja velük.

Az anekdota hőseiben könnyű felfedezni a Naszreddin hodzsához hasonló tréfacsináló alakját. Naszreddin egy alkalommal tíz darab korán érő uborkával akart kedveskedni Tamerlannak. Az ajándékért tíz koronát kapott. Pár nappal később, amikor már bőségesen termett az uborka, egy szekérrel vitt belőle. Az ajtónálló a múltkori ajándékról tudomást szerezve azt kérte Naszreddintől, hogy a jutalom fele az övé lehessen. Ekkor a hodzsa az uraságtól ötszáz botütést kért. Amikor felét leszámolta, felállt és azt mondta, a többit az ajtónálló kapja a kívánsága szerint.⁴³

Az anekdota két egymástól elkülönülő részből állt. Az egyik a királynak vitt rendkívüli ajándékról szól, a másik pedig a megfelezett ütlegek beugrató tréfáját adja elő. Mindkettőre külön-külön sok analógiát találunk egy-egy mesébe ágyazottan.

A XV. századtól az olasz és francia anekdoták egy csoportja Valois Fülöp francia királynak vitt ajándékról szól, akinek a vadászás közben eltűnt kedves sólymát viszik vissza. A német párhuzamok IV. Frigyeszt említik, akinek hű alattvalója télidőben cseresznyével kedveskedik. A kaltenbergi püspök, akárcsak a kalocsai érsek, egy óriás süllőt kap. A mecklenburgi változat szerint, amikor Wallenstein Güstra várában székelt, egy lovászegény vitt neki „róka fogta csukát” ajándékba. A legény a mocsárban akadt rá az egymással verekedő állatokra, és megfogta azokat, rögtön a herceghez sietett, hogy őt megajándékozza.⁴⁴ Ezek az anekdoták is a jutalomosztással fejeződnek be. A mecklenburgi lovászegény – aki a mocsárból egyenesen a várba ment, és a herceg azt kérte tőle, hogy tisztálkodjék meg – jutalmul a törülközőtartót kérte, vagyis azt a szolgálólányt, aki a törülközőt hozta. A kaltenbergi diák sem járt pórul, mert belőle pap lett, és a Rákos-pataknál rákászó varga sem botütésekkel, hanem jutalommal távozott Mátyás udvarából. A megfelezett ütlegek csak a tréfa teljessé válásánál kapnak jelentőséget, az anekdota szerkezete szerint, míg az uralkodó ábrázolásánál az igazságosság hangsúlyozása fontos.

A magyar nyelvterület egyes részein különösen gazdag az álruhás országjáró Mátyásról szóló hagyomány. A jó királyokról alkotott képzet eme fontos kelléke helynévmagyarázatokban, történeti mondákban, de lokális folklór jelentőségének fokozásában is szerepet kap. A jó királyokról alkotott kép egyik fontos része a titkon való tájékozódás. Heltaitól kezdődően mindig hangsúlyos az esemény hihetősége, ami a mondáknak alapvető tulajdonsága, szemben a mesével.⁴⁵ A valóság ábrázolására való törekvés jellemzi ezeket a mondákat, anekdotákat még akkor is, ha azok semmilyen körülmény között nem igazolhatók.

Mátyás álruhában az ellenségnél

A mondák egy része Mátyás-kori eseményekhez kapcsolódik. Heltai maga is hallott ilyen álruhás kalandot, amit Krónikájában így ír le: „Egyszer, midőn török császárral szömbeszállott volna táborban, török ruhában öltözék másodmagával, és megelegyedék azokkal, kik élést visznek vala a török táborba. És midőn bement volna a török táborba, napestig ott árpát áról vala nem igen messze a császár sátorához. És mikoron a császárnak felviszik vala az ebédet, mind megszámlálá a tál étkeket, és mikor visszajött volna az ő táborába, másodnap levelt ira a török császárnak, mondván: Agg ebül őrzesz táborodban, mert tegnap mind ott ültem sátorod előtt, és árpát áróltam, és mind megkémlettem táborodat. Hogy kedig ne kételkedjél ebben, ennyi számu tál étkeket vittének tenéked fel ebédre, és másodnapon virradóra kioroszkodék táborából, és elméne Mátyás király előtt.”⁴⁶ Ez a monda sok kiadásban látott napvilágot, mégsem bizonyítható, hogy a későbbi szájhagyományban élt volna.

A későbbi időkre, a XVI–XVII. századi eseményekre utaló mondákban vissza-visszatér a török táborban kémkedő álruhás magyar hős, de ezekben sem a Heltai-monda élt tovább. Viszont más mondák feljegyzésére sor került, olyanok, amiben néphitelemek – mint például garabonciás képében vándorló király – vagy más mesék részei kapnak szerepet.

A Kálmány Lajos gyűjtötte Mátyás-mondák között van olyan is, ami arról szól, hogy a király a szultánnál kémkedett álruhában, de észrevették és elfogták. Konstantinápolyba került, ahol ki akarták végezni. Utolsó kívánsága szerint az egyik kezét szabadon hagyták, így tudta elővenni köpenyéből a fekete könyvet. Amikor kinyitotta, három ördög jelent meg, s elröpítette Budára, vele együtt vitte a szultánt és feleségét is. Budán a király bebörtönöztette a szultánt, s csak nagy váltságdíj ellenében adta ki, azzal az ígérettel, hogy soha többé nem támadja meg az or-

szágot.⁴⁷ Más változat szerint a szultán táborában elfogott Mátyás király maga kéri, hadd válassza ki azt a fát, amire akasszák. A határra érvén sípjával jelt adott, és a közelben lévő csapata kiszabadította őt.

Titkon, álruhában járt Bécsben is, ahogyan szintén Heltai írja: „Ő maga vött vaját és kosár tikmonyat a hátára, és úgy árulta ezeket a bécsi vásáron üdegen rossz ruházatban”, azért, hogy megtudja, mi a helyzet a városban.

Jókai is Bécs ostromával kapcsolatban említi a szekeres tótnak öltözött, kémkedő Mátyás mondáját. Jókai szöveggözlése inkább irodalmi forrást sejtet és ebben a formában, noha az elmúlt évszázadban többször is megjelent. Eszerint „Valami nagy várost ostromolván, hogy annak gyöngéit kiismerhesse, maga álruhában belopódzott oda. Azonban valaki ráismert s rögtön parancsot adtak a város minden kapuinál lévő öröknek, hogy vigyázzanak és ki ne bocsássák. Mátyás megtudta ezt, s hirtelen egy szekeres tót öltözetét vette magára, s elkezdett egy szekéreket hajtani maga előtt a kapun kifelé. A kapuőr látta, hogy mint siet el a tót a futó kerék után, nem állhatta meg, hogy rá ne kiáltson nevetve: – Te szotyák! Akkor orrod van, mint Mátyás királynak, s azzal egy jót húzott a hátára. A király tűrte a tréfát, s csak akkor nevetett ő is, amikor már a kapun kívül volt. Kereshették azután odabenn Mátyás királyt.”⁴⁸

Mátyás király nehéz helyzetből való szabadulásáról Északkelet-Magyarországon széles körben ismert monda szól: „Mátyás király már nem tartózkodott a katonaság között, hanem járt összevissza az országba, és nézte minden boldog és boldogtalan ember hogyan él. Ahogyan ment, a kövesdi várból indult, és a körtvélyesi csárda felé tartott. Szolgáló mosogatott az udvaron és kérdezte:

– Mit dolgozik maga nagylány?

Azt mondgya: – Mosogatok ebéd után.

Kérdi Mátyás király: – Mi újság erre? – de csak egyszerű parasztruhában volt Mátyás király, és a lánynak igen megtetszett.

Azt mondta a lány: – Megmondanám, de nem merem.

– No csak mondgya meg!

Hát – azt mondgya – messze teccik utazni?

Gyüttem ebbe a kocsmába valamit meginni.

A nő azt felelte: Ha sok pénz van magánál, ne sokáig tessék itt maradni. Mátyás király nagyon felgondolta az eszét, hogy mire mondta a lány, hogy ne soká maradjon. Váltig faggatta a lányt, de az semmiképpen nem akarta neki megmondani. Pénzt ígért neki, minden ígéket, csak mongya meg, mér mondta ezt neki. Addig beszélt, míg azt mondgya a lány:

– Itten mán sok embert elláttak, nehogy maga is úgy járjon, mint a többi.

Erre Mátyás lehúzta az ujjáról a gyűrűt, és azt mondotta a lánynak: – Itt ez a gyűrű.

Ő bemegy ide mulatni, s mikor fogja látni, hogy ő már nagy mulatásban van, ő majd fogja a kocsmárost, meg a kocsmárosnét szóval tartani, a pénztárcáját kivágja az asztalra, hogy lássa a kocsmáros, hogy sok pénz van nála. Akkor a lány fusson a kövesdi vár felé, az őrség a kapuban áll. Mongya meg neki, hogy eressze be ütet a parancsnokságra.

A lány futott, szaladt.

– Hopp, álljon meg, mit akar?!

A lány váltig jajgatott, hogy a várkapitánnyal akar beszélni. A kapitány éppen jött kifele, de a lány nem tudott neki mesélni, hanem csak a gyűrűt adta át. A kapitány mindgyár aláromot fujatott, mingyárt huszárok lóra, és zajlottak a körtvélyesi csárda felé.

Amikor odaértek, hallják, benn a nagy zajt. Rögtön vezényelt a parancsnok:

– Lórul!

Leszállottak rögtön, berohantak a csárdába. Nagyon viaskodtak Mátyás királlyal a kocsmáros. Mingyárt oszt lekaparták a kocsmárost, meg a feleségét, és rögtön kezdtek kereskedni. A pincébe már tizenkét lélek volt megölve. Így a kocsmárost feleségestől kivégezték, és Mátyás király a lánynak azt hagyta, hogy itt ez a csapat katonaság, akit választ magának, az lesz a férje. És akkor Mátyás király a kocsmát és a helységet a lánynak meg az urának hagyta, akit akkor választott. Mátyás király ilyen igazságot tudott csinálni.”⁴⁹

Századok múlásával a szájhagyomány elhagyta azokat a történeti hátterű mondákat, amiről említést tettünk, és az adott korban fontos útonállókról, rablókról szólva, gyilkosságok kapcsán említi Mátyás királyt, a szegények védelmezőjét.

Lakoma inkognitóban

Az álruhás Mátyásról szóló mondákban a legfontosabb mondanivaló mindig az, ahogyan a szegényeket sanyargató urakat megleckézteti. Ezek közül legismertebb a már említett kolozsvári bíró esete, amit szlovák, ukrán szájhagyományban is feljegyeztek, és igen sok változatban maradt fenn az egész nyelvterületen. Poétikai tekintetben is nagy különbséget találhatunk, a rövid anekdotaváztól a meseivé kerekített szövegmondásig. Nem kevésbé népszerű Mátyás inkognitó lakomája sem. Az első forrás itt is Heltainál található: a király a szebeni özvegynél lakott három napig, hogy a városbeli dolgokat megismerje, és míg az özvegyet borért küldte, megette a káposztát és a fazékba tette a pénzt. A monda további része, hogy miért kellett a polgármester fejét vétetni, hiányzik a krónikából, de az újkori előadások azzal fejeződnek be, hogy a szegény, jószívű vendéglátóját Budán újból megjutalmazza.

A szegény embereknél tett királyi látogatás témája a XVIII. század végétől napjainkig igen sok változatban került előadásra. 1792-ben a *Magyar Hirmondó* szerint a kovács – akihez betévedt a király – eladja köpenyét, csakhogy az ismeretlen vendéget tisztességgel vendégül láthassa. Máskor vadászaton téved el, és kerül idegen helyre, ahol illően látják vendégül. Ismét más mondákban éppen a juhász kínálja meg a vándorlás során megéhező jövevényt. Kilétét a pénzen lévő képmása árulja el, vagy csak akkor derül ki, amikor viszonzásul ő látja vendégül a szegényeket a királyi várban.

Az álruhás vendéget, vagy csupán ismeretlen útonlévőt fogadni, étellel kínálni olyan emberi törvény, amit a Bibliában, antik mítoszban, a középkorban és minden nép költészetében megtalálunk. A Bibliában Ábrahám vendégeli meg a három idegent, a görög mítoszok egyikében Philemon és Baucis látja vendégül a hozzájuk álruhában érkező Zeust és Hermészt, a középkortól napjainkig meglévő mondakör szerint Krisztus és Szent Péter járja a világot és tér be gazdaghoz vagy szegényhez.

Mátyás álruhás kalandjait mégis elsősorban a XVIII. század végén, a XIX. sz. elején jegyezték fel nagyszámban. Ezek közül jó egynehány irodalmi feldolgozásban kiteljesedett, majd annak alapján a népköltészetben is újra helyet kapott. Zolnai Béla nyomonkísérte, hogy az álruhás Mátyás vendégül látása négyszáz éven át hogyan hagyományozódott a magyar irodalomban.⁵⁰ Azt a hiányt, ami Heltai *Krónikája* és a felvilágosodás korában kiadott *Magyar Hirmondó* által közölt monda között van, külföldi analógiákkal hidalják át. Mátyás király gáláns vadászkalandja, meg nem értett szerelmének története, olyan európai vándormotívumot dolgoz fel, amelynek népszerűsége a romantikában új lendületet kap. Mátyás király vadászat közben friss vizet keresett és eltévedt. Ráesteledve a vadász házához ment, ahol a nagylány megtetszett neki, de ő nem viszonyozta a király érzelmeit. A távozáskor elhívja őket Budára, ahol a lány felfedezi egykori hódolójában a királyt.

1762-ben került színre Charles Collé a *Pertie de chase de Henri IV.* hasonló témát feldolgozó és népszerűvé lett darabja, amit Bécsben, majd 1772-ben Esterházin is előadtak. Ezt Bessenyei tudósításából tudjuk. Később Pesten is bemutatták. Nincs kizárva, hogy Kisfaludy is láthatta, s hatása alatt írhatta a *Mátyás diák* c. vígjátékot 1825-ben. Vörösmarty Mihály 1834-ben írt *Szép Ilonka* c. verse a jól ismert témából merített, és az ismeretlen vadászban a király felismerése ugyanolyan döbbenetet vált ki, mint a mondák Budára jövő mestereiben.

A reformkori írások, ponyvák az olvasókörök, iskolás műveltség révén széles körben terjedtek el, és ezzel magyarázható, hogy bizonyos mondák, éppen azok, amelyek irodalmi feldolgozásban is szerepelnek, találhatók meg a XX. századi folklórban. Van azonban néhány, amely-

nek kapcsolatai a szájhagyomány egyéb rétegéhez vezetnek. Ezek bizonyos magatartásmintát fogalmaznak meg.

Mátyás népszerűségét erősítette az, amelyikben az álsruhas király a házigazda előtt nyúlt a tálba. Egy Szabolcs megyei faluban így mondták el: Egyszer Mátyás király felöltözött diákruhába. Elment megnézni a pásztorokat. Az egyik pásztor megkínálta öhönnel (krumplis zsíros tésztaakása, tésztaétel) a királyt. A király el is fogadja a meghívást. De ahogyan ettek, hát a király csak a húst ette inkább, a krumplit meg otthagytta. Az öreg pásztor ráütött a kezire a kanállal: „– Nem úgy úrfi! Krumpli is van a bográcsban! Mátyás nem szolt semmit, mert látta, hogy a pásztornak igaza van.”⁵¹ Más változatok még azt is hozzáteszik, hogy a király felfedte kilétét, megparancsolta, hogy ugyanúgy tanítsa illemre az urakat a király asztalánál is.

Ez a rendkívül ismert anekdota jól tükrözi a paraszti szemléletet, mi-ben van a király népszerűségének titka. Azért szeretik, mert együtt él az egyszerű emberrel, elfogadja azok bölcsességét, erkölcsi rendjét, emberi magatartását.

Hasonló szemléletre vall Mátyás gömöri kalandja. Garay János verse folklórhagyományból táplálkozott, de egyszersmind a népköltészetet frissítette fel. Az az igazságkeresés, ami a kétkezi munkások megbecsülését hirdeti, olyan megfogalmazásra lelt, ami az országjáró királyról, a főurakat megleckéztető, idealizált abszolutista uralkodóról szól. Még a legegyszerűbb formában előadott mondákban is határozottan kifejezés-re jut a szociális háttér, a társadalmi ellentét. Például egy Gömörben nemrég feljegyzett változat szerint „A szőlőmunkásoknak nem fizettek a nagyurak érdem szerint. A munkások Mátyás királyhoz fordultak segítségért.” Ezután került sor a mulatságra, ami nemcsak evés-ivásból állt, hanem kapálásra hívatott a király mindenkit. Van olyan változat is, ami jelzi, hogy nem hegynek felfelé, vagy oldalvást kapáltatott, hanem lefelé, vagyis a domboldalon hegyről lefelé, ami a három közül a legnehezebb.⁵²

Itt hadd jegyezzem meg, hogy bármennyire is országosan elterjedt a Mátyás-hagyomány, jól megfigyelhető bizonyos területeken való népszerűsége, míg másutt alig került lejegyzésre egy-egy szöveg. Északkelet-Magyarországon lényegesen több monda élt, mint Nógrádban, Hevesben, vagy Fejér megyében. Ennek természetesen több oka is van, amire ezúttal nem térek ki. Most hadd hívjam fel a figyelmet néhány tényre: a saajógömöri Mátyás-szobor kapával sokak személyes élménye, a hagyomány szerint a Rimaszombaton őrzött „Mátyás kapája” is a monda életben maradását segítette. Hasonlóképpen a „Gömör és Kishont vármegyei naptár” 1913-ban megjelent kötetében közzétett monda népszerűsítette az urakkal együtt kapáló király igazságszolgáltatását. Azok pedig, akik a gömöri szobrot látták, vagy még a múlt században a

készítését adománnyal segítették, fontosnak és hitelesnek tartották a mondát is, felszínén tartását erősítették.

Erdélyi János 1844-ben verset írt „Mátyás, a szántó” címmel.⁵³ A vers közvetlen folklór előzményét nem ismerjük, de más mondával összhangban van. A szántással nehezen haladó parasztot az álruhás Mátyás segíti a szolga betegsége idején. A gazda ugyan jó pénzt ígér a segítséget kínáló Mátyásnak, de este, amikor fizetésre kerül a sor, másképp dönt, arra hivatkozva, hogy a beteges szolga már elvitte egy részét. Ez váltja ki Mátyásból az igazságérzet megszólaltatását, valóságos létének felfedését éppúgy, mint a szolga megsegítését.

A vajdasági Mátyás-mondák egyike, amit Csókán jegyzett fel Penavin Olga, hű megfelelője a hajdani Erdélyi János-versnek: „Rögtön Mátyás király idejébe Mátyás álruhában bejárta az egész világot. Ahogy mönt a szántóföldeken egy szántó-vető embörrel találkozott. Az panaszkodott Mátyásnak, hogy nem állna-e be hozzá lóhajtónak, mer a szolgálóját mán hat nap uta rázza a hideg. Mátyás beállt szolgálni. A gazda aszonta, ha jól viseli magát meg az üsztökét, fizetést kap. Mikó beesteledett, Mátyás követöli a bért. A szolga búsan tekintett Mátyásra, mer tudta, hogy ez az ő béribű hajlik ki. Mátyás a pénzt elfogadta, szigorúan nézett a gazdára, aszonta neki:

– Majd a kard lesz neköm az, mint mos neköd az eke. Különben én vagyok Hunyadinak gyermöke.

Megmutatta Mátyás a gyűrűt az ujjain. Három nap múlva meg köllött neki jelentkezni, lefejezték.”

Kovács Ágnes megjegyzése szerint nincs ennek a mondának közvetlen párhuzama. De, ha összevetjük Erdélyi János versével, azt látjuk, hogy benne több szó szerinti egyezés található. Pl.:

„A szolga bus szemmel tekinti,
Az ő bériből hajlik az ki”

„Különben én vagyok
Hunyadnak gyermeke;
A kard lesz az nekem,
Mi néked az eke.”

A jó mesemondói készséggel rendelkező asszonyról sok információnk nincs. Így csupán feltételezzük azt, hogy vagy Tóth Béla *Anekdota*kin-csét olvashatta, vagy más forrásból ismerhette Erdélyi János versét, amit szerencsésen alakított önálló prózaepikummá.

A szociális gondolkodás az alapja egy másik, Szeged környékén feljegyzett mondának is. Ez is úgy kezdődik, mint Heltaitól a XX. századig sok-sok monda, de a folytatás a kor igénye szerint alakult: „Amint Má-

tyás király városról városra vándorolt, hát egyik városban építettek egy nagy házat. Ő is beállt napszámosnak. A pallér amikor felvette, azt mondta neki: Te naplopó, ha nem dolgozol, akkor megbotoztatlak, aztán elkergetlek innen.” Innentől kezdve modernizálódik a monda, hiszen az állványkészítők részére kellett a nehéz gerendákat cipelnie, s Mátyás király úgy dolgozott, hogy majd megszakadt. A többiek ezért ki-nevették, mondván, „Ez még nem tudja, hogy kell a napot lopni.” A munkaidő végén mégis ő kapta a kevesebb pénzt. Mátyás később királyi ruhában visszatért, hívatta a pallért, megbüntette, amiért igazságtalanul fizetett, a dologkerülőket meg mind elzavarta.⁵⁴

Az álrühás hős szerepcseréjére (qui pro Quo) alapozott szűzsé-szerkesztés az Ezeregyéjszaka *Harun al Rasidjának* mintájára, a reneszánsz novellák sokféle változatán át a szájhagyomány variálódásának folyamatában megannyi mondát hozott létre. Mátyás király súlyosan megbünteti a szegényeket ingyen meg nem keresztelő vagy el nem temető papot,⁵⁵ s a révészt, aki a nincsteleneket munkára kényszerítette, mielőtt átvitte a túlpartra.⁵⁶ Nem egy ilyen monda helynévmagyarázóként is fennmaradt.⁵⁷ Minden esetben Mátyás király pénzt juttat a szegényeknek éppúgy, mint az inkognitóban elköltött ebédnél, s a zsarolókra súlyos büntetést ró, akárcsak a kapzsikra, gazdagokra, ingyenélő főurakra

AZ OKOS KIRÁLY

A salamoni bölcsességek népköltészeti megléte általános folklórjelen-ség. Monográfiák születtek az okos leányról, parasztról vagy kántorról, s azokról a találós kérdésekről, amelyek a relatív igazságot, agyafúrtságot, gyors helyzetfelismerésből adott frappáns válaszokat rendszerbe szedték.⁵⁸

A magyar néphagyományban e szerteágazó mese, monda és anekdotacsoporthoz szívesen kötik Mátyás alakjához. De míg az előzőekben Mátyás király volt az adott mese, monda, anekdota hőse, itt ő az okos emberek partnere, akik között a vetélkedés, kérdés és válaszadás érdemileg folyik, aki a jót, az okosságot jutalmazni képes.

Mátyás király és az okos lány

A Mátyás-hagyomány ismerői elsősorban „tétényi lány”-ként tartják számon Pálóczi vígjátékára gondolva azt a sokszínű, sok variánssal élő mesetípust,⁵⁹ amelyben Mátyás valamilyen lehetetlen feladattal kíván érvényt szerezni igazának. A mese szerint Mátyás király az országúton lévő malomköbe ütközve dühében azt a feladatot adja a bírónak, hogy

nyúzzák meg, mert különben életét veszti. Az apa a lányától kapott tanácsra azt válaszolja, előbb vegye vérét a király, mert ki hallott olyant, hogy mielőtt megnyúznák, ne vennék vérét. A király megtudja, kitől származik a válasz, és két szem diót küld a lánynak, hogy mikor a dió megnő, menjen fel hozzá. A diók megnőttek, vagyis nagylánnyá cseperedett, akkor a király két szál kendert ad a lánynak, hogy készítsen főkötőt. Erre a lány két darab forgácsot küld a királynak, hogy abból csináljon osztovátát (szövőszéket). A király újabb kérése, hogy úgy menjen hozzá a lány, hogy se úton, se útfélen, se öltözve, se öltözetlenül, hozzon ajándékot meg ne is, köszönjön is meg ne is. Erre a lány magára vesz egy zsákot (vagy az éj leplét), féllábbal a számarra téve lépked (vagy kordén húzatja magát), kezében galambot vagy nyulat visz ajándékként, ami elröppen, illetve elfut, amikor odaér. Végül meghajlással némán köszönti a királyt. A mesék egy részében a király feleségül veszi a okos lányt, vagy gazdagon megjutalmazza.⁶⁰

A sok feljegyzett népköltészeti forrás és irodalmi változat ellenére kevés a variálódás. Különösen szembetűnő, hogy a bevezető forma mennyire egységes. És amíg a kérdések nemzetközileg sok párhuzammal bírnak, addig a magyar kezdő formula mellett még kettőre kell figyelni. Az egyik szerint a király csináltat egy aranyekét és azt kérdi az uraktól „Mit ér az?” S megfenyegeti őket, ha nem mondják meg, fejüket véteti. Mivel az urak nem tudnak rá válaszolni, az öreg jobbágy okos lánya mondja meg, hogy az áprilisi meg a májusi eső az ekénél többet ér. Ezt követően a király felfigyel a lányra, és a már ismert kérdéseket, feladatokat mondja a továbbiakban. Van egy másik változat, ahol a szántás közben előkerült aranymozsarát viszik el a királynak, aki a törött hiányolja, és csak az okos lány válaszai mentik meg az ajándékozót a büntetéstől.⁶¹

A mese nemzetközi összefüggései szerteágazóak. Az irodalmi feljegyzések közül látszólag a *Gesta Romanorum* 60. és 64. történetei tartalmazzanak a meséhez hasonló motívumokat, valójában azonban ez a kapcsolatszál egészen Ponciánus históriájáig szélesíthető. Az ind keretes elbeszélést vette át a *Gesta Romanorum* is. Nálunk először 1574-ben jelent meg magyarul a „Poncianus historiaia, mimodon az chazar fiat Diocletianust hetzer halaltul meg mentetet legien. Mely mostan igaz és tizta magyar nyelwere forditatot.”⁶² Az okos lány meséjének a középkori költészettel való összefüggését az utazásra vonatkozó kívánság is mutatja. A *Gesta Romanorum* 60. történetében a király azt kívánja a lovagtól, hogy se gyalog, se lóháton jöjjön eléje. Ezt a motívumot a magyar népköltészet szívesen kötötte Toldihoz. Az 1882. október 18-i Pesti Hírlap egy Nógrád megyei forrásra hivatkozva írja: „úgy történt, hogy Mátyás király nagyon megharagudott Toldi Miklósrá, amiért néhány vitézét agyonverte” majd később megüzente, hogy hajlandó megkegyelmezni Toldinak,

de „Ne jöjjön gyalog, s mégis gyalog jöjjön. Hozza el magával legjobb barátját, legnagyobb kincsét, és a legnagyobb ellenségét.”⁶³

Mátyás király és az okos lány meséje további abszurd elemekkel folytatódik. Ezek közül a legismertebb a király helytelen ítéletére vonatkozó visszavágás. A király döntése két szegényember panaszára vonatkozott. Az egyik taligával, a másik lóval (vagy tehénnel) jött, útközben a ló (vagy tehén) megfialt, és a taliga alatt meghúzódó állatról a taligás azt vallotta, hogy övé, mert a kisgyerek is az anyjához húz, a csikó is a taligához húz, tehát az övé. A királynévá lett okos lány azt a tanácsot adja a szegény embernek, hogy legközelebb, ha a királlyal találkozik, csináljon úgy, mint ha a porban vagy erdőben akarna halászni, s ha kérdi a király, hogy ez miként lehet, válaszolja azt, csak úgy, mint ahogyan a taliga ellette a csikót.

A folklór és irodalmi párhuzamok szerteágazóak. Mátyás király szereplése csak a magyar népköltészet egészének jellegéből értelmezhető. Az igazságosztás, az okosság, a helytelen döntés korrigálni tudása jellemző itt is, mint ahogyan a XVI. századtól folyamatosan egyre erősödve kapcsolódott ez a gondolatkör Mátyás nevéhez. Az okos leány nemcsak tanácsot tud adni, hanem feladványokat old meg, kérdéseket válaszol, ami már elvezet a következő témához. A Salamon és Markalf mese-típusban esetenként Mátyás király szerepeltetésével kerül sor a fejtőrőkre.

A talányfejtő leány mesei feladatai részben eltérnek a balladában megfogalmazottaktól. Moldvában jegyezték fel egyetlen faluban hét különböző változatban „Mátyás király és az okos lány” balladáját, ami így kezdődik:

Olyan álmot látott ifjú Mátyás király
Üvegablak alatt egy hosszú almafa
Tizenkét szép ága, háromszáz levele
Háromszáz levele, hatvanhat virága

Az álom megfejtését egy öregembertől kérte:

Meg nem mondom neked, hogy az mire megyen,
Mindjárt fejed veszem, mindjárt fejed veszem.

Az okos lány válasza egyszerű:

Nagy hosszú almafa: nagy hosszú esztendő,
Tizenkét szép ága: tizenkét szép hónap
Háromszáz levele: háromszáz mívesnap,
Hatvanhat virága: hatvanhat vasárnap.⁶⁴

A megfejtett kérdések után kéri a király, hogy kenderből szőjjön sátorborítót, kendőt, vagy asztalkendőt. Az okos lány a már ismert mesei motívummal válaszol, és kéri a királyt, hogy a két forgácsból készítsen neki szövőszéket. A happy enddel való befejezés azonban a balladában nem szükségszerű, mert a műfaj törvény szerint tragédia is lehet abból, hogy a nem kívánt házasság elől a lány a halálba menekül.

Az év, évszakok múlására, változására, napjárásra vonatkozó találós kérdések a középkori költészetnek kedvelt témája. A magyar folklórban elsősorban gyermekversekben maradtak fenn. Ezek közül egyet idézek: az Óriás tölgyfa, aminek 12 ága van, azon négy fészek, minden fészekben hét tojás, mindenikben 24 fióka van, ami 60 lépés után meghal. (Év, 12 hó, egy hónapban 4 hét van, egy hétnek hét napja, minden napnak 24 órája, és minden órában 60 perc van, ami gyorsan elmúlik.) Párhuzamait azonban az összehasonlító kutatás széles körben feltárta.⁶⁵

A magyar balladákban nem ritka a történelmi nevek szereplése, Mátyás királyt azonban csak ebben az egyetlen típusban találjuk, mintegy megerősítve azt a fentebbi megállapítást, hogy nálunk az okos, igazságtevő király alakja Mátyásban manifesztálódik.

Mátyás és a salamoni bölcsességek

Már Galeotto úgy mutatja be Mátyás király személyét, mint aki tréfamester, tréfacsináló, tréfákat kedvelő volt. Ugyancsak e forrás bizonyítja, hogy az anekdoták, tréfák előadása a lakomák alkalmával történt.⁶⁶ Kardos Tibor feltételezi, hogy Galeotto a kor elvárásai szerint rajzolta meg Mátyás alakját, és így az ő tréfakedvelő igazságosztó szerepét is.⁶⁷ Nincs adatunk arra, hogy Galeotto „elmés mondásai” éltek-e a magyar néphagyományban, mert a későbbi, főleg kalendáriumi közlések inkább olvasmányanyagot kínáltak, mintsem a szájhagyomány írásos formáját bizonyítanák. A 16-os számú „Bölcs mondás” az, aminek folklórváltozatai vannak: „Gyakran mondogatta Mátyás király, hogy – többek között – három olyan dolog van, ami nemkívánatos: a fölmelegített mártás, a kiengesztelődött barát és a szakállas feleség.”⁶⁸

A XVI–XVII. században divatos anekdotamondás, vagy ahogyan akkor mondták „trufas nielu” (tréfás nyelv) a vallásos oktató példázatoktól a trágár asztali mulattatásig sokféle változatban élt. Ennek egyik csoportja, amelyikben az igazságos, okos király alakja tűnik fel, kapcsolódik Mátyás királyhoz. A nemzetközi mesekutatás szerint Salamon és Markalf meséjéhez⁶⁹ sorolt anekdoták, tréfák, illetve trufák a magyar anyagban közel negyven szövegtípusba sorolhatók. Salamon királynak Markalf-fal való tréfabeszédei magyarul először 1577-ben jelentek meg, azóta a századok során mindig újra meg újra kiadták, részleteket közöltek

belőle a kalendáriumok, és irodalmi feldolgozások alapjává lett. A rendkívül elterjedt, sokféle variánsban élő tréfák között természetesen van olyan, amit az eredeti kiadás nem tartalmaz. Markalf tréfái bizonyíthatóan már a XVI. században kapcsolódtak az országot járó Mátyás király folklórjához, de nem minden Markalf-trufa kapcsolódik Mátyáshoz, inkább a bölcsességéről híres Salamon szerepét veszi át Mátyás király, míg a „pajkos beszédűt”, a királlyal szembeni tiszteletlenséget kifejező nyers tréfák csak elvétve említik a magyar uralkodó nevét. Minderre azért érdemes felfigyelni, mert így a Markalf-tréfák is egy korábban kialakult és évszázadok alatt mindinkább megerősödő idealizált király eszményét erősítették.

A legközismertebb tréfás mese „A megfejt bakkecskék” címmel vált ismertté, feltételezhetően Jókai közlése nyomán. Az országjáró, vagy az urakat megleckéztető király találkozik egy öregemberrel, és olyan kérdéseket tesz fel, amit az öregember ért, de az okos főurak nem tudnak rá válaszolni.

„Hát Mátyás királyt a tanácsos urak mindég nyakargatták, valami új törvény megszabásáér. A király kivitte az urakat mán eccer a mezőre, hogy mégis egy kicsit hát hagy gőzölögjön a fejek. Mán ott tanáltak egy öreg embert szántani négy ökörre és egy kis ostorossal. Mátyás király megszólítja az öreg bérest, hogy:

– Hé, öreg, későn kött fel.

Az öreg feleli:

– Felköttem én, uram, de hasra estem.

Akkor kérdi Mátyás, hogy:

– Messze van-e még a messze?

– Mán csak a négy ökör hossza.

– Hány még a harminckettő?

– Mán csak tizenkettő.

Meg tudna még kend fejni három bakkecskét?

– Meg biz’ én, ha jó az esztrongahajtó.

(Mátyás lett az esztrongahajtó.)

– Na öreg, ezekre a kérdésekre addig ne feleljen, míg az én képem nem látja.

Mátyás király továbbment a tanácsosokkal, és azt mondta nekik:

– Kivánságotokat teljesítem, csak azt, amit hallottatok, az öreggel beszéltem, aztat fejtétek meg.

De a három tanácsos úr nem tudta megfejtetni. Kénytelen vótak az öreg bérest felkeresni, s mondták neki, hogy későn kött fel, mit teszen a?

Az öreg válaszolt:

– Kétszáz aranyér megmondom.

(Most feji meg a bakkecskét.)

Mikor hasra estem – azt mondja –, az azt teszi, hogy az első feleségem

meghalt. Az ostoros a második feleségemtől van. Felköttem én, de hasra estem. A második kérdést csak háromszáz aranyér teszem meg. Hát az a, hogy míg fiatal ember vótam nagy messze elláttam, de most már csak az ökröm hosszáig látok.

– Na, most a harmadik kérdést mondja meg.

– Ezt négyszáz aranyér teszem meg.

– Na jó.

– Még fiatal ember vótam, harminckét fogam vót, de most már csak tizenkettő.

– Ezt ugyan könnyű lett vóna kitalálni – mondja a három úr –, de hogy feji meg a három bakkecskét?

– Azt is megmondom ötszáz aranyér.

Kifizették az ötszáz aranyat.

– Na, urak, maguk azok a három bakkecské, mer magokat fejtem meg.

A három úr továbbkullogva a királyi palotába, elmondták a királynak, hogy tudják már a kérdések megfejtéseit.

A király azonnal kiment az öreg béreshez:

– Hé öreg, mit mondtam, hogy míg az én képem meg nem látja (mán akkor a markába vót), addig senkinek meg ne mondja!

Az öreg béres elővett egy aranyat, mutatta a királynak, kinek a képe van rajta. A király azt kérdezte, hogy jól fejte-e meg a három bakkecskét?

Az öreg felelt:

– Jól, mert jó volt az esztrongahajtó.⁷⁰

Magyar nyelvterületen ez a közismert mese mindenütt megtalálható, igen kis eltéréssel. Sőt szlovák, ukrán nyelven is ezt a változatot jegyezték fel. Nemzetközi elterjedése mégsem ennek van, hanem a jövedelem megosztásáról szóló anekdotának. Az urakkal sétáló Mátyás megkérdi hajdani katonájától, vagy egy öregembertől, hogy mennyi a bére, és azt hogyan osztja be. Válaszában elmondja, hogy igen kevésből él, mert keresetének egy részét sárba dobja, hiszen férjhezmenendő lányának adja, más részével az adósságát fizeti, mert öreg szüleit támogatja, és csak a maradékból él. Mivel az urak az öreg választ nem tudják megfejtetni, Mátyás se ad nekik domíniumot vagy magasabb rangot.⁷¹ Focus kovács a *Gesta Romanorum* 57. történetében kilenc krajcáros keresetét így osztja fel: kettőt eldob (adóban fizeti), kettőt kölcsönad, mert a papfiának nevelésére fordítja, kettőt meg annak ad, aki tavalyi örömét siratja, vagyis megesett lányáé lesz.

Az irodalmi eredetű mese változatai, kalendáriumi kiadásai, újra és újra történő feldolgozásai révén széles körben ismertek és csak kicsiny eltérést mutatnak.⁷²

Az átvitt értelmű párbeszédet, amit csak egyesek értenek, mítoszok-

ban, mesékben is megtalálhatjuk. Mesélők között ha halljuk „vigy el engem, én is elviszlek téged”, számukra azt jelenti, hogy mesélj te nekem, majd aztán én is mesélek neked.⁷³ Ha talponálló gabona mellett halad el valaki és megkérdi le van-e aratva, az csupán azt jelenti, hogy vajon tartozik-e az árával. Hasonlóképpen a halotti menet láttán az idegen megkérdi, egészen meghalt-e az ember? Ez arra vonatkozik, maradt-e utána gyermek.⁷⁴

„A megfejt bakkecskék” Péczeli József *Király és kapása* c. versének közvetítésével újra népszerűvé lett, melynek a *Gesta Romanorum*ban olvasható elődje a XIX. század közepére elhalványult. A prózában előadott mondában azonban fellelhető Péczeli versének egy szakasza:

Egyik garason ételt-italt veszek
Egyet interesre jó kézbe leteszek
Eggyel fizetgetem régi adósságom
Negyedik garasom mindig sárba hanyom.

A középkori anekdotaköltészetben gazdag előzménnyel rendelkező magyar mondának rokonát Afanaszjev tette közismertté. A cár találkozik a paraszttal, kérdi, mióta takarja hó a hegycsúcsot? (Azaz mióta ősz?) Tizenöt éve. Mióta fakad víz a hegy aljáról? (Mióta könnyezik a szeme?) Közel tíz esztendeje. Ígéri, küld neki kopasztani való madarakat. Majd az udvari emberektől kérdi a beszélgetés értelmének megfejtését. Ők drága pénzen vásárolják meg a paraszttól a magyarázatot. Így kopasztja meg a kíváncsiskodókat.

Egy litván változatban Nagy Frigyes találkozik télvíz idején a lengyel sikságon egy átfagyott lengyel zsidóval. Kérdi, hogy miért nem készült ötben a hétre? Mire a válasz az, hogy az én tízem nem elegendő 32-re. Újra kérdi a császár: Leégtél már? Felség, már kétszer leégtem, most készülök harmadszor. Akkor küldök neked két tyúkot megkopasztani. A kísérő generálisoktól pedig azt követeli, fejtsék meg a beszédet. A tanácsadók visszamennek a zsidóhoz, aki elmondja jó pénzért, hogy az öt meleg hónap alatt nem tudott felkészülni a hét hideg hónapra, mert tíz ujja kevés a 32 fogára szükséges étek előteremtésére. A leégés pedig az jelentette, hogy két lányát már férjhez adta, most lesz a harmadiknak az esküvője. A tyúkkopasztás pedig nem más, mint a generálisok zsebéből kapott pénz.⁷⁵

A sok rokon vonás mellett fel kell figyelni arra, hogy a bakkecske megfejtése, a maga szellemességével, tréfás értelmével – úgy tűnik – a magyar folklór sajátja. Másutt inkább madarak kopasztása szerepel a jelképes beszédekben.

Az urakat megleckéztető Mátyás királyról jegyezte fel népmesei gyűjtései során Berze Nagy János Kákicson, Baranya megyében a „Mátyás

mög a kamarás” címen ismert mondát, amit – irodalmi stílusa ellenére is – a népköltészet részének érezte, és közzé is tette:

„Mátyás királynak eccör izentek Besztercebányáru, hogy az aranybányászok nem tudnak élni.

Mátyás akkor nem möhetött, hanem maga előtt ekütte a trónörökös. Ez Besztercebányán bemönt egy házhó, oszt, hogy nagyon ehöz vót, önni kért. Az öregasszony, aki od vót, azt mondta nekije, hogy csak tojást tud adni kenyérre. A izz jó vót, éfogatta. Elmondi osztég az öreg asszonynak, hogy a kamarásná szeretne munkát kapni az irodán. Rászót az öregasszony, hogy mast pedig egy köllene.

Én e meröm váduni, merd én mindönhö értök! – mondi nekije a trónörökös.

El izz mén a kamaráshó. Ott csakugyan köllött egy ember. Mögfogatták.

A trónörökös a kamarás lányáva hama összegabalyodott. Evve vadászatra is akart mönni, de az nem akart, mert fét, hogy aptya mögharagszik, hogy az nem végzi el a dógát. Mátyás má gyözte várni, hogy a trónörökös nem mén haza. Fogta magát, ü is émönt Besztercebányára. Ü is az öreg asszonyhó mönt, aki nekije is tojást adott enni, még pedig hatot. Itt möghallotta, hogy másnap a kamarásná nagy bál lössz. Röggé émögy a templomba, ott láti, hogy mind a kamarás a templomba mögy, elejbe a földre arany tányérokak raknak. Mast má Mátyás is látta, hogy ezér nem tud a szögénység élni. Visszamönt az öreg asszonyhó. Ennek egy írást adott átó, amibe ez vót írval:

Ed járt Mátyás királ, itt övött mög hat tojást,
Ed látta járni aranytányéron a kamarást.

Möghatta, hogy aggya át a kamarásnak. Az öreg asszony azt monta, hogy ü ezt nem meri.

– Ne féjjen, mer én vagyok a királ! – bátorította fő Mátyás. Avva émönt haza.

Az öregasszony az írást csakugyan át is attá. A kamarás ahogy elövasta, mingyár szívgörscöt kapott, oszt meghótt. A trónörökös a kamarás lányát évötte, avva mönt haza. Otthun osztán báccsátul bocsánatot kért, hogy ollan soká emaratt.

A szögényök Besztercebányán ezután mög birtak élni.”⁷⁶

Az urak megleckéztetése a paraszti hagyományban közel sem olyan népszerű téma, mint a szegények megsegítése. A soproni anekdotáskönyv már közzétette Mátyás anekdotáját arról, hogy „Kell már ennek a nádasnak nagyon az eső”, de a folklórfeljegyzések száma mindmáig nem nagy. Az ok-okozat kifejtés is több esetben hiányzik, és csak a lábát vízben tartó sós ételt evő szomjúhozó ember groteszk példája tér vissza a szájhagyományban. Kis János feljegyzésében a kopott nádtető az eszmefuttatás elindítója. Előbb a bíró mondja, hogy „Uram, Isten, adj egy

jó esőt, bizony mindenünk oda lesz”, mire a király megjegyzi „még nád sem terem, mely ezt a házat befedje”; mire a bíró megjegyzi „De dühödjön meg a nádja, vízben van annak a töve, úgy is megnő az”. Ennek az okoskodásnak cáfolására hozat a király az uraknak vizet, amibe lábukat teszik, és közben jóízűen falatoznak. Amikor az ebéd után inni kértek, csak annyit mondott „Dühödjön meg a nádja, vízben van a töve, úgy is megnő az”. Mintegy kifejezve, hogy milyen helytelenül ítélkezett az előbbieken a bíró. A logikus okfejtés hiánya miatt azonban a közölt változatok egy része töredékesnek tűnik.⁷⁷

A népi bölcsesség elfogadásának árán urakat megszégyenítő király szerepel „A csillagász és a számár” mondában is. Ez is azok közé a próza-epikumok közé tartozik, amelyiknek kevés népi változata van, de szólásokban több ízben megjelent. A monda szerint a király egyszer elment sétálni, és az udvari csillagásztól kérdezte meg, hogy milyen idő lesz. Ő szép időt jósolt. A juhász, aki hallotta a beszélgetést, közbeszólt: „úgy vélöm, hogy eső lösz, mert a számaram ordétott, az pedig esőt jelent.” A király mégis továbbment. Amikor bőrig ázott, azt mondta, hogy a csillagász a számár, a számár meg csillagász.⁷⁸

Az okos válasz

A király kérdéseit megfajító egyszerű ember a nemzetközi folklórban sok-sok mesében, tréfában, anekdotában kap helyet. A kérdések és annak előzményei is nagyon sokszínűek. A múlt század végén Vikár Béla jegyezte fel Hetesen, Somogy megyében. Mátyás egy alkalommal azt hallotta, hogy a bíró a házára kiírta „Bú és bánat nélkül élt”. Amikor ezt meglátta a király, megkérdi, mi az, ami többet ér, hogy ha aranyból, ezüstből van? Ha nem tud rá válaszolni, fejét véteti. A Jókai által feljegyzett monda szerint Cinkota II. Endre idejében apátság volt, és azért megy a pap Mátyás királyhoz, hogy adja vissza neki a régi rangot. A király megkérdi: Mennyit ér a király? Mit gondol a király, és hogy hol kel fel a nap? A pap nem tud válaszolni, s a kántort küldi maga helyett.

A nemzetközi kitekintésben elsősorban a Boccaccio kortárs Franco Sacchetti háromszáz elbeszélése közül „Az apát úr és a molnár” című áll közel a magyar meséhez. Az olasz mese szerint Barnabás, Malano ura, megkérte az apátot, hogy vigyázzon a kutyáira, de ő nem gondozta azokat. Büntetése először pénzbírság volt, de az apát könyörgésre fogta, és akkor Barnabás feladványokat tett. Azt kérdezte: Mennyire van ide az ég? Hány csepp víz van a tengerben? Mit csinálnak a pokolban? Mit ér a vár ura? Másnap megjelenik az apát helyett a molnár, aki megfelel a kérdésekre. Az ég 36 854 725 mérföldre van, a tengerben 25 982 millió akó és 7 pint, 12 icce és 2 meszely víz van, a várúr pedig nem ér többet 29

aranyból, mert Krisztusért is csak harmincat adtak. Az uraságnak tesszik a válasz, és amikor kiderül, hogy a molnár válaszolt az apát helyett, szerepet cseréltet velük.

Az első magyar források, Pálóczi Horváth Ádám „A tétényi lány” c. vígjátékában, Kis János a soproni anekdotáskönyvben, Jókai „A magyar nép élcei”-nek gyűjteményében minden bizonnyal magyar szájhagyományból merítették a folklórelőzményeket. Ezt bizonyítja Kresznerics Ferenc kéziratban fennmaradt, 1807-ben írt közmondásgyűjteménye is, amely a cinkotai kántorhoz intézett kérdések közül hármat említ meg: Hol kel fel a nap? Mit ér a király? Mit gondolok én most?

E feladványok zöme nonszensz kérdés, és csak emberi leleményességgel lehet azokra választ adni. A sok-sok kérdés közül néhány jellemzőt szeretnék megemlíteni a folklóralkotások változatosságát bizonyítandó:

– Hány csepp víz van a tengerben? – Tömesd bé a föld valamennyi folyóját, hogy amíg számolok, újabb víz ne folyjon bele. Vagy: A Jóisten kanálával mérve csak egy, az emberével mérhetetlen.

– Hol van a világ közepe? – Ahol a király áll. Nekünk pedig rendre itt, ahol mi vagyunk.

– Hány csillag van az égen? – Amennyi pont a papíron, amennyi fű a mezőben.

– Mennyit ér a király? 29 aranyat, mert harmincat Krisztusért fizettek.

– Mit gondol a király? Azt hiszi, hogy a cinkotai pappal beszél, pedig helyette a kántor jött el. Azt hiszi, hogy a gazda áll előtte, pedig a szolgálval beszél.

– Hol kel fel a nap? Felségednek Budán, nekem Cinkotán.

– Mikor van a legtöbb szőr a lovon? Ősszel, mert tavasszal kopik; vagy ha ráül a gazda meg a felesége.

– Hány pillanat van az örökkévalóságban? Erre egy erdélyi mese azt mondja: Felsőháromszéken van egy gyémánthegy. Minden száz évben egy madárka repül oda, és csőrével megfeni a gyémánthegyet. Ha ettől a csőrfevenegetéstől a gyémánthegy elkopik, akkor telik le az örökkévalóság első pillanata.⁷⁹

Ezek után önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a cinkotai kántor meséjének van-e köze az olasz *Apát úr és molnáré*hoz. Ha ismerjük Walter Andersonnak erről a típusról írt, az egész világ népköltészetére kitékintő tanulmányát,⁸⁰ akkor látni kell, hogy Ázsia, sőt Afrika legtöbb népénél mindenütt található hasonló mese. Az első irodalmi feldolgozás a 871-ben elhunyt arab történetíró, Ibn Abdulkaham érdeme. Az újabb kutatások szerint az időszámítás előtti időkől, az egyiptomi kultúrából vezethető le több kérdés is.⁸¹ A középkorban számos irodalmi feldolgozást ért meg, és a nálunk oly nagy hatással bíró *Gesta Romanorum*ban is megtalálhatjuk. A feltett kérdések között van még bibliai vonatkozás is.

Az anekdota változását figyelve érdemes arra is utalni, hogy a legré-

gibb feljegyzésekben a találós kérdések megfejtése után a hős lovagi rangot vagy birtokadományt kap. A cinkotai kántor jutalma mindössze az, hogy az iccét nagyobbra szabja Mátyás király. A magyar folklórban az anekdotajelleg kétségtelen, de feltételezhető, hogy a mese a kultúrtörténetben meglévő racionális funkciót örököltette ránk.

MÁTYÁS, AZ ANEKDOTAHŐS

Vannak olyan Mátyás-mondák, amelyekben a hős paradox esetek szemtanúja, esetleg a fonák helyzet feloldója. Ezek közül az egyiket Gyulai Pál *A tudós* c. verse tette ismertté az olvasni szeretők széles körében. A magát tudósnak tartó ember Mátyás előtt azzal hancegett, hogy a borsószemet a kulcslyukon áthajigálja. A király méltányolta ezt a tudását, de a szokásos jutalomra váró látogatót, most csupán egy véka borsóval ajándékozta meg elismerésképpen. Ezt a mondát paraszti hagyományban ritkán jegyezték fel, mégis vitathatatlan a folklór háttere.⁸² A nemzetközi összefüggések kutatói elsősorban Gyulai versének német eredetét keresték, de tudjuk, hogy a borsót hajigáló művész a néphagyomány szerint Nagy Sándor udvarában járt; egy másik naplopó a pápánál mutatta be tudományát sok pénz reményében, de ott is, akárcsak Mátyásnál, dicsérő szavakon kívül borsó vagy lencse volt a jutalom.

Az előzőnél sokkal népszerűbb, és már Ráday Gedeon a XVIII. században Mátyás király nevéhez kapcsolja a Mátyás lustáiról szóló anekdotát. Nagyon sok változatban és számos irodalmi feldolgozásban szerepel. Szólásainkban néha csak annyi áll: „No, induljatok, ti Mátyás lustái!” Az anekdota szerint Mátyás összegyűjtötte országa leglustább embereit, hadd henyéljenek. Egyszer tűz ütött ki, és már a lángok érték a három lustát, amikor az egyik megszólalt, talán el kellene menni, a másik erre azt válaszolta, majd elvitet a király, mire a harmadik is megszólalt, hogy „nem restellitek azt a sok beszédet”. Más változat szerint Mátyásnak kellett igazságot tenni, melyik is a leglustább, aki a tűző napon fekszik, és nem megy az árnyékba, vagy az, aki eresz alá fekszik és a cseppenő eső megvakítja, vagy az, aki teli élestar mellett éhenhal. Ez utóbbinak társai az összehasonlításban messzire viszik a kapcsolatot. A Grimm mesék egyikében egy török annyira beleunt a munkába, hogy már a karját is restellte kinyújtani. Szegény volt, nem volt szolgája, aki enni adott volna neki, így majd éhen halt. Jött a hóhér, akit megkért, hogy akassza föl, mert nincs kedve dolgozni. A hóhértól megkérdezi a basa, hogy mit vétett ez az ember, miért kell meghalnia. A hóhér elmondja a lusta ember kívánságát, mire a basa azt mondta, vidd el hozzám, ott van elég kétszersült, hadd egyen. Erre a török újból megszólal, meg van-e puhítva, mert ha nincs, inkább csak menjünk tovább a vesztőhelyre.

A lustákról szóló mesék összefüggéseit keresve keleti és nyugati párhuzamokat bőven találhatni, mégis a szakember szerint a lusták hazája, igazi eldoradoja keleten van,⁸³ és e jelenség vallási elvekkel függ össze. A tétlenség a földi dolgokból való kikapcsolódást jelenti, az erény magaslatait figyelve. A védikus szövegekben például olvasható, hogy a Véda által ajánlott életmód azok számára, akik az isteni törvényeket akarják követni, kétféle lehet, a tevékenység és a tétlenség: a tevékenység életet ad az embernek, a tétlenség biztosítja számára a halhatatlanságot. De a keresztény szemlélet sem idegenkedik attól, hiszen a Bibliában Mária és Márta példája azt fejezi ki, hogy Márta serénykedése, munkája mit sem ér, Mária választotta a helyes utat, amikor egész napon át Jézus lábainál hallgatta tanításait.⁸⁴

A lustákról szóló mesék között van olyan, ahol egymás között vetélkednek: az egyik a perzselő tűz elől nem mozdul, a másik a fejére cseppenő esőtől lusta elmenni, a harmadik éhsége ellenére lusta a kenyérhez hozzányúlni, de a leglustább férfiass élvezeteinél se képes mozdulni, a kancának szól „hő”, meg „ne”. Mégis az anekdoták, tréfás mesék többségében az éhezés, valamint az életük feláldozása a legnagyobb dolog, amivel a lustaságukat kifejezhetik.⁸⁵

A hallgatóverseny, a nem beszélés motívuma sok keleti mesében megtalálható, de ez még nem mindig lustaság. A mesei háttér elkülönítése után, hogy a lustasági verseny, különösen két esetben, életveszélyben és testi-lelki szükségletekkel szemben nyilvánul meg. Ehhez harmadikként társul a nem beszélés. Egy szanszkrit mesében egy miniszter felgyújtotta a koldusok csarnokát, hogy megtudja, kik a csalók, és kik a valóban segélyre szorulóak. A koldusok között volt négy lusta is. Amikor az első észrevette a tüzet, megszólalt: „Miféle láрма ez?” A második ráfeleli: „Én azt hiszem, tűz van.” A harmadik megkérdezte: „És senki sem takar be minket nedves ruhával?” A negyedik pedig rájuk szól: „Ugyan hallgassatok, ti csacsogók!” Ez az utóbbi mondat a Mátyás-anekdotának is jellemző eleme.

Figyelemre méltó az a vonás, hogy a magyar anekdota az európai párhuzamokra jellemző lustaságot és a nem beszélést kombinálja, egy olyan típust alakítva ki, ami egyszerre kapcsolódik az ázsiai, főleg perzsa, török mesekincshez és a nyugat-európai anekdotákhoz.

A lustaságversenyről szóló anekdoták nyugat-európai formája a középkorban alakult ki. Ennek az egységesebb folklórnak létrejöttében nagy szerepe lehetett a *Gesta Romanorum*nak, mert történeteit évszázadokon át különböző nyelveken terjesztették. Ennek hatását is kétségtelenül magán viseli rövid, frappáns szólásunk is: „Hogy nem röstell beszélni!”

A Mátyás-hagyomány egyik legnépesebb része szól Mátyás királyvá választásának csodás előjeleiről. Ennek irodalmi előzményeit nem ismerjük és folklór párhuzamai is távoliak. A monda szerint Mátyás egyszerű szolga egy gazdánál, és együtt szántanak. Híre megy, hogy most választanak új királyt az országban. Azt is tudják, hogy az lesz a király, aki vasasztalról ebédel. A szolga figyelmezteti gazdáját, hogy ideje van ebédelni, és fordítsák fel az ekét, hogy arról egyenek, hátha a szerencse nekik kedvez. A gazda hitetlenkedve leszúrja ösztökéjét a földbe, és azt mondja, akkor lesz egyikük a király, ha ez a fa kihajt. Csoda történt, az ösztöke nyele estére kizöldül, és nagy fényességgel száll le az égből a korona, épp Mátyás fejére. De mert az a nagy fénytől jól nem látta, az ösztökével megütötte, és elferdült rajta a kereszt. Más változat szerint a szolgálégény elmegy Budára, hogy megnézzé a választást, és a feldobott korona éppen az ő fejére esik. Az urak hitetlenkedve újra meg újra feldobják a koronát és mind a három alkalommal Mátyás fejére száll.⁸⁶

Ez a monda horvát, ukrán, ruszin, szlovák néphagyományban is mindig Mátyáshoz kapcsolódva található meg, és a szerb hősének is hasonló elemet őriznek. Nincs adatunk arról, hogy bármilyen írásos előzménye lenne. Az összehasonlító kutatások sem hoztak felszínre közeli analógiát. Az isteni rendeléssel királlyá (uralkodóvá) lett, Attiláról szóló források keleti párhuzamokat sejtetnek. Itt azonban nem a korona csodás repüléséről van szó, hanem aki az Isten kardját megtalálja, az lesz az uralkodó. A Nagy Sándor mondakörökhöz kapcsolódó folklórmotívum sajátos megjelenésével lehet itt dolgunk. A keleti kapcsolatot erősíti a másik elem, a vasasztalnál elköltött ebéd motívuma is.

A Sabur perzsa királyhoz fűződő mondában talált rá Heller Bernát a Mátyás-monda vasasztalára. A monda szerint a király csak akkor nyerheti vissza régi hatalmát, ha vasasztalról aranykenyeret eszik. Sabur elbűjosik, más országba megy, s egy gazdag embernek lesz a szolgálja. A gazda lányával összeházasodik, és jól is élnek. Egyszer azonban az asszony elmegy a szomszédba lakodalomba, és elfelejtkezik férjéről, aki kint a mezőn dolgozik. Gyorsan hazasiet, de nem talál mást otthon, mint köles kenyeret, azt viszi el neki. Sabur árkot ás, és nem tud átmenni a víz túloldalára, így átnyújtja az ásót, amire az asszony ráteszi a kenyeret. A köles kenyér a nap fényétől aranylóan sárgállt, és ekkor eszébe jutott Saburnak a jóslat, hogy addig kell távol lennie, amíg vasasztalról aranykenyeret nem eszik. A jóslat beteljesült, visszatér hazájába, ahol nagy király lett.⁸⁷

A szomszédos népek folklorisztikai kutatásai messzemenően bizonyítják, hogy a Mátyás-mondák és énekek a szájhagyomány fontos egy-ségét képezik. Kuzelya a szláv, Lintur a kárpátukrán, Komorovsky a szlovák, Dávid a délszláv, Grafenauer a szlovén Mátyás-hagyományról írt monográfiát,⁸⁸ és akkor még meg sem említettük az adatközlések, tanulmányok sokaságát. A szájhagyomány és az irodalom közvetítésével megismert Mátyás-hagyomány egy része szoros kapcsolatot mutat a magyar anyaggal, míg másik része attól teljesen eltér. Arany János fájón sóhajt fel, hogy a magyar népnek nincs hősköltészete, nem énekelnek a történelmi hősről.

Valóban, az a gazdag hősének költészet, ami a szerbhórvát szájhagyományban Mátyás tetteit megörököltette, nálunk nem maradt fenn. Tudjuk, hogy a XVI. század jellegzetes műfaja, a históriás ének szólt Mátyásról magyarul is, és az még a XVIII. században is ismételt kiadásokban megjelent. Ez időszakban új énekek is keletkeztek, amit bizonyít egy 1776-ban Budán kiadott ponyva. A Hunyadi Jánosról és Mátyásról szóló históriát egy ismeretlen szerző, aki magát Veszelszki Antalnak mondja, versei egészítik ki. A históriás ének szájhagyományban való létéről azonban csak elvétve szólnak a krónikások.

A szerbhórvát Mátyás-énekek jellegzetessége, hogy ciklust alkotva felölelik a király egész élettörténetét. Mátyás születését az egyik ének összekapcsolja Hunyadi János szerencsétlen rigómezei csatájával, aminek következtében a fia rabságba került. A játszótársai a szerb népköltészet híres alakjai, Kraljevics Márkó vagy Lázár despota. A történeti kronológiát nem lehet számonkérni a folklórtól. A különböző korok hősei-nek együttes ábrázolása, a híres emberek közös kalandban, mesében szereplése a jelentőségüket fokozza. Márkó királyfi és Mátyás király közös gyerekeskedése, harcai a népköltészet számára éppúgy elfogadhatók, mint Mátyás király és Toldi találkozása, vagy Bem apó szolgálata Mátyásnál.⁸⁹

A szerb hősénekben a királlyá választást hasonlóképpen csodás jelek kísérik, mint a magyar mesehagyományban. A hősének szerint Jankó vajda kéri feleségét, hogy fiát hozza fel Budára a királyválasztásra. A bánok imája után kezdődik a választás. Feldobják a koronát, és az Jankó vajda fiának a fejére esik. A bánok elküldik a gyermek Mátyást, hogy ne zavarja őket, és újból feldobják a koronát. Az megint Mátyás fejére hull, miután hosszan keringett a torony fölött. Ezután bebörtöNZik a fiút, és csak akkor fogadják királyukká, amikor az istenek akarataként a harmadik kísérlet után is a tömlöc ajtajára hullt a korona. Dávid András kutatásai szerint a királyválasztásról eredetileg többféle ének is szólhatott, és

azok kontaminálódása végül az a hat változat, ami a XVI. századtól máig a szerbhorvát szájhagyományban fennmaradt.⁹⁰

A Mátyás-ciklus következő egysége a harcokra vonatkozik. Hús különböző ének szól Mátyás törökkel vívott csatáiról, Vuk despotával való szövetségéről és vele történt párbajáról, haláláról, Bécs ostromáról. Ez utóbbi számos hősenek sajátságát egyesíti magában, és jól mutatja Mátyás erőit. Az ének szerint a budavári király kéri Vuk despotát, hogy segítsen elfoglalni Bécs várát, mert sem éheztetéssel, sem háborúval nem tudja bevenni. A várból kijövő Protopovič Nikola rendre párbajra hívja a vitézeket, és megöli őket. Végül Mátyást hívja viadalra. Vuk Mátyás segítségére siet, és foglyul ejtik Protopovičot és kivégzik. Ezután a bécsi urak önként átadják a vár kulcsait Mátyásnak.⁹¹

A szóbeliség egy-egy történeti eseményhez kapcsolódó éneket saját törvénye szerint alakít, és így tükröződik bennük a törökellenes harc sok részlete is. Mátyás királyi tábor, lakhelye többnyire csak keretet ad az eseményhez, és a hősök harcainak bemutatása az igazi cél.

A Mátyás házasságáról szóló énekek szintén a hősi harcot, a lányért vívott küzdelmet állítják a középpontba. De van olyan asszonyi ének, amelyik a királynő harmadik házasságáról szól. A szerb népszokások ismerete nélkül ezek a motívumok alig érthetők, és nem csoda, ha csupán szűk körben voltak ismertek.⁹² Ezek szerint: házassága után harmadnapra Mátyásnak háborúba kell mennie, és meghagyja, hogy felesége ne mozduljon otthonról, mert a török könnyen elrabolhatja. Így is történt. A király a rossz hír hallatára elmegy álruhában a török táborba, és több kaland után visszaszerzi feleségét.

A férj távollétében elrabolt asszony mondája a görög Digenisz Akritasz-eposz hatását mutatja. Sok párhuzamát ismerjük egész Európában, s a francia, spanyol, olasz, német, szlovák mondák számos közös gondolatot tartalmaznak. A szerbhorvát hősénekben a többszöri párviadal után a hős méltán érdemli ki az asszony szerelmét, megbecsülését, a többi vitéz dicséretét.

Ezekben az énekekben nemcsak Mátyás felesége, hanem maga a magyar uralkodó is török fogságba kerül a harcok során. A szerbhorvát hősénekben szerint a fogságba került királyt a szultán legfiatalabb lánya szabadítja ki. A lány lefizeti a török öröket, és kiengedi a királyt, aki a kovácshoz megy lovakért. A lovakra fordítva rakatja fel a patkót, hogy üldözőit megtévessze, és a kovácsot lefejezi, nehogy elárulja. A Dunánál aggódik Mátyás, hogyan kerül át a túlsó partra, de a lány most is megmenti, csodás gyűrűjével kettészeli a vizet. Az utánuk jövő üldözőktől újabb csellel szabadulnak meg. Amikor hazaérnek Budára, a király felesége és gyerekei várják őt, de a szultán lányát hűvösen fogadják mindaddig, amíg Mátyás fel nem fedi a történeteket. Ekkor a legidősebb leány feleségül veszi a lányt.

A szerb hősénekek nem szólnak Mátyás haláláról, hiszen a műfaj belső törvényei szerint csak a harcban elesettek lehetnek hősök, akikről érdemes megemlékezni.

A szlovén folklór azonban e tekintetben eltér a szerbhorvát hősénektől. Inkább balladának tekinthető az az ének, amelyik Mátyás halálát mondja el. A szlovén ének szerint a csapodár király betegen fekszik az ágyban, húga érdeklődésére bevallja, hogy szerelmének férje okozta a halálos sebeket. A másik énekben a lélekharang szava adja tudtul az asszonynak, hogy Mátyás meghalt. A megcsalt férj észreveszi felesége zavart viselkedését, és megöli a becstelen asszonyt.⁹³

A férjes asszonyok elcsábítása miatt bűnhődő Mátyás király alakja a Rótszakállú Frigyes mondakörrel mutat kapcsolatot. A különböző tradíciók találkozásának másik jele, hogy a szlovén folklórban feljegyzett változatok következetesen Celje városhoz kötik az eseményt, a Czilleiek ősi családi fészkehez. A házasságtörő megbüntetése pedig a hagyomány más rétegéből kapcsolódott Mátyás nevéhez. A büntetés miatt szunnyadó, barlangban lévő, visszatérésre váró hős király alakja a többi Mátyás-hagyománytól idegen, történeti eseményektől távol lévő mondakörhöz kapcsolható.⁹⁴

Más tekintetben is egyedülálló a szlovén népköltészet. Itt nem alkotnak ciklust az énekek, de olyan elemeket kapcsolnak a híres, igazságos Mátyáshoz, amelyekkel másutt nem találkozhatunk. A középkorban ismert pokoljárás-költészetben a szlovéneknél Mátyás a hős. A magányosan búslakodó király találkozik az Istennel, akinek elpanaszolja szomorúságának okát: halott édesanyja vagy hitvese miatt olyan nehéz a szíve. Az Úristen azt tanácsolja, szerezzen egy hegedűt, és menjen a pokol bejárata elé. Ott a sátán a hegedűszó díját meg akarja fizetni, de ne fogadjon el pénzt, csak azt kérje, hogy édesanyját (illetve feleségét) a pokolból hazavihesse. Mátyás így is tesz. A sátán teljesíti óhaját, Mátyás megleli édesanyját (feleségét) és indulnak haza, de a többi lélek is szabadulni akar, és köntösébe kapaszkodott. A pokol kapujában a szerencsétlen asszony átkot szór a többiekre, amiért megnehezítik távozását, s velük együtt ő is visszahull a pokolba.

Az Orfeusz-monda Mátyáshoz kapcsolásának nincs társa a szomszéd népek folklórában. Nem bizonyítható az irodalmi hatás sem. A Mátyás-hagyomány egészének ismeretében azonban mégis azt kell feltételezni, hogy itt is, miként a magyar folklórban, az írástudók és a középkori európai irodalom népköltészetre gyakorolt hatásának lehetünk tanúi.

Grafenauer sokoldalúan ismerteti önálló monográfiájában a Mátyás királyhoz kapcsolódó népköltészetet. Kutatásaiból tudjuk, hogy a feleségrablás, és az asszonynak az idegen fogságból való megszabadítása sok változatban fogalmazódott meg. Föltételezi azt is, hogy ennek oka az lehet, hogy Aragóniai Beatrix Nápolyból Budára vezető útja ezt a térsé-

get érintette. Bár a történeti események semmiféle támadásról nem tudnak, a díszes kíséretéről szóló leírások és a későbbi idők társadalmi bizonytalanságai erősíthették a hagyományt, hogy e téma mindmáig emlékezetben maradjon.

Zenon Kuzelyának a század elején Mátyás királyról írott könyve felkeltette az érdeklődést a szlovák, cseh, ukrán és ruszin hagyomány iránt is. A jó királyról szóló folklór túlnyomó többsége monda vagy anekdota. Fontos arra is figyelni, hogy még azon a vidéken is, ahol Mátyás súlyos csatákat vívott, ott is inkább az igazságos királyról szól a szájhagyomány. A cseh mondákban, hasonlóan a magyarhoz, a nemzeti király eszménye, az igazságos, szegényeket segítő uralkodó alakja jelenik meg. A történeti forrás e térségben is kevés, éppen ezért figyelemre méltó, hogy Mátyásról négy monda maradt fenn XVII. századi kéziratokban.⁹⁵ Az egyik monda szerint Mátyás Königsberg alatt csatát vesztett, és futott az erdőben Brod felé. Futott a serege is, de ő egyedül menekült. Hogy fel ne ismerjék, egy rossz szűrt tett a nyakába. Este ráakadt egy favágó, és tőle kért szállást a király. A favágó nem szívesen vitte magával, otthon az asszony sem hívta jó szívvel az idegent a közös tálhoz. Éjjel, amikor már mindenki lefeküdt, a király gyertyafénynél olvasott. Reggel Mátyás elküldte a szegény favágót a bíróhoz, ám az nem akart jönni. A bíró cserzővarga volt, és éppen dolgozott, de különben sem hitte el, hogy a király ott tartózkodik. Közben megérkeznek Brodba a király emberei, keresik az uralkodót. Elmennek a királyért az erdőbe. Mátyás gazdagon megjutalmazta a szállásadót, földet és aranyat adott a favágónak, de a brodi bírót megbüntette, amiért hívására nem jött el, és törvénybe iktatta, hogy soha cserzővarga ne lehessen bíró.

Birtokalapítási mondák is kapcsolódnak Mátyás királyhoz, aki így jutalmazta meg a hozzá hűséges embereket, és a család később ezen az alapon ragaszkodott a már írással nem bizonyítható jogokhoz.⁹⁶

Az álarúhá király a cseh és szlovák mondákban is a szegények oldalán áll. Szerzetes vagy vándordíák ruhában köszönt be a gazdagokhoz, és megbünteti őket a túlkapásokért; a vándorokat jószívvel befogadó szegényektől pedig jutalom, pénz, ajándék nélkül nem megy el.

A szepességi németek körében feljegyezték a kolozsvári bíró mondáját, a gömöri urakat megleckéztető, őket kapálásra kényszerítő esetet, valamint a juhász előtt a tálba nyúló Mátyás rendreutasítását.⁹⁷

A kárpátukrán szájhagyomány is ismeri Mátyás királyt. Úgy látszik, itt is népszerű a kolozsvári bíró esete, de feljegyezték azt a mondát is, amikor az ajtónállók a király ajándékának felét kérik és csak az ütlegekben részesülnek. Több monda eltér a magyar népköltészeti megfogalmazásoktól. És itt is, miként minden népnél, van olyan mese, ahol több motívum összekapcsolásával kerekedik ki egy újabb változat. Szép pél-

da erre az Ungvár közelében lévő Voroncsovról (Kapuszög) származó rutén Mátyás-monda:

Egyszer megint koronázás volt a városban. A korona akkor is Mátyás-ra szállt. Akkorra már úgy megnőtt, hogy eszére, erejére nézve ugyan-csak férfi lehetett. Pogandzivcsi még mindig a várban lakott, és senki sem tudta kiűzni. A várkapunál ágyúk voltak a falba illesztve – még most is ott vannak a rések –, a másik oldalról meg nem lehetett hozzáférni, mert egy magas hegyen álló sziklára volt építve, s ki onnan közeledett, megölte és senkit a világon föl nem engedett.

Mátyás király lett, elnyerte a koronát, s háborúba kezdett Pogandziv-csivel.

Éjjel lovakat, ökröket, sertéseket, juhokat, kutyákat, libákat, tyúkokat, kacsákat szedett össze, s minden teremtményre csengőt kötött, s a hátukon gyertyát gyújtott. Az embereknek meghagyta, hogy töltsék meg a fegyvereket, s hogy éjfélkor úgy menjenek a hegy alá. Mindenféle zaj támadt, mert minden állatnak más volt a hangja. Az emberek lövöldöztek s úgy közeledtek. Ő megijedt, s azt hitte, hogy sok nép van ott. Arany bölcsője volt, s azt a kútba dobta. A kút felülről mérve éppen 300 öl volt; s minden kincsét abba hányta.

Pogandzivcsi aztán egy táltosra ült, s menekülni próbált, de Mátyás király egy másik táltoson utána eredt. Azok a lovak testvérek voltak, s így az első mindig megvárta az utána szaladót. Mátyás egy erdőbe kergette ellenfelét, ahol igen nagy makkhullás volt, s Pogandzivcsi lova megcsúszott a makkon.

Pogandzivcsi megátkozta az erdőt, hogy ne teremjen több makkot. Amikor Mátyás utolérte, könyörögni kezdett:

– Neked nincs feleséged, nekem nincs uram, uralkodjunk együtt.

De Mátyás nem hajlott rá, hanem kihúzta a kardját, s levágta a fejét. Ha ezt nem tette volna, ő öli meg Mátyást.

Feje három mérföldnyire ugrált. Így lett nyugodalmuk az embereknek. De ő Törökországból való volt, s ott megtudták, hogy meghalt. Mátyás király Törökországba ment valamit kikémlelni. Bement a török szultánhoz. Így szólt hozzá a szultán:

– Honnan való vagy?

– Magyarországból.

– Hallottál valamit Mátyás királyról?

– Hallottam.

– Hát, milyen az a Mátyás király?

– Akkurát olyan, mint én.

Mátyás király hegedülni is tudott és így folytatta:

– Hegedülni is úgy tud, mint én!

– Hej, csak kézre keríthetném! – felelte a szultán.

Felírta hát Mátyás az ajtóra, hogy ő volt az, majd eltávozott. Seregé-

nek azt mondta, hogy a határon várjon rá, míg ő a török szultánnál jár. De bizony őt, alighogy az ajtón kilépett, rögtön elfogták. Így szólt hozzá a szultán:

- Te ölted meg Pogandzivcsit, az én rokonomat?
- Igen.
- Én is lefejeztetlek, vagy fölakasztatlak, ahogy akarod.
- Hát csak akasztass föl.
- És hol akasztassalak föl?
- A határon.
- Jó, majd arccal a te Magyarországod felé fordíttatlak az akasztófán, hogy lássad, honnan jöttél.

A török szultán befogatott, s Mátyás királyt a szekérre tették, maga a szultán is feleségestől ült fel a kocsira, hogy a halálát lássák. Mátyás király útközben egyre nevetett. A szultán megszólította:

- Mit nevetsz?
- Azon nevetek, hogy a lovak csak az első kereket húzzák, s hogy az utolsók meg utánok szaladnak.

A határra értek, beásták az akasztófát, s föl akarták akasztani Mátyást. Ekkor így szólt a török szultánhoz:

- Szabad-e utolsó órámban valamit kérnem?
- Szabad! – felelte a szultán.

Erre Mátyás király háromszor a sípjába fűjt, ami a katonái előtt azt jelentette: „Gyorsan, gyorsan barátaim, mert a halál mögöttem van.” Katonái megértették, mert közel voltak, s mihamarabb ott termettek. Körülfogták a szultánt, s arra az akasztófára kötötték fel, amelyet Mátyásnak készített.

- Te akartál engem Magyarország felé fordítani –, szólalt meg Mátyás, most én fordítlak téged Törökország felé. A szekéren is azért nevettem, mert hogy én kénytelen voltam menni, de hogy te minek jöttél utánam? Most pedig nézz Törökország felé.

Azután Mátyás király seregével visszatért Magyarországra, s addig uralkodott, amíg meg nem halt. Feldúlta a huszti várat, feldúlta a királyhelmeci várat, feldúlta a szerednyei várat, feldúlta a kamjanicai várat, s azok most romokban hevernek. Aki nem hiszi, maga szemével is meggyőződhetik róla.⁹⁸

A szomszéd népek Mátyás-hagyománya, néhány változatcsoporttól eltekintve, a magyar népköltéssel rokonítható gondolkörben alakult. A király iránti megbecsülés, a jó és igazságos ember, az urakat és ellenséget megleckéztető feudális uralkodó idealizált alakja fogalmazódik meg benne.

A századok irodalmának és szájhagyományának máig fennmaradt alkotásai alapján úgy látjuk, hogy a XVI. században, közvetlenül az erős kezű, rettegett uralkodó halála után, a humanizmus szellemében születtek az első mondák, énekek. A magyar népköltészetben meglévő történeti énekek a századok múlásával kikoptak a szájhagyományból, de az egykori meglétüket bizonyítja Zrínyi Miklós XVII. századbeli feljegyzése.⁹⁹ A művészetet, irodalmat ismerő, azt művelő, az ország szellemi elitjéhez tartozó költő bizonyára azért tartotta feleslegesnek közölni az ének többi részét, mert az közszájon forgott, mindenki által ismert volt. A történeti énekek, dicsőítő versek a XVIII. századig részét képezték a magyar közműveltségnek. Enélkül nem kerülhetett volna Veszelszki Antal éneke a Budán 1776-ban közzétett ponyvára. Mégis ez a költészeti ág később eltűnt. A Mátyáshoz kapcsolódó hősénekek csak a szerbhorvát szájhagyományban maradtak fenn.

A Mátyás-tradíció másik fontos háttere a középkortól divatos, egész Európában terjedő anekdotahagyomány. Ennek előzményeit a Galeotto Marzio által feljegyzett bölcs mondások valószínűsítik. A magyar költészetben már a reneszánsz idején terjedő trufa, tréfás mese, anekdota Mátyás halála után kapcsolódott a király személyéhez. A török, arab, szanszkrit eredetű mesék, anekdoták és a nyugat-európai írásbeliség által terjesztett tréfás epikumok egyaránt megjelennek a magyar műveltségben. A XVIII. század végétől, a felvilágosodás korától pedig egyre több bizonyíték van a Mátyás-hagyomány tudatos éltetésére. Az 1800-as évek kezdetétől, a paraszti műveltség tudatos regisztrálásának első idejéből tudjuk, hogy a Mátyás-mondák ebben a közösségben is számottevőek voltak. Az írásos kultúra és a szájhagyomány összekapcsolódása talán éppen a Mátyás-hagyomány terén bizonyítható legsokoldalúbban.

JEGYZETEK

- 1 Tolnai Adél a század elején összefoglalta a Mátyás-hagyomány irodalmi előzményeit, ami azóta is a kutatás kiindulópontja (Tolnai A. 1911.).
- 2 Ortutay Gyula: Mátyás király és Kossuth Lajos történeti alakjának egybefonódásáról szól. (Helsinki, 1974, 54.)
- 3 Heltai G. 1981, 402.
- 4 162. 197. A XVI. századi Mátyás kultusz a Mátyás-hagyomány bizonyítéka. Gerézy R.
- 5 A Mátyás-kultusz megléte több területen is fellelhető. vö. Klaniczay T. ItK. 1975. 1–14.
- 6 Szabó T. A.: A XVI. századi epikus énekek ugyanezt a formulát használják. Így nincs okunk kételkedni abban, hogy ez a közmondás akkor általánosan ismert volt. Nyelvőr 1958, 235.
- 7 Századok. 1987, 167.
- 8 Gerézy R. 1962, 199.
- 9 Uo. 307.
- 10 Székely István krónikája Krakkóban 1559-ben jelent meg. Vö. Hasonmás kiadás. Budapest, 1960. 219–220.
- 11 Kis J. Sopron, 1806.
- 12 Heltai G. 1981, 396.
- 13 Uo. 396–398. A kolozsvári bíróról szóló monda mindmáig a legnépszerűbb, és közvetlen analógiák nélkül Mátyás királyhoz kapcsolódik. Az írásos források hiányosságát a szájhagyomány pótolta. Fontos tudnunk azt is, hogy 1700-ban került feljegyzésre német nyelven a „Lyrum larum lyrissimum” gyűjtemény 327. szövegeként, amit napjainkban Göttingenben az Enzyklopädie des Märchens Archivuma 15. 898. szám alatt őriz.
- 14 Magyar Népmesekatalógus 7/b 1988, Benedek Katalin bevezetője 17–19.
- 15 Szlovák, ukrán forrásokról. Vö. Komorovsky J. 1957.
- 16 Heltai G. 1981, 396.
- 17 Magyar Népmesekatalógus 4. és 7/b szerint a 875. és 921. típuszámokhoz sorolt mesékről, anekdotákról van szó.
- 18 Lüthi, Max: Volksmärchen und Volkssagen. Berlin, 1961.
- 19 Kardos T. Filológiai Közl. 1955, 134.
- 20 Szöveggyűjtemény I. Bp. 1951, 139. (Kiemelés tőlem: K. I.)
- 21 Uo. 175.
- 22 Tolnai Gábor 1984, 17.
- 23 Horváth Cyrill tette közzé Mátyás énekét, a Zrínyi eposzából származó töredéket. Bp. 1921, 496.
- 24 Szauder J.–Tarnai A. Budapest, 1974, 533.
- 25 O. Nagy G. 1965, 199–120.
- 26 Vö. Magyar Népmesekatalógus 889. típuszáma alá soroltakkal.
- 27 A mese egységes stílusú; föltételezhető az irodalmi hatás annál is inkább, mert a Gesta Romanorum III. történetével áll szoros kapcsolatban. Vö. Binder J. 1893, 33.
- 28 Elekes L. 1956, 93.

- 29 Kis János 1806, 14.
- 30 Jókai M. 1884, 9.
- 31 Binder J. 1893, 32.
- 32 Uo.
- 33 Nemzetközi mesekatalógus szerint 921. típusban található a párhuzamok.
- 34 Binder J. 1893, 30.
- 35 Luzel, F. M. 1887, III. 415.
- 36 Elekes L. 1956, 92–93.
- 37 Kis János 1806.
- 38 Magyar Népmesekatalógus szerint az 1689. típushoz tartozik.
- 39 Binder J. 1893, 30.
- 40 Vö. Grimm 146. sz. mesével.
- 41 Magyar Népmesekatalógus szerint az 1610. típushoz tartozik.
- 42 Jókai M. 1884. és Vas Gereben Összes Művei. Bp. é. n. 308–309.
- 43 Binder J. 1893.
- 44 Bartsch, Wien 1879, Nr. 445.
- 45 Röhrich, L. 1956, 71.
- 46 Heltai G. 1961, 396.
- 47 Kálmány L. 1914.
- 48 Tóth B. I. 1898, 102.
- 49 Ferenczi I. 1968, 15.
- 50 Zolnai B. 1921, 126–137.
- 51 Ferenczi I. 1968, 14.
- 52 Ujváry Z. 1975, 180.
- 53 Erdélyi János versei, Pest. 1844. A vers mondai változatát Penavin Olga gyűjtéséből idézzük (Penavin O. 1959. 108.)
- 54 Bálint S. Ethn. 1963, 44.
- 55 Gönczi F. Göcsej. 1914, 532.
- 56 A dunaalmási változatot Thirring Gusztáv tette közzé. Bp. 1900, 313.
- 57 Szendrey Zs. Ethn. 1926.
- 58 De Vries, 1929, 73.
- 59 A Magyar Népmesekatalógus szerint a 875. típushoz tartozik.
- 60 MNGY. X. Horger, A. 107–112. és Magyar Népmesekatalógus 5. 875.
- 61 Berze Nagy J.
- 62 Heinrich Gusztáv. RMKT. 5. 1898.
- 63 Gesta Romanorum 1965, 409. A jegyzet közli az újkori folklórvariánst.
- 64 Ortutay Gy.–Krizsa I. 1976, 409. (hatvan vasárnapot nemcsak poétikai okból említ, hanem ide sorolja a sátoros ünnepeket is).
- 65 Vö. De Vries, J. 1929. Kérdések a katekizmus énekekben, lakodalmi szokások egyes részeiben is szerepelnek.
- 66 Galeotto M. 1977, 11. és 13. sz.
- 67 Kardos T. 1955, 132.
- 68 Galeotto M. 1977, 16. szöveg.
- 69 A Magyar Népmesekatalógus szerint 921. típus.
- 70 Bérés András: Rozsályi népmesék. UMNGY. Bp. 1967, 275–277. (45. sz.)
- 71 Mátyás és az öreg szántó. Nyelvőr XVI. 187.
- 72 Berze Nagy J. 1940, II. 229. (921. sz. mesetípus)
- 73 Berze Nagy J. Ethn. 1932, 111.
- 74 Heller Bernát. Ethn. 1936, 291.
- 75 Uo. 292–293.

- 76 Berze Nagy J. 1940, 583.; Kardos T. kimutatja a vers és a Carmina Burana összefüggését. Fil. Közl. 1955, 137.
- 77 Penavin O. 1959, 107.; Tóth B. 1898, 1925.; Berze Nagy J. 1940, II. 586.; Szendrey Zs. Ethn. 1926, 83.
- 78 Berze Nagy J. 1940, II. 585.
- 79 Magyar Népmesekatalógus 7/b. Bp. 1988, 921.
- 80 Anderson, Walter 1923, Helsinki. FFC. 42.
- 81 Kőrösi S. Ethn. 1923, 151.
- 82 Binder J. 1893, 49.; Kardos T. Fil. Közl. 1955, 137.
- 83 Holló D. 1937, 408.
- 84 Biblia: Lukács ev. 10.39.
- 85 Binder J. 1893, 5–16.
- 86 Solymossy S. a Magyarság Néprajzában a „Monda” c. fejezetben a 198–200. oldalon taglalja történeti mondanéket.
- 87 Heller B. Ethn. 1908, 271.
- 88 Dávid, A. Újvidék 1978.; Komorovsky, J. Pozsony 1957.; Grafenauer, I. Ljubljana 1951.; Kuzelya, Z. L’vov 1906.
- 89 Ujváry Z. (Debrecen, 1975, 168–185.) új gyűjtéseiben, valamint Ferenczinél. (1968, 11–30.) találunk figyelemre méltó változatokat a történetiség oldaláról nézve.
- 90 Kiss K. Budapest, 1956.
- 91 Dávid A. Újvidék, 1978, 226.
- 92 Kiss K. Bp. 1956., Kriza I. 1984. és 1985.
- 93 Grafenauer, I. Ljubljana, 1951, 143. Kiss Károly fordításában Mátyás harmadik feleségéről így énekelnek:

Jó bort ivott Budának királya...
 Ekkoron a király imígy szóllott:
 „Én hitemre, királyné urasszony
 Férjhez mentél háromszor ez eddig.
 Legelőször jó, Milosnál voltál,
 Azután meg jó Jankó vajdánál,
 Most meg nálam, budai királynál,
 Szólj igazat, szólj életedre,
 Hármónk közül kihez menné inkább?” (Kiss K. 1956, 199.)

- 94 Dávid A. 1971, 316–318.
- 95 Erneyi J. Ethn. 1921, 92–93. Mátyás király iránti érdeklődést a helyi sajtó publikációi is jelzik. Lósy Béla: Mátyás feltámadása a cseh néphagyományban címmel rövid írást tett közzé a Nyitra vármegye c. lapban. Nyitra, 1925, 15. sz. 3–4.
- 96 Komorovsky, J. 1957, 82–100 és Erneyi J. 1921, 92–100.
- 97 Camman, A.–Karasek, A. 1981, 187.
- 98 Széman I. Ethn. 1911. 237–238.
- 99 Horváth Cyrill Bp. 1921, 496–497. „Népének töredék 1463 tájáról” c. írása szerint: „Elkele Jajcza alól mint a füst... Kicsoda igesítette el? Az isten, aki Mátyás király nevének oly rettenetességet engede, hogy meg nem meri való varni senki mezőben, úgy annyira, hogy még a kis leányzók is köz énekkel éneklük vala akkor Mahumet császárról:
 Mikor magyar király zászlaját láta,
 Jó lovának száját futni bocsátá.”

IRODALOM

- Anderson, Walter: Kaiser und Abt. Helsinki, 1923. (FFC 42.)
- Bálint Sándor: A szegedi táj mondavilágából. *Ethnographia*, 1963, 42–45.
- Bartsch, Karl: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. Wien, 1879.
- Bellosics Bálint: Mátyás király emléke a szlovén népmondákban. *Ethnographia*, 1981, 32–321.
- Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok I–III. Pécs, 1940.
- Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok I–II. Pécs, 1957.
- Binder Jenő: Néhány Mátyás királyról szóló trufánk. Brassó, 1893. (Klly. a brassói m. kir. állami főreáliskola 1892/3. évi értesítőjéből.)
- Cammann, Alfred–Karasek, Alfred: Volkserzählung der Karpatendeutschen I. (Slowakei) Marburg. 1981.
- Cammann, Alfred–Karasek, Alfred: Donauschwaben Erzählen I–IV. Marburg, 1976–1979.
- Csefkó Gyula: Négy kis monda Mátyás királyról. *Ethnographia*, 1927, 266–268.
- Dávid András: Mátyás király alakja a közép-európai folklórban. Helikon, 1971, 308–321.
- Dávid András: Délszláv epikus énekek. Magyar történeti hősök. Újvidék, 1978.
- Elekes Lajos: Mátyás és kora. Budapest, 1956.
- Enzyklopädie des Märchens I–VI. Berlin–New York, 1977–1988.
- Erdélyi János: Versei. Pest, 1844.
- Ernyei József: Mátyás király a cseh néphagyományban. *Ethnographia*, 1921, 92–100.
- Ferenczi Imre: Adatok a Mátyás-mondakörhöz. Néprajz és Nyelvtudomány, 1968, 11–27.
- Garay János: Regék Mátyásról. Budapest, 1890.
- Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv (Kardos Tibor fordításában) Budapest, 1977.
- Gesta Romanorum. Középkori elbeszélések. Budapest, 1965.
- Gerézdi Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Budapest, 1962.
- Gönczi Ferenc: Göcseji mondák Mátyás királyról és Toldiról. *Ethnographia*, 1903, 438–439.
- Grafenauer, Ivan; Slovenske propovedke o Kralju Matjažu. Ljubljana, 1951.
- Grimm–: Bolte, Johannes und Polivka, Georg: Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm. Leipzig, 1913–1932.
- György Lajos: Világjáró anekdoták. Budapest, 1938.
- György Lajos: Anekdóta. Magyarság Néprajza III. Budapest, é. n. 127–159.
- Heller Bernát: A Mátyás-mondabeli vasasztal. *Ethnographia*, 1908, 269–271.
- Heller Bernát: Mátyás király megfejt bakkecskéi. *Ethnographia*, 1936, 290–293.
- Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Budapest, 1981.
- Holló Domokos: Néhány népi Mátyás-anekdotánk forrása. *Ethnographia*, 1937, 405–421.

Horváth Cyrill: Középkori magyar verseink. Budapest, 1921. (Régi Magyar Költők Tára)

Jókai Mór: A magyar nép élce szép hegedűszóban. Budapest, 1884. (4. kiad.)

Kálmány Lajos: Szeged népe I–II. Arad, 1881–1882.

Kálmány Lajos: Hagyományok I–II. Vác, 1914.

Kazinczy Gábor: Mátyás király. Kortársai tanúsága szerint. Pest, 1863.

Kardos Tibor: A trufa. Egy régi magyar irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései. Filológiai Közlöny. 1955, 111–138.

Kis János: Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok, úgymint egynehány regék Mátyás királyról... Sopron, 1806.

Kiss Károly: Hunyadi énekek. Budapest, 1956.

Klanczay Tibor: A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz. Irodalomtörténeti Közlemények, 1975, 1–14.

Kőrösi Sándor: A „Cinkotai kántor” meséjének ősei. Ethnographia, 1923/34, 149–151.

Komorovsky, Jan: Král' Matej Korvin v ludovej prozaickej slovesnosti, Bratislava, 1957.

Kriza Ildikó: Hunyadi- és Mátyás-énekek a magyar és délszláv folklórban. Folklór és tradíció. 1. Budapest, 1984. 106–122.

Kriza, Ildikó: Epic songs on Hungarian historic personalities. Lares. 1985, 617–630.

Kuzelya, Zenon: Ugorszkij Korol Matvij Korvin v szlavjanszkij usztnij szlovesnoszti. L'vov, 1906.

Lengyel Dénes: Régi magyar mondák. Budapest, 1972.

Luzel, F. M. Contes populaires de Basse-Bretagne. Paris, 1887.

Lüthi, Max: Volksmärchen und Volkssagen. Bern, 1961.

A magyar irodalom története 1. Budapest, 1964.

Magyar Népmesekatalógus 4. Budapest, 1984. Benedek Katalin: A magyar novellamesék típusai.

Magyar Népmesekatalógus 7/b. Budapest, 1985. Vehmas

Marja-Benedek Katalin: A magyar népmesék trufa- és anekdotakatalógusa.

O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Budapest, 1965.

Ortutay Gyula-Katona Imre: Parasztnemesék. Budapest, 1956.

Ortutay Gyula-Kriza Ildikó: Magyar népballadák. Budapest, 1976.

Ortutay Gyula: Kuningas Matias-Lajos Kossuth Kalevalasenson Vuosikirja. Helsinki, 1974, 54–56.

Pálóczi Horváth Ádám: A tétényi lány Mátyás királynál. Vigjáték. Pest, 1816.

Penavin Olga: Mátyás-mondák a Vajdaságból. Néprajzi Közlemények, 1959. IV. 107–113.

Röhrich, Lutz: Märchen und Wirklichkeit. Wiesbaden, 1956.

Szabó T. Attila: Meghalt Mátyás király... Nyelvőr, 1958, 235–236.

Szegedy Rezső: Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. Ethnographia, 1916, 47–60.

Székely István: (Benczédi) Chronika ez világnac jeles dolgaival. Crakko, 1559, Hasonmás kiadás, Budapest, 1960.

Széman István: Mátyás király a magyarországi ruthén népmondában. Ethnographia, 1911, 236–240.

Szendrey Zsigmond: Történeti népmondáink. Ethnographia, 1926, 81–86.

Szauder József-Tarnai Andor: Irodalom és felvilágosodás. Budapest, 1974.

Solymossy Sándor: Történeti monda. Magyarság Néprajza III. Budapest. é. n. 165–209.

- Szép Ernő: Mátyás király tréfái. Budapest, 1937.
- Tatár Péter: A cinkotai nagy Itze vagy: a kántor és Mátyás király. 1857, 4. sz.
- Thirring Gusztáv: Budapest környéke. Budapest, 1900.
- Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Budapest, 1911.
- Tolnai Gábor: Fejedelmi Erdély. Budapest, 1984.
- Tóth Béla: A magyar anekdotakincs I–VI. Budapest, 1898.
- Ujváry Zoltán: Mondák Mátyás királyról. *Varia Folkloristica Debrecen*, 197, 168–184.
- de Vries, Jean: *Die Märchen von klugen Rätsellösern*. Helsinki, 1928, FFC. 73.
- Vas Gereben: *Összes Művei*. Budapest, é. n.
- Zolnai Béla: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. *Irodalomtörténet*, 1921, 126–137.
- Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések. Budapest, 1983. (Szöveget gond. Klaniczay Tibor.)

Utolsó nagy nemzeti uralkodónk, Corvin Mátyás nagyformátumú, ellentmondásoktól sem mentes egyénisége, torzóban maradt életműve a kortársaktól napjainkig tartó érdeklődést és vitát vált ki mind a kutatók, mind a közvélemény soraiban. Nemzeti tudatunkban Mátyás emléke igazságosztó, nagy királyként őrződött meg, személyéhez dicső tettek, pompás építmények, az anyagi és szellemi gazdagság el nem halványuló emlékei kötődtek. Ugyanakkor még a személyéhez és emlékéhez hű Antonio Bonfini is kénytelen megjegyezni róla, hogy „azzal vádolták a királyt, hogy... háborút háborúra halmoz, s hogy nem szereti a békét és nyugalmat, a jogosnál nagyobb, szokatlan adókkal sújtotta a népet.

Az is tény, hogy Mátyás nem valósította és nem is valósíthatta meg egészében nagyratörő terveit, s a legnagyobb erőfeszítések árán sem sikerült olyan hatalmi pozíciót teremtenie, amely halála után megállásra bírhatta volna az akkori Európa legnagyobb katonai erejét, az Oszmán Birodalom hadseregét.

Nem véletlen tehát, hogy a tudomány, néphagyomány, irodalom és művészet egyaránt sűrűn foglalkozott Mátyás összetett, rejtélyes egyéniségével és tetteivel. Az is természetes, hogy mind a kortársi, mind a későbbi vélemények gyakran élesen eltérő magyarázatot adnak tevékenységéről, más-más szempontoktól vezérelve vonták meg uralkodásának mérlegét.

A probléma összetettségét és nehézségét mutatja, hogy az elmúlt fél évezred során meglepően kevés kutató vállalkozott arra, hogy a nagy király életéről és tetteiről alapos, minden lényeges elemet feltáró monográfiát készítsen. Pach Zsigmond Pál bevezető tanulmányában már utalt Fessler Ignác Aurél és Teleki József munkásságára, ehhez csupán annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy 1903-ban végre a magyar pozitivisták történetírás jelentős képviselője, Fraknói Vilmos, bőséges forrásokra támaszkodva alaposabb, sok szempontból napjainkig is helytálló képet festett Mátyás uralkodásának szinte minden lényeges momentumáról.

Hasonló igényű feldolgozás – sajnos – azóta sem készült Mátyás életéről, noha azt sem szabad elhallgatnunk, hogy az elmúlt néhány évtizedben Elekes Lajos, majd Kisfaludy Katalin rövidebb lélegzetű, inkább ismeretterjesztő, semmint tudományos jellegű Mátyás-életrajzával némileg kielégítette a magyar olvasóközönség kíváncsiságát.

Lényegesen gazdagabb a Mátyás-problematika egyes részterületeit feldolgozó szakirodalom. Az idevágó monográfiák és tanulmányok döntő többsége az alábbi kérdéseket elemzi: Mátyás kül- és katonapolitikája, központosítási-közigazgatási, jogi és adóügyi reformjai, a 15. századi magyar társadalom és gazdaság helyzete, s végezetül a renaissance és a humanizmus korai kivirágása hazánkban. Egyetértés leginkább a legutóbb említett kérdéscsoport elemzésénél alakult ki a tudósok között. Irodalmárok, történészek, művelődéstörténészek és néprajzkutatók Ábel Jenőtől, Horváth Henriken, Balogh Jolánon és Kardos Tiboron át Klaniczay Tiborig mutatis mutandis megegyeznek abban, hogy a Mátyás uralkodása alatt kibontakozott, nagy anyagi és szellemi erőfeszítéseket igénylő kulturális és művészeti tevékenység a renaissance stílus és humanista szemlélet hazai térhódítása személyi indítású. A Zsigmond-kori szerény alapvetés sohasem szökhetett volna virágba Vitéz János, Janus Pannonius és mindenekelőtt Mátyás ösztönző tevékenysége nélkül. Abban is egyetért a kutatók többsége, hogy mindez nem csekély mértékben politikai célokat is szolgált.

Bonyolultabb és ellentmondásosabb az egymással is összefonódott többi probléma megítélése. Összefüggéseikben ezúttal a politikai tényezők dominálnak: a központosítás egyes jegyeit már hordozó rendi állam megteremtésére irányuló közigazgatási és pénzügyi intézkedéseket főként azzal indokolhatjuk, hogy Mátyás számára nagyszabású külpolitikai és katonai tervei végrehajtásához szilárd belpolitikai és főleg pénzügyi bázis szükségeltetett. Ez visszavezet – véleményünk szerint – az alapkérdéshez: Mátyás kül- és katonapolitikájának értékeléséhez.

A probléma már a nagy király életében sarkítottan jelentkezett: legmarkánsabban az 1471-es Vitéz János vezette felkelésben nyilvánult meg. A lázadás vezetői szerint ugyanis a király az ország erejét nyugati hódításokra fecséreli, s elhanyagolja a török elleni védekezést. Ugyancsak élesen támadják, illetve bírálják Mátyást török politikája miatt külhoni ellenfelei, sőt szövetségesei is.

Halála után elcsitulnak a kritikus hangok, a krónikákból és a néphagyományból egyaránt egy igazságos, bölcs, népe üdvéért minden áldozatra kész uralkodó képe öröklődik századok során át az utókorra. Ezt az apologetikus történelemszemléletet a tudomány is magáévá tette, s a kortársaknál enyhébben ítélte meg Mátyás nyugati hadjárait és viszonylagos oszmánellenes passzivitását. Ebben a szellemben íródott – visszafogott, korrekt hangsúlyozással – Fraknoi Vilmos már említett életrajza is.

A két világháború közötti évtizedekben a háborút és területének kétharmadát elvesztő magyarság lelki szemei előtt még élesebben, mintegy vágyálomként ködlött fel az – egyébként sohasem létezett – Nagy Lajos-i „három tenger mosta birodalom” és a Morvaországot, Sziléziát,

valamint Ausztria tekintélyes részét hódoltató Mátyás országgyarapító tevékenységének ábrándképe. S jóllehet, önálló összefoglaló jellegű feldolgozás Mátyás uralmáról nem került kiadásra, a hiányt pótolta az 1940-ben Lukinich Imre szerkesztésében kiadott reprezentatív „Mátyás emlékkönyv”.

Ebben tanulmányok egész sora foglalkozott a király uralkodásának, a korabeli magyar társadalom és gazdaság, valamint a művészet és tudomány számos vetületével. A kötet színvonalát olyan neves szerzők fémjelezték, mint Balogh Jolán, Elekes Lajos, Gyalókai Jenő, Horváth Henrik, Hoffmann Edith, Kardos Tibor, és Mályusz Elemér.

E nivós, megállapításait és adataikat tekintve részben máig helytálló tanulmányok elemzése helyett a kor szellemét és hangulatát illusztrálандó, idézzük fel az alig egy esztendővel később tragikus körülmények között elhunyt Teleki Pál miniszterelnök néhány gondolatát, melyekből a fenyegetettség érzése, a bizonytalan jövő félelme árad: „Egyike, nagyobbika ezen veszedelmeknek a császári birodalomba való bekebelezés.” Ez ellen – szerinte – egyfelől a közös európaiság gondolata, másfelől az egykori magyar nagyhatalom emlékképe nyújthat, ha nem is menedéket, de legalábbis bizakodást: „Mátyás nagyhatalmi ereje az Árpádok és Anjouk középkori magyar nagyhatalmából származik, koncepciója, magyar célkitűzése dacára, ideológiailag és politikailag az európai gondolatvilág hatása alatt áll és aktívan európai megoldásokkal foglalkozik.”

A második világháborút követően – sőt ezt némileg megelőzve – a magyar marxista történetírás is megalkotta a maga Mátyás-képét. Túlbecsülve a király fiskalista jellegű, főleg nagyratörő külpolitikai terveinek anyagi bázisát előteremteni szándékozó közigazgatási, jogi és pénzügyi intézkedéseit, olyan központosított, rendi monarchiaképet rajzolt, melynek csupán csiráit lelhetjük meg a valóságban. Másfelől felhasználva a néphagyományt, a valóságnál fényesebbre rajzolta Mátyás „szociálpolitikai elképzeléseit. Az is figyelemre méltó, mennyire másként ítélte meg a király cseh és osztrák hadjáratait. A Magyarországgal azóta egy táborba került csehek ellen igazságtalan hódító, Ausztria elleni hadviselését igazságos, megelőző háborúnak titulálta.

Az újabb évforduló újabb tanulmánykötet megjelenését hozta magával. Lényegesen szerényebb méretűt, mint a megelőző, igaz a tanulmányok színvonalát tekintve semmivel sem alábbvalót mint elődje. Igyekeztünk – lehetőségeinkhez képest – Mátyás személyének és kora társadalmának minél több oldalát bemutató művet alkotni. Fáradozásainkat egyfelől már csak az új adatok feltárása miatt sem tekinthetjük hiábavalónak, másfelől, mivel a középkorral foglalkozó magyar történetírás már hosszú évek óta igyekszik megszabadulni mind a vulgármarxizmus, mind a nacionalizmus szorításából, így hitelesebb képet alkothatunk a korszak számos lényeges kérdéséről.

A tanulmányok szerzői foglalkoznak a Hunyadi-család előtörténetével, a mátyási állam strukturális problémáival, a török, cseh és itáliai külkapcsolatokkal és ezek hadi vonatkozásaival, a királyi mecenatúrájának anyagi vonatkozásaival, Vitéz János humanista tevékenységével és a néphagyományban kialakult Mátyás-kultusz fejlődéstörténetével.

Nem érezzük feladatunknak, s nem is lenne ildomos, hogy értékeljük az egyes tanulmányokat – ez a kritika feladata –, azt azonban nem mulaszthatjuk el, hogy egyikről meg ne emlékezzünk. A neves csehszlovák középkorkutató Josef Maceknek mondunk ezúton is köszönetet, nemcsak azért, mivel színvonalas írásával nemzetközi jelleget kölcsönzött kötetünknek, hanem azért is, mivel példát mutatott arra, hogyan lehet tárgyilagosan, sine ira et studio, ábrázolni két ellentmondásos, nagyformátumú egyéniség: Poděbrad György és Mátyás viszonyát, tudatosan megfeledkezve arról, hogy a nagy magyar uralkodó személye sohasem lehetett túlzottan népszerű a cseh történetírásban és köztudatban.

TARTALOM

Pach Zsigmond Pál / A Mátyás-kérdés történetéből [Előszó helyett] 5

E. Kovács Péter / A Hunyadi-család 29

Kubinyi András / A Mátyás-kori államszervezet 53

Rázsó Gyula / Hunyadi Mátyás török politikája 149

Josef Macek / Corvin Mátyás és Poděbrad György 201

Teke Zsuzsa / Az itáliai államok és Mátyás 245

Szakály Ferenc / Királyi mecénatúra, államháztartás és politika
Corvin Mátyás Magyarországon 277

Pajorin Klára / Humanista irodalmi művek Mátyás király
dicsőítésére 333

Kriza Ildikó / Rex iustus – Rex clarus [Mátyás király
a néphagyományban] 363

Rázsó Gyula / Utószó 411

© E. Kovács Péter, Kriza Ildikó, Kubinyi András, Josef Macek, Pach
Zsigmond Pál, Pajorin Klára, Rázsó Gyula, Szakály Ferenc, Teke
Zsuzsa, 1990

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó · A kiadásért felel: Sipos Géza
igazgató · Alföldi Nyomda, (1852.66-14-1) · Felelős vezető: Benkő
István vezérigazgató · Debrecen, 1990 · Felelős szerkesztő: dr. V. Mol-
nár László · Műszaki vezető: Jordán Gusztáv · Műszaki szerkesztő:
Tóth László · Terjedelem: 31,20 A/5 ív · Példányszám: 10 000

ISBN 963 327 029 4

62 (2105) Zi 1205-k-9192